

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

MECLİS-İ MEŞÂYİH:
BİRİMLER, İŞLEYİŞ VE KARARLAR (1879-1909)

DOKTORA TEZİ

Meliha AYDINLI

İstanbul
Haziran-2024

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

MECLİS-İ MEŞÂYİH:
BİRİMLER, İŞLEYİŞ VE KARARLAR (1879-1909)

DOKTORA TEZİ

Meliha AYDINLI

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hasan Kâmil YILMAZ

İstanbul
Haziran-2024

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Prof. Dr. Hasan Kâmil YILMAZ

(İmza)

Üye Prof. Dr. İsmail KARA

(İmza)

Üye Prof. Dr. Bilgin AYDIN

(İmza)

Üye Prof. Dr. Beytullah KAYA

(İmza)

Üye Dr. Öğr. Üyesi Osman Sacid ARI

(İmza)

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak hazırladığım “**Meclis-i Meşâyih: Birimler, İşleyiş ve Kararlar (1879-1909)**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlâk ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Meliha AYDINLI

ÖZET
MECLİS-İ MEŞÂYİH:
BİRİMLER, İŞLEYİŞ VE KARARLAR (1879-1909)

Meliha AYDINLI

Doktora, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hasan Kâmil YILMAZ

Haziran, 2024- 412 + X Sayfa

Bu çalışmanın konusu, tekke hayatını yeniden düzenleme maksadıyla kurulan Meclis-i Meşâyih'in; yönetim, denetim, tekkelerin yapım-onarımı ile yaşadığı sorunları ve bu konuda ürettiği çözümleri incelemektir. Tekkelere liyakat ehli şeyh atanması için teşkil olunan bu kurum, XIX. yüzyılda birçok alanda reformlar yaşayan Osmanlı Devleti'nin Şeyhülislamlıkta yaptığı düzenlemelerden biridir. Bu süreç; 1812'de "Merkez Tekke" uygulaması, 1826'da "Yeniçeri Ocağının kaldırılması" ve ardından "Evkaf Nezaretinin kurulması"yla başlamıştır. 1839'da Tanzimat'ın ilanıyla, bu değişimler artarak devam etmiş; 1283/1866 yılı Sultan Abdülaziz devrinde, Şeyhülislam Refik Efendi'nin rehberliğinde "Meclis-i Meşâyih" kurulmuştur. Meclis-i Meşâyih modelinde; İstanbul'da bulunan toplamda 304 tekke, tarikatlarına bakılmaksızın bulundukları bölgeye göre tasnif edilmiştir. Buna göre tüm tekkeler, 15'i merkez 13'ü müstakil olarak belirlenen tekkelere bağlanmış; Meclis, tekkeleri bu merkezler vasıtasıyla yönetmiş ve müfettişleriyle denetlemiştir. Meclis-i Meşâyih, ilk nizamnamesinden sonra; şeyh ve dervişlerin görevleri ile diğer birçok konuda nizamname ve talimatnameler yayınlamıştır. Meclis-i Meşâyih'e intikal eden sorunlar bu kurallara uygun olarak çözüme ulaştırılmış; ilgili ve gerekli durumlarda Evkaf Nezareti ile Şura-yı Devlete başvurulmuştur. Meclis-i Meşâyih, teşkilatlanmanın önemli bir halkası olarak İstanbul dışındaki beldelerde, Encümen-i Meşâyih ismiyle taşra teşkilatını kurmuştur. Bektaşî tekkelerinin yönetimi, Müstakil statüde olan Mevlevî ve Nakşî tekkelerine verilmiş, Mevlevî meşihat atamaları ise Çelebi efendilerce yapılmıştır. Elde edilen bulgularla; Meclis-i Meşâyih, tekke ve zaviyelere bir düzen getirmek için çalıştığı, ehliyet ve liyakat sahibi şeyh atamasını gerçekleştirmek ve tekkelerde müfettişler vasıtasıyla gerekli denetimi sağlamak için çaba sarfettiği, ihtiyaca göre yapım onarım işlerine katkıda bulunduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Meşihat, Meclis-i Meşâyih, Tarikat, Şeyh, Tekke, Defterler.

ABSTRACT
MECLIS-I MEŞAYİH:
UNITS, FUNCTIONING AND DECISIONS (1879-1909)

Meliha AYDINLI

Ph.D. History and Civilization Studies

Supervisor: Prof. Dr. Hasan Kâmil YILMAZ

June, 2024- 412 + X Pages

The subject of this study is the Meclis-i Meşâyih which was established with the aim of reorganizing the lodge life; the aim is to examine the issues related to management, inspection, construction and repair of lodges, the problems it encounters and the solutions it produces on this issue. This institution, which was established to appoint qualified sheikhs to lodges, dates back to the 19th century. It is one of the regulations made in the Şeyhülislam by the Ottoman Empire, which experienced reforms in many areas in the 19th century. This process; The practice of the "Central Lodge" in 1812 started with the "abolition of the Janissary Corps" in 1826 and then the establishment of the "Ministry of Foundations". With the declaration of Tanzimat in 1839, these changes continued increasingly; during the reign of Sultan Abdülaziz in 1283/1866, the "Meclis-i Meşâyih" was established with the guidance of Şeyhülislam Refik Efendi. In the Meclis-i Meşâyih model; a total of 304 lodges in Istanbul were classified according to their area, regardless of their sect. Accordingly, all lodges were connected to lodges, 15 of which were central and 13 were independent; the parliament managed the lodges through these centers and inspected them with their inspectors. After its first regulation, the Meclis-i Meşâyih published regulations and instructions on the duties of sheikhs and dervishes and many other subjects. The problems referred to the Meşayih Assembly were resolved in accordance with these rules; In relevant and necessary cases, applications were made to the Evkaf Nezareti and the Şura-yı Devlet. As an important part of the organization, the Meclis-i Meşâyih established the provincial organization called Encümen-i Meşayih in the towns outside Istanbul. The management of the Bektaşî lodges was given to the Nakşî and Mevlevî lodges, which had the status of an Independent Lodge and the appointments of the sheikhs of the Mevlevî lodges were made by the Çelebi Efendi. With these findings; It is understood that Meclis-i Meşâyih worked to organize the lodges and zawiyas, made efforts to

appoint on merit and qualified sheikh and ensure the necessary control over the lodges through inspectors, contributed to the construction and repair works as needed.

Keywords: Meşihat, Meclis-i Meşâyih, Sects, Sheikh, Lodges, Notebooks.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT MECLİS-İ MEŞÂYİH	iv
TABLolar LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
BİRİNCİ BÖLÜM	

GİRİŞ	1
1.1. Tezin Konusu ve Soruları	10
1.2. Araştırma Yöntemi.....	13
1.3. Tezin Düzeni	14
1.4. Tez Konusuyla İlgili Literatür Özeti.....	15
1.4.1.Osmanlı Devleti’nde Şeyhülislamlık.....	25
1.4.2. Şeyhülislamlığın Mirası Şeriyeye Sicilleri ve Meşihat Arşivi.....	26
1.4.3. Meclis-i Meşâyiğ ile İlgili Belgeler ve Evrak Fonları.....	27
1.4.4. Evrak Fonlarının Muhtevası ve Meclis-i Meşâyiğ Açısından Önemi.....	27
1.4.5. Meclis-i Meşâyiğ’in Bulunduğu Mekân	28
1.4.6. Meclis-i Meşâyiğ Defterleri	29

İKİNCİ BÖLÜM

MECLİS-İ MEŞÂYİĞİN KURULUŞU	37
2.1. Meclis-i Meşâyiğ’in Teşekkülü.....	37
2.1.1. Sultan II. Abdülhamid’in Meclis-i Meşâyiğ ve Tekke Siyaseti	40
2.2. Meclis-i Meşâyiğ’in Nizamname ve Talimatnameleri	46
2.3. Meclis-i Meşâyiğ’in Görevleri	64

2.3.1. Reis ve A‘zâların Vazifeleri	70
2.3.2. Tekke Şeyhlerinin Görevleri	73
2.3.3. Halifelerin Görevleri	78
2.4. Meclis-i Meşâyih'in Kadrosu	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MECLİS-İ MEŞÂYİHİN İŞLEYİŞİ.....159

3.1. Tekkelerin Yönetimi	159
3.1.1. Merkez Tekkeler.....	159
3.1.2. Müstakıl Tekkeler.....	175
3.1.3. Tekke Cihetleri ve Tevcihler	179
3.1.4. Tevcihat İşlemlerinde Usûl ve Tekkelere Şeyh Atanması	187
3.1.5. Mevlevî, Nakşî Tekkelerinde Meşihat Tevcihleri	241
3.1.6. Taşra Encümen-i Meşâyih'i.....	249
3.2. Tekkelerin Denetimi; Teftiş ve Kontrolü.....	282
3.2.1. Tekke Müfettişlerinin Görevleri.....	287
3.2.2. Tekke Kuralları.....	296
3.3. Tekkelerin Yapımı; Onarım ve Bakımı	303

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MECLİS-İ MEŞAYİHİN KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR..... 318

4.1. Tevcihlerde Karşılaşılan Sorunlar	318
4.1.1. Tekke Şeyhinin Eş Zamanlı Memuriyeti.....	319
4.1.2. Müşterek Tevcihat	324
4.1.3. Şeyhlerin ve Şeyh Çocuklarının Askerlikten Muafiyeti.....	333
4.1.4. Toruna (Hafide) Tevcih.....	337
4.2. Şeyhlerle Yaşanan Sorunlar	340
4.3. Tekkede Yaşayanlar ile İlgili Sorunlar	356

4.4. Zikir ve Âyinlerle İlgili Sorunlar	362
4.5. Müstakil/Özerk Tekkelerde Yaşanan Sorunlar	368
4.5.1. Mevlevî Tekkelerde Yaşanan Sorunlar	368
4.5.2. Nakşî (Bektaşî) Tekkelerde Yaşanan Sorunlar	372

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ	376
KAYNAKÇA	379
EKLER	400
ÖZGEÇMİŞ	412

TABLÖLAR LİSTESİ

BİRİNCİ BÖLÜM

Tablo 1.1: Meclis-i Meşayih Defterlerinde Tekkelerin Tarikatlara Göre Dağılımı... 34

Tablo 1.2: Çalışma kapsamında olan Meclis-i Meşâyih Defterleri..... 35

İKİNCİ BÖLÜM

Tablo 2.1: İmza Belgesi 63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Tablo 3.1: Merkez Tekkeler 164

Tablo 3.2: Müstakil Tekkeler 176

Tablo 3.4: Ehliyet ve Liyakat ile İlgili Karar Örnekleri..... 238

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Tablo 4.1: Şeyhlerle İlgili Yaşanan Sorunlar 350

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.k.	: Adı geçen karar
bs.	: Baskı
Bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	: Cemâziyelâhir
Ca	: Cemâziyelevvel
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
MŞH.MMD	: Meşihat Arşivi, Meclis-i Meşâyih Defterleri
R	: Rebiülevvel
Ra	: Rebiülahir
s.	: sayfa
TC	: Türkiye Cumhuriyeti Fonu
Terc.	: Tercüme eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	: ve diğerleri
Z	: Zilhicce
Za	: Zilka'de

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Tasavvuf, Osmanlı Devleti'nin toplumsal hayatında etkili kurumlardan birisidir. Tasavvufun, sosyal hayat içerisindeki somut bir okulu olan tekkeler, devlet nezdindeki nüfuzları sebebiyle sahip oldukları bir güçleri vardır ve bunu devlet idarecilerinin yardım ve desteğine borçludurlar. Tasavvuf ve tarikat eğitiminin verildiği tekke ve zâviyeler; câmi, mescit, medrese, mektep, dârulhadis, imâret gibi sosyal birimlerle irtibat halindedir. Tekke mensupları, bu vesileyle toplumun geniş kitlelerine ulaşma imkânı bulmuşlardır. Osmanlı tasavvuf hayatını bilinçli ve etkin bir şekilde inşa eden ve yaygın eğitim merkezi haline gelen tekke ve zaviyeler, toplumun eğitim ve sosyo-kültürel alanlarında etkili olmuşlardır.¹

Osmanlı Devleti'nde cami, medrese ve tekkeler, toplumun dinî ve ictimâî hayatının temelini oluşturmaktadır. Bu kurumlar, bazen medreselerde okuyan öğrencilerin, çoğu zaman da tekkelerde kalan dervişlerin iâşe ve ibatelerini sağlamıştır. Tekke ve medrese zaman zaman külliye'nin iki ayrı müessesesi olarak hizmet vermiş, medrese ilmî faaliyetleri; tekke ise ahlakî ve ictimâî etkinlikleri gerçekleştirmiştir.²

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri tekkeler üzerinde bir otoritesi olduğu bilinmektedir ancak XIX. yüzyıla kadar tekkeler üzerinde doğrudan bir müdahalesi çok fazla görülmemiştir. Bu süreçte devletin bütün kurumlarında olduğu gibi tekke, dergâh ve zaviyelerde de şeyhlik, postnişinlik ve dervişlik gibi diğer tekke görevlileri

¹ Ayşe Bölükbaşı, “XVI. Yüzyılda İstanbul'daki Halveti Tekkelerinde Mekânsal İşleyiş: Tekkelerin Mensup Oldukları Külliye İçindeki Diğer Birimlerle İlişkileri”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3/1, (Haziran 2018), 214.

² Bilgin Aydın, “Osmanlı Devleti'nde Tekkeler Reformu ve Meclis-i Meşâyih'in Şeyhülislâmlık'a Bağlı Olarak Kuruluşu, Faaliyetleri ve Arşivi”, *İstanbul Araştırmaları* 7 (1998), 93-109.

ile ilgili birtakım şikâyetler vuku bulmuş; tekkelerde Şeyhülislamlık tarafından gerekli tahkikatı yürütmek amacıyla zaman zaman müfettişler görevlendirilmiş ve gerekli denetimler yapılmıştır.

III. Selim döneminde; tekkeler üzerinde, devletin denetim ve müdahalesinin ilk işaretlerinden sayılabilecek önemli katılımların olduğu bir toplantı gerçekleştirilmiştir (1203/1789). Padişah burada; yöneticilerin işlerinde adaletli olmaları, hakkaniyet üzere davranmaları ve şikâyet konusu olan durumlara son verilmesi için bir talimat vermiştir. Ayrıca İslam’a muhalif hal ve hareketlerde bulunan kişilerin tesbit edilerek bu şahısların tekke açmasının önüne geçilmesi için şeyhler görevlendirmiştir.³

1207/1793 yılında, alınan kararların icrası için birtakım çalışmalar başlatılmıştır. Tekke ve dergâhların kontrolü ile ilgili III. Selim tarafından bir ferman çıkarılmış; “itikadı düzgün olmayan” şeyh ve dervişler tespit edilerek izinsiz tekke açanlara mâni olunması amacıyla öncü şeyhlerden oluşan bir “Şeyhler Meclisi” kurulmuştur. İstanbul’da on sekiz postnişinin şikâyeti üzerine çıkarılan fermanla; tekkelerde “itikadı bozuk” olanların saraya bildirilmesi, izinsiz tekke açanların ihbar edilmesi ve yapılacak âyinlerin, ehil kişilerin kontrolünde yapılması için bu heyete yetki verilmiştir.⁴

1810 yılı, vakıflar geneli kontrollerde bazı sorunların anlaşılmasıyla; bu alanda birtakım düzenlemelere gidilmiştir. İnceleme sonucunda; birçok vakfın muhasebesinin

³ Ekrem Özer, *Osmanlı’da Tekke ve Tarikat Islahatları -II. Mahmud Dönemi ve Sonrası* (Doktora tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 21. Reşat Öngören, “İstanbul’da Tasavvufi Hayat”, *Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Coşkun Yılmaz, C.5., (İstanbul İBB. Kültür AŞ. 2015): 254.

⁴ Osman Sacid Arı, *Meclis-i Meşâyih Müessesesi, Kuruluşu ve Faaliyetleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), 11-15. III. Selim’in 1203/1789 tarihinde tahta çıkması ile heyette yer alan şeyhlerin zikredilen tekkelere şeyh tayin edilme ve vefat tarihlerinden de anlaşıldığı üzere, bu öncü “Şeyhler Meclisi” uygulamasının 1208/1793’ten birkaç yıl önce yürürlüğe girmesi ile gerçekleştiği söylenebilir. İsmail Kara, “-Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri- Meclis-i Meşâyih, Ulema-Tarikat Münasebetleri ve İstanbul’da Şeyhlik Yapmış Beş Zatın Kendi Kaleminden Terceme-i Hali”, *Din ile Modernleşme Arasında*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, Gözden Geçirilmiş 7. bs. Aralık 2020), 3. İsmail Kara Arşivi, <https://ismailkara.izu.edu.tr/xmlui/>.

yıllarca denetlenmediği ortaya çıkmış, vakıflardan ücret alanların aslında yazılı olandan daha farklı ve yüksek maaş aldığı ve vakıfların zararda olduğu fark edilmiştir. Mevcut aksaklığın düzeltilmesi için başta cihet sahiplerinin imtihanla işbaşına getirilmesi olmak üzere, birtakım düzenlemelere gidilmiştir.⁵

1227/1812 yılında değişen bürokrasiyle birlikte tekkelerin postnişin ataması Şeyhülislâmlığın denetimine tabi tutulmuş ve “Merkez Tekke” uygulaması başlatılmıştır. Bu düzenlemeyle İstanbul’daki aynı tarikata ait tüm tekkeler, tarikat şeyhinin bulunduğu âsitane merkez kabul edilerek 35 merkez tekkeye ayrılmıştır. İlerleyen zamanlarda merkez tekke sayısının çokluğu muameleleri zorlaştırdığı için, işlemlerde düzen ve kolaylık sağlaması maksadıyla Meclis tarafından tekke merkezlerinin sayısı azaltılmıştır. 1334/1915 yılında yapılan düzenleme ile; önceden tarikatlere göre tanzim edilen tekkeler, bu tarihten sonra 15’i Merkez, 13’ü Müstakil toplamda 304 tekke, hangi tarikate mensup olduğuna bakılmadan bulundukları yere göre gruplandırılmış coğrafi konumlarına göre merkez bir tekkeye bağlanmıştır.⁶

⁵ İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı’nın (Bab-ı Meşihat) Yenileşme Süreci*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, 2004), 120.

⁶ MŞH. MMD. nr. 1737/62; 1760 nolu 1334 tarihli Esamî Defteri’nde; 15 Merkez tekkeye bağlı toplamda 291 tekkenin adı geçmektedir. Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 4. bsk, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1994), 389-439. Sünbülîler, Kocamustafapaşa Âsitanesi’ne; Kadirîler, Tophane Kadirî Âsitanesine; Cerrahîler, Karagümrük Nureddin Cerrahî Âsitanesine; Celvetîler, Üsküdar Aziz Mahmud Hüdayî Âsitanesine; Nasûhiye-i Şabânîler, Üsküdar Nasûhî Âsitanesine bağlanmıştır. Reşat Öngören, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, (İstanbul: İsam Yayınları, Ocak 2015), 61. Özer, *Osmanlı’da Tekke ve Tarikat Islahatları*, 125. Atilla Çetin, tarihi bir vesikaya göre İstanbul’daki tekkelerin 1784 tarihi itibarıyla 229 olduğunu söylemiştir (BOA, D. BŞM. 1208.11.13) Atilla Çetin, “İstanbul’daki Tekke, Zaviye ve Hankâhlar Hakkında 1199 (1784) Tarihli Önemli Bir Vesika”, *Vakıflar Dergisi*, S.XIII (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1981), 583-590. Fahri Maden, 1868-1878 tarihli kayıtlarda 35 merkez tekkeye bağlı (daha sonra bunların 31 tekkeye düştüğünü) 252 tekkenin

Sultan II. Mahmut'un 1227/1812 tarihli fermanıyla yaptığı düzenlemeler; bu alanda yapılan değişimlerin ve yeni yönelişlerin bir işareti olarak kabul edilebilir. Buna göre, meşihati boşalan tekkenin tevcih işlemlerinin Şeyhülislamlığa bildirilmeden yapılmaması ve taşra tayinlerinde de Merkez Tekkenin görüşünün alınması şartı getirilmiştir. Aslında bu durum şu anlama gelmekteydi; Âsitane merkezi tarafından tanınmayan dergâhlar ve zaviyeler meşru olamayacak; âsitane şeyhinden icazet

bulunduğunu söylemektedir. Fahri Maden, “Meclis-i Meşâyih Kararlarında Bektaşîlik ve Bektaşî Tekkeleri”, *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşîlik Sempozyumu*, (Ankara:18-20 Ekim 2020), 160. Hacı İsmail Beyzade Osman Bey'in Mecmu'a-i Cevami'si I. Cildinde sur içinde 167 tekke, sur haricinde 7 tekke; II. ciltte ise, Eyüp, Hasköy, Kasımpaşa, Galata, Tophane, Beşiktaş, Boğaziçi, Rumeli ve Anadolu cihetleri ile Üsküdar ve Kadıköy'deki 130 tekkenin ve 9 adet Bektaşî tekkesinin isim ve mevki geçmektedir. Ahmet Nezih Galitekin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul*, (İstanbul: İşaret Yayınları 2003), 14-15. İstanbul merkezli 1300/1882 tarihinde yapılan nüfus sayımında İstanbul'da, 260 tekkenin bulunduğu; bunlardan 52 tekkeyle Nakşîliğin birinci, 45 tekkeyle Kadiriğin ikinci ve 40 tekkeyle Rûfâilîğin üçüncü tarikat olduğu görülmektedir. Ahmed Münib Efendi Mecmua-i Tekaya'sında, İstanbul'da 305 tekkeden; 65'inin Nakşî, 57'sinin Kadiri, 35'inin Rîfâî olduğunu ve Mevlevîliğin tekke sayısının yine beş adet olarak değişmediği görülmektedir. 1199/1784 tarihli vesikaya göre, İstanbul tekke ve zaviyelerinin toplamda 203 olduğu, XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu sayının ciddi oranda arttığı görülmektedir; 1908'den sonra ise, âyin icra edilen aktif tekke sayısı 311 olarak tesbit edilmiştir. Tekkelerin sayısı hakkında güncel ve kapsamlı bir çalışma yapan Serpil Özcan, XIX. yüzyıl tekkelerine ait sayının gerçeğe yakın bir rakamla 500 civarı olduğunu ve ayrıca dönem haritalarında verilmeyen ve listelere girmeyen tekkelerin de bulunduğunu söylemektedir. Serpil Özcan, *XIX. Yüzyıl İstanbul Tekkeleri ve Mekansal Konumlanışları*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Şehir Çalışmaları, 2020), 256. Osman Nuri Ergin, *Maarif Tarihi*, C. 1-2, (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 240-241. Atilla Çetin, “İstanbul'daki Tekke, Zaviye ve Hankâhlar Hakkında 1199 (1784) Tarihli Önemli Bir Vesika”, *Vakıflar Dergisi*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1981, 583-590.

almayanların halifelîği tasdik edilmeyecek, dolayısıyla bulundukları tekkelerde şeyhlik yapamayacaklardı. Tarikatların kendi hiyerarşilerini kurmak suretiyle taşra tekkelerini denetime almaları, âsitanelerin konumunu güçlendirecek ve bu şekilde tüm tarikatlara kendi içinde bir iç disiplin sağlanacaktı. Bu tasarruf, tarikatların muhalefet edemeyeceği bir durum olması yanında, merkezi yönetimin tüm tekkelere tek elden uzanabilmesi ve siyasi otoritenin tasvip ettiği bir düzen oluşturması anlamında önemlidir.⁷

Devlet yönetimi; nasıl bir tekke ve şeyh tasavvur ediyorsa ona uygun bir düzenlemeye gitmiş; Bektaşîlik ve Mevlevîlik dışındaki tekkeleri, merkezî hükümetin yanı başında olanlardan seçmiştir. Yeniçeri Ocağının (1826) kaldırılmasıyla Bektaşî tarikatı yasaklanmış ve bu tarihten itibaren devlet, tarikatlar üzerindeki denetim ve egemenliğini arttırmıştır. Bektaşî tarikatına mensubiyeti olanlar sıkı denetime tabi tutulmuş; ileriki dönemlerde ise tarikatın varlığı resmiyet kazanmasa da ilk dönemlerdeki katı tutum yerini daha serbest bir tavra bırakmıştır.⁸

XIX. yüzyılda devlet; merkeziyetçilik politikası ile siyasal, sosyal, dini ve kültürel anlamda devlet ile ilgili her türlü yapıyı denetim altına alma ve sultanlara-yakınlarına ait tüm vakıfların tek elden idaresi anlamında her türlü oluşumu kendi bünyesinde kontrol etmek istemiş; 1826 yılında II. Mahmud tarafından, Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti kurulmuştur. Tanzimat ile devam eden bu zaman diliminde tekkeler böylece önemli bazı ayrıcalıklarını yitirmeye başlamıştır. Vakıflar üzerinden tarikatlara sağlanan bazı vergi muafiyetlerinin kaldırılması, tekke ve zaviye müntesiplerinin de vergi mükellefi sayılması gibi yeni uygulamalar başlatılmıştır. Bu cümleden olarak tüm tekke ve tarikatlar, sosyo-ekonomik açıdan devlete bağımlı hale gelmiş, idari açıdan Şeyhülislamlığın; mali yönden ise Evkaf-ı Hümâyün Nezaretinin denetimine girmiştir. Bu tarihten itibaren, o zamana kadar kendine has ekonomik dinamikleri olan

⁷ İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*, 314-315. Reşat Öngören, “İstanbul’da Tasavvufi Hayat”, *Büyük İstanbul Tarihi*, Ed. Coşkun Yılmaz, C.5., (İstanbul İBB. Kültür AŞ. 2015), 254. Kılıç, *Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar*, 95.

⁸ Kara, *Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler*, 29.

ve vakıf mütevellilerin eliyle kontrol edilen tekkeler hem Şeyhülislamlığın hem de Evkaf Nezaretinin denetimi ve müdahalesi arasında zorlanmışlardır (1826-1864).⁹

Devlet; XIX. yüzyılda tarikat siyasetini köklü bir biçimde değiştirmiş, Sünnî ve geleneksel anlayışa karşı tarikat çevrelerini sıkı bir kontrole tabi tutmuştur. Evkaf Nezaretinin kurulması akabinde Tanzimat ile devam eden geleneksel yapıya muhalif düzenlemelerle; tekkeler sahip oldukları imtiyazlar ile bağımsız ve müstakil hallerini kaybetmiştir. Tekkelerin vergi muafiyetlerinin kaldırılması, müntesiplerin de vergi mükellefi sayılması gibi yeni uygulamalarla tarikatlar, diğer devlet kurumlarıyla benzer bir statüde eşitlenmiştir.¹⁰

Meclis-i Meşâyih ile ilgili ilk adım; 1836 yılında ve II. Mahmut'un buyruğuyla atılmış, tekkelerde uyulması gereken kurallar belirlenmiştir. Bu fermanla; başta şeyhin ilgili tarikat mensubu olması, aynı şeyhe birden fazla görev verilmemesi, tekke eşyasının tekke dışına çıkarılmaması, zikir semadan önce namaz kılınmasına özen gösterilmesi, liyakat ehli olmayan dervişlere icazet verilmemesi; tarikat mensuplarının mühürleri, giyim-kuşam şekilleri, müritlere verilecek icazetnamelerin tanzimi, şeyh tayinlerinde

⁹ Nazif Öztürk, “Evkâf-ı Hümayun Nezâreti” *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/521-524. İsmail Kaya, *Osmanlılarda Devlet – Dini Gruplar İlişkisinde Bir Model Olarak Meclis-i Meşâyih*, (Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2020), 135-136. Zekeriya Işık, *Şeyhler ve Şahlar Osmanlı Toplumunda Devlet-Tarikat İlişkilerinin Gelişim ve Değişim Süreçleri* (Konya: Çizgi Yayınları, 2015), 257-268. Kılıç, *Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar -I*, 96.

¹⁰ BOA, *Cevdet Evkaf*, nr. 11874. Öztürk, “Evkaf-ı Hümayun Nezareti”, 11/521. İsmail Kaya, *Osmanlılarda Devlet – Dini Gruplar İlişkisinde Bir Model Olarak Meclis-i Meşâyih*, 135-136. Zekeriya Işık, *Şeyhler ve Şahlar Osmanlı Toplumunda Devlet-Tarikat İlişkilerinin Gelişim ve Değişim Süreçleri*, 1. bs. (Konya: Çizgi Yayınları, 2015), 257-268. Bilgin Aydın, “Osmanlı Devleti’nde Tekkeler Reformu ve Meclis-i Meşâyih’in Şeyhülislamlık’a Bağlı Olarak Kuruluşu, Faaliyetleri ve Arşivi”, *İstanbul Araştırmaları Dergisi*, 7: 93 – 109. Kılıç, *Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar -I*, 94.

vakfiye kurallarına uyulması ve tekke demirbaş eşyalarına ait kayıtlar vs. birçok husus ele alınmıştır.¹¹

XIX. yüzyılda tekkeler üzerinde tedricen gelişen hadiselerin bir sonucu olarak Receb 1283/ Kasım 1866 tarihinde Şeyhülislam Refik Efendi'nin delaletiyle, Sultan Abdülaziz tarafından Meclis-i Meşâyih kurulmuştur. Meclis'in tesisiyle, devletin ve Şeyhülislâmlığın tekke ve zâviyeler üzerindeki yönetim ve denetim mekanizması kurumsallaşmış; devlet indinde özerkliklerini kaybeden tekkeler, kendilerini hiyerarşik kurumsal bir yapının içinde bulmuşlardır. Kısaca, Merkez'in Şeyhülislamlık, Şeyhülislamlığın Meclis-i Meşâyih ve Meclis'in de şeyhler üstünde ve geleneksel meratibe muhalif bir hiyerarşik denetimle yönetimi öngörülmüştür. Meclis-i Meşâyih, 1868 yılında önce beş azadan oluşmuş daha sonra bu sayı altıya çıkarılmıştır. Meclis-i Meşâyihin gün geçtikçe iş yoğunluğunun artması, taşradan gelen taleplerin çoğalması ve şikâyetlerin araştırılması zarureti, Meclis'e bağlı Bursa, Selanik, Edirne, Girit, Şam ve Trabzon'da vb. Meclis-i Meşâyih encümenlerinin kurulmasını gerektirmiştir. Yaşanan sorunlar ve birtakım zaruretlere binaen vilayet, liva ve kazalarda müftü başkanlığında ulema ve meşayih arasından seçilen iki üyeden müteşekkil Encümen-i Meşayih ismiyle "Taşra Teşkilatı" kurulmuştur. Taşradaki Meşihat imtihanlarını yapmak, şeyh ve dervişlerle ilgili şikâyetleri araştırmak, taşradaki tekke ve zâviyeleri denetlemek ve neticesini Meclis-i Meşâyih'e bildirmek Encümen-i Meşâyihin en temel vazifeleri olarak belirlenmiştir.¹²

Meclis-i Meşâyih kurulmasıyla, tekke ve zaviyelerle tarikatların uyması gereken hükümleri içeren ve Meclis'in bir nevi tüzüğü olarak da ifade edilen nizamnamesi

¹¹ 1836 tarihli ferman ile, dervişlere şeyhinin imzası ve mührünün olduğu bir kimlik taşıma zarureti getirilmiştir. Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2002), 30. Fahri Maden, "Meclis-i Meşâyih Kararlarında Bektaşîlik ve Bektaşî Tekkeleri", *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşîlik Sempozyumu*, (Ankara:18-20 Ekim 2020), 157. Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, 218-219. BOA, *Cevdet Evkaf*, No. 18014.

¹² Bkz. Ayhan Işık, "Meclis-i Meşâyih ve Seyyidlerin Tasavvuf Hayatındaki Etkinliği", *Alevilik Araştırmaları Dergisi* 1/17 (2019), 115-154; Bilgin Aydın, "Meclis-i Meşâyih'in Şeyhülislâmlık'a Bağlı Olarak Kuruluşu, Faaliyetleri ve Arşivi", 97. Mine Durmuş, *Meclis-i Meşâyih II. Abdülhamid Devrinde Tarikatlar*, 87-88.

yayınlanmıştır. İlerleyen süreçte ihtiyaca binaen yeni maddeler ilave edilmiş ve daha sonra değişiklikler devam etmiştir. Bu nizamname ile “tarikat, şeyh, halife, derviş-mürîd, muhib, tekke ve ihvân” gibi kavramların anlam sınırları çizilmiş; hazırlanan nizamname ve talimatnamelerle Meclis-i Meşâyih’in görevleri ve yetkileri belirlenmiştir. Kurumun nizamnamesi yayınlandıktan sonra nizamnamenin tatbiki, Merkez Tekkeleri, Taşra Meclis-i Meşâyih heyetlerinin görevleri, tekkelerin bakımı ve temizliği meşâyih’e verilecek icazetnameler ve tekkelerin teftişi ile ilgili yönetmelik mahiyetinde talimatnameleri hazırlanmıştır.¹³

XIX. yy. tekke ve zaviyeler ve tarikatlarla ilgili olarak yaşanan bu değişim, tarihi açıdan önemli bir gelişmedir. Meclis-i Meşâyih’in kurulması ve tekke-zâviyelerin denetime tabi tutulması; sadece kontrol amaçlı değil XIX. ve XX. yüzyıldaki devletin merkezileşme ve modernleşme çabaları içinde, tekkeler üzerindeki en sistematik denetim mekanizması olarak da değerlendirilebilir.¹⁴

Meclis-i Meşâyih binası kuruluşundan beri Şeyhülislâmlık yerleşkesinin Haliç’e bakan kısmında yer almaktaydı. Meclis-i Meşâyih; heyet toplantı odası, kalem odası ve teneffüs odasından oluşmaktaydı. “*Kütüb-i fıkıh ve fetâvâya mahal*” olarak inşa edilmiş bu bina, başta yazma ve matbu muteber fetva kitapları olmak üzere, zengin fıkıh eserleri ile Şeyhülislâmlık defter ve belge koleksiyonlarını ihtiva etmekteydi. Meclis-i Meşâyih reis ve azaları, haftanın belirli günlerinde toplantılarını bu birimde yapmakta ve gerektiğinde Meşihat kütüphanesindeki eserlerden faydalanmaktaydı.¹⁵

1926 yılı yangınında tarihî binaların ve içindeki bir kısım eserlerin yanmasıyla Meclis-i Meşâyih’e ait birçok kayıt yok olmuştur. Bununla birlikte, Meclis-i Meşâyih

¹³ *Meclis-i Meşâyih Nizamnamesi*, (İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1337), TBMM Kütüphanesi No. 73-3283; MŞH. MMD. nr.1737/111-118. Sacid Arı, *Meclis-i Meşâyih Müessesesi, Kuruluşu ve Faaliyetleri*, 9-10; Mustafa Kara, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, 3. bs. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990), 389-416.

¹⁴ İsmail Kara, “Meclis-i Meşâyih ve İstanbul’da Şeyhlik Yapmış Beş Zâtın Kendi Kaleminden Tercüme-i Halleri”, 186.

¹⁵ Meşihat Arşivi, *Fotokopi Nüsha*, No. 5445. Esra Yıldız, *Şeyhülislâmlığın Bürokratik Yapısı*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022), 207.

biriminden günümüze: “Meclis-i Meşâyih” yazılı levha, Meclis-i Meşâyih defterleri, Meclis-i Meşâyih belgeleri ve Meclis’in mührü gibi eserler ulaşabilmiştir.¹⁶

Osmanlı devletinde Şeyhülislamlık Kurumuna bağlı olan Meşihat Arşivinde 51 adet Meclis-i Meşâyih defteri ve çok sayıda belge bulunmaktadır. Defter ve belgelerden; Meclis-i Meşâyih’in ilmiye bürokrasisindeki etkinliği, görevlilerin tayin, terfi ve azilleri, kurumun işleyişi, tarikatlar arasındaki uygulama farklılıkları, şeyhlerin liyakatinin tespiti, şeyh atamaları ile ilgili şikâyetler, tekke görevlilerinin talepleri, tekkede iskân edilen dervişlerin istek ve ihtiyaçları, zikir ve ayinlerin usul ve esaslarını tespit etmek mümkün hale gelmiştir. Meşihat Arşivinde bulunan bu belgelerden daha başka birçok bilgiye erişmek de artık imkân dahilindedir.¹⁷

- Meclis nizamnamesi ve yapılan ilavelere göre işleyişindeki yenilikler,
- Tekkelerin dini, siyasî ve ictimâî fonksiyonları,
- Tekkelerin vakfiyeleri ve vakfiyelerine göre yapılan işlemler,
- Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti ile Meclis-i Meşâyih arasındaki görev tanımları ve yetki sınırlarının belirlenmesi,
- Devlet-tekke ilişkileri, devletin bazı tarikatlara yönelik uyguladığı politika; padişahların ve valide sultanların tekkelere yaptığı bağış ve yardımlar,
- Devletin tarikatlara yaptığı destekler, devlet erkânı ve ulemanın tarikatlarla ilişkisi,
- Ulemanın mensup olduğu tarikatlar,
- Tekke ve dergâhlardaki şeyh ve dervişlerin isim ve sayıları,
- Devletin farklı hizmetleri sebebiyle, tekke görevlilerini taltifi,

¹⁶ Esra Yıldız, *Şeyhülislamlık Binalarının Tarihçesi* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022), 198-199.

¹⁷ Meşihat Arşivindeki bu defterler 1734-1783 ve 1793 numaralarında kayıtlıdır bk. Bilgin Aydın, vd., *Bâb-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defter Kataloğu* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2006). Esra Yıldız, *Şeyhülislamlığın Bürokratik Yapısı*, 206-209.

- Meclis-i Meşâyih görevlileri ile şeyh, tekke, zâviye ve postnişinler hakkında yapılan tahkikat; tekke ve zâviyelerin denetimi ve Osmanlı coğrafyasındaki konumu ve dağılımı,
- Meclis-i Meşâyih görevlilerinin devletin siyasi görüş ve politikasına karşı duruşları,
- Şiiliğin etkili olduğu bölgelerde devlet tarafından tekke ve zâviye görevlilerinin desteğinin alınması,

ile ilgili bilgileri Meşihat Arşivindeki belgelerden takip etmek mümkündür.

Tekke ve dergahların vakfiye suretleri, tevliyet ve evladiyet davaları, dergahlarla ilgili şikâyetler, tekke ve dergahlara yapılan şeyh ve postnişin tayinleri gibi konularda ise Şeriyye Sicilleri ayrıca başvurulması gereken kaynaklardır.¹⁸

1.1.Tezin Konusu ve Soruları

Bu çalışma; Osmanlı Devleti'nin XIX. asırda tekke hayatını yeniden dizayn etmek maksadıyla tesis ettiği Meclis-i Meşâyih kurumunun; elimizde mevcut 1879 tarihli ilk belgesinden/defterinden başlayarak Sultan Abdülhamid dönemi sonuna kadarki zaman dilimini (Meşrutiyetin ilanı 1326/1909) incelemeyi amaçlamaktadır.

Osmanlı devletinde gerek sosyal yaşamda gerekse yönetim alanında önemli ilişkileri bulunan tekkeler, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, kanunları ve sınırları olan bir çerçeve içinde, devlet eliyle teşkil olunan “Meclis-i Meşâyih”in denetimine girmiştir. 1296/1879-1326/1909 tarihleri arası bu kuruma ait belgeler ışığında; Meclis'in kurulma gerekçeleri, kurumun teşekkülü, işleyişi, fonksiyonu, denetimi, yapısı, kadrosu, nizamname ve talimatnameleri, defterlerin muhtevası ve kurumun yaşadığı sorunlar ele alınarak incelenmiştir.

Burada, şu temel sorulara cevap aranmıştır:

1. Meclis-i Meşâyih'in kurulma gerekçeleri nelerdir?
2. Meclis-i Meşâyih kurumu nasıl yapılandırılmıştır?

¹⁸ Esra Yıldız, *Şeyhülislamlığın Bürokratik Yapısı*, 206-209.

3. Meclis-i Meşâyih defterlerinde yer verilen konular (muhteva), çözüm aranan sorunlar, eğitim ve sosyal yaşama dair uygulamalar nelerdir?

Birinci soruda Meclis-i Meşâyihin kurulmasını gerekli kılan ve tesisine götüren sebepler ve kurumun nasıl oluşturulduğu üzerinde durulmuştur.

İkinci soruda; kurumun yapısı, kurumun işlevi ve tekkelerin yönetimi, nizamname ve talimatnameleri ile şeyh atama usûl ve esasların hazırlanması, yönetim kadrosu ile görev tanımının belirlenmesi, birimlerin teşekkülü, denetimi, yapım ve onarım çalışmalarının nasıl yürütüldüğü ile ilgili başlıklar ele alınmıştır.

Üçüncü soruda ise; Meclis-i Meşâyih defterlerinde şeyhleri ve tekke hayatını düzenleyen konular, karşılaşılan sorunlar ve bunların nasıl çözüme ulaştırıldığı ele alınmıştır.

Meclis-i Meşâyih kurumuyla ilgili, yukarıda sorulan soruları cevaplandırmak ve birer veri elde etmek amacıyla üç hipotez test edilmeye çalışılmıştır:

1. Meclis-i Meşâyih, Receb 1283/ Kasım 1866 tarihinde ve Sultan Abdülaziz döneminde, şeyhleri ve tekke hayatını yeniden düzenleme amacıyla tesis edilmiş bir kurumdur. Yapısında bir kuruma ait tüm özellikleri barındırmaktadır.
2. İlk önce İstanbul Merkez’de tesis edilen Meclis-i Meşâyih; daha sonra Osmanlı beldelerinde “Encümen-i Meşâyih” ismiyle Taşra Teşkilatını kurmuştur. Meclis-i Meşâyih, belirli bir yönetim ve denetim sistemine sahiptir; kuralları (nizamnamesi), başkanı, encümeni ve azaları bulunan bir müessesedir. Osmanlı ülkesindeki bütün tekke ve tarikatları organize etme, tasavvufi düşüncenin gelişmesi ve yayılması için gereken tedbirleri alma görevini üstlenmiştir.
3. Meclis-i Meşâyih defterlerinde ele alınan konular: tekkelerde şeyhlik ile diğer cihetlere ehliyet ve liyakat sahibi kişilerin tevcih edilmesi, tekkelerin vakfiye şartlarına uygun yönetilmesi, tekkelerin tamiri ve teftişidir; sorunları ise, tevcihat, zikir/ayinler ve tekkede yaşayanlardan kaynaklı problemlerden oluşmaktadır.

1. Meclis-i Meşâyih, 1283/1866 yılında kurulmuş; tekke/zaviyelerin 30 Kasım 1925’te kapatılana kadar hizmet vermiştir. Bu karar, 677 sayılı kanun ile 13 Aralık 1925’te

tarıhli Resmî Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Meclis-i Meşâyih XIX. yy’da 34, XX. yy’da 25 olmak üzere toplamda 59 yıl süren bir hizmet süresi olmuştur. Bu zaman dilimine ait toplamda 51 adet defter kaydı tutulmuştur. Ancak kuruluşundan itibaren ilk on yıla ait kayıtlar -Meşihatteki belgeler hariç- elimizde mevcut değildir. Sultan II. Abdülhamid’in yönetime gelmesi ile başlayan kayıtlardan 1876-1878 arası dönem, 1926 yılında çıkan yangında tahrib olması sebebiyle bu defterlerin içinde bulunmamaktadır.

Defterlerin 15 adedi XIX. yüzyıl; 36 adedi ise XX. yüzyıl tarihlidir. Elimizde en erken kayıtlı Meclis-i Meşâyih defteri, 1762 numaralı “Meclis-i Meşâyih Mazbata Defteri”dir (Şa‘bân 1296/1879). En geç tarihli defter ise, “Türkiye Cumhuriyeti Umur-ı Şeriyye ve Evkaf Vekâleti Meşâyih Maaş Defteri”dir (Şubat 1335/1926).

2. Şeyhülislamlık bünyesinde tesis edilen Meclis-i Meşâyih; öncelikle İstanbul ve Bilad-ı selasede bulunan tekkeler üzerinde bir düzenleme yapmış; daha sonra vilayet, liva ve kazalarda müftü başkanlığında ulema ve meşayih arasından seçilen iki üyeden müteşekkıl “Encümen-i Meşâyih” ismiyle Taşra Teşkilatını kurmuştur. Meclis-i Meşâyih gerek İstanbul ve gerekse Taşra’da bulunan tekkeleri, tarikat birliğine bakmadan Merkez tekkeler üzerinden kontrol etmiş ve muhaberatı bunlar üzerinden sağlamıştır. Meclis-i Meşâyih, yönetim kadrosunu da belirleyerek, çalışanların görev ve yetkilerini tanımlamış; tekke ve zaviyelerin uyması gereken hükümlerini içeren ve Meclis’in bir nevi tüzüğü olarak ifade edilen nizamnamesini yayınlamıştır. Nizamnameler yayınlandığı gibi kalmamış; zaman içerisinde zarurete binaen bazı maddeler eklenip bazıları ise çıkarılmıştır. İlk nizamnameden sonra; nizamnamenin tatbiki, Merkez Tekkeler, Taşra Encümeninin görevleri, şeyh ve müridlerin vazifeleri, şeyhlere verilecek icazetnameler, dervişlerin eğitimi, tekkelerin bakımı ve temizliği ile tekkelerin teftişi vs. konularda, yönetmelik mahiyetinde talimatnameler hazırlamıştır.¹⁹

3. Meclis-i Meşâyih defterlerinde, şeyhler ve dervişlerin tekkede yaşadıkları sorunlar ele alınmıştır. Genel olarak ise; tekke cihetlerine, Meclis-i Meşâyih’in belirlediği

¹⁹ *Meclis-i Meşâyih Nizamnamesi*, (İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1337), TBMM Kütüphanesi No. 73-3283; MŞH.MMD. nr.1737/111-118.

niteliklere uygun liyakat ehli şeyh atanması ile tekkelerde yaşananlardan kaynaklanan sorunlar ele alınmıştır.

Bu çalışma; Şeyhülislamlık bünyesinde teşkil olunan Meclis-i Meşâyih kurumunun tarihçesini yazmak amacıyla yapılmıştır.

1.2. Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada; nitel araştırma yöntemlerinden *doküman incelemesi* yapılmıştır. Doküman incelemesi; araştırmaya ait orijinal verilerin birinci elden toplanması, gözden geçirilmesi, alana ait bilgi birikiminin birincil elden değerlendirilmesidir. Meclis-i Meşâyih ile ilgili bu çalışmada, kurumunun ana kaynağı olan Meclis-i Meşâyih defterleri üzerinden bir araştırma yapılmış ve temelde bu belgeler üzerinden bir çalışma yürütülmüştür.

Konuyla ilgili ayrıca bir *literatür incelemesi* yapılarak, ulusal literatür taranmış ve bu konuda yapılan çalışmalar başlıklar halinde tasnif edilmiştir. Konuyla ilgili olması sebebiyle İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yök Tez, Ulakbim ile İsam Kütüphanesi'nde araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Meclis-i Meşâyih ve Cihât Nizamnameleri, talimatnameler, Sicill-i Ahval ve Terceme-i Hal defterleri, benzer başlıklarla yayınlanan kitap, tez ve makaleler ile ilgili mücavir kaynaklardan istifade edilmiştir.

Çalışmada elde edilen bulgular, *içerik analizi* yoluyla incelenmiştir. İçerik analizi, nesnel ve doğrulanabilir bilgilere ulaşmak amacıyla; doküman, evrak ve metin gibi farklı materyalleri, belli kurallar çerçevesinde incelemeyi amaçlayan nitel araştırmanın analiz yöntemlerinden biridir.²⁰ Bu çalışma, Meclis-i Meşâyih kurumunun temel kaynağı olan defterleri üzerinden yapılan bir araştırmayla gerçekleştirilmiştir. Çalışma, 1296/1879-1327/1909 yıllarını kapsadığı için, Sultan Abdülhamid dönemi şeklinde bir sınırlama getirilmiş; toplamda 51 defterden bu tarihe uyan 20 defter üzerinde bir inceleme yapılmış; diğer defterlerden de gerektiği durumlarda faydalanılmıştır. Bunun için öncelikle defterlerde genel bir ilk okuyuş

²⁰ Osman Metin, Şükriye Ünal, “İçerik analizi Tekniği: İletişim Bilimlerinde ve Sosyolojide Doktora Tezlerinde Kullanımı”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.22, Özel Sayı 2, (2002); 273-294.

gerçekleştirilmiş; ikinci okuyuşta kurum tarihinde ele alınan konular, defterlerde ele alınan kararlar içinden ayıklanarak bir araya getirilmiş ve bir içerik bilgisi oluşturulmuştur. Oluşturulan bu içerikler tarihsel olarak tablolaştırılarak anlaşılır hale getirilmiştir. Edilen bilgiler; Meclis-i Meşâyih'in bir kurum olmasına giden süreçten başlayarak; bir devlet müessesesi olarak işleyişi, yönetimi, denetimi, fonksiyonları, nizamnamesi, reis ve azaları ile, kuruluşundan II. Meşrutiyetin ilanına kadarki döneme ait ayrıntılar belirlenmiştir.

Bu çalışmada kullanılan bir diğer analiz yöntemi *söylem analizidir*. Söylem analizi; dilin incelenmesidir, özneler arası zihinsel bileşenlere odaklanan, sosyo-kültürel bağlamda iletişim kuran dil kullanıcılarının, bilgi-beyan tarzı, müzakere gücü ve dil pratiğine ilişkin süreçlerdir.²¹ Ayrıca tarihsel dökümanlar, söylemleri; fermanlar, fetvalar veya diğer tarihsel belgelerde söylem analizi kullanılarak anlaşılır hale getirilebilmektedir. Çalışmada nizamnameler ve talimatnameler ile kararlarda kullanılan dil, söylem analizi yöntemi ile incelenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada; özellikle şeyh tevcihleri ile ilgili aranılan hususiyetlerde, “ehliyet ve liyakat sahibi olmak”, alınan kararların Meclis kurallarına uygunluğunu ifade; “nizama uygun olarak”, evladı olmadan vefat eden şeyhler için; “bila-veled-i zükûr vefat eden şeyh” söylemleri, defterlerde en yaygın kullanımlardır. Ayrıca şeyh atamalarında, “tevcih, tevcihat”; tekkelerdeki muhtelif görevlendirmelerde, “tekke cihetleri” kavramları, defterlerde öne çıkan söylemler arasında yer almaktadır.

Son olarak toplumsal olguların disiplinlerarası bir yaklaşımı belirlemesi, siyasi ve toplumsal bir yönünün de olması ve bunun tarihsel belgelerin ışığında değerlendirilmesinde kullanılması sebebiyle, araştırmamızda *eleştirel yöntem analizi* de kullanılmıştır.

1.3. Tezin Düzeni

Bu çalışma, beş bölümden oluşacaktır:

Giriş (Birinci) bölümünde; Meclis-i Meşâyih öncesi tekkeler üzerinde yapılan dizayn ve Meclis-i Meşâyih'e giden süreci oluşturan başlıklar kronolojik olarak ele alınacaktır.

²¹ Hilal Çelik, Halil Ekşi, “Söylem Analizi”, *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, C.27, S.27, (2008); 99-117.

Ayrıca konuyla ilgili literatür taraması ve Meclis-i Meşâyih defterleri hakkında bilgi verilecektir.

İkinci bölümde; Meclis-i Meşâyih'in kurulması ve Sultan II.Abdülhamid'in tekke siyaseti ve tekkelere bakışı analiz edilecektir. Daha sonra, Meclis-i Meşâyih'in kanunnamesi olan nizamnameleri, Meclis aza, şeyh ve halifelerin görevleri ve Meclis-i Meşâyih'in kadrosu (terceme-i hali) incelenecektir.

Üçüncü bölümde; Tekkelerin yönetimi, tekke cihetlerine tevcihler, şeyh atamalarında usul ve esaslar ile defterlerden tevcihat örnekleri verilecektir. Ayrıca, taşra teşkilatı ve Encümen-i Meşâyih'inin kurulması, taşra tevcihat işlemleri, Taşra'da yaşanan sorunlar ele alınacaktır. Bu bölümde son olarak; tekkelerin teftişi ve denetimi ile tekkelerin yapımı, tamiri ve onarımı üzerinde durulacaktır.

Dördüncü bölümde; tevcihlerde yaşanan sorunlar başta olmak üzere, tekke şeyhleri, tekkede mukim olan dervişlerle tekkeye gidip gelenlerden kaynaklı problemler ele alınacaktır. Ayrıca itikat, ibadet ve ayinlerle ilgili problemler, farklı tarikat gruplarının aynı tekke içinde yaşadığı sorunlar, ahlaka muğayir durumlar, müşterek yönetimde yaşanan sıkıntılar, otorite boşluğundan kaynaklanan problemler, özlük haklarıyla ilgili yaşanan sorunlar vs.) ve çözümleri için yapılan uygulamalar ile alınan tedbirler ele alınacaktır. Son olarak Müstakil tekkelerle (Mevlevî ve Nakşî) ilgili yaşanan sorunlar bu bölümde incelenecek başlıklar arasındadır.

Beşinci (Sonuç) bölümünde ise; araştırmanın teorik çerçevesi ve bidayetinden nihayetine Meclis-i Meşâyih kurumuna dair yaptığımız araştırmanın tüm bulgularını harmanlayan bir değerlendirme yapılacaktır. Meclis-i Meşâyih kurumunun genel yapısı, kuruluş amacına ne kadar bağlı kaldığı ve amacını ne kadar gerçekleştirdiği, tekkelerin yapısına ne tür katkılarda bulunduğu, varolan sorunları ne kadar çözebildiği ve Meclis-i Meşâyih günümüze katkısı ve uyarlanabilir mi konusu bu bağlamda tartışılacaktır.

1.4. Tez Konusuyla İlgili Literatür Özeti

Meclis-i Meşâyih ile ilgili yapılan çalışmalar:

Türkiye'de Meclis-i Meşâyihle ilgili çalışmalar Mustafa Kara ve İrfan Gündüz ile başlamıştır.

Genel anlamda tekke ve tarikatlerle ilgili birçok esere imza atan Mustafa Kara, çalışmalarında Meclis-i Meşâyihle ilgili bilgilere de yer vermiştir. Konuyla ilgili kaleme aldığı ilk eseri; “Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler”dir. 1977’de ilk baskısı yapılan bu kitapta; tekke bürokrasisinden başlanarak Meclis-i Meşâyih yönetiminde yaşanan değişimler, safhalar halinde ele alınarak incelenmiştir. Eserde ayrıca, Meclis-i Meşâyih’in diğer meclislerle ilişkisi ile Meclis’in talimatname ve nizamnamelerinden örnekler verilmiştir. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Tasavvuf ve Tarikatlar, (1985)” başlıklı makalesinde, konuyla ilgili önemli değerlendirmelerde bulunmuştur.²²

Kara’nın Bursa Dergahları özelinde yaptığı “Bursa Dergahları Yedigâr-ı Şemsi I-II, (1997)” isimli çalışması, taşra tekkelerine ait bilgilere kaynaklık etmektedir. Eserin ilk bölümünde ayrıca Bursa’da bulunan dergâh meşâyihlerinin tercüme-i hallerine yer vermiştir. “Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri, (2002)” eserinde ise, Meclis-i Meşâyih’in reis ve azalarının bir kısmının yaşam öyküleri bulunmaktadır. “Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar, (2004)” isimli eserinde ise; XIX. yüzyıl ile birlikte tekkelerin özerk olmadığı üzerinde durmuş, yıllara göre değişen tekke adedleri ile; Meclis-i Meşâyih’in hiyerarşik yapısından, kuruluşu ve yıllara göre değişimi ile nizamnamesinden bahsetmiştir. “Buhara Bursa Bosna Şehirler/Sufiler/Tekkeler, (2012)” isimli eserinde; Meclis-i Meşâyih’in kuruluşuna giden süreç, vakfiyeler, Meclis-i Meşâyih Nizamnamesi ve tekkeler hakkında literatür bilgisi vermiştir.²³

Mustafa Kara’nın tekkelerle ilgili çalışmaları bu eserlerle sınırlı değildir. Bir Tasavvuf Tarihi araştırmacısı olan Mustafa Kara’nın tekkelerle ilgili kaleme aldığı daha

²² Mustafa Kara, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, 2. bs. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019), 298-416. Mustafa Kara, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Tasavvuf ve Tarikatlar”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, IV, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985).

²³ Mustafa Kara, Kadir Atlansoy, *Bursa Dergahları Yedigâr-ı Şemsi I-II*, (Bursa: Uludağ Yayınları, 1997). Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2002). Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: Sır Yayınları, 2004), 287-292. *Buhara Bursa Bosna Şehirler/Sufiler/Tekkeler*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012).

başka eserleri de bulunmaktadır ve bunlarda Meclis-i Meşâyih'in gerek kurumsal yapısı ve gerekse tekkeler ve şeyhleri hakkında bilgilere rastlamak mümkündür.²⁴

Meclis-i Meşâyihle ilgili ilk eser neşredenlerden biri olan İrfan Gündüz'ün "Osmanlılarda Devlet -Tekke Münasebetleri, (1983)" isimli bir eseri bulunmaktadır. Burada; Meclis-i Meşâyih'in kuruluşu ve Merkez Tekkeleri hakkında bilgi verilmiştir.²⁵

Meclis-i Meşâyihle ilgili ilk önemli bilgiler; "Osmanlı Devleti'nde Tekkeler Reformu ve Meclis-i Meşâyih'in Şeyhülislamlığa Bağlı Olarak Kuruluşu, Faaliyetleri ve Arşivi, (1998)" isimli makalesiyle Meşihat Arşivi'ni tanıtan, yakından inceleyen ve tasnifinde yer alan Bilgin Aydın'a aittir ve bu makalede, arşivdeki malzeme hakkında temel bilgilere yer verilmiştir. Aydın'ın Meclis-i Meşâyihle ilgili çalışmaları bununla sınırlı değildir; konu ile ilgili başka makaleleri ve Meşihat Arşivi çalışmaları bulunmaktadır. Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul ve İsmail Kurt'un ortak hazırladığı "Bâb-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defter Kataloğu, (2006)" isimli çalışmada; Şeyhülislamlık kurumunun tarihçesi, arşivler, arşiv kataloğu, şeyhülislamlık hakkında yazılan eserler ve tezler hakkında literatür bilgisi verilmiştir.²⁶

²⁴ Mustafa Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları Tarikatlar-Tekkeler-Şeyhler*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005). Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, (Bursa, Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2017). Mustafa Kara, "Sufi Bursa/Bursa'da Tasavvufi Kültür", *Sufi Bursa*, ed. Ahmet Ö. Erdönmez-Aziz Elbaş, (İstanbul: Stil Matbaa, 2013) 22. Mustafa Kara, *Osmanlı Kültürünü Cumhuriyete Taşıyan Köprü Şahsiyetler 1923-2023*, (Bursa: Türkiye Hayat Sağlık Vakfı, 2023). Mustafa Kara, *Dervişin Hayatı Sufinin Kelamı*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005). Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 3. bs. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1995). Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992). İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, (Ankara: Seha Neşriyat, 1983).

²⁵ İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet -Tekke Münasebetleri*, (Ankara: Seha Neşriyat, 1983).

²⁶ Bilgin Aydın, "Osmanlı Devleti'nde Tekkeler Reformu ve Meclis-i Meşâyih'in Şeyhülislamlığa Bağlı Olarak Kuruluşu, Faaliyetleri ve Arşivi", *İstanbul Araştırmaları, VII*, (İstanbul 1998); Meclis-i Meşâyihle ilgili DİA maddesi; Aydın, "Meclis-i Meşâyih", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/247-248; Bilgin Aydın, "Bab-ı Meşihat Arşivi

Mahmud Erol Kılıç, “Anadolu Tarihine Notlar I-II (2016)” eserinde; İstanbul tekkelerinin tasnifi başlığı altında Meclis-i Meşâyih reisi Ahmed Muhyiddin Efendi’nin Tomar-ı Tekaya’sında bulunan ve 1901 yılına kadar hizmet eden 251 şeyhin isimleri ile dergahların listesini vermiş; ayrıca Meclis-i Meşâyih’in kurulma sebeplerinden bahsetmiştir. Mahmud Erol Kılıç’ın, “Yedi Tepeli Şehrin Tekkeleri ve Ahmed Muhyiddin Efendi’nin Tomar-ı Tekaya”sı benzer konuda hazırlanmış bir diğer çalışmasıdır.²⁷

Ahmed Nezih Galitekin, “Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul Cami, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütüphane, Matbaa, Mahalle ve Selatin İmaretları, (2003)” isimli eserinde; İstanbul ve bilad-ı selasedeki tekke ve zaviyelerin muharremiyye, kurbanlık ve talebelerin müfredat defterleri, vakıf sıbyan mektepleri, türbeler kütüphaneler vs. bilgisi verilmiştir. Bandırmalizade’nin Mecmu’a-i Tekaya’sının da verildiği bölümde; tekkelerin âyin günleri, tekkelerin ismi ve bulunduğu semti, tarîkati, şeyhi ve son dönem tekke ve tarikatları hakkında bilgiler paylaşılmıştır.²⁸

Meclis-i Meşâyihle ilgili yazılmış doktora çalışmaları da bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Hür Mahmut Yücer’in, “XIX. Asırda Anadolu’da Tasavvuf, (2003)” başlıklı

Evrakı ve Defterleri”, *Ağa Kapısından Şeyhülislamlığa İstanbul Müftülüğü*, ed. Ayhan Işık, Kâmil Büyüker, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019): 290; Bilgin Aydın-İlhami Yurdakul, “Şeriyye Sicilleri ve Meşihat Arşivi”, *Din ve Hayat Dergisi*, S. 34 (İlkbahar 2018/1439): 93-109. Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul ve İsmail Kurt, *Bâb-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defter Kataloğu (2006)* (İstanbul: İsam Yayınları, 2006); Bilgin Aydın- İlhami Yurdakul, Şeyhülislamlık Kurumunun Tarihçesi, Kaynaklar ve İlgili Literatür, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 12, Sayı 23, (2014): 379-417.

²⁷ Mahmud Erol Kılıç, *Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar I*, (İstanbul: Sufi Kitap, 2016), 91-116. Mahmud Erol Kılıç, “Yedi Tepeli Şehrin Tekkeleri ve Ahmed Muhyiddin Efendi’nin Tomar-ı Tekaya”sı *İstanbul Armağanı* 3, (İstanbul, 1997): 259-274. Bu eser, en mufassal tarikatlar şeceresi olarak bu zamana kadar yayınlanmayan tarikatların da listesini ihtiva etmektedir.

²⁸ Ahmed Nezih Galitekin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul Cami, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütüphane, Matbaa, Mahalle ve Selatin İmaretları*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2003).

doktora tezidir. Burada; XIX. yüzyıl devlet-meşayih münasebeti, merkezileşme temayülleri ve Meclis-i Meşâyihe giden süreç ile kurumun teşekkülü ele alınmıştır.²⁹

İlhami Yurdakul'un (2008) tarihli "Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)" başlıklı doktora tezi ise, 2017 yılında İletişim Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Eserde, medrese ve tekkelerle ilgili yeni kurulan birimler arasında yer alan Meclis-i Meşâyihi ile Evkaf-ı Hümayun Teftiş Mahkemesi hakkında bilgiler verilmiştir.³⁰

Ekrem Özer'in; "Osmanlılarda Devlet-Dini Gruplar İlişkisinde Bir Model Olarak Meclis-i Meşâyihi, (2007)" başlıklı doktora tezi, konuyla ilgili yazılmış bir diğer çalışmadır. Tanzimat sonrası tekkelerin ıslah tedbirleri maksadıyla kurulan meclislerden biri olan Meclis-i Meşâyihi'nin; kuruluşu, amacı, yapısı, merkez tekkeleri, Taşra teşkilatı, faaliyetleri, şeyh atamaları, tekkelerin teftişi ve tekke problemleri incelenmiştir.³¹

Zekeriya Akman'ın, "Osmanlı'da Devlet Tekke Münasebetleri, Meclis-i Meşâyihi, (2013)" isimli doktora tezi, daha sonra kitaplaştırılmıştır. Bu eserde; Meclis'in kuruluşu, yapısı, yönetimi, denetimi, görevi, Taşra Encümen-i Meşayihî vs. birçok konuda detaylı bilgi bulmak mümkündür.³²

"Osmanlı Toplumunda Devlet Tarikat İlişkileri, (2015)" isimli bir doktora tezi yazan Zekeriya Işık'ın, konuyla ilgili "Şeyhler ve Şahlar-Osmanlı Toplumunda Devlet Tarikat İlişkilerinin Gelişim ve Değişim Süreçleri, (2015)" isimli bir eseri de bulunmaktadır. Bu çalışmada; Meclis-i Meşâyihi'nin teşkilat yapısı, nizamnameleri, kuruluş amacı ve bunun siyasi açıdan değerlendirilmesi, Merkez Tekke Uygulaması, şeyh atamalarının imtihanla yapılması konularını ele almıştır. Işık'ın Meclis-i Meşâyihi 1735 numaralı Müzekkire-Derkenar ve 1777 numaralı Tekke Zaviye defterlerinde

²⁹ Hür Mahmut Yücer, *XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003).

³⁰ İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008).

³¹ Ekrem Özer, *Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları II. Mahmud Dönemi ve Sonrası*, (Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007).

³² Zekeriya Akman, *Osmanlı'da Devlet Tekke Münasebetleri, Meclis-i Meşâyihi*, (Ankara: Elips Kitap, 2013).

bulunan bilgilerden yola çıkarak kaleme aldığı “Tekkedeki İktidar, (2017)” isimli bir diğer çalışmada ise; devlet-tekke-toplum arasında maddi-manevi anlamda süregelen sosyo-politik iktidarın, tarikat erbabı açısından gözlemlenmesi ve iktidar alanı içerisinde yaşanan nüfus mücadelesi verilmiştir. Zekeriya Işık’ın tarikatlerle ilgili yazdığı makaleleri de bulunmaktadır.³³

Bir arşiv çalışanı olan Mustafa Özsaray’ın, “Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı’da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl), (2018)” isimli doktora tezi 2021 yılında kitaplaştırılmış; Meclis-i Meşâyih’in kurulma gerekçeleri ile Sultan Abdülaziz ve Sultan II. Abdülhamid’in Meclis-i Meşâyih reisleri ve meşâyihle irtibatı ele alınmıştır.³⁴

İsmail Kaya’nın, “Osmanlılarda Devlet-Dini Gruplar İlişkisinde Bir Model Olarak Meclis-i Meşâyih, (2020)” konulu yazdığı doktora tezinde; Meclis-i Meşâyih’e giden süreçten başlanarak Meclis’in kuruluşu, teftişi, faaliyetleri, tekkelerde yaşanan muhtelif sorunlar, şeyh atamaları ve tekke vakıfları başlıklar halinde verilmiştir. Kaya’nın ayrıca doktora tezinden ürettiği “Osmanlı Devleti’nde Devlet-Tarikat İlişkileri Bağlamında Meclis-i Meşâyih” başlıklı bir makalesi de bulunmaktadır. Burada Meclis-i Meşâyihle ilgili yapılan çalışmalardan bahsedilmiş, Taşra imtihanlarından örnekler verilmiş, Meclis-i Meşâyih’in amacı, önemi ve kararları üzerinde durulmuştur.³⁵

³³ Zekeriya Işık, *Osmanlı Toplumunda Devlet Tarikat İlişkileri* (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015). Zekeriya Işık, *Şeyhler ve Şahlar-Osmanlı Toplumunda Devlet Tarikat İlişkilerinin Gelişim ve Değişim Süreçleri*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2015). Zekeriya Işık, *Tekkedeki İktidar*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2017). Zekeriya Işık, “19. yy. Osmanlı Toplumunda Sosyo-ekonomik Değişim Süreci ve Tarikatlar”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 8, Sayı 2, (Aralık 2015). Zekeriya Işık, “19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Tarikatların Devlet Otoritesi Karşısındaki Tutumları”, *Cilt: LXXXI- S.290, (Nisan, 2017):191-226.*

³⁴ Mustafa Özsaray, *19. Yüzyıl Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı’da Devlet-Tekke İlişkileri*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2021).

³⁵ İsmail Kaya, *Osmanlılarda Devlet-Dini Gruplar İlişkisinde Bir Model Olarak Meclis-i Meşâyih*, (Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Meclis-i Meşâyihle ilgili yazılmış yüksek lisans tezleri de bulunmaktadır. Bunlardan ilki Osman Sacid Arı'ya ait; “Meclis-i Meşâyih Arşivine Göre Hicrî 1296-1307(1879-1890) Yılları Arasında Osmanlı Tekkelerinde Ortaya Çıkan Problemler, (2005)” başlıklı tezdır. Arı'nın teziyle ilgili olarak yazdığı; “Meclis-i Meşâyih'in Erken Dönem Kararlarında Devlet-Tekke Münasebetleri” isimli makalesinde; Meclis-i Meşâyih'in kuruluş amacı, görevleri, şeyh tayinleri, Merkez Tekke uygulaması, Taşra Meclisi vs. konular ele alınmıştır.³⁶

Meclis-i Meşâyih ile ilgili yazılan ikinci yüksek lisans çalışması; “Meclis-i Meşâyih'in Kuruluşu ve Sultan II. Abdülhamid Dönemi Faaliyetleri, (2016)” başlıklı tezle Mine Durmuş'a aittir ve 2024 yılında kitap olarak yayınlanmıştır. Durmuş tezinde; Meclis-i Meşâyih'in kuruluşu, idari yapısı, faaliyetleri ve Meclis-i Meşâyih öncesi ve sonrası tekkelerin durumunu ele almıştır.³⁷

Meclis-i Meşâyih ile ilgili, “Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yy. Sonları 20. yy. Başlarında Tekke ve Zaviyelerin Yönetimi” (2019) başlıklı bir diğer yüksek lisans tezi Elmas Şahin'e aittir. 1776 nolu Tekke ve Zaviye Defteri ile Arşiv kaynakları üzerinden hazırlanan bu tezde; tekke ve zaviyelerin ıslahında Meclis-i Meşâyih'in önemi, şeyh

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, 2020). Bu tezde ayrıca, Batı'da din-devlet ilişkilerinin mahiyeti ve bu anlamda Meclis-i Meşâyih'e nasıl örneklik teşkil ettiği incelenmiştir. İsmail Kaya, “Osmanlı Devleti'nde Devlet-Tarikat İlişkileri Bağlamında Meclis-i Meşâyih”, *Türk Kültürü Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 100 (Kış 2021): 165.

³⁶ Osman Sacid Arı, “*Meclis-i Meşâyih Arşivine Göre Hicrî 1296-1307(1879-1890) Yılları Arasında Osmanlı Tekkelerinde Ortaya Çıkan Problemler*”, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005). Osman Sacid Arı, “Meclis-i Meşâyih'in Erken Dönem Kararlarında Devlet-Tekke Münasebetleri”, *Din ve Hayat TDV İstanbul Müftülüğü Dergisi*, (İlkbahar/2018): 131.

³⁷ Mine Durmuş, *Meclis-i Meşâyih, II. Abdülhamid Devrinde Tarikatlar*, (İstanbul Timaş Yayınları, 2024).

atamaları, şeyhlik imtihanları, tekkelerin teftişi ve maaşlarda yaşanan problemler ele alınmıştır.³⁸

Salih Çift'in kaleme aldığı "Tasavvufi Hayatla İlgili Aktüel Problemler Bağlamında Meclis-i Meşâyih Tecrübesi, Dini Gruplar Siyaset ve Bürokrasi, (2017)" başlıklı makalesinde, Meclis'in kuruluşu ile ilgili farklı değerlendirmelerde bulunmuştur. Tasavvufi hayat ve tarikatlerle ilgili tesis edilen ve bu anlamda ilk resmi kuruluş olan Meclis-i Meşâyih'in kurulmasına giden süreç, kuruluşu, çalışma yöntemi ve hizmet alanlarından bahsedilmiş ve Meclis'in Merkeziyetçi bir devlet anlayışının bir sonucu olduğu ifade edilmiştir.³⁹

Muharrem Varol, "Osmanlı Devleti'nin Tarikatları Denetleme Siyaseti ve Meclis-i Meşâyih'in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnâmesi, (2010)" isimli Meclis'in ilk nizamnamesini konu aldığı makalesinde; 17 maddeden oluşan Meclis-i Meşâyih'in ilk nizamnamesi ile 1891/1308 yılında beş madde eklenerek ta'dilen yayınlanan talimatnameyi değerlendirmiştir.⁴⁰

Türkiye'de İslamcılık düşüncesi üzerine önemli çalışmaları bulunan ve buna halen devam eden İsmail Kara'nın eserlerinde, tekkelerle ilgili temel bilgiler yanında okuyuculara yeni perspektifler sunan ve önemli açılımlara götüren yorumlara yer

³⁸ Elmas Şahin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yy. Sonları 20. yy. Başlarında Tekke ve Zaviyelerin Yönetimi*, (Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimsel Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2019).

³⁹ Salih Çift, "Tasavvufi Hayatla İlgili Aktüel Problemler Bağlamında Meclis-i Meşâyih Tecrübesi", *Dini Gruplar Siyaset ve Bürokrasi*, Ed. Kemal Ataman, (Bursa: Emin Yayınları, 2017): 65-81.

⁴⁰ Muharrem Varol, "Osmanlı Devleti'nin Tarikatları Denetleme Siyaseti ve Meclis-i Meşâyih'in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnâmesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 23, (2010). Varol'un konuyla ilgili diğer makaleleri: Muharrem Varol, *Islahat Siyaseti Tarikat Bektaşiliğinin İlgisi Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866.)* (Dergâh Yayınları, İstanbul 2013); Muharrem Varol, "Yıldız Sarayı'nın Tekkeleri ve II. Abdülhamit'in Tarikat Siyaseti", *II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul*, ed. Coşkun Yılmaz, (İstanbul: Seçil Ofset, 2010): 203-221; Varol, "Geç Dönem Osmanlı Tasavvuf Tarihi Çalışmalarındaki Sorunlar ve Alan Açısından Arşiv Evrakının Önemi" *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. Sayı/Issue: 33. (Güz 2015): 49-84.

verilmiştir. “Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri, (2020)” isimli eserinin Meclis-i Meşâyih ile ilgili makalesinde yer alan “Tasavvuf ve Tarikatlar” bölümünde; “Meclis-i Meşâyih, Ulema-Tarikat Münasebetleri ve İstanbul’da Şeyhlik Yapmış Beş Zatın Kendi Kaleminden Terceme-i Hali” başlıklı bir çalışması bulunmaktadır. Burada Meclis-i Meşâyih’in kuruluşu, Merkez Tekkeler ve bunların belirlenmesinde göz önünde bulundurulmuş kriterler, İstanbul’da şeyhlik yapmış yirmi dört meşâyih ile içinde Meclis-i Meşâyih reisliği yapmış Es’ad Erbili’nin de bulunduğu beş meşâyih’in terceme-i hal’i verilmiştir.⁴¹

Hasan Kâmil Yılmaz, 1994 yılında ilk baskısı yapılan “Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar” isimli eserinin 2021 tarihli genişletilmiş baskısında, Meclis-i Meşâyihle ilgili özel bir bölüme yer vermiştir. Hasan Kâmil Yılmaz’ın tekke ve tarikatlerle ilgili yazdığı daha başka eserleri de bulunmaktadır.⁴²

Tekke, tarikat ve şeyhlerle alakalı olması itibarıyla, Meclis-i Meşâyihle bir şekilde ilgisi olan ve bu alanda önemli bir boşluğu dolduran üç eserden de bahsetmek gerekir. Bunlardan ilki Osmanzade Hüseyin Vassaf’ın “Sefîne-i Evliya”sı, diğeri 2021 yılında neşredilen Celaleddin Revnakoğlu’nun “Revnakoğlu’nun İstanbul’u”, bir diğeri ise Sadık Albayrak’ın “Son Devir Osmanlı Uleması I-V” isimli yapıtlarıdır. Bu eserler;

⁴¹ İsmail Kara, Din ile Modernleşme Arasında –Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri– *Meclis-i Meşâyih, Ulema-Tarikat Münasebetleri ve İstanbul’da Şeyhlik Yapmış Beş Zatın Kendi Kaleminden Terceme-i Hali*, 7. bs. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020). İsmail Kara, eserlerinin bazı bölümlerinde Meclis-i Meşâyihle ilgili bilgiler sunmaktadır. “*Hilafetten İslam Devletine Çağdaş İslam Siyasi Düşüncesinin Ana İstikametleri ve Problemleri*” bunlar arasındadır. Ayrıca Dergah’ta yazdığı iki makale de bu anlamda önemlidir; İsmail Kara, “Madalyonun Bir Yüzü: Tekkeler Kapandı İyi Oldu” *Dergâh Edebiyat Sanat Kültür Dergisi*, S.10 (Kasım 1990); “Madalyonun Öbür Yüzü: Tekkeler Kapandı Kötü Oldu.”, *Dergâh Edebiyat Sanat Kültür Dergisi*, C.1, S.12, (Şubat 1991): 16-17.

⁴² Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021). Hasan Kâmil Yılmaz vd. *Meclis-i Meşâyih Defterleri*, (Basılmamış eser, Ankara: Diyanet Yayınları, 2024). Hasan Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdayî ve Celvetiye Tarikatı*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 1999). Hasan Kâmil Yılmaz, *Bir İrfan Mektebi Celvetiyye*, (İstanbul: Kopernik Kitap, 2018). Hasan Kâmil Yılmaz, *Altın Silsile*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 1994).

meşayih biyografileri başta olmak üzere, tekkelerle ve dolayısıyla Meclis-i Meşâyihle ilgili bilgi vermektedir. Erkan Övüç'ün, "Üsküdar Tekkeleri Örneğinde Devlet Tekke İlişkileri" ve Mehmed Fatih Köseoğlu'nun "Suriçi İstanbul'un Tekkeleri ve Son Şeyhleri, (2022)" isimli doktora tezleri, benzer anlamda fayda sağlayan; tekkeler ve tekke meşayih hakkında bilgi imkânı sunan çalışmalar arasında yer almaktadır. Meclis-i Meşâyih üzerine yapılacak araştırmalara katkı sağlayacak: İlhami Yurdakul'un, "Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatının (Bab-ı Meşihat) Yenileşme Süreci"; Esra Yıldız'ın "Şeyhülislamlığın Bürokratik Yapısı" başta olmak üzere, Meşihat Arşivi ile ilgili yaptığı diğer araştırmaları; Hümeysra Zerdecî'nin, "Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları"; Serpil Özcan'ın, "XIX. Yüzyıl İstanbul Tekkeleri ve Mekansal Konumlanışları, (2020)" bu anlamda yapılmış çalışmalar arasında yer almaktadır.⁴³

⁴³ İlhami Yurdakul, "Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatının (Bab-ı Meşihat) Yenileşme Süreci, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006). Hümeysra Zerdecî, *Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008). Serpil Özcan, *XIX. Yüzyıl İstanbul Tekkeleri ve Mekansal Konumlanışları*, (İstanbul Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Şehir Çalışmaları, 2020). Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya*, haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, (İstanbul: Seha Neşriyat, 1999). Cemaleddin Server Revnakoğlu, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u, İstanbul'un İç Tarihi Fatih*, haz. Mustafa Koç, C.5, (İstanbul Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, 2021). Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, C.I-V, (İstanbul: Medrese Yayınevi, 1980). Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (İstanbul: Sebil Yayınevi, 1996). Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. M. A. Yekta Saraç, C.1, (Ankara: TÜBA, 2016). Esra Yıldız, *Şeyhülislamlık Arşivi Belgelerinde Ulemanın Soy Kökenleri ve Aile Bağları* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 39-45. Esra Yıldız, *Şeyhülislamlık Binalarının Tarihçesi*, *İlahiyat Yayınları*, 2022. Esra Yıldız, *Şeyhülislamlık Belgelerinde Hz. Peygamber'in İlmi Mirası, (1879-1924) Yılları Seyyid Ulema Biyografileri*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları, 2017). Erkan Övüç, *Üsküdar Tekkeleri Örneğinde Devlet Tekke İlişkileri*, (Doktora Tezi, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022). Mehmet Akif Köseoğlu, *Suriçi İstanbul'un Tekkeleri ve Son Şeyhleri*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Anabilim Dalı, 2022).

Meclis-i Meşâyihle ilgili şu ana kadar yapılan en önemli çalışmalardan biri; Hasan Kâmil Yılmaz'ın Meclis-i Meşâyih Defterlerinin yayınlanması ile ilgili İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi bünyesinde gerçekleştirdiği projesidir. Meclis-i Meşâyih Kurumunun belgeleri niteliğinde olan 51 adet Meclis-i Meşâyih Defteri ile tekke şeyhlerine ait “1794 ve 1795 numaralı iki adet Tercüme-i hal” dosyasından oluşan, dokuz ciltlik bu çalışma tamamlanmak üzeredir ve yayın aşamasındadır. Defterlerin yayınlanması, hiç şüphesiz Meclis-i Meşâyihle ilgili çalışmalara kolaylıklar sağlayacak ve yeni açılımlar sunacaktır.

“Meclis-i Meşâyih: Birimler, İşleyiş ve Kararlar (1879/1909)” başlıklı bu tez; Meclis-i Meşâyih kurumunun Sultan Abdülhamid dönemine ait zaman diliminin; Meclis'in temel kaynağı olan tüm defterlerinin okunması, incelenmesi ve değerlendirilmesi suretiyle, Meclis'in tarihçesi üzerine yapılmış bir çalışmadır ve bundan sonraki araştırmalara fayda sağlayacaktır.

1.4.1. Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık

Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren, halkın şer'i konulardaki muhtelif sorunlarına cevap vermek için kurulan Şeyhülislamlık/Meşihat çalışmalarını, II. Mahmud zamanında taşınmış olduğu Süleymaniye'deki Ağakapısı binasında yürütmüş; Tanzimat ve II. Abdülhamid döneminden Osmanlı devletinin sonuna kadar da burada devam etmiştir.⁴⁴

Şeyhülislâmlık müessesesi, Osmanlı devletinde önemli bir varlık sahası edinmiştir. Hem cephede savaşan gaza ordusu olarak “leşker-i gaza”nın hem de cami, dergâh ve

⁴⁴ Ferhat Koca, “Meşihat-ı İslamiyyeden İstanbul Müftülüğüne Fetvahane”, *Ağakapısından Şeyhülislamlığa İstanbul Müftülüğü*, ed. Ayhan Işık ve Kâmil Büyüker (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019): 77. Esra Yakut, “19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Şeyhülislamlık Kurumu Bab-ı Meşihat”, *Ağakapısından Şeyhülislamlığa İstanbul Müftülüğü*, ed. Ayhan Işık ve Kâmil Büyüker, (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019): 27-39.

medreselerde halkı Hakk’a çağıran “leşker-i dua”nın merkezi olarak önemli bir varlık alanına sahip olmuştur.⁴⁵

4 Kasım 1922’de Osmanlı hükümetinin istifasıyla saltanat ve dolayısıyla Şeyhülislamlık lağvedilmiştir. Bu kurumun idaresi altındaki görevler Şer’iyye ve Evkaf Vekaletince yürütülmüş; 3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı Şer’iyye ve Evkaf Vekaletinin de ilgasıyla yerine “dini mübin-i İslamın itikadât ve ibadâta dair bütün ahkâm ve mesailinin tedviri ve müessesat-ı diniyenin idaresi” için Başbakanlığa bağlı olarak “Diyanet İşleri Reisliği” kurulmuştur.⁴⁶

Osmanlı devletinde önceleri Yeniçeri Ocağına ve daha sonra Şeyhülislâmlığa ev sahipliği yapan bu mekân, tarihte birçok hadiseye şahid olmuş; İstanbul Müftülüğü (1924), İstanbul Üniversitesi Botanik Enstitüsü ve İstanbul Kız Lisesi bünyesinde faaliyetlerini icra etmiştir.

1.4.2. Şeyhülislamlığın Mirası Şer'iyye Sicilleri ve Meşihat Arşivi

Arşivler ulusların hafızalarıdır. Bu anlamda bir milleti ayrıcalıklı ve kalıcı kılan hiç şüphesiz tarihi, yani arşivleridir. Meşihat Arşivi, Şeyhülislâmlıktan Müftülüğe geçen en değerli kültürel mirastır ve Şeyhülislamlık tarihi ve Osmanlı tasavvuf hayatı için en temel kaynaklardan birisidir.

Meclis-i Meşâyiğ Arşivi’nde tekkelerin tarih ve idaresine ait değerli bir koleksiyon bulunmaktadır. Tekke ve dergâhların vakfiye suretleri, tevliyet ve evladiyet davaları, dergâhlarla ilgili şikâyet ve görülen davalar, tekke ve dergâhlara yapılan şeyh ve postnişinlerin tayinleri vs. konularda şer'iyye sicilleri başvurulması gereken birincil kaynaktır.

⁴⁵ Hamdi Mert, “Osmanlı İdaresinde Şeyhülislâmlık Müessesesi ve Önemi”, *Türk Dünyası Araştırmaları* 59, (1989): 61-74. Hasan Kâmil Yılmaz, “Şeyhülislamlık Mirası Şer’iyye Sicilleri ve Meşihat Arşivi”, *Ağakapısından Şeyhülislâmlığa İstanbul Müftülüğü*, ed. Ayhan Işık, Kâmil Büyüker, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 227.

⁴⁶ Ferhat Koca, “Meşihat-ı İslamiyyeden İstanbul Müftülüğüne Fetvahane”, 81.

1.4.3. Meclis-i Meşâyih ile İlgili Belgeler ve Evrak Fonları

Meşihat Arşivinde 51'i Meclis-i Meşâyihe ait olmak üzere binlerce defter ve yüzbinlerce belge bulunmaktadır.⁴⁷

Evrak fonu, arşivde belgelerin oluşum süreci ve içeriği dikkate alınarak bir araya getirilmiş evrak koleksiyonları için kullanılmaktadır. Toplamda dokuz ayrı seriden oluşan evrak fonu bulunmaktadır.⁴⁸

1.4.4. Evrak Fonlarının Muhtevası ve Meclis-i Meşâyih Açısından Önemi

Evrak Fonları, Meclis-i Meşâyih görevlileriyle ilgili detaylı bilgiler içeren kaynaklardır. Meclis-i Meşâyihe ayrılan tahsisat, gelir-gider kayıtları ve harcamalarla

⁴⁷ 5454 defter ve yaklaşık 800 bin adet belge bulunmaktadır ve belgelerin özetleri hazırlanmaktadır. Arşiv malzemesi, araştırmacının hizmetine sunuluncaya kadar tespit, muhafaza, depolanma ve ilmî yöntemlere göre tasnif aşamalarından geçmektedir. Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili: Diplomatik* (İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, 1994), 3.

⁴⁸ Bkz. Esra Yıldız, *Şeyhülislamlık Arşivi Belgelerinde Ulemanın Soy Kökenleri ve Aile Bağları* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 39-45. Evrak serileri: Evrak Odası (EO), Tahrirat (THR), Sicill-i Ahval İdaresi Dosyaları (SAİD), Şeyhülislamlığın bünyesindeki Meclislere ait belgeler (MEC), hüccet, zabt-ı dava, ilam ve tereke gibi şer'î kararları ihtiva eden Hukuk fonu (HUK), ilmiye sınıfının muhasebe kayıtlarının bulunduğu Muhasebe (MH) fonu, Şeyhülislamlığın kaldırılıp Diyanet İşleri Reisliği kurulduktan sonra İstanbul Müftülüğü dönemine ait belgelerin bulunduğu Türkiye Cumhuriyeti (TC) fonu, dönemin önde gelen gazete serilerinden oluşan Gazete (GZT) fonu ve Şeyhülislamlık bünyesindeki meclislerin nizamnâmelerini ve nezaretlerin talimatnâmelerini ihtiva eden Matbu (MAT) fon olmak üzere toplamda 9 ayrı bölümden oluşmaktadır.

ilgili bilgiler; tekke, zâviye ve dergâhların ismi, maaş cetvelleri,⁴⁹ yazışmalar, icazetnameler, raporlar vs. Evrak Fonları'ndan elde edilen bilgiler arasındadır.⁵⁰

Meşihat Arşivindeki evraklar incelendiğinde, Meclis-i Meşâyih görevlilerinin nesebleri hakkında da detaylı bilgiler bulunduğu görülmektedir. Meclis-i Meşâyih görevlilerinin hizmetteki makam ve konumları, ilme katkıları, yazdıkları eserler, aldıkları rütbe ve nişanlar, Meşihat Arşivi defter ve belgelerinden tespit edilebilmektedir.

1.4.5. Meclis-i Meşâyih'in Bulunduğu Mekân

Meclis-i Meşâyih, Müftülük binasının kapısından girince sol tarafta kalan alt katı Meşihat Arşivi, üst katı Müftülük Kütüphanesi olarak kullanılan iki katlı kârgir bir yapıdır.

Meşihat Arşivinde yapılan son arşiv kataloglama ve demirbaş numarası verilme çalışmalarına göre defterler: Karar Defterleri, Evrak Kayıt ve Karar Hulasa defterleri, Makbuz Defterleri, Kürsü Meşayih Defterleri, Meşâyih İsim Defterleri, Taşraya

⁴⁹ Meşihat Arşivi Sicill-i Ahvâl İdaresi defter ve belgeleri. Burada; Meclis-i Meşâyih görevlilerin ilmi kariyerlerini, görev yerlerini, tayin ve maaş bilgilerini, icazetname, şahadetname ve ruûs kayıtlarını içeren Sicill-i Ahvâl İdaresi tarafından tutulan özlük dosyaları ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Meşihat Arşivi Maaş çizelgeleri. İlmiye bütçesinden ayrılan tahsisatı gösterir çizelgeler, Meclis'in gelir-gideri ve yaptığı harcamaları gösteren belgeler birçok araştırmaya kaynak teşkil etme açısından önemlidir. Meşihat Arşivi T.C. evrak fonu. Görevlilere verilen maaşları gösterir maaş cetvelleri, Osmanlı devletinde tekkelerin sayısı, tekkelerin bölge olarak dağılımı, görevlilerinin isimleri ve ünvanlarını tespit etme açısından mühim belgelerdir.

⁵⁰ Meşihat Arşivi Evrak Odası (EO) ve tahrirat (THR) fonu. Burada; Meclis'in diğer birimlerle yaptığı yazışmalar, tekke şeyhlerine verilen hilafet icazetnâmeleri, tekkelerde yapılan teftişler, teftişler sonucu hazırlanan raporlar, tekke görevlilerine verilen cezalar, Meclis tarafından görevden alınan tekke şeyhlerinin yerine yapılan atamalar, devlet tarafından desteklenen tasavvufi kollar, Meclis'in kendi içerisindeki gelişimi ve siyasetteki etkinliği gibi daha pek çok hususta yapılan yazışmalar bulunmaktadır ve Meclis-i Meşâyih'in tarih sahnesindeki yerini konumlandırmada önem arz etmektedir.

Giden Meşâyih Defteri, Meşâyih Vakfiye Defterleri, Meşâyih Maaş Defteri ve Tevcih-i Cihat İlamat Defteri olmak üzere 9 ana başlıkta tasnif edilmiştir.⁵¹

1.4.6. Meclis-i Meşâyih Defterleri

Sultan II. Abdülhamid devriyle başlayan Meclis-i Meşâyih kurumunun resmi kayıtları, 51 adet defterden oluşmaktadır. En erken tarihli ilk defter, Mazbata (1296/1879); en geç tarihli ise Maaş defteridir (1926).⁵²

1.4.6.1. Meclis-i Meşâyih Karar Defterleri

Karar defterleri; Meclis-i Meşâyih'in bir konu üzerinde yaptıkları toplantı veya oturumlardan sonra ortaya çıkan görüşlerin tasdik edilerek yazılması suretiyle meydana gelmiştir ve üç başlıktan oluşmaktadır:

1.4.6.1.1. Meclis-i Meşâyih Müzekkire ve Derkenar Defterleri

Derkenar; Meclis-i Meşâyih'in resmî yazışmalarında, mazhar, arzuhal, arz gibi evrakın üst, yan veya alt taraflarında alt ve üstbirimlerle ilgili yapılmış muameleleri; bir kaydı, bir şerhi, görgüyü, idarî, hukukî, malî bir durumu ihtiva eden açıklayıcı ve tamamlayıcı yazıların ve resmî cevapların bulunduğu defterlerdir.⁵³

Müzekkire ise; Osmanlı devlet yönetiminde bir idare veya nezaretin şubelerinden bağlı olduğu üst makama hitaben, herhangi bir konuyla ilgili izin istemek için hazırlanan belgedir.

Müzekkire defterleri, Meclis'e iletilen dilekçe, talep, şikâyetlerle ilgili yapılan muameleyi ve alınan kararları içermektedir.⁵⁴ “Bâb-ı Fetvâ Meclis-i Meşâyih” anteti altında; “Tarih-i tesvîd, Müsevvid, Evrak odası numarası, Hususî numara, Umum

⁵¹ Meşihat Arşivi defter nr.1734-1783 ve 1793; Aydın vd., *Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi Defter Kataloğu*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2006).

⁵² Meclis-i Meşâyih defterlerinin tablosu Ek.1'de verilmiştir.

⁵³ Atilla Çetin, “Derkenar”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/179-180.

⁵⁴ Mübahat Küttükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili: (Diplomatik)*, (İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, 1994), 480.

numarası, Tarih-i tebyiz” maddelerinden oluşan matbu çizelge ve Meclis kararları ile Meclis reis ve azalarının imzaları yer almaktadır.

H. 1304/1886-1341/1926 yıllarına ait alınan kararları ihtiva eden 23 adet Meclis-i Meşâyih müzekkire ve derkenar defteri bulunmaktadır. Meclis-i Meşâyih Defterleri Kataloğu çalışmasında, 1769-1777 numaralı defterler “Tekke Zaviye Defterleri” olarak bilinse de Müzekkire ve Derkenar defterleri serisinin devamı olduğu için, muhtevaları sebebiyle karar defteri kategorisinde tasnif edilmiştir. Burada, 14 adet Müzekkire Derkenar ile 9 adet Tekke ve Zaviye defteri olmak üzere toplamda 23 adet karar defteri, Meclis-i Meşâyih Müzekkire ve Derkenar defteri olarak verilmiştir. 1769-1776 numaralı Tekke Zaviye defterlerinde; evrak numarası, Meclis reisiyle azaların aldıkları kararlar ile imzaları yer almaktadır.⁵⁵

Meclis-i Meşâyih Müzekkire ve Derkenar Defterleri; 1769, 1770, 1771, 1772, 1773, 1774, 1775, 1776, 1777, 1734, 1735, 1736, 1737, 1738 1739, 1740, 1741, 1742, 1743, 1744, 1745, 1746, 1747 numaralı toplamda 23 adet defterden oluşmaktadır.

1.4.6.1.2. Mukarrerat Zabıt Defterleri

Mukarrerat Zabıt defterleri, Meclis-i Meşâyih reis ve azalarının toplantı sırasında söylediği bazı önemli sözleri ve alınan kararları ihtiva etmektedir. “Bâb-ı Fetvâ Meclis-i Meşâyih mukarreratına mahsus zabıt defteridir” anteti altında; “Heyetin mevcudu, Tarih, Reis ve Aza isimleri” nden oluşan matbu çizelge ve Meclis’in aldığı kararlar ile heyetin imzaları yer almaktadır.

Mukarrerat Zabıt Defterleri; 1755, 1756, 1757 numaralı üç defterden oluşmaktadır.

1.4.6.1.3. Mazbata Defterleri

Mazbata defterleri, Meclis-i Meşâyih’in müzakereleri sonucu aldığı kararları rapor şeklinde sunduğu; Meclis reis ve azalarının isim ve imzalarının bulunduğu defterlerdir. 1761 numaralı defterin 1-9 sayfalarında postnişinlerin “İsim, Doğum yeri, Doğum

⁵⁵ Bkz. Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul ve İsmail Kurt, *Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi Defter Kataloğu*, (İstanbul: İsam Yayınları 2006). 1777 numaralı defterde; “Evrak numarası, Müsevvidin ismi, Tesvid tarihi, Tebyiz tarihi, Umûm numarası” başlıklarını içeren matbu formda Meclis kararları ve Meclis reisiyle azaların imzaları bulunmaktadır.

tarihi, İcazet aldığı hocası ve İcazet tarihleri” kaydedilirken; diğer sayfalarında “Meclis’in aldığı karar ve Meclis reis ve azalarının isim ve imzaları” yer almaktadır. 1762 numaralı defterin son sayfalarında Şa‘bân 1325 ve Zilkâde 1327 tarihli kayıtlar bulunmaktadır.

Mazbata Defterleri; 1761 ve 1762 numaralı iki defterden oluşmaktadır.

1.4.6.2. Evrak Kayıt ve Karar Hulasa Defterleri

Evrak Kayıt ve Karar Hulasa Defterleri, Meclis-i Meşâyihe havale olunan evrakların kayıt ve muhteva bilgileri ile evraklara verilen cevabı ihtiva eden defterlerdir. “Evrakın havale tarihi, Evrak numarası, Defter numarası, Mahal-i havale, Evrakın hulasası, Vürûdu, Melfûfâtı, Meclisin kararı ve Mûlahazat” başlıklarının yer aldığı Karar Hulasa defterleri; Şeyhülislamlığa intikal eden ve Meclis-i Meşâyihe havale edilen evrakın özetinin bulunduğu ve Meclis kararlarının kaydedildiği defterlerdir.

Evrak Kayıt ve Karar Hulasa Defterleri; 1758, 1759, 1763, 1764, 1765, 1766, 1767, 1768 numaralı sekiz defterden oluşmaktadır.

1.4.6.3. Makbuz Defterleri

Makbuz Defterleri, Meclis-i Meşâyihi tarafından teslim alınan evrakın kaydedilip imzalandığı defterlerdir. Bu defterlerde; “Meclis-i Meşâyihi makbuz defteridir” anteti ve Meclis-i Meşâyihe gelen evrakın teslim alındığına dair Meclis görevlilerinin imzaları bulunmaktadır.⁵⁶

Makbuz Defterleri; 1751, 1752, 1753, 1754 numaralı dört defterden oluşmaktadır.

1.4.6.4. Kürsü Meşâyihi Defterleri

Kürsü Meşâyihi, büyük camilerde özellikle de Selâtin Camileri’nde halka vaaz ve nasihat etmek üzere kendilerine “kürsü şeyhi” veya “cuma vâizi” denilen vâizler için kullanılır. Cuma vâizlerinin “şeyh” olarak anılmaları, aslında kendilerinin bir tekke şeyhi olmalarından ileri gelmektedir. Ancak zamanla sadece tekke şeyhleri değil diğer

⁵⁶ Antetin altında; “Sıra numarası, Evrak numarası, Cins-i evrak, Melfûfât, Mahall-i vürudu, Âhizi, Tarih-i takdim, Mûlahazat” başlıkları yer almaktadır.

ulema da kürsü şeyhliği görevine getirilmiştir.⁵⁷

Kürsü Meşâyih Defterleri, kürsü şeyhlerinin isim ve görev yerlerinin kaydedildiği defterlerdir.⁵⁸ 1748 numaralı Kürsü Meşâyih defterine, camilerde kürsü şeyhliği vazifesini yerine getirenlerin isimleri ve görev yerleri kaydedilmiştir. 1749 ve 1750 nolu Kürsü Meşâyih defterlerinde; camilerde kürsü şeyhliği vazifesini yerine getirenlerin “İsim, Görev yeri ve Maaş bilgileri” bulunmaktadır:

Kürsü Meşâyih Defterleri; 1748, 1749, 1750 numaralı toplamda üç adet defterden Meşâyih Esamî Defterleri

Meşâyih Esamî Defterleri, şeyhlerin isimleri ve vazifelendirildiği dergâhlarına göre tasnif kayıt bilgilerini içermektedir. H. 1304-1334 yıllarına ait dergâh şeyhleri ve dergâhtaki postnişinlerin isimlerini gösteren iki adet Meşâyih İsim Defteri bulunmaktadır. 1760 numaralı bu defterde; “Devâire muhavvel evrak makbuzât” anteti altında başlıkların yer aldığı bir evrak kayıt defteri şeklinde olsa da aynı zamanda meşâyih ve dergâh isimleri ile bağlı oldukları tarikat bilgilerini de ihtiva etmektedir. 1782 numaralı defterde: “Dergâh isimleri, Dergâh postnişinlerinin isim ve Doğum tarihi bilgileri” yer almaktadır.⁵⁹

⁵⁷ Özellikle de selâtin camilerinde halka vaaz ve nasihat etmek üzere kendilerine “kürsü şeyhi” veya “cuma vâizi” denilen vâizler için kullanılır. İrfan Başkurt, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kürsü Şeyhliği”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (2012): 27/118.

⁵⁸ “Bi’l-umûm cevâmi‘-i şerîfede tedrîsiyye ve va‘ziyye ve kurrâhanelerdeki olan muhtelif cihât ile dersiâm ve zeyl meşâyihine mahsûs cihetlerin defteridir” başlığı altında: “Sıra numarası, Dâire, Cild, Evkâfın Sahife numarası, Mikdar-ı maaş, Sâhib-i vakf, Cami-i şerifin ismi, Ashâb-ı cihâtın ismi ve Mülâhazat” başlıkları bulunmaktadır.

⁵⁹ “Devâire muhavvel evrak makbuzât” anteti altında; “Defter numarası, Evrak numarası, Cins-i evrak, Mahall-i vürûdu, Melfûfât, Mahall-i havalesi, Âhizi, Tarihi, Mülâhazat” başlıkları bulunmaktadır.

Meşâyih Esamî Defterleri; 1782 numaralı Meclis-i Meşâyih dergâh postnişînlerinin isimlerini ihtiva eden Tekke Defteri ile, dergâhlardaki şeyhlerin isimlerini ihtiva eden 1760 numaralı iki adet defterden oluşmaktadır.⁶⁰

1.4.6.5. Taşraya Giden Meşâyih Defteri

Taşraya Giden Meşâyih Defteri, taşraya gönderilen şeyhlerin isim ve kimlik bilgilerini ihtiva etmektedir;⁶¹ ayrıca, taşraya giden şeyhlerin isimleri, kayıtlı oldukları dergâhlar, mürûr tezkireleri ve dergâh merkezlerinin şeyhlerine ait tatbik mühürleri de bulunmaktadır.

Taşraya Giden Meşâyih Defteri, 1778 numaralı defterden ibarettir.

1.4.6.6. Tekke Vakfiye Defterleri

Meşâyih Vakfiye Defterleri, tekke ve zaviyelerin vakfiye suretlerinin kaydedildiği defterlerdir. H.1304-1341 yıllarına ait tekkelerin vakfiyelerini içeren iki adet Vakfiye Defteri bulunmaktadır. Bu defterlerin içinde, Meclis-i Meşâyih'e havale edilen meseleler ve alınan kararlar ile dergâhların vakfiye suretleri kayıtlıdır:

Meşâyih Vakfiye Defterleri, 1779 ve 1780 numaralı iki adet defterden oluşmaktadır.⁶²

⁶⁰ 1782 numaralı “Dergâh ve Postnişînlerin İsim Defteri” kayıtlarda, “Tekke Defteri” olarak geçmektedir ancak Dergâh ve postnişînlerin İsimlerini ihtiva ettiği için bu çalışmada “Esami Defterleri” kategorisinde tasnif edilmiştir. Bu defterin tarih kaydı bulunmamaktadır.

⁶¹ Bu defter; “Dersaadet'te bulunan tekâyâdan taşraya giden meşâyih ve dervişânın yevmiye defteridir” cümlesiyle başlamaktadır. Ayrıca, “Tezkire-i Osmaniye numarası, Merkez-i dergâh, Mukayyed olduğu dergâh, Görevlendirilen kişinin ismi, Babasının ismi, Memleketi, Mahall-i azimet, Tarih-i azimet, Mülâhazat” başlıklarını içeren matbu form yer almaktadır.

⁶² Son üç sayfasında Haziran 1329 tarihli kayıtlar ile “Ahz-ı asker meclisine memur olan şeyhlerin isimleri” bulunmaktadır.

1.4.6.7. Türkiye Cumhuriyeti Umur-ı Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti Meşâyih Maaş Defteri

Meşayih maaş defteri, şeyh ve postnişînlere yapılan tahsisat ve hesap bilgilerini ihtiva etmektedir ve 1783 numaralı bir adet defterden oluşmaktadır.

1.4.6.8. Tevcih-i Cihat İlamat Defteri

Tevcih-i Cihât İlamat Defterleri, tekke ve zaviyelerdeki şeyh ve postnişînlerin tayin edildikleri tekkeleri ve tayin tarihlerini içermektedir. Bu defterlerde verilen başlıklarda, dergâhlarla ilgili bilgiler bulunmaktadır.⁶³

Tevcih-i Cihat İlamat Defterleri; “Tekkelerin ismi, Yeri, Bağlı olduğu tarikat, İcra ettikleri ayin günleri, Aldıkları tahsisat ve Postnişînlerinin isim bilgileri”nin kaydedildiği 1781 numaralı defter ile “Tekke ve zaviyelere tayin edilen şeyh ve postnişînlerin tayin edildikleri tekkeler ve Tayin tarihleri” ni içeren 1793 numaralı toplamda iki adet defterden oluşmaktadır.

1.4.7. Meclis’i Meşayih Defterlerine Göre Tekkelerin Tarikatlara Göre Dağılımı:

Tablo 1.1:

Nakşî	Kadirî	Halvetî	Rifaî	Celvetî	Uşşakî	Sadiyye	Şazeli
70 ⁶⁴	48	59	38	15	61	17	2
Bedeviyye	Mevlevî	Bayramiyye	Gülşenîyye	Sümbüliyye	Ramazaniyye	Ticaniyye	Ma’rufî
8	5	3	4	1	1	1	1

Kaynak: Meclis-i Meşâyih 1760 Numaralı Esamî Defteri

⁶³ “Semt-i meşhuru, Bânisi, tarikati, Yevm-i mahsusı, el-yevm icrâ eyleyip eylemediği, Şehrî veya senevî nereden ne nâm ile ne miktar muhassasât ve muayyenâtı olduğu, İsim ve mahlas ve şöhrati, Memuriyetten ise memuriyeti, Tarih-i vilâdeti, Tarih-i tevcihi, Mülâhazâtı” başlıkları yer almaktadır.

⁶⁴ Dolmabahçe’de Çakır Baba ve Şehremîni Dergâhları, Kâdirî-Nakşî; Kasımpaşa’da Hâşimî Dergâhı, Bayramî-Kâdirî; Hazreti Nureddin Dergâhı, Halvetî-Cerrahî olmak üzere ikişer

1.4.8. Çalışma kapsamında olan Meclis-i Meşâyih defterleri:

Tablo 1.2:

Sıra No	Defterin Numarası	Defterin Adı	Defterin Başlangıç ve Bitiş Tarihi
1	02/1751	Makbuz Defterleri	S. 1326/1909- Ra.1330/1913
2	02/1753	Makbuz Defterleri	Z. 1319/1902- N. 1327/1910
3	02/1754	Makbuz Defterleri	Ş. 1300/1883- N. 1308/1891
4	02/1762	Mazbata Defterleri	Ş. 1296/1879- Ş.1327/1910 ⁶⁵
5	02/1763	Gelen Evrak Kayıt Defterleri	Za. 1300/1883- Z. 1302/1885
6	02/1764	Gelen Evrak Kayıt Defterleri	M. 1303/1886-Ş. 1314/1897
7	02/1765	Gelen Evrak Kayıt Defterleri	L. 1314/1897- R. 1321/1904
8	02/1766	Gelen Evrak Kayıt Defterleri	M. 1322/1905- Ra.1328/1911
9	02/1767	Gelen Evrak Kayıt Defterleri	Ra. 1328/1911- Ca.1330/1913

tarike mensubiyetleri bulunmaktadır. Bandırmalızade’de bulunan tekke sayıları ile Meclis-i Meşâyih Esâmî defterinde bulunan tekke sayılarında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Halveti tarikatının sayısı Bandırmalızade’de 13; Esami defterinde ise 59 aded olarak görülmektedir. Ayrıca Nakşî, Kadiri, Rifai ve Celveti vs. tarikat sayıları da birbirinden farklıdır.

⁶⁵ Bu defterde bulunan kararlar 1300 tarihlidir ancak son sayfalarda ileriki tarihli birkaç karar bulunmaktadır.

Sıra No	Defterin Numarası	Defterin Adı	Defterin Başlangıç ve Bitiş Tarihi
10	02/1769	Tekke ve Zaviye Defterleri ⁶⁶	M. 1304/1887- B. 1307/1890 ⁶⁷
11	02/1770	Tekke ve Zaviye Defterleri	Ş. 1307/1890- Ş. 1309/1892
12	02/1771	Tekke ve Zaviye Defterleri	N. 1309/1892- Ş. 1310/1893
13	02/1772	Tekke ve Zaviye Defterleri	Ş. 1310/1893- Ş. 1314/1897
14	02/1773	Tekke ve Zaviye Defterleri	L. 1315/1898- Za. 1317/1900
15	02/1774	Tekke ve Zaviye Defterleri	Za. 1317/1900- Z. 1320/1903
16	02/1775	Tekke ve Zaviye Defterleri	Z. 1320/1903- M. 1324/1907
17	02/1776	Tekke ve Zaviye Defterleri	M. 1324/1907-R. 1325/1908
18	02/1778	Taşraya Giden Meşâyih Defteri	B. 1319/1902-R. 1326/1909
19	02/1779	Vakfiye ve Müzekkire Defterleri	M. 1304/1887- Za. 1341/1924
20	02/1780	Vakfiye Defterleri	R. 1309/1892-B. 1340/1923
21	02/1781	Cihat Defterleri	B. 1309/1892- Ra. 1333/1916 ⁶⁸
22	02/1793	Tevcih-i Cihat İlamat Defteri	M. 1305/1888- S. 1323/1906

Kaynak: Meclis-i Meşâyih Defterleri

⁶⁶ 1769-1777 numaralı Tekke Zaviye Müsvedde Karar defterleri, Müzekkire Derkenar defterleri içinde kabul ettiğimiz karar defterleri cümlesindendir.

⁶⁷ Bu defterdeki kararlar 1304-1307 tarihlerini ihtiva etmekle beraber defterde 1310 tarihli bir karar da yer almaktadır.

⁶⁸ Bu defter cihat defteridir, tarih olarak tarih-i tevcih verilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

MECLİS-İ MEŞÂYİHİN KURULUŞU

2.1. Meclis-i Meşâyihi Teşekkülü

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıla kadar tekke ve tarikatları denetleyen bir kurum yoktu ve dini örgütler varlıklarını kendi iç dinamikleriyle belli seviyede bağımsız olarak devam ettirmekteydiler. İstanbul ve Bilad-ı selasede bulunan tekke ve zaviyelerde tayin hususunda çıkan bir ihtilaf üzerine, konunun tedkiki maksadıyla Şeyhülislamlık bünyesinde 1281/1864 yılında bir komisyon olarak Meclis-i Meşâyihi şekillendirildi.⁶⁹

Meclis'in tescilini sağlayan en erken tarihli belge, 1283/1866 senesinin Receb ayına ait bir iradeydi. Şeyhülislâm Refik Efendi'nin⁷⁰ arz tezkiresinin ekli olduğu iradeye göre, aslında Meclis-i Meşâyihi 1280/1863 yılında kurulması için hazırlıklar yapılmıştı ancak Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin, Meclis'in meşihat tevcihlerine ait inhalarını dikkate almaması sebebiyle faaliyete geçememişti. Ancak Refik Efendi'nin,

⁶⁹ Bilgin Aydın ve İlhami Yurdakul, "Bab-ı Meşihat Arşivi Evrakı ve Defterleri", *Ağa Kapısından Şeyhülislamlığa İstanbul Müftülüğü*, ed. Ayhan Işık, Kâmil Büyüker, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019): 290. Aydın, "Meclis-i Meşâyihi", 28/247-248.

⁷⁰ *Refik Efendi* (D.Bosna 1813-Ö.1871-72): Osmanlı devletinin 109. Şeyhülislamıdır. Meşihat katipliği, Fetva eminliği, Evkaf Müfettişliği ve Anadolu Kazaskerliği, Meclis-i Ahkam-ı Adliyye'de azalık görevlerinde bulunmuştur. Meclis-i Meşâyihi kuruluş yılı olan 1283/1866 yılında Şeyhülislamlığa atanmıştır. *Fetava-yı Fevziyye Maa'n-nukul* adlı bir eseri bulunmaktadır. Muhyiddin Arabi üstüne araştırmaları bulunan Hacı Mehmed Refik Efendi, 1866 yılında Şeyhülislam olmuş ve 1869 yılına kadar Meşihat'te görev yapmıştır. Fıkıh alanındaki yetkinliği ile bilinen Refik Efendi 1868 yılında azledilmiştir. 1871'de vefat eden Refik Efendi'nin kabri Fatih Camii haziresindedir. *İlmiye Salnamesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Ahmet Neziha Galitekin ve Cevdet Dadaş, 1334 (1916), (Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye-Matba'a-i Amire, 1998), 478-598. Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülisamları*, (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972), 196-198. Serhat Başar, *Osmanlı Şeyhülisamları*, (İstanbul: Kültür AŞ, 2017), 207. Tuğba Aydeniz, "Osmanlı Devletinde 1826 Sonrası Vazife Yapan Şeyhülisamlar", *Ağa Kapısından Şeyhülislamlığa İstanbul Müftülüğü*, ed. Ayhan Işık, Kamil Büyüker, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019): 103.

Meclis-i Meşâyih'in tahkimi ve yeniden tesisini talep ettiği ve varolan gecikmeden müşteki olduğu Sadaret'e gönderdiği tezkiresinden anlaşılmaktaydı.⁷¹

Meclis-i Meşâyih'in yeniden teşkili maksadıyla 17 maddelik bir layiha hazırlanmış, azalığı için düşünülen şeyh isimleri de Sadaret'e gönderilmek üzere Meşihat'e arz olunacak tezkireye eklenmişti. Bu tezkirenin, Sadaret'in delaletiyle Meclis-i Vâlâya, oradan da Kavanîn ve Nizamât Dairesine havale edilerek müzakeresi yapılmıştı. Meclis-i Vâlâ; Meclis-i Meşâyih'in nizamnamesini ve herbiri "süleha-yı meşâyih" diye tasvir edilen ve yedi üyeden oluşan azalarını münasib görerek padişaha arz etmişti. Padişahın kabulünü içeren 1283/ 1866 tarihli irade ile Meclis-i Meşâyih'in nizamnamesi yürürlüğe girmiş ve Meclis fiilen teşekkül etmiştir. Tekkelere şeyh tayininde gerekli evrakın incelenmek üzere Meclis'e havale edilmesiyle kurum faaliyete hazır hale gelmiştir.⁷²

7 Receb 1283/15 Kasım 1866 tarihinde Şeyhülislam Refik Efendi'nin delâleti ve azalardan müteşekkil bir komisyonla Sultan Abdülaziz tarafından Meclis-i Meşâyih resmen kurulmuştur. Sultan Abdülaziz, III. Selim'den beri gündem olan tekkelerin denetime tabi tutulması, aslî hüviyetinin geri kazandırılması ve bunu sağlayacak şeyhlerin yetiştirilmesi ile şariat dairesi çerçevesinde bir nizamın düzenlenmesi için düşünülen projeyi hayata geçirmiştir. Osmanlı Devleti'nde aynı tarikate mensup tüm tekkeler, tarikatın İstanbul Asitanesi Merkez kabul edilerek buraya bağlanmıştır. Kurumun tesisiyle, devletin ve Şeyhülslâmlığın tekke ve zâviyeler üzerindeki yönetim ve denetim mekanizması kurumsallaşmıştır.⁷³

Meclis-i Meşâyih; Dersaadet ve Bilad-i selasede bulunan tekkelerin bölgelerde tanzim edilen Merkezler aracılığıyla denetlenerek, nizamnâmeğe uygun bir şekilde ve istenilen seviyede şeyh atamasının yapılması ve tekkelerde meydana gelebilecek sorunların halledilmesi amacıyla teşkil olunmuştu. XIX. yüzyılın ikinci yarısında,

⁷¹ İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*, 315; Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, 287. Bilgin Aydın, "Meclis-i Meşâyih", 28/247-248.

⁷² Aydın, Yurdakul, "Bab-ı Meşihat Arşivi Evrakı ve Defterleri", 290. Muharrem Varol, "Meclis-i Meşâyih'in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnâmesi". 50.

⁷³ Ayhan Işık, "Meclis-i Meşâyih ve Seyyidlerin Tasavvuf Hayatındaki Etkinliği", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 17, (2019): 115-154.

bürokraside gelişen merkeziyetçi yönetimin de etkisiyle, İstanbul'da göreve getirilen şeyhlerin Şeyhülislamlığa arz edilmesi; taşradakilerin de Merkez Tekkelerin görüşü doğrultusunda göreve getirilmesine karar verildi. Meclis'in bundan sonraki görevi; olayların aslını araştırarak neticeyi Şeyhülislamlık ve Evkâf-ı Hümâyün Nezaretine bildirilmesi olarak belirlendi.⁷⁴

Meclis-i Meşâyih kararlarının geneline bakıldığında; kahir ekseriyetinin kuruluş amacına uygun olarak şeyh atamaları ve tevcihat sorunlarıyla alakalı olduğu görülmektedir. Diğer kararların ise tekkelerin malî durumları, zikir ve âyin konularında yaşanan ihtilaflar ile özellikle Bektaşî ve Hindî Dergahları olmak üzere tekkede yaşayanlarla ilgili problemlerden oluşmaktadır. Meşihat-i memurîn müdürü olarak görevli olan Bahri Efendinin Meclis-i Meşâyih ile ilgili verdiği bilgi de bu tanıımı doğrulamaktadır.⁷⁵

Meclis'in bir sonraki görevi; tekke ve zaviyeler hakkında Evkâf Nezaretine sunulan arzuhaller ile ilgili kayıtların tutulması ve bunların Meclis'e verilmesi olarak belirlenmiştir. Mevlevîlik ya da diğer Meclislerle alakalı başvurular Meclis tarafından ilgili birimlere havale edilmiştir. 1866'da bürokraside geline merkeziyetçi politikaya ve tekkelerle ilgili düzenlemelere istinaden, Meclis-i Meşâyihin tesisi bu şekilde gerçekleşmiştir.⁷⁶

Meclis; son şeklini 1916'da almış ve 1336/1917'de Bakanlar Kurulu tarafından üç fasıl ve 19 maddeden oluşan Meclis-i Meşâyih Nizamnamesi ile tekkelere tekrar çekidüzen

⁷⁴ Salih Çift, "Tasavvufi Hayatla İlgili Aktüel Problemler Bağlamında Meclis-i Meşâyih Tecrübesi", *Dini Gruplar Siyaset ve Bürokrasi*, ed. Kemal Ataman, (Bursa: Emin Yayınları, 2017), 70-71.

⁷⁵ "Meclis-i Meşâyih; Meşihat makamına bağlı bir meclistir. Şeyhlerin tayin ve azilleri Meclis-i Meşâyih'ten geçer. Meclis-i Meşâyihin görevi hem idari hem amelidir; şeyhleri azleder ve tayin eder. Tekkelerde tarikat adabı ile muamele yapılıyor mu yapılmıyor mu bunları tedkik ve teftiş eder. Ayrıca, meşayihin zamana uygun bir şekilde irfan ile tarikat adabına göre yetişmesini sağlayarak onların ataletten kurtulmalarını sağlar. Öteden beri ihmal edilen tarikatleri Meclis diriltecek, lağvetmek şöyle dursun çoğaltmaya çalışacak, ihmal edilmiş olanları ihya edecektir." Sadık Albayrak, *Son Devrin İslam Akademisi*, 40-46.

⁷⁶ İlhami Yurdakul-Bilgin Aydın, "Şeyhülislamlık Kurumunun Tarihçesi, Kaynaklar ve İlgili Literatür", 385.

verilmeye çalışılmıştır. Burada; Nizamnamenin tatbiki, Merkez Tekkeler, Taşra Encümeni, Hıfzı sıhha ve Nezafet Talimatnamesi, Hulefa icazetnameleri ve Tekkelerin teftişi vs. konular ele alınmıştır. Meclis-i Meşâyih, 18 Temmuz 1918 tarihinde sekiz talimatname ile geliştirilmiş, *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanan “Meclis-i Meşâyih'in Tevsii Kanunu”yla başta Şeyhülislam, bir reis, yedi aza, Encümen-i İlmî, Heyet-i Teftişkiye, Taşra Teşkilatı ve Merkez Tekke Şeyhlerinden mürekkep olarak yeniden kurulmuştur.⁷⁷

Meclis-i Meşâyihle beraber, birçok anlamda Meclis'le teşrik-i mesai yapan yeni birimler de kurulmuştur; Tedkik-i Mesahif ve Müellefat-ı Şer'iyeye Meclisi, Ders Vekaleti ve Meclis-i Mesalih-i Talebe, Meclis-i İmtihan-ı Ku'a, Sicillat-ı Şer'iyeye Dairesi, Şu'ra-yı İlmiyye ve Encümen-i Islahat-ı İlmiyye, Mecelle-i Ahkam-ı Adliye Cemiyeti, Ceride-i İlmiyye Müdüriyeti, Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye.⁷⁸

2.1.1. Sultan II. Abdülhamid'in Meclis-i Meşâyih ve Tekke Siyaseti

Meclis-i Meşâyih, Sultan Abdülaziz zamanında kurulmuş olmakla beraber, bu döneme ait evrak ve arşiv elimizde mevcut değildir. Sultan II. Abdülhamid'in tahta geçmesiyle Meclis'e ait resmi işlem ve belgeler, elimize ulaşabilmiştir.

1826 yılında ciddi bir dönüşüm yaşayan Osmanlı Devleti, Tanzimat düzenlemeleri ile devam eden yenileşme çabalarıyla, Meclis-i Meşâyih'e giden sürece zemin hazırlamıştır. Meclis-i Meşâyihle tekkelerin kontrol altına alınması, büyük siyasi hareketlerin yaşandığı Abdülhamid döneminde aslında bir nevi gölgede kalmıştır. Meclis-i Meşâyihle başlayan tekkeler üzerindeki bu tasarruf; sadece tekkelerin maddi-manevi kontrolü ve tekkelere şeyh atanması anlamında değil; tüm dünyada gelişen modernleşmenin Osmanlı devleti üzerindeki derin etkisinin, siyasi yönetim tarafından da kabul gören ve bir anlamda desteklenen varlığının, bile-isteye tesiri altına girmekle de alakalı bir durumdur. Zira Abdülhamit Han'ın tarikat siyaseti de politik söylemlerini meşrulaştırma gayesi ile bu müesseselerden destek alma şeklinde gerçekleşmiştir. Padişahın tekke ziyaretleri, ihsanları, atıyyeleri ve bunların

⁷⁷ MŞH. MMD. nr. 1738/56, 60-64, 92-96. Aydın, “Meclis-i Meşâyih”, 28/247-248. Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, 288. Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, 31.

⁷⁸ Esra Yıldız, *Şeyhülislamlığın Bürokratik Yapısı*, 245-325.

gazetelerde neşredilmesi; propaganda araçları olarak değerlendirilebilecek bir boyuttur.⁷⁹

II. Abdülhamid'in birçok tekkenin yapımı ve onarımında fermanı vardır. Sultan'ın, siyasi sebepler yanında tasavvufa şahsi ilgisi nedeniyle Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhleri başta olmak üzere birçok tarikat ehliyle yakın temasları bulunmaktadır. Devletin siyasi menfaatleri çerçevesinde gelişen bu münasebetlerin, devlet politikasına muhalefet sebebiyle zaman zaman akamete uğradığı bilinmektedir.

Meclis kararlarından anladığımız kadarıyla, Padişah'ın müstebit politikaları şeklinde sürekli anlatılagelen baskısı, Meclis üstünde müşahade edilmemiştir. Tekkelerin özellikle savaş dönemlerinde devletin bekası ve düşmana muzafferiyeti için Şeyhülislam'lığın dua talebinden başka, direkt olarak devletin tekkeler özelinde bir beklentisi görülmemektedir.⁸⁰

Abdülhamid Han'ı; asrın gerekleri doğrultusunda gelişmenin, her alanda yenilikler ile mümkün olacağı inancında biri olarak, siyasi görüşünün de bu şekilde geliştiği şeklinde yorumlamak gerekir. Zira bu durum aynı zamanda Sultan'ın hilafet ve Panislamizm "İslam Birliğini sağlamak" siyasetinin bir parçasıdır. Nitekim İstanbul bu dönemde; modernleşme tecrübesi ve geleneksel anlamda hilafet ve ilim merkezi olan modern kurumlarıyla İslam dünyasının yine ve yeniden bir cazibe merkezi olarak büyük atılımlar göstermiş hem taklit hem de tenkit edilmiştir.⁸¹

⁷⁹ Muharrem Varol, "II. Abdülhamit'in Tarikat Siyaseti", *II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Seçil Ofset, 2010): 206.

⁸⁰ MŞH.MMD. nr. 1738/156; 1735/230.

⁸¹ İsmail Kara, *Çağdaş Türk Düşüncesi Nasıl Ele Alınabilir, Kutadgu Bilig-Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi*, S.4 (Ekim 2003): 174. Sultan'la ilgili söylenegelen modernist kavramının ortaya çıkışı, dönemindeki ulema ile fukahanın ve medreselerin sistem dışına itilmesi ve yerine Darülfünun'un açılarak buranın alimlere değil de devlete bağlı bir kurum haline getirilmesiyle daha da ortaya çıkmıştır. Öte yandan, ulemanın yeniden tanımının yapılarak bir din adamı sınıfının oluşturulması ve ulum-ı aliyye-i diniyye'nin (Yüksek Din Bilimleri) açılması ile -bilerek ya da bilmeyerek- medreseler ve tekkeler bir bakıma ötekileştirilmişti. Mehmet O. Alkan, "Modernleşme ve Eğitim", *II. Abdülhamid*

İsmail Kara; “Kendi siyaseti için tehlike oluşturmayaacağını tahmin ettiği ilmiye sınıfı ile tarikat çevrelerinin alt katmanlarına ve taşradaki gevşek dini yapılanmalara ilgi gösterdiğini” halifeliği ve İttihad-ı İslam düşüncesini, içerde yenilenme ve kalkınma; dışarda ise bir savunma ve bir manevra alanı olarak başarılı bir şekilde uzun süre kullandığını, söylemektedir. Sultan Abdülhamid, önceki padişahlarda olmadığı kadar siyasi olarak Halifelik makamından faydalanmış; uluslararası bir anlam kazanan bu etiket, birçok yere gönderilen elçiler vasıtasıyla adına hutbe okutulması ve bu vasfının kullanılması anlamında çabalara sahne olmuştur.⁸²

Sultan’ın İslam birliğini tesis etmede güttüğü siyaset, devletin güçlenmesi için gerekli olanı yapmak üzerinedir. Zira devlet muktedir ise sömürgeci güçleri ve yabancı unsurların tesirini izale etmek kolay olacaktır. Abdülhamid Han, İslam birliği fikri ile sûfi gruplara yaklaşmış; ulema ve tarikat ehline atıyyelerde bulunmuş, tasavvufu, çöküşün önüne geçmek için bir vesile yapmaya çalışmıştır. Sultan’ın tekkelerle ilgili politikası; tekkelere muhalif bir tavra girmemesi, gerektiğinde tamirat ve tadillerle tekkelere destek olması, yardımlar ve atıyyeler göndermesi, siyasi mülahazalarla olsa da hep müspet olmuştur.

Temkinli bir yapıya sahip olan Abdülhamid Han; dergâh, cemaat ve etnik gruplara gönderdiği tarikat mensuplarının temsilcileriyle halkı kontrol altında tutmuştur. O yüzdendir ki Sultan’ın tarikatlar üzerinde belirli bir programa göre uyguladığı siyasetinde hiçbir tarikat diğerine üstün tutulmamıştır. Onun herhangi bir tarikate mensubiyetinin tam anlamıyla bilinmemesinin altında yatan sebebin bu olduğu düşünülebilir. Zira onun belirli bir tarike intisabına dair kat’i delil yoktur. Yardım ettiği

Modernleşme Sürecinde İstanbul (İstanbul: Seçil Ofset, 2010): 300-306. Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, 295.

⁸² İsmail Kara, *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Hürâfe*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998), 228-229. Hamza Semih Vural, *II. Abdülhamid’in Tarikatlarla Münasebetleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, 2019), 26-27.

ve ihtiram gösterdiği kişilerin onu sahiplenerek kendi tarikinde olduğunu söylemesi, yakıştırma tahmin ve temenniden ibarettir.⁸³

Osmanlı sultanlarının kahir ekseriyetinin tarikat mensubiyetinin olması; bu bağın politik açıdan değerlendirilmesine yol açmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in birçok tarikat tarafından kendilerine mensup olduğu zannı taşımalarına belki de Sultan'ın tüm bu tarikatlere eşit seviyede ve siyasi sebeplerle yakın davranması, yardım etmesi ve ittiḥad-ı İslam düşüncesine faydası ile ilgili düşüncesiyle açıklanabilir. II. Abdülhamid, devleti selamete çıkarmak için yardım ettiği ve desteğini istediği tarikatlerden her biri, kendisini müntesibi olarak düşünmüştür. Abdülhamid Han ile ilgili başlangıçta Osman Selahaddin Dede şahsında Mevlevîliğe; Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi şahsında Nakşîliğe, Zafir Efendi şahsında Şazeliğe; Ebu'l-Hüda Sayyadi vasıtasıyla Rifailiğe hatta bir başka vesile ile Kadiri olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Hür Mahmud Yüceer'in de dediği gibi; tasavvufun sırlı bir yol oluşu, bu yola intisap edenler hakkındaki bilgiyi perdeleyen ve doğal olarak da birçok zannî hükme ve tartışmaya sebep olan bir duruma insanları sevk etmiştir.⁸⁴

II. Abdülhamid Han'ın genel anlamda tahtta olduğu müddetçe siyasi anlayışı yanında itikadı gereği de tarikatları desteklemiş ancak hiçbirinin mensubu ve taraflı savunucusu olmamıştır. Ancak padişahlığının ilk yıllarında tarikatlarla arasının daha

⁸³ Zekeriya Kurşun, "Osmanlı-Dünya Ekseninde II. Abdülhamid İmajı" *Modernleşme Sürecinde İstanbul II. Abdülhamid*, Ed. Coşkun Yılmaz, (İstanbul: 2011), 193. Herkesin kendi şahsi temayülüne göre geliştirdiği yakıştırmalardan birini, Necip Fazıl yapmıştır; "...Abdülhamid Han'ın çizgisine şeriata uygunluk müessesesi olan Nakşîlikten başka bir şey olmazdı. Elde bir vesika bulunmamasına rağmen, bazı ipuçlarına göre o, aciz bir Nakşî dervişiydi..." Necip Fazıl Kısakürek, *Ulu Hakan Abdülhamid Han*, (İstanbul: Toker Yayınları, 1970), 301-302.

⁸⁴ Varol, "II. Abdülhamit'in Tarikat Siyaseti", 204. Hür Mahmut Yüceer, Sultan Abdülhamid'in rivayetlere göre Kadirilik ve Rifailiğe kesin olarak intisap ettiğini; Nakşî, Rifai ve Halvetilerle seviyeli olduğunu; Jöntürkler ve Masonlar sebebiyle Bektaşîliğe, Sultan Reşat'ın Mevlevîliğe yakınlığı sebebiyle de Mevlevîlere mesafeli olduğunu söylemektedir. Hür Mahmut Yüceer, "Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi", ed. Coşkun Yılmaz, (İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İlişkiler Müdürlüğü Kültür Yayınları, 1989): 251-278.

yakın ve iyi olduğu, Osman Selahaddin Dede örneğinde olduğu üzere görüşlerine değer verdiği görülmektedir. Osmanlı devletinin; tekkelerle/şeyhlerle ilgili siyasi bir tehlike algılamadıkları ve dini bir fitne oluşmadığı müddetçe genelde tarikatlara bakışlarının olumlu olduğu müşahade edilmektedir ancak zıddı bir durum geliştiğinde, yönetime muhalif gördüklerini cezalandırmaktan çekinmemiştir. Bu cümleden olarak II. Abdülhamid'in de olası tepkilere rağmen, toplumun saygın liderleri arasında sayılan meşayihden birtakım zevatı sürgüne gönderdiği bilinmektedir. Devlet otoritesini sarsacak ya da tehlikeye atacak durumlarla münasebeti bulunan meşayihle ilgili tecrit ile nefy gibi müeyyideler uygulamaktan da çekinmemiştir.⁸⁵

Tekke ve zaviyeler bazında bir müdahalenin ya da kadim teamüllerde değişikliğe gitmenin tehlikeli ve sorunlu yanlarını iyi okuyan Padişah; kurumların iç yapısına dokunmamış daha çok cami, türbe ve tekkelerin tamir ve tecdid faaliyetleri ile ilgilenmiş, çeşmeler ve dergâhlar yaptırmıştır. Bu cümleden olarak, Sultan Abdülhamid'in tekke ve zaviyeler üzerindeki tasarrufu, tekkelerin yapımından ziyade onarımı ve tadilatı üzerine geliştiği ve gerçekleştiği yönünde birleşmektedir.⁸⁶

Sultan II. Abdülhamit; Osmanlı devletinin yüz yüze olduğu sorunların bilincindedir. Tanzimat'ın tüm olumsuzluklarının doruk noktaya ulaştığı bir dönemde, tekkeler gibi dokunulmazlığı olan alanlara kendinden önce müdahale edilmesine kendi saltanatı döneminde itiraz göstermemiştir. İcraatları dikkatli bir şekilde etüd edildiği zaman görülecektir ki; terakki zihniyetinin bir asır öncesinden başlayan yürüyüşü, özellikle bu kurumlar üstünde gerçekleştirilmiştir. Görünen o ki tekkeler konusunda yapılan bu

⁸⁵ Muhammed Ali Muhammed Uffin, “*Sultan II. Abdülhamid ve Siyasi Görüşleri 1876-1909 Tarihi/Belgesel İnceleme*,” 265-268. Es'ad Erbili bunlardan biridir. Bkz. Meclis-i Meşâyih Kadrosu. Aziz Altı, II. Abdülhamit Döneminde Garip Bey Adlı Alevi Dedesinin Trablusgarp'a Sürgün Edilmesi, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.94 (Haziran 2020): 61-78. Saray Başkatibi Tahsin Paşa da Abdülhamit'in idaresi ile ilgili; “idare-i maslahat”, “sıziltı çıkarmamak” ve “çıban başı olmamak” şeklinde birtakım kavramlar kullanmaktadır. Gökhan Çetinsaya, “II. Abdülhamit'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Değerlendirmesi”, *Osmanlı Araştırmaları* (İstanbul: İSAM, 2016): 47/358-383. Mahmut Yüceer, *Sultan Abdülhamid Dönemi Devlet-Tarikat Münasebetleri*, 267.

⁸⁶ Bkz., “Tekkelerin Yapımı; onarımı ve bakımı”

tasarruf, Abdülaziz döneminde olmasa idi çok yüksek ihtimalle II. Abdülhamid döneminde bir şekilde oluşacaktı ya da en azından çok daha sıkı kontrollere maruz bırakılacaktı; yani bir başka ifadeyle söylemek gerekirse kurumun daha önceden tesisi, Sultan'ın işini kolaylaştırmıştı.⁸⁷

Meclis-i Meşayihin kurulmasıyla tekkeler üstünde Meclis marifetiyle tensib edilen müdahale, radikal bir yenilik/modernizasyon politikasının makul gerekçesi şeklinde düşünülebilir. Önceleri sadece Bektaşî tarikatının üstünde imiş gibi görülen denetimden, Meclis'in kurulması ile, diğer bütün tarikatlar da nasibini almıştır. Bununla birlikte devlete aykırı bir ses olarak Bektaşilik hariç diğer tarikatlerde bu tarz bir sesin duyulmaması, tarikatler üzerinde bir operasyonu gerektirecek bir durum olmadığını göstermektedir.⁸⁸

Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin bahsettiğimiz anlamda Sultan II. Abdülhamid'in tekke ve medreselerle ilgili görüşü hakkında dikkat çekici beyanları bulunmaktadır; “Sultan, bu kurumlara bulaşmama taraftarıdır ve sanki kendi kendine kaybolup gitsinler düşüncesindedir. Bazen yardımlar ve atıyyelerle ilgileniyor gözükse de burada bile yeni tesisin peşinde değil, bu tahribin buraların ömrünü götürdüğü yere kadar uzatma eğilimindedir.”⁸⁹

⁸⁷ Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Server Tanilli, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1995), 62.

⁸⁸ Burada mevcut yapıyı ana hatlarıyla korumak, yenilemeden ziyade ihya etmek önemlidir. İsmail Kara, “Madalyonun Bir Yüzü: Tekkeler Kapandı İyi Oldu”, *Dergâh Edebiyat Sanat Kültür Dergisi*, S.10, (Kasım 1990):14-15.

⁸⁹ Burada asıl sorulacak soru şudur; tekkelerin yozlaştığı ve bu kurumların gelişen dünyanın ufkuna yetişemediği, sürekli irtifa kaybettiği ya da yerinde saydığı şeklinde serdedilen düşünceler ne kadar hakkaniyet içermektedir. Gerçekten bu dönemde tekkeler için yeterince ve hakiki bir çaba sarfedilmiş midir? Yaşananlar ve yazılanlar ve şikâyet edilen unsurlarla ilgili yapılanlar gerçek midir ve ne derece samimidir? Sürekli tenkide maruz kalan bu kurumlardan sadece toplumun tepkisi düşünülerek ve geçici zoraki çözümlerle ayak sürüyerek yapılan düzenlemeler ne kadar etkili ve faydalı olabilir. Değişim, düşünenlerin niyetlerindeki ihlas ile etkili olabilir. Değilse sonunda; “kurtulmak istediğimiz gitmedi, elde etmek istediğimiz gelmedi, ikide bir geriye dönüp bakma

Osmanlının son çeyreğinde Abdülaziz döneminde kurulan Meclis-i Meşâyih, İstanbul merkezli ve hilafet odaklı mekân tasavvuru ile gerçeğe yakın bir etkileyicilikle tasarlanmış ve hayata geçirilmiştir. Ancak Yeni Osmanlılar hareketiyle birçok oluşuma da yol açan yeni rejim arayışları 31 Mart vakasıyla birlikte ciddi boyutlara ulaşmış, Sultan Abdülhamid'in yaverine dediği gibi saltanatın ve hilafetin ehemmiyeti kalmamış ve kendisi son hükümdar halife olarak tarihteki yerini almıştır.⁹⁰

2.2.Meclis-i Meşâyih'in Nizamname ve Talimatnameleri

Meclis-i Meşâyih; kurulmasının hemen ardından, Meclis hükümlerinin bütününi içeren ve kurumun bir nevi tüzüğü olan nizamnamesini yayınlamıştı. Nizamnamede; Meclis-i Meşâyih görevlileri ile tekkelerde yaşayanların hayatlarını tanzim ve tertip eden kaideler ile uyulması gereken kurallar belirlenmişti.

Talimatnameler ise, nizamnamelerin nasıl tatbik edileceğine dair; yol, yöntem ve bilinmesi gerekenleri içermekteydi ve Meclis'in bir nevi yönetmeliği hükmündeydi. Bu cümleden olarak başta nizamnamenin tatbiki olmak üzere; Merkez Tekkeler, Taşra Meclis-i Meşâyih heyetlerinin görevleri, meşâyih ve halifelere verilecek icazetnameler ve tekkelerin teftişi ve temizliği vs. konularda talimatnameler hazırlanmıştı. Meclis'te müzakere ve mütalaa edilen hükümler imzalanarak, bazı maddeler ihtiyaca binaen değiştirilmiş ve vakit kaybetmeden ilgili müftülüklere gönderilmişti.⁹¹

Nizamname ve talimatnamelerin uygulanmasıyla ilgili denetimlerin İstanbul merkezde Meclis-i Meşâyih; Taşrada ise Taşra Meclis-i Meşâyih Komisyonlarınca yapılacağı ifade edilmiş ve bu iki kurumun görevleri de yine nizamnamelerle belirlenmişti.

mecburiyetinde kalışımız da bundan.” demekten başka söyleyecek bir sözünüz kalmaz. İsmail Kara, “Medreseler Yürümüş, Tekkeler Çürümüş müydü?” *İlkadım*, (Eylül 1998), 29-30; İsmail Kara, *Şeyh Efendi'nin Rüyasındaki Türkiye*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1998).

⁹⁰ İsmail Kara, “Hilafet Merkezi olarak İstanbul'a Dair Birkaç Not”, *İstanbul Şehir ve Medeniyet*, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2004), 50-51.

⁹¹ MŞH.MMD. nr.1738/93-96; 1761/31; 1756/20. Meclis Nizamnamesi'nin değiştirilen 9. Maddesi hemen çoğaltılarak ilgili birimlere dağıtılmıştır.

Meclis-i Meşâyih Nizamname ve talimatnamelerinin istisnasız tüm tekkelerde geçerli olduğu ve Mevlevîhânelerin de bundan muaf tutulmayacağı belirtilmişti.⁹²

Meclis-i Meşâyih'in kuruluşuyla yayınlanan 1283/1866 tarihli ilk nizamnamesi sonrası, eksiklikler peyderpey yayınlanan nizamname ve talimatnamelerle giderilmeye çalışılmıştır. İlk nizamnameden sonra, özellikle cihetler hususunda gerekli olan 1287/1870, 1290/1873 tarihli Cihat Nizamnameleri önemlidir. Bundan sonra 1301/1884 yılında “Meşâyih ile dervişlerin uymaları gereken kurallar”ın belirlendiği nizamname, bilahare 1308/1891 yılında ilk nizamnameye beş madde eklenerek ta’dilen yayınlanan talimatname, XIX. yüzyıl içerisinde yayınlanan Meclis düzenlemeleridir. Bundan sonra yayınlananlardan biri hariç diğerleri talimatnamedir ve hepsi XX. yüzyıl içerisinde ve 1332/1914, 1336/1918, 1340/1922 tarihlerinde yayınlanmıştır.⁹³

2.2.1. Meclis-i Meşâyih'in İlk Nizamname ve Talimatnameleri

Meclis-i Meşâyih'in Şeyhülislamlik tarafından yayımlanan 17 maddelik ilk nizamnamesi; Meclis görevlileri, tekke şeyhlerinin vasıfları, şeyh atamalarında usûller, Meclis'in kuruluş amacı, Meclis'in görev, yetki ve sorumlulukları ile sınırları,

⁹² Meclislerin nizamnameleri ve nezaretlerin talimatnameleri, dokuz ayrı bölümden oluşan matbu (MŞH.MAT) Meşihat Arşivi TC. Evrak Fonunda bulunmaktadır. BOA.İ. DUİT., nr. 58/81-82-83; MŞH.MMD. nr. 1739/91.

⁹³ MSH.EO.0059/0101. Mustafa Kara, “Tekkeler ve Zaviyeler” eserinde; Takvim-i Vekayi’de neşredilen 1336/1918 tarihli bir “Nizamname” yayınlamıştır. Üç fasıldan oluşan bu nizamnamenin ilk bölümü; “Meclis-i Meşâyih reis ve azaların seçimine dair”, ikinci bölüm; “Meclis-i Meşâyih ve Encümenlerin vazifelerine ve salahiyetlerine dair”, üçüncü bölüm ise; “Resmi ve husûsi tekkelere dair” olmak üzere toplamda 19 maddeden oluşmaktadır. Meclis-i Meşâyih defterlerinde 1738/83-85 numaralı defterde aynı tarihli, Taşra “Encümeninin teşkili, vazifeleri ve hususi tekkeler”in ele alındığı 16 maddelik bir “Talimatname” bulunmaktadır. Mustafa Kara’nın Nizamname başlığı altında yayınladığı ve ortak yanları bulunan bu belge, Meclis-i Meşâyih defterlerinde talimatname olarak geçmektedir. Bu talimatnamenin aynısı Meşihat arşivinde MŞH. THR. 1005/88-52661 numarada kayıtlıdır. Bazı başlıkları ortak olan bu üç belgenin tarihi aynı ancak içeriğinde bazı farklılıklar bulunmaktadır; BOA.ŞD. 02569/021; BOA.MVL. 01042/39.003.

ihtilaflı durumlarda çoğunluğun kararıyla sonuca ulaşılması ve Mevlevîlik vs. konularla ilgiliydi.

İlk nizamnamede; Meclis-i Meşâyihiin bağımsız bir kurum olmadığı; kritik kararların, nizamname değişikliklerinin, reis ve aza seçimlerinin Şeyhülislamlık eliyle yapılacağı vurgulanmıştı. Tekkelerle ilgili tasarrufun Meclis-i Meşâyihe verilmesiyle, önceden devam edegelen müstakil işleyişin Meclis çatısı altında devam etmesi yanında, bir devlet kurumu olarak Meclis'in de kararlarda Şeyhülislamlığa bağlı ve ona karşı sorumlu olduğu ifade edilmekteydi.

Meclis-i Meşâyihiin ilk nizamnamesinde; çoğunlukla boşalan tekke meşihatinde nasıl bir muamele icra edilmesi gerektiği üzerinde durulmuş, Meclis'in görev, yetki ve sorumlulukları hakkında genel bir çerçeve çizilmişti. Başta cihetler olmak üzere, Taşra Teşkilatı ve Meclis çalışanları ile müfettişler hakkında açıklamanın yapılmadığı ve daha çok tekke meşihatının boş kalmamasının üstünde durulduğu görülmektedir. Ancak Mevlevîhanelerin özel statüsü ilk nizamnamede de unutulmamış 12. ve 13. maddelerde bu konuya yer verilmişti.

Meclis'in ilk nizamnamesinin ihtiyaçların belirlenmesi ve karara bağlanması anlamında bir kolaylık sağladığı düşünülse de işleyiş açısından fonksiyonel olmaması sebebiyle nizamnamedeki bazı maddelerin eklenip bazılarının çıkarıldığı bilinmektedir. Bu sebeple Tevcih-i Cihat Nizamnamesi ile 1301/1884-1308/1891 yılı talimatnameleri; Meclis'in işleyişi, eksiklerin giderilmesi ve sorunların çözümüne önemli katkılar sağlamıştır.

1283/1866 tarihinde on yedi maddeden oluşan ve “Meclis-i Meşâyihiin Vazaifini Mübeyyin Layihadır” başlığıyla yayınlanan bu nizamnamenin 13. Maddesinde: “tarikatların asli varlığına yakışır bir şekilde devamının sağlanması ve buna muhalif durumların men' ve ıslah edilmesi”, şeklinde kuruluş gayesi verilmiştir. Meclis-i Meşâyihiin ilk nizamnamesinde genel anlamda; “neler yapılacağı” ve bunların “nasıl yapılacağı” ele alınmıştır;⁹⁴

1. maddesinde; Meclis-i Meşâyihiin kendi başına karar yetkisi olan özerk bir kurum değil; şeyhülislamlık makamına bağlı ve Meclis'in tekkelerle ilgili kararlarında

⁹⁴ BOA.MVL. 01042/39.003. Muharrem Varol, “Meclis-i Meşâyihi'in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnâmesi”, 54.

konuyu makama sunmakla mükellef bir kurum olduğu bildirilmekteydi. Meclis, üst birimlerle bağlantı kurmakla mükellef olan ve Merkez'e bağlı hareket etmesi gereken aracı bir kurum olarak tanımlanmıştı.

2. maddede; Meclis azalarının, meselelerin ele alınmasında ve yorumlanmasında adalet sahibi ve hakkaniyetli olmaları ve aynı zamanda kararlarda detaylı inceleme yaparak tarafsız davranmaları istenmişti.

3-4-5-6 ve 7. maddelerde; Meclis-i Meşâyihin mensubu olan reis, aza ve diğer görevlilerin vazifeleri, dikkat etmeleri gereken hususlar ile şeyh tevcihiyle ilgili konular ele alınmıştı. Tevcihlerde, erkek evladı olmadan vefat eden şeyhin yerine kimin geçeceği, şeyhin evladı küçük ise vekil bir şeyhin tayin edilmesi gerektiği, birden fazla şeyh adayı olan tekkelerin durumu ile müşterek tevcihat meselesi müzakere edilmiş; ayrıca arzuhallerin, Evkaf Nezaretine gönderilmesi gerektiği ifade edilmişti.

7-8-9-10. maddelerde; ihtilaflı meseleler ve cezaî uygulamalara dair bilgilere yer verilmişti. Meclis'in kurulma sebeplerinden biri olan tekkelerde yaşanan problemlere caydırıcı müeyyideler uygulanması ve sorunların çözümü ele alınmıştı.

11. maddede; Taşra Teşkilatından bahsedilmekteydi ancak burada Taşra teşkilatının varlığı ya da kurulması ile ilgili bir bilgi yoktu. Taşrada görevlendirilecek kişilerden İstanbul'a eğitim almaya gelenlerle ilgili ve mensubu oldukları tarikatler hakkında tereddüdler ya da şüphe çeken durumlar olduğunda, Meclis-i Meşâyihin bunu inceleyeceği ve Şeyhülislamığa bildireceği ifade edilmişti.

12 ve 13. maddelerde; Mevlevîliğin özel statüsü ve Meclis'in kuruluş amacından bahsediliyordu. Yönetim ve tevcihte, eskiden olduğu üzere, Çelebi Efendilerin sorumlu olduğu ancak yetkiler devam etse de bir farklılık olarak Mevlevî dervişler arasında husule gelen davalara gerektiğinde Meclis'in bakabileceği ifade edilmişti.⁹⁵

14 ve 15. maddelerde; nizamnameye gereken ilavelerden Şeyhülislamığın yetkili olduğu ve tekke tevcihlerinin, tekke tarikine ve vakfiye esaslarına uygun bir şekilde yapılması gerektiği belirtilmişti.

⁹⁵ Bu ifade; Mevlevîliğe ait özerk tasarrufa Meclis elinin degeceğine dair, ilk işaret olarak kabul edilebilir.

16 ve 17. maddelerde; Meclis'e çağrılan öncü şeyhlerin görüşlerinin alınarak müzakerelerin beraber yapılması ve Meşihat makamının azaları belirlemede yetkili olduğu ifade edilmişti.⁹⁶

Meclis-i Meşâyih, ilk nizamnamenin yedi, dokuz ve onuncu maddeleri üzerinde; Meclis-i Meşâyih'in amacı, dervişân ve müridân ile halifelerin vazifeleri ile ilgili bir talimatname yayınlamıştır (1301/1884). Burada bahsedilenler, 1914 ve 1918 yılında yayınlanan talimatnamelerde başlıklar halinde, daha düzenli ve derli toplu bir şekilde tekrar ele alınmıştır. Burada öncelikle aşağıdaki sorunlar ve sorumluluklar tespit edilmiştir;

- a. Şeyhlerin; gece gündüz dervişlerin eğitimi ve ıslahıyla ilgilenmeleri,
- b. Şeyh ve dervişlerin, şeriate ve tarikate aykırı hal ve hareketlerde bulunmamaları,
- c. Meclis'in haberi ve izni olmadan, bilgisiz ve liyakatsiz kişilere hak etmediği halde halifelik hırkası ve tacı giydirilmemesi,

Meclis-i Meşâyih ilk nizamnamenin yedi, dokuz ve onuncu maddeleri hakkında, tekkelerin ve dervişlerin daima Meclis'in kontrolünde olması, tanzime ihtiyaç duyulan kurallarda bir düzenleme yapılması maksadıyla; Meclis-i Meşâyih'in amacı, dervişân ve müridânın vazifeleri ve uyması gereken hususlarla ilgili bir talimatname yayınlamıştır (1301/1884). Burada şeriate aykırı ve sufiliğin adabına muhalif tavır ve davranışta bulunanların, şer'an eğitilmelerinin vacip olduğu belirtilerek aşağıdaki kurallara dikkat etmeleri gerektiği ifade edilmiştir;⁹⁷

- Tekke ve dervişler daima Meclis'in nezareti altında olmalıdır. Şeriat kuralları, tarikat adabı ve nizâmname maddelerine muhalefet etmemeli; sufiliğe yakışmayan hal ve harekette bulunanlara, dikkatli olmaları gerektiğine dair tenbihatta bulunulmalıdır. Bu konuda rehavete kapılmamalı ve tembellik etmemelidir. Uyarı ve ikazlara rağmen düzelmeyenlerin tâc ve hırkaları alınmalı ve sûfilikten ihraç edilmeli ki bir daha tekkelerde bu türlü şeriate ve tarikat adabına aykırı şeyler yapılmassın.

⁹⁶ Varol, "Meclis-i Meşâyih'in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnamesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 51.

⁹⁷ MSH.EO.59/101-01, 02, 03.

- Mukâbele ve zikir günleri; cemaatle kılınan farz namazlar ile âyin öncesi okunan evrâd-ı şerîfe katılmayan, zikre eğlenmek maksadıyla iştirak eden ve malayani işlerle ve gıybetle meşgul olanlar kınanır. İçlerinde halife ya da dervişler var ise zikirden uzaklaştırılır ve mukabeleye alınmaz; meşayihden biri ise tekkenin şeyhi onunla musafaha etmez ve kucaklaşmamak suretiyle onu cezalandırır.
- Nizamnamenin yedinci kuralı gereği; ehliyeti ve dini bilgisi olmayan cahil takımına hilafet tacı ve hırkası giydirilmemeli ve bu vesileyle meşayihle dahil olması engellenmelidir. Halifelik veren ya da verilenlerin; zahiri ve batını açıdan maneviyat sahibi olmasına dikkat edilmeli, Meclis tarafından gerekli imtihanı yapılmalıdır. Ehliyeti bulunmayanların, hilâfet vermesine ve kendilerine hilâfet verilmesine engel olunmalı; böylece tarikatın zatında sahip olduğu yüksek fazilet muhafaza edilmelidir. Halifelerin çarşı pazarda şeyhlik kisvesi ve mahiyeti üzere gezmeleri ve sadece bulundukları tekkenin ayin ve mukabelesinde meşihat kıyafeti giymeleri; sair vakitlerde ise dervişlere mahsus kıyafetleri kullanmaları gerekmektedir. Tac ve arakıye ise şeyhlere mahsus bir kıyafet olduğu için onlardan başkasının giymesine izin verilmemelidir.⁹⁸
- Halifelerin ayrıca; kahve vs. yerlerde tavla ve dama oynayarak, sokaklarda sigara içmeleri, yakışsız mekanlarda bulunmaları, şeyh ve derviş kıyafetine yakışmayan gruplarla gezmeleri; kısaca sufiliğe hâlel getirecek hal ve harekette bulunmamaları gerekir. Zira tarikat ile seyr-u sülûkten asıl kastedilen; zahiren ve batınen evliyaullahı taklit ederek onlara tabi olmak ve onların eserleriyle iştiğal etmektir.

⁹⁸ Evkaf Hazinesi; aynı tip ve renkte ve belirli sayıda cübbe hazırlanmasını; cenazelere katılan şeyh ve dervişlerin uygunsuz kıyafet giymelerinin önüne geçmek maksadıyla cenaze merasimlerinde bu cübbelerin kullanılmasını, merasim sonrasında ise bu kaftanların iade edilerek bilahare tekkede muhafaza edilmesini teklif etmiş ve bunu Meclis-i Meşayihle görüşüp karara bağlamak istemiştir. MŞH. MMD. nr. 1779/66.

- Muharrem ayının on'unda, Şeriat-tarikat edeb ve adabına aykırı yakışsız mersiye ve manzumelerin; tekkeler, sosyal ortamlar ile çarşılarda okunmaması hususunda dikkatli olunmalıdır.⁹⁹

Meclis-i Meşâyih, daima dervişanın göz önünde bulundurulması gereken bu kuralların basılmasını ve tekkelerin münasib yerlerine bir levha şeklinde asılarak ilan edilmesini, padişahıdan talep etmiştir.¹⁰⁰

Meclis-i Meşâyih; tebdil ve tashih ettiği kararların yanında, değişim ihtiyacı olan, eksiklik hissedilen ya da açıklama gerektiren maddelerde, “ta’dil” ibaresini kullanmıştır; yani ilgili maddenin asl’ına dokunmadan bir başka ifadeyle asl’ına bağlı kalarak bir değişim gerçekleştirmiştir. Zira nizamnamelerin genel anlamda konusunun şeyh tevcihleri; anafikrinin ise yine buna bağlı olarak, şeyh tensibinde ehliyet ve liyakat ile alakalı olduğu bilinmektedir.¹⁰¹

1283/1866 nizamnamesinin; Taşra tevcihleri, cihetler ve küçük yaşta şeyh çocuğuna meşihat tensibi vs. açıklamaya ihtiyaç duyulan maddeleri nedeniyle, Şeyhülislamlığa başvurular yapılmaktaydı. Bunun üzerine 17 maddelik nizamnâme; bahsedilen sorunlarda yetersizliği gerekçe gösterilerek, birtakım ilave ve düzeltmelerle ve müzakere edilmek üzere Şura-yı Devletten Şeyhülislamlığa gönderilmiştir. 1283/1866

⁹⁹ Bu madde, Meclis-i Meşâyih kararlarında zaman zaman uyarı konusu olmuştur. Encümen-i Mahsusun müzekkiresinde belirtilen bir mersiye; İslam akaidine aykırı olması nedeniyle hiçbir dergâhta okutulmamasına, piyasada satılmakta olan nüshalarının toplattırılarak bir daha basımına müsaade edilmemesi hususunda dikkat edilmesi istenmiştir (1305/1887). MŞH. MMD. nr. 1779/10; 1762/32; 1764/32. Mâbeyn-i Hümâyûn Encümen-i Mahsûsun mazbatasında belirtilen mersiyelerin İslam inancına aykırı bulunması sebebiyle, tekkelerde okutulamayacağına ve bu nedenle basılan nüshalarının toplatılmasına karar verilmiştir. Tekke ve zaviyelerde Muharrem’in on’unda okunacak mersiye ve ilahilerin şeriat ve tarikat usullerine aykırı olmaması için tekke merkezlerine tebliğat yapılmıştır. MŞH.MMD. nr.1756/72; 1769/179.

¹⁰⁰ MSH.EO.59/101-01, 02,03. MŞH. MMD. nr. 1762/92-95.

¹⁰¹ MŞH.MMD. nr. 1769/294-62. Abdullah Yeğin, *Yeni Lügat*, (Ankara: Yeni Asya Yayınları, 1975), 670. Yılmaz, *Meclis-i Meşâyih Defterleri*, Mukaddime.

yılında yayınlanan ilk nizamnameye beş madde daha eklenerek bu maddeler 22'ye çıkarılmış ve bu nizamname, 1308/1891 yılında yeniden yayınlanmıştır.¹⁰²

- Meclis'in üye oluşumunun: bir reis, bir nâzır, bir başkatip ve gerektiği kadar azadan oluşacağı, gerekirse bir kâtip tayin edileceği,
- Meclis-i Meşâyihin, Osmanlı devletinde bulunan tüm tekkelerin cihat işlerinden mesul tutulacağı,
- Meclis-i Meşâyihin görev kapsamı, yetkileri ve sorumlu olduğu mercilerin belirtilmesi,
- Kararlarda liyakate ve hakkaniyete dikkat edilmesi, zaruri ve sorunlu hallerde meşveret yapılması,
- Şeyh tevcihlerinde dikkat edilecek hususlar

eklenmiştir. Süreç içinde gelişen ve zaman içinde şekillenen ihtiyaçların belirlediği bu kurallar, birçok konuda kolaylık sağlamış ve yönetimde boşlukların doldurulmasına imkân tanımıştır.

Uzun yıllar nizamname yayınlanmaması ve 1308/1891 yılında ta'dilen hazırlanan nizamnameden sonra Meclis'e bir kontrol unsuru olarak da değerlendirilebilecek bir nâzır atanması, Meclis üzerinde Merkezi denetimin değişmeden devam etmesi şeklinde yorumlanabilir. Meclis-i Meşâyihin daha profesyonelce tasarruflar ve yıllar içinde kazanılan deneyimlerle, yönetim sahasına Taşrayı da kattığı görülmektedir. Taşra encümeninin teşkili ve imtihan usullerinin belirlendiği bu talimatnamede, önemli bir kısım Taşra ile ilgili meselelere ayrılmıştır. Taşra imtihan evraklarının ulaştırılması,

¹⁰² Mesela ilk nizamname ve 1870 Cihat Nizamnamesinde; vefat eden şeyhin reşid olmayan evladının göreve getirilemeyeceği hükmü, şeyh evladının mağduriyetine yol açması nedeniyle 1873 Cihat Nizamnamesiyle feshedilmiştir. Buna göre; vefat eden şeyhin küçük evladının niyabeten göreve getirilebileceği, nizamnamenin beşinci maddesi ile kabul edilmiştir. Bu nizamnameyle Meclis'in görev kapsamı, tüm Osmanlı beldeleri olarak genişletilmiş, dolayısıyla Taşra da Meclis-i Meşâyihin görev alanına dahil edilmiştir. Varol, *Meclis-i Meşâyih'in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnâmesi*, 55. Bu yüzdendir ki özellikle yönetimde Bektaşî tekkeleri ile yaşanan özel durumlar hariç; ciddi aykırı bir düşünce ya da tutumun bu değişimlere karşı durduğu ya da ayak dirediğine dair bir vakıa yaşanmamıştır. BOA.ŞD. 2569/00021.001.

iletişimin sağlanması ve sorunların mahallinden çözümü anlamında, Taşra Encümeninin tesisinin önemli bir boşluğu doldurduğu görülmektedir.¹⁰³

1308/1891 yılında yayınlanan talimatnamenin 17. maddesinde; zikir yapılacak mekanlarla ilgili daha önceden “serbest bırakıldığı” anlamına gelen ifadeye bir netlik kazandırılması da gerekmişti. Buna göre; meşihati bulunmayan cami, mescit, türbe ve evlerde tarikat ayini yapılmayacak ve şayet böyle bir durum oluşursa bundan men’ edilecekti. Aslında nizamname yayınlanmadan önce de bu gibi durumlar, Meclis’e gelmekteydi ve o zaman da buna müsaade edilmemişti ancak getirilen yasakla bu konuda sıkı tedbirler uygulanmaya başlandı.

Bir başka değişim cezaî müeyyidelerle ilgiliydi; çeşitli sebeplerle görevden alınan şeyhler bulunmaktaydı ve kurallara uymayan dervişler tekkeden çıkarılmıştı. Aslında bu talimatnameden önce de kuralların ihlal edildiği durumlarda görevden alınan şeyhler bulunmaktaydı. Nitekim 1303/1886 tarihli bir erken dönem Meclis kararında; liyakatsizliği tesbit edilen şeyh, meşihat makamınca görevinden azledilmişti (1296/1879).¹⁰⁴

Meclis-i Meşâyih Nizamnamelerinin ciddi incelemeler sonrası yayınlandığı; ta’dil edilen kararların sebepleri, değişikliğe niçin gidildiği gibi sorularla belirli bir karar aşaması ve detaylı bir tebligat sürecinden geçildiği görülmektedir.¹⁰⁵

- Meclis-i Meşâyih nizamnamelerinde yapılan değişimlerin ve sebeplerinin izah edilmesi,
- Yayınlanan layihanın tedkik için Fetvahane’ye gönderilmesi,
- Talimatnamelerin kıraat edilmesi ve sonrasında Meclis-i Tedkîkin değerlendirmesi,
- Metnin, Meclis-i Vükelâda okunması,

¹⁰³ 20 ve 21. Maddeler Taşra meşihati ile ilgili maddelerdir. Taşra’da vefat eden şeyhlerin yerine yapılacak meşihat tensibi ile ilgili şartlardan ve kurallardan bahsedilmektedir.

¹⁰⁴ MŞH.MMD. nr. 1762/10-11, 32-37, 47-48, 49-53; 1764/142, 175, 169;1763/21.

¹⁰⁵ MŞH.MMD. nr. 1764/81; nr. 1761/24, 31, 37, 39; 1759/32b; 1768/27; 1739/110, 149; 1755/37.

- Meclis'te müzakere ve mütalaaya açılması,
- Makam'a arz edilmesi ile imzalanması,
- Nizamnamelerin tanzim edilerek temize çekilmesi,
- Şura-yı Devlette tanzim olunması,
- Sadaret'ten onay alınması,
- Kayda geçen Nizâmname ve Talimatnamelerin, meşâyih dağıtılmak üzere bütün merkez tekkelere ulaştırılması; talimatnamelere göre muamele edilmesi gerektiğinin tebliğ edilmesi,
- Encümen-i Meşâyih teşkil edildikten sonra başta talimatnameler olmak üzere diğer evrakların taşraya gönderilmeye başlanması,
- Değiştirilen maddelerin yer aldığı yeni nizamnamelerin özellikle taşralarda bulunan tekke müftülüklerine gönderilmesi,

Meclis-i Meşâyih tahkikat gerektiren durumlarda farklı Nezaretlerden belge talep ederek ilgili birimlerle paylaşmıştı. Üzerinde tedkik gereken tekkelerin vakfiye kayıtlarını ya da eski evraklarını Evkaf Nezaretinden talep etmişti. Mahkeme-i Teftişe sevk edilen meselelerde Mahkeme; Meclis'ten ilgili nizamnamenin bir suretini talep ederek, sorunların çözümünde ve kararlarda kullanmak üzere değerlendirmelerde bulunmuştu. Kararların ta'dili ve tashihi ile ilgili Cemiyet-i Sufiyyenin istekleri, Tevcih-i Cihat Nizamnamesinin 8. ve 49. maddeleri için değişim talepleri bunlar arasındadır. Kararlardaki bu değişiklikler sadece Cihat Nizamnamesinde değil Meclis-i Meşâyih Nizamnamesinde de görülmektedir; 9. maddenin değiştirilmesi bunlardan biridir.¹⁰⁶

2.2.2. Cihat Nizamnameleri

Meclis-i Meşâyih'in 1283/1866 tarihli ilk nizamnamesinde; taşra meşihat tevcihleri, görev tanımları ve cihetlerdeki birtakım boşluklardan bahsetmiştik. Tekke cihetlerinde

¹⁰⁶ Meclis-i Meşâyih Nizamnamesi gereğince Meclis bünyesinde bir *Encümen-i İlmi* 'nin teşkil edilmesine karar verilmişti. Cihat Nizamnamesinin 31. maddesinde değişikliklere gidilmişti. MŞH.MMD. nr. 1765/68; 1755/44, 45, 62; 1756/70; 1764/05.

nasıl bir yol izleneceği ile ne tür tasarruflarda bulunulacağı hakkında net bir bilgi olmaması, bahsedilen başlıklarda bir çalışmayı zaruri hale getirmiştir.

Tevcih-i Cihat Nizamnamesi; vakıf hizmetlerinin ifası için, din hizmetlerinin atama usul ve şartlarıyla ilgili hazırlanan yasal düzenlemelerdir. Bu nizamname; Meclis-i Vükela'nın kararıyla Meclis-i Meşâyihçe hazırlanmıştır ve temeli cihat tevcihlerindeki atamalarla ilgili kararlardan oluşmaktadır. Cihetlerin nasıl uygulanacağına dair usul ve esasları belirlemek adına yapılan sekiz adet mevzuat düzenlemesinin dördü nizamnâme, biri talimâtname, biri de kararnâmedir. Bunlardan biri 1290/1873 tarihli nizamnâmeye, diğeri ise 1301/1884 tarihli kararnâmeye zeyl olmak üzere, toplamda sekiz adet cihat düzenlemesi yapılmıştır. Burada cihatın tarifi, türleri, tayin usulleri ve diğeri ilgili mevzular hakkında bilgi verilmiştir. Cihat Nizamnamesi komisyonuna; tekke kurallarına hâkim ve resmi muameleler konusunda bilgili biri olan Mehmed Sükûti Efendi seçilmiştir (1330/1912).¹⁰⁷

Tekkelerde işlemler, Meclis-i Meşâyih Nizamnamesi'ne göre yürütülmüştür ancak özellikle cihetler konusunda Cihat Nizamnamesinden istifade edilmiştir. Meclis'e gelen mevzu, hangi nizamnameye uygun ise ona göre işlemler yapılmış ve bu durum kararlarda belirtilerek ilgili belgeler evrakta kayıt altına alınmıştır.¹⁰⁸

“...mazbata-i mezkûre i'âdesiyle Cihât Nizâmnamesinin on üçüncü maddesinde muharrer olduğu üzere...”, “...Tevcih-i Cihât Nizâmnamesinin cümle-i ahkâmından bulunduğu misillü ta'limât-ı mezkûrenin on ikinci maddesinde...”, “... Cihât Nizâmnamesinin üçüncü maddesine tevfi kan cihât-ı mezkûrenin mûmâ-ileyhimâdan her hangisi daha ehil ve muktedir ise ona tevcih olunmak üzere...”, “...müştereken tevcih beyân olunmuş ise de bu sûret Cihât Nizâmnamesine mugâyir olduğundan...”¹⁰⁹

¹⁰⁷ “10 Safer 1290/1873 tarihli Tevcih-i Cihât Nizamnamesi'ne Müzeyyel Fıkra-i Nizâmiye”; Talip Ayar, “Cihat Mevzuatı, *Vakıflar Dergisi* 48, (Aralık 2017), 145-195; MŞH. MMD. nr. 1735/118.

¹⁰⁸ MŞH.MMD. nr. 1755/22; 1770/92; 1769/172.

¹⁰⁹ MŞH.MMD. nr. 1764/25; 1762/55. “...müştereken tevcihi Cihât Nizâmnamesinin on üçüncü maddesi iktizâsından bulunduğu...”, “... müşterikin hissesine ilâveten tevcihi

1309/1891 yılında yeniden düzenlenen Meclis-i Meşâyih talimatnamesinin Şûrâ-yı Devlet tarafından onaylanana kadar, kararlarda Cihat Nizamnamesine göre muamele edilmesi gerektiği bildirilmiş; bu durum, Cihat Nizamnamesi'nin ehemmiyetini artırmıştır (1309/1892). Toplamda üç adet olmak üzere, 1287/1870, 1873/1290, 1330/1913 yıllarında yayınlanan Cihat Nizamnamesi'nde özet olarak şu başlıklar ele alınmıştır:¹¹⁰

1287/1870 Cihat Nizamnamesi (15 Madde)

- Cihetlerin babadan oğula nasıl geçeceği ile ilgili şartların sıkı yasal tedbirlerle korunması,
- Babadan oğula tevcihlerin şeyhin evladı için bir sosyal güvence olarak düşünülmesi,¹¹¹
- Küçük yaşta evlada cihat tevcih edilmemesi,
- Görevinde muktedit ve ehliyet sahibi olmayana cihat verilmemesi,
- Cihat tevcihlerinde yapılan usûlsüzlüklerin önüne geçilmesi,
- Bir kişiye birden fazla cihat verilmemesi (çoklu cihat),
- Bir cihetin birden fazla kişiye bölüştürülmemesi (müşterek cihat),
- Kasr-ı yed (devretmek) gereken durumlarda, cihetin sadece ehline verilmesi ve hariçten birine kesinlikle kasr-ı yed edilmemesi,

Cihât Nizâm-nâmesinin beşinci maddesi ahkâmından bulunduğu...” Defterlerde buna benzer ifadelerle ilgili nizamname ya da talimatnameye işaret edilmiştir. MŞH.MMD. nr. 1762/14, 102, 106, 127.

¹¹⁰ MŞH.MMD. nr.1770/217; Düstûr, Birinci Tertip/III, Matbaa-i Amire, 500-509.

¹¹¹ Babadan oğula tevcihler; sürekli babasının yanında bulunan ve belirli bir iş tutmayan şeyh çocuklarının, belirli bir yaşa geldikten ve özellikle babaları vefat ettikten sonra iş sahibi olmalarının zorluklarına karşı düşünülen tedbir ve ekonomik yönden bir güvence sağlama amacıyla düşünülen bir yöntemdi. Ayrıca çocukluğundan itibaren şeyh bir babanın taht-ı tedrisinde yetişen evlatların bu görevi liyakaten yapabilme avantajı ve ihtimali de bulunmaktaydı.

- Üzerinde birden fazla cihet olduğu halde vefat eden şeyhin tüm evlatları ehliyetli ise bu cihetlerin öncelikle kura ile belirlenmesi; sadece biri ehliyetli ise o alanda görev verilmesi, hiçbir ehliyetli değilse hariçten birine cihetin tevcih edilmesi,

1290/1873 Cihat Nizamnamesi (16 Madde):

- Daha önce küçük yaşta evlada yapılamayan şeyh tevcihinin, vekil bir şeyhin niyabetinde mümkün olabilmesi; vekil şeyhin bu görevi, çocuk yirmi yaşına gelinceye dek sürdürmekle mükellef tutulması,
- Babadan kalan cihetin öncelikle ehliyet sahibi olmak kaydıyla; önce büyük kardeşe, sonra sırasıyla küçük kardeşlere, şayet o da yoksa dışardan ehil ve erbab olan birine verilmesi,
- Cihet kasr-ı yed edilmek istendiğinde, ehil olmak şartıyla hariçten birine verilebilmesi,¹¹²
- Bir cihetin birden fazla kişiye bölüştürülmemesi (müşterek cihat, 1870 ile aynı),
- Birden fazla cihetin tek elde toplanmaması (1870 ile aynı),
- İlmi cihetlerin imtihanla yapılması; bedenlen yapılan cihetlerde güçlü ve kuvvetli olma şartının aranması,
- Cihat tevcih edileceklerde askerlik şartı aranmaması,

Defterlerde Cihat Nizamnamesi'ne göre verilen birçok karar örneği bulunmaktadır; bunlardan bir kısmı, nizamnameye uygun olması nedeniyle kabul edilen, bir kısmı ise Cihat Nizamnamesi'ne aykırı olması nedeniyle reddedilen kararlarla ilgilidir.¹¹³

2.2.3. Meclis-i Meşâyihi'nin Yayınladığı Nizamname ve Talimatnameler

Meclis-i Meşâyihi ilki kuruluşunda olmak üzere muhtelif konularda nizamname ve talimatnameler yayınlamıştı. Temelde bir kuruma ait yükümlülüklerle ilgili olan bu talimatnamelerin bir kısmı süreç içerisinde gelişen durumlarla ilgilidir. Tekkelerde ani

¹¹² Hariçten birine kasr-ı yed yapılmazken, ehil olması şartıyla artık bu mümkün hale gelmiştir.

¹¹³ MŞH.MMD. nr. 1770/130, 175; 1774/19; 1764/25.

olarak gelişen bir virüs ve bulaşıcı hastalıklar meselesi bunlardan biridir, durumun ehemmiyetine binaen bir talimatname yazılmasını gerektirmiştir.

Meclis-i Meşâyihin ilerleyen süreçlerde ve özellikle son on yıl içerisinde; çeyrek asrı aşkın bir tecrübenin kemaliyle, kuruluşundan itibaren uygulanan kuralların başlıklar halinde karara dönüştüğü, yoğun olarak talimatnamelerin hazırlandığı ve burada Meclis-i Meşâyihin görev tanımları ile yetkilerinin netleştiği görülmektedir.¹¹⁴

Meclis-i Meşâyihin, XIX. yüzyılda ve çoğu XX. yüzyılda olmak üzere yayınladığı Nizamname ve Talimatnamelerin başlıkları kronolojik olarak şu şekilde sıralanabilir:¹¹⁵

1. “Meclis-i Meşâyihin Vazaifini Mübeyyin Lâyihadır” başlıklı Meclis-i Meşâyihin ilk nizamnamesi (17 Madde, 1283/1866),¹¹⁶
2. Meclis-i Meşâyihin amacı, dervişân ve müridânın vazifeleri ve uyması gereken hususlarla ilgili talimatname (1301/1884),¹¹⁷

¹¹⁴ MŞH.MMD. nr. 1737/111-118. Burada; şeyh, halife, derviş, mürid, tarikat, muhîb, tekke, ihvân” gibi tasavvuf kavramlarının anlam sınırları çizilmiş; reis, aza, derviş ve müfettişlerin görevleri ile yetkileri belirlenmiştir.

¹¹⁵ 51 adet Meclis-i Meşâyih defterinde bulunan talimatnamelerin kahir ekseriyeti XX. yüzyıl tarihlidir. Bu talimatnameler; 1737-1738-1739-1743-1761-1779 numaralı defterlerde yer almaktadır ve bir kısmı da Meşihat arşivinde bulunmaktadır. Zekeriya Akman, kurumun talimatnamelerinin tamamının, Meclis-i Meşâyihin son dönemine ait ve 1738 numaralı defterde yayınlandığını ifade etmiştir. Talimatnamelerin hepsi olmasa da çoğu 1738 nolu defterdedir ancak 1737 ve 1739 numaralı defterler başta olmak üzere diğer defterlerde de talimatnameler bulunmaktadır. Daha çok son döneme ait olsa da 2. maddede verdiğimiz “Meşâyih ve dervişlerin uymaları gereken kurallar” başlıklı ve 1884 tarihli bu talimatname ile Muharrem Varol’un tesbit ettiği ilk nizamname ve ayrıca 1308/1891 tarihli “Ta’dilen Yayınlanan Nizamname” XIX. yüzyıl tarihlidir. Akman, *Osmanlıda Devlet Tekke Münasebetleri*, 141.

¹¹⁶ BOA.MVL. 01042/39.003; “*Meclis-i Meşâyih Nizamnamesi*”, İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1337, TBMM Kütüphanesi nr. 73-3283.

¹¹⁷ MSH.EO.59/101-01, 02, 03.

3. Ta'dilen kaleme alınan talimatname (22 Madde, 1308/1891),¹¹⁸
4. Meşihat dairesi amir, memur, kâtip ve müstahdemlerinin uymaları gereken mesai saatleri, devam cetvellerinin imzalanması ve uymayanlardan yapılacak maaş kesintileri hakkında, Şûrâ-yı İlmiyyece tanzim kılınan talimatname (7 Madde, 1329/1911),¹¹⁹
5. Bütün tekke ve zaviyelerde bulunan meşayihin ve berat sahibi vazifeli hizmetkarların uyması gereken kurallara dair talimatname (12 Madde, 1332/1914),¹²⁰
6. Tekkelerin tanzim ve ıslahı, derviş ve müridlerin tarikat adabına uymaları ve bu konuda gerekli itinaı göstermeleri gerektiğine dair nizamname (23 Madde, 1332/1914),¹²¹
7. Tekke ve dergâhları teftiş eden müfettişlerin vazifelerine dair talimatname (6 Madde, 1332/1914),¹²²
8. Meclis-i Meşâyih başkan ve azalarının seçimi ve tayini, encümenlerin vazife ve salâhiyetleri hakkında nizamname (3 Fasil 19 madde, 1336/1918),¹²³

¹¹⁸ BOA.ŞD. 2569/00021.001.

¹¹⁹ MŞH.MMD. nr. 1779/27.

¹²⁰ MSH.EO. 1723/95-03,04.

¹²¹ Meşihat Arşivi'nde; "Dervişân ve mürîdânın ahkâm-ı şer'îyyeye mülâzemet ve o tarikat-i aliyyenin âdâb ve erkânına i'tina ve dikkat eylemeleri" ve Meclis-i Meşâyih defterlerinde; "Tekâyâ ve zevâyânın ıslâh ve tanzîm-i ahvâli" şeklinde iki farklı başlıkla yayınlanan nizamnamelerin içeriği aynıdır. MŞH.MMD. nr.1737/111-118; MSH.EO.1723/0095-0001, 0002, 0003, 0004. Burada ayrıca 12 maddelik "Tekkelerin tanzim ve ıslahına dair bir Zeyl" de bulunmaktadır ve bu konuda alınması gereken tedbirlerden bahsedilmiştir (1332/1914).

¹²² MŞH.MMD. nr. 1736/101-102.

¹²³ Takvim-i Vekâyî, Cİ, nr. 3296, S.34, (1336/1918), s.1108-1111; Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, 389-393.

9. Tekke ve zâviyelerdeki görevliler hakkında hazırlanan talimatname (9 Madde, 1336/1918),¹²⁴
10. Şeyhler tarafından halifelerine verilecek icâzetnâmelere dair talimatname (5 Madde, 1336/1918),¹²⁵
11. “Merâkiz-i Tekâyâ Ta‘lîmât-nâmesi'dir” başlıklı, İstanbul'daki Tekke Merkezleri Talimatname'si (9 Madde, 1336/1918),¹²⁶
12. Tekke merkezlerinin yeniden belirlenmesi ve belirlenen tekke merkezlerine farzların ve tarikat erkânının ifası hususunda itina gösterilmesi için hazırlanan talimatname (2 Madde, 1336/1918),¹²⁷
13. Taşra Encümen-i Meşâyih heyetlerinin vazifeleri hakkında talimatname (3 Fasl 16 Madde, 1336/1918),¹²⁸
14. Meclis-i Meşâyih Nizamnamesinin tatbikine dair talimatname (4 Fasl 17 Madde, 1336/1918),¹²⁹
15. Tekkelerin temizliği ile burada ikamet eden derviş ve ziyaretçilerin sıhhat ve temizlik konusunda uymaları gereken talimatname (9 Madde, 1336/1918),¹³⁰
16. Tekkelerde uyulması gereken kuralların belirlendiği talimatname (27 Madde, 1336/1918),¹³¹

¹²⁴ MŞH.MMD. nr. 1738/60-61-62. Meclis-i Meşâyih Nizâm-nâmesi'nin on üçüncü maddesi gereğince hazırlanan bir talimatnamedir.

¹²⁵ MŞH.MMD. nr. 1738/63-64.

¹²⁶ MŞH.MMD. nr.1739/80-81.

¹²⁷ MŞH.MMD. nr. 1739/161.

¹²⁸ MSH.THR.1005/0088-0003; MSH.THR.1005/0088-0001. MŞH.MMD. nr. 1738/82-85; 1761/41-42;

¹²⁹ MŞH.MMD. nr.1738/93-96.

¹³⁰ MŞH.MMD. nr. 1738/71-77, 67; 1739/113; 1761/40; 1764/81. Hacı Bektâş-ı Velî Dergâhı Talimatnamesi'nin başlık olarak ismi geçmektedir; ancak bu talimatnamenin defterlerde içeriğine yer verilmemiştir. MŞH.MMD. nr.1766/78; 1767/03.

¹³¹ MŞH.MMD. nr.1738/72-76.

17. Bütün tekkelerin teftişı ve müfettişlerin vazifeleri hakkında yayınlanan talimatname (6 Madde, 1336/1918),¹³²

Defterlerde; “...nizama ve usule uygun yapılması...”, “...nizama uygun şekilde düzenlenmesi...” şeklinde sıkça kullanılan ifadelerle, kararların nizamnamelere uygun bir şekilde uygulanması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Zira tasdik edilmeyen ve nizamnameye aykırı alınan kararlar, Fetvahane tarafından kabul edilmemiştir.¹³³ Kararların ilgili nizamnameye uygunluğu, kullanılan dile de yansımaktadır;

“Usûl ve nizama uygun olarak”, “nizamname gereğince” “vâkıfın şartına ve nizama aykırı olan bu talebin yerine getirilemeyeceği”, “nizama uygun şekilde muamele olunması”, “nizama uygun şekilde işlem yapılması”, “nizama aykırı olması sebebiyle”, şeklinde ifadeler kararlarda sıklıkla kullanılmıştır.¹³⁴

Bazen nizamnamelerde kasdedilen mananın anlaşılabilmesi ya da bir maddenin nasıl uygulanacağına dair netlik oluşmaması nedeniyle konunun vuzuha kavuşması amacıyla Meclis’ten açıklama talep edilmiştir. Nitekim “Tevcîh-i Cihat Nizamnamesi’nin kırkinci ve müftülere ait dördüncü maddelerin nasıl tatbik edileceğine” dair yaşanan belirsizlik üzerine; Kırşehir Müftülüğünden, Taşra Encümenine açıklama ve görüş talebiyle tezkire gönderilmiştir.¹³⁵

Meclis-i Meşâyih Nizamname ve talimatnameleri yayınlandıktan sonra, Levâzım Müdüriyeti tarafından bastırılıp belirli adette çoğaltılarak Meclis’e ve Merkez Tekkeler kanalıyla Dersaâdet ve Taşra’da bulunan tekke ve zaviyelere dağıtılmıştır.

¹³² MŞH.MMD. nr. 1738/56. Tekkelerin teftişı ve müfettişlerin vazifeleri hakkında altı maddelik bir talimatname yayınlanmıştır. “Tekkelerin Teftişı” bölümünde bu konu incelenmiştir.

¹³³ MŞH.MMD. nr. 1768/14, 24, 53, 70; MŞH. EO. nr. 398/91. Nitekim, Üsküdar Atık Valide Dergâhında yaşanan bir vakıa hem vâkıf’ın şartına hem de Meclis-i Meşâyih Nizamnamesi’ne aykırı olması sebebiyle Evkaf Müdüriyetine tevdi edilmiştir. Defterlerde oldukça sık rastlanan şahsi istek ve teklifler ile münhal olmayan tekkenin şeyhliğine intisaba dair talepler, nizamnameye aykırı olması nedeniyle kabul görmemiştir.

¹³⁴ MŞH.MMD. nr.1762/102, 129, 130, 132, 143, 150; 1765/04; 1764/25.

¹³⁵ MŞH.MMD. nr.1764/25-310; 1759/26a; 1762/19, 102, 129, 130, 132, 143, 150; 1765/04.

Emir ve nizamnameler, Levâzım Müdüriyetinden talep edilen defterlere kaydedilmiş ve bilahare İstanbul Evkâf Müdüriyetine gönderilmiştir.¹³⁶

Meclis-i Meşâyih toplantısında alınan kararların, Nezaret tarafından imza edilerek Meclis mührüyle mühürlenmesi gerektiği, aksine yapılacak muameleden bu işlemi gerçekleştiren kişinin mesul tutulacağı bildirilmişti. Mühür ve imza işlemine dair aşağıda defterlerden alınan örnekte görüldüğü üzere; şeyhlerin görev yaptıkları dergâh, altında mühür kısmı ve son olarak ilgili azanın ismi yer almaktaydı (1306/1889):¹³⁷

Tablo 2.1: İmza Belgesi

Taşlıburun Dergâhı Şeyhi (Mühür) Eş-şeyh Süleyman	Postnişîn-i Mevlevîhâne-i Kasımpaşa (Mühür) Ali	Postnişîn-i Dergâh-ı Buhara (Mühür) Es-seyyid eş-Şeyh Süleyman
Postnişîn-i Dergâh-ı Hazret-i Merkez (Mühür) Şeyh Ahmed Mesud	Musa Safvetî Paşa Dergâh-ı şerîfî (Mühür) Ali Asım	Postnişîn-i Dergâh-ı şerîf-i Ferruh Kethüdâ (Mühür) Kemaleddin
Dergâh-ı Neccârzâde (Mühür) Mustafa	Fethi Efendi Dergâh[1] Postnişîni (Mühür) Şemseddin	Vanî Dergâhı Şeyhi (Mühür) Es-seyyid Mehmed Emin

¹³⁶ MŞH.MMD. nr.1739/86. “İki talimatnameden bin beşer yüz ve Meclis-i Meşâyih Nizamnamesi’nden beş yüz nüshanın bastırılması.” “Meclis Nizamnamesi ile sekiz adet talimatnamenin birleştirilmek suretiyle üç bin adet bastırılması. “MŞH.MMD. nr. 1755/18; 1739/133; 1738/10; 1779/45; 1743/92. Meclis Nizamnamesi ve sekiz adet talimatname birleştirilerek basılmış ve merkezlere gönderilmişti. Meclis-i Meşâyih Nizamnamesi’nin değiştirilen dokuzuncu maddesinin suretinden bin adet bastırılmasının Bâb-ı Fetvâ Levâzım Müdüriyetine bildirilmesi.” MŞH.MMD. nr. 1743/14, 152; 1739/152.

¹³⁷ MŞH.MMD. nr. 1779/0001.

Kaynak: Meclis-i Meşâyih Defterleri

2.3.Meclis-i Meşâyihin Görevleri

Meclis-i Meşâyih; Dersaadet ve Bilad-ı selasede bulunan tekke ve zaviye meşihatlerinin boş kalmaması, tekkelerde meydana gelebilecek sorunların çözüme ulaştırılması ve gerekli tahkikatın yapılarak Meşihat makamına veya Evkaf-ı Hümayun Nezaretine bildirilmesi için teşkil olunmuştur. Meclis'in en temel görevlerinden birisi; tekkelerin huzuru ve asayişini sağlamak olarak belirlenmiştir. Nitekim nizamnamenin 13. maddesinde “turuk-i aliyyenin şeref-i aslisine lââyık olan hüsn-i sülûkünün devâm u terakkîsi ve aksi hâlâtın men'î islâhı” olarak verilen tanımda; tarikatların şanına layık bir şekilde idamesi ve yakışmayan durumların düzeltilerek daha da gelişmesine imkan tanınması şeklinde kuruluş amacı verilmiştir.¹³⁸

Meclis-i Meşâyihin en temel görevi, tekkelerin yönetimi ve denetimidir. Meclis; münhal şeyhliklere, vakfiye şartına uyan ve aynı zamanda sınavda başarılı olanlar arasından şeyh atamalarını gerçekleştirerek tekkelerdeki hizmetlerin nizamname ve talimatnamelerdeki esaslara göre yürütülmesini denetlemiş; şeyhlerin ve tekke hayatının tanzimi için çalışmıştır.

Şeyhülislamlığa bağlı bir birim olarak teşkil edilen kurumun ilk önce merkez teşkilatı, daha sonra tekke bulunan yerlerde Encümen-i Meşâyih kontrolünde Taşra Teşkilatı kurulmuştur. Taşra Teşkilatının ilk kurulduğu yıllarda tekke içi ve tekke dışı durumlara karşı geliştirilen çözümlerle sorunlar giderilmeye çalışılmış; ilk nizamnamede belirtildiği üzere özellikle tahkikat gerektiren durumlarda Meclis'e, bazen de Polis Müdürlüğü ya da Şura-yı Devlet gibi kurumlara tevdi edilerek sorunlar çözümlenmiştir.¹³⁹

Meclis, işlemlerde tesbit edilen usulsüzlük ya da eksiklikleri ilgili birimlere ileterek ortak bir çalışma yürütmüştür. Nitekim Bayrampaşa Başçı Mahmud Efendi Zaviyesi meşihatının Mahmud Bahrüddin Efendi'ye tevcihinde verilen mazbata ile ilgili kayıtlarda bir tutarsızlığın farkedilmesi üzerine, bu durumun halledilmesi için Cihat

¹³⁸ Esra Yıldız, *Meşihat Arşivi Belgelerine Göre Şeyhülislamlığın Bürokratik Yapısı*, (Ankara: İlahiyat, 2022), 229.

¹³⁹ MŞH.MMD. nr. 1745/ 81; 1769/144, 185; 1771/009; 1765/77.

İdaresiyle eşgüdümlü çalışmıştır. Meclis-i Meşâyih ayrıca, Evkaf Nezareti ve Cihat Kalemi ile; i'lam, mazbata ve tezkirelerin paylaşımı açısından yoğun bir teşrik-i mesai harcamıştır.¹⁴⁰

Meclis-i Meşâyih'in Osmanlı devletinde bulunan tekkelerin cümlesinden sorumlu bir kurum olması hasebiyle tüm işlemlerde ilk başvuru merciinin Meşîhat makamı olduğu ifade edilmiş; Meclis-i Meşâyih'in tekkeler üzerindeki kurumsal bağlayıcılığı, Şeyhülislam'lık tarafından tüm kurumlara iletilmiştir. Meclis-i Meşâyih, işlemlerde kurumlar arası bürokratik hiyerarşiye dikkat edilmesi ve nizamnamelerle ilgili müzakere gereken durumlarda ve bir üst kuruma başvuru yapılırken sıranın çiğnenmemesi gerektiği hususunda ikazlarda bulunmuştur.

Tekke ve zaviye vazifelerine ait her türlü arzuhal, dergâhların taamiye tahsisatı, mazbata ve evrakların Mahkeme-i Teftişten i'lama havale edilmeden önce, Meclis-i Meşâyih'e havale edilmesi gerektiği padişah fermanı ile belirtilmişti. Bu tür evrakların Nizamname gereği, Evkâf-ı Hümâyûn Muhasebesinden kayıtları yapıldıktan sonra Meclis'i Meşâyih'e gönderilmesini; Meclis-i Meşâyih'e bildirilmeden tevcihat işlemlerinin yapılamayacağını ve konuyla ilgili memurların bu hususta dikkatli olmalarını tenbih etmişti. Görüş beyan edilmesi gereken kararların Fetvahane'ye bildirilmeden Şura-yı Devlete tevdi edilemeyeceği; Meclisçe alınan kararların tedkik makamının ise sadece Şura-yı devlet olduğu ifade edilmişti. Ancak Nezaret ve dairelerce görüş talep edilmesi gereken hususlarda, tezkirelerin Şura-yı Devlete değil doğrudan Sadaret makamına gönderilmesi gerektiği bildirilmiştir.¹⁴¹

Meclis-i Meşâyih ve Taşradaki Encümen-i Meşâyih Komisyonlarının bizzat üstlendiği ya da görevlendirme yaparak icra ettiği görevleri şunlardır:¹⁴²

¹⁴⁰ MŞH.MMD. nr. 1764/146, 152. Meclis, özellikle Hacı Bektaşî Veli Dergahlarıyla ilgili durumlarda, valilikle ortak çalışma yürüterek hem Merkez naibi hem de ilgili bölge valiliğinden müşterek bilgi talep etmiştir. MŞH.MMD. nr. 1779/13-14.

¹⁴¹ MŞH.MMD. nr. 1762/15; 1768/51, 56; 1766/72-376; 1779/30.

¹⁴² BOA. İ. DÜİT. nr. 58/81, 82 ve 83; MŞH. EO. nr. 398/91; BOA. ZB. nr. 350/50; 1737/139; 1735/75; 1734/96. Şeyh Ebu'l-Vefa Camii'nde Halvetiye tarikatı usûlünce mukabele okunması şartının bulunduğu iddiaları üzerine vakfiye sureti talep edilmiştir. Bkz. Meşihat Arşivi (MŞH). Evrak Odası (EO). No. 862/24; MŞH. EO. 398/91; MŞH. EO. nr. 352/61;

- Tekke şeyhliğine vakfiye şartlarına uygun ehliyet ve liyakat sahibi kişilerin tayin edilmesi,
- Meclis-i Meşâyih izni olmaksızın tarikat icazetnâmesi verilmemesi,
- Şeyh tayininde gerekli olan tevliyet ve meşîhat şartlarını belirten vakfiye suretlerinin, tekkelerden Meclis-i Meşâyih'e gönderilmesinin talep edilmesi,
- Şeyhlerin tekkedeki görevler ile vakfiye şartlarını yerine getirip getirmediğlerinin takibi,
- Tekke ve zâviye şeyhlerinin şeriat ve tarikata muhalif hâllerinin tespiti ve kurallara aykırı tekke çalışanlarının gerekirse azledilmesi,
- Tekkelerin vakıf kayıtlarının korunması,
- Şeyh adaylarının tercüme-i halleri ve şeyhlerin özlük dosyalarının hazırlanması,
- Tekke kütüphanelerinde dağınık bulunan kitapların ayrıntılı listelerinin tutulması,
- Meclis-i Meşâyih ve Taşra Encümen-i Meşâyih Komisyonlarının tekkelerin sadece yönetiminden değil denetiminden de sorumlu olması; tekkelerin güvenliği ve asayişini sağlaması,
- Meclis-i Meşâyihin dergâhlarla ilgili şikâyetleri inceleyerek gerekli tahkikatı yaptırması,
- Tekke ve dergâhlarda tarikat ehli olmayan kişilerin ikametini yasak olması nedeniyle bu şekilde kalanların kontrol edilmesi,
- Tekke kurallarına riayet etmeyenlere müdahale edilmesi,
- Tekke ve zâviyelerin güvenli bir ortamda hizmet etmeleri için, gerektiğinde Zabtiye Nezareti ile iletişime geçerek olumsuz durumlara engel olunması,
- İstanbul ve Taşrada belirlenen tekkelerde gerek halkın ve gerekse dervişlerin eğitilmeleri için gerekli çalışmaların ve görevlendirmelerin yapılması:

MŞH. TCC. 30/17, 184/11, 184/15, 184/17 ve 185 numaralı dosyalar. MŞH. MMD. nr.1738/67, 68, 90, 146; 1777/71; 1737/7, 139; 1769/102,119; 1745/81; 1735/69; 1739/154; 1736/78. Bkz. "Tekke kuralları"

- a) Mukabeleden önce haftada birer saat vaaz ve nasihat etmek üzere şeyhlerin görevlendirilmesi,
- b) Dervişlere tasavvuf ilmi, Kur'ân talimi, kelim, fıkıh ve akaid dersleri yanında medenî ve güncel dini bilgilerin verilmesi,
- c) Dervişlerin tekkede kendilerine verilen görevi yerine getirdikten sonra halkın yararına olacak uygun bir meslek ve zanaat öğrenmesinin sağlanması,
- Dergâh postnişinliği sınavlarında fıkıh, kelim ve tasavvuf alanında sorulan soruların takibi,
- Tekkelerin temizliği, tekke ve zâviyelerde sâkin olanlar ile ziyaretçilerin uymaları gereken sağlık ve temizlik kurallarının hıfzıssıhha esasları doğrultusunda tekkelere bildirilmesi

Meclis-i Meşâyih'in yürüttüğü hizmetlerdendir. Meclis-i Meşâyih'in bunlardan başka farklı çalışmaları da bulunmaktadır:¹⁴³

¹⁴³ MŞH. MMD. nr.1761/35, 36; 1776/06-8; 1774/79. Bkz. “Merkez Tekkeler”; 1774/79; 1779/17. Bkz. “Merkez Tekkeler”. Meşihat Arşivi Sicill-i Ahvâl İdaresi defter ve belgelerini, Sicil Müdüriyetinden almıştır. MŞH.MMD. nr.1761/38. Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, “Şeriyye Sicilleri ve Meşihat Arşivi”, *Din ve Hayat Dergisi*, S. 34 (İlkbahar 2018/1439): 42. MŞH.MMD. nr.1738/90. Bu sebeple, Dersâadet ve Bilâd-ı selasedeki tekkelerin kütüphanelerinde dağınık halde bulunan kitapların ayrıntılı listeleri hazırlanmıştı. MŞH.MMD. nr.1738/16. *Fodula*; Osmanlılar'da çeşitli kesimlere dağıtılmak üzere pişirilen pide şeklinde yassı bir çeşit ekmek. Feridun Emecen, “Fodula” *DİA*, C. 13 (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 167-170. Ekmek bedeli, Nizâmiye Nân-ı Azîz İdaresinden verilmiştir. MŞH.MMD. nr.1762/20. Bu icraat; asılsız ya da haksız iddialara delil olması açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Tekkelere yapılan tahsisat, Meclis-i Meşâyih'in görev alanında bulunan hizmetlerindendi. Nitekim tekke ve zaviyelere hazineinden tahsis edilen lahm, kurbanlık ağnam vs. bedellerin mukavele hükümlerine uygun olup olmadığı Meclis-i Meşâyih tarafından tahkik edilmiş ve ona göre işlemler icra edilmiştir. MŞH.MMD. nr.1762/20; 1761/40. BEO. 1089/81639. Bu kayıt sisteminin; bir tekkenin münhal olup olmadığı, münhal değilse şeyhlik başvurusu yapılamayacağı, bir şeyh tensibi yoksa dergâh muayyenatının verilemeyeceği ve bunun birçok anlamda denetime önemli katkılar sağlayacağı görülmekteydi. Bilindiği üzere vilayetlerde birden fazla tekke bulunması Taşra Encümeninin teşkilini gerekli kılmaktaydı

1. Öncelikle büyük dergâhların yoklama ilmühaberlerinin seri bir şekilde hazırlanması için Tekke Merkezlerine ta'mîm gönderilmesi,
2. Beratlardaki isimler, berat tarihi ve numaralarının tekke şeyhlerinden alınarak Meclis-i Meşâyihe bildirilmesinin tekke merkezlerine tebliğ edilmesi,
3. Tekkelerdeki şeyh ve dervişlerin nakl-i mekân, mürur tezkiresi, vefat ve nikâh vs. muameleleri için gerekli ilmühaberlerin, eskiden olduğu gibi bağlı oldukları tekke merkezlerince düzenlenmesi; bununla ilgili Sicill-i Nüfûs Nizâm-nâmesine bir fıkra eklenmesinin Şura-yı Devlete bildirilmesi,
4. Memur sicillerinin derlitoplu bir şekilde kaydedilerek takibinin sağlanması; memuriyete tayin edilen, ayrılan, terfi eden ya da yer/görev değiştirenlerin her ay sonunda cetvellerinin tutularak Sicill-i Ahval İdaresine gönderilmesinin Meşihate bağlı tüm kalem ve şubelere bildirilmesi,
5. Tekkelerle ilgili bilgilerin derlenip toparlanması; bunun için matbu sicil varakalarının merkez-taşra memurlarına gönderilmesi ve her bir memura bir sicil numarası verilerek kişisel dosyasına konulması,
6. Bürokrasi açısından bilgilerin yok olmaması ve işlemlerde gerekli kolaylığın sağlanması için resmi kayıtların tutulması,
7. Binaları yanan tekkeler ile metruk zaviye arsalarına ait tasdikli haritaların çıkartılması; bu vesileyle münhedim ya da muhterik (yanmış ve yıkılmış) yapıların kaybolmaması ve böylece şartlar oluştuğunda ihyasının sağlanması,
8. Tekke ve zaviyelere günlük verilen ve bedeli Maliye Hazinesinden ödenen ekmek tahsisatı ile tekkelere verilen kurban adedleri ve fodula bedellerinin kalem kalem listesinin tutularak kayıt altına alınması,
9. Şeyhleri askerde olan ya da kapalı bulunan tekkelerin kaydının yapılarak ona göre toplam tekke sayısının belirlenmesi,

ve bir bölgede kaç adet dergâh olduğunun bilinmesi önemliydi. MŞH. TCC. No. 30/17, MŞH. TCC. No. 184/11, MŞH. TCC. No. 184/15, MŞH. TCC. No. 184/17 ve MŞH. TCC. No. 185 numaralı dosyalar. Aktif olmayan tekkelere postnişin olmak için arzuhal verenlerin önu, bu kayıtlar vesilesiyle kesilmiştir. MŞH.MMD. nr.1761/39.

10. Her altı ayda bir taşra komisyonlarından gelen raporların değerlendirilmesi; köylerde dergâh olup olmadığının tahkik ettirilmesi, tekkelerin isimleri, kurucuları ve mensup olduğu tarikat bilgilerinin kayda geçirilmesi böylece, vekâletle idare edilen tekkelerin isimleri, vekillerinin kimler olduğu ile faal durumda olmayan tekkelerin tespitinin yapılması,

Postnişînler hakkında araştırma yapılması, gelirlerde yolsuzluk iddialarının incelenmesi, tekke ve zâviyelerde ehliyetsiz olarak tarikat ayini yapanların engellenmesi Meclis'in şeyhler özelinde yürüttüğü diğer hizmetlerindendir. Bu tür durumlarda gerektiğinde Meclis-i Meşâyih müfettişleri görevlendirilmiştir. Meclis-i Meşâyih, özellikle büyük vukuatlar yaşandığında, ilgili tekke şeyhleriyle toplantılar gerçekleştirmiş ve onlardan birebir malumat almıştır. Bilirkişi önünde ve mahallinden tahkiki değerlendirmelerle, iletilen meseleler hakkında nihai karar verilmiştir.¹⁴⁴

Meclis-i Meşâyih heyeti; gizli veya açık hiçbir surette siyasi cemiyete girmeyeceklerine ve bu yönde açılan kulüplere devam etmeyeceklerine dair yeminli bir taahhüt senedi imzalamıştı. Şayet bu yönde bir siyasi katılımı ortaya çıkarsa; azledilme ya da görevden alınmaları yönünde verilecek karara itiraz etmeyeceklerini taahhüt etmişlerdi.¹⁴⁵

Meclis-i Meşâyih heyeti, tatil günleri hariç toplantılarını Meşîhat binasında yapmış; tekke cihetlerinin boş kalmaması ve dergâhlarda yaşanan sorunların çözümü gibi önemli ve kapsamlı sorunlar üzerinde yoğun bir mesai harcamıştır. Meclis; çoğunluğun kararını gerektiren ve yeterli sayıya erişilemeyen durumlarda ve bazen de hava muhalefeti sebebiyle müzakere yapamamıştır. Meclis'in bir araya gelemediği durumlarda, özellikle ertelenemeyen sorunlarda; kararların Meclis'e istinad edilerek

¹⁴⁴ BOA. DH.MKT. nr. 119/47; MŞH.MMD. nr.1737/7; 1742/73-115. Meselelerin görüşülmesi maksadıyla ve tebliğ edilen vakitte, Fetvahaneye müsteşarının da hazır bulunduğu Meclis'e; Sütüce'de Hasırizâde Dergâhı postnişîni Şeyh Elif Efendi ile Hz. Hüdâî Hankâhı postnişîni Şeyh Gülşen Efendilerin gelmesi için kendilerine tebligat yapılmıştı.

¹⁴⁵ MŞH. MMD. nr. 1779/29.

gerekirse Meclis başkanı tarafından sonuçlandırılabilceğine dair riyaset makamına yetki verilmiştir.¹⁴⁶

2.3.1. Reis ve A‘zâların Vazifeleri

Meclis-i Meşâyih toplantıları genel anlamda, Meclis başkanı ve azalardan oluşmuş ancak Meclis başkanının olmadığı ya da katılamadığı durumlarda, azalardan biri riyasete vekalet etmiştir. Meclis’in yapacağı çalışmalarda öncelikle çoğunluğun aldığı nihai hükme göre karar verileceği; şayet bir sonuca ulaşamazsa, sorunun Meclis başkanı tarafından çözüme ulaştırılması gerektiği belirtilmişti.¹⁴⁷

Meclis-i Meşâyih te aza olabilmenin bazı kuralları olduğu ve meşayih ten olmayanların azalık taleplerinin kabul edilmediği bilinmektedir. Nitekim, Selimiye Dergâhı pişkade mi Hasan Hüsnü Efendi meşayih ten olmadığından, azalık talebi geri çevrilmiştir. Ayrıca, usulsüz muamelede bulunan Meclis mensuplarının gerektiğinde Meclis’le ilişkileri kesilebilmektedir. Meclis-i Meşâyih azası Kemaleddin Efendi’nin Kasımpaşa’da Çürük Dergâhında usule ve mevzuata muhalif tavrından dolayı azalık görevine son verilmiştir.¹⁴⁸

Meclis, kuruluşuyla birlikte azalar arasında görev taksimi yapmıştı:¹⁴⁹

1. Vakfiyelerin tedkikinden, Şeyh Hasan Efendi,
2. İhsaiyyat’tan, Şeyh Abdülbaki Efendi,

¹⁴⁶ MŞH.MMD. nr. 1738/93-96. Meclis-i Meşâyih, 1336 /1918 yılında yayınladığı talimatnameyle, Meclis reis ve azalarının görev tanımları ile sorumluluklarını “Reis ve a‘zânın vazifeleri” başlığıyla vermiştir. Burada şeyh ve azaların yapmaları gerekenler ile iş bölümüne dair bilgiler paylaşılmıştır. Kuralların belirlenmesi ve netleşmesi anlamında düzenli ve tam mesai harcanması zarureti, yapılması gerekenlerin ne kadar çok ve acil olduğuna dair bir fikir vermektedir. Gerçi pratiği deneyimlenmiş kuralların yazıya geçirilmesinin nisbeten bir rahatlığı olduğu söylenebilir. MŞH.MMD. nr. 1756/97; 1757/05, 53.

¹⁴⁷ A.g.k.,

¹⁴⁸ MŞH.MMD. nr. 1770/62, 63.

¹⁴⁹ MŞH.MMD. nr. 1761/44.

3. Raporlardan, Gülşen Efendi,
4. Teracim-i Ahvalden, Şeyh Vahyi Efendi

sorumlu tutulmuştu.

Meclis-i Meşâyih kurumunda azalık değişimlerinin vefat, rahatsızlık, kişinin başka bir göreve tevdi edilmesi ve görevinden istinkafı nedeniyle gerçekleşmişti (devretmesi ya da vazgeçmesi). 1304/1887 yılı Meclis'te azalarla ilgili önemli değişiklikler yaşanmıştı. Nasuhî Dergâhı şeyhi ve Meclis azası Muhyiddin Efendi'nin sağlık sorunları, Mahmud Paşa Tekkesi şeyhi Mustafa Efendi'nin vefatı sebebiyle tekkeleri münhal kalmış ve yerlerine tarikat-i Şa'baniyyeden fahri olarak iki isim getirilmişti.¹⁵⁰

Meclis-i Meşâyih azalarının tensibinde, işlerin ifası anlamında ehil kişilerin bulunmasına dikkat edildiğinden bahsetmiştik. Ancak Meclis azalığı tensibinde, bu vazifenin maddi birtakım yararlılıkları olması nedeniyle, bu nevaleden daha çok kişinin istifadesi için de görev değişikliklerinin yaşanabildiği ve bunun belirli dönemlerde tekrarlandığı görülmektedir. Şöyle ki;

Meclis-i Meşâyih azalarından Mîrâhor, Selimiye ve Bandırma dergâhı postnişînleri Hâfız Nazif, Said ve Fahreddin efendiler; görülen lüzum üzerine, azalıktan alınarak yerlerine yine gereğine ve malum bir sebebe binaen, Merkez Efendi, Musa Safvetî Paşa ve Ferruh Kethüdâ dergâhları postnişînleri Ahmed, Ali Âsım ve Kemaleddin efendilerin ta'yîn edildiği görülmektedir. Diğer sebeplerden azade bir farklılıkla gelişen bu tensibin ardındaki sebep; Meclis-i Meşâyih azalarının, mutad olarak Mâbeyn-i Hümâyûna iftara gitmekte olduğu ve Ramazan'da iftar sonrası padişahın verdiği atıyyelerden faydalanmış olmalarıydı. Yaklaşan Ramazan sebebiyle, daha önceleri bu hediyelerden faydalanan Hâfız Nazif, Said ve Fahreddin efendilerin değil

¹⁵⁰ BOA.Y.. PRK.AZJ. 7/48. "... farklı tarikatlerden şeyh tevcihinin yapılmasının hikmetli olduğu beyan edilerek; istikamet ve kemal-i irfan sahibi olduğu bilinen..." Ümmî Sinan Hankâhı postnişîni Şeyh İbrahim Efendi ile Yakacak Dergâhı postnişîni el-Hac Hüsnü Efendi getirilmiştir.

de yeni azaların nasipdar olabilmeleri ve benzer hediyelerden onların da pay alabilmeleri maksadıyla bu görev değişiminin yapıldığı ifade edilmiştir.¹⁵¹

Meclis-i Meşâyih'in yapacağı toplantılarda hazır bulunan azalar ile müzakere edilen kararlar, başkatip tarafından zabta geçirilerek toplantı sonunda reis ve a'zâ tarafından imzaya açılmıştır. Meclis-i Meşâyih, müzakerelerin sonunda, heyetin planlı ve programlı gelebilmesi için, bir tarih vererek gelecek toplantının takvimini belirlemiştir.¹⁵²

Meclis-i Meşâyih'in aza sayısının bazen azalarak ikiye düştüğünden bahsetmiştik. Meclis'te ortalama yedi civarında aza görev yapmış; bunlardan üçü Encümen-i İlmî'de görevlendirilmişti, bu isimler; Şeyh Mustafa Sabrî Efendi, Gülşen Efendi ve Şeyh Sükûtî Efendiler idi.¹⁵³ Kalan dört azadan:

- a) Biri, Meclis-i Meşâyih'e aid sicill-i ahvâlin tanziminden,
- b) İkincisi, vakfiyelerin bölümlere ayırmak suretiyle derlenip toparlanması ve muhafazasından,

¹⁵¹ *Mâbeyn-i Hümayûn*: iki şeyin ortası anlamında kullanılan bu kelime, haremlık ile selamlığı birbirine bağlayan; Osmanlı devletinde, devlet işlerinin yürütüldüğü mekân olarak bilinmektedir. Ali Akyıldız, “Mâbeyn-i Hümayûn” *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/283-286. MŞH.MMD. nr. 1769/222.

¹⁵² MŞH.MMD. nr. 1747/34.

¹⁵³ *Mustafa Sabri Efendi (D.1280/1863 Amasya)*; Hoca Halil Efendi'nin oğludur ve Emir Buhârî Dergâhı şeyhidir. Selimiye Dergâhı şeyh naibi Esad Efendi'nin görevi bırakması ve azledilmesi sonucu tekkenin boş kaldığına dair Evkaf Tezkiresi verilmişti. Bu esnada kendi tekkesi yandığı için meşihat görevi bulunmayan Mustafa Sabri Efendi'nin bu münhal tekkeye tensib edildiği görülmektedir. Aynı anda iki devlet memuriyeti tartışmalarının yaşandığı bir ortamda ve o esnada Meclis-i Meşâyih azalığı görevi de bulunan Sabri Efendi'ye ayrıca bu görevin verilmesi, bu durumun zarurete binaen olduğu düşüncesini akla getirmektedir. Bu kararın altında Meclis-i Meşâyih azası olarak bizzat kendi isminin bulunması calib-i dikkattir. Mustafa Sabri Efendi'nin 1919 yılı Meclis-i Meşâyih defterlerinde aza olarak imzası bulunmaktadır. MŞH.MMD. nr.1755/55, 65; MŞH. SAİD. 124/1, 1466C. Mustafa Sabri Efendi'nin azalık; Gülşen Efendi ve Şeyh Sükûtî Efendilerin ise hem riyaset hem azalık yaptığından “Meclis-i Meşâyih Kadrosu” bölümünde bahsetmiştik.

- c) Üçüncüsü, merkezde ve taşrada bulunan bütün tekkelerin ayrıntılı istatistik cetvelinin dikkatli ve özenli bir şekilde hazırlanmasından,
- d) Dördüncüsü ise, merkez tekkelerin ve müfettiş raporlarının kontrol edilerek mütaalanın ve incelemenin nihai sonucunun Meclis'e bildirilmesinden

mesûldü.

Yedi kişi olarak düşünülen azanın iş bölümü; Meclis'in görev alanlarını ve önceliklerini belirlemede bir kıstas olarak düşünülebilir. Muhterik, münhedim (yanmış ve yıkılmış arsa halinde) ve mevcut tekkelerin durumlarının tesbiti ve tasnifi; tüm memurların tercüme-i hal bilgilerinin dosyalanması, tekkelerle ilgili en önemli mesele olan ve dağınık bir şekilde duran vakfiyelerin düzenlenmesi ve kayıt altına alınması, Meclis'in ve azalarının görev alanı içerisindeydi ve bu konuda önemli bir boşluğu doldurmaktaydı.

Meclis-i Meşâyih, taşra komisyonlarından gelen altı aylık raporların değerlendirilmesi, tekkelerle ilgili bilgilerin derlenip toparlanması ve ayrıca intikalini sağlayacak çalışmalar başlatmıştı. Meclis'in aldığı kararlarla ilgili bazen şahıslardan gelen izahat talepleri olmuş ve sırf bunun için bir aza görevlendirilmişti; Meclis-i Meşâyih azası Ali Efendi, bunlardan biriydi.¹⁵⁴

Meclis-i Meşâyih çalışanlarının mesailerine vaktinde gelip gitmeye dikkat etmeleri, işe devamlarını kontrol anlamında zaruri bulunan devam cetvellerini imzalamaları istenmiştir. Bu şartlara riayet etmeyenlerin maaşlarından günlük kesinti yapılacağı Şeyhülislamlıktan kendilerine tebliğ edilmiştir (132871910).¹⁵⁵

Meclis-i Meşâyih aza ve reisleri ile diğer çalışanlarına ait terceme-i hal bilgileri, bu çalışmanın "Meclis-i Meşâyih Kadrosu" bölümünde yer almaktadır.

2.3.2. Tekke Şeyhlerinin Görevleri

Meclis-i Meşâyih'in üzerinde en çok durduğu konu, tekkelere ehliyet ve liyakat sahibi şeyh atanmasıdır; bu başlık, tekke şeyhlerini Meclis-i Meşâyih'in öznesi konumuna taşımıştır. Zira hem yöneten hem de yönetilen olarak taşıdığı çift taraflı misyonu,

¹⁵⁴ MŞH. TCC. 30/17, 184/11, 184/15, 184/17 ve 185 numaralı dosyalar. MŞH.MMD. nr. 1755/72; 1769/165.

¹⁵⁵ MŞH. MMD. nr. 1779/23.

toplum ve yönetim arasında köprü vazifesi gören yapısıyla, tekkelerle ilgili konularda merkezde şeyhlerin olduğundan bahsedebiliriz.

Tekke şeyhlerinin hem yönetici hem de eğitimci olarak öne çıkan hususiyetlerinin, liyakatli ve muktedir bir yönetim tesisi anlamında hem bulunduğu beldenin hem de Meclis-i Meşâyih'in işini kolaylaştırdığı; bu sebeple ele alınan mevzuların genelde tekke şeyhi etrafında dönen başlıklardan oluştuğu görülmektedir. Konusu Meclis-i Meşâyih olan bu çalışmada da üzerinde en çok durulan temanın; tekke şeyhinin Meclis-i Meşâyihle, dervişlerle ve yerel halkla ilişkisi etrafında geliştiği söylenebilir.

Meclis-i Meşâyih, tekkelerle ilgili kavramların öncelikle anlam çerçevesini çizerek kâmil şeyhin vasıfları ile şeyhlerin mükellef oldukları vazife ve hizmetlere vurgu yapmıştır. Burada tekke ve şeyh tasavvuru, kadim gelenekten mülhem bir inanış ve idealize edilen bir yorumla açıklanmıştır.¹⁵⁶

Tekkeler; zâhiren ve bâtinen bir şeyhin idâresi altında bulunan, içinde dervîşânın ve muhibbânın manevi bir eğitim ve görev bilinciyle ikamet ettiği; çaba ve gayretleriyle güzel ahlakı elde etmeye çalıştığı müesseselerdir.

Şeyhler ise: Hz. Peygamber'le (sav) başlayan bir tarikat silsilesine sahip, kâmil bir üstad ve mükemmel bir şeyhin terbiyesiyle tarikatte seyr-û sülûkunu tamamlayan; zâhiren ve bâtinen ahlak-ı hamideye vasil olmak üzere irşad ile görevlendirilen örnek insanlardır. Şeyhler hem topluma hem de eğitimini üstlendikleri dervişlere karşı örnek olmaları itibarıyla, önemli ve çok yönlü bir sorumluluk taşımaktadırlar.¹⁵⁷

Tekke şeyhleri; mensubu oldukları dergâhın tarikat usûl, âdâb ve aslî rükünleri ile belirli vakitlerde yapılması gereken vird ve zikirlerini yaptırmakla ve vâkıfın şartlarını eksiksiz yerine getirmekle mükelleftirler. Şeyhlerin gerek harici (tekke dışında) ve gerekse dahili (tekke içinde) görevlerinde; kırâat ta'limi, dîni ve medeni bilgilerin verilmesi, gece derslerinin yapılması vs. birtakım görevleri bulunmaktadır. Şeyhlerin; mevcut görevlerin devamı konusunda etkili olmaları ve dervişanın ilgisinin

¹⁵⁶ “*Tarikat, Şeyh ve Halîfe, Dervîş ve Mürîd, Muhib, Tekke ve Meşâyih-dervîşân-muhibbân*” kavramlarının “*Tekkelerde Uyulması Gereken Kurallar*” (1336/1918). MŞH.MMD. nr. 1738/72-76.

¹⁵⁷ MŞH.MMD. nr. 1738/72-76.

azalmaması hususunda gayret göstermeleri son derece mühimdir. Zira, tekkelerde ikamet eden ya da belirli bir süre orada kalan dervîşânın; itikadi ve ameli her Müslümanın bilmesi vâcib olan şer'i meselelerdeki tüm cehaletlerinden, birincil derecede şeyhler sorumludur.¹⁵⁸

Tekke ve zaviye meşihatinde bulunacakların; fazîletli ve liyakatli, zâhiren ve bâtinen nefsinin tezkiye ve tasfiye etmiş, hal ve tavırlarıyla takva ehli olduğu müşahade edilen biri olmalıdır. Bahsedilen vasıflara uymayan birinin dergâh açması ve tarikat âyînini yaptırması kat'i surette câiz olmadığı için; hazır dervişleri bulunan açık bir dergâh olsa bile, liyakat ehli olmayan şeyhlerin bu vazifeden men' edileceği ve görev yapmasına engel olunacağı bilinmelidir. Herşeyden önce, Meşihate başvuranların öncelikle hal ve hareketlerinin tahkik ve tedkik edilmesi; kötü bir nam yapmış ve aynı zamanda liyakati bulunmayan kişilere cihet verilmemesi ve bu hususta son derece dikkatli olunması gerekmektedir.¹⁵⁹

Tekke şeyhleri; halk ile muamelelerinde şefkatli, vakarlı, sekînet ehli, afvedici, cömert, muhatabını nefsinin tercih eden (îsâr sahibi), fütüvvet ehli ve bu konuda ayrıca itina ve ihtimam gösteren biri olmalıdır. Tekke şeyhlerinin diğer görevleri bir bütün olarak şu şekilde ifade edilebilir:¹⁶⁰

¹⁵⁸ Bu tanım, “*Tekkelerde Vezâif-i dâhiliyye*” başlığı ile yayınlanan talimatnamede yapılmıştır. MŞH.MMD. nr.1737/111-118; MSH.EO.1723/0095, 0001-0005.

¹⁵⁹ MŞH. MMD. nr. 1774/36, 125.

¹⁶⁰ MŞH. MMD. nr 1738/60-62. Talimat gereği, tekke cihetlerine ait vazifelerin layık-ı veçhile yerine getirilmesinden merkez şeyhleri sorumludur; onları ise bizzat Meclis-i Meşâyih heyeti ile müfettişleri denetleyecektir. Burada dikkat edilmesi gereken husus; yerlerine bıraktıkları vekilin de ehliyet sahibi ve vekaletinin kabul edilmiş olmasıdır. Yerlerine alalade, herhangi birini bırakamazlar, vekilin de liyakat sahibi biri olması gerekmektedir. MŞH. EO. 366/77; MŞH. EO. 352/61. Kadirîhane Dergâhı şeyhi Abdüşşekûr Efendi'nin oğlu Gavsî Efendi'ye yapılacak taç takma ve hırka giydirme törenine, Meclis-i Meşâyih azası Remzî Efendi hazır bulunmuştur. MŞH.MMD. nr. 1756/50; MŞH. EO. 1139/29. “Miskinler Tekkesi”nde; elinde tesbih, çalışmayan, tembel, hazır yiyen, üretmeyen bir şeyh ve derviş prototipinden uzak ve birçok alanda aktif bir görüntü sergileyen Meclis-i Meşâyih kurumunda, tekkelerin hiyerarşik bir kontrol ve kayıt altına alınmakla ciddi bir denetim sürecine girdiği görülmektedir. MŞH.MMD. nr. 1737/111-118.

1. Tekke şeyhleri, tekkesi dahilinde bulunan tüm cihetlerin reisidir; nizamname gereği tüm cihetlerden tekke şeyhleri sorumludur;

Tekkelerin farklı cihetlerinde görevlendirilenler, tekke şeyhlerinin gözetiminde olacaktır. Tekke şeyhleri, cihet sahiplerinin vakitlerini layık-ı vechile değerlendirmeleri için onlara nezaret edecektir. Cihet sahiplerinin vazifelerini yapmamaları, aykırı davranış ve harekette bulunmaları ve tembellik göstermeleri halinde; ihmal edilmeksizin Merkez'de Meclis-i Meşâyihe ve taşralarda Encümen-i Meşâyih hey'etlerine bildirmekle mükelleftir.

2. Başta tekke şeyhi olmak üzere tüm cihet sahipleri, görevlerini en güzel şekilde ifa etmekle yükümlüdürler. Önemli ve geçerli bir mazeretleri olmaksızın görevlerini terkedemez ve meşihati boş bırakamazlar.
3. Hukuken geçerli bir sebebi ve meşru bir mazereti sebebiyle görevinin başında olamayacaklar, yerlerine ehliyetli bir vekil bırakmak zorundadır ancak bu devamsızlık özel ve sınırlı günlerde art arda iki defa tekrarlanır ise Dersaâdette Meclis-i Meşâyihe ve Taşra'da Encümen-i Meşâyih hey'etlerine ma'lûmât vermek zorundadırlar.
4. Cihet sahiplerine verilecek izin süresi hac farızası hariç, dört ay'ı aşamaz ve bu süre ancak yetkililerce ve gerekirse uzatılabilir. Gerekçeli bir sebebi ve meşru bir dayanağı olmaksızın bu süreyi aşanlar müstafi sayılırlar.
5. Şeyhler; ulaşımı kolay ve müsaid olan bölgelerde ta'lîm, kıraat ve dîni/medeni bilgilerin verileceği gece dersleri açarak halkın bu eğitime katılmaları yönünde çaba sarfederler. Ayrıca tekkelerin halkın faydalanacağı bir ilim-irfan yuvası haline gelmesi ve halkın buna teveccüh göstermesi için gayret gösterirler.
6. Derslerde Kur'ân-ı Kerim, kelam, fıkıh, akaid, dini ve medeni bilgiler yanında güncel konulara da yer vermeleri gerekir.
7. İhvân ziyareti ya da tekkelerde yapılan zikir, ibadet, kıraat vs. faaliyetlerde; topluluk dağılmadan önce, güzel sesli biri tarafından bir aşr-i şerîf okunmasına dikkat edilir ve orada bulunanların hürmetle dinlemeleri sağlanır.
8. Tekke şeyhleri ve dervişleri, bir cenazede bulunmak isterlerse bunu ancak Allah rızası ve dini bir vecibe olduğu için yapabilirler. Yani devlet namına resmi bir sıfatla bir cenazeye, Meclis-i Meşâyih'ten izin almadan katılamazlar.

9. Şeyhler, sūfiliğe hâlel getirecek ve bu makamın ağırlığına zarar veren; kendilerini basit, aciz ve muhtaç olduğunu gösteren davranışlarda bulunmazlar, şer‘î bir zorunluluk olmadığı müddetçe sadaka almaktan da kaçınırlar.¹⁶¹
10. Tekke şeyhleri, Meclis-i Meşâyihin bilgisi dışında yerlerinden ayrılamazlar; şayet böyle bir zaruret hasıl olursa, yerlerine münasib bir zatı vekil bırakmak suretiyle ancak tekkeyi terk edebilirler.
11. Şeyhler, meclis ve mahfillerde yaşça büyük olanları kendilerinin önüne geçirerek onlara hürmet ve ikramda bulunurlar.
12. Tekke şeyhleri, hilafet icazetnamesi için düzenlenen törenlere de iştirak etmelidirler.
13. Tekke şeyhleri, ihvanlar arasında sohbet halkalarının oluşturulmasını sağlarlar.
14. Meşâyihin görevli bulunduğu bölgede maddi-manevi anlamda çok yönlü hizmet vererek, sadece zahiri sorunlarla değil ruhsal manada da sıkıntılı insanlarla da ilgilenirler, onlara kol kanat gererek bir nevi manevi danışmanlık yaparlar.
15. Tekkelerde sağlığın korunması, temizlik ve hijyenin sağlanmasından meşihatte görevli olan şeyhler mesuldür.

Şeyhler ayrıca, tekkelerin bulunduğu mekanlarda; imkanlar dahilinde özellikle fakir halka hizmet ve yardımlarda bulunur; hastaları teselli ederek tedavileri konusunda yol gösterici olmaya çalışırlar. Yetimler, bekarlar ile mücâhit ve gazi ailelerinin korunmaları için örnek girişimlerle halka öncü ve bütün müslümanlara örnek olurlar.¹⁶²

Şeyhler, tekkelerin en önemli unsurudur. Nasıl ki, toplumun çekirdek yapısını oluşturan aile ve ebeveynlerin bozulmaması, toplum sağlığı ve güvenliği için bir teminat vazifesi görüyorsa; devletin manevi dinamiğini temsil eden şeyhlerin de

¹⁶¹ Şeyhlerin halktan sadaka toplayıp toplamadıkları, dini görevleri yanında vakfiye şartlarını yerine getirip getirmediikleri de Meclis tarafından takip edilir. Nitekim Yemen ahalisinden “meşâyih aidatı” adı altında tahsil edilen ve ona buna yedirilen bir paradan bahsedilmesi üzerine tahkikat başlatılmıştır. (1310/1893) BOA.A.] MKT.MHM.674/6; MŞH. EO. 1734/96; BOA, İ. DUİT., 58/81, 82 ve 83.

¹⁶² MŞH. EO. 1734/96.

vazifelerinde ehliyet sahibi ve muktedir olması da o nisbette bu mekanları başarılı kılan ögeler olmuştur.

2.3.3. Halifelerin Görevleri

Şeyhlerin; kendisinden sonra göreve gelmek üzere hazırladığı, hastalık veya herhangi bir sebeple tekkeden ayrılmak zorunda kaldığında yerine bıraktığı vekilleri bulunmaktadır. Meclis-i Meşâyih, belirli eğitimden geçmeleri gereken vekil şeyhlerin eğitim süreçlerini, yayınladığı talimatname ile belirlemiştir. Öteden beri bir usûl çerçevesinde yetişen ve görevlendirilen halifelerle ilgili hususlar; kurumun belirli bir olgunluğa erişmesiyle başlıklar halinde talimatnamelere dönüşmüştür.¹⁶³

1. Meclis-i Meşâyih kurulduktan sonra halifelere verilecek icazetnamelerin Meclis-i Meşâyihçe makbûl ve muteber olabilmesi için öncelikle Meclis hükümlerine uygun olması gerekmektedir.
2. Meşîhat cihetlerine talip olacakların, ellerinde seyr-û sülûkunu tamamladığına dair bir belgesinin olması gerekmektedir. Sadece intisâb eden ve teberrüken tarikate kabul anlamında verilen icâzetnâme sahiplerine meşîhat görevi verilmez. Zira ayrıca irşada memûr olduklarını gösterir hilâfet icâzetnâmelerinin de bulunması gerekir.
3. Birden fazla tarikat şeyhinden teberrüken icazetnamesi bulunanlar, hangi tarikatin usûl ve ezkârı üzerine seyr-û sülûk ettiler ve hilâfet icâzetnâmesi aldılarsa sadece o tarikata bağlı olan meşîhat cihetine tayin olabilirler.
4. Tarikatta seyr-û sülûkünü tamamlayana hilafet icazetnamesi verilmeden önce, Dersaâdette Meclis'e ve taşralarda Encümen heyetlerine özgeçmişleri hakkında malumat verilir ve cemiyette bununla ilgili bir görevli bulunur.

¹⁶³Halife (ç. Hulefa): Birinin yerine geçen, arkasından gelen ve vekil kişi anlamında kullanılan Arapça bir kelimedir. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 316. Meclis, “Meşâyih-i kirâm tarafından halifelere verilecek icâzetnâmelere dâir” bir talimatname yayınlamıştır. Burada; seyr-û sülûkunu tamamlamış, nefis terbiyesinden geçerek dervişleri irşad etmeye liyakat kesbetmiş olanlara icazet verilebileceği ifade edilmiştir. MŞH.MMD. nr. 1738/63-64.

5. İcazet alacak ve halife olacak kişiler; bununla ilgili talimatnamenin ikinci maddesinde bildirilen vasıflara ve gerekli şartlara haiz olduğunu isbat ederse; icazetnamesi, Dersaâdette Meclis-i Meşâyih ve taşralarda Encümen-i Meşâyihce resmî mühürle tasdik edilir ve bununla ilgili encümenler tarafından Meclis-i Meşâyihce malumat verilir.

Yukarıdaki şartlara haiz ve tarikat hilafeti almaya hak kazanan şeyhlere, farklı sebeplerle münhal tekkelerde görev verilmiştir. Halifelere bazen evladı olmayan tekke şeyhinin vefatıyla, bazen şeyhin istifası sebebiyle bazen de vâkıfın şartı gereği; çoğunlukla ferden, bazen de müştereken olmak üzere, meşihat tevcihi yapılmıştır.¹⁶⁴

2.4. Meclis-i Meşâyihin Kadrosu

Meclis-i Meşâyih bünyesinde, üzerine bir görev tanımı bulunan ve kuruma ait işlerin sevk ve idaresini yürüten başkan, aza, kâtip gibi çalışanları bulunmaktadır. İhtiyaca binaen bu Meclis mensuplarının sayısında ve mahiyetinde değişimler yaşanmıştır.

1283/1866'da kurulan Meclis-i Meşâyih'in 17 maddelik Nizamnamesinin son maddesinde; Meclis-i Meşâyih azalarının kimlerden oluşacağı, kaç kişi olacağı ve Meşihat Makamının seçimiyle tayin edileceği belirtilmiştir. Yeniden kaleme alınan 1308/1891 tarihli Meclis-i Meşâyih Talimâtnamesi'nin ilk maddesinde ise; Meclis-i Meşâyih'in, Meşihat tarafından atanmış bir nâzır, bir re'is ile yeteri kadar aza ile bir başkatipten oluşacağı ve gerektiği durumlarda bir kâtip tayin edilebileceği ifade edilmiş; Meclis'in ilk çekirdek yapısı bu şekilde teşkil olunmuştur.¹⁶⁵

Meclis-i Meşâyih'in kadrosunun kimlerden oluştuğu ile ilgili bilgilerde bazı belirsizlikler ve eksikler bulunmaktadır. Meclis-i Meşâyih'in ilk on üç yılına dair Meclis kayıtlarının olmaması bunun temel sebebidir. Son dönem Osmanlı teşkilat yapısını gösteren ve önemli bir kaynak olan salnamelerde ise; ilk iki yıla ait (1283/1866-1284/1867) Meclis-i Meşâyih kadrosundaki kişilerin kim olduğuna dair bir bilgi olmadığı görülmektedir. Burada Meclis-i Meşâyih ve Şura-yı Devletten bahsedilmemiş sadece Teftiş-i Evkaf üyelerinin isimleri zikredilmiştir.

¹⁶⁴ MŞH.MMD. 1764/43, 141; 1772/133, 136, 167; 1762/11, 40, 49, 59, 86; 1769/159.

¹⁶⁵ BOA. ŞD. 2569/021. Varol, *Meclis-i Meşâyih'in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnâmesi*, 63-64.

Arşiv belgelerine göre, Meclis-i Meşâyih'in ilk üyeleri, “Sülehâ-yı meşâyih” olarak vasfedilen tarikat şeyhlerinden oluşmaktadır. Meclis’in 1283/1866 yılı ilk oluşumunda, reis adı belirtilmeden farklı tarikatlerden müteşekkil yedi kişinin ismi zikredilmektedir.¹⁶⁶

- 1- Murad Molla Tekkesi şeyhi Feyzullah Efendi,
- 2- Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Osman Selahaddin Efendi,
- 3- Kadirîhane şeyhi Şerafeddin Efendi,
- 4- Merkez Efendi Tekkesi şeyhi Nureddin Efendi,
- 5- Südlüce şeyhi Ata Efendi,
- 6- Eyübî şeyhi Hoca Mustafa Efendi,
- 7- Nasuhî Tekkesi Şeyhi Muhyiddin Efendi.

Meclis-i Meşâyih'in kuruluşunda reis isminin belirtilmediği fikrini Sadık Albayrak da doğrulamaktadır: Meclis-i Meşâyih'in idarî teşkilatının Fetvahane de denilen Şeyhülislam'lık bünyesindeki oluşumunda reis yerine “nâzır” sıfatı kullanılmıştır. Meclis-i Meşâyih'in 1283/1866 yılında farklı tarikatlerden ve reis ismi telaffuz edilmeden kurulması; devletin bütün tarikatlere eşit mesafede durduğu, tüm tarikatların bir temsil yetkisinin bulunduğu ve her birinin öneminin vurgulanmak istendiği izlenimini vermektedir. Ayrıca bu durum; yönetimin, başlangıçta tarikatların görüşünü almak suretiyle tarafsız davrandığı ve bir yönetici seçmemeyi tercih ettiği anlamına da gelebilir. Öte yandan bu uygulama; riyasette bulunacak kişinin zamanla ve doğal seyrinde, ortamın geliştirdiği doğrultuda bir yönelişle; akranı arasından temayüzle ortaya çıkıp kıvama gelmesi şeklinde bir düşüncüyü de akla getirmektedir. Nitekim daha sonra azalar arasında Osman Selahaddin Dede'nin tensibinin itiraz görmemesi ve bilakis memnuniyetle karşılanması bu görüşü teyid eder mahiyettedir. Selahaddin Dede'nin bu göreve tensip edilmesinde; liyakati yanında, Sultan Abdülaziz'in Mevlevîliğe duyduğu muhabbetin etkisinin de olduğu söylenebilir.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Varol, *a.g.e.*, 50; BOA.MVL.1042/39.

¹⁶⁷ MŞH. SAİD. 24/13; 169A, BEO.742/55605; BEO. 768/57528. Meclis-i Tedkikat azasından Mehmet Tevfik Efendi nâzır olarak belirlenmiş ve Meclis sekiz aza, bir başkatip ve bir mukayyiden oluşmuştu. Meclis-i Meşâyih'in kuruluşunda “Mevlevî, Nakşî, Kadirî, Halvetî, Sünbülî, Sa'dî” gibi farklı tarikat mensubu şeyhlere temsil yetkisi verilmişti. Sadık

Bu bölümde, Meclis-i Meşâyihin kronolojik olarak değişimler yaşadığı yıllar üstünde durarak; reislerin görev aldığı ve değiştiği dönemler ile merkezi yönetim arasındaki ilişkiler, hizmetlerin yürütülmesi, azalar ve görev tanımları çerçevesinde Meclis üyeleri hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Kuruluşu üzerinden iki yıl geçtikten sonra; Meclis'in aza sayısı dörde düşmüş ancak Meclis-i Meşâyihin reisi belirlenmiş ve ismi telaffuz edilmeye başlanmıştır. 1285/1868 yılı Meclis-i Meşâyih oluşumunda: Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Osman Selahaddin Efendi reis; Kadirîhane şeyhi Şerafeddin Efendi, Merkez Efendi şeyhi Nureddin Efendi, Nasuhî Tekkesi Şeyhi Muhyiddin Efendi, Murad Molla Tekkesi Şeyhi Arif Efendiler ise aza olarak seçilmiş ancak nâzıra yer verilmemişti.¹⁶⁸

1286/1869 yılında, bir önceki yılın reis ve azaları yerlerini muhafaza etmiş ve yine nâzır görevlendirilmemişti. Bu durum; kuruluş yıllarında düzenin oturması için mevcut yapının korunduğu ve aynı zamanda yönetimin birbiriyle uyum içinde çalıştığının bir işareti sayılabilir. Vefat eden Feyzullah Efendi'nin yerine (1284/1867) yine Murad Molla Tekkesinden Arif Efendi'nin getirildiği görülmektedir. Arif Efendi; bundan sonra azalığını uzun yıllar devam ettiren Meclis azalarından biri olarak Meclis'te yerini alacaktır.¹⁶⁹

1287/1870 yılında, reis ismi aynı kalsa da aza isimlerinde değişim göze çarpmaktadır. Kadroya Sa'diyye'den Muhammed Ataullah Efendi ve Rifaîyye'den Şeyh Muhammed Sırrî Efendi'nin katıldığı; öte yandan Kadiriyye'den Kadirîhane şeyhi Şerafeddin Efendi, Sünbülîyye'den Merkez Efendi şeyhi Muhammed Nureddin Efendi, Halvetîyye'den Nasuhî şeyhi Muhyiddin Efendi ve Nakşîyye'den Murad Molla Tekkesi şeyhi Mehmed Arif efendilerin ise yerlerini koruduğu görülmektedir. *1287/1870 yılı Salnamesi'ne* göre; Meclis-i Meşâyih'te nâzıra yine yer verilmediği ve ilk defa Rifaîyyeden bir ismin Meclis kadrosunda yer aldığı görülmektedir. Muhyiddin

Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, "Giriş", C.I, (İstanbul: Medrese Yayınevi, 1980).
Âdem Ölmez, "II. Abdülhamid ve Mevlevîlik", *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildiriler II*, 26-28 Ekim 2007, (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Şanlıurfa Mevlevîhanesi Yaşatma ve Kültür Derneği): 360.

¹⁶⁸ Salnâme, (1263/1847- 1333-1334/1928-1929), 69.

¹⁶⁹ Salnâme, (1286/1869), 29.

ve Nureddin Efendiler, önceki ve sonraki oturumlarda varlığını devam ettiren isimler olarak dikkat çekmektedir.¹⁷⁰

Selahaddin Efendi'nin 1292/1875 yılında Meclis-i Meşâyih riyasetine devam ettiği görülmektedir. Bu yılda bir farklılık olarak; başkan ve üyelerin yanında müderris kökenli kâtip Dürrîzâde Hasan Hayrullah Efendi ile meşayih'ten olmayan Halil Efendizâde Yakub Âsım Efendi nâzır olarak kadroya eklenmiştir. Bu yılki oturumlarda, ilmiyeden kazasker payeli ve tarikat şeyhi olmayan bir nâzıra yer verilmesi önemli bir değişimdir. Azalar; Merkez Efendi Dergâhı şeyhi Muhammed Nureddin Efendi, Nasuhî Dergâhı şeyhi Muhammed Muhyiddin Efendi, Murad Molla Dergâhı şeyhi Mehmed Arif Efendi ile sonradan kadroya giren Dülgerzade şeyhi Muhammed Sırrî Efendi'nin yerlerini muhafaza ettikleri; Özbekler Tekkesi şeyhi Süleyman Efendi, Mustafa Paşa Dergâhı şeyhi Yahya Efendi, Taşlıburun Tekkesi şeyhi Süleyman Sıdkî Efendilerin de kadroya dahil oldukları görülmektedir.¹⁷¹

1293/1876 yılında Meclis-i Meşâyih; bir reis, nâzır, kâtip ve toplamda dokuz azadan oluşmaktadır. Osman Selahaddin Dede'nin yine reislik yaptığı bu yılki toplantıda; Kütahyalı Halil Efendizade Seyyid Yakub Âsım Efendi nâzır, Muhammed Hayrullah Efendi ise kâtip olarak görülmektedir. Aza sayısında dikkat çekici bir artış vardır ve kadroda farklı isimler yer almaktadır: Ders vekili Seyyid Halil Efendi, Taşlıburun Tekkesi şeyhi Süleyman Sıdkî Efendi, Merkez Efendi Dergâhı şeyhi Muhammed Nureddin Efendi, Hazreti Nasuhî Dergâhı şeyhi Muhammed Muhyiddin Efendi, Murad Efendi Dergâhı şeyhi Mehmed Arif Efendi, Dülgerzade Dergâhı şeyhi Muhammed Sırrî Efendi, Özbekler Tekkesi şeyhi Buharî Süleyman Efendi, Mustafa Paşa Dergâhı şeyhi Yahya Efendi, Vanî Tekkesi şeyhi Mehmed Emin Efendi. Ders vekili olarak iştirak eden ve tekke şeyhi olmayan Halil Efendi ile Meclis-i Meşâyih'te azalık yapan Muhyiddin, Nureddin ve Arif efendilerin dışında, çoğu ilk defa bu sene görevde bulunacak isimlerdi.¹⁷²

¹⁷⁰ Salnâme, (1287/1870), 73.

¹⁷¹ Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatının (Bab-ı Meşihat) Yenileşme Süreci*, 160. Salnâme, D.2467, (1292/1875), 80.

¹⁷² Salnâme, (1293/1876), 82.

1294/1877 yılı salnamesinde ilginç bir değişiklik göze çarpmakta; Selahaddin Dede'nin tenzil-i rütbe ile reislikten azalığa indirildiği görülmektedir. Yerine getirilen Filibeli Halil Efendi'nin o yıl Meclis'te nâzırlık yaptığı ve kendisine aynı zamanda riyaset verildiği görülmektedir. Meclis'in on yıl reisliğini yürüten ve saygın bir Mevlevî şeyhi olarak bilinen Selahaddin Dede'nin azalığa indirilmesinin ardında, önemli ve zaruri bir durumun var olması gerekir. Bu durumun; oldukça büyük sorumluluk ve iş yükü gerektiren riyasetin, o dönemde sağlık sorunları bulunan Osman Selahaddin Dede'nin sıhhati ile ilgili bir nedenle olduğunu düşündürmektedir. Meclis'ten uzaklaştırılmadan ve fakat görev yükünün hafifletilmesi suretiyle bu şekilde bir tensip takdir edilmiş olabilir. Bu yıl, geçen dönem azalık yapanlar yanında, Hulûsî Efendi Dergâhı şeyhi Abdülkadir Raşid Efendi ile Selimiye Tekkesi şeyhi Muhammed Said efendilerin de kadroya katıldığı ve katipliğin Muhammed Hayrullah Efendi'ye verildiği görülmektedir.¹⁷³

1295/1878 yılında Meclis-i Meşâyih riyasetinde bir becayış yaşandığı, Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Osman Selahaddin Dede'nin tekrar reisliğe; Filibeli Halil Efendi'nin ise nâzırlık görevine getirildiği görülmektedir. Bu yılki kadroda yine kâtip olarak Muhammed Hayrullah Efendi'nin yer aldığı ve geçen dönemki azaların yerlerini koruduğu anlaşılmaktadır. Meclis-i Meşâyih kadrosunda her tarikatın bir temsilcisi var iken 1876-77-78 yıllarında on kişilik aza kadrosundan dördünün Nakşî olması dikkat çekici bir ayrıntı olarak göze çarpmaktadır. Bu temayülün, siyasette popüler bir tarikat olan Mevlevîliğin Osman Selahaddin Dede'nin Saray'la yaşadığı sorunlar yüzünden, yıldızının sönmesi sonucu Nakşîliğe yönelen bir seyir olarak düşünülebilir. Bunun yanında, Nakşîliğe devredilen Bektaşîlere ait temsil yetkisinin, üstü kapalı bir şekilde ve onlara verilen bir hak anlamında, her iki tarikati kapsar bir

¹⁷³ Salnâme, D.2467, (1294/1877), 168. Selahaddin Dede'nin 1877 yılında riyasetten el çektirilmesinin; Abdülhamid yönetimi ile yaşadığı sorunların ciddi boyuta ulaşmasıyla alakalı olduğu düşünülse; ertesi yıl tekrar riyasete getirilmesi nasıl açıklanabilir? Ayrıca riyaset görevinin; kuruluşundan beri azalık görevinde bulunan ve tecrübe sahibi olan Nureddin, Muhyiddin ya da Arif efendilere değil de sadece bir dönem görev yapan, Sadaret'ten ve üstelik şeyh de olmayan birine verilmesi, dikkat çeken bir durumdur. Bu sebeple, sadece Salname'de yer verilen bu bilgiye ihtiyatla yaklaşmak gerekir. BOA.SAL. D. 059.956; Salnâme, D.2467, (1294/1877), 168.

nicilikle Nakşîliğe eklenerek, aynı kab içinde iki tarikin buluşması şeklinde bir mahiyet arz etmesi olarak da açıklanabilir.¹⁷⁴

1296/1879 yılında, on bir yıl Meclis-i Meşâyih riyasetinde bulunan Osman Selahaddin Dede devrinin kapandığı ve yerine Üsküdar Hüdayî Âsitanesi şeyhi Rûşen Efendi'nin tensib edildiği görülmektedir. Rûşen Efendi'nin arşiv kaynaklarına göre, (1295/1878) yılında Meclis reisliğine getirildiği bilgisi bulunmaktadır. 1878 Salnamesine göre Osman Selahaddin Dede'nin bu yıl içinde görevde olduğu düşünülürse, yıl içinde birinden diğerine bir görev devrinin yaşandığı anlaşılmaktadır. Bir büyük Mevlevî şeyhinden sonra, Hüdayî Âsitanesinin sevilen ve kendisine hürmet edilen bir diğer şeyhine riyasetin tevcih edilmesi; halkın nabzının tutulduğunun, Meclis riyasetinde ilmî yetkinlik ile saygınlığa dikkat edildiğinin ve Meclis'e verilen önemin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.¹⁷⁵

1304/1886 yılı, reis ve azalar dışında başka görevlendirmelerin de yapıldığı bir yıl olmuştu; Şemseddin Efendi Meclis-i Meşâyih mukayyidi, Müştakzâde Dergâhı şeyhi Ahmet Rifat ve Hacı Muhtar Efendiler ise müfettiş olarak görevlendirilmişti ancak Ahmet Rifat Efendi, rahatsızlığı nedeniyle bir süre sonra memuriyetten ayrılmak zorunda kalmıştı. Meclis Meşâyih defterlerindeki kararlarda reis ve azaların olduğu ilk defter de 1304/1886 tarihli, 1769 numaralı Müzekkire ve Derkenar defteriydi. Bu yılın defterlerinde: Süleyman Yahya Efendi, Mehmed Ârif Efendi, Ali Rızâ Efendi, Rûşen Efendi ve Tevfik Efendi'ler ile bazı kararlarda Süleyman Efendi ile Emin Efendilerin imzaları bulunmaktaydı.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Salnâme, D.2467, (1295/1878), 171-172; Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, 305-306.

¹⁷⁵ BOA.Y.. PRK.AZJ.2/7; BOA.A.] MKT.UM... 1666/48. MŞH.MMD. 1762/61.

¹⁷⁶ Defterlerde yıl içinde hep aynı azaların imzası bulunmamaktadır. Zira toplantıya katılım bazen ona çıkarken bazen ikiye hatta tek kişiye düştüğü de görülmektedir. Zira “Daire çalışanlarının mesai saatleriyle ilgili” bir kararda sadece Şeyhülislam Musa Kazım'ın imzası bulunmaktadır (1328/1910). Bazen Harbiye Nazırı'nın bazen de Sadrazam'ın imzası yer almaktadır. MŞH.MMD. nr. 1779/23, 24, 25; 1769/06, 39. 1308/1891 yılında göreve başlayan Mehmet Şemseddin Efendi, 1310/1893 yılı itibariyle Meclis-i Meşâyih mukayyidliğine devam ettiği görülmektedir. BOA. İSTM.MŞH. SAİD. 24/15; 1309/1891 yılında bir mukayyıtın göreve başladığı görülmektedir. Aydın, “Meclis-i Meşâyih”,

1296/1879-1299/1892 yıllarında on dört yıla yakın bir süre Meclis-i Meşâyih riyasetinde bulunan Rûşen Efendinin vefatıyla (27 R 1309/1892); Kasımpaşa Mevlevîhanesi şeyhi Ali Efendi'nin riyasete talip olduğu ve bir gün sonra (28 R 1309/1892) irade-i seniyye ile görevin kendisine tevdi edildiği arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Buna rağmen 1310/1893 yılı Salnamesinde riyasetin boş görünmesi; yeni şeyhin salname kayıtları esnasında göreve başlamamış olmasından kaynaklı, değişimlerdeki boşluğu gösteren bir geçiş dönemi olarak kabul edilebilir. Nitekim Rûşen Efendi'nin vefatından sonra riyâsete mahsus iki yüz kuruş maaşın, bir süredir bila-bedel çalıştığı ifade edilen Meclis azaları Rıza, Âşir ve Mehmed Es'ad efendilere pay edilmesi bu arada yaşanan boşluğu doğrulamaktadır (1310/1893). Bu durum, Rûşen Efendi'nin son zamanlarında görevini ifa edememesinin yanında, Ali Efendi'nin tensibi gerçekleşse bile fiilen başlayamamış olduğunu göstermektedir.

Meclis-i Meşâyih'in 1296/1879-1303/1886 tarihli kararların imza kısmında, aza isimlerine yer verilmemiştir. Kararların başlangıcı ise 1303/1886 tarihli olduğu için, ancak bu tarihten sonraki defterlerden isimlere dair malumat edinmek mümkündür. Ancak kararlardan anlaşıldığına göre, aynı yıl içerisinde dahi azalarda değişiklik yaşanabilmektedir.¹⁷⁷

1311/1893 yılında ayrıca Meclis-i tedkikat azasından Tefvîk Efendi'nin nâzır olarak görevlendirildiği ve Meclis'e yeni isimlerin katıldığı görülmektedir: Merkez Efendi

28/247-248. Meclis'in işleyişinde oluşabilecek boşluklar, mevcut isimlerle giderilmeye çalışılmış, yeni bir ismin tensibi gerçekleşinceye kadar ilgili makam boş bırakılmamıştır. MŞH. MMD. nr. 1769/13, 20.

¹⁷⁷ 1309/1892 yılı aza isimleri: Esad, Mustafa Rıza, Ali Şemseddin, Mehmed Âşir, Ali Âsım, Ahmed, Ali Rıza, Tefvîk. MŞH. MMD. 1770/199; BOA.Y.. PRK.AZJ.2/7; BOA.Y.. PRK.BŞK.24/37; BOA. Y.MTV...56/61. On dört yıla yakın devam eden riyasetin içinde yaklaşık bir yıl, Ruşen Efendi'nin ara vermesi sebebiyle Tefvîk Efendi görevlendirilmiştir. Aşağıda Ruşen ve Tefvîk efendilerle ilgili bölümde, bu konudan bahsedilecektir. Salnâme, (1310/1892), 214-215. MŞH. MM.nr.1772/141; 1772/141. Ancak imza kısmında; kimin aza kimin reis olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Üstelik aynı yıl içerisinde Tefvîk Efendi aynı kalsa da diğer isimlerin değiştiği görülmektedir; 1304/1887 azaları: Mehmed Ârif, Süleyman Yahya, Ali Rızâ, Tefvîk isimleri yer almaktadır. MŞH. MMD. nr. 1769/44. Mehmed Emin, Süleyman Yahya, Mehmed Ârif, Ali Rızâ, Tefvîk. MŞH. MMD. nr. 1769/47. Mehmed Ârif, Rûşen, Ali Rızâ, Süleyman, Tefvîk. MŞH. MMD. nr. 1769/65.

Dergâhı şeyhi Ahmed Efendi, Safvetî Paşa Dergâhı şeyhi Ali Âsım Efendi, Vâni Dergâhı Şeyhi Muhammed Emin Efendi, Kâşgârî Dergâhı şeyhi Muhammed Âşir Efendi, Fethi Efendi Dergâhı şeyhi Şemseddin Efendi.¹⁷⁸

1312/1894-1314/1896 yılı Salnamelerinde yine ilginç bir kayıt bulunmaktadır. (28 R 1309/1892) yılı Arşiv kayıtlarına göre; Ruşen Efendi'nin vefatından bir gün sonra, Kasımpaşa Mevlevîhanesi şeyhi Ali Efendi, riyasete talip olmuş ve akabinde başvurusu kabul edilmişti. Bu yılki salnamelerde; reislik bölümü (nokta konularak) boş bırakılmış ve hemen altındaki aza kısmına Kasımpaşa Mevlevîhanesi şeyhi Ali Efendi'nin ismi yer almıştı. Bu durum, Ali Efendi'nin vekil reis olarak görev yaptığı düşüncesini akla getirmektedir. Meclis-i tedkikat azasından Tevfik Efendi'nin nâzırlık görevinin devam ettiği; Merkez Efendi Dergâhı şeyhi Ahmed Mesud Efendi, Safvetî Paşa Dergâhı şeyhi Ali Âsım Efendi, Vanî Dergâhı Şeyhi Mehmed Emin Efendi, Kaşgârî Dergâhı şeyhi Muhammed Âşir Efendilerin Meclis azası olarak görev yaptığı ve azaların 1310/1893 yılı isimlerinden oluştuğu görülmektedir.¹⁷⁹

1314/1897 yılında Meclis riyasetine, Ahmed Muhyiddin Efendi getirilmiştir. Farklı sebeplerle kısa dönemli ara verse de Muhyiddin Efendi, bu vazifeyi 1326/1909'a kadar

¹⁷⁸ 1309/1891'de bir mukayyid göreve başlamıştır. Aydın, "Meclis-i Meşâyih", 28/247-248. *1309/1891 yılı azaları*: Ali Şemseddin, Mehmed Âşir, Ali Âsım, Ahmed, Tevfik. MMD. nr. 1770/86. *1311/1893 yılı aza isimleri*: Esad, Mustafa Rıza, Ali Şemseddin, Ahmed, Ali Rıza, Tevfik. MŞH. MMD.nr. 1771/106; 1770/84.

¹⁷⁹ *1309/1892 yılı azaları*: Esad, Mustafa Rıza, Ali Şemseddin, Mehmed Âşir, Ali Âsım, Ahmed, Ali Rıza, Tevfik. MŞH. MMD. nr. 1771/25. *1310/1893 yılı azaları*: Esad, Mustafa Rıza, Ali Şemseddin, Ahmed, Ali Rıza; MŞH. MMD. nr. 1771/22. *1312/1894 yılı azaları*: Es'ad, Mustafa Rızâ, Mehmed Âşir, Ali Âsım, Ali Rızâ, Tevfik. MŞH. MMD. nr. 1772/30. *1313/1895*: Es'ad, Ali Şemseddin, Mehmed Âşir, Ali Âsım, Ahmed, Ali Rızâ, Tevfik. MŞH. MMD. nr. 1772/49. *1314/1896 yılı azaları*: Fevzî, Mustafa Rızâ, Es'ad, Ali Şemseddin, Mehmed Âşir, Ahmed, Ali Rızâ. MŞH. MMD. nr. 1772/76; Salnâme, 1312/1894-1314/1896. 50-52. Aydın, "Meclis-i Meşâyih", 28/247-248.

sürdürmüş ve görevi Elif Efendi'ye devretmiştir. Çalışmamızın 1326/1909 tarihine kadar görev kapsamında yer alan Meclis kadrosu bu şekilde teşekkül etmiştir.¹⁸⁰

Meclis-i Meşâyih toplantılarında hazır bulunan azalar ile müzakere edilen kararlar, başkatip tarafından zabta geçirilerek toplantı sonunda reis ve a'zâ tarafından imzaya açılmıştır. Toplantı heyeti genel olarak Meclis başkanı ve azalardan oluşmaktadır. Meclis reisinin olmadığı ya da katılmadığı durumlarda vekil olarak Meclis'te başka görevliler yer almıştır. Nitekim adı defterlerde mükerrer olarak geçen "Meclis-i Meşâyih Reisi adına ve riyaset namına Remzi" ve "Cevdet" şeklinde imzası bulunan iki aza bulunmaktadır.¹⁸¹ Meclis-i Meşâyih çalışanlarının Meclis bünyesinde farklı zamanlarda değişik görevlerde bulundukları görülmektedir. Nitekim Mehmed Tevfik Efendi, Es'ad Erbîlî ve Sükûtî Efendiler hem Meclis-i Meşâyih reisliği hem de Meclis azalığı yapmışlardır.¹⁸²

¹⁸⁰ *1314/1897 yılı Meclis azaları*: Es'ad, Mustafa Rızâ, Ali Şemseddin, Mehmed Âşir, Ali Âsim, Ahmed, Ali Rızâ, Şerif Ahmed. MŞH. MMD. nr. 1772/327; 1794/40; BOA.İST. MŞH.SAİD 25/4; BOA. DH. MKT. 1259/1; BOA.P.PRK.AZN.23/6. *1326/1909 yılı Meclis azaları*: Vasfî, es-Seyyid Mehmed es-Sükûtî, Elif Efendi. MŞH. MMD. nr. 1777/50.

¹⁸¹ *Şeyh Seyyid Ahmed Remzi Dede (Ahmed Remzi Akyürek) Efendi* (D. Kayseri, 1289/1872-Ö.1944): Halep Mevlevîhanesi şeyhidir ve Üsküdar Mevlevîhanesinin son postnişinidir; Meclis-i Meşâyih azası Abdülbaki Efendi'nin görevden ayrılması ile yerine Remzî Efendi tayin edilmiştir (1919). Ahmed Remzi Dede'nin dönem dönem Meclis-i Meşâyih Reisi nâmına Remzî sıfatıyla (1341/1922) riyasete vekillik yaptığı bilinmektedir. Medresetü'l-irşadda tasavvuf hocalığı da yapan Remzi Efendi'nin 1919-1920 tarihlerinde Meclis-i Meşâyih azası olarak kararlarda imzası bulunmaktadır. 1944 senesinde Kayseri'de vefat eden Ahmed Remzi Dede, Seyyid Burhaneddin Türbesinde medfundur. Hüseyin Vassaf, *Remziname*, Haz.Yakup Şafak, (Konya: Tekin Yayınevi, 2006). MŞH.MMD. nr. 1747/1-5, 149, 155; 1794; 1755/77. MŞH. SAİD. 246/25, 5348.

¹⁸² *Şeyh Mehmet Cevdet Efendi* (D. Yanya 1279-Ö.?): Babası, Yanya Arslan Paşa Medresesi müderrislerinden Şeyh Mehmet Ali Efendi'den öncelikle Kur'ân-ı Kerim'i hıfzetmiş, Arapça, vücûh-ı aşere ile Arapça yüksek ilimleri tedris etmiş ve Nakşî tarikatinden icazet almıştır. Türkçe ve Arapça konuşan ve yazan ayrıca Arnavutça ve Rumca bilen Şeyh Mehmed Cevdet Efendi, 2000 kuruş maaşla 1336/1918'de Meclis-i Meşâyih azalığı yapmıştır. MŞH.MMD. nr. 1795/52; 1756/70; 1761/46; 1747/34. BOA. HUS. 46/85. Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, 3/201-202.

Meclis-i Meşâyih'in kuruluşundan kapatılmasına kadar yıllara göre farklı sebeplerle üyelere değişiklikler meydana gelmiştir. Bu süreçte bazı azalar istifa etmiş, Meclis'in kadrosu ilk dönem reis, aza ve kâtipten ibaretken; sonraki yıllarda bu sayının artarak bir reis, altı aza, sınıf-ı sani hulefa, sınıf-ı salis hulefa, kâtip, müfettiş ve hademedden oluşan bir kadroya ulaşmıştır. Meclis azalarının sayılarında bazen artış bazen de azalma olmuştur. 1319/1902 yılında meşayih nâzırlığının kaldırıldığı ve üye sayısının ikiye kadar düştüğü görülmektedir. İşlerin yoğunluğu, üyelerin farklı nedenlerle toplanamaması ve gerekli çoğunluğun sağlanamaması gibi durumlar sebebiyle aksamaların yaşandığı ve toplantıların ertelendiği; ileriki dönemlerde ise, üyelerden bazılarının çıkarıldığı bazılarının ise zaman zaman toplantılara iştirak etmediği bilinmektedir.¹⁸³

2.4.1. Meclis-i Meşâyih Çalışanlarının Maaşları ve İzin Durumları

Meclis-i Meşâyih çalışanlarının mesai saatleri, maaş ve izin durumları, Meclis-i Meşâyih kuralları çerçevesinde belirlenmiştir. Memurlara her sene belirli bir süre seyahat ve tatil izni verilmesi, padişah kararıyla takdir edilmiştir.¹⁸⁴ Zam talepleri, Meclis-i Meşâyih'ten; maaş ve zam bilgileri, taamiyeler ve memur maaşları ise Evkaf Nezaretinden verilmiştir.¹⁸⁵

¹⁸³ Meclis-i Meşâyih toplantısının aynı defterden alınan iki kararın ilki; bir reis ve dört azadan oluşurken sonrakinde aza sayısı beşe çıkmıştır: Birincisinde; Reis Şeyh Safvet Efendi, azalar ise, Şeyh Abdülbâki Efendi, Şeyh Vahyî Efendi, Şeyh Hasan Efendi'dir. İkincisinde; Şeyh Abdülbâki Efendi, Şeyh Ali Efendi, Şeyh Mustafa Efendi, Şeyh Hasan Efendi'dir. MŞH.MMD. nr. 1761/24; Reis Şeyh Safvet Efendi, beş aza: Şeyh Gülşen Efendi, Şeyh Mustafa Efendi, Şeyh Vahyî Efendi, Şeyh Hasan Efendi, Şeyh Ali Efendi. MŞH.MMD. nr. 1761/25; 1764/17. *İlmiye Salnamesi*, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1334), 140-152. Meclis-i Meşâyih başkanlığı ve üyelerinde zamanla yapılan değişiklikler ve Meclis'in kimlerden oluştuğu defterlerden ve salnamelerden takip edilebilmektedir. MŞH.MMD. nr. 1735/97-98. 1329/1911'den önce bir reis, dokuz aza, iki kâtip ve bir müfettiş iken daha sonra bu sayının tasarruf tedbirlerine binaen bir reis, iki aza ve bir kâtibe düşürüldüğü kararlardan anlaşılmaktadır. BOA.MŞH. MHB. No. 32/81. Aydın, "Meclis-i Meşâyih", 28/247-248.

¹⁸⁴ MŞH. MMD. nr. 1779/23.

¹⁸⁵ Emekli olan Meclis azası Şeyh Ali Efendi'ye maaşı Muhassasatı Zatiyyeden verilmiştir. Şeyh maaşını dergâha bağlı vakfın dergâh mahsulünden alan şeyhler de bulunmaktadır.

Göreve tensib edilen Meclis-i Meşâyih personeline maaşları, tayin tarihinden itibaren verilmeye başlanmıştır. Tekke merkezleri tarafından kaydı gerçekleşen ya da yeni meşihat vaz' edilen tekke postnişinlerine peyderpey maaş bağlanmıştır. Nitekim, Şam meşayih ve ulemasından Sûfîzade Şeyh Kemaleddin ve Hama'da bulunan Dergâh-ı Haririye'nin postnişîni Seyyid Mehmed efendilere, Meclis'e kayıtları akabinde maaşları verilmiştir (1314/1897). Maaşlar, sadece asaleten tevcih edilenlere değil, çalıştığı müddet kadar vekaleten görevde bulunanlar için de geçerlidir (1308/1890).¹⁸⁶

Meclis-i Meşâyih bünyesinde çalışanlara farklı görevler sebebiyle maaşların verildiği görülmektedir. Meşâyih ve fukaradan olan ve aynı zamanda âmâ olduğu için maruzatı bulunan Âmâ Hafız Mehmed Salih Efendi; bağlı bulunduğu Musul Vilayetinden maaş bağlanması için talepte bulunmuştur. Bu tür maaşların genelde Osmanlı devletinde yoksullara yapılan ve muhtacın maaşı olarak bilinen yardımlardan oluştuğu görülmektedir. Vefat eden Meclis görevlilerinin aileleri için verilen maaş; Hazine'den ve sadaka-i seniyye olarak vefat eden şeyhin ailesine tahsis edilmektedir (1322/1905). Muhtacın maaşı, meşihatten ayrılması nedeniyle sıkıntı yaşayan meşihat görevlilerine de bağlanmıştır. Kurban Bayramı'nda Selatîn Camii meşayih ve hizmetlilerine "atiyye" olarak mutad bir paranın verildiği ve bu meblağın 1312/1895 senesinde Dahiliye tahsisatından ödendiği bilinmektedir.¹⁸⁷

(1301/1884). MŞH.MMD. nr.1741/25, 48, 80, 95,131; 1742/20, 65; 1744/159; 1747/271; 1763/07; 1743/79, 184.

¹⁸⁶ BEO. 823/61681; MŞH.MMD. nr. 1747/11; 1764/74.

¹⁸⁷ BOA. DH. MKT. 3/75. Muhtacın maaşı, bir sosyal yardımlaşma uygulamasıdır. II. Abdülhamid döneminde ikiz üçüz çocuklara ve annelerine verilen *Tev'em maaşı* başta olmak üzere Muhtacın maaşı olarak yapılan bu ödeme için temel şart, fakr u zaruret içinde ve ihtiyaç sahibi olmaktır. Gül Hanım Cengiz, "II Abdülhamid Dönemi Bir Sosyal Yardımlaşma Uygulaması: Tev'em Maaşı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.41, (2017); 57-58. Mehmet Ali Düzgün, *Sultan II.Abdülhamid Döneminde Muhtacın Maaşı Uygulaması*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009). II. Abdülhamit döneminde, modern devlet uygulaması olarak yoksul ve fakirlerin korunması maksadıyla yapılan bir yardım uygulaması olduğu ve devlete sadakatle bağlanması için bir araç olarak kullanıldığı düşünülmüşse de bu tür yardımların

Meclis-i Meşâyih reis, aza ve katiplerin maaş ödeme şekillerinde farklılık olmakla beraber, genellikle haftalık tertibe uygun olarak verilmiştir (1323/1907). Ancak def'aten; bir defaya mahsus olmak üzere verilen maaşlar da vardır; nitekim 1318/1901 yılında Meclis-i Meşâyih, reis, aza ve katiplerine padişah kararıyla tahsisat-ı ilmiyeye ilaveten ve def'aten beş bin kuruş maaş tahsis edilmiştir. Meclis reisi ve Kadirî Tekkesi şeyhi Ahmed Muhyiddin Efendi'ye maaşı Maliye'den tahsis edilmiş (1319/1902) ve Posta-Telgraf Nezareti yoluyla aylık olarak ödenmiştir (1326/1909).¹⁸⁸

Maaş artışlarının zaman zaman ekonomik ihtiyaca bağlı olarak değiştiği ve imkanlara göre artırıldığı görülmektedir. Nitekim yüz kuruş maaşla Meclis-i Meşâyih riyâsetine atanan Ahmed Muhyiddin Efendi'nin bu maaşı; 1317/1900'de beş yüz elli kuruş zamlı dokuz yüz elli kuruşa, 1318/1901'de elli guruş zamlı bin kuruşa, 1319/1902'de ise 2000 kuruşa çıkarıldığı arşiv kaynaklarından anlaşılmaktadır. Çalışanların tahsisatına yapılan zammın, tahsisat-ı ilmiyeye ilave edilmek suretiyle verildiği; ancak maaşların zaman zaman yetersiz görülmesi sebebiyle Meclis'e sitem dolu arzuhallerin sunulduğu ve zam talep edildiği Meclis kararlarından anlaşılmaktadır. Zira Meclis-i Meşâyih kâatibi Ali Enver Efendi'nin, maaşının yetersizliğinden şikayetle ve yükseltilmesi talebiyle Meclis-i Meşâyih'e bir maruzat sunduğu ve aldığı maaşa itiraz ettiği bilinmektedir. Ali Enver Efendi; "tüm Osmanlı beldelerindeki tekke ve zaviyelerin işlerinin görüldüğü Meclis-i Meşâyih'te, sadece bir başkatip ve bir mukayyidin çalıştığı ve aldıkları maaşın çok düşük olduğundan şikâyet ederek" maaşının artırılması talebinde bulunmuştu. Bunun üstüne, Mukayyit Hüsam Efendi'nin 405 kuruş olan

Tanzimat öncesi de yapıldığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Yani sadece Abdülhamid döneminde değil, bir devlet politikası olarak Osmanlıda daha önceleri de yapılan bir uygulama olduğunu söylemek gerekir. BOA. İ. ML.. 62/21; Meclis-i Meşâyih müteveffa azasında Mehmed Nureddin Efendi'nin refikası Fatma Hanım tarafından verilen arzuhal. BOA.MŞH. BEO.2465/184847; BOA.MŞH. BEO.2468/185089; MŞH.MMD. nr. 1762/79; BOA. DH. MKT. 257/17; 381/21.

¹⁸⁸ Meclis heyetinin haftalık maaşı 1500 kuruştur. Meclis-i Meşâyih reisi Ahmed Efendi'ye 1319 tarihinde de maaş tahsisi yapıldığı bilinmektedir. MŞH.MMD. nr. 1762/176. BOA.MŞH. BEO. 3154/236492. BOA.İ. ML..43/20; MŞH. BEO. 1787/133967; BEO. 1809/135625; BOA. HH.İ...229/16; BOA. İ. ML..48/30. BOA. HH.İ..229/16; BOA.İ.HUS.167/2; BOA. DH.MKT.1259/1.

maaşı 600 kuruşa; Ali Enver Efendi'nin 760 kuruş olan maaşı birinci sınıf kâtip olarak 1200 kuruşa çıkarılmıştır.¹⁸⁹

Maaşlardaki yetersizliğin rahatsızlığa neden olduğuna dair bir diğer Meclis-i Meşâyih toplantısı, 1327/1909 yılında Elif Efendi riyasetinde yapılmıştı. Burada; Meclis-i Meşâyih reisine 1000, dokuz azaya 510'ar kuruş, başkatibe 760, mukayyide 405, müfettişe 408 kuruş maaş verilmekte olduğu, ancak Meclis'in bu maaşın üç-dört katı fazla çalıştığı ifade edilmişti. Üstelik yedi-sekiz aydan beridir haftada iki gün toplanmaya başlandığı ancak bunun da yeterli olmadığı ve bu mesainin üç güne çıkarılması gerektiği belirtilmişti. Zaten harcırah bedeli olarak verilmekte olan bu maaşın, bu kadar yoğun çalışmaya göre yetersiz olduğu izah edilince; maaşlara yüzde yüz zam yapılarak, reise 2000, azalara 1000'er kuruş, başkâtibe 1500, mukayyide 800 ve müfettişe 450 kuruş olarak maaş düzenlemesi uygun görülmüştü.¹⁹⁰

Meclis-i Meşâyih reis ve aza maaşlarında özellikle Sultan Abdülhamid döneminden sonra tasarrufa gidildiği ve ayrıca maaşların kâfi miktarda olmaması sebebiyle; ilgili kişilerin ihtiyacına ve bağlı bulundukları makama yakışır bir miktarda verilmediğinden şikayetçi oldukları görülmekteydi. Zira Meclis-i Meşâyih reisine 1000, azalara 600 ve kâtibe de 195 kuruş zam verildiği ancak buna karşılık işlerin de neredeyse dört katı arttığı beyan edilmişti. Meclis-i Meşâyih'in sadece İstanbul'da bulunan dergâhların şeyh seçimi ve en iyi şekilde idare edilmesinin sağlanmasıyla değil; bütün Osmanlı devletine bağlı beldelerde ve hatta bazı yabancı bölgelerde bulunan tekâyâ, zevâyâ, dervişan ve meşayihin tüm evrak işleri ile; meşihat tevcihine dair mahallinden gelen mazbatalar, i'lamat, imtihan kağıtları ve sair evrak işleriyle de ilgilenmekte olduklarından şikayetçi olmuşlardı. İşlerin yoğunluğu yanında bir de maaşların az olmasının mağdûriyete sebep olduğu; bu sebeple riyasette bulunan kişinin maaşının 3000'e, a'zâların 2000'e ve kâtibin de 1000 kuruşa çıkarılması talep

¹⁸⁹ MŞH.MMD. nr. 1777/106-107, 86; 1794/40, 11-4, 11-7. BOA.İ ST. MŞH.SAİD 25/4. Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, C.1/126. Tabibzade *İstanbul Hankâhları Meşayih*, 46; BOA. BEO.1787/133967; MŞH. BEO. 1634/122465;

¹⁹⁰ Zam talepleri kişilerin bizzat kendileri tarafından yapılabilmekteydi. Başkâtib Mustafa Siret Efendi, zor durumda olduğunu ifade ederek zam talebinde bulunmuştu (1337/1919). MŞH. MMD. nr.1741/101; 1777/106-107.

edilmişti. Maaş artışı için talep edilen meblağ, bazen Meclis üyeleri tarafından teklif edilmiş ve bu tür talepler ekseriyetle olumlu sonuçlanmıştır.¹⁹¹

Maaş takdirinde bazen özel tasarruflar da bulunulabilmekteydi. 1313/1896 yılında padişah kararıyla Erbil meşayihinden Es'ad Efendi'ye Maliye'den maaş bağlanmasına karar verilmişti. Ancak bu paranın tekaüd sandığına aid ve muhtacın maaşı olarak verilmekte olduğu ve bu maaş bağlandığında Es'ad Efendi İstanbul'da bulunduğu için kendisinin muhtacından maaş almasının caiz olamayacağı ifade edilmişti. Yine Hüdaiye Dergâhı şeyhi ve Meclis azası Sükûtîzade Mehmed Efendi'ye de 475 kuruş azalık maaşından başka, muhtacın tertibinden aylık 1200 kuruş maaş tahsisi yapılmıştı. Ancak terfi sebebiyle verilen azalık maaşının, önceden Hazine'den verilen muhtacine tahsis edilmesi ve aylık 1270 kuruşun aslî maaşından düşülmemesi de talep edilmişti (1319/1902).¹⁹²

Meclis-i Meşâyih'in yaptığı ödemelerde, devletin içinde bulunduğu sıkıntılı döneme binaen aksamalar olduğu bu sebeple bir kısmının sonradan toptan ödendiği anlaşılmaktadır. Nitekim, Meclis Nâzırı Tevfik Efendi'nin Maliye Nezaretinden alacağı maaşların biriktiği ve bunların kendisine sonradan ödendiği görülmektedir (1313/1896). Rûşen Efendinin vefatıyla yeni bir reis tensibine kadarki maaşlarının, o zamana kadar bedelsiz çalışan Meclis azalarına pay edildiğinden bahsetmiştik.¹⁹³

Devlet hizmetinde müderris, meşayih ya da hatip olarak görev yapanların nakdi yol bedelinden muafiyetlerinin olmadığı İstanbul Valiliğince bildirilmiştir. Meclis-i Meşâyih çalışanlarının maaşlarla ilgili özelde yaşadığı durumlar, aşağıda ilgili bölümlerde ele alınmıştır. Meclis çalışanları, muhtelif sebeplerle memleketlerine gitmek istediğinde, Meclis-i Meşâyih'ten izin almıştır. Zira izinsiz görev yerini terkedenler müstafi sayılmış ve görevden alınmıştır.¹⁹⁴

Meclis-i Meşâyih defterleri ve Arşiv belgelerinden tesbit ettiğimiz kadarıyla, kuruluşundan itibaren Meclis çalışanlarının ünvanları ve görev tanımları şu şekilde

¹⁹¹ MŞH.MMD. nr. 1735/6-7, 57-58, 97-98.

¹⁹² BOA.BEO.1778/13330; BOA.BEO. 747/56018; BEO.759/56893; BOA. İ.İLM.5/46.

¹⁹³ BOA.BEO. 742/55605; BOA.BEO.768/57528; MŞH.MMD. nr. 1772/141.

¹⁹⁴ MŞH.MMD. nr. 1756/09, 19; 1779/23.

sıralanabilir: Meclis-i Meşâyih reisi, azası, nâzırı, kâtibi ve başkâtibi, müfettişi ve sermüfettişi, Meclis mukayyidi ve tebliğ memuru.

2.4.2. Meclis-i Meşâyih Reisleri:¹⁹⁵

Meclis-i Meşâyih'te ilk iki yıl (1283/1866-1285/1867) reis ismi telaffuz edilmeden bir Meclis çalışması yürütüldüğünden bahsetmiştik; ancak sonraki senelerde riyasete uygun birinin getirilmesine dikkat edildiği ve vekaletle de olsa bir görevlendirmenin yapıldığı ve bu makamın boş bırakılmadığını arşiv belgeleriyle göstermeye çalıştık.

Meclis-i Meşâyih reislerinin başta Osman Selahaddin Dede, Ruşen Efendi ve Ali Efendiler olmak üzere önemli bir kısmı, görevli oldukları tekkelerde yarım asra yakın ya da aşkın bir süre postnişinlik vazifesinde bulunmuşlardır.

Meclis-i Meşâyih reislerinin meşayih'ten ve çoğunun kalem erbabı müellif oldukları; ilmiyeden ve medreseden geldikleri görülmektedir. Ayrıca hafızlık, Mesnevihanlık, müderrislik gibi birden fazla özelliğe sahip oldukları bilinmektedir. Başta Selahaddin Dede olmak üzere, Rûşen Efendi, Es'ad Erbîlî Efendi, Ahmed Muhyiddin Efendi, Elif Efendi ve Safvet efendilerin siyasi yönleri bulunmaktadır. Meclis riyasetinde bulunanların hem merkezi yönetim hem halk tarafından sevilen ve sayılan kişiler oldukları görülmektedir.

Meclis-i Meşâyih kurumunun yöneticisi olması itibarıyla şüphesiz en önemli unsuru reisleridir. Meclis-i Meşâyih riyasetine getirilen şeyhlerin gerek neseb ve gerekse aldıkları ilim sebebiyle önemli özellikleri bulunmaktadır. Bir kısım Meclis-i Meşâyih reis ve azasının Nakibü'l Eşraf olduğuna dair bilgiler mevcuttur: Meclis-i Meşâyih Reisi Çerkeş Şeyhîzâde Seyyid Mehmet Tevfik Efendi, Şeyh Şerif Ahmet Muhyiddin Efendi, Meclis-i Meşâyih azası Vâni Dergâhı Postnişini Seyyid Mehmet Emin Efendi, Şeyh Ali Rıza Efendi ve Nasûhîzâde Kerameddin Efendi'nin Hz. Peygamber (sa)

¹⁹⁵ Meşihat Arşivi, 1752-1753 Nolu belgeler. Bu çalışmada, aşağıda terceme-i halleri verilen Meclis çalışanlarının isimlerinin yanına, Meşihatte bulunan hal dosyalarının künyeleri verilmiştir.

soyundan geldikleri ve seyyid oldukları rivayet edilmektedir. Mustafa Safvet Efendi'nin ise Hz. Ebubekir (r.a) nesebine bağlı olduğu bilinmektedir.¹⁹⁶

Meclis-i Meşâyih reislerinin göreve tensipleri, görev süreleri ve hangi sebeple riyaseti bıraktıklarına dair bilgiler; Meclis-i Meşâyih defterleri ve arşiv kaynaklarından tesbit edilebilmektedir. Bu kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre, Meclis-i Meşâyih Kurumunun görev süresi olan 1866-1925 yıllarında tensibi gerçekleşen reislerinin, kronolojik olarak göreve tayin sırası şu şekildedir:

1. Feyzullah Efendi
2. Osman Selahaddin Dede
3. Rûşen Efendi
4. Çerkes Şeyhîzade Tevfik Efendi
5. Ali (Rıza) Efendi
6. Ahmed Muhyiddin Efendi
7. Elifî (Mehmed Elif) Efendi
8. Mehmed Esad Erbîlî Efendi
9. Gülşen Efendi
10. Hacı Mustafa Safvet Efendi
11. Mehmed Sükûtî Efendi

1909 Sultan Abdülhamid devri sonrası tekkelerin seddine kadar Meclis-i Meşâyih'te reislikte bulunan isimler:

- Mehmed Elif Efendi (1326/1909-1331/1913)¹⁹⁷
- Mehmed Es'ad Erbîlî (1332/1914)¹⁹⁸

¹⁹⁶ BOA.MŞH. SAİD. 24/13, 169/A; BOA.MŞH. SAİD. 118/33, 1373/C; BOA.MŞH. SAİD. 25/4, 171/D; BOA.MŞH. SAİD. 25/6, 172/B; BOA.MŞH. SAİD. 117/17, 1343/B; BOA.MŞH. SAİD. 230/18, 3975/B; BOA.MŞH. MMD. nr. 1747/166; 1770/206. Akman, *Osmanlıda Devlet Tekke Münasebetleri Meclis-i Meşâyih*, 213.

¹⁹⁷ MŞH.MMD. nr. 1794/43.

¹⁹⁸ MŞH.MMD. nr. 1794/41.

- Gülşen Efendi (1332/1916-1335/1921)¹⁹⁹
- Mustafa Safvet Efendi, (1336/1918-1919)²⁰⁰
- Mehmed Tevfik Efendi (1336/1918-1339/1920)²⁰¹

¹⁹⁹ *Mehmed Gülşen (Muhammed-i Gülşeni) Efendi (D. İstanbul 1282/1865-Ö.1925)*: Mehmed Gülşen Efendi'nin asıl ismi Mehmed, mahlası Gülşen Efendi'dir. Babası müderrislerden eski Kayseri Nâibi Mehmed Sadreddin Efendi'dir. Mehmed Gülşen Efendi, aynı zamanda Hazret-i Hüdâyî postnişini Rûşen Efendi'nin kızından olan torunudur. 1330/1912-1338/1919 yılları arasında Meclis azalığı, reis vekilliği ve Meclis-i Meşâyih reisliği görevlerinde bulunmuştur. 1337/1917 tarihinde Hüdayî Hankâhı meşihatine tevcih edilmiştir. 1925 yılında vefat etmiş ve Asitane-i Hz. Pir'de defnedilmiştir (1925). MŞH.MMD. nr.1794/42; 1755/11-9; 1755/48. İ.TAL.435/52; İ.TAL. 195/9; BOA.İSTM. MŞH.SAİD. 47/1. 1755/16; BOA.MŞH. SAİD. 47/1, 306/A. MŞH. SAİD. 246/25, 5348.

²⁰⁰ *Hacı Mustafa Safvet Efendi (D.Urfa 1282/1865- Ö.1950)*: Halvetî Tekkesi Şeyhi Hacı Mustafa Safvet Efendi, Musul-Erbilli Şeyh Abdülkadir (Sıddîk) Efendi'nin oğludur. 1324'te Urfa Mebusu seçilen Safvet Efendi, Meşrutiyet döneminde yapılan seçimlerde üç dönem (1908-1912-1913) mebusluk yapmıştır. Meclis-i Meşâyih riyasetine getirilene kadar da bu göreve devam etmiştir (1334-35/1918). Mehmed Ali Bey'den sonra vekaleten görevlendirildiği Aksaray Oğlanlar (Olanlar) Tekkesi meşihat vazifesinin üçüncü yılında, 1336/1918 yılında beş bin kuruş maaş ile Meclis-i Meşâyih Riyâsetine getirilmiştir. Son yaptığı vazifesi Meclis-i Meşâyih reisliğidir. Safvet Efendi, Şeyhülislam Mustafa Sabrî Efendi tarafından 9 Mart 1335'te riyasetten azledilmiş, 27 Ekim 1950'de vefat etmiştir. BOA.İSTM. MŞH.SAİD. 118/33. 1373/C. MŞH.MMD. nr. 1755/02, 12; 1795/44; Revnakoğlu, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u*, 4/1701.

²⁰¹ 1317/1901 yılında vefat eden Mehmet Tevfik Efendi'den sonra, 1336-1338/1918-1920 yıllarında Meclis-i Meşâyih riyasetinde bulunan ve 1919/1337 yılında "Meclis-i Meşâyih reisi" sıfatıyla Cemiyet-i Sufiyye toplantılarına iştirak eden bir başka Mehmet Tevfik Efendi daha bulunmaktadır. Eyübsultan Bostan İskeleyi'nde Hüsrev Paşa Dergâh-ı şerîfi postnişini müteveffa Safiyyullah Efendi'den Nakşî Hâlidî icâzeti bulunan Mehmed Tevfik Efendi'nin, şeyhinin vefatıyla dergâhın en eski halifelerinden biri olarak posta geçtiği bilinmektedir (Ağustos 1336/1920). Mehmed Tevfik Efendi'nin 1339/17 Eylül 1920 tarihinde eş zamanlı olarak Meclis-i Meşâyih riyasetinde olduğu ve Anadoluhisarı'nda ikâmet ettiği belirtilmektedir. Üsküdar Selimiye Dergâhı mutasarrıfı Mehmet Hidayet Efendi'nin naibi Şeyh Esat Efendi'nin görevinden azledilmesiyle, niyabete o zaman

- Şeyh Ali Efendi, Reis Vekilliği, (1337/ 1918-19)²⁰²
- Mehmed Sükûti Efendi, (1339/1920)²⁰³

1. Feyzullah Efendi: (D.20 Eylül 1210/ 1823- Ö.1 Ekim 1284/1867):

Feyzullah Efendi; Şeyh Murad Efendi'nin türbedârı Mehmed Es'ad Efendi'nin oğludur. “Eyübî” lakabıyla bilinen Hafız Feyzullah Efendi; Dördüncü Merkez/Eğrikapı Cemaleddin Uşşâkî'ye bağlı Damadzâde adıyla da bilinen Murad Molla Dergâhının şeyhidir.²⁰⁴

Hakkında kısıtlı ve muhtelif bilgiler bulunan Feyzullah Efendi ile ilgili en önemli malumat; Osmanlı arşivinde, Murad Molla Tekkesinin şeyhi olarak Meclis-i Meşâyih'in ilk kuruluşunda yer almış olmasıdır. Arşivde, 1283/1866 yılı Meclis'in ilk oluşumunda ismi geçen kişilerin ünvanlarına dair bir bilgi verilmese de “Murad Molla Dergâhı şeyhi Feyzullah Efendi” şeklinde ilk sırada onun isminin bulunmasından ve isimlerin başında bir reis ya da aza ünvanı belirtilmemesinden Feyzullah Efendi'nin,

Meclis-i Meşâyih Reisi olan Mehmet Tevfik Efendi tayin edilmiştir (1337/1919). MŞH. MMD. nr. 1761/06; 1756/59; 1740/79. 1755/68; 1758/67'a.

²⁰² Reis Şeyh Safvet Efendi'nin izinli olarak Urfa'ya gitmesi nedeniyle, riyâsete vekâleten Şeyh Gülşen Efendi, o bulunmadığı takdirde Şeyh Ali Efendi'nin başkanlık edeceği Şeyhülislâmlık tarafından bildirilmişti (1337/1918). Gülşen Efendi vekalet ettiği zaman, Ali Efendi de ikinci vekil olarak görev yapmıştı. MŞH.MMD. nr. 1755/12; 1768/003.

²⁰³ Şefik Korkusuz, Mehmed Sükûti Efendi'nin atama kararını 1326 verse de 1755 nolu Meclis-i Meşâyih defterinde bu tarih 1339/1920 olarak görülmektedir. MŞH.MMD. nr. 1756/70. Revnakoğlu'nda ise atama tarihini 21 Eylül 1336 olarak görülmektedir. Defterlerde ve Revnakoğlu'nda atama tarihi Rumi-hicri takvime göre bakıldığında yakın gözükmemektedir.

²⁰⁴ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. M. A. Yekta Saraç, C.1, (Ankara: TÜBA, 2016), 153. MŞH.MMD. nr. 1745/20. 1183/1769 senesinde Nakşî tarikatine mahsus olarak tesis edilen Murad Molla Tekkesi, Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin oğlu Damadzade Muhammed Murad Efendi tarafından inşa edilmiştir. 1301/1884 yılında çıkan yangında zarar gören bu tekkeyi Sultan Abdülhamid Han tamir ettirmiştir. Revnakoğlu, 2/633-642.

Meclis'in kuruluşunda reis olduğu ve bu vazifeyi vefatına kadar (ö.1284/1867) sürdürdüğü anlaşılmaktadır.²⁰⁵

Feyzullah Efendiyle ilgili diğer önemli bilgi; Hüseyin Vassaf'ın Feyzullah Efendi'yi, "Eyüblü Feyzullah Efendi, Şeyhü'l-meşayih, reisü'l-kurra, Mesnevihan" gibi sıfatlarla tanımlamasıdır. Vassaf ayrıca, "Eyüp Nişanca'sında Murad Molla Şeyhi" olarak Feyzullah Efendi'den bahsetmekte ve Meclis-i Meşâyih reisi iken kendisine aynı zamanda Murad Molla Dergâhı şeyhliğinin de verildiğini söylemektedir. Şayet eşzamanlı olarak bu görev verildi ise sorun yok ancak aynı anda verilmedi ise bu bilgide de bir ihtilaf bulunmaktadır zira Meclis'in ilk oluşumunun verildiği arşiv belgesinde; Feyzullah Efendi'nin ismi tekkedeki ünvanıyla "Murad Molla Dergâhı Şeyhi" olarak geçmektedir.²⁰⁶

"Türkistan Tekkeleri" isimli ortak bir çalışmada; Feyzullah Efendi'den, "Murad Molla Tekkesi şeyhi" olarak bahsedilse de Meclis-i Meşâyih'in ilk reisi ve aynı zamanda Murad Buharî Tekkesinin şeyhi olduğu ancak kendisinin aslında bu tekkenin

²⁰⁵ BOA.MVL.1042/39. Sultan Abdülmecid dönemindeki Hareket-i Dahil müderrisi ve kitapçılarından olduğu düşünülen ve ayrıca Said Paşa kitapçısı olarak tanınan bir Hafız Feyzullah Efendi'den bahsedilmektedir. Sultan Abdülmecid döneminde 1255/1839 yılında girdiği ilmiyeden 1260/1844-1845 yılında şeyh olunca kendi isteğiyle görevinden ayrıldığı rivayet edilir. Abdülmecid dönemi müderrisleri hakkında bir çalışma yapmış olan Zeynep Altuntaş, bu dönemde üç müderris kitapçısı olduğunu ve Murad Molla Dergâhı şeyhi olan Feyzullah Efendi'nin Said Paşa Kitapçısı olarak bilindiğini ancak bunun Akif Paşa Kitapçısı ile aynı kişi olup olmadığına dair kesin bir sonuca ulaşamadığını ifade etmiştir. Zeynep Altuntaş, *Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Uleması*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, 2013), 261-262.

²⁰⁶ Vassaf, *Sefine-i Evliya*, II/198, III/327, 400. Murad Molla Dergâhı şeyhi olduğu Arşiv kaynaklarında verilmesine rağmen, tekkeler hakkında inceleme yapan bazı araştırmacıların tekkeyle ilgili bahislerinde Feyzullah Efendi'den hiç bahsetmemesi dikkat çekicidir. Mesela, Tabibzade'nin İstanbul Hankâhları adlı eserinde Murad Molla Dergâhı'nın 1200-1311 arası şeyhlerinin arasında Feyzullah Efendi'nin ismi zikredilmemekte; Revnakoğlu'nun, Murad Molla Tekkesi hakkındaki verdiği bilgilerde, bu tekkenin şeyhleri arasında Feyzullah Efendi bulunmamaktadır. Tabibzade, Derviş Mehmed Şükri bin İsmail, *İstanbul Hankâhları Meşayih*, 19. Revnakoğlu, 2/633-642.

meşihatini geçici olarak üstlendiği ifade edilmektedir. Bursalı Mehmed Tahir ile Hüseyin Vassaf, Eyüplü Şeyh Hafız Feyzullah Efendi'nin "Murad Buhari Dergâhı" şeyhi olduğunu ve kabrinin Eyüp'te dergâhın haziresinde bulunduğunu; Abdülbaki Gölpınarlı ve Mehmed Süreyya ise kabrinin Murad Molla tekkesinde olduğunu söyler. Feyzullah Efendi'nin ismi "Şeyh Murad Molla, Murad Buhari ve Şeyh Murad Dergâhı" şeklinde üç ayrı tekkenin şeyhi olarak anılmaktadır. Şeyhin defnolunduğu mekân, mensubu bulunduğu tekkeye aidiyete dair önemli bir bilgi verse de bu bilginin de kaynaklarda farklı ele alınması konunun vuzuha kavuşmasına engel olmaktadır.²⁰⁷

1284/1867 tarihli bir başka arşiv belgesinde Feyzullah Efendi'nin adı, "Murad Molla Tekkesi" şeyhi olarak geçmekte ve Eğrikapı Emir Buharî Tekkesine müdahalede bulunması sebebiyle, bununla ilgili Evkaf Nezaretine yapılan bir başvuru bulunmaktadır. Ayrıca, 1281/1864 yılında Murad Molla Dergâhında Nakşibendi şeyhi olan Feyzullah Efendi'nin bir risale yazması sebebiyle, kendisine 5000 kuruş atıyye verildiğinden bahsedilmektedir. Buna göre Feyzullah Efendi'nin arşiv kayıtlarında isminin "Murad Molla Dergâhı Şeyhi" olarak geçtiği anlaşılmaktadır.²⁰⁸

²⁰⁷ Okan Yeşilot, Yüksel Çelik ve Muharrem Varol, *İstanbul'daki Türkistan Tekkeleri*, (İstanbul: TÜRÇEK, 2015), 147-152. Kitapta bu bölüm Muharrem Varol tarafından kaleme alınmıştır. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani 1*, Yay. Haz. Nuri Akbayar, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 532. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 153. Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, 2/139. İrfan Gündüz; Feyzullah Efendi'nin, Murad Molla Dergâhında medfun olduğunu söylemektedir. Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, 205. Abdülbaki Gölpınarlı; Kuruluşunda bir tarikate tahsis edilmeyen, içinde Mesnevi okutulan ve Fatih Çarşamba'da bulunan Murad Molla Tekkesinde; Nakşî şeyhi Feyzullah Efendi'nin Mesnevihan olarak görev yaptığından bahsetmektedir. Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevîlik*, (İstanbul: İnkılap ve Aka, 1983), 321.

²⁰⁸ BOA. MVL. 550/28; BOA. A.] MKT. 183/26; BOA. A]. MKT.MHM.319/21; İ.DH. 531/36759. 1760 numaralı Meclis-i Meşâyih Esami defterinde Murad Molla Tekkesinin adının bulunduğu ancak Murad Buharî isimli bir tekkenin yer almadığı görülmektedir. Meclis defterlerinde Murad Molla Mesnevihanesi ya da Damadzade Murad Molla olarak da ismi geçmektedir ve şeyhi Mustafa İsmet Efendi'dir. Eyüp'teki dergâhın kayıtlarında ismi Şeyh Murad Efendi Dergahıdır (İsmi Mehmed Murad el-Buhari olarak da verilmiştir, 1925). MŞH. MMD. nr. 1783/40, 50, 145, 193. Mehmed Sureyya, *Sicill-i Osmani*, 3/351.

Kısaca vefatı 1284/1867 olan iki Feyzullah Efendi bulunmaktadır. Bunlardan ilki; Meclis-i Meşâyih'in ilk kuruluş bildirgesi olan arşiv belgesinde Çarşamba/Murad Molla Dergâhı şeyhi olarak ismi geçen ve aynı zamanda Hüseyin Vassaf tarafından reis olduğu teyid edilen Feyzullah Efendi'dir. Diğeri ise bazı araştırmacıların hemfikir olduğu Eyüp/Nişanca'da bulunan Murad Buhârî Dergâhının şeyhi Feyzullah Efendi'dir; ortak özellikleri itibarıyla aynı kişiler olma ihtimali de bulunmaktadır.²⁰⁹

2. Osman Selahaddin Dede (D. İstanbul 1235/1820- Ö. 1304/1887):

Osman Selahaddin Dede, Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Abdülbaki Nasır Dede'nin (V. 1236/1820) oğludur. Babasından sonra posta geçmesi gereken Selahaddin Dede, o dönemde henüz 11 yaşında bir çocuk olduğu için, dergâha postnişin vekili olarak amcası Abdurrahman Künhî Dede geçmiş; onun da iki yıl sonra vefatıyla, vekil ve mürebbi olarak Konya'dan Hemdem Çelebi tarafından Aşçıbaşı Mehmed Sadık Dede görevlendirilmiştir (1237/1831). Osman Selahaddin Dede Yenikapı Mevlevîhanesinin on sekizinci şeyhi olarak, niyabeten ve asaleten toplamda elli yedi yıl postnişinlik vazifesini yürütmüştür.²¹⁰

²⁰⁹ Vassaf, aslında bu dönemde tekkenin meşihatinde Arif Efendi olduğunu ve Feyzullah Efendi'nin geçici olarak görev yaptığını söylemektedir. Feyzullah Efendi'nin sahip olduğu meşihat-riyaset görevinin ikisi de o dönemde Seyyid Şeyh Süleyman Efendi'ye teklif edilmiş; Süleyman Efendi ise dokuz sene kadar hizmet edeceği meşihat vazifesini tercih etmiş, riyasetten uzak kalmayı yeğlemiş ve bu görevi kabul etmemiştir. Meclis riyasetinin böylece Feyzullah Efendi'ye kaldığı ve ancak onun vefatıyla dergâh meşihatinin İsmet Efendi'ye verildiği ihtimal dahilindedir. Tabibzade, *İstanbul Hankâhları Meşâyih*, 19. Vassaf, II/400; BOA.A.]MKT.NZD. 668/94; 669/3. BEO. 636/47668; BOA.Y.MTV.98/49.

²¹⁰ Sezai Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, 122-131. Kaya, *Osmanlılarda Devlet – Dini Gruplar İlişkisinde Bir Model Olarak Meclis-i Meşâyih*, 147. Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/171. Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, 122-131. Bayram Ali Kaya-Sezai Küçük, *Defter-i Dervişan-Yenikapı Mevlevîhanesi Günlükleri*, (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2011), 21. Bayram Ali Kaya, *Tekke Kapısı Yenikapı Mevlevîhanesi'nin İnsanları*, (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2012), 193.

1868 yılında, Meclis-i Meşâyih'in başına getirilen Osman Selahaddin Dede'nin, on yıldan fazla bir süre bu görevde kaldığı kaynaklardan anlaşılmaktadır (1285/1868-1296/1878). Ancak Osman Selahaddin Dede'nin Meclis-i Meşâyih'in ilk reisi olduğuna dair ihtimallere, Feyzullah Efendi ile ilgili bilgiler çerçevesinde biraz şüpheyile yaklaşmak gerekir. Arşiv kaynaklarında; 1868 yılına kadar kendisiyle ilgili kararlarda; Meclis-i Meşâyih reisi değil, "Yenikapı Mevlevîhanesi postnişini" ünvanının kullanıldığı görülmektedir. 1285/1868 tarihli belgede, Çorum'da Mevlevîhane yerine yapılan medreseyle ilgili başvurusunda ismi, "Yenikapı Mevlevîhanesi Postnişini Osman Selahaddin Efendi" olarak geçmiş, Meclis-i Meşâyih reisi ünvanını kullanmamıştır. Ancak 1288/1871 tarihli Çelebilerin askerlikten muaf tutulmasıyla ilgili tezkirede Osman Selahaddin Efendi'nin ismi, "Yenikapı Mevlevîhanesi Şeyhi" olarak verilmiştir. Salnamelere göre bu dönemde Meclis reisi olduğu belirtilen Selahaddin Dede'nin ünvanını burada da kullanmadığı görülmektedir.²¹¹

Meclis'in başına Selahaddin Dede'nin tensibiyle Mevlevîliğin doğrudan siyasetin içine girdiği; başta Midhat Paşa olmak üzere, Ali Paşa ve Keçecizade Fuad Paşa gibi yüksek bürokratlarla yakın ilişkisi bulunan Selahaddin Dede'nin Meclis-i Meşâyihle birlikte siyasi yakınlığının arttığı ve bu münasebetin meşru bir zemin bulduğu söylenebilir. Daha önceden kendi içinde özerk bir yönetimi bulunan Çelebilik makamının, Meclis'in kuruluşuyla beraber tüm tekkeler üzerinde ve ayrıca idarî kararlarda aktif ve etkili olduğu; yenilikçi Tanzimat kadrolarına doğru gelişen bir tercih ve teveccühle kendisine yeni bir yön belirlediği görülmektedir. Bir diğer ifadeyle modernizmin, artık geleneksel mekanlarda da teşvik göreceği ya da en azından kendisine karşı çıkmayacak bir yönetimle yoluna devam edeceği anlaşılmaktadır.²¹²

²¹¹ Sezai Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, 122-131. BOA.MVL.1042/39. Osman Selahaddin Dede'nin Meclis riyaseti yanında eş zamanlı olarak İane Komisyonu'nda görev yaptığı bilinmektedir. Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, 127. BOA. A.]MKT.NZD. 718/30; BOA. A.]MKT.NZD. 824/70. Buna göre Meclis riyaseti ünvanını kullanmaması bir kriter olarak düşünülemez. Zira her iki görevde iken bu ünvanını kullanmamıştır.

²¹² Aydın, "Meclis-i Meşâyih", 28/247-248. "... Salahaddin Dede'nin en dikkat çekici özelliği, Tanzimat kadrolarıyla kurduğu siyasî ilişki sonucunda Yenikapı Mevlevîhânesini özgürlük

Selahaddin Dede'nin Meclis-i Meşâyihin başına getirilmesiyle Mevlevîlik, idari kararlar üzerinde bulunan etkisinde zirveye ulaştığı söylenebilir. Tanzimatçı kadroların özgürlükçü yapısının bir devamı niteliğinde olan tekkeler üzerindeki bu tasarruf, Selahaddin Dede ile meşru, makbul ve zaruri bir çehre ile itiraz ve direnç görmeden bu kurumun yerleşmesine katkı sağlamıştır. Selahaddin Dede gibi bir otoritenin, etkili ve meşru bir isim olarak zemin oluşturma yetkisi ve kudretinin, tekke meşayihinin modernleşme hareketleri çerçevesinde gelişen tüm yenileşme çabalarına; Meclis'in varlığını ve yerini kuvvetlendirme açısından da bir anlam kattığı görülmektedir.²¹³

Sultan Mehmed Reşad'ın müntesibleri arasında olduğu bilinen ve önemli eserlere imza atan Osman Selahaddin Dede Efendi'nin vefatıyla yerine oğlu Mehmet Celaleddin Dede tayin edilmiştir (1304/1887). Selahaddin Dede, Yenikapı Mevlevîhanesinde medfundur.²¹⁴

fikirlerinin tartışıldığı modernleşme yanlısı bir kuruma dönüştürmüş olmasıdır. ...Selahaddin Dede, İstanbul'daki Mevlevî ailelerinin merkezî otoriteyle kurdukları siyasî ilişkiyi en çarpıcı şekilde gösteren temel bir figürdür..." Ekrem Işın, "İstanbul'da Mevlevîlik ve Mevlevîhâneler", *Aşkın Sultanları Son Dönem İstanbul Mevlevîleri Ulusal Sempozyumu*, (İstanbul: Semazen Dergisi, 14-15 Mayıs 2010): 129.

²¹³ Ekrem Işın, "Saltanatın Dervişleri Dervişlerin Saltanatı: *İstanbul'da Mevlevîlik*", *Yay. Haz. Ekrem Işın*, (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2007), 37-38.

²¹⁴ MŞH. MMD. nr. 1779/05. İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz*, 38. Osmanlı kültür ve medeniyetinde Mesnevi okumak ve okutmak önemli bir gelenek olmuştur. Vakfiye kayıtlarına göre Şeyh Osman Selahaddin Dede Efendi'nin Mesnevîhânlık görevi bulunmaktadır ve bu görev ona, Şarih Ankaravi'nin şerhi üzere Mesnevi okutması için Hüsameddin Efendi tarafından verilmiştir. Selahaddin Dede'nin eserleri: Vahdet-i vücuda dair risalesi, el-lisanü'l-Hamdiyye fi-ma-hallebihi'l-Yeseviyye, Mesnevi-i şerif Haşiyesi ve Hoca İshak Efendi'ye yazdığı mektubu bulunmaktadır. Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, 5/240-241.

3. Şeyh Rûşen Efendi (D. İstanbul, 1225/1810-Ö.1309/1891):²¹⁵

Mehmed Rûşen Tevfikî Efendi, Üsküdar'daki Aziz Mahmud Hüdayî Celveti Âsitanesi şeyhlerinden Abdurrahman Nesib Efendi'nin oğludur. Dergâhta büyüyen ve orada eğitim gören Rûşen Efendi'nin, Kastamonu'da "erbaîn" çıkardıktan sonra, 1258/1842'de Hüdayî tekkesinde posta oturduğu ve bu vazifeyi tam 49 yıl icra ettiği bilinmektedir.²¹⁶

Rûşen Efendi'nin Meclis-i Meşâyih reisliği; 1878/1295 yılında Şeyhülislam Ahmed Muhtar Bey tarafından imzalanan meşihat tezkiresiyle ve "... Meclis-i Meşâyih riyasetinin Rûşen Efendi'ye ihalesi..." şeklinde verilen padişah iradesiyle ilan edilmiştir. Hüdayî Asitanesinin yıllarca postnişînliğini yapan Rûşen Efendi'nin yönetime getirilmesi, diğer Meclis azalarınca da memnuniyetle karşılanarak bir teşekkür arîzası sunulmuştur (19 C 1295). Rûşen Efendi'nin Meclis-i Meşâyih riyasetinde iken aynı zamanda Üsküdar Aziz Mahmud Hüdayî Hankâhı postnişînliği de ifa etmekte olduğu bilinmektedir (1301/1883).²¹⁷

Rûşen Efendi, 1295/1878 yılında Osman Selahaddin Dede'den görevi devralmış ve 1296/1889 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür. Ancak seneyi aşmayan bir süre, rahatsızlık ya da kırgınlık gibi bilinemeyen bir sebeple; riyaseti kısa süreli de olsa Tevfik Efendi'ye bırakmış, 1297/1890 yılında tekrar aynı göreve tayin edilmiştir. 1890 yılında Rûşen Efendi'nin tekrar riyasete getirilmesiyle ayrılmak zorunda kalan Tevfik

²¹⁵ Vassaf, Ruşen Efendi'nin ismini, "Şeyh Muhammed Rûşeni Tevfikî Efendi" olarak vermiştir.

²¹⁶ Hasan Aksoy, "Mehmed Rûşen Efendi", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/520-521. Meşayih'ten olan ve aynı tekkede şeyhlik yapan büyük dedesi Mudanyalı Şeyh Rûşen Efendi'ye Büyük Rûşen Efendi, kendisine dedesine nisbetle Küçük Rûşen (ya da İkinci Mehmed Rûşen) denmiştir. Vassaf, Rûşen Efendi'nin 51 yıl Âsitanede postnişîn olduğunu söylemektedir. Vassaf, Sefine-i Evliya, III/50-51.

²¹⁷ Talip Mert, Aziz Mahmud Hüdayî Şeyhi Mehmed Rûşen Efendi, *Aziz Mahmud Hüdayî Sempozyum Bildirileri C.II*, ed. Hasan Kâmil Yılmaz, (2-22 Mayıs 2005), 255-265. BOA. Y.. PRK.AZJ.2/7. (29 Z.1297); BOA.A.] MKT.UM.; MŞH.MMD. nr. 1762/61.

Efendi ise bu görevi bırakmak istememiş ve bu durumu anlamlandıramadığını ifade etmiştir.²¹⁸

Rûşen Efendi'nin 1308/1891 yılında rahatsızlanması ve vazifesini terk etmemesi üzerine, kardeşi Şehabeddin Efendi, Meclis-i Meşâyih'e başvurarak Meclis tarafından kendisinin vekil tayin edilmesi için arzuhal vermiştir.

Meclis-i Meşâyih reisliğine ikinci kez getirilen Rûşen Efendi bu vazifeyi 1299/1892 yılına kadar devam ettirmiştir. Buna göre, ara verdiği 1889-1890 yılları hariç, Rûşen Efendi'nin toplamda on dört yıla yakın bir süre Meclis-i Meşâyih reisliği yaptığı anlaşılmaktadır (1295/1878-1309/1892).²¹⁹

Hattat, şair ve musikişinas olan Rûşen Efendi, musiki alanında birçok talebe yetiştirmiştir. Sultan Abdülmecid'in kendisine çok hürmet ettiği ve muhabbet duyduğu; Üsküdar yangınında yanan Hüdayî Hankâh ve türbesinin onun zamanında yeniden inşa edildiği bilinmektedir.²²⁰

²¹⁸ Şeyh Rûşen Efendinin Meclis-i Meşâyih riyasetine getirilmesi ile ilgili Başbakanlık arşivinde iki tarih bulunmaktadır; biri (C.19 1295), BOA. Y.. PRK.AZJ.2/7; diğeri ise (29 Z.1297), BOA.A.] MKT.UM.. 1666/48. tarihlidir. MM. 1762/61; 1769/275-276, 301; BOA. A.] MKT.UM..1666/48.

²¹⁹ Şehabeddin Efendi'nin vefatıyla meşihate, Rûşen Efendi'nin kızından olan torunu ve daha sonra Meclis-i Meşâyih reisi olan Gülşen Efendi getirilmiştir. MŞH.MMD. nr. 1770/192, 207; 1764/90-92; bu tayinin muhtevası "Teamül-ü Kadîm" Hükümü" bahsinde ele alınmıştır. MŞH.MMD. nr. 1772/34, 74; 1771/89; 1735/171-172. Rûşen Efendi'nin kısa süre sonra erkek evladı olmadan vefat etmesiyle; akrabalarından Şehabeddin, Aziz ve Gülşen Efendilere meşihatın tevcih edilmesi gerektiği bildirilmişti. Ancak uzun müzakereler sonucu meşihate getirilen Şehabeddin Efendi'nin tayiniyle ilgili yaşanan sorunlar sebebiyle bir süre boş kalan hankâh seccadenişinliğine, zâkirbaşı Aziz Efendi vekaleten getirilmiş ve bu süreye ait tahsisat kendisine ödenmiştir. MŞH. MMD. nr. 1772/141.

²²⁰ Talip Mert, Aziz Mahmud Hüdayî Şeyhi Mehmed Rûşen Efendi, *Aziz Mahmud Hüdayî Sempozyum Bildirileri Bildiriler*, C. II, ed. Hasan Kâmil Yılmaz, (2-22 Mayıs 2005), 255-265. Musikîde derin bir repertuarı olan Rûşen Efendi'nin elimize ulaşan ve bir güfte mecmuası olan Mecmu'a-i İlahiyyat isimli bir eseri bulunmaktadır. Aksoy, "Mehmed Rûşen Efendi", 28/520-521; Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, III/50.

Şeyh Rûşen Efendi, 24 Kasım 1891/1308'de vefat etmiş ve Hüdayî Tekkesine defnedilmiştir.²²¹

4. Çerkeş Şeyhizâde Seyyid Mehmet Tevfik Efendi (D. Ankara 1241/1826-Ö.1317/1901)²²²

Seyyid Mehmed Tevfik Efendi, “Çerkezşeyhizade” ismiyle maruftur ve babası aynı zamanda hocası olan Seyyid Osman Efendi'dir. Osmanlı devletinde “Çerkezîzadeler” olarak meşhur bir ulema ailesine mensup olan Tevfik Efendi'nin nesebinin Hz. Peygamber'e dayandığı rivayet edilir.²²³

Tevfik Efendi çalışma hayatına, Beşiktaş, Halep, Kayseri, Bursa, Safranbolu, Balıkesir naiplikleriyle başlamıştır. Daha sonra tekke şeyhliği (1319/1902), Meclis-i Meşâyih

²²¹ A.g.e., 520-521. Ruşen Efendi'nin Meclis-i Meşâyih kararlarında Eylül 1891 yılında imzası bulunmakta; Ocak 1892 yılı kararlarında ise müteveffa olarak bahsedilmektedir. Buna göre 1891 yılının son aylarında vefat ettiği anlaşılmaktadır.

²²² MSH. SAID. 24/13-5.

²²³ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, IV-V/126-127. MŞH.MMD. nr. 1794/39. Hem Türkçe hem de Arapça konuşup yazdığını söyleyen Tevfik Efendi; kelim, mantık, akaid ve tasavvuf alanında eser telif etmiştir. İcmâl-i ilm-i nahiv ve Tahkik-i İdrâkât ve Sarf'dan Nüzhetü't-taraf fâkîd-ı vakt hakkında kazâ-yı salâtın lüzûm ve adem-i lüzûmuna dâir bir risâle Kaza-yı Selat, mâhiyet mec'ûle olup olmadığına dâir bir diğerk risâle, ve Miftâhu'l-Akâid nâmında bir risâle, Şeyh-i Ekber hakkında Türkçe ve Arapça iki risâle, Türkçe Sarf'dan Hediyyetü's-Sıbyân, Nahiv'den Türkçe Tuhfetü's-Sıbyân, Meziyyet-i İslâmiyye, Mantık'tan Gâyetü'l-Beyân, Fıkıh'dan Nefy ile Şehâdet ve Tevbe hakkında birer risâle te'lîf etmiştir. Ayhan Işık, “Safranbolu Nâibi Mehmet Tevfik Efendi ve Kelâm Eserleri”, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmi ve Kültürel Hayat Sempozyumu*, (Karabük Üniversitesi Yayınları- 51, (Karabük, 2019): 132-166. Ayrıca İsam Kütüphanesi'nde Levayihü'l-kudsiyye (1303/1886) ismiyle 157690 NUH 5748 numarada kayıtlı bir Osmanlıca eseri de bulunmaktadır. MŞH.MMD. nr. 1794/39. Dedesi Çerkezizade Mustafa Efendi, Halvetî/Şabanîyye tarikatının Çerkezîyye kolu kurucusudur. Tevfik Efendi, seyyid olduğunu şu beyitle ifade etmiştir; “Bâ-husûs olmuş iken zâtına vâsıl nesebim/Ne revâdır olayım sen var iken ben nâ-kâm” Esra Yıldız, *Şeyhülislamlik Belgelerinde Hz. Peygamber'in İlmi Mirası, (1879-1924) Yılları Seyyid Ulema Biyografileri*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları, 2017), 133.

reisliği, Meclis-i Meşâyih nâzırlığı (1311-1319/1889-1902), Meclis-i Meşâyih azalığı (1303/1876-1319/1901), Anadolu Kazasker Muavinliği, Meclis-i Tedkikat-ı Şeriyeye azalığı (1303/1886) ile mebusluk gibi birçok üst düzey makamlarda görevler üstlenmiştir (1294/1877).²²⁴

Tevfik Efendi'nin; Meclis-i Meşâyih riyasetinde bulunduğu dair kaynaklarda birkaç farklı tarih bulunmaktadır. Rûşen Efendi'den geçici olarak devraldığı izlenimi uyandıran ilk görevlendirmenin; 1307/1889-1308/1900 yıllarında yaklaşık bir seneye yakın sürdüğü kararlardan tesbit edilebilmektedir. Tedkîk-i Müllefât riyâsetine 1307/1890 yılında ta'yîn edilen ve iki memuriyetin aynı anda bir kişiye verilememesi sebebiyle Meclis-i Meşâyih reisliğinden alınan Tevfik Efendi, bu görevi Rûşen Efendi'den alıp tekrar ona devretmiştir. Tevfik Efendi'nin 1892 ve 1894 yıllarında Meclis kararlarında ve Osmanlı Arşivi'nde reis olarak adının geçmesinden, Rûşen Efendi'den sonra gerek asaleten gerekse vekaleten geçici de olsa bir süre bu görevi üstlendiği görülmektedir. Tevfik Efendi'nin, ilki Rûşen Efendi'nin vefatından üç sene önce (1306/1889) ikincisi Rûşen Efendi'nin vefatından hemen sonra (1307-09/1892-94) olmak üzere, iki defa Meclis-i Meşâyih riyasetine asaleten ya da vekaleten getirildiği anlaşılmaktadır.²²⁵

²²⁴ A.g.e., 134. BOA.HH. İ...133/40; BOA. İ.HUS.45/80; MŞH.MMD. nr. 1794/39. BOA.Y.PRK. BŞK.39/42; BOA.Y.PRK. BŞK. 46/16; BOA.İ.HUS. 45/80; BOA.BEO. 742/55605; Y.MTV.176/66; Y.MTV. 36/85; HH.İ. 133/40; ŞD. 25/16,11. BEO.742/55605; 768/57528; MŞH. SAİD.24/13. 1294/1877 tarihinde açılan Meclis-i Meb'ûsâna Ankara hükümeti tarafından mebûs olarak seçilmiştir. 1899'da kendisine önce Anadolu sonra Rumeli Kazaskerliği payesi verilmiştir. Osmanzade Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, 4/88. Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, IV-V/124. İbrahim Bayram, "Çerkeş Şeyhizade Mehmed Tevfik Efendi'nin Tevhid Anlayışı", *Eskiye* 40 (Mart/2020): 219-242. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1011402>. MŞH.MMD. nr. 1794/39.

²²⁵ MŞH.MMD. nr. 1772/133, 178, 234, 251, 283; 1743/145; nr. 1755/59; nr.1761/30. Tevfik Efendi'nin Meclis-i Meşâyih nâzırı iken karışan maaşı (maaşat-ı mütedahile) Maliye tarafından düzeltilerek kendisine verilmiştir. BOA.BEO. 768/57528. Birçok farklı belde Müfettiş Hükâmı görevinde bulunduğu halde bunu isbat edecek bir evrakı olmaması ve tayin ile maaş miktarlarının tesbit edilmesi için Sicill-i Ahval Şubesi'nden, Meclis-i İntihâb-ı Hükâmâ müzekkire verilmiş ve gerekli kayıtların varlığı ve gereğinin yapılması

Ancak 1892 yılında Rûşen Efendi'nin vefatı akabinde, Meclis-i Meşâyih riyasetine başvuran Kasımpaşa Mevlevîhanesi şeyhi Ali Efendi'nin tensibi, arşiv kaynaklarınca da teyid edilmektedir. Buna göre, Rûşen Efendi'den sonra hem Âşir Efendilerin hem Tevfik Efendi'nin hem de Kasımpaşa Mevlevîhanesi şeyhi Ali Efendi'nin riyasette görevlendirilmelerinden bu dönemde bir karışıklık yaşandığı ve bahsedilen isimlerin Ruşen Efendi'den sonra Meclis-i Meşâyih riyasetinde bulundukları anlaşılmaktadır.²²⁶ Tevfik Efendi, Aksaray Sofular'da Şeyh Ekmeleddin Dergâhında medfundur.²²⁷

5. Kasımpaşa Mevlevîhanesi Şeyhi Ali Rıza Efendi (D.? Ö.1324/1906):

Seyyid Alî Rızâ Dede Efendi, Kasımpaşa Mevlevîhanesinin 17. şeyhi olan Mevlânâzâde eş-Şeyh Mehmed Şemseddîn Efendi'nin oğludur.²²⁸

Hiz. Mevlâna soyundan gelen Seyyid Ali Rıza Dede, Selahaddin Dede gibi bülüğa ermeden kendisine şeyhlik verilen çocuk şeyhlerden biridir. Babası Seyyid Mehmed Şemseddin Dede'nin vefatıyla, şeyhin en büyük oğlu olduğu için henüz sekiz yaşında (1268/1852) Hakkak Kadrî Dede niyabetinde Kasımpaşa Mevlevîhanesinin on

yönünde cevabi bir yazı gönderilmiştir (1308/1891/1308). MŞH.MMD. nr. 1794/13_2. Meclis-i Meşâyih Nâzırı Mehmed Tevfik Efendi'nin adliyede üç bin kuruş maaşla Ankara Merkez Bidâyet Mahkemesi Cezâ Dâiresi Riyâsetinde bulunduğu dair tercüme-i hâl varakası olduğu ancak evrakının bulunamadığı belirtilmektedir. İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*, 272-274; Ethem Cebecioğlu, *Allah Dostları 7*, (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2013), 371-372.

²²⁶ MŞH.MMD. nr. 1769/290-29; 1756/70; 1770/206; BOA.Y.. PRK.AZJ.2/7; Y.. PRK.BŞK.24/37; BEO. 379/28358.

²²⁷ Tevfik Efendi'nin vefatı, 1794 numaralı terceme-i hal defterinde 1317/1901 olarak verilmiştir. MŞH. MMD. 1794/24-13. Sadık Albayrak, Tevfik Efendi'nin (1319//1901-02) yılında Meclis-i Meşâyih nâzırlığı görevini yürütmekte iken vefat ettiğini yazmıştır. Albayrak, a.g.e., IV-V/127. Esra Yıldız, *Şeyhülislamlık Belgelerinde Hz. Peygamber'in İlmi Mirası, (1879-1924) Yılları Seyyid Ulema Biyografileri*, 93. MŞH.MMD. nr. 1759/30b; 1740/17. Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, IV/88-90.

²²⁸ Tabibzade, 42; Köseoğlu, *İstanbul'un 100 Tekkesi*, 58.

sekizinci şeyhi olarak posta oturmuştur. Bu görevi yarım asrı aşkın bir süre devam ettirdiği bilinmektedir.²²⁹

Rûşen Efendi'den sonra Meclis-i Meşâyih riyasetine kimin getirildiğine dair birtakım belirsizliklerin olduğu görülmektedir, daha doğrusu Rûşen Efendi'den sonra Meclis-i Meşâyih'te kimseye reislik verilmediğine ve riyasetin beş yıl kadar boş kaldığına dair başta Bilgin Aydın olmak üzere bazı araştırmacıların değerlendirmesi bulunmaktadır. Arşiv belgelerinde Kasımpaşa Mevlevîhanesi şeyhi Ali Efendi'nin reisliğe tensib edilmesi için bir başvurusunun olduğu ve bunun kabul edildiği bilinmektedir; ancak o dönemde Kasımpaşa Mevlevîhanesinde Ali Efendi değil Ali Rıza Efendi isminde bir şeyhin postta olduğu görülmektedir ve bunlar aynı kişiler midir? Şimdi bu durumu netleştirmeye çalışalım;

Öncelikle Rûşen Efendinin (27 R 1308/1891) vefatıyla, arşiv belgelerine göre Mevlevî dedesi olan Şeyh Ali Efendi'nin bu göreve bizzat talib olduğu (28 R 1309/1892) ve irade-i seniyye ile Meclis-i Meşâyih riyasetine getirildiği anlaşılmaktadır. 1287/1870-1306/1889 yıllarında Kasımpaşa Mevlevîhanesi postnişini olarak atanan ve kendisine zamlı maaş ile berat verilen kişinin Ali Rıza Efendi olduğu ve bu dönem içerisinde bu Mevlevîhanede başka bir Ali Efendi'nin olmadığı bilinmektedir. Mevlevîhane ile ilgili araştırmalarda da 1268/1852 yılında posta oturan ve vefatına kadar (1311/1906) Kasımpaşa Mevlevîhanesinde postnişin olan şeyhin Şeyh Ali Rıza Efendi olduğu görülmektedir ve bu dönem içerisinde yaklaşık elli beş yıl Kasımpaşa Mevlevîhanesinde Ali Efendi isimli sadece bir kişi bulunmaktadır.²³⁰

²²⁹ Köseoğlu, a.g.e., 58. Sezai Küçük, "Mevlevîlerde Çocuk Şeyhler ve Vekil Şeyhlik", *Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XV, S.27, (2013/1), 111-112. Sezai Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, (İstanbul: Simurg, 2003), 170-181.

²³⁰ BOA.Y..PRK.AZJ.2/7; Y..PRK.BŞK.24/37; BOA. Y.MTV..56/61; BOA. EV. BRT. 276/22; BOA. İ.DH..976/77081; BOA.İ..DH..996/78655; BOA. EV..BRT..282/15; Y.MTV. 102/3; EV.BRT. 316/10; BOA. EV.BRT.268/3; BOA. EV.BRT.233/25; BOA.EV.BRT. 195/14. Kasımpaşa Mevlevîhanesi şeyhi Ali Efendi olarak ismi arşiv kaynaklarında geçen Ali Efendi'yi Ekrem Işın, *Ali Rıza Dede* olarak vermiştir. "İstanbul'da "Mevlevî Şeyh Aileleri, Saltanatın Dervişleri Dervişlerin Saltanatı", Haz. Ekrem Işın, *İstanbul Araştırmaları Enstitüsü*, 2007, 272. Sezai Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, 170-181.

Ali Efendi'nin riyasete tensibinin, Şeyhülislam Mehmed Cemaleddin Efendi tarafından da saraya arz edildiği ve Sultan Abdülhamid tarafından muvafık görülerek “Kasımpaşa Mevlevîhanesi şeyhi ve Meclis-i Meşâyih azalarının kıdemlisi” olarak Meclis-i Meşâyihçe uygun görüldüğü bilinmektedir. Kasımpaşa Mevlevîhanesi şeyhi olan Ali Efendi'nin riyasete getirilmeden önce Meclis-i Meşâyih azası olduğu ve istenilen evsafa sahip bulunduğu için terfî ettirilerek bu göreve getirildiği ifade edilmiştir.²³¹

Arşiv belgelerine göre, Kasımpaşa Mevlevîhanesi şeyhi Ali Efendi olarak tayini gerçekleşen ve Meclis-i Meşâyih defterlerinde (1892/1897) yıllarında imzası bulunan Ali Rıza Efendi'nin, Rûşen Efendi'den sonra riyasete tensib edilse de bu görevi asaleten değil vekaleten devam ettirmiş olması ihtimali bulunmaktadır. Zira bu konunun girişinde de bahsettiğimiz üzere, Salnamelere göre, Ruşen Efendi'nin vefatından sonra Meclis oluşumunda riyaset kısmı boş bırakılmış ve hemen akabinde azalar kısmında ilk isim olarak Ali Efendi'nin ismine yer verilmiştir.

Ali Efendi, 1324/1906 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

6. Ahmed Muhyiddin Efendi (D. İstanbul 1269/1852-Ö.1327-8/1909):²³²

Şerif Ahmed Muhyiddin Efendi; Kadiriyye tarikati Rumiyye kolunun piri, dergâhın bânisi ve Mekke kadısı Mehmed Şerefeddin Efendi'nin oğludur. Meclis-i Meşâyih azalarından Ahmed Mesud Efendi'nin de damadıdır.²³³

²³¹ Serdar Ösen, *19. Yüzyıl Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatında Mevlevîlik*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015), 314-315. Talip Mert, Aziz Mahmud Hüdayî Şeyhi Mehmed Rûşen Efendi, *Aziz Mahmud Hüdayî Sempozyum Bildirileri*, ed. Hasan Kâmil Yılmaz, C. II, (2-22 Mayıs 2005), 255-265. BOA.Y..MTV. 56/61. MŞH.MMD. nr. 1770/20, 202; 1771/107.

²³² MSH.SAID. 25/4-11.

²³³ Revnakoğlu, Mehmed Şerefeddin Efendi'nin hem Bektaşî hem Rifaî şeyhi olan Molla Bey'in takipçilerinden olduğunu söylemektedir. Revnakoğlu, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u*, 3/1263. Kabataş'taki Avnizade mahalle mektebinde ilk eğitimini almış ve Kılıç Ali Paşa Cami hatibinden hıfzını tamamlamıştır. Farsça yanında Gülistan ve Bahâristân derslerini tedris eden Muhyiddin Efendi; 1292 senesinde Bâyezid Dersiâmlarından Akşehirli Hoca

1291/1874 yılında babasının padişah iradesiyle imam-ı sânilik ile görevlendirilmesi üzerine Muhyiddin Efendi, Tophane Kadirîhâne İsmail Rumi Âsitanesinin 16. postnişini olarak atanmıştır. Bir süre Bâb-ı Fetvâ Mektûbî Kaleminde fahrî olarak çalışan Ahmed Muhyiddin Efendi'nin; 3 Ocak 1314/1897 yılında ve kırk beş yaşında iken padişah fermanıyla ve dört yüz kuruş maaşla Meclis-i Meşâyih riyâsetine atandığı; aldığı maaş takibatına bakılacak olursa Meclis riyasetinde on yılı aşkın bir süre kaldığı anlaşılmaktadır. 1319/1902'de riyasetteki hizmetleri dolayısıyla taltif edilmesi ve 1326/1909'da Meclis-i Meşâyih reisi olarak maaşının Posta Telgraf Nezaretine havale ile ödeneceği bilgisi, bu düşüncüyü teyid etmektedir (1326/1900). Şeyh Ahmed Efendi, 1325/1908'de Kadirîhane postnişini ve H.18.07.1327/1909 tarihli arşiv kaydında Meclis-i Meşâyih reisi sıfatını kullanmaktadır. H.09.08.1327/1909 yılında yani yaklaşık bir ay sonra Meclis-i Meşâyih şeyh-i sabıkı (Eski Meclis-i Meşâyih Reisi) olarak isminin geçmesinden, riyaset görevinin 1327/1909 yılının ortasında tamamlandığı anlaşılmaktadır.²³⁴

Arşiv belgelerine göre; 1315/1897 yılında Meclis riyasetine getirilen Ahmed Muhyiddin Efendi'nin memuriyette son görevi Meclis-i Meşâyih reisliğidir ve bu görevi 1325/1909 yılına kadar sürdürdüğü görülmektedir. Nasuhî Tekkesinin minaresinin tamiri dergâh müstemilatına bir odanın ilavesi yanında başkaca ihya

Ahmed Efendi'den Arapça ve tefsir ve hadis icazeti almıştır. Mu'allimhâne-i Nüvvâb'a iki sene devam eden Muhyiddin Efendi, Hattat Mehmed Salih Efendi'den nesih ve sülüs hatlarından icâzet alan ve Hattât Sâmî Efendi'den ta'lik meşk eden bir sanatkardır. Şeyh Efendi tercüme-i halinde, sadece Tükçe lisaniyla konuştuğunu ve yazdığını ifade etmiştir. MŞH.MMD. nr. 1794/40. Hür Mahmud Yücer, *XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 242-243.

²³⁴MŞH.MMD. nr. 1794/40; BOA. İST. MŞH.SAİD 25/4; 1319/1902'de Meclis-i Meşâyih reisi olarak taltif aldığı dair arşivde bulunan bilgiden, bu tarihte riyasette olduğu anlaşılmaktadır. BOA.İ. TAL.274/48. Muhyiddin Efendinin ismi bazen sadece Ahmed Efendi olarak kullanıldığından ikisinin aynı kişi olduğu karışabilmektedir. BOA. İ.TAL. 274/48; BOA. BEO.3611/270779; BOA.BEO. 3625/271807; BOA.DH. MKT. 1259/1; BOA.BEO. 3325/249348.Ahmed Muhyiddin Efendi'ye Maliye hazinesinden maaş verildiği Arşiv kaynaklarından anlaşılmaktadır. HH.İ. 229/16; İ.ML. 48/30; BEO. 1809/135635.

alışmaları bulunan ve 1902 yılında Osmanlı Devlet Nişanı ile ödüllendirilen Muhyiddin Efendi, daha sonra Rodos’a sürgün edilmiştir.²³⁵

Muhyiddin Efendi’nin tekkelerle ilgili yazdığı en önemli eseri “Tomar-ı Tekaya”dır ve daha başka eserleri de bulunmaktadır. Tarikatların daha etkin ve verimli çalışması için gayret sarf eden ve önceki yıllarda başlayan İstanbul tekkeleri ile ilgili eser neşretme çalışmalarının bir devamı olarak şeyhler hakkında bilgiler veren bu eserin hem Sadaret’in talebi hem de kendisinin özel ilgisi nedeniyle yazıldığı söylenebilir. 252 tekkenin ismine yer verilen bu eserde ayrıca İstanbul’da 1901 yılına kadar hizmet eden 251 postnişinin ismi de yer almaktadır.²³⁶

Muhyiddin Efendi, 1327/1909 yılında sürgün edildiğı Rodos’ta vefat etmiş ve Kadirihane’ye defnolunmuştur.

²³⁵ BOA. A.] MKT.NZD.742/35; BOA.BEO.3388/234071; BOA.İST. MŞH.SAİD.25/4. Albayrak, *Son devir Osmanlı Uleması*, I/243. Kaçalın, “Muhyiddin Efendi, Ahmed” 31/81-82. Muhyiddin Efendi’nin tababetle ve özellikle de zehirlenme ile ilgili merakı olduğu ve bu nedenle tekkesini iek bahçesine evirdiğı ve muhtelif çiçekler yetiştirdiğı anlatılır. Vassaf, *Sefine-i Evliya*, IV/126. Eserleri; Ma Hasal-ı Ömrüm, Kebir Tarik-ı Sufiyye Silsilenamesi, *Fütüvvetname-i Tarikat*, *Mecmua-yı İlahiyyat*, *Şükûfename* ve 1897-1890 yıllarında tuttuğı notlarından oluşan dört cep defteri bulunmaktadır. Ahmed Muhyiddin Efendi, casuskarane davranışlarından dolayı, mal ve mülkü haczedilerek bazı şahıslarla beraber Dersaadet’te kalmalarına müsaade edilmemiş, sur dışına çıkarılmasına karar verilmiştir. BOA. BEO. 3625/271807; BOA. BEO. 36112/70779.

²³⁶ Diğer eserleri: *Mahasal-ı Ömrüm Kebir Tarik-i Sufiyye Silsilenamesi*, *Mecmu’a-i İlahiyye* ve *Makamat Kitabı*, *Mecmu’a-i İlahiyyat*, *Kitab Defteri*, *Fütüvvetname-i tarikat*, *Şükufename*, *Kırk Ambar*. M. Şefik Korkusuz, *İstanbul Tekkeleri ve Postnişinleri*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık, 2016), 109. Kılıç, *Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar -I-*, 101-116. Mahmut Erol Kılıç, Muhyiddin Efendi’nin, 1909 yılında Meclis-i Meşâyihiin reisliğine getirildiğini ve bu görevi on yıla yakın sürdürdüğünü belirtmiştir ancak Muhyiddin Efendi tercüme-i hal’inde, bu göreve 1314/1897’de getirildiğini yazmıştır. MŞH.MMD.nr.1764/40.

7. Mehmed Elifî / Elif Efendi (D. İstanbul 1266/1850- Ö. 1345/1927):

Sütlüce doğumlu Şeyh Mehmed Elifî Efendi, Hasırîzade Dergâhı Sa'diyye şeyhi merhûm Şeyh el-Hâc Ahmed Muhtar Efendi'nin oğludur. “Hasırcı Şeyh” olarak da bilinir.²³⁷

Elif Efendi'nin daha çocuk yaştan itibaren tasavvuf, kelim, mantık, Arapça, Farsça, tefsir ve hadis alanında özel eğitimler aldığı ve kendisinin de Füsusu'l-Hikem, Fütihat-ı Mekkiyye ve Şemail dersleri verdiği ve aynı zamanda bir Mesnevihan olduğu bilinmektedir.²³⁸ Arapça ve Farsça pek çok esere imza atan Elif Efendi, Sadiyye tarikatı hakkında kaleme aldığı risalesinin Encümen-i İlmî'ye verilmesi için tezkire vermiştir (1336/1918). Sanatkâr bir kişiliğe sahip olan Elif Efendi'nin; şair, yazar, hattat, Buharihan ve Mesnevihan olduğu, ayrıca yeniden inşa edilecek dergahının mimarisini üstlenecek kadar mimarlık bilgisine sahip, birçok alanda farklı meziyeti bulunan bir şeyh olduğu görülmektedir.²³⁹

²³⁷ MŞH.MMD. nr. 1794/43. İlk eğitimini Mesnevîhân Hoca Hüsameddin Efendi'den alan Elifî Efendi, daha sonra Eyüb'de Şahsultan ibtidâî mektebinde Hoca İbrahim Efendi'den ve husûsî mu'allimlerden ilim tahsil etmiştir. Yüksek eğitimini ve icâzetnâmesini, Hâdimîzâde merhûm Ahmed Hulûsî Efendi ile Evkâf-ı Hümâyûn Müfettişi Bâyezid Dersîamlarından merhûm Şehrî Ahmed Nüzhet Efendi'den almıştır. Tabibzade, *İstanbul Hankâhları Meşayihî*, 57.

²³⁸ Hüseyin Kurt, *Hasırîzade Mehmed Elif Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, 2003), 24-88. MŞH.MMD. nr. 1794/43. Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevîlik*, (İstanbul: İnkılap ve Aka, 1983), 321.

²³⁹ Tasavvuf, mantık, gramer ve edebiyat alanlarında birçok eseri bulunmaktadır: İlm-i Nahiv'den Hurûf-ı Ma'ânî'den bahseden Muhtârü'l-enbâ fî'l-hurûf ve'z-zurûf ve ba'zî'l-esmâ, Türkçe ecel konusunda bir risâle, Türkçe ve Arapça mantıktan İsagoçi risâlesi üzerine el-Mebde isimli bir şerh, Semeretü'l-hadis fî'l-ma'rifeti'n-nefs ve El-Bârikât, Tenşîtü'l-muhîbbîn bi-menâkibi Hâce Hüsâmeddîn, el-Kelimâtü'l-mücmelle fî şerhi't-Tuhfeti'l-mürsele, ed-Dürrü'l-mensûr fî (min) hizâneti esrâri'n-nûr, et-Tenbîh, İrşâdü'l-gâvîn bi-reddi nazariyeti Darwin ve Divan. Elif Efendi, Arapça olduğu kadar Mesnevi

1296/1879'da hacca giden babası Ahmed Muhtar Efendi tarafından tekkeye vekil tayin edilen Elif Efendi, dönüşte babasının münzevi bir hayatı tercih ederek tekkeyi ona bırakmasıyla henüz otuz yaşında iken postnişin olmuş (1319/1901) ve 1880 yılından tekkelerin kapatılmasına kadar geçen kırk beş yıl boyunca bu dergâhın meşihat vazifesini yürütmüştür.²⁴⁰

Meclis-i Meşâyihi'nin yedinci reisi olan Elif Efendi tercüme-i halinde; 1000 kuruş maaşla ve 7 Ağustos 1324/1908'de Meclis riyasetine tayin edildiğini söylemektedir; defterlerde de tayin tarihi 1908 olarak verilmiştir. Ancak yukarıda Muhyiddin Efendi'nin riyasette olduğu tarihten bahsederken, onun da 1909 yılında riyasette adının geçtiğine dair paylaştığımız mevcut arşiv belgesine göre, bu dönemde rahatsızlık ya da görevlendirme gibi farklı sebeplere ve riyasetin boş bırakılmaması zarureti binaen, azalardan reisliğe zaman zaman kısa süreli geçişlerle vekillik ya da görev değişimi/taksimi yaşandığı anlaşılmaktadır. Zira 1908-1914 tarihleri arasında Meclis-

okuduğu için Farsça'ya da vukufiyeti vardır; Hasırîzade Divanı'nda Farsça ve Arapça şiirler bulunmaktadır. Darvinizme reddiye olarak kaleme aldığı makalesinde Elif Efendi; "İslam, terakkiye mâni değil, terakkinin amiridir." anlam dairesinde bir savunma mekanizması ile, İslam'ın akla ve fenne muhalif olmadığını, deliller ve akla uygun açıklamalarla yapılan hakikatleri İslam'ın reddetmeyeceğini savunmaktadır. Tenşîtü'l-muhibbîn bi-menâkıbi Hâce Hüsâmeddîn adlı eserinde ilimlerinden müstefid olduğu hocaları Selahaddin Dede ve Hüsameddin Dede'yi anlatmaktadır. MŞH. SAİD. 49/9. MŞH.MMD. nr. 1761/33. Elif Efendi, Mimaride, tekkenin planını çizebilecek bir malumata sahiptir. Kara, *Osmanlı Kültürünü Cumhuriyete Taşıyan Köprü Şahsiyetler*, 53-58. MŞH.MMD. nr. 1794/43.

²⁴⁰ MŞH.MMD. nr. 1793/32. Mehmet Akif Köseoğlu, *İstanbul'un 100 Tekkesi*, (İstanbul: Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2016), 62-63. Elif Efendi'nin babası Ahmet Muhtar Efendi'nin vefatıyla 1319/1901 yılında Sütlüce'de Hasırîzade Şeyh Mustafa Efendi Dergahına şeyh olarak atandığı bilgisi yer almaktadır. MŞH.MMD. nr. 1774/69. Elif Efendi'nin birkaç kez Sütlüce Dergâhı'na talip olduğu ve Meclis tarafından tayin edildiğine dair Meclis-i Meşâyihi defterlerinde kararlar bulunmaktadır (1319/1901). Aynı yıl Hasan Efendizade Cemaleddin Efendi'nin, Sütlüce Hasırîzade Dergâhının meşihatine Elif Efendi ile birlikte atanması için arzuhal verdiği ve ayrıca Şeyh Süleyman Efendi'nin vefatıyla, Dergâhın Elif Efendi'ye tevcih edildiği görülmektedir (1336/1917) MŞH.MMD. nr. 1758/76'a; 1765/60. Mustafa Kara, *Köprü Şahsiyetler*, 53-58.

i Meşâyih riyasetinde Elif Efendi bulunmaktadır ve Es'ad Efendi'ye bırakıncaya kadar bu vazifeyi ifa ettiği bilinmektedir.²⁴¹

Hasırızade Dergâhının son şeyhi olan Elif Efendi, 1927'de vefat etmiş ve tekkesinin bahçesine defnedilmiştir.²⁴²

2.4.3. Meclis-i Meşâyih'in Diğer Çalışanları

Meclis-i Meşâyih'in reisleri yanında yönetime yardımcı unsurlar olarak; başta Meclis-i Meşâyih azaları olmak üzere, müfettişler, nâzırlar, katipler, mukayyitler ve memurlar, yönetime katkı sağlamışlardır.

Meclis çalışanlarının kim olduğuna dair tespitte yaşanan en büyük sorun, aza isimlerinin “Ahmed” “Ali” gibi çokça bulunan isimlerden olması, adların bir künyesi, ünvanı veya fârik bir vasfının bulunmaması, kim olduğunun tesbitinde nisbeten kolaylık sağlayacak ek bir isme sahip olmaması ya da belirleyici bir özelliğinin belirtilmeden verilmesidir. Mesela şeyhin mensup olduğu tarikat ile hangi tekkenin şeyhi olduğunun yazması ya da “Ali Enver veya Ahmed Mesud” gibi daha belirleyici çift isimlerin olması; kişilerin tesbitinde hiç şüphesiz kolaylık sağlayacak ipuçlarıdır.

Meclis-i Meşâyih azalarından Ali Efendi, karışıklığa sebep olacak kişilerden biriydi. Bu belirsizliği Ali Efendi'nin; Revnakoğlu ve Hüseyin Vassaf tarafından “Ali Fakrî” olarak bahsedilen zat ile aynı kişi olduğunu tespit ederek aşmaya muvaffak olabildik.

²⁴¹ Meşihate tensip tarihi hakkında muhtelif bilgiler bulunmaktadır. Hüseyin Vassaf; Elif Efendi'nin 1324/1907 tarihinde Meclis-i Meşâyih riyâsetine tayin edildiğini; Mehmet Akif Köseoğlu ise 1907-1914 yıllarında bu görevi ifa ettiğini yazmıştır, ancak bu mümkün görünmemektedir, zira Muhyiddin Efendi bahsinde de ele aldığımız üzere, Muhyiddin Efendi'nin 1909 tarihinde Meclis-i Meşâyih reisi olarak maaş aldığı görülmektedir ve ayrıca 1908 yılında Elif Efendi'nin riyasete tensip edildiğine dair Meclis kararı bulunmaktadır. Mehmet Akif Köseoğlu, *İstanbul'un 100 Tekkesi*, 62-63. Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, I/445-459. MŞH.MMD. nr. 1766/54. Meclis-i Meşâyih riyasetine tayin olunan Elif Efendi hakkında ekseri meşâyih-i kirâm taraflarından memhûr havale buyurulan mazbata. MŞH.MMD. nr. 1777/106-107; 1735/260, 331; 1755/255; 1794/43; BOA.BEO. 3625/271807. Bayram Ali Kaya, *Tekke Kapısı*, 251-253.

²⁴² Köseoğlu, a.g.e., 62-63.

Bir diğerk sorun, Kasımpaşı Mevlevîhanesi postnişini ve Meclis reisi olan Ali Efendi ile ilgiliydi. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere, arşivde isminin sadece Ali Efendi olarak geçmesi, Mevlevî kaynaklarında ise Ali Rıza olarak verilmesi araştırma sonucu elde edilebilen bilgiler olarak sonuca ulaşmamızı sağladı. Aynı dönem Meclis kararlarında, biri Meclis-i Meşâyih reisi diğerk ikisi Meclis azası olan üç Ali Rıza Efendi'den bahsedilmesi, Meclis tarihi ile ilgili bilgilerde araştırmacıların yanılgısına neden olmuştur. Bu isimler; Kasımpaşı Mevlevîhanesi şeyhi ve Meclis-i Meşâyih reisi Ali Rıza Efendi; diğerkleri Kefevî Dergâhı şeyhi ve Meclis azası Ali Rıza Vasfî Efendi ile Ali Rıza Fakrî Efendi'dir.²⁴³

a) Meclis-i Meşâyih Azaları

Meclis-i Meşâyih azalarını başta Meclis-i Meşâyih kararları altında ismi bulunanlar olmak üzere, Salmeler ile Osmanlı arşivinden tesbit etmeye çalıştık. Meclis mensuplarının tercüme-i hal bilgilerini ise defterler, arşiv belgeleri ve konu ile ilgili kaynaklardan araştırdık. Tasnifte iki şeyhin hem azalık hem de riyaset görevi bulunduğu için, tez kapsamımız içinde geçen tarihteki görevini baz alarak inceledik.

²⁴³ Mine Durmuş, 1906 yılında Meclis defterlerinde aza olarak ismi geçen kişinin Kasımpaşı Mevlevîhanesi şeyhi Ali Rıza Efendi olduğunu düşünerek, 1906 yılında Ali Rıza Efendi'nin vefat ettiğini bunun mümkün olmadığını yazmaktadır. Oysaki orda ismi geçen Ali Rıza Efendi; 1317/1900-1323/1906 yıllarında azalık görevinde imzası bulunan Ali Rıza Vasfî Efendi'dir. Durmuş, *Meclis-i Meşâyih II. Abdülhamid Devrinde Tarikatlar*, 102. Defterlerde 1298/1881 tarihli kararın altında ve sadece bir kere adı geçen Şûrâ-yı Devlet azâsından Hüseyin Tevfik'in Maliye Nezareti tezkiresi bulunmaktadır. MŞH. MMD. nr.1762/25. Mehmed Süreyya; Divrikli Mehmed Hamdi Efendi'nin oğlu (D.1286/1869-V.1305/1887), müderris, Galata ve Bilad-ı hamse Mollası ve aynı zamanda Mekke-i Mükerrreme kadısı olan *Hüseyin Tevfik* isimli alim bir zattan bahsetmektedir. Mehmed Süreyya Bey, *Sıccill-i Osmani*, haz. Seyit Ali Kahraman, (İstanbul, 1994), 557, (Süleyman Şevket'in hâşiyeli nüshası, Belediye Ktp., nr. 688/4'te). Mustafa Kara, İstanbul'un en meşhur mersiyehanı olarak tanınan bir Hüseyin Tevfik Efendi'den bahsetmektedir.1266/1849 Üsküdar doğumlu ve babası Gizlice Evliya Zaviyesi şeyhi Mehmed Muhlis Efendi olan bu zatın, babasının vefatıyla bu zaviyeye postnişin olarak tayin edildiği bilinmektedir.1324/1906 yılında vefat etmiştir. Mustafa Kara, *Buhara Bursa Bosna Şehirler/Sufiler/Tekkeler*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 520. MŞH. MMD. nr.1795/20-7A.

Bunlardan Es'ad ve Sükûti Efendileri, 1909 öncesi Abdülhamid Han devrinde azalık görevinde bulundukları ve riyaset görevlerinin II. Meşrutiyet (1326/1909) sonrasına denk gelmesi nedeniyle azalık dönemine rastlayan bölümde ele aldık.

1. Ahmed Mehmed Kerameddin Efendi (D. İstanbul 1274/1857-Ö.1934).²⁴⁴

Üsküdar Nasuhî Hânkâhında doğan Ahmed Kerameddin Efendi'nin babası ve aynı zamanda şeyhi Seyyid Şeyh Mehmet Muhyiddin Efendi'dir. Şa'bânî/Nasûhî halifeliği bulunan ve yirmi yıl bu tekkede hizmet eden Kerameddin Efendi, Üsküdar Doğancılar'daki Nasûhî Hânkâhında postnişinlik vazifesi üstlenmiştir, nesebinin Hz. Peygamber'e (sav) dayandığı söylenir.²⁴⁵

Muallimîn/Mektebi Muallimliği görevlerinde bulunan Ahmed Kerameddin Efendi; 1322/1905 târihinde Adliye Nezâreti Muhâsebe Kalemi Mümeyyizliği görevine ilâveten Meclis-i Meşâyih azâlığına tayin edilmiş; aynı anda iki memuriyet ve iki yerden maaş alamayacağına dair kanun çıkana kadar Meclis-i Meşâyih azâlığına devam etmiştir. Kerameddin Efendi, babasının vefatıyla Meclis azâlığından istîfâ ederek aslî vazifesi olan Muhâsebe Mümeyyizliğine dönse de emekli olduktan sonra tekrar Meclis azâlığına getirilmiş ve 1327/1910-1331/1914 yıllarında bu görevi sürdürmüştür. Bir süre verdikten sonra 1339/1921'de Meclis-i Meşâyih azası Haşim Efendi'den boşalan kadroya tekrar Kerameddin Efendi getirilmiştir.²⁴⁶

Postnişinlik, muallimlik ve memuriyet vazifeleri yanında kalem erbabı bir zat olan Kerameddin Efendi'nin; görev yaptığı tekkenin postnişinleri hakkında yazdığı bir eseri bulunmaktadır ve tekkeler kapatılana kadar Nasuhî tekkesinde postnişin olarak hizmet ettiği bilinmektedir. 1340/1921 yılında padişah kararıyla emekliye sevk edilen

²⁴⁴ MŞH. SAİD. 230/18, 3975/B.

²⁴⁵ Revnakoğlu, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u*, III/1096. MŞH.MMD. nr. 1794/18/1761/11-5; BOA. İST. MŞH.SAİD.230/18. 1909 yılında, Nakibü'l-Eşraf olduğu tasdiklenerek kendisine "siyadet hücceti" verilmiştir. Esra Yıldız, *Şeyhülislamlik Belgelerinde Hz. Peygamber'in İlmi Mirası, (1879-1924) Yılları Seyyid Ulema Biyografileri*, 158.

²⁴⁶ *Mümeyyiz*: Kâtibin yazdığını inceleyen ve temize çeken görevliye verilen isimdir. Orhan Doğan, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Mahkemelerinde Görev Yapan Yardımcı Adliye Çalışanları", *Adalet Dergisi*, 62-63, (2019 1-2); 540. BOA. Y.PRK.ZB. .21/73; Vassaf, *Sefine-i Evliya*, IV/80. MŞH.MMD. nr.1777/008, 106-107; 1776/004, 31; 1779/61, 64.

Kerameddin Efendi'nin 1925'te tekkelerin kapatılmasıyla derin bir hüznü yaşadığı ve Şeyh Şa'ban-ı Veli Âsitanesi ve Hankâhından çıkmadığı ve kalan ömrünü tekkesinin meşrutasında geçirdiği rivayet edilir.²⁴⁷

Ahmed Kerameddin Efendi; Karacaahmed Mezarlığında, Şair Nâbî'nin yakınında medfundur.²⁴⁸

2. Ahmed Mesud Efendi (D.? -Ö.1332/1914):

Ahmed Mesud Efendi, Mehmed Nureddin Efendi'nin oğlu, Merkez Efendi Dergâhı şeyhi Nureddin Efendi'nin torunudur. Kırk sene bu dergâhta postnişinlik vazifesi yürüten Ahmed Mesud Efendi'nin, şeyhliği gibi Meclis-i Meşâyih azalığı da uzun yıllar devam etmiştir (1312/1894-1332/1916).²⁴⁹

Azalığı esnasında ilkin, Üsküdar'da Saçlı Hüseyin Efendi Dergâhı şeyhinin vefatıyla biraderi Ahmed Nurullah Efendi'ye (1312/1894); bir sene sonra da Sehremini'nde Cuma Tekkesi (diğer adıyla Ümmü Sinan Zâviyesi) şeyhi Zekâîzâde Şeyh İbrahim Şükrullah Efendi'nin vefatıyla oğlu Mustafa Enver Efendi'ye vekillik yapmıştır (1313/1896). Üsküdar Saçlı Hüseyin Dergâhı şeyhi Yunus Efendi'nin vefatıyla yerine getirilen kardeşi Ahmed Nurullah Efendi'ye de Ahmed Mesud Efendi'nin niyabet ettiği bilinmektedir. Ahmed Mesud Efendi'nin vefatıyla münhal kalan Merkez Efendi Dergâhı meşîhat cihetinin, yetişkin çağa erişinceye kadar Zekâî Efendi'nin vekâletinde oğlu Nureddin Efendi'ye tevdi edildiği bilinmektedir.²⁵⁰

Ahmet Mesut Efendi, Hz. Merkez Türbesi'nde kardeşinin yanında medfundur.²⁵¹

²⁴⁷ Şeyhi's-Sufî fi Menâkıb-ı Pîr Nasûhî" isimli Hz. Nasuhî ve sülalesi hakkında yazılmış bir eseri bulunmaktadır. Eserde; Hazret-i Pîr Nasuhî'nin menkıbeleri, tarikatın adab ve usulü ile ilgili bilgiler yanında, Halvetî-Şabaniyye tarikati şeyhlerinin tercüme-i hâlleri bulunmaktadır. Esra Yıldız, *Şeyhülislamlık Belgelerinde Hz. Peygamber'in İlmi Mirası, (1879-1924) Yılları Seyyid Ulema Biyografileri*, 158. Vassaf, IV/81; MŞH.MMD. nr.1794/18; 1779/64-112; 1757/49.

²⁴⁸ Köseoğlu, *İstanbul'un 100 Tekkesi*, 243.

²⁴⁹ MŞH.MMD. nr.1777/106-107. Tabibzade, *İstanbul Hankahları*, 9.

²⁵⁰ MŞH.MMD. nr. 1772/193, 284;1758/43b, 66b. Vassaf, III/459;

²⁵¹ Vassaf, III/459. Tabibzade, 9.

3. Ahmed Rif'at Efendi (D. 1283/1867-Ö. 1337/1918):

Şeyh Cemal Efendi'nin oğlu ve Sokullu Tekkesi Şeyhi Mustafa Hulûsî Efendi'nin halifesidir. Ahmed Rif'at Efendi Meclis-i Meşâyih Reisi Ahmed Muhyiddin Efendi'nin katıldığı bir merasimle posta oturmuştur (1314/1896).²⁵²

Meclis-i Meşâyih'te beş yıl kadar azalık görevinde bulunduğu bilinen Ahmed Rif'at Efendi ile ilgili Mehmet Akif Köseoğlu; 1905-1907 yılları arasında Meclis-i Meşâyih a'zalığında bulunduğunu ve devranda mahir olduğunu söylemektedir, ancak Rif'at Efendi'nin bu tarihten önce de meclis azası olduğu bilinmektedir, zira Meclis-i Meşâyih defterlerinde 1901-1906 yılı toplantılarında imzası bulunmaktadır.²⁵³

1918 yılında vefat eden Ahmed Rif'at Efendi, vasiyetine binaen Merkez Efendi Dergâhı civarındaki Üçler Kabristanı'na defnedilmiştir.²⁵⁴

4. Ali Âsım Efendi (D.? -Ö. 1316/1899):

Ali Âsım Efendi, Beypazarlı Hasan Efendi'nin oğludur. Beypazarlı Hafız Seyyid Ali Âsım Efendi adıyla maruftur. Bayezîd Medresesi dersiamlarındandır ve Ankaralı Hacı Hasan Efendi'nin halifesidir.²⁵⁵

İlmiye icazetnamesi yanında 1296/1879 tarihinde Nakşî tarikatinden icazeti ve halifeliği bulunan Ali Âsım Efendi, Derviş Safvetî Paşa Tekkesinde postnişînlük vazifesi yürütmüştür (1285/1868). Tekke idaresinde ciddi ve hassas davranan Ali Âsım Efendi'nin mesuliyetinden çekindiği için dervişandan kimseye hilafet vermediği rivayet edilir. 1306/1888-1307/1889 yıllarında Meclis-i Meşâyih azalığı görevinde bulunan ve kıdemli olmasına rağmen belirli bir süre bedelsiz olarak bu vazifeyi yürüten Ali Âsım Efendi'ye, azalıkta bir kadro boşalınca ödeme yapılmaya başlanmıştır. Safvetî Paşa Tekkesinin imamlığını da yapan Hafız Ali Âsım Efendi'nin,

²⁵² Köseoğlu, *Suriçi İstanbul'un Tekkeleri*, 428-429.

²⁵³ 1775-1769-1770 Nolu Meclis-i Meşâyih Defterleri.

²⁵⁴ Köseoğlu, *a.g.e.*, 428-429.

²⁵⁵ A.g.e., 345. BOA.DH. SAİDd...44/183; Revnakoğlu, V/2114.

bu görevi esnasında ayrıca Ankara Hacı Bayram Veli Camii imamet ve hitabet cihetlerini talep ettiği bilinmektedir.²⁵⁶

Altmış üç yaşında vefat eden Ali Âsım Efendi'nin yerine, oğlu Ahmet Refik (Ak) Efendi'nin (D.1285/1868 İstanbul) talip olduğu ve Meclis-i Meşâyih'e başvurduğu görülmektedir. Arzuhalı kabul edilen ve tekkenin son şeyhi olarak Safvetî Paşa Dergâhına postnişîn olan Ahmet Refik Efendi'nin, on yıl kadar bu vazifeyi yürüttüğü ve babası gibi altmış üç yaşında vefat ettiği bilinmektedir.²⁵⁷

Ali Âsım Efendi, Eyüp Kâşgârî Nakşî Tekkesinde medfundur.²⁵⁸

5. Ahmed Nazif Efendi (D.? -Ö.?):

Hakkında fazla bir bilgiye ulaşamadığımız Hafız Ahmed Nazif Efendi, Mirahor Dergâhı şeyhidir. 1304/1886 yıllarında Meclis-i Meşâyih azası olarak görev yapmıştır. Nazif Efendi; daha önce bahsettiğimiz, Meclis-i Meşâyih azası iken Meclis'in sunduğu imkanlardan diğerlerinin faydalanması için görevden alınanlardan biridir.²⁵⁹

Meclis-i Meşâyih defterlerinde, Hafız Ahmet Nazif Efendi'den boşalan meşihat vazifesine tayini talebiyle, oğlu Necmeddin Efendi'nin verdiği arzuhalinden (1312/1894); babasının bu tarihlerde vefat ettiği anlaşılmaktadır.²⁶⁰

6. Ali (Fakrî) Efendi (D. İstanbul 1270/1854/-Ö. 1845/1929):²⁶¹

Şeyh Ali Rıza Efendi'nin ismi Şeyh Ali, mahlası Rıza'dır; Şeyh Seyyid Ali Efendi olarak bilinmektedir. Şeyh Mehmet Emin Efendi'nin oğludur. Ancak Revnakoğlu ve Vassaf; isminin, "Ali Fakrî" olduğunu söylemektedir. Nesebinin Abdülkadir

²⁵⁶ MŞH.MMD. nr.1765-1769 nolu Meclis-i Meşâyih Defterleri. Revnakoğlu, V/2113-2114. Köseoğlu, *İstanbul'un 100 Tekkesi*, 164. BOA.ŞD.129/6; BOA.A]. MKT.NZD. 874/70.

²⁵⁷ BOA.DH. SAİDd.44/183. Revnakoğlu, V/2114. BOA. DH.SAİDd. 47/283; MŞH.MMD. nr. 1765/29; 1773/76.

²⁵⁸ A.g.e., V/2113-14.

²⁵⁹ MŞH.MMD. nr. 1769/222.

²⁶⁰ MŞH.MMD. nr. 1764/152.

²⁶¹ BOA.MŞH. SAİD. 117/17, 1343/B.

Geylanî'ye dayandığı rivayet edilir.²⁶²

Şeyh Ali Rıza Efendi eğitimini ve icazetini, arasında babasının da bulunduğu birçok değerli alimden almıştır. Üsküdar Selim Baba Çınar Tekkesinin meşhur şeyhi Ömer Hulusî Efendi'den Nakşî hilafeti ve ayrıca Sünbüliyye ve Rifa'iyye icazetleri bulunan Ali Fakrî Efendi ile ilgili Hüseyin Vassaf; asıl hilafetinin Sa'diyye tarikatinden olduğunu ve diğer icazetlerinin ise teberrüken verildiğini, söyler. Üsküdar'da Hallaç Baba Tekkesi şeyhi olan babası Mehmed Emin Efendi'den sonra bu tekkede posta oturmıştır. Ancak Ali Fakrî Efendi'nin bu tekkeyi daha sonra, kendi rızasıyla Ahmed Ferid Efendi'ye bıraktığı bilinmektedir.²⁶³

Ali Rıza Efendi; Unkapanı civarında bulunan Seyyid Ahmet el-Buhârî Dergâhında derviş olarak hizmet etmekten gurur duyduğunu (1323/1906); Arapça-Farsça-Türkçe konuştuğunu ve yazdığını ancak basılmış bir eseri bulunmadığını tercüme-i halinde belirtmiştir. Revnakoğlu; Ali Fakrî Efendi'ye mazbata verilerek Şeyh Ahmed Buhârî Tekkesine tayin edildiğini ancak Sükutîzade Muhammed Şerif Efendi, Neccarzade Mustafa Rızaeddin ve Fethi Efendizade Şemseddin Efendilerin karara itiraz ettiklerini, buna rağmen Meclis çokluğuyla tevcihin gerçekleştiğini, anlatır (1324/1906). Ali Fakrî Efendi ayrıca, Şeyh Ata Efendi'nin azliyle boşalan Üsküdar Özbekler Tekkesi meşihatine; reşid olmayan evladı Necmeddin Efendi'ye vekalet etmek üzere görevlendirilmiştir (1911-1912). Ali Fakrî Efendi'nin, Buhârî Tekkesi şeyhliği

²⁶² Vassaf, II/105. Ali Rıza Efendi, Abdulkadir Geylani sülalesine bağlı olduğunu gösterir siyâdet belgesinin kaybolduğunu söyler.

²⁶³ Revnakoğlu, II/910. MŞH.MMD. nr. 1795/05/A. Babıali Nüfus kitabesinde 1500 kuruş maaşla memurluk yaptığı ve yine kendi arzusuyla bu görevden ayrıldığı ve kendini irşada verdiği anlatılmaktadır. Unkapanı'nda Seyyid Ahmet el-Buhârî Dergâhının şeyhi Mehmed Ali Efendi'nin vefatıyla (1324/1907) kendisi de tekkelerin kapatılmasına kadar bu tekkenin postnişinlik vazifesini üstlenmiştir ancak meşihat vazîfesi yanında imamlık ve muallimlik cihetlerinde de görevlidir. Revnakoğlu, II/909-910. Vassaf, hilafet verdiği Hüseyin Sa'deddin Efendiye meşihatini de bıraktığını yazmıştır. Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, II/108. Hallac Baba Dergâhı şeyhi Hüseyin Sadeddin Efendi, mürşidinin Ahmed el-Buhari Dergahı şeyhi Şeyh Ali Fakri es-Sadi Efendi olduğunu söyler. Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1996), 5/117.

yanında (1324/1906) “meşayih namına aza” sıfatıyla Meclis’te imzası bulunmaktadır (1333/1915-1338/1920). Meclis-i Meşayihdeki görevinden önce hiçbir rütbe ve nişanı olmayan Ali Rıza Efendi, Meclis-i Meşâyih azası olduğu yıllarda (1304/1886-1310/1893) eş zamanlı olarak Ahmed el-Buharî Dergâhı şeyhliğinde bulunmuştur. Meclis azalığına, ilk önce 600 kuruş maaşla başlamış ve bu vazifeden en son 2000 kuruşla 1336/1920’de emekli olmuştur.²⁶⁴

Mehmed Akif’in yakın dostlarından olan Ali Efendi’nin, Türkçe ve Farsça şiirleri bulunmaktadır, Sahra-yı Cedid Mezarlığı’nda medfundur.²⁶⁵

²⁶⁴ İlk eğitimini, Üsküdar'da Vâlîde Câmîi'nde Kara Hüseyin Efendizâde Ahmet Asım Efendi ile Vildan Faik Efendi'den almıştır (1314). Sa'diyye tarikat icazetini Üsküdar'da Abdülhay Efendizâde Abdülhalim Efendi Dergâhı postnişini babası Şeyh Emin Efendi'den (1290/1873); Nakşî icazetini ise Üsküdar'da Selim Baba Dergâhı şeyhi Nakşî Ömer Efendi'den almıştır. MŞH.MMD. nr. 1795/50; 1761/08-4. Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*, 272-274; Cebecioğlu, *Allah Dostları* 7, 368. Revnakoğlu, a.g.e., II/910. Köseoğlu, *İstanbul'un 100 Tekkesi*, 252-253. Vassaf, V/105-112. MŞH.MMD. nr. 1779/45.

²⁶⁵ A.g.e., V/105-112.

8. Ali (Rıza) Vasfî Efendi (D. İstanbul 1267/1851-Ö.1328/1910)²⁶⁶

Kefevî Dergâhı şeyhi Hâce Muhammed Raşid Efendi'nin oğlu olan Ali Vasfî Efendi'nin, Murad Molla Dergâhı şeyhi ve Meclis-i Meşâyih azası Mehmed Arif Efendi'nin halifelerinden olduğu bilinmektedir.²⁶⁷

Nakşî/Müceddidî icazeti olan Ali Vasfî Efendi, hocasının vefatıyla boşalan meşihatte talip olmuş ancak posta Vezirzade Rodoslu Ali Talip Efendi oturduğu için, meşihatte görevlendirilememiştir. O zamana kadar bir Nakşî-Müceddidî koluna mensup olan bu tekkenin, Ali Talip Efendi ile Nakşîbendî-Halidî koluna geçtiği rivayet edilir. “Kefevî Tekkesi Şeyhi Vasfî” namıyla manzum bir imza kullanmakta olan Ali Vasfî Efendi; babası Raşid Efendi'nin vefatıyla, bu dergâha postnişîn olmuştur.²⁶⁸

Tabibzade'nin, şair; Revnakoğlu'nun muharrir, imam, şeyh, şair ve kahve adamı olarak vassaf ettiği Şeyh Vasfî Efendi'nin, Kefevî namı diğer Keşfî Efendi Dergâhı şeyhliği yanında, tekkeye meşrut olan mektebin hocalığı ile Hafız, Câmî Divanı ve Mesnevi dersleri verdiği bilinmektedir. Birkaç kahvenin müdavimi, rint-meşrep ve sıradışı bir şeyh olan Vasfî Efendi'nin; mektep muallimliği ve eser yazmakla meşgul olması gibi nedenlerle tekkesinde düzenli olarak bulunmadığı rivayet edilir.²⁶⁹

²⁶⁶ Albayrak, I/375. M. Akif Köseoğlu, Vasfî Efendi'nin ismini Şair Ali Rıza Vasfî olarak vermiştir. Köseoğlu, *Suriçi İstanbul Tekkeleri*, 271.

²⁶⁷ Sadık Albayrak, ismini Mehmed Raşit Efendi olarak vermiştir. A.g.e., 374. Şeyh Raşid Efendi, dönemin kurrarındandır. Revnakoğlu, II/723. Tabibzade, *İstanbul Hankâhları Meşayihî*, 12. Vasfî Efendi, Gelibolulu Hoca Tahir Efendi'den, Mesnevi ile Mola Cami ve Hafız divanlarını okumuştur. Mustafa Özşarı, “Şeyh Vasfî”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39/71-72.

²⁶⁸ Revnakoğlu, II/639. İlk eğitimini babasından almıştır. Ahaveyn Mustafa Efendi'den Şerh-i akaid, Gelibolulu Hacı Tahir Efendi'den Mesnevi, Hafız ve Cami Divanı okumuştur. Mekteb-i Kudat'ta muallimlik yapmıştır. Vassaf, C.II/261; Revnakoğlu, II/715.

²⁶⁹ Tabibzade, *İstanbul Hankâhları Meşayihî*, 12. Revnakoğlu, II/715-723; Köseoğlu, *Suriçi İstanbul Tekkeleri*, 271-272. Muallim Naci ile yakın dost olan Vasfî Efendi; Gelibolulu Hoca Tahir Efendi'den Mesnevi, Cami ve Hafız dersleri almıştır. Eserleri: Cezebat, Levami, Barika, Muhadarat, Reyahîn, Şöyle Böyle, Metali, Feyz Abad, Kelimat-ı İslamiyye, Hikemiyat-ı İslamiyye, Nahv-ı Osmani, Sarf-ı Osmani, Sevatı', Münşeat-ı Şeyh

Ali Vasfî Efendi, 1317/1900 yılında Meclis-i Meşâyih azalığına getirilmiş ve 1323/1906 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür. 1327/1909 tarihli Elif Efendi riyasetindeki Meclis-i Meşâyih toplantısında, Meclis azası ve Kefevî Dergâhı şeyhi olarak “Vasfî” ismiyle imzası bulunmaktadır. Tasavvufta nisbeti, Nakşî tarikatı Murad Molla Dergâhı şeyhi Şeyh Hacı Arif Efendi’ dendir.²⁷⁰

Rüşdiyelerde ve Mekteb-i Nüvvabda muallimlik yapan Ali Vasfî Efendi, Muallim Naci ile Tercüman-ı Hakikat, Saadet ve Mürüvvet gazetelerinde çalışmıştır. Muallim Naci’nin “Edebiyat Mektebi”ne mensup üstad şairlerden biri olan Ali Vasfî Efendi’nin, Muallim Naci’yle beraber telif ettiği “Şöyle Böyle” isimli risalesi yanında başka eserleri de bulunmaktadır.²⁷¹

Başarılarından dolayı kendisine gümüş imtiyaz madalyası verilen Ali Vasfî Efendi’nin 1324/1909’da aniden vefat ettiği ve babasının kabrine defnedildiği bilinmektedir. Vasfî Efendi’den sonra yerine, yaşı küçük olduğu için, niyabetle Abdülkadir Naci Efendi geçmiştir.²⁷²

Ali Vasfî Efendi’nin mezarı Draman Camii Haziresi’ndedir.²⁷³

9. Ali Şemseddin Efendi (D. İstanbul 1270/1853-Ö. 1926).²⁷⁴

Şeyh Ali Şemseddin Efendi, Şeyh Mehmed Fethî Efendi’nin oğludur. Nesep itibariyle Yazıcızâde Mehmed Efendi’nin sülâlesine mensuptur.

Vasfî, Muharrerat-ı Şeyh Vasfî. Şeyh Vasfî Efendi aynı zamanda Draman Cami imamıydı, ancak oraya da gitmediği için yerine vekil bulundurduğu söylenir. BOA.İ.TAL.227/3. Vassaf, II/261.

²⁷⁰ Albayrak, I/374; MŞH.MMD. nr. 1777/106-107; 1774/001, 39, 121, 142; 1775/34, 101, 138.

²⁷¹ Vassaf, II/261; Albayrak, I/374.

²⁷² A.g.e., C.II/261. MŞH.MMD. nr. 1767/11.

²⁷³ Mustafa Özşarı, “Şeyh Vasfî”, 39/71-72.1899/1317 yılında Kefçe Dede Dergâhı meşihat mutasarrıfı olan Mahmud Efendi’nin vefatıyla yerine damadı Şevki Efendi getirilmiştir. MŞH. MMD. nr. 1773/110.

²⁷⁴ MŞH. SAİD. 254/40.

Fethi Efendi Tekkesi'nde doğan Ali Şemseddin Efendi'nin babası yedi yaşında vefat edince, kendisine vekalet etmek üzere, Taşlıburun Tekkesi şeyhi Süleyman Sıdkî Efendi görevlendirilmiş ve 20 yaşına gelince posta oturmuştur. Sa'diyye tarikatinden hilafet alan Ali Şemseddin Efendi; 1290/1873 yılında, Üsküdar Kefçedede Mahallesi'nde bulunan Şeyh Fethî Efendi Dergâhına seccâdenişîn olarak tayin edilmiştir (1334//1917).²⁷⁵

Dersaadet'te fahri görevlerde bulunan Şemseddin Efendi'nin tercüme-i halinde verdiği bilgilere göre; 1306/1889 târihinde Meclis-i Meşâyih azalığına getirilmiş, meşrutiyetin ilânından beş ay sonrasına kadar yaklaşık yirmi yıl bu görevi ifa etmiş; ayrıldıktan sonra bir daha başka bir devlet memuriyetinde bulunmamıştır.²⁷⁶

33 yıl Fethî Efendi tekkesinde postnişinlik vazifesi yürüten Ali Şemseddin Efendi'nin, vefat ettiğinde hiç halifesinin olmadığı bilinmektedir (1892-1925).

10. Ebulfeyz Efendi (D.1243/1828-Ö.1331/1913):

Ebulfeyz Efendi, Şeyh Necati Efendi'nin oğludur. Eyüp'te bulunan Şah Sultân Dergâhı şeyhidir. Şeyh Esad Efendi'nin istifasıyla, onun yerine Meclis-i Meşâyih tarafından Meclis-i Meşâyih azası olarak tayin edilmiştir (1316/1899).²⁷⁷

510 kuruş azalık maaşı alan Ebulfeyz Efendi'nin bu görevi (1316/1899-1323/1906) yıllarında ifa ettiği görülmektedir. Ebulfeyz Efendi'nin Eyüp Mihrişah Sultan Türbesi hatm-i hâce mutasarrıfı Kaşgâri Dergâhı postnişini şeyh Mehmed Âşir Efendi'nin

²⁷⁵ Övüç, *Üsküdar Tekkeleri Örneğinde Devlet Tekke İlişkileri*, 589. BOA. BEO.1635/122594; MŞH.MMD. nr. 1794/24. Üsküdar'da Seyfettin Efendi Dergahından boşalan yerin, Ahmediye'de bulunan fethi Efendi Dergahına tahsis edildiği bilinmektedir. BOA. ŞD. 330/16. Bânisi I. Ahmed olan bu tekkenin önce Celveti iken daha sonra Sa'di tarikatine geçmiştir; Malatyalı İsmailağa külliyesi içinde tesis edilmiş bir tekkedir. Bugün tekke binasından ve türbesinden eser kalmamıştır. Övüç, *Üsküdar Tekkeleri Örneğinde Devlet Tekke İlişkileri*, 584-585. MŞH.MMD. nr. 1794/24.

²⁷⁶ A.g.k., 24.

²⁷⁷ MŞH.MMD. nr. 1765/33.

vefatıyla yerine başvuruda bulunmuş; talebi kabul edilerek bu türbeye ataması yapılmıştır (1320/1903).²⁷⁸

Şeyh Ebulfeyz Efendi vefat edince (1331/1913), yerine tevcihi uygun görülen büyük oğlu Burhan Efendi, sağlık sorunları sebebiyle bu görevi ifa edemeyeceğini ve meşihati küçük kardeşi Mustafa Saim Efendi'ye bırakmak istediğini bildirmiştir. Bunun üzerine Eyüp Bahariye'de bulunan dergâhın postnişinlik ciheti, Hafız Mustafa Saim Efendi'ye tevcih edilmiştir (1331/1913). Aynı zamanda Eyüp'te Mihrişah Valide Sultan Türbesinin hatm-i haccgân cihetinin de mutasarrıfı olan Şeyh Ebulfeyz Efendi'nin vefatıyla, bu göreve Şeyh Murat Zâviyesi şeyhi Abdülkadir Efendi tayin edilmiştir (1331/1915).²⁷⁹

11. Kemaleddin Efendi (D. İstanbul 1257/1841-Ö. 1332/1914):

Abdülvahid Kemaleddin el-Mecdi ya da Balat şeyhi olarak bilinen Kemaleddin Efendi, Hafız Muhammed Şakir Efendi'nin oğludur. Hafız Kemaleddin Efendi, Koca Mustafa Paşa Dergâhı şeyhi Rıza Efendi'nin de halifesidir.²⁸⁰

Kemaleddin Efendi, Sünbülîyye tarikatinden, Balat Ferruh Kethüdâ Dergâhının şeyhidir. Halvetîyye'nin Sünbülîyye koluna bağlı Balat'ta bulunan bu tekkenin İstanbul'un fethi akabinde kurulmaya başlanan tekkelerden biri olduğu rivayet edilir. Kemaleddin Efendinin vefatına kadar bu tekkede postnişinlik yaptığı bilinmektedir. Sütlüce Hasırîzade Tekkesi'nin zâkirbaşısı babasının vefatıyla, tekkenin 17. şeyhi olarak posta geçen Kemal Efendi'nin; Halvetî-Sünbülî, Halvetî-Şabanî ve Melamî, Halvetî-Gülşenî, Nakşî-Müceddidî tarikatlarından hilafet aldığı bilinmektedir.²⁸¹

²⁷⁸ MŞH.MMD. nr. 1777/106-107; 1773/82, 136; 1774/32, 134, 94, 140; 1775/130; 1765/79;

²⁷⁹ MŞH.MMD. nr.1735/210; 1758/22a; 1736/86.

²⁸⁰ Köseoğlu, *İstanbul'un 100 Tekkesi*, 115.

²⁸¹ 1782 numaralı Tekke Defteri'nde; birkaç kez uyarıldığı halde Ferruh Kethüda Dergahına kaydının yapılmadığına dair ihtar edildiği bilgisi yer almaktadır. MŞH. MMD. nr. 1782/12; 1761/08-2. Köseoğlu, 36, 115. Hüseyin Vassaf; Kemaleddin Efendi'nin yazar, bestekâr ve musikîşinas biri olduğunu söylemektedir. Revnakoğlu da devranın en zor usûllerinde dahi üstad olduğunu, o geldiğinde meydanın kendisine bırakıldığını ve ayrıca güzel sesiyle Mevlid-i şerif ve Mi'râciyye okuduğunu söyler. Virdü'l-Azami'l-Kemaliyye isimli bir

Meclis-i Meşâyih bazı dönemlerde, azalarda değişikliğe gitmiştir; bu dönem Meclis-i Meşâyih azalığına getirilenler arasında Kemaleddin Efendi de bulunmaktadır. Kemalettin Efendi, (1306/1888-1308/1890) yıllarında Meclis-i Meşâyih'te azalık vazifesi yapmıştır.²⁸²

Kemaleddin Efendi'nin vefatıyla, yerine tekkenin son şeyhi olan oğlu Hüseyin Necmeddin Efendi geçmiştir. Şeyh Kemaleddin Efendi tekke haziresinde medfundur, taşı olmayan kabir ona aittir.²⁸³

12. Mahmud Nureddin Efendi (D. Tırhala 1281/1864-Ö.1337/1920):²⁸⁴

Bugün Yunanistan sınırları içerisinde bulunan Tırhala sancağı ulemasından, Dizdârzâde Yusuf Ramazan Efendi'nin oğlu olan Mahmud Nureddin Efendi'nin; ilk eğitimini Tırhala kasabasında aldığı ve o zaman Türkiye'ye bağlı olan bu sancağın Yunanistan'a bırakılmasıyla ailesiyle İstanbul'a göç etmek zorunda kaldıkları bilinmektedir.²⁸⁵

İstanbul'a gelince Fatih dersiamlarından on beş sene ilim tahsil eden Mahmud Efendi; o dönem Yunanistan ile muharebede bulunan Osmanlı devleti tarafından, Yunanca bildiği ve Belediye Reis Muavinliğine aşina olduğu için, Mahkeme-i Mahsûsa-i

eseri bulunmaktadır. Sadeddin Nüzhet Ergun, "Türk Musikisi Antolojisi'nde (s.658); Kemaleddin Efendi'nin, Gülşenî savtların tümüne vakıf olduğunu hatta Miraciye'nin kaybolan "nevâ" bahrini yeniden bestelediğini ancak Nâyî Osman Dede'nin vüs'atine ulaşamayan eserin teveccüh görmediğini, söyler. Revnakoğlu, , II/773-775.

²⁸² 1765-1769-1770 Nolu Meclis-i Meşâyih Defterleri. MŞH.MMD. nr. 1769/222. Atiyyelerden faydalanılması için yapılan görev değişikliğinden daha önce bahsetmiştik.

²⁸³ MŞH.MMD. nr. 1758/47b; Revnakoğlu, II/774. Revnakoğlu, oğlunun ismini Mehmed Necmeddin Efendi olarak vermiştir. Kemaleddin Efendi'nin vefatıyla yerine halifesi Muhammed Muhyiddin Efendi'nin uzun yıllar vekaleten şeyhlik yaptığı bilinmektedir. Köseoğlu, 115.

²⁸⁴ MŞH. SAİD. 3/10, 15D.

²⁸⁵ MŞH.MMD. nr. 1795/59. Babası Meclis-i De'âvî azâlığında bulunmuştur ve hayattayken Dizdârzâde (kale bekçisi, komutanı) olarak bilinse de vefatından sonra kendi adıyla anılmaktadır. İlk ve orta eğitimini bu kasabada almış ancak bu sancağın 1897'de Yunanistan'a ilhakıyla birlikte babasıyla İstanbul'a gelmiştir.

Fevkalâde Mustantıklığı vazifesine getirilmiş; ancak rahatsızlığı sebebiyle bu görevi altı ay yapabilmiştir. Otuz beş yaşına geldiğinde devlet memuriyetine geçen Mahmud Efendi, Meclis-i İdâre Emvâl-i Eytâm azâlığından sonra 1325/1909'da Meclis-i Meşâyih azalığı ve aynı zamanda ilave olarak Tedkîk-i Hüviyyât-ı Ma'zûlîn ve Müstehakkîn-i İlmiyye Komisyonu azalıklarına tayin edilmiştir.²⁸⁶

Mahmud Nureddin Efendi, Meclis-i Meşâyih başkatibi Sîret Efendi'den boşalan baş katiplik görevine getirilmiş ancak rahatsızlığı sebebiyle bu göreve devam edememiştir (1336/1920). Sürekli izin almak durumunda kalan Mahmud Nureddin Efendi'nin izni bitince dönmesi için kendisine tebliğat yapılmış; göreve dönmemesi sebebiyle Memûrîn Müdüriyetinden kendisine tezkire gönderilmiştir.²⁸⁷

Hastalığı bir yılı aşkın süre devam eden ve bu süreçte raporlu sayılan Mahmud Nureddin Efendi, iyileşememiş ve nihayet evinde vefat etmiştir.²⁸⁸

13. Mehmed Arif Efendi (D.1233/1818-Ö.1306/1889):

Mehmed Arif Efendi, Murad Molla Dergâhı şeyhi Murad Nakşibendi'nin oğludur, babasından sonra tekkeye postnişîn olmuştur. 1308/1890 yılında Meclis-i Meşâyih azası şeyh Süleyman Efendi'nin vefatıyla boşalan Meclis-i Meşâyih azalığına tayin talebinde bulunduğu ancak azalık kadrosunda boşluk olmadığı için bu isteğinin kabul edilmediği bilinmektedir (1308/1890).²⁸⁹

²⁸⁶ A.g.e., 59. Fatih Camii hocalarından Pekinî Mustafa Safî Efendi'den on beş senelik eğitimden sonra icazetnamesini almıştır. Bunun yanında hususi hocalardan riyazi ilimleri tahsil etmiştir. Tahsilini tamamladıktan sonra hususi hizmet olarak Dâru't-ta'lim Mektebinde iki sene ilm-i tesânüd ve ilm-i me'ânî; Maşrık-ı Fuyûzât Mektebinde ise üç sene kadar Akâid-i islâmiyye ve Sarf-ı Arabî muallimliği yapmıştır. Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm azalığında her gün bulunması gerektiği için, hocalık vazifesini bırakmıştır. Mahmud Nureddin Efendi; tercüme-i hal'inde, hiçbir imtiyaz, rütbe ve ecnebî nişanına sahip olmadığını belirtmektedir.

²⁸⁷ MŞH.MMD. nr. 1768/53, 44.

²⁸⁸ Evladı olmayan Nureddin Efendi'nin maaşının bu sebeple kendinden sonra kimseye kalmadığı rivayet edilir. Albayrak, II/330.

²⁸⁹ MŞH.MMD. nr. 1770/50; 1764/71; Revnakoğlu, II/628.

1306/1889'da vefat eden Arif Efendi'nin kimsesiz ve yardıma muhtaç olan eşine, hazineden bir miktar maaş tahsis edildiği Meclis kararlarından anlaşılmaktadır. Hüseyin Vassaf; Mehmed Arif Efendi'nin, 1304/1887'de vefat ettiğini ve Otakçılar'da, erken yaşta ölen oğlu Hafız Murad Efendi'nin arkasına defnedildiğini söyler.²⁹⁰

Darü'l Mesnevi'de Mesnevi okuttuğu bilinen Hafız Arif Efendi'nin Murad Molla Dergâhı postnişinliği esnasında tekkeyle yakından ilgilendiği, harap durumdaki Dergâhın onarılması için, Evkaf Nezaretine başvurulması talebiyle Meclis-i Meşâyihe arzuhal verdiği görülmektedir (1304/1887). Arif Efendi'nin vefatıyla Murad Molla Dergâhının münhal meşihatine, başta Es'ad Efendi olmak üzere Kefevî Dergâhı şeyhi Ali Efendi ve daha başka birçok şeyh başvurmuştur. Uzun uğraşlar sonunda ve padişah iradesiyle meşihatın Şeyh Ali Talip Efendi'ye tevcihi uygun görülmüştür.²⁹¹

14. Mehmed Âşir Efendi (D. 1248/1832-Ö.1320/1903):

Mehmed Âşir Efendi, Şeyh Mehmed Eşref Efendi'nin oğludur. Kâşgâri Murtaza Efendi Tekkesinin postnişini olan Âşir Efendi, (1308/1891-1319/1902) yıllarında Meclis-i Meşâyihi azalığı yapmıştır.²⁹²

Âşir Efendi'nin; Meclis-i Meşâyihte bir süre bila-bedel aza olarak çalıştığı bilinmektedir. O dönem riyasette iken vefat eden Rûşen Efendi'nin maaşının, Meclis-i Meşâyihi tarafından Âşir Efendi ile hizmet veren diğer Meclis a'zâlarına pay edildiğinden daha önce bahsetmiştik (1307/1893).²⁹³

²⁹⁰ Hafız Murad Efendi'nin Fatih'te Nakşîdil Valide Sultan Türbesi hatm-i hâcegân cihetine mutasarrıf olması sebebiyle, vefat edince ondan münhal bu cihete İbrahim Ethem Efendi'nin tevcih edildiği bilinmektedir MŞH.MMD. nr. 1762/106; 1769/251. Tabibzade, ölüm tarihini 1306 olarak vermiştir. Tabibzade, 19. Revnakoğlu, a.g.e., II/638-639.

²⁹¹ MŞH.MMD. nr. 1764/28, 50, 109, 147, 156. Vassaf, II/258-259; Revnakoğlu, II/638-639.

²⁹² Tabibzade, 51. MŞH.MMD. nr. 1772/12, 27, 57, 78, 83; 1773/24, 54; 1774/10, 66, 98. Köseoğlu, 92. Köseoğlu, Âşir Efendi'nin XX. yüzyılın başlarında Meclis-i Meşâyihi azalığı yaptığını söylemektedir. Âşir Efendi'nin sadece kuruluş yılları değil, yukarıda tarihleri verildiği üzere 1893'ten itibaren azalık görevinde bulunduğu Meclis kayıtlarında geçmektedir.

²⁹³ MŞH.MMD. nr.1772/141.

Âşir Efendi'nin vefatıyla (1320/1903) yeğeni Mehmet Bahaeddin Efendi postnişin olmuştur.²⁹⁴

15. Mehmed Emin Efendi (D. Bağdad 1253/1837-Ö.?):

Mehmed Emin Efendi; Şeyh Abdürrezzak Efendi'nin oğludur ve nesebi Şeyh Abdülkadir Geylânî'ye dayanmaktadır.²⁹⁵

Mehmed Emin Efendi, ilkokulda Kur'an ve sair risale kitaplarından aldığı eğitim sonrası, İrfan mektebinde dört sene ilim tahsil etmiştir. Fâtih Câmîi'nde on sekiz sene Arapça ders okuduğunu söyleyen Emin Efendi; bu sebeple Arapça'ya vâkıf olduğunu ve Türkçe yazmaya da salahiyetinin bulunduğunu söyler.²⁹⁶

Mehmed Emin Efendi; Silivrikapı'da bulunan Vânî Dergâhı şeyhi Abdullah Efendi'nin vefatıyla bu tekkenin meşihatine tayin edilmiştir. 1280/1863 yılında aslında bir Nakşî Dergâhı olan bu tekkenin, Abdullah Efendi ile Kadiriyye'ye geçtiği ve burada Nakşî usulünün icra edilmeye başlandığı görülmektedir.²⁹⁷

Memuriyet hayatına Meclis-i Eytâm Kitâbeti ile 1313/1896 yılında başlangıç yapan Mehmed Emin Efendi farklı resmi kadrolarda çalışmıştır. 1285/1302 tarihinde yüz kuruş maaşla otuz sekiz yaşında iken tayin olduğu Meclis-i Meşâyih azâlığından resmi evrâkı olmadığı için ayrılmak zorunda kalmıştır. (1310/1894) yılında Meclis-i Meşâyih Mukayyidliğine getirilen Mehmed Emin Efendi, 510 kuruş maaşla 1320/1904-1325/1909'da Meclis-i Meşâyih azâlığına getirilmiştir. Toplamda beş yılı

²⁹⁴ MŞH.MMD. nr. 1765/78, 79, 85; 1775/23. Âşir Efendi'nin kardeşi Mehmed Nidaî Efendi, meşihatın yarım hissesine sahipti; vefat sebebiyle meşihat münhal kalınca 1319/1902 yılında Bahaeddin Efendi'ye tevcih olunmuştu. Diğer yarım hissenin sahibi amcası Âşir Efendi vefat edince onun yarım hissesi de yine kendisine verilmişti. (1320/1903).

²⁹⁵ MŞH.MMD. nr. 1795/45.

²⁹⁶ A.g.k., 45.

²⁹⁷ Aslen Bağdatlı olan postnişin Hacı Abdullah Efendi sebebiyle ismi halk arasında "Bağdatlı Tekkesi" olarak bilinen bu tekke, Silivrikapı'da Vani Tekkesi Sokağı'nda bulunmaktadır. Önceden bir Nakşî Dergâhı olan bu tekkenin şeyhi Vanlı Şeyh Hacı Ahmed idi ve Abdullah Efendi ile Kadiri tekkesine dönüşmüştü. Uzun süre arsa halinde kalan bu tekke yeni tamir görmüştür. Revnakoğlu, V/2322.

aşkın bir süre ifa ettiği bu görevine, kısa bir fasıladan sonra yine devam etmiştir (1326/1910-1330/1914). Mehmed Efendi'den sonra tekkenin şeyhliğine, ilerde Meclis-i Meşâyih müfettişliğinde bulunacak oğlu, Mehmed Niyazi Efendi tayin edilmiştir.²⁹⁸

Şeyh Mehmed Efendi'nin gözlerinden rahatsız olması sebebiyle Meclis'e devam edemediği ve artık gelemeyeceği için de azalık maaşının kesildiği bilinmektedir.²⁹⁹

Mehmed Emin Efendi, Vânî Dergâhında medfundur.

16. Mehmed Es'ad Erbîlî (D. Erbil, 1259/1843-Ö.1930):³⁰⁰

Es'ad Efendi, Musul vilâyeti Erbil beldesi Mevlânâ Hâlid-i Bağdadi halifesi Mehmed Said b. Şeyh Hidâyetullah Efendi'nin oğludur. Es'ad Efendi hem kendisi hem de pederinin “şeyh ve efendi” unvânıyla anıldığını ve bu isimlerle tanındıklarını söyler.³⁰¹

Es'ad Efendi, Şeyhi Taha el-Harîrî'den aldığı Nakşî icazeti ile 1292/1875 senesinde müşşidinin makamında irşada memur edilmiş; 1303/1886 yılında ise Abdülmecid Rifkanî'den aldığı Kadirî icazeti ile Odabaşı Kelamî Tekkesinde görevlendirilmiştir. 1305/1888'de bu tekkenin postnişini iken hizmetleri takdirle karşılanan ve şöhreti haber alınan Es'ad Erbîlî'ye duyulan bu teveccüh, saray tarafından da karşılık bulmuş ve Sultan Abdülhamid Han tarafından Meclis-i Meşâyih azalığına tayin edilmiştir.³⁰²

Es'ad Efendi, 1311/1894 yılında Üsküdar Afganlar Dergâhı şeyhinin Hicaz'a gitmesiyle boşalan Meşihat vekâletine başvurmuş; Meclis tarafından başka birinin

²⁹⁸ MŞH.MMD. nr. 1795/45; 1775/69. Revnakoğlu, V/2322.

²⁹⁹ Revnakoğlu, Şeyh Mehmed Efendi'nin yüksek ilim sahibi, devran ve kıyamda üstad ancak sonradan âmâ olduğunu söyler. İlim ve irfanda saygınlığı bulunan Şeyh Efendi'nin cenazesinde sadece meşayihden 135 kişinin bulunduğu ve merasimin büyük bir kalabalık topluluğun katılımıyla gerçekleştiği rivayet edilir. A.g.e., V/2322.

³⁰⁰ MŞH. SAİD. 46/17, 305E. Es'ad Efendi'nin Meşihat Arşivi'ndeki dosyasında doğum tarihi 1259 olarak verilse de Meclis-i Meşâyih reisi olarak görev yaptığı 30 Mayıs 1914 tarihli bir yoklama cetvelinde, doğum tarihinin 1264 olduğu görülmektedir. MŞH. MMD. nr. 1737/149; 1794/41.

³⁰¹ MŞH.MMD. nr. 1794/41. Revnakoğlu, 5/2366-2372.

³⁰² A.g.e., 5/2366-2372. BOA. Y.MTV.98/49.

tayin edilmesi sebebiyle, bu talebine olumlu cevap verilememiştir. Bunun üstüne İstanbul’da Hacı Mustafa Efendi Zâviyesi şeyhi Nûrî Efendi’nin meşihati bırakmasıyla, yerine o dönem Meclis-i Meşâyihde aza olan Esad Efendi getirilmiştir (1312/1895). Meclis-i Meşâyih defterlerinde 1308-1310/1891-1893 tarihli kararlarda aza olarak imzası bulunan Es’ad Efendi, padişah tensibi ile geldiği bu görevinden isti’fa ederek ayrılmış ve yerine Şah Sultan Dergâhı şeyhi Ebulfeyz Efendi getirilmiştir (1316/1899).³⁰³

1317/1900 yılında Memleketi Erbil’e sürgün edilen ve Meşrutiyetin ilanı sonrası İstanbul’a dönen Es’ad Efendi 1325/1908 yılında fahri Meclis-i Meşâyih azası sıfatıyla görevlendirilmiş ve Murad Molla Dergâhı şeyhi Hasib Efendi’nin vefatıyla, dağılan tekkenin meşihatine başvurmuştur.³⁰⁴

1332/1914 yılında yeniden Meclis-i Meşâyih azalığına getirilen Es’ad Efendi, Elif Efendi’nin istifasından kısa bir süre sonra; “Meclis-i Meşâyih hey’et-i hazırasının tebdiliyle, riyasetine Kelamî Dergâhı şeyh-i şerifi Erbili Şeyh Es’ad ve azalıklarına Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Gülşen Efendiler tayin olunmuştur.” tensib yazısıyla Sultan Reşad tarafından Meclis-i Meşâyih reisliğine getirilmiş ancak kısa süre sonra yaş haddinden bu görevden ayrılmıştır. Sultan Reşad’ın muhabbetini kazanan Es’ad Efendi’nin, 1331/1915 yılında “sürre emini” olarak hacca gittiği ve 1915 yılında

³⁰³ MŞH.MMD. nr.1765/33, 146; 1770/198. 1772/26, 241. 1770 ve 1771 numaralı defterlerde aza olarak imzası yer almaktadır. Es’ad Erbilî tercüme-i halinde; Meclis-i Meşâyih Reisi, en-Nakşibendî el-Hâlidî Mehmed Es’ad Fî 27 Mayıs sene 1330 imzasıyla kendisiyle ilgili kısa ve net cevaplar vermiştir.

³⁰⁴ Hasan Kâmil Yılmaz, “Es’ad Erbilî”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11/348-349; BOA. Y.MTV.98/49. Es’ad Efendi tercüme-i halinde; Abdülhamid Han tarafından, anlaşılmayan/bilinmeyen bir sebebe binaen vatani Erbil’e sıla-i rahim kasdıyla gönderildiğini yazar (1318/1900). İfadelerindeki kinayeli kullanım, bu sevkî doğâl ve müspet seyrinde gelişen bir değişim olmadığını; kişinin ihtiyarıyla takdir edilmesi gereken akraba ziyaretinin, kanuni bir gerekçe örtüsü ve içeriğiyle zaruri bir kimlik olarak sunulduğunu göstermektedir. Revnakoğlu ise 1315’te Musul’a sürgün edildiğini söyler. Mustafa Koç ise sürgün edildiği yerin Bağdat olduğunu ve 1320’de nefyedildiğini ifade eder. Revnakoğlu, 5/2366-2372. MŞH.MMD. nr. 1794/41.

yaklaşık bir yıl ifa ettiği Meclis-i Meşâyih riyasetinden istifa ettiği de rivayet edilmektedir.³⁰⁵

Es'ad Efendi, 1330-1337 yılları arasında Kelamî Tekkesi ile beraber yürüttüğü Üsküdar Selimiye Tekkesi meşihatinden, hakkındaki şikayetler sebebiyle görevine son verilmiştir.³⁰⁶ Es'ad Efendi, 1312/1895 yılında Özbekler Dergâhı, 1891/1308 yılında ise Hüdâî Dergâhı meşihatine tevcihiyle ilgili arzuhal verdiği görülmektedir. Bu

³⁰⁵ Cebecioğlu, *Allah Dostları* 7, 42; Yılmaz, “Es'ad Erbîlî”, 11/348-349; Vassaf, II/253. Tercüme-i halinde azalıktan kendisinin istifa ettiğini ve bilahare Meclis-i Meşâyih reisliğine tayin edildiğini yazmıştır. Aynı kurumda alt kademede bir görevden istifa eden birinin aynı müessesenin bir üst konumunda bir vazifeyi kabul etmesi, bir önceki konumla ya da yöneticiyle ilgili kabul sorunu olduğunu düşündürmektedir. İlmiye Salnamesi, 146. Hasan Kâmil Yılmaz, *Altın Silsile*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 1994), 213-214.

³⁰⁶ Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, II/348-357. Es'ad Efendi, Kelamî Dergâhı meşihatinde iken bu görevine ilaveten Meclis-i Meşâyih kararıyla bu dergâhın hitabet ciheti ve eşzamanlı olarak Selimiye Dergâhı meşihati verilmiştir (1337/1919). Es'ad Efendi'nin Üsküdar Selimiye Dergâhında şeyh vekili iken vazifelerini yapmadığı ile ilgili gelen şikâyetler üzerine, konunun incelenmesi için Üsküdar Kadılığından bilgi talep edilmişti (1330/1912). Üsküdar Mahkemesi'nin tahkikatı sonunda, hakkındaki isnadlar tasdik edilerek muhakemesi Evkâf Kadılığına verilmişti (1331/1913). Bunun üstüne Esat Efendi istifası etmiş ve yerine Vezir Dergâhı eski şeyhi Ali Efendi tayin edilmişti (1332/1914). Sonraki yıllarda Selimiye Dergâhı meşihatine Es'ad Efendi tekrar getirilmiş ancak bir buçuk aydan beri dergâhın mescidinde muallimlik vazifesini îfâ etmediği ve dergâhta bulunmadığına dair, bazı halife ve hademelerin Meşîhate ve Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretine müracaatta bulunmaları üstüne, Evkâf-ı Hümâyûn Kādılığınca gerekli muhâkemenin icrâsı ve neticesinin Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretine bildirilmesi istenmiştir (1337/1919). Tahkikatta; Şeyh Mehmed Hidayet Efendi'nin naibi olarak görev yapan Esad Efendi'nin haftada iki kez dergâha geldiği ve tarikat âyîni icra ettiği; vâkıfın şartı ve ta'limâtınâmenin hükümlerini yerine getirmediği ve iddia sahiplerinin iddialarının sıhhatli olduğu bildirilmişti. Dergâha bir şeyh naibi tayin edilinceye kadar uygunsuz şahısların girip çıkmalarının önlenmesi için, bir bekçi bulundurularak dergâhın emniyetinin sağlanmasına karar verilmişti. Mahkeme sonunda azledilen Esad Efendi'nin yerine Selimiye Dergâhına Şeyh Mehmed Tevfik Efendi tayin edilmiştir (1337/1919). MŞH.MMD. nr.1735/220, 231, 232, 239; 1755/44, 68; 1758/67'a; 1736/125; 1737/76; 1740/79; 1742/59; 1741/38, 66.

yıllarda üst üste görülen bu talepler, Şeyh Efendi'nin hem hizmet hem rızık arayışına şahadet eden yıllar olduğu düşüncesini akla getirmektedir.³⁰⁷

Sultan Abdülhamit tarafından önce Meclis-i Meşâyih azalığına; Sultan Reşad tarafından Meclis-i Meşâyih reisliğine atanan Es'ad Efendi, tekkelerin ıslahı ile meşihate ehil ve liyakatli meşayihin tayini ve şeyh evlatlarının yetişmesi için gayretli davrandığı bilinmektedir. Tekkeler kapatıldıktan sonra da gizlice irşad faaliyetlerine devam eden, çok fazla müridi ve halifesi olmasıyla dikkat çeken Es'ad Efendi; 1930 yılında meydana gelen Menemen Hadisesi'nde bulunması bahane edilerek yirmiden fazla müridi, halifesi ve oğluyla beraber idama mahkûm edilmiştir. Yaş haddinden, cezasının müebbed hapse çevrildiği ancak oğlu ve müridanın idamından iki gün önce mahpus olduğu Menemen Hapishanesinde, 4 Mart 1931'de vefat ettiği bilinmektedir. Ancak zehirlenerek öldürüldüğüne dair de bir kanaat bulunmaktadır.³⁰⁸

Cenazesi ailesine verilmeden resmi makamlarca Menemen'e defnedilen Es'ad Efendinin mezarının bulunduğu yere cami inşa edildiği ve mahkeme zabıtları henüz açılmadığı için, hakkında verilen kararların dayanağının ne olduğunun hala netlik kazanmadığı bilinmektedir.³⁰⁹

17. Mehmed Muhyiddin Efendi (D. İstanbul 1245/1830-Ö.1315/1898)

Nasuhîzâde Dergâhı şeyhi Abdurrahman Şemseddin Efendi'nin oğludur. Ekmel Tekkesi şeyhi Ömer Fuadî'den hilafet aldığı ve 1260/1844 yılında babasından sonra tekkede postnişîn olduğu bilinmektedir.³¹⁰

Edip, arif bir zat olan Muhyiddin Efendi, Meclis-i Meşâyihin 1283/1866 yılı kuruluşunda bulunan yedi kişiden biridir. Uzun yıllar Meclis-i Meşâyih azalığı yapmış

³⁰⁷ MA.MMD. nr. 1764/135, 161, 166.

³⁰⁸ Mehmed Es'ad Erbîlî, Menemen'deki askeri hastanede vefat etmiştir. İsmail Kara, "İstanbul'da Şeyhlik Yapmış Beş Zâtın Kendi Kaleminden Terceme-i Hali", 372-374; Revnakoğlu, V/2366. Sadık Albayrak; "Kelamî Dergâhı postnişîni olan Es'ad Erbîlî, evladı ile beraber Menemen hadisesi sebep gösterilerek, idam edilmiştir" demektedir. Albayrak, III/201-202.

³⁰⁹ Yılmaz, "Es'ad Erbîlî", 11/348-349

³¹⁰ Köseoğlu, 243; Tabibzade, 23.

ancak hastalığı sebebiyle bu görevi bırakmak zorunda kalmıştır. 1315/1898 yılında vefatıyla yerine oğlu Ahmed Kerameddin Efendi tekkeye postnişîn olmuştur.³¹¹

18. Mehmed Nureddin Efendi (D. İstanbul 1312/1895-Ö.?):

Nureddin Efendi; Sünbülî tarikatine mensup Merkez Efendi Hankâhı şeyhidir. İlk eğitimini, aynı zamanda tarikatte şeyhi olan babası Ahmed Mesud Efendi'den almıştır. Meclis-i Meşâyihin kuruluş dönemi azalarından olan Mehmed Nureddin Efendi, uzun süre bu göreve devam etmiştir.³¹²

Seyyid Mehmed Nureddin Efendi, dergâhın hatibi Ahmed Efendi'nin vefatı üzerine, hitabet ve imamet cihetlerine asaleten ta'yîni talebiyle arzuhal vermiş ve bu cihetler, kendisine tensip edilmiştir. Nureddin Efendi ayrıca, Eyüpsultan Ümmü Sinan Dergâhı meşihatini talep etmiş ancak cihetin vefat eden şeyhin evladına niyabeten tevcih olunması sebebiyle kendisine olumsuz cevap verilmiştir. Babası Ahmed Mesud Efendi'nin vefatıyla münhal kalan Merkez Efendi Dergâhı meşihati, yetişkin çağa erişinceye dek Zekai Efendi'nin vekaletinde Mehmed Nureddin Efendi'ye tevcih edilmiş (1332/1914); yetişkin çağa erişince de asaleten meşihate tensibi gerçekleşmiştir (1332/1916).³¹³

Dergâh şeyhlerinin askerlikten muaf tutulmaları kararına rağmen, kendisinin askere alınmasından şikayetçi olan Mehmed Nureddin Efendi; konuyla ilgili verdiği arzuhal kabul edilerek askerlikten terhis edilmiştir (1338/1920).³¹⁴

19. Mehmed Sâdık Efendi (D. İstanbul 1274/1858-Ö.?):

Sadık Efendi, Özbekler Dergâhı postnişîni İbrahim Edhem Efendi'nin oğludur. 1312/1895-1316/1899 yıllarında devlet memuru olarak Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm Kalemî Mukayyidliğinde görevlendirilen Sadık Efendi'nin, 1319/1902'de

³¹¹ Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, IV/79-80. Mehmed Muhyiddin Efendi, şeyhliği esnasında kaybettiği mührünü yeniden yaptırarak mührün tatbik suretlerini Evkaf Nezaretine göndermiştir. Köseoğlu, *Suriçi İstanbul Tekkeleri*, 243; MŞH.MMD. nr. 1765/17; 1771/106;

³¹² Albayrak, V/86.

³¹³ MŞH.MMD. nr. 1768/31, 79; 1758/43b; 66b.

³¹⁴ Albayrak, V/ 86; MŞH.MMD. nr. 1768/24.

Başmüevvidlik, 1320/1903'te Başkatip Muavinliği yaptığı; babası vefat edince de Üsküdar Özbekler Dergâhı meşîhatine getirildiği bilinmektedir.³¹⁵

1320/1903'ten 1325/1908'e kadar dergâh şeyhliği yanında 510 kuruş bedelle Meclis-i Meşâyih azâlığında bulunan; ancak vakti kalmaması sebebiyle Başkâtib Mu'âvinliğinden istifâ eden Sadık Efendi, Meclis azalığını beş yıl kadar fasılasız sürdürdürmüştür. Ağustos 1325/1908'de azalıktan ayrılan ve yaklaşık bir yıl sonra tekrar bu göreve getirilen Sadık Efendi'nin; 1330/1914 yılında tekrar ayrıldığı görülmektedir. Bilahare yapılan kadro düzenlemelerinde Meclis azalığının iki kişiye düşürülmesi sebebiyle 1330/1914'te kadro dışı bırakılan Sadık Efendi'ye 10.422 kuruş tazminat ödenmiştir. 1326/1909'da tekrar Meclis-i Meşâyih azalığına tayin edilince; aldığı tazminatın tamamını Muhâsebe-i İlmiyye İdâresine iade ettiğini bildirse de resmi kaynaklarca, sicilinde bu yönde bir kayda rastlanmadığı ifade edilmiştir. Devlet hizmetine geçmeden evvel Üsküdar'da Ravza-i Terakki Husûsî Mektebinde 11 yıl Farsça eğitimi veren Sadık Efendi, devlet hizmetine geçtikten sonra buradan istifa etmiştir. Meclis-i Meşâyih Nizamnamesi'ne göre, iki memuriyetin aynı anda yapılamayacağı kuralına göre, Şeyh Sadık Efendi bu görevinden de ayrılmak zorunda kalmıştır.³¹⁶

Sadık Efendi'nin; Arapça, Farsça, Türkçe ve Çağatay Türkçesine vakıf olduğu, bu dilleri hem konuşup hem yazabildiği, Çağatay dilinin kurallarına dair Üs-i Lisân-ı Türkî isimli eserinin, Ma'ârif Nezâretinin izniyle basıldığı bilinmektedir.³¹⁷

³¹⁵Edhem Efendi Buharalıdır. Öteden beri Buharalı şeyhlerin postnişîn olduğu bu tekkeye “Özbekler Tekkesi” denmektedir. Edhem Efendi; Rus harbinde Üsküdar'da oluşturulan milli tabura kumandan olan, halk tarafından kendisine teveccüh edilen ve sohbetine birçok arif ve alimin katıldığı biriydi. Tekkesini yenileyen Şeyh Efendi burada, istidadı olan gençlere marangozluk ve demirciliği öğretmiştir. Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, II/376.

³¹⁶MŞH.MMD. nr. 1777/106-107.

³¹⁷MŞH.MMD. nr. 1795/47. Üsküdar Mülkiye rüşdiyesini bitirmiş ve Üsküdar dersiamlarından Vildan Efendi'den icazet almıştır. Üsküdar Mülkiye Rüşdiyesinde aldığı şahadetnamesini kaybettiğini ve daha sonra tahsiline devam ederek icazetname aldığını söylemiştir.

20. Mehmed Şerefeddin Efendi (D.? -Ö. 1302/1885):

Mehmed Şerefeddin Efendi, Şeyh Abdüşşekûr Efendi'nin oğludur. Şerefeddin Efendi, Beyoğlu Tophane'de bulunan Kadirîhane Tekkesinin postnişinidir.³¹⁸

Mehmed Şerefeddin Efendi, Meclis-i Meşâyih'in kuruluş dönemi azalarındandır. Meclis-i Meşâyih reislerinden Ahmed Muhyiddin Efendi'nin babasıdır. İrfan Gündüz; Mehmed Şerafeddin Efendi ile Seyyid Nureddin, Sütlüce Şeyhi Ata Efendi ile Hoca Mustafa Efendilerin Meclis-i Meşâyih reisleri olduğunu yazmışsa da bu isimlerin Meclis-i Meşâyih reisliği değil, Meclis azalığı yaptığı kaynaklardan anlaşılmaktadır.³¹⁹

21. Mehmed Şerif Efendi (D.? -Ö.?):

Hakkında hemen hiç malumat bulamadığımız Mehmed Şerif Efendi'nin, 1900/1317-1324/1906 tarihli Meclis-i Meşâyih defterlerinde aza olarak imzası bulunmaktadır. Bazen sadece iki azanın bulunduğu toplantılardan birinde ismi geçen Mehmet Şerif Efendi'nin, Vasfi Efendi ile toplantıya iştirak ettiği görülmektedir (1327/1909).³²⁰

³¹⁸ 1040/1630'da kuruluşundan tekkelerin ilga edilmesine kadar, Kadiriyye'nin Rumiyye koluna bağlı İstanbul'da Kadiriyye Tarikatının Âsitanesi önemine haiz bir tekkedir. M. Baha Tanman, "Kadirîhane Tekkesi", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24/129-131. Tabibzade, 46.

³¹⁹ İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, 206.

³²⁰ MŞH.MMD. nr.1777/90-99.

22. Mehmed Vahyî Efendi (D. İstanbul 1281/1865-Ö.?):

Şeyh Mehmed Vahyî Efendi, Yedikule civârında Halvetî-Gülşenî Mirâhor İlyas Bey Dergâhı seccâdenişini eş-Şeyh Hâfız Mehmet Nazif Efendi'nin oğludur. Vahyî Efendi, babasının şeyhlik ettiği bu dergâhta doğmuştur.³²¹

İlk eğitiminden sonra yüksek dini ilimler tahsil eden Vahyî Efendi, bilahare başladığı Hukuk mektebine, 1312/1895 yılında Trablusgarb'a sürgün edildiği için devam edememiştir. Bu nedenle, derslerin yarısından fazlasını almasına rağmen, bitirdiğine dair bir vesika ya da şehâdetnâme almadan ayrılmak zorunda kalmıştır.³²²

Vahyî Efendi 1314/1896 yılında sürgün edilmek suretiyle Trablusgarb'a gönderilmiştir. Bir sene sonra, Trablusgarb Bidâyet Mahkemesi Hukûk Dâiresi Zabıt katipliğine aylık üç yüz kuruş maaşla tayîn edilen Vahyî Efendi; dokuz ay kadar bu vazifeyi yürüttükten sonra Fizan'a sürgün edilmiş ancak Mısır'a firâr etmesi nedeniyle aldığı bu üç yüz kuruş maaşı kesilmiştir (1317/1901). Üst üste iki kere sürgün gören Vahyî Efendi'nin tekrar istihdâmına cevâz verilince; bir belge ya da mazbata verilmeye gerek duyulmadığını ve kendisinin de zaten bunu almaya muvaffak olamadığını ifade etmiştir.³²³

Vahyî Efendi tercüme-i halinde; Meşrutiyetin ilanından sonra Mısır'dan İstanbul'a geldiğini ve Meclis azâlığına ta'yîn edildiğini söyler. Vahyî Efendi'nin tayiniyle ilgili kayıtlarda daha geç bir tarihin verilmesi arada birtakım boşluklar bulunduğunu göstermektedir (1334/1918). Zira 1908 ile 1918 arasında on yıl kadar bir süre farkı bulunmaktadır; ancak bir devrin kapandığı anlamında belirleyici bir unsur olarak da bu ifade kullanılmış olabilir. Vahyî Efendi; Mirâhor Dergâhı şeyhliğinin yanı sıra, Beşinci Merkez Ağayokuşu'nda Müştakzâde Sa'di tarikatinden Saraç İshak Dergâhı ve Sünbül Efendi Dergâhında şeyh vekilliğinde bulunmuştur.³²⁴

³²¹ Tabibzade, 11.

³²² MŞH.MMD. nr. 1795/49.

³²³ A.g.k., 49.

³²⁴ MŞH.MMD. nr. 1795/49. 2000 kuruş maaşla tayin edilmiştir. 1760 Numaralı Meclis-i Meşâyih Esamî Defteri. MŞH.MMD. nr. 1779/64.

Meclis-i Meşâyih azalığını üç yıl ifa eden Vahyî Efendi'nin, irade-i seniyye ile Emir Buhârî Dergâhı şeyhi Mustafa Efendi ile birlikte görevden alındığı ve sonra dergâh şeyhliğine döndüğü Meclis kararlarından anlaşılmaktadır (1339/1921). Vahyî Efendi; rütbe ve nişânı olmadığını, özel bir memuriyetle görevlendirilmediğini, azledildiği dönemde de ek bir maaş almadığını ifade etmiştir. Arapça konuşup yazabildiğini ifade eden Vahyî Efendi'nin eser telif edip etmediğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.³²⁵

23. Muhammed Sırrî Efendi (İzmir 1228/1813-Ö.1295/1878):

Muhammed Sırrî Efendi, Rifaî tarikatı halifelerinden Ali Efendi'nin oğludur. Genç yaşında İstanbul'a gelen Ali Efendi'nin, Sofular Kanbur Mustafa Paşa Camii'nin birkaç cihetine mutasarrıf olarak görev yaptığı bilinmektedir.³²⁶

Sırrî Efendi'nin; alim ve arif bir zat olan babasının terbiyesinde yetiştiği, Rifaî-Sayyadî, Sa'dî tarikatlarından hilafeti bulunduğunu ve o dönemde Meşihat ciheti uhdesinden alınan Dülgerzade Tekkesi şeyhinin yerine getirilmek istendiği bilinmektedir. Gerekli izin çıkmadığı için vekaleten bu görevi yürüten Sırrî Efendi'nin ancak şeyhin vefatıyla tevcihinin yapılabildiği rivayet edilir.³²⁷

Revnakoğlu; Sırrî Efendi'nin hat sanatında usta, ilim ve irfan sahibi ve işinde titiz bir zat olduğunu, Rifaî tarikatı hakkında yazdığı bir eseri bulunduğunu; Zaptiye Müşiri Hüsnü Paşa'yla olan dostluğunun onu Meclis-i Meşâyih taşıdığını ancak Paşa'nın sürgünü nedeniyle, kısa bir süre Meclis-i Meşâyih azalığı yapabildiğini söyler.³²⁸

Sırrî Efendi, Sofular Tekkesi haziresinde medfundur.³²⁹

³²⁵ MŞH.MMD. nr. 1795/49; 1779/64-87. Albayrak, IV-V/135.

³²⁶ Revnakoğlu, III/1422.

³²⁷ Köseoğlu, 382-383.

³²⁸ Sırrî Efendi'nin pirlerin isimlerini yazdığı hat levhaları, muhtelif tekkeleri süslemektedir. Revnakoğlu, III/1422.

³²⁹ A.g.e., 3/1422.

24. Muhammed Yahya Efendi (D.? -Ö. 1316/1898):

Yahya Efendi, Nakşî-Müceddidî koluna mensup bir dergâh olan Eyüp/Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesinin on ikinci postnişînidir.

Yahya Efendi, 1304-06/1886-89 yıllarında Meclis-i Meşâyih azalığı yapmıştır. Yahya Efendi'nin vefatından sonra yerine geçecek evladı reşid olmadığı için tekke bir süre niyabeten Bâlâ Tekkesi şeyhi Sadeddin Efendi tarafından idare edilmiştir. 1925'te tekkeler kapatıldığı yıl, posta Yahya Efendi'nin oğlu Mehmed Can Efendi geçmiştir.³³⁰

25. Mustafa Rıza Efendi (D.? -Ö.):

Nakşî tarikatına bağlı Beşiktaş'ta Dokuzuncu Merkez olan Neccarzade Tekkesi şeyhidir. Uzun yıllar Meclis-i Meşâyihde azalık görevinde bulunmuştur (1307/1889-1324/1920).³³¹

Mustafa Rıza Efendi, Meclis-i Meşâyih tarafından askerlik şubelerinde görevlendirilen tekke şeyhlerinden biridir ve görev mahalli, Beşiktaş'ta Eski Belediye Dâiresi olarak belirlenmiştir.³³²

Meclis-i Meşâyih defterlerinde Mustafa Rıza Efendi'nin; tatbik mührünü kaybettiği ve yerine kendisinin bir mühür yaptırdığı ve bunun kabul edilmesi için Meclis'e arzuhal verdiği görülmektedir. Dilekçesinin kabul edilmesi ile tayinatı tekrar kendisine verilmeye başlanmıştır (1304/1887). Şeyh Mustafa Rıza Efendi'den sonra yerine Feyzullah Efendi getirilmiştir (1341/1922).³³³

³³⁰ 1769 Numaralı Tekke Zaviye Defteri. MŞH.MMD. nr. 1765/25. Mehmet Akif Köseoğlu, *İstanbul'un 100 Tekkesi*, 71. Köseoğlu, Yahya Efendi'nin oğlunun ismini, "Ali Can" olarak yazmıştır ancak Meclis-i Meşâyih defterlerinde ismi "Mehmed Can" olarak geçmektedir.

³³¹ Neccarzâde Dergâhı; Beşiktaş'ta Sinan Paşa Camisi yakınındadır ve bir diğer adı Sinan Paşa Zâviyesidir. MŞH. MMD. nr.1775/150; 1756/23; 1735/299; 1760/14; 1765/146.

³³² MŞH. MMD. nr.1736/119A; 1779/137.

³³³ MŞH. MMD. nr. 1764/26; 1779/06; 1747/49.

26. Oflu Hasan Fehmi Efendi (D. Of 1267/1851-Ö.1324/1909).³³⁴

Memuriyet hayatına 1304/1887 yılında Meclis-i Meşâyih azâlığı ile başlayan Oflu Hasan Fehmi Efendi, Fâtih dersiamlarından. 1324/1907 yılında Fâtih Câmii'nde Mümeyyiz Dersiâmlığı görevini üstlenen Fehmi Efendi'nin memuriyette son vazifesi, Meclis-i Mesâlih-i Talebe azâlığıdır (1324/1908-09).³³⁵

27. Sükûtizâde Seyyid Muhammed Şerif es-Sükûtî (D. Bağdat 1285/1869-Ö.2 Haziran 1933).³³⁶

Meclis-i Meşâyih'e verdiği tezkirede ismini; es-Seyyid eş-Şeyh Muhammed Şerif Bahaüddin es-Sükûtî olarak yazan Sükûtizâde Mehmed Efendi'nin babası, Diyarbakırlı Sükûtizade Seyyid İbrahim Efendi'dir. Diyarbakır'da Gülşeni Dergâhı postnişini olan babası aynı zamanda tüccardır. Anne tarafından Seyyiddir ve Sükûtizadeler diye bilinen bir aileye mensup olduğu bilinmektedir. Revnakoğlu, Hüdaiye Tekkesinin üçüncü ve son şeyhi, tarikat-i Nakşîyye ve Rifa'iyye meşayihinden olan Sükûtî Efendi'nin tüm ailesinin ulema ve meşayihinden olduğunu söyler.³³⁷

³³⁴ BOA.MŞH. SAİD. 88/19, 867/B.

³³⁵ Bir başka kayıta, Oflu Hasan Fehmi Efendi'nin yapılan imtihanında başarılı olduğu ve açılacak Taşra rüşdiye muallimliğine tayinin yapılabileceği bildirilmiştir (1299/1882). BOA.MF.MKB.21/89; BOA.MF.MKB.16/1 Hasan Efendi'nin şehadetname talebinde bulunduğu ancak ismi defterde kayıtlı olmadığı için bu talebinin yerine getirilemediği bilinmektedir (1310/1893). BOA.MF.MKB.46/27; MŞH.MMD. nr. 1795/48.

³³⁶ MŞH. SAİD. 244/4, 523/B.

³³⁷ Revnakoğlu, IV/1813-1820; M. Şefik Korkusuz, *Tezkire-i Meşâyih-i Amid (Diyarbakir Velileri)*, (İstanbul: Yedigece Yayınları, 1997), 163-176; Korkusuz, *İstanbul Tekkeleri ve Postnişinleri*, 26-27. M. Şefik Korkusuz, Şeyh Sükûtî Efendi'nin tercüme-i halini Ankara Diyanet İşleri Arşivi'nden aldığını ve "Sukat" başlıklı ve 175 numaralı dosyada bulunduğunu yazmıştır. Revnakoğlu, Sükûtî Efendi'nin doğum tarihini 1280 olarak verir ve II. Abdülhamid'in davetiyle 1314'te Yemen'den İstanbul'a davet olunduğunu söyler.

Dört mezhebin fıkından icazeti; Nakşî, Rifaî, Kadirî, Bedevî tarikatlarının dördünden de hilafeti bulunan Sükûtî Efendi, Türkçe ve Arapça okuyup yazdığını ancak basılmış bir eseri olmadığını söyler. 1337/1919 yılında münhal Meclis-i Meşâyih azalığına getirilen Sükûtî Efendi, Hüdaiye Dergâhı meşihati ile Siraceddin Dergâhı vekilliği de yapmıştır (1341/1925).³³⁸

Meclis azalığından sonra, 1339/1920’de dört bin kuruş maaşla Meclis-i Meşâyih reisliğine terfi eden Sükûtî Efendi’nin tezkiresi, Fetvâhane aracılığı ile kendisine tebliğ edilmiş ve Meclis-i Meşâyih tarafından tebrik edilmiştir. Ancak 1329/1912 yılında, kendi ifadesiyle hiçbir sebep gösterilmeksizin, Meclis-i Meşâyih riyasetinden alınarak Meclis-i Tedkikat-ı Müellefat azalığına getirilmiştir. Ancak Sükûtî Efendi’nin bu duruma razı olmadığı ve itiraz dilekçesi verdiği bilinmektedir. Sebepsiz yere nakledilmesinin mağduriyetine sebep olduğu gerekçesi ve memuriyetinin iadesi talebiyle verdiği arzuhal, Şura-yı Devlete intikal etmiş; Sükûtî Efendi bu konuda haklı bulunarak görevine iade edilmiştir.³³⁹

Sükûtî Efendi’nin, tercüme-i halini yazdığı esnada basılmış bir eseri olmadığı ancak daha sonra “Nakşibendî Sâdatının Şemâli” ile ilgili bir eser tercüme ettiği bilinmektedir.³⁴⁰

³³⁸ Diyarbakır’da Gülşenî Dergâhı postnişini olan babası İbrahim Sükûtî Efendi, aynı zamanda tüccardır ve “Şeyhan Ağa” diye maruf ve meşhurdur. MŞH.MMD. nr. 1757/21b; 1755/22; 1783/130. 1909 yılında, maaşının 510 kuruş olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. MŞH.MMD. nr.1777/106-17. Revnakoğlu, 4/1811-1820.

³³⁹ Şefik Korkusuz, Sükûtî Efendi’nin riyasete tevcih tarihini 1326 verse de 1755 nolu Meclis-i Meşâyih defterinde atama kararı 1339/1920 olarak görülmektedir. Revnakoğlu, Meclis azalığına 1317’de, riyasete ise 20 Eylül 1336/1918’de atandığı; Meclis-i şehriyye seçimlerinde mebus olarak seçilse de kabul etmediğini, söyler. Meclis defterleri ile Revnakoğlu’nun atama tarihi Rumi-hicri takvime göre bakıldığında Şefik Korkusuz’un verdiği tarihe nisbetle, birbirine daha yakın gözükmetedir. MŞH.MMD. nr. 1756/70. Şefik Korkusuz, *Tezkire-i Meşâyih-i Amid*, (İstanbul, Kent Yayınları, 2004), 163. BOA.BEO.4720/353974. MŞH.MMD. nr. 1774/59; 1756/70. Revnakoğlu, 4/1811-1820.

³⁴⁰ Hüdaiye Dergâhı şeyhi Sükûtî Efendi; Merkez Efendi bölgesinde tercüme-i hali talep edildiği halde vermeyenlerden biriydi; bu sebeple ismi Meclis-i Meşâyih’e bildirilmişti.

Sükûti Efendi, Merkez Efendi Kabristanı'nda medfundur.³⁴¹

28. Süleyman Efendi (D. Buhara 1236/1821-Ö.1308/1890):

Eminönü Özbekler (Buhara) Tekkesi şeyhi olan Hacı Süleyman Efendi, aslen Buharalıdır ve Kudretullah Efendi'nin oğludur. Tekkenin postnişîni Abdullah Efendi'nin henüz 24 yaşında vefat etmesiyle postnişînlilik vazifesini üstlenmiştir. Mukayyed bir vakfiyesi bulunmadığı için vakfedenin şartlarının ne olduğu bilinmemektedir. Bunun üzerine Şeyh Süleyman Efendi; Evkâf Nezaretinden verilen tezkire ve kendi talebiyle Özbekler Tekkesine postnişin naibi olarak atanmış; tekke şeyhi Hacı Feyzullah Efendi'nin vefatıyla, meşihat ile Mesnevihanlık cihetleri de kendisine tevcih edilmiştir.³⁴²

Aktif bir portreye sahip olan Süleyman Efendi'nin şeyhliği döneminde; tekkenin birçok kesimden insanı barındırdığı, saray mensuplarından halka ve yabancılara kadar, geniş bir kitle tarafından tekkenin ziyaret edildiği, mekânın bir kültür merkezi haline geldiği ve renkli görüntülere sahne olduğu söylenir.³⁴³ Sultan II. Abdülhamid'in yurtdışında görevlendirdiği Süleyman Efendi'nin şair ve edip olarak sahip olduğu ilmi yetkinlik, tekke ortamının kültürel anlamda zengin bir atmosfere dönüşmesine neden olmuştur. Hoca Ahmed Yesevi'nin şiirleriyle beslenen tekkeyi, "Divan-ı Belağat-Unvan Sultanü'l-Arifin Hacı Ahmed Yesevî" kitabıyla kaynağından istifadeye sunan Süleyman Efendi'nin şiire ve dile verdiği önem, "Lügat-ı Çağatayî ve Türkî-i Osmanî" isimli ikinci eserinde vücut bulmuştur.³⁴⁴

Albayrak, V/89. Tercüme ettiği eser, Feridüddin Ahmed b. Süleyman el-Halidi en-Nakşibendi isimli bir zata aittir.

³⁴¹ Korkusuz, *İstanbul Tekkeleri ve Postnişinleri*, 26-27.

³⁴² Mustafa Kara, Süleyman Efendi'nin 1847 yılında Ortaasya konsolosu sıfatıyla İstanbul'a geldiğini ve bilahare Özbekler Tekkesine şeyh olduğunu, yazar. Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, 34. MŞH.MMD. nr. 1764/72; 1764/70; BOA.A.] MKT.NZD.671/8.

³⁴³ A.g.e., 104-115.

³⁴⁴ Köseoğlu, 42-43.

Süleyman Efendi'nin vefatıyla Buhara Tekkesine, Mirza Âlim Efendi geçmiştir.³⁴⁵

29. Süleyman Sıdkî Efendi (D.? -Ö.1307/1889):

Süleyman Sıdkî Efendi, Eyüp'te Taşlıburun diğer adıyla Lagârî Mehmet Efendi Tekkesinin postnişînidir.³⁴⁶

Süleyman Sıdkî Efendi, hilafeti sonrası Taşlıburun Tekkesine şeyh olmuş ve elli seneyi aşkın bir süre burada şeyhlik yapmıştır. Süleyman Sıdkî Efendi hem Meclis-i Meşâyih azâlığı ve hem de Taşlıburun Dergâhı postnişînliği gibi iki önemli vazifeyi beraber yürütmüştür. Doksan yaşına yakın bir ömür sürdüğü ve hüsn-i ahlak sahibi biri olduğu ifade edilir. Sütluce Hasırîzade Dergâhını tesis eden Süleyman Efendi'dir (1197/1783).³⁴⁷

Vefat ettiğinde, üzerinde Eyüp Gazi Hasan Paşa Zâviyesi imamet ve tevliyet cihetlerine ait niyabet vazifesi bulunan Süleyman Efendi'nin; vekaletinde bulunduğu

³⁴⁵ MŞH.MMD. nr. 1770/45.

³⁴⁶ Şeyhliğe tensibinin ilginç bir hikayesi vardır. Abdurrahman Efendi halifelerinden ve Kırım Sa'di meşayihinden bir zatın hizmet ve terbiyesinde yetişen Süleyman Efendi'ye şeyhi şöyle der: "Oğlum senin ikmalin İstanbul'da Eyüp Taşlıburun'da, Şeyh Abdurrahman Efendi elinden olacaktır." Bunun üzerine Süleyman Sıdkî Efendi'nin İstanbul'a geldiği ve Abdurrahman Efendi'nin hizmetinde bulunarak ondan hilafet aldığı bilinmektedir.

³⁴⁷ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (İstanbul: Sebil Yayinevi, 1996), 111; Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, IV/433-434. Meclis-i Meşâyih defterlerinde; Abdüsselâm Dergâhı şeyhi Yahya Efendi tarafından adına sahte senet düzenlemesi sebebiyle, Adliye Nezaretine suç duyurusunda bulunduğu görülmektedir. Süleyman Sıdkî Efendi vefat edince, meşihatın evladına tevcihi için Cihât Kaleminden Süleyman Efendi'nin kaydının silinerek belgenin Evkâf-ı Hümayûn Nezâretine gönderilmesi istenmişti (1308/1890). Süleyman Sıdkî Efendi'nin evladı küçük olduğundan; rüşde erişene dek, ta'lim ve terbiyesiyle ilgilenmek üzere, tekkenin Cafer Paşa Dergâhı şeyhi Kırımîzâde Hâfız İsmail Efendi vekâletinde Mehmet Sadeddin Efendi'ye tevcih edildiği bilinmektedir (1308/1890). Rüşde erişerek liyakat kesbeden Sadeddin Efendi'ye 1317/1900 itibariyle meşihat ciheti, asaleten tevcih edilmiştir. MŞH.MMD. nr. 1769/007; 1770/53, 57; 1773/138.

Mehmed Halid Efendi'nin eğitiminin, Cafer Paşa Dergâhı şeyhi Hafız İsmail Efendi'ye tevdi edildiği rivayet edilir.³⁴⁸

30. Şerif Ahmed Efendi (D.? -Ö. 1335/1917):

Şerif Ahmed Efendi, Fatif Eminönü ilçesinde bulunan Sokullu Mehmed Paşa Dergâhı postnişini Hulûsî Efendi'nin halifesidir. Daha sonra Meclis-i Meşâyih reisi Ahmed Muhyiddin Efendi tarafından görevlendirilerek 1314/1896-97 yılında seccadenişin olmuş ve meşihatte yirmi bir sene kaldıktan sonra vefat etmiştir.³⁴⁹

Revnakoğlu'nun; Meclis-i Meşâyihle bir bağlantısı olduğuna dair bir bilgi vermediği ve Hulusi Efendi'nin halifesi olan üç Ahmed Efendi bulunmaktadır; Hacı Müstakzade Ahmed Efendi, Ahmed Vassaf Efendi ve Beykozlu Ahmed Vehbi Efendi. Bunlardan hangisinin, Meclis defterlerinde azalık görevinde bulunan Şerif Ahmed olduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Ahmed Efendi'nin Meclis-i Meşâyih'te 1323/1906-1327/1910 yılları arasında azalık görevi yaptığı Meclis kararlarından anlaşılmaktadır.³⁵⁰

Şerif Ahmed Efendi, Merkez/Üçler kabristanında medfundur.³⁵¹

a) Meclis-i Meşâyih Nâzırları

Sözlükte, “incelemek, hüküm vermek, bakmak; nazar eden, bakan, gözeten” anlamlarına gelen bu sözcüğün eskiden; “vezir, bakan, vekil” yerine kullanıldığı bilinmektedir. Nazar kökünden türeyen nâzır sözcüğü; vakıf ve divan gibi kurumların mali durumlarını denetleyen, asayişini sağlayan, kontrol eden kişiler için kullanılan bir kavramdır. Mütevellinin vakıfla ilgili tasarruflarını kontrol ve murakabe eden kişilere

³⁴⁸ MŞH.MMD. nr. 1770/73.

³⁴⁹ Bu tekke, Sokullu Mehmed Paşanın eşi İsmihan Sultan tarafından Sokullu Mehmed Paşa'nın da bağlı olduğu Halvetî şeyhi Mustafa Muslihuddin Nuri Efendi için yaptırılmıştır. Nureddinzade, Edirnekapı haricinde Sır Tekke'de medfundur. Cemaleddin Halvetî'nin kurduğu bu kol, Ramazaniyye'ye daha sonra da Şabanîyye'ye geçmiştir. Köseoğlu, 65. Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, IV/107.

³⁵⁰ MŞH.MMD. nr. 1776/001, 28; nr. 1777/11. Revnakoğlu, V/2172-2174.

³⁵¹ Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, IV/107.

denmektedir. Nitekim Osmanlı döneminde vakıfların maliye ve idaresini denetleyen kişiye “nâzır” ilgili kuruma da “Nezaret” adı verilmiştir.³⁵²

Meclis-i Meşâyih'in kuruluşunda yer almayan nâzır'ın 1292/1875 yılında atanmasıyla; Meclis içerisinde, işleyişin denetimi anlamında bir nevi iç kontrol mekanizması oluşturulmaya başlanmıştır. 1891/1308 Nizamnamesine göre, Nâzır'ın Meclis'te geniş yetkilerle donatıldığı, sadece temsil açısından değil, karar mercii olarak da Meclis reisinden daha etkili olduğu söylenebilir. Nitekim ilgili nizamnamenin dördüncü maddesi gereğince, Meclis kararlarında, “nötr” bir durum oluşur ve tarafsız kalınırsa, nihai kararın nâzır tarafından verileceği hükmüne yer verilmiştir. Ancak 1315/1902'den sonra Meclis'te nâzırlara yer verilmemeye başlanmıştır. Bu durumun, ya Meclis'in çalışma sisteminin oturup bir denetim unsuruna ihtiyaç duyulmamasından ya da başka sorunlar nedeniyle bu konunun biraz daha arka planda kalmasından kaynaklandığı düşünülebilir.³⁵³

1. Çerkeş Şeyhîzade Tevfik Efendi:

Meclis-i Meşâyih'te hem reislik hem azalık hem nâzırlık yapan (1302/1885) Tevfik Efendi'nin biyografisi “Meclis-i Meşâyih Azaları” bölümünde verilmiştir.

2. Mehmed Şerif es-Sükûti Efendi:

Meclis-i Meşâyih'te hem reislik hem azalık hem de nâzırlık görevinde bulunanlardan bir diğeri de Sükûti Efendi'dir. Biyografisi “Meclis-i Meşâyih Azaları” bölümünde verilmiştir.

3. Kütahyalı Halil Efendizade Yakub Asım Efendi (D.? -Ö.?):

İlmiye ricalinden olan Kütahyalı Halil Efendizade Seyyid Yakub Âsım Efendi, 1292-93/1875-1876 yıllarında Meclis-i Meşâyih'te iki yıl nâzır olarak görev yapmıştır. Arşiv

³⁵² Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, 812. Cengiz Tomar, “Nâzır”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/449. Yazır, *Ahkâm-ı Evkâf*, 76. Ali Himmet Berkî, *Vakıflar*, (Ankara: Cihan Kitaphanesi, 1940), 38. Mehmed Genç, “Nâzır”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/449-450.

³⁵³ Aydın, “Meclis-i Meşâyih”, 28/247-248; Mine Durmuş, *Meclis-i Meşâyih II. Abdülhamid Devrinde Tarikatlar*, 87-89.

kaynaklarına göre, 1300/1887 yılında Anadolu Kazaskerliği görevine getirildiği bilinmektedir.³⁵⁴

4. Filibeli Halil Efendi /D.? -Ö. 1300/1882):

Filibeli Halil Efendi, birçok devlet memuriyetinde bulunmuş bir müderristir; Fetva Eminliği (1866), Ders Vekilliği (1867), Meclis-i İntihab-ı Hükkam Reisliği (1868), Anadolu ve sonra Rumeli payeleri ve Anadolu Kadıaskerliği (1878) yapmış ve Sultan Abdülmecid tarafından kendisine Mevlevîyet verilmiştir.³⁵⁵

Yakub Âsım Efendi'den sonra nâzır olarak göreve getirilen Ders Vekili Halil Efendi, 1294/1877 yılında, Meclis-i Meşâyih nazırı olarak görev yapmıştır. 1294/1877 yılı salnamesine göre, yaklaşık on yıl Meclis-i Meşâyih reisliği yapan Selahaddin Dede'den sonra bir yıl Meclis-i Meşâyih reisliği yaptığına dair bilgi bulunmaktadır. Filibeli Halil Efendi'nin o yıl riyaset makamında iken aynı zamanda nâzırlık yaptığı görülmektedir. Sonraki sene, Meclis reisliğini tekrar Selahaddin Dede'ye bırakmıştır. Zira meşayıhten olmayan birinin bu göreve getirilmesinin sıradışı bir durum olması yanında, Şeyhülislamlığın bir iç denetim mekanizması olarak böyle bir tasarrufta bulunabileceğini de akıllara getirmektedir.³⁵⁶

Oldukça uzun bir ömür süren Halil Efendi'nin son olarak Ders Vekaleti'nden istifa ederek hacca gittiği ve ardından vefat ettiği bilinmektedir.

5. Celaleddin Efendi (D.? -Ö.):

Hakkında fazla bir bilgi bulamadığımız Celaleddin Efendi'nin, 1301-02/1884-85 yıllarında Meclis nâzırlığı yaptığı bilinmektedir. Mehmet Süreyya, Çorlulu Ali Paşa'nın torunlarından ve Muhasebeci Aziz Efendi'nin oğlu olan; Şura-yı Devlette tanzimat reisliği, başkatiplik ve maliye nazırlığı yapan bir Celaleddin Efendi'den bahsetmektedir. Meclis-i Meşâyih'te diğer görevlerine dair bir bilgi paylaşılmamasından, aynı kişi olduğuna dair net bir çıkarımda bulunamıyoruz (V. 1316/1899).³⁵⁷

³⁵⁴ a.g.e., 87. BOA.İ.. DH..889/70787; BOA. MB. İ...122/2.

³⁵⁵ Mehmed, Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 2/339.

³⁵⁶ Durmuş, *Meclis-i Meşâyih II. Abdülhamid Devrinde Tarikatlar*, 87-89.

³⁵⁷ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1284-194.

b) Meclis-i Meşâyih Kâtip ve Başkâtipleri

Arapça “kâtip” kelimesi, “yazı yazan, yazıcı, usta yazıcı” anlamlarına gelmektedir. Katipler; kadı hükümlerini yazan, defter kaydı tutan, bürokraside resmi evrakı kaleme alan ve idari-siyasi yazışmaları yürüten memurlardı; edebi anlamda maharetli ve kelimayı ustaca kullanan kişilerden seçilmekteydi. Gerekğinde aza olarak da görev yapabilen katiplerin, yazışmalarda ve kayıtlarda kullanılan terimlere vakıf olmaları ve bilgileri doğru yazmaları ayrıca önem arz etmekteydi.³⁵⁸

Görev süreleri genelde uzun olan katipler, zaruri bir gerekçe olmadıkça emekli olmazlardı; bu sebeple, elliyi aşkın süre çalışan ve doksan yaşına geldiği halde hala vazifesini ifa edenler vardı. Ancak Gülşen ve Ali Rıza efendiler gibi, farklı sebeplerle emekliye ayrılanlar da bulunmaktadır. Katipler; gelirlerini, evrak harcından ya da “atiyye” adıyla kişilere göre değişen yıllık bir ücret şeklinde almışlar ve Tanzimat’la düzenli bir maaşa geçmişlerdir.³⁵⁹

Başkatip ise; “serkatip, serküttab” olarak da isimlendirilen, resmi daire ve kuruluşlarda yazı ve kayıt işlerini düzenleyen ve katiplerden sorumlu olan kişilerdir.

Meclis-i Meşâyih’te birinci sınıf ve ikinci sınıf katiplerin, işlerin yoğunluğuna göre göreve çağrıldığı ve maaşlarının Merkezi idare faslından verildiği görülmektedir. Meclis-i Meşâyih toplantılarında hazır bulunan kâtip ya da başkatiplerin, haftada iki ya da üç kere önceden belirlenen bir vakitte toplantıda hazır bulunmaları gerektiği; Meclis tarafından müzakere edilen kararları usulü dairesinde zabta geçirmekle

³⁵⁸ Katiplerin ayrıca; adliyeden mümeyyiz tarafından tashih edilerek gönderilen evrakları temize çekerek tekrar yazmak ve müsteşar ve nâzıra sunmak, mühürlü davetiye pusulası hazırlamak, zimmet-ilamat defteri kaydı tutmak, mahkemeye gelemeyecek durumunda olanların evine giderek kadı ve naible birlikte ifadelerini almak tarafların iddialarını ve şahidlerin ifadelerini not etmek ve evrakların arşive ya da mahzene kaldırmak gibi görevleri bulunmaktaydı. Orhan Doğan, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Mahkemelerinde Görev Yapan Yardımcı Adliye Çalışanları”, *Adalet Dergisi*, 62-63, (2019 1-2); 536. Mustafa Sabri Büyükaşçı, “Kâtip” *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/49-50. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 29. bsk. 495.

³⁵⁹ Doğan, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Mahkemelerinde Görev Yapan Yardımcı Adliye Çalışanları”, 546; Erhan Afyoncu-Recep Ahışalı, “Kâtip” *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/53-55.

yükümlü oldukları bilinmektedir. Meclis-i Meşâyih'in kurumsallaşmasıyla, tekke vakfiyelerinin kayda geçirilmesi için iki ayrı kâtipin istihdam edilmesine karar verilmiştir. Meclis-i Meşâyih, vakfiye kayıtlarını göndermekle yükümlü ücretli iki kâtip görevlendirmiş; böylece tekkelerin muhassasat ve muayyenatlarının bir mutemed vasıtasıyla dağıtılmasını sağlamıştır.³⁶⁰

1. Ali Hüsameddin Efendi (D. İstanbul? -Ö.?):

Ali Hüsameddin Efendi; mülkiye memuru İbrahim Efendi'nin oğludur. Aksaray Mahmudiye Rüşdiyesi ile Fatih Cami dersiamı Köstenceli Mehmed Rıza Efendi'den eğitim almıştır.³⁶¹

Ali Hüsameddin Efendi, Meclis-i Meşâyih Mukayyidliği ile Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyeye Kalemî Katipliğini aynı anda üstlenmiştir (1314/1897). Birbiriyle alakalı ve zaruriyete binaen verildiği düşünülen bu iki vazifenin, aynı zamanda Hüsameddin Efendi'nin tecrübeli ve işin ehli olması gibi müspet gerekçelerle verildiği anlaşılmaktadır. 1321/1904'te katiplikten ayrılan Hüsameddin Efendi'nin terfi ile Meclis-i Meşâyih Başkatipliğine getirildiği ve kendisine verilen payelerin ileride de devam ettiği bilinmektedir (1337/1920).³⁶²

Meclis-i Meşâyih defterleri kararlarında uzunca bir süre "Hüsam" şeklinde imzası bulunan Ali Hüsameddin Efendi'ye, 1318/1901 yılında İbtidâî Hariç Bursa Müderrisliği ve Mecidi Nişanı verilerek 1336/1919'da bir sınıf terfi ettirilmiş ancak 1339/1922 yılında görevinden azledilmiştir. Meclis-i Meşâyih Başkâtibi Mahmut Nureddin Efendi'nin hastalığının geçmemesi ve izninin uzatılmak zorunda kalınması üzerine; yerine Hüsameddin Efendi tekrar vekil kâtip olarak tayin edilmiştir. Hüsameddin Efendi daha sonra Bursa Müftü Katipliği de yapmıştır (1342/1925).³⁶³

³⁶⁰ MŞH.MMD. nr. 1768/0006; 1738/93-96; 1759/19a; 1761/44, 45.

³⁶¹ Albayrak, I/328-329.

³⁶² Mesleğinde başarılı olduğu görülen Ali Hüsameddin Efendi'ye *Meclis-i Meşâyih Mukayyidi* olarak dördüncü rütbe *Mecidi Nişanı* verilmiştir (1319/1902). BOA.İ.. TAL.274/48. Albayrak, I/328.

³⁶³ BOA. A.] DVN. MKL.59/63. MŞH.MMD. nr. 1745/150. Albayrak, I/272.

2. *Dürrîzade Hasan Hayrî (Hayrullah) Efendi (D.? Ö.?):*

Meclis-i Meşâyihde 1292/1875'ten itibaren başkatiplik yapan Hasan Hayri Efendi, bu görevine Meşrutiyet'in ilanına kadar devam etmiştir. Talebe-i ulûm kâtibi olan Hayrî Efendi, bütün tekke ve zaviyelerin nüfûs kayıt işlemlerinden (Umum Nüfus Mukayyidliği) sorumlu memur olarak görevlendirilmiştir (1306/1889).³⁶⁴

Meclis-i Meşâyih'in gittikçe artan iş yüküne binaen, 1891/1308 Nizamnamesiyle gerekirse birkaç kâtibin daha alınabileceği ile ilgili maddesine göre; kararların kayda geçirilmesinde duyulan ihtiyaç üzerine, Hayrullah Efendi'den başka bir memurun daha atanmasına karar verilmiştir. Buna göre; devriye müderrislerinden *Şemseddin Efendi* (1897-98/1315-16) ile Hüsameddin Efendi'nin öncülüğünde toplamda üç kâtibe görevlendirme yapılmıştır.³⁶⁵

Hayri Efendi'nin vefatıyla yerine Sadık Efendi tayin edilmiştir.³⁶⁶

3. *Mahmud Hayrullah Efendi: (D.? -Ö.1337/1921):*

Mahmud Hayrullah Efendi, müderris kökenli bir katiptir ve Meclis-i Meşâyih'in 1292/1875 yılı oluşumunda görev alanlardan biridir.

Hakkında çok az bilgi bulunan Mahmud Hayrullah Efendi, 1921 yılında vefat etmiştir; yerine 2000 kuruş maaşla Ali Hüsameddin Efendi tayin edilmiştir (1339/1921).³⁶⁷

³⁶⁴ MŞH.MMD. nr.1743/06; 1769/218. BOA. Y.PRK. BŞK. 29/36. Kâtip Hayrullah Efendi; Kaza kadılığı'nın en üst rütbesinde, sitte derecesinde bir kadı idi. İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatının (Bab-ı Meşihat) Yenileşme Süreci*, 160; Hayrullah Efendi'nin 1308-1309-1310 yılları salnamelerinde adı geçmemektedir. Durmuş, 47, 89.

³⁶⁵ Durmuş, a.g.e., 47. Başarıları Meclis tarafından taltif edilen Hayri Efendi, Mecidi Nişanı, Mekke-i Mükerreme payesi yanında; Meclis-i Meşâyih reisi Ahmed Muhyiddin Efendi ve birçok Meclis üyesiyle birlikte, üçüncü rütbeden Nişan-ı Âli Osmanî (1319/1902) ve 1313/1896'da Mecidi Nişanı almıştır. BOA.İ. TAL.274/48; BOA. İ.TAL. 98/25; BOA.Y.PRK. BŞK.46/13; BOA. İ. TAL.98/25.

³⁶⁶ Durmuş, 91.

³⁶⁷ MŞH.MMD. nr. 1779/61.

4. *Mustafa Sîret Efendi (D. İstanbul 1282/1866-Ö.?):*

Mustafa Sîret Efendi, Şabanî/Halvetî tarikatinden Sofular Dergâhı şeyhi Abdullah Rüşdî Efendi'nin (Ö.1881) oğludur.³⁶⁸

İlk tahsilini Saraçhane ibtidaî mektebinde yapan ve daha sonra Fatih rüşdiyesinde okuyan Sîret Efendi'nin; Fatih dersiamlarından Şehrî Ahmed Ramiz Efendi'den icazet aldığı ve babasından sonra Sofular Dergâhı ile Üsküdar Atik Valide Şabanî Dergâhında şeyhlik vazifesi yaptığı bilinmektedir.³⁶⁹

Sîret Efendi, farklı birimlerde bulunan ancak benzer görevlerden oluşan memuriyetlerde çalışmıştır; 1297/1880 yılında Meşihat Evrak Kalemî Katipliğine, 1302/1885'te Evrak Odasına, oradan yirmi sene mesai harcayacağı Meclis-i İntihab-ı Hükkam Kalemî Müsevvidliği ve mümeyyizliğine getirilmiştir. 1327/1910'da başladığı Meclis İdare-i Emval azalığına, 1330/1913'te Meclis'in lağvına kadar devam etmiştir.

1341/1925 yılında Üsküdar Müftülüğü Vazife Kalemî Mümeyyizliği görevinde bulunan Sîret Efendi, önemli ve uzun süreli bir tecrübeden sonra Meclis-i Meşâyih Başkitabetine (1336/1920) daha sonra da Meclis azalığı görevine getirilmiştir (1326/1909). Meclis-i Meşâyih Başkatibi Mahmud Nureddin Efendi'nin izin süresinin üç ay uzatılması üzerine, bu görevi vekaleten Mustafa Sîret Efendi üstlenmiştir.³⁷⁰

Meclis-i Meşâyih defterlerinde birçok kararın imza kısmında sadece Sîret Efendi'nin adı görülmektedir. Şeyh Remzî ve Şeyh Cevdet Efendilerle beraber Encümen-i İlmî azalığı yapan Şeyh Sîret Efendi, babasından sonra Sofular Dergâhı meşihatine getirilmiştir. Buna göre, "hal tercümesinde halife ya da şeyh olduğuna dair bir bilgi

³⁶⁸ MŞH.MMD. nr. 1795/05/A.

³⁶⁹ MŞH.MMD. nr. 1745/172. Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*, 370. Üsküdar'da Atik Vâlîde Dergâhı şeyhi Mahmut Efendi'nin vefatıyla, meşihat ve vaizlik vazifesine Mustafa Sîret Efendi'nin vekâleten tayin edildiği ve dergâha ait hane, vakıf ve mektep binasının teslim edildiği ve dergâh muhassasatının kendisine verildiği bilinmektedir.

³⁷⁰ Meclis-i Meşâyih azalığına tayiniyle kendisinden boşalan Meclis-i Meşâyih Başkitabetine Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam sabık üyelerinden Mahmut Efendi getirilmiştir (1338/1920). BOA. A.] DVN. MLK 59/63; MŞH.MMD. nr. 1756/55; 1779/58. Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, IV-V/259-260.

bulunmamaktadır.” şeklinde onunla ilgili verilen bilgilerin; tekkeye postnişin olarak tayininden önce hazırlanan bir tezkire olduğu için bu şekilde yazıldığı anlaşılmaktadır.³⁷¹

5. *Ünyeli Ali Enver Efendi (D. Ünye 1258/1842-Ö.1336/1917):*

İlmiye sınıfına mensub olan Ali Enver Efendi; Davutpaşa’da Beşikçizâde Dergâhı şeyhi Kâmil Efendi’nin oğludur. Ali Enver Efendi’nin babası Şeyh Hasan Efendi’nin vefatı üzerine, Meclis-i Meşâyih reislerinden Sükûti Seyyid Mehmet Şerif Efendi vekâletinde meşîhate tayin edildiği bilinmektedir.³⁷²

Erişkin çağa ulaşınca, dergâha asaleten tayin talebiyle arzuhâl veren Ali Enver Efendi’nin hüsn-i hâline binaen mazbatası tanzîm edilerek (1333/1914) meşîhate tayin edilmiş (1333/1915); ancak müstakillen kayıtsız olarak yapılan bu tensibin usulsüzlüğü nedeniyle, mazbatası Meclis-i Meşâyih tarafından feshedilmiştir (1338/1922).³⁷³

Ali Enver Efendi, Nüvvâb me’zûnlarından. 1324/1907 yılında Meclis-i Meşâyih başkatipliğine tayin edilen ve 1327/1909 tarihli toplantısında, 760 kuruş maaş aldığı görülen Ali Enver Efendi’nin görevi; Devriye mevâlisi ve sınıf-ı salis nüvvabı olarak ifade edilmiştir. Otuz beş yıl kadar taşra niyâbetleriyle Livâ Cezâ Mahkemesi

³⁷¹ Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*, 370.

³⁷² İsmail Kara, terceme-i hal’de verilen bilgiye göre Ali Enver Efendi İlmiyeye mensuptur ancak şeyh ya da halife olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır, demektedir. Ancak babasından sonra Beşikçizâde Dergâhı şeyhliğine tensib edildiği görülmektedir. A.g.e., 372. MŞH.MMD. nr. 1795/59; 1758/54b.

³⁷³ MŞH.MMD. nr. 1745/130; 1746/01; 1746/45. Ali Enver Efendi, şeriate aykırı tavırları, beş vakit namazı terk etmesi ve işrette bulunması sebebiyle Canik Bidayet Mahkemesi Ceza reisliği görevinden 1308/1892 yılında azledilmiştir. Sonraki görevi Ünye Kaymakamlığı vekaletinden ise, asayiş ihsad eden davranışlarda bulunması nedeniyle sürgün edilmiştir. Bilahare Maraş Mevlevîyetine tevcihi sonrası Meclis-i Meşâyih görevlendirilmiştir. Ali Enver Efendi ile ilgili yeni bir karar verilmesi için Şûrâ-yı Devlet mazbatasının gönderilmesine, şeyhin ailesi ve evlatlarının mağdur olmaması için de bir müddet daha dergâhta kalmalarına müsaade edilmiştir. Albayrak, I/309; MŞH.MMD. nr. 1758/53a, 54b; 1757/87.

riyâsetlerinde bulunmuş ve devletin birçok biriminde hizmet vermiştir. Ali Enver Efendi'nin, "Semahane-i edeb ve Kurûn-i Hakkî" isimli Arapça risale tercümeleri bulunmaktadır.³⁷⁴

c) Meclis-i Meşâyih Müfettiş ve Sermüfettişleri

Meclis-i Meşâyih; tüm tekke ve zaviyelerin denetimi ve kontrolü ile burada bulunanların din ve tarikate muhalif düşünce ve davranışlarının engellenmesi amacıyla müfettişler tayin etmiş ve görevlerini ise şu şekilde belirlemiştir;³⁷⁵

- Postnişînler hakkındaki şikâyetlerin incelenmesi,
- Tevcihe muhalif tasarruflarda bulunmanın önlenmesi, farklı kişilerin izinsiz meşihate tayin edilmesi,
- Tevcihi geciktirilen meşihatlere soruşturma açılması,
- Tahsisatı verilen dergâhta faaliyet yapılıp yapılmadığının tespiti, şeyhlerin vazifelerinin liyakat kontrolü,
- Tekke-vakıf gelirleri, vakfiye kayıtları ile cihetlerin tedkik ve tahkiki,
- Cihat vazifelerinin ifa edilip edilmediğinin araştırılması,
- Tekkelerde izin almadan zikir ve âyin yapılmasına engel olunması, şeriat ve tarikata muhalif hâllerin tespiti ve ehliyetsiz kişilerin tarikat ayini yapmalarının engellenmesi.

³⁷⁴ *Medresetü'n-Nüvvab*: Kadı naibi ve kadı yetiştiren okul. Devellioğlu, 606, 849. *Sınıf-ı salis nüvvabı*: Vilayet kadıları ve müderrisler birinci; bir derece altta olan devriye Mevlevîyeti ve buna eş müderrisler ve kaza kadılarının en üstünde bulunanlar ise ikinci sınıf kabul edilmiştir. İlhami Yurdakul, "Mekteb-i Nüvvab", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), *Ek-2/240-241*. Albayrak, I/310. *Devriye Mevlevîyeti*: İlmiye mensuplarına rütbeleri gereği tevcih edilen görevlerden biri. Devellioğlu, a.g.e., 182. *Mevalî*: Büyük kadı. İlhami Yurdakul-Bilgin Aydın, "Şeyhülislamlık Kurumunun Tarihçesi, Kaynaklar ve İlgili Literatür", 379-417; MŞH.MMD. nr.1777/86, 106-107; Albayrak, 1/309.

³⁷⁵ MŞH.MMD. nr.1762/80, 96, 112; 1765/07; 1759/02b; 1766/50-65; 1768/06, 08,14, 42; BOA. DH.MKT., nr. 119/47.

Ayrıca tekkede yaşayanlar ile ilgili yukardaki kadar olmasa da daha özelde dikkat edilmesi gereken hususlarda tekke müfettişlerinin inceleme ve araştırma yetkileri bulunmaktaydı. Meşayih ve dervişanın üzerinde tekke mensubu olduklarına dair kıyafetlerle su-i zanna sebep olacak yerlerde bulunmaları, tekke ve zâviyelerde şeriate ve kanunlara aykırı, tarikat usullerine muhalif hareketlerin engellenmesi ve bütün bunların Meclis-i Meşâyih marifetiyle tüm tekkelere tebliğ edilmesi müfettişlerin yükümlülükleri arasındaydı.³⁷⁶

Tekke Müfettişleri; meşayih ile üzerinde ulema kıyafeti taşıyanların, tiyatro ve çalgılı mahallerde bulunmamaları için uyarıda bulunmuştur. Bu itina, sadece tekkede yaşayanlarla ilgili değildi; bizzat tekaya müfettişleri için de geçerliydi ve mensubu oldukları kuruma yakışan kıyafet giymeleri ve ona uygun hal ve tavırda bulunmaları gerektiği Meclis-i Meşâyih tarafından kendilerine bildirilmişti.³⁷⁷

Tekke müfettişleri; yolsuzluk tesbit edilen dergâhlarda öncelikle durumun tahkikatını yapmış ve lüzumuna binaen meşihatın yönetimini vekaleten bizzat kendileri üstlenmiştir. Nitekim Eyüp Şeyhülislam Dergâhı meşihatine bu sebeple, Meclis-i Meşâyih Müfettişliği tarafından Mehmed Fevzî Efendi getirilmiştir.³⁷⁸

Tekke müfettişlerinin iş yoğunluğunun bulunduğu durumlarda başka kurumlardan takviye memur alınmış; Darülhilafeti'l-aliyye Medresesi müfettiş muavinlerinden Nurullah Bey ile Daru'l-hikmeti'l-İslâmiyye Kalemi görevlilerinden Osman Cemal Efendi'nin istihdamı bu şekilde gerçekleşmiştir.³⁷⁹

Müfettişlere verilecek ücretin Evkaf Nezaretince ödeneceği belirtilmiş; ücretlerde, işlerin çokluğuna binaen belirli bir miktarda iyileştirmeye gidilmişti. Meclis-i Meşâyih müfettişlerinin yol masrafının karşılanacağı, tekke müfettişlerine ücretsiz olarak

³⁷⁶ MŞH.MMD. nr. 1764/83. Bu konu “Tekkelerin Teftişi” bahsinde ele alınmıştır.

³⁷⁷ MŞH.MMD. nr. 1772/326; 1738/07; 1764/83.

³⁷⁸ MŞH.MMD. nr. 1768/0007.

³⁷⁹ MŞH.MMD. nr. 1759/04a; 1768/44.

Boğaziçi'ne gidip gelebilmeleri için paso verileceği ancak bütçede sorun olduğu zaman bunun mümkün olmayacağı ilgililere tebliğ edilmişti.³⁸⁰

1. Ahmed Rif'at Efendi (D.? -Ö.?):

Müşâtık Efendi Dergâhı şeyhi olan Ahmed Rif'at Efendi, (1322/1904-1326/1909) yılları arasında Meclis'te görev yapmıştır.³⁸¹

Ahmet Rif'at Efendi, Dersaâdet ve Bilâd-ı selâsedeki tekkelerin teftîşi ile şariate ve tarikate muhalif durumları denetlemek üzere görevlendirilen iki müfettişten biridir (1304/1886). Rahatsızlığı nedeniyle kısa süre görev yapan ve memuriyete devam edemeyerek ayrılmak zorunda kalan Ahmet Rifat Efendi'nin maaşının yüz kuruşu diğer müfettiş Hacı Muhtar Efendi'ye, 50 kuruşu da görevli mukayyide verilmiştir (1304/1887).³⁸²

2. Hacı Muhtar Efendi (D.? -Ö.?):

Hacı Muhtar Efendi, İstanbul'daki tekke ve zâviyeleri teftiş etmek üzere görevlendirilen müfettişlerdendir ve uzun yıllar bu vazifeyi yürüttüğü bilinmektedir (1304/1886-1312/1895) Ahmed Efendi ile eşzamanlı olarak tayini gerçekleşen Hacı Muhtar Efendilerin maaşları; vazifeye başlamaları akabinde bağlanmıştır (1304/1886). O dönemde Meclis-i Meşâyih azalığından ayrılan üç azanın toplamda 300 kuruş olan maaşları, 150'şer kuruş olarak Müfettiş Ahmed ve Muhtar efendilere pay edilmiştir.³⁸³

Ahmed Muhtar Efendi'nin Meclis-i Meşâyih'te aktif bir müfettişlik vazifesi yürüttüğü anlaşılmaktadır. Bir vakıf mütevellisinin tamir ettirmeyerek harabiyetine neden olduğu tekke ile ilgili; tamir işlemlerinin bir an önce başlatılması gerektiğini ifade ederek kanuni muamele başlatmış, tespitlerini de Evkâf Nezâretine bildirmiştir. Dergâh içinde yaşanan sorunların halli, kişiler arasında meydana gelen çekişmelerde arabulucuk yapılması, dergâha girmeleri yasaklanan kişilerin tedkîk ve kontrolü vs. durumlar;

³⁸⁰ A.g.k., 44; MŞH.MMD. nr.1764/0002; 1768/45. Müfettiş Muhtar Efendi'ye paso tahsis edilmiştir;

³⁸¹ 1772 nolu Meclis-i Meşâyih Defteri. MŞH.MMD. nr. 1777/82.

³⁸² MŞH.MMD. nr. 1769/006, 39.

³⁸³ MŞH.MMD. nr. 1769/006,11; 1772/06.

Muhtar Efendi'nin çözüme ulaştırmaya çalıştığı meseleler olarak Meclis kararlarına geçmiştir.³⁸⁴

Rahatsızlığı nedeniyle memuriyetten ayrılan Meclis-i Meşâyih müfettişlerinden Müştakzâde Dergâhı şeyhi Ahmet Rif'at Efendi'nin maaşından yüz kuruşu, bu görevi onun yerine ifa eden Hacı Muhtar Efendi'nin maaşına ilave edilmişti. On beş gün müddetle Mısır'a gitmesine izin verilmesi için Meclis-i Meşâyih'e arzuhal veren Muhtar Efendi'nin görevini gereği gibi yapamadığı, işinde ihmalleri bulunduğu ve bu sebeple yerine başka bir zatın tayin edilmesi gerektiği ile ilgili, Meclis-i Meşâyih'ten bir müzekkire verilmiştir (1315/1898). Buna karşılık Ahmet Muhtar Efendi de görevinden azledilmemesi için Meclis'ten talepte bulunmuştur.³⁸⁵

3. Mehmed Fevzî Efendi (D.? -Ö.):

Mehmed Fevzi Efendi 1314-1315/1897-1898 yılında Meclis-i Meşâyih'te azalık yapmıştır. Eyüp Şeyhülislam Dergâhını teftiş eden ve yolsuzluğunu tesbit eden Mehmed Fevzi Efendi, bu dergâhın meşihatini de bir süre vekaleten üstlenmiştir.³⁸⁶

4. Mehmed Nurullah Efendi (D. İstanbul 1297/1880-Ö.):

Merkez Efendi Hankâhında doğan Mehmed Nurullah Efendi, Seyyid Mehmed Zekâî Efendi'nin oğludur. İcazetnamesini, Pîrî Mehmed Paşa Hankâhı postnişini olan babasından alan Nureddin Efendi; Meclis-i Meşâyih talimatı gereği, postnişinlere ve halifelere yapılan imtihana girmiştir. Başarılı bulunması ve icazetnamesini tasdik ettirmesi suretiyle göreve getirilmiştir. Merkez Efendi sülalesinden gelen Nurullah Efendi, amcası Merkez Efendi Hankâhı postnişini Şeyh Ahmed Mesud Efendi'ye

³⁸⁴ MŞH.MMD. nr. 1770/190, 213; 1771/40; 1772/317. Müfettiş Muhtar Efendi'nin görevlendirildiği bir hadisede; Hindîler Dergâhı postnişini Hasan Tahsin Efendi'nin dergâhtan çıkardığı ve Es'ad Efendi'nin de konuyla ilgili olumsuz beyan vererek desteklediği bir dergâhtan bahsedilmekteydi. Hindîlerin şikâyet talepleri ve yaşanan olayın aslının olup olmadığı ile ilgili yapılan tahkikat sonucunda; şahısların dergâhtan ihraç edilmelerinde bir haksızlık olmadığı ve bunun yerinde bir karar olduğu Ahmed Muhtar Efendi'nin marifetiyle ortaya konmuştu.

³⁸⁵ MŞH.MMD. nr. 1769/39; 1765/07, 15. Diğer elli kuruşu da Meclis Mukayyidi Şemseddin Efendi'ye verilmişti.

³⁸⁶ MŞH.MMD. nr. 1768/0007.

intisab etmiş; babası ve amcasından başka Kelamî Dergâhı şeyhi Es'ad Erbîlî'den de tasavvuf dersleri almıştır.³⁸⁷

13 sene Şura-yı Devlet kadrolarında ve muhtelif birimlerde katiplik yapmıştır. Bu görevlerden ayrılan Mehmed Nurullah Efendi; Meclis-i Meşâyihte önce müfettişliğe daha sonra başmüfettişliğe terfi etmiş (1334/1917) ve 1335/1919 yılına kadar bu görevine devam etmiştir.³⁸⁸

5. Mehmed Niyâzî Efendi (D.1283/1866-Ö.?):

Niyazî Efendi, Meclis Azası Seyyid Mehmet Emin Efendi'nin tek oğludur. Babası, kendisinin tarikatte şeyhidir.

Kadiri tarikatinde halife olan Mehmed Niyazî Efendi, babasının vefatıyla Şeyh Ahmed Efendi Tekkesine postnişîn olmuştur. Bir Nakşî Dergâhı olan tekkenin ilk bânisinin Şeyh Ahmed Efendi; ikincisinin ise Niyazî Efendi'nin babası Bağdadi Şeyh Ahmed Emin Efendi olduğu bilinmektedir.

Seyyid Şeyh Mehmed Ali Niyâzî Efendi'nin 1327/1909 tarihinde yapılan toplantıda, 408 kuruş maaş aldığı ve Meclis-i Meşâyihte Tebliğ me'mûru olarak imzasının bulunduğu görülmektedir. Meclis-i Meşâyihten önce Meclis-i Eytamda hizmet yürüten Mehmed Niyazî Efendi'nin, ömrünün son demlerinde Meclis-i Meşâyih Müfettişliği görevinde bulunduğu ancak daha sonra kadro dışı bırakılması sebebiyle ayrılmak zorunda kaldığı anlaşılmaktadır.³⁸⁹

Revnakoğlu, mezar taşı dahi bulunmayan Niyazî Efendi'nin, Silivrikapı Seyyid Nizam Hankâhı karşısındaki hazirede medfun olduğunu söyler. Yerine tek evladı Abdullah Nazmi Bolkat'ın geçtiği bilinmektedir.³⁹⁰

³⁸⁷ Albayrak, V/118-119.

³⁸⁸ A.g.e., V/118-119.

³⁸⁹ MŞH.MMD. nr.1777/106-107. Albayrak, V/88-89.

³⁹⁰ Nazmi Bolkat; Eyüp Şah Sultan Tekkesine şeyhlik seçiminde meşruta olan bu tekkede sadece sekiz ay şeyhlik yapabilmıştır, 1949'da vefat eden Bolkat halife bırakmamıştır. Revnakoğlu, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u*, V/2322. Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, V/88-89.

d) Meclis Mukayyidleri ve Tebliğ Memuru

Sözlükte “kayd” sözcüğünden türeyen *kaydeden*, *kayıt memuru* anlamlarına gelen mukayyid; mahkemelerde, kayıt yapan memura denmektedir. Meclis-i Meşâyihte ise, tekke ve zaviyelerin nüfus kayıtlarını tutan kişidir.³⁹¹

1. Hayrî Efendi (D.? -Ö.?):

Hakkında fazla bir bilgiye ulaşamadığımız Hayrî Efendi’nin, *talebe-i ulûm kâtibliği* ile tekke ve zaviyelerin nüfus mukayyidliğini yaptığı bilinmektedir (1306/1889). Bu vazifesinde liyakat ehli olması nedeniyle takdir edilmiş ve maaşına kafi miktarda yapılmıştır.³⁹²

2. Mehmed Şemseddin Efendi (D. İstanbul 1281/1864-Ö.1328/1912)³⁹³

Mehmed Efendi’nin babası, Mahrec Mevalisinden olduğu bilinen Seyyid Bedreddin Efendi’dir.³⁹⁴

Henüz on sekiz yaşında iken Rumeli Sadâretinde Mahfel-i Şeriyyat kaleminde katip olan Şemseddin Efendi; 1302/1885 yılında sadece cumartesi günleri sözleştiği Meclis-i Meşâyih Mukayyidliğine, 1303/1886 senesi Şubat başından itibaren 50 kuruş maaşla daimi vazifeli olarak getirilmiştir. Her iki görevi de 1308/1891’e kadar birlikte yürüten Mehmed Efendi’nin arşiv belgelerinde son görevinin Meclis-i Meşâyih Mukayyidliği olduğu bilgisi yer almaktadır. İlmiye mensubu olan Mehmed Şemseddin Efendi’nin, Meclis-i Meşâyihte görevi olmasına rağmen şeyh veya halife olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Memuriyette son vazifesi Anadolu Kazaskerliği Müşavirliğine 1325/1908 yılında tayin edildiği ve bu vazifeyi icra ediyorken 1328/1912’de vefat ettiği bilinmektedir.³⁹⁵

³⁹¹ Devellioğlu, a.g.e., 680; Orhan Doğan, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Mahkemelerinde Görev Yapan Yardımcı Adliye Çalışanları”, 531-555.

³⁹² MŞH.MMD. nr. 1769/218.

³⁹³ BOA.MŞH. SAİD. 24/15, 170/A.

³⁹⁴ MŞH.MMD. nr. 1795/58.

³⁹⁵ BOA.MŞH. SAİD. 24/15, 170A; BOA. İSTM. MŞH.SAİD. 24/15; Albayrak, IV-V/108. 1308’de 197 kuruş maaşla Rumeli Kazaskerliği Tezkere Mukayyidliği, 1314/1897’de

3. Tebliğ Memuru Niyazi Efendi (D.? -Ö.?):

Bedevisi tarikatı şeyhlerinden Arabzâde Seyyid Şeyh Mustafa Efendi Dergâhı seccâdenişini Seyyid Şeyh Ali Rıza Efendi'ye intisab etmiştir. Eseri ve telifatı olmadığını tercüme-i halinde ifade etmiştir.³⁹⁶

Seyyid Şeyh Mehmed Ali Niyâzi Efendi'nin 1327/1909 tarihinde yapılan toplantıda, Meclis-i Meşâyihte Tebliğ me'mûru olarak imzası bulunmaktadır ve 408 kuruş aldığı bilinmektedir.³⁹⁷

Meclis-i Meşâyih defterlerinde karar altında aza olarak imzası olduğu halde, ayırt edici bir vasfı ve ünvanı belirtilmeyen; hangi tarikate mensup olduğu anlaşılmadığı için kim olduğunu tesbit edemediğimiz Meclis mensupları bulunmaktadır: Nuri Efendi (1320/1903) ile Süleyman Yahya Efendi bunlar arasındadır (1304/1886-1310/1893).³⁹⁸

1326/1909 sonrası Meclis-i Meşâyih yönetiminde riyasete; daha önce azalık yapan Gülşen, Sükûtîzade, Tevfik ve Safvet Efendilerin getirildiği, ayrıca aza ve müfettiş olarak yeni isimlerin de kadroya katıldığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Meclis-i Meşâyihin devlete bağlı bir kurum olması ve bir şekilde merkezi yönetimle bağlantılı olması hasebiyle; Osman Selahaddin Dede ve Mustafa Safvet Efendi başta olmak üzere, Meclis riyasetinin bir şekilde siyasete karıştığı en azından iliştiği anlaşılmaktadır. Bektâşîler, Meclis-i Meşâyihte temsil edilmek adına Bektâşî tarikatı kollarından bir azanın da bulunması gerektiği ile ilgili Meclis'e başvuruda

Sadreyin Müsteşar Muavinliği, 1325/1908'de Rumeli Kazaskerliği Müşavir Muavinliği görevlerinde bulunmuş; 1309/1892'de ise Musıla-ı Sahn'a terfi ederek kendisine Mahreç payesi verilmiştir; BOA.İST. MŞH.SAİD. 24/15. Albayrak, IV-V/108; Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*, 371; MŞH.MMD. nr. 1769/39.

³⁹⁶ MŞH.MMD. nr. 1794/38.

³⁹⁷ MŞH. MMD. nr.1777/106-107.

³⁹⁸ MŞH.MMD. nr. 1769/71.

bulunmuşlardır. Kanuni gerekçesi nedeniyle reddedilen bu taleplerin önceden olduğu gibi bu dönem içerisinde de kabul görmediğini söylemek gerekir.³⁹⁹

Meclis-i Meşâyih'in görevlerinden bir tanesi Meclis üyelerinin tercüme-i hallerinin tanzim edilmesi ile ilgilidir. Şeyhülislam'lık tarafından talep edilen altmış şeyhe ait tercüme-i hal bilgisi, 1794 ve 1795 numaralı Meclis-i Meşâyih defterlerine alınmış ve bu bilgiler bu çalışmanın önemli bir kaynağını oluşturmuştur. Merkezlerde veya tekke merkezi bulunan yerlerdeki şeyhler için hazırlanan tercüme-i hallerde, soruların doğru cevaplandırılması ve akabinde imzalanması gerektiği ifade edilmişti. Hazırlanan belgenin, öncelikle mühürlenmesi ve Sermüfettişlikçe tasdik edildikten sonra Meclis'e gönderilmesi gerektiği bildirilmişti. Memuriyette olması hasebiyle önceden resmi bir tercüme-i hali bulunanların da Meclis-i Meşâyih Nizâmnâmesi'ne binaen tekrar tercüme-i hal düzenlemeleri istenmiştir. Burada tercüme-i hallerin güncel olması ile değişikliklerin eklenmesi ve kaydedilmesinin önemli olduğuna dikkat çekilmiştir.⁴⁰⁰

³⁹⁹ Mustafa Hâkî Efendi, Yanyalı Şeyh Cevdet Efendi, Mehmed Nurullah Efendi, Mustafa Sabri ve Mahmud Efendiler Meclis'te azalık; Şeyh Hüsnü Efendi, Osman Bey, Fahreddin Efendiler ise müfettişlik görevinde bulunmuşlardır. MŞH.MMD. nr. 1755/55,717; 1737/28; 1768/16; 1764/52; 1756/17; 1766/64.

⁴⁰⁰ MŞH.MMD. nr.1794/6.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MECLİS-İ MEŞÂYİHİN İŞLEYİŞİ

3.1. Tekkelerin Yönetimi

Osmanlı devletinde bulunan tüm tekkelerin reorganizasyonu için tesis edilen Meclis-i Meşâyihin, dergâhlarla kurduğu sağlam iletişim sayesinde bu kurumlara işlevsellik kazandıracağı ve yönetimine önemli katkılar sağlayacağı düşünülmüştü. Osmanlı topraklarında bulunan tüm tekkelerin tek elden kontrolünün mümkün olmadığı; bu önemli ve büyük yükümlülük getiren işin, ciddi bir iş bölümü gerektirdiği bilinmekteydi. Bu nedenle İstanbul tekkeleri, Merkez-Müstakil; Taşra tekkeleri ise Taşra Encümen-i Meşayih-Merkez şeklinde teşkilatlandırılmış, sistemli ve hiyerarşik bir düzenleme ile bir kontrol mekanizması oluşturulmuştur.

3.1.1. Merkez Tekkeler

Osmanlı devletinde bulunan tekkelerin XIX. yüzyıla kadar belirli imtiyazları olduğu ancak gelişen merkeziyetçi yönetim ile bu kurumların da devlet kontrolünde bir denetime tabi tutulduğundan bahsetmiştik. Bu temayülün ilk ve en somut göstergelerinden birisi “Merkez Tekke” uygulamasıdır.

1227/1812 yılında değişen bürokratik uygulamalarla birlikte tekkelerin postnişîn ataması Şeyhülislâmlığın denetimine tabi tutularak; Merkez Dergâhın onayıyla yapılmış ve her tarikat Merkez Dergâhlar aracılığıyla idare edilmeye başlanmıştır. Buna göre, meşihati boşalan tekke tevcih işlemlerinin Şeyhülislamlığa bildirilmeden yapılmaması, taşra tayinlerinde de Merkez Tekkenin görüşünün alınması şartı getirilmiştir. Bu durum aslında şu anlama gelmekteydi; Âsitane merkezi tarafından tanınmayan dergâhlar ve taşra zaviyeleri, zahiren ve hukuken meşru olamayacaklar; âsitane şeyhinden istihlaf edilmemiş veya halifeliği tasdik edilmemiş halifeler de oralarda şeyhlik yapamayacaklardı. Tarikat kollarının kendi iç hiyerarşilerini kurarak taşradaki şubelerini denetime almaları, tabii olarak asitanelerin konumunu

güçlendireceği ve teşkilata bir disiplin getireceğinden, bu durum bir yönüyle tarikat erbabının karşı çıkmayacağı bir uygulama olacak; bir başka yönüyle, merkezi yönetimin çevreye uzanmasında oynayacakları rolden dolayı siyasi otoritenin de hoşlanacağı bir düzen kurulacaktı.⁴⁰¹

Osmanlı devletindeki tüm tekkelerin Merkez’den ve tek elden murakabe etme amacı taşıyan Merkez Tekke uygulaması ile tüm tekkeler, tarikat birliği göz önünde bulundurularak başlangıçta 35 Merkez Tekke’ye bağlanmıştır. 1812 yılında yayınlanan ferman ile, her tarikat pirinin medfun olduğu tekke, Merkez Tekke kabul edilmiş; şeyhlerine de bağlı bulundukları tarikatlere ait diğer tekkelerin sorumluluğu yüklenmiştir. İlk kez ataması yapılacak postnişinlerin Şeyhülislamıktan onay alması zorunluluğu dolayısıyla; tekke şeyhinin kendinden sonra gelecek kişiyi belirleme tasarrufu ortadan kalkmış ve bu konudaki yetki Merkez Tekke şeyhine ve Şeyhülislamlığa verilmiştir.⁴⁰²

Meclis-i Meşâyiḥ kurulduktan sonra birtakım farklılıklarla Merkez Tekke uygulamasına devam edilmiştir. Meclis-i Meşâyiḥin ilk işi öncelikle, İstanbul tekkelerinin sayısını ve listesini çıkarmak olmuştur. Bunlardan en önemlisi 1283/1866-1297/1880 yılları arasında İstanbul’da bulunan 252 tekkenin Nüfus Vukuatı Defteri’nde; 35 Merkez’e bağlanan tekkelerin ait olduğu Merkezler belirtilmiş, bu tasnifte coğrafi konuma bakılmadan bir sınıflandırma yapılmıştır. Zira merkezi Beykoz olan bir tekkeye, Beşiktaş ve Emirgan’da bulunan tekkeler dahil edilmiştir. Meclis-i Meşâyiḥ Nizamnamesinin 2. faslının 5. fıkrasında yer alan “tekkelerin önemlerine göre derecelendirilip tasnifi ve şeyh sicillerinin düzenlenmesi” ile ilgili maddeye istinaden; tekkelerin hangi tarike mensup olduğu ve bulunduğu yer

⁴⁰¹ İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı’nın (Bab-ı Meşihat) Yenileşme Süreci (1826-1878)*, 155. Reşat Öngören, “İstanbul’da Tasavvufi Hayat”, *Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Coşkun Yılmaz, C.5., (İstanbul İBB. Kültür AŞ. 2015), 254. Taşra’da bulunan bir tekke ile ilgili sorun Meclis’e intikal ettiğinde, ilgili Merkez Niyabetten durum hakkında bilgi alınmıştır. Bolvadin’in Çay kazasında bulunan Hüseyin Dede Zaviyesi şeyhi Cihangir Efendi hakkında meşihat vazifesini yapmadığı ile ilgili bilgi, Bolvadin Merkez Tekke’den öğrenilmiştir. MŞH.MMD. 1775/101. Kılıç, *Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar*, 95.

⁴⁰² Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*, 314-315. Salih Çift, “Tasavvufi Hayatla İlgili Aktüel Problemler Bağlamında Meclis-i Meşâyiḥ Tecrübesi”, 70.

ile şeyhlerinin isimleri kayıt altına alınmış ve tarihte ilk kez tekkelerle ilgili bu tarz resmi ve kapsamlı bir düzenleme yapılmıştır.⁴⁰³

Önceden ortak tarikat mensubiyetlerine bakılarak düzenlenen Merkez Tekke Uygulamasında artık tüm tekke vakıfları, daha çok coğrafi konum dikkate alınarak ve tekkelerin İstanbul Âsitanesi Merkez kabul edilmek suretiyle Merkez’le irtibatlı hale getirilmiştir. Osmanlı devleti böylece tekkelerle arasına mesafe koymuş, Merkez Tekke ile alt birimler arasında daha detaylı bir içdenetim sistemi oluşturulmuştur. Meclis-i Meşâyihi’nin teşkiliyle, doğrudan görüşmeler yok denecek kadar sınırlandırılmış; Eyalet sistemine benzer hiyerarşik bir protokol ile tekkeler, Merkez tekkelere; Merkez tekkeler, Meclis-i Meşâyihe; Meclis-i Meşâyihi Şeyhülislamlığa karşı sorumlu hale getirilmiştir. Böylece birkaç makama verilecek hesabın küçük birimlerde bir otokontrol oluşturulmasının yolu açılmış ve ayrıca istenildiği zaman üst yönetime ulaşılmasına bir sınırlama getirilmiştir. Nitekim tekke şeyhlerinin merkezi hükümete ulaşabilmesi için öncelikle Merkez Tekkelere sonra Meclis-i Meşâyihe ondan sonra Şeyhülislamlıkla iletişime geçmesi gerekmiştir. Devlet bu dönemde tekkeleri, Meclis-i Meşâyihi’nin gözünden seyretmiş; Meclis de tekkeleri Merkez Tekkelerden gelen bilgilerden okuyarak takip etmiş ve gerekli tasarruflarda

⁴⁰³ Bu defterde; İstanbul, Eyüp ve Galata’da bulunan 252 tekkenin ilk ve ikinci şeyhleri, dervişlerin adları, baba adları ve sayıları, memleketleri ile İstanbul’a geliş tarihleri gibi ayrıntılı bilgiler verilmiştir. BOA. Kâmil Kepeci Koleksiyonu, 6290. Serpil Özcan, *XIX. Yüzyıl İstanbul Tekkeleri ve Mekansal Konumlanışları*, 52. Memurların daha önce terceme-i halleri resmi kütüklerde tutulmamıştır. Tanzimat dönemi personel politikaları gereği, 1879’da Sicill-i Ahval Komisyonu kurularak devlet memurlarının memuriyetleri boyunca yaptıkları şahsi muameleler bu dosyalara konulmuştur. “Daire-i Meşihat-i İslamiyye” başlığı altında soru ve cevap hanelerinden oluşan matbu sicil varakaları oluşturulmuştur. Bu sicil dosyalarında ayrıca, intihabname, berat, ferman, mürasele, görevler ve maaş bilgileri, pusula ve müzekkireler de Meşihat sicil dosyalarında yer almıştır. Bilgin Aydın ve İlhami Yurdakul, “Bab-ı Meşihat Arşivi Evrakı ve Defterleri”, *Ağa Kapısından Şeyhülislamlığa İstanbul Müftülüğü*, ed. Ayhan Işık, Kâmil Büyüker, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 278-279.

bulunmuştur. Meclis-i Meşâyih, kendisine iletilen ve tahkikat gerektiren durumları - istisnalar hariç- yine ilgili tekke merkezleri üzerinden yürütmüştür.⁴⁰⁴

Merkez tekke şeyhleri, bölgelerinde bulunan tekkelerin genel sorumlusu olarak, maddi-manevi konularda üst birimleri bilgilendirmiş; ayrıca taşrada asayişin sağlanması anlamında önemli görevler üstlenerek kurumlararası bir köprü vazifesi görmüştür. Tekke Merkezleri ile yapılacak muhaberatın Meclis-i Meşâyih tarafından resmi yazışma statüsünde kabul edilmesi sebebiyle, devlet dairelerinden talep edilen belgeler öncelikle Merkez tekkelerden olmak üzere Meclis-i Meşâyih'ten talep edilmiş; Meclis kararları da Merkez tekkeler vasıtasıyla tekkelere gönderilmiştir. Merkez tekkeler ayrıca, vakıf tezkirelerindeki hususların tebliğinde de önemli rol üstlenmiştir. Tekkelerde münhal bir cihet olup olmadığı Merkez Tekkeler aracılığı ile belirlenmiştir.⁴⁰⁵

Merkez Tekkeler, dergahların birinci elden kontrolünü sağlamakla yükümlü tutulmuştu. Asayiş konusunda hazırladığı aylık raporlarla üst birimlerin haberdar edilmesi, tekkeye giren-çıkanların yoklamalarla tespiti vs. önemli görevlerinden ötürü; Merkez Tekke sorumlularının, makamlarını hiçbir surette boş bırakmamaları istenmişti. Görevin ağır yükümlülüğü ve sorumluluğu sebebiyle; başta tekke merkezleri olmak üzere tekke şeyhleri ve Meclis-i Meşâyih müfettişlerinin de talimatnamelerin en güzel şekilde tatbiki için Merkez Tekkelere nezâret edeceği ifade edilmiştir.⁴⁰⁶

Meclis-i Meşâyih, arzuhaller ile ilgili gerektiğinde Merkez Tekkelerden bilgi talep ederek işlemlerin usûlüne uygun yapılması için uyarılarda bulunmuştur. Meşihat işlemlerinde, şeyhin bağlı olduğu tarîkate mensûbiyeti ile ehliyet ve liyâkati Merkez

⁴⁰⁴ Boğazın iki yakasında bulunan tekkelerin aynı Merkez Tekkeye bağlanmış olması, Merkez Tekke takdirinde aynı mıntıkada bulunan tekkelerin sadece coğrafi konumu baz alınarak tertip edilmediğini ancak Merkeziyetçi yönetimin de etkisiyle çoğunlukla bu yönde bir tercih kullanıldığını göstermektedir. Serpil Özcan, *XIX. Yüzyıl İstanbul Tekkeleri ve Mekansal Konumlanışları*, 30. MŞH.MMD. nr. 1735/331.

⁴⁰⁵ MŞH.MMD. nr. 1738/56, 93; 1769/186; 1756/25.

⁴⁰⁶ Aydın, “*Meclis-i Meşâyih*”, 28/247-248.

Tekkeler tarafında tasdik edildikten sonra resmîyet kazanmak üzere Meclis'e sunulmuştur. Böylece şeriate muhâlif durumu olmayan şeyhlerin tevcihi, meşihate münasip görülerek tasdik olunmuştur. Şayet taşrada münhal bir meşihat bilgisi ulaşırsa, burada öncelikle mahallinden uygun birinin seçilmesi ve bilahare bölge Merkez Niyabetine bildirilmesi talep edilmiştir.⁴⁰⁷

1334/1915-16'da Merkez Tekke sayısı azaltılmış ve bu sayı 15 merkez tekkeye indirilmiştir. İstanbul'da bulunan beş Mevlevîhane ve sekiz Nakşî Tekkesi ile Bektaşî tarikine ait tekkeler buraya eklenerek özel/özerk tekkeler statüsünde "Müstakil Merkezler" olarak adlandırılmıştır. 15 Merkez tekkeye indirilen bu yeni tasnifte, tekkelerin merkezlere eşit bir şekilde dağılmadığı görülmektedir. Zira birinci Merkez Kocamustafapaşa Dergahına bağlı 26 tekke var iken Dokuzuncu Merkez Beşiktaş Neccarzâde Dergâhı'nda sadece iki adet tekkenin adı geçmektedir.⁴⁰⁸ 1760 numaralı Esamî Defteri'nde, tekkelerin bağlı olduğu merkezler ve şeyhlerinin isimleri bulunmaktadır. Bu tasnife göre, 15'i merkez 13'ü müstakil olmak üzere toplamda 28 tekkenin adı geçmektedir ve tekkelerin toplam sayısı 304'tür.⁴⁰⁹ Millet Meclisinde yapılan münakaşalardan birinde Urfa mebusu ve Meclis-i Meşâyih reisliği de yapmış olan Saffet Efendi'nin; "İstanbul'da 300 kadar dergâh vardır." ifadesi de bugün defterlerde varolan tekke sayısına hemen hemen tekabül eden bir rakamdır.⁴¹⁰

⁴⁰⁷ MŞH. MMD. nr. 1769/143, 184.

⁴⁰⁸ 1760 numaralı Meclis-i Meşâyih Esamî Defteri. İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, 207.

⁴⁰⁹ Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, 414. Ahmed Nezih Galitekin'in "Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul" eserinde s. 207'de bu sayıyı 307 olarak vermektedir. Selami Şimşek, "Son Dönem Celvetî Şeyhlerinden Bandırmalızâde Ahmed Münib Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Mecmûa-yı Tekâyâ'sı", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 150. Yeşilzâde'nin *Rehber-i Tekâyâ*'sında 345 tekke, Muhyiddin Efendi'nin Tomar-ı Tekâyâ'sında 252, Melekpaşazâde'nin *Hankâhnâme*'sinde 225 ve Tabibzâde'nin *Mecmûa-yı Tekâyâ*'sında 159 tekke ismi zikredilmektedir.

⁴¹⁰ Kılıç, *Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar -I*, 96-100. Meclis-i Meşâyih'in kurulmasından önce de postnişinler ile tekkelerin isim tesbiti için çalışmalar yapılmıştır ancak bunlar

Tablo 3.1: Merkez Tekkelerin İsimleri ve Bunlara Bağlı Tekkeler⁴¹¹

	Merkez Tekke	Bağlı Tekke adedi	Muhterik	Arsa
1	Birinci Merkez Kocamustafapaşa	26 tekke		
2	Hazreti Merkez Efendi Dergâhı	18 tekke		
3	[Hazret-i] Merkez Bakıyyesi	16 tekke		
4	Unkapanı'nda Ahmet el-Buhârî Merkezi	18 tekke		
5	Dördüncü Merkez Eğrikapı Cemaleddin Uşşakî	20 tekke		
6	Dördüncü Merkez Bakıyyesi	14 tekke		

çoğunlukla tekkeleri taltif etmek ya da dağıtılacak atıyyeler münasebetiyle olmuştur. Tekkelerin isimleri için yapılan çalışmalardan biri; “Hala Asitane-i aliyyede ve Civarında Vaki Olan Dergâh ve Zevaya ve Hankâh ve Mahall-i Zikrullah” isimli yazmadır ve 162 adet tekkenin isim ve yerleri bulunmaktadır. Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, No:1825). Diğeri, müellifi belli olmayan ve Yenikapı Mevlevîhanesine vakfedildiği anlaşılan; “Darü’s-Saltanatü’l-aliyyede zaviyenin olan Meşayih-i Zevî’l-ihirâm Dâilerinin Defteri ve Hayratı” başlıklı bir listenin bulunduğu yazmadır. (Süleymaniye Kütüphanesi, Zühdü Bey Bölümü, No: 489). Bir diğeri; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, No: E. 1772, 3333’te bulunan ve toplam 161 tekkenin ismi, yeri ve tarikatının belirtildiği bir tekke listesi daha bulunmaktadır. Bkz. B. Tanman, *İstanbul tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri, Tipoloji Denemeleri* (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1990), 217. Müellifi meçhul bir diğer liste; “Âsitane-i aliyyede ve Bilad-ı selasede Kain El’an Mevcud ve Muhterik olmuş Tekkelerin İsim ve Şöhretleri ve Mukabele-i Şerife Günleri Beyan Olunur” isimli risale 1256/1840 yılında İstanbul’da basılmıştır. Risale İsam Kütüphanesi’nde 054426 GNL numarada bulunmaktadır, 264 tekke adı ve yeri belirtilmiştir.

⁴¹¹ 1760 Numaralı Meclis-i Meşâyih Esamî Defteri (1334/1915-16) Bu tabloda, Merkez tekkelerin devamı anlamında kullanılan “bakiyyesi” ifadesi, ayrı bir tekke merkezi değildir, 21 Merkez Tekke olarak verilen rakam, buna göre düşünülmelidir.

7	Beşinci Merkez Ağayokuşu'nda Müştakzâde	19 tekke		
8	Beşinci Merkez Bakıyyesi	3 tekke		
9	Beşinci Merkez Bakıyyesi	18 tekke		
10	Yedinci Merkez Taşlıburun	19 tekke		
11	Yedinci Merkez Bakıyyesi	14 tekke		
12	Sekizinci Merkez Kadirihâne Dergâhı	10 tekke		
13	Dokuzuncu Merkez Beşiktaş'ta Neccarzâde Dergâhı	2 tekke		
14	Onuncu Merkez Südlüce'de Hasırîzâde Dergâhı	3 tekke		3 adet
15	On birinci Beykoz'da Raûfî Dergâhı	7 tekke		
16	On ikinci Merkez Hazreti Hüdei Dergâhı	18 adet tekke		1 adet
17	On ikinci Merkez Bakıyyesi	7 adet tekke	1 adet	1 adet
18	On üçüncü Merkez Hazret-i Nasûhî Dergâhı	18 adet tekke		1 adet
19	On üçüncü Merkez Bakıyyesi	4 adet tekke	6 adet	1 adet
20	On Dördüncü Merkez Rumelihisarı'nda Durmuş Dede Dergâhı	8 adet tekke		
21	On beşinci Merkez Kasımpaşa'da Tûrâbî Dergâhı	12 adet tekke		4 adet
22	Müstakil Merkezler	13 tekke		

Kaynak: Meclis-i Meşâyih Esami Defteri

Tekke Merkezlerinin görev, yetki ve sorumlulukları şu şekilde belirlenmişti:⁴¹²

1. Âyinler ve tarikat adabı konusunda, Merkez tekkelerin diğerlerinden farkı yoktur; tüm tarikatler bu konuda eşit derecede sorumludur.
2. Meclis-i Meşâyih Nizamnamesi'ne ait talimatnamenin on birinci maddesine göre; bölge şeyhleri, kendi merkezlerinin rey hakkı ile içlerinden iki kişiyi birer sene müddetle seçerler. Bu kişiler, meşihat ciheti ve sair ilmî-bedenî cihazların tekkelerde ifa edilip edilmediği konusunda Merkez şeyhlerine yardım etmekle yükümlüdürler.⁴¹³
3. Mülhak tekkelerin yoklama kağıtları Merkezlerden; Merkezlerinki ise müfettişler tarafından tasdik edilecektir.⁴¹⁴
4. Mülhak tekkelerin yoklama kağıtları Merkezlerde muhafaza edilecek; senede bir kere umumî ve tasdikli yoklama cetveli Merkez şeyhleri tarafından Meclis-i Meşâyih'e verilecektir.⁴¹⁵
5. Merkezlerde haftada birer saat, ilim sahibi bir zat tarafından, tarikatların gayesi, maksadı ve İslam ahlakının faziletlerine dair güncel konularda dini sohbetlerin yapılmasına dikkat edilecektir.
6. Merkez tekke şeyhlerinin; dervişlerin birliği ve din kardeşliğinin kuvvetlendirilmesi için gayret ve himmet etmeleri önemli vazifelerindendir.⁴¹⁶

⁴¹² MŞH.MMD. nr.1739/80-81. Merkez tekkelerin kendilerine bağlı olan tekkeler üzerinde denetim hakkı oluşturmaları, “Merâkiz-i Tekâyâ Ta’lîmâtname’si’dir.” başlığı altında ve dokuz maddeden oluşan bir talimatname ile daha sonraki yıllarda resmîyet kazanmıştır (1336/1918).

⁴¹³ MŞH.MMD. nr. 1757/92. Bazı icazetnamelerin talimatnameye aykırı olduğunun tesbit edilmesi üzerine, bu tür belgelerin kabul edilemeyeceğine dair, ilgili Merkez Tekkeden konuya dair rapor verilmiştir. Ayrıca bu tür durumların engellenmesi için her altı ayda bir rapor hazırlanması gerektiği bildirilmiş; icazetnamelerin nasıl hazırlanacağına dair talimatnameler yayınlanmıştır. MŞH.MMD. nr. 1761/31.

⁴¹⁴ *Mülhak Vakıf*: Evkaf Nezaretinin idaresinde mütevelliler yoluyla idare olunan vakıflardır. Berkî, *İstılah ve Tabirler*, 16.

⁴¹⁵ MŞH. MMD. nr. 1759/22a.

⁴¹⁶ Tekke Merkez şeyhlerinin, cenazelerde bulunarak vazifelerini ifa etmeleri gerektiğine dair alınan karar. MŞH. MMD. nr. 1756/77.

7. Devlet dairelerince tekke şeyhlerinden talep olunan ilmühaberler, önce Merkezlerden sonra Meclis-i Meşâyih tarafından tasdik olunacaktır.
8. Merkez Tekke şeyhleri bir yere gitmeleri gerektiğinde, münasip birini vekil tayin etmeden yerlerini uzun süre terk edemezler.
9. Merkez şeyhleri, bölgelerine ait genel işlerle ilgili ek bir mütalaa ile Meclis-i Meşâyihe rapor vererek, sorumlu oldukları tekkeler hakkında *aylık vukuat raporlarıyla* Meclis-i Meşâyihi bilgilendirecek; gerektiğinde diğerleriyle müşavere ederek sufiliğin ihya ve tekrar itibar kazanması için yapılan çalışmalardan Meclis'i haberdar edeceklerdir.⁴¹⁷

Tekke Merkezleri ilk ilan edildiği şekliyle kalmamış; bazılarına sonradan muhtelif sebeplerle Merkez Tekke yetkisi verilmiştir. Üsküdar Mevlevîhanesi bunlardan biridir ve sonradan Meclis kararıyla “Merkez Tekke” olarak kabul edilmiştir. Daha önce “On Sekizinci Merkez Tekke” kabul edilen Rumelihisarı Durmuş Dede Dergâhı, (1328/1910); (1334/1915) tarihinde yapılan düzenleme sonrası, 8 tekkesiyle Ondördüncü Merkez Tekke olarak belirlenmiş; Merkez Neccarzâde'ye ait dergâhlar da buraya bağlanmıştır. 1919 tarihli kararlarda da bu durumun değişmediği ve on dördüncü Merkez Tekke olduğu görülmektedir.⁴¹⁸

“On Dokuzuncu Merkez Tekke” yapılan Kasımpaşa Tûrâbî Dergâhına, Tophâne Kâdirihâne Dergâhına bağlı olan tekkeler ilhak edilmişti (1328/1910). Ancak daha sonra on dördüncü Merkez yapılan Tûrâbî Dergâhının yerine Hüsameddin Uşşakî dergahının Merkez yapıldığı; 1338/1920 yılında Tûrâbî Dergâhı şeyhinin memuriyeti, hava değişikliğine ihtiyacı ve evinin tekkeye uzaklığı sebebiyle zarurete binaen Tophane Kadirîhane Dergahının, Hüsameddin Uşşakî Dergahına (1338/1920) daha

⁴¹⁷ MŞH. MMD. nr. 1756/04; 1755/39. Yedinci Merkez Tekaya vukuat cetvelleri talebe binaen gönderilmiştir (1337/1919).

⁴¹⁸ Eski Beşinci Merkez Müştakzade Dergahından mührü alınarak yeni Beşinci Merkez olarak belirlenen Sofular Dergahına; Dokuzuncu Merkez Neccarzade Dergahı'ndan Merkez tekkeliğin alınarak Yahya Efendi Dergahına verildiği görülmektedir. Merkez Tekkelere özel mühür hazırlanmıştır. MŞH. MMD. nr. 1738/91-91A; 1739/161; 1741/94; 1735/268, 274, 275; 1742/178. Son Devir Osmanlı Uleması'nda da Durmuş Dede Dergâhı on dördüncü merkez olarak görülmektedir. Albayrak, 31.

sonra ise dokuzuncu Merkez Tekke olarak belirlenen Beşiktaş'ta Sekizinci Merkez Neccarzâde Dergahına bağlandığı görülmektedir (1338/1922). Oysaki Kadirîhane Dergâhı, birkaç yıl evvelinde (1334/1918) sekizinci Merkez Tekke olarak kendisine bağlı olan on tekkeden sorumlu bir dergâh idi.⁴¹⁹

Unkapanı'ndaki Seyyid Ahmet Buhârî Dergâhı, Üçüncü Merkez (1328/1910); Yedinci Merkez Taşlıburun Dergahına bağlı olan Vezir İzzet Mehmed Paşa Dergâhı ise sonradan Yedinci Merkez Tekke olmuştur (1336/1918). Üçüncü Merkez Seyyid Ahmet Buhârî Dergâhı ise, şeyhi Ali Efendi'nin mazereti sebebiyle, Tahir Ağa Dergâhına verilmiş ve Üçüncü Merkez Tekkenin mührü de doğal olarak bu tekkeye teslim edilmiştir. Sadece Merkez Tekkelerde değişim yaşanmamış, bazen de içindeki tekkelerde farklı sebeplerle yer değişikliğine gidilmiştir (1336/1918). Mensup olduğu merkezi değiştirilenlerden biri Çinili Camisi civarında bulunan Afgânî Dergâhına bağlı Havuzbaşı Dergâhıdır ve Nasûhî Dergâhına bağlanmıştır.⁴²⁰

Tekke merkezlerinin değişmesi ve yeniden belirlenmesiyle; yeni tekke merkezlerine, “farzların ve tarikat erkânının ifasına itina gösterilmesi” amacıyla bir talimatname gönderilmiştir (2 Madde, 1336/1918). Alınan kararlar, vakit kaybetmeden 15 Merkez Tekkeye tebliğ edilmiştir. Tekke Merkezleri, isim isim kayıt altına alınmış ve bir değişiklik yapıldığında bu belgeler tekrar temize çekilmiştir.⁴²¹

⁴¹⁹ MŞH. MMD. nr. 1735/282, 283; 1743/30; 1747/164, 165. Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, V/25-26. Meclis-i Meşâyih tarafından Meclis'e çağrılan tekke şeyhleri bağlı bulundukları Merkezlerce kendilerine yapılan tebliğ ile haberdar olmuşlardır. Eskiden Kadirîhane, sonraki haliyle Neccarzade Merkez Dergahına bağlanan Çakır Dede Dergâhı şeyhine yapılan çağrı buradan tebliğ edilmiştir. MŞH. MMD. nr.1747/181.

⁴²⁰ MŞH. MMD. nr. 1735/269; 1743/16; 1739/162. Merkez tekkelerin yükümlülüğü ve bu sorumluluğun daha çok tekke şeyhlerinde olması sebebiyle, şeyhlerin mazeret beyan ederek ayrılması durumunda, o Merkezlerde görev devri yaşanmıştır. MŞH. MMD. nr 1737/63; 1761/46, 187.

⁴²¹ MŞH. MMD. nr. 1739/161; 1761/46. 1334/1918 yılı Merkez Tekkelerin bir bütün olarak yayımlandığı Meclis-i Meşâyih Esami Defteri ile Sadık Albayrak'ın Son Devir Osmanlı Uleması eserindeki verilen listede; Merkez Tekkelerin biri hariç aynı olduğu, Esami Defteri'nde birinci Merkez Tekke Koca Mustafapaşa iken Son Devir Osmanlı Uleması'nda

Merkez tekke şeyhleri, Meclis-i Meşâyih dairesinde ve önceden tayin edilen bir vakitte toplanarak tekkelere ait hususları müzakere etmiştir. Bu toplantılarda yapılan uyarılardan anlaşıldığına göre, Merkez Tekke uygulamasında sorunların yaşandığı görülmektedir; zira aylık verilmesi gereken raporların aksadığı ve belgelerin düzenli olarak gönderilmesi gerektiğine dair uyarı yapılmıştır. İstanbul, Bilad-ı selase ve Taşra'da bulunan tekkelere ait belgelerin bir an önce gönderilmesi için, Meclis-i Meşâyih'ten tebligat gönderilmiştir (1337/1919). Zira Merkez Tekkelerin haber kaynağı olması, tekkelerden gelen malumat ile mümkündü ve bunlar Merkezlerde toplanmakta ve başta Meclis-i Meşâyih olmak üzere gerekli kurumlarla paylaşılmaktaydı.

Şeyhlerin tercüme-i hal varakaları, şeyhlerin izin ve vefat bilgileri, tekke şeyhleri ile ilgili tahkikat ve vukuat raporları, takrirler, dergâh arsalarıyla ilgili durumlar, yanmış ya da asker ikamesi sebebiyle harap olmuş tekke ve zâviyelerin isimleri ile muayyenat ve muhassasat miktarları, dergahlara mahsus bilgiler ile ayrıca gelen talepler Merkez Tekkelerden edinilen bilgilerden bazılarıydı.⁴²² Meclis-i Meşâyih, yaptığı çalışmaların

ilk Merkez'in, Sünbül Sinan Dergâhı olduğu ancak bu merkezlere bağlı tekkelerde farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Merkez tekkelerde yıl içinde değişiklikler yapılmaktaydı; bu sebeple 1918 tarihli bir Meclis kararında; birinci merkezin Sünbül Sinan olduğu görülmektedir. Bu cümleden olarak, birçok Merkez Tekkenin yeri ve bağlı olduğu tekkelerin zaman içinde değiştiği; Albayrak'ın, eserine aldığı 1918 tarihinde Merkez tekkelerde görülen tasarrufların, defterlerde de aynı şekilde verildiğini göstermektedir. Esami Defteri'nde Beşiktaş Neccarzade Dergâhı, Albayrak'ın eserinde Beşiktaş Buharîzade olarak geçmektedir. İki tekkenin şeyhinin, Ali Rıza Efendi olarak belirtilmesinden aynı dergâh olduğu anlaşılmaktadır. Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, V/13-34.

⁴²² Rumelihisarı Ondördüncü Merkez Durmuş Baba Tekkesine bağlı dergâhların şeyhlerine ait tercüme-i hal varakaları gönderilmiştir. Çayır Tekkesi şeyhinin tercüme-i hal varakası mühürlenmediği için, Beykoz Merkez Tekkesi Raûfî Dergâhı postnişinliğince iade edilmiştir. Eyüp'te Karyağdı Baba Dergâhı hakkında yapılan tahkikat, Yedinci Merkez Tekaya postnişinliğinden Meclis-i Meşâyih riyâsetine gönderilmiştir. MŞH.MMD. nr. 1742/34, 122;; 1759/30b; 1755/39; 1768/13, 24, 28, 41, 57, 61, 64; 1739/70, 109. *Takrir*: Bir söze açıklık getirmek onu kabul etmek; aktarılan şeyin onaylanması ya da

birinde; Evkaf-ı Hümayun Nezaretince tekkelerin kayıt defterlerinin tanzimi için, İstanbul ve Bilad-ı selasede arsa halinde olanlar dahil tüm tekke ve zaviye meşayihinin berat, vakfiye ve diğer vesikalarını yanına alarak, saat 10'dan 12'ye kadar;

1-5. Merkez Tekkeler 1-7

6-10 Merkez Tekkeler 8-14

11-15. Merkez tekkeler 15-22

Müstakil tekkelerin ise 23-26

tarihler arasında Meclis'e müracaat etmelerini istemiş; bu tebliğin duyurusunu gazetede yayınlayarak ilan etmişti (1334/1918).⁴²³

Meclis-i Meşâyih; yukarıda bir örneğinde görüldüğü üzere, Merkez Tekke şeyhlerini Meclis-i Meşâyih'e çağırarak onlarla toplantılar yapmış; müzakereler sonucu alınan karar ve uygulamaları dergahlara göndermiştir. Tekke şeyhlerine gönderilmek istenen Nizâm-nâme ve Talimatnameler ile meşâyih'e verilecek tüm tebligatlar, belirli sayıda bastırılarak tekkelere dağıtılmak üzere öncelikle Merkez Tekkelere gönderilmiştir (1337/1918). Merkez Tekkeler, dikkat edilmesi gereken hususlarda tekke ve zaviyeler ile ilgili kurumlara iletilmek üzere bilgilendirmede bulunmuştur;⁴²⁴

yasaklanmaması anlamlarında kullanılan bir terimdir. Halit Özkan, "Takrir", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39/469-471.

⁴²³ MŞH.MMD. nr. 1738/50.

⁴²⁴ Merkez tekke şeyhlerinin; Merkez Tekke Talimatnamesi'nin dördüncü maddesi gereğince, tekkelerin muhassasatına dair aylık yoklama ilmühaberlerinin hazırlaması için gerekli bilgileri tekkelerden alması gerekmekteydi. Meclis-i Meşâyih Nizâm-nâmesi ve Hıfzıssıhha Talimatnamesi'nin meşâyih'e verilmek üzere öncelikle Merkez tekkelere gönderilmiştir. Merkez tekkelere, işlemlerde tasdik için özel mühürler hazırlanarak teslim edilmişti. Tekkelere ait hususlarla ilgili gönderilecek tezkire ve resmi yazılar, resmi statüde postanelerce ücretsiz olarak kabul edilmişti. MŞH.MMD. nr. 1743/02; 1739/109, 110; 1742/143; 1739/80.

- Tekke tahsisatlarının düzenlenmesinde ne tür bir yol izlenmesi gerektiği ile ilgili izlenmesi gereken prosedür,⁴²⁵
- Evkaf Hazinesinden muhassasatı olan tekke şeyhlerinin yol bedelini alabilmeleri için, bağlı bulundukları Merkez tekkelere başvurmaları,⁴²⁶
- Meclis-i Meşâyih'in, Tekke Merkezleri ve Taşra Encümen-i Meşayihle yaptığı haberleşmeden ücret alınmaması,⁴²⁷
- Değiştirilen Meclis-i Meşâyih Nizamnamesinin dokuzuncu maddesi sebebiyle tekrar neşrolunan nizamnamelerin Merkez tekkeler aracılığıyla tüm tekkelere bildirilmesi,⁴²⁸
- Tekke ve zâviye meşâyihlerince nizama ve talimata aykırı olarak icazetname ve hilafetname verilmemesi ve her altı ayda bir yapılanların rapor edilerek tekke merkezlerine tebliğ edilmesi,⁴²⁹
- Merkezlere bağlı isim listelerinin ilgili dergahlarla paylaşılması,⁴³⁰
- Tercüme-i hal varakalarının gönderilmesi,⁴³¹

⁴²⁵ MŞH.MMD. nr. 1747/41. Muhassasatın alınabilmesi için ilmühaberlerin öncelikle tekkeler tarafından doldurulması, Tekke merkezleri tarafından açıklama yapılması ve müfettiş tarafından tasdik edilmesi gerekmektedir.

⁴²⁶ MŞH.MMD. nr. 1743/35.

⁴²⁷ MŞH.MMD. nr. 1745/111. Ücret alınmaması gerektiği halde bazı yerlerde buna riayet edilmediğinin haber alınması üzerine, Posta, Telgraf ve Telefon Nezaretinden durumun düzeltilmesi için yazı gönderilmişti.

⁴²⁸ MŞH.MMD. nr.1779/45; 1739/110.

⁴²⁹ MŞH.MMD. nr. 1757/92. Nizamnameye muhalif olarak kendi evlatları ve diğer zevata görev ve salahiyet verildiğinin haber alınması üzerine bu karar alınmıştır.

⁴³⁰ MŞH.MMD. nr. 1737/62.

⁴³¹ MŞH.MMD. nr. 1736/56. Terceme-i hal varakaları, Merkez tekke şeyhleri dahil tüm şeyhlerden istenen bir belgeydi. Bu belgeler; tekke şeyhlerinin bizzat kendi elyazısıyla doldurulmakta ve sonuna atılan tarihten sonra ardından mühürlenerek tasdik için merkez tekkeye gönderilmekteydi. Merkez tekke şeyhi tarafından mühürlenerek tasdik olunan varakalar, Meclisi Meşayih'e teslim edilmekteydi. Merkez Tekke şeyhlerinin terceme-i hal

- Tekke şeyhlerinin beratlarındaki isimleriyle berat tarih ve numaralarının Meclis-i Meşâyihe bildirilmesinin tekke merkezlerine tebliği,⁴³²
- Askere giden tekke şeyhlerinin yerine münasip bir vekilin seçilerek bu isimlerin Meclis’e bildirilmesi,⁴³³
- İstanbul’dan taşraya giden tekke ve zâviye şeyhlerinin izin almadan gitmemeleri ve yerlerine bıraktıkları vekili Meclis-i Meşâyihe bildirmeleri gerektiği; aksi halde dergâhlarına ait tahsisatların kesileceği,⁴³⁴
- Tekkelerin hangisinin açık/kapalı olduğu bilgisinin tekke merkezlerince tanzim edilerek Meclis-i Meşâyihe gönderilmesi⁴³⁵

bunlardan bazılarıdır.

Tekke Merkezlerinden Meclis-i Meşâyihe intikal eden sorunların diğerlerinde yaşanmaması adına, konuyla ilgili hazırlanan tebliğat tüm tekke merkezlerine dağıtılmış ve bu vesileyle muhtemel sorunların önüne geçilmeye çalışılmıştı; Merkez tekkeler, bu anlamda bir haber koordinasyon ve çözüm merkezi misyonu yüklenmişti. Dergahlarda düğün yapıldığının haber alınması üzerine; öncelikle ilgili Eyüp Merkez Tekke şeyhinden bilgi alınmış, bu tür uygunsuz durumlara mahal verilmemesi için Merkez Tekkeler uyarılmıştı. “Safî” isimli bir şahsın okuduğu mersiye’nin mahzurlu olması nedeniyle, özelde bu şahsın, genel olarak ise ehil olmayan kişilerin mersiye okumalarına müsaade edilmemesi gerektiği, tüm Merkezlere bildirilmiştir.⁴³⁶

Bölgesel sorumlulukları bulunan Merkez tekke şeyhlerinin bulundukları beldede aktif olmaları, kendilerine tebliğ edilen vazifeleri icrada kusur etmemeleri istenmişti.

varakalarını ise sermüfettişlik tasdik etmekteydi. İsmail Kara, “*Meclis-i Meşâyihe ve İstanbul’da Şeyhlik Yapmış Beş Zâtın Kendi Kaleminden Tercüme-i Halleri*”, 361.

⁴³² MŞH.MMD. nr. 1761/36.

⁴³³ MŞH.MMD. nr. 1737/65.

⁴³⁴ MŞH.MMD. nr. 1735/102.

⁴³⁵ MŞH.MMD. nr. 1735/112.

⁴³⁶ MŞH.MMD. nr. 1755/64, 66, 68, 70; 1762/32. Şeyhülislam Tekkesi şeyhi Rasih Efendi Meclis’e çağrılarak dergâhta yapılan düğün hakkında kendisinden bilgi alınmıştır. Ayrıca Müfettiş Şeyh Fahreddin Efendi konuyla ilgili tahkikat yapmıştır (1737/1919).

Cenaze gibi toplumsal sorumluluk gerektiren durumlarda duyarlı olmaları ve bu tür merasimlere iştirak etmeleri gerektiği bildirilmişti. Meclis-i Meşâyih; bazı dergâhlarda siyasi içerikli toplantı ve konuşmalar yapılmakta olduğunu haber almış ve bu tür faaliyetlerde bulunan dervişlerle buna izin veren şeyhlerin cezalandırılacaklarını, Tekke Merkezleriyle Taşra Niyâbetlerine tebliğ etmiştir. Tekkelerde politik eylem ya da söylemlerin hoş karşılanmadığı; sadece devletin başarısı ve bekası anlamında dualarla destek verilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Osmanlı Devleti'nin savaş durumunda; tekke ve zâviyelerde dua zinciri kurulması gerektiği, Meşihat emriyle tüm tekke merkezlerine bildirilmiştir.⁴³⁷

Tekke şeyhleri ile ilgili sorunlar, Merkez Tekkeler vasıtasıyla Meclis-i Meşâyih'e iletilmişti; ancak bazen Merkez Tekke şeyhiyle ilgili de sorunlar yaşanmıştı. Bu tür durumlarda ise tekke müfettişleri görevlendirilmişti. Nitekim On Dördüncü Merkez Kasımpaşa Merkez Türebî Tekkesi şeyhinin görevini layıkıyla icra edemediği Müfettiş Fahrettin Efendi tarafından yapılan tahkikat sonucu kesinleşmiş ve bunun üstüne; tekke şeyhinden mührü ve Merkez Tekkeliği alınarak Hüsameddin Uşşakî Dergahına verilmişti (1338/19120). Müfettişler, sadece menfi durumları değil müspet gelişmeleri de değerlendirmiş; vazifelerini düzgün ifa eden ve başarılı olan Tekke Merkezleriyle ilgili müsbet görüşlerini Meclis kararlarında belirtmişlerdi.⁴³⁸

Birçok bilginin odak noktası olan ve disiplinli bir çalışma sistemine sahip olan Merkez tekkelerin, bürokratik işlemlere de katkıları olmuştur. Tekke ve zaviyelerde ikamet edenlerin, önceden tekke şeyhleri tarafından hazırlanan ve Merkez Tekkelerin tasdiki ile yapılan nüfus muamelelerinin, bir süredir muhtarlıklar tarafından yürütülmesinin münasip olmadığı; zira bu durumun karışıklığa neden olduğu ifade edilmişti. Bu sebeple tasdik işlemlerini eskiden olduğu üzere, hızlıca ve geciktirmeden ifa eden Merkez tekkelerce yapılması ve Nüfus Müdürlüklerince yürütülmesi talebi Dahiliye Nezaretine iletili (1319/1901). Şayet bu kabul görmez ise olası sorunlardan tekke

⁴³⁷ MŞH.MMD. nr. 1756/77; 1735/223-224, 230, 237.

⁴³⁸ MŞH.MMD. nr. 1743/30; 1735/282; 1768/42; 1755/79.

meşayihinin sorumlu olmadığı ve burada tutulan defterlerin Nüfus İdaresine devredileceği ifade edilmişti.⁴³⁹

Yazışmalar sonunda; tekkelerde ikamet eden şeyh ve dervişlerin vefat, nikah, nakl-i mekân ve mürur tezkirelerinin, mahalle imam ve muhtarlıkları tarafından verildiğinde; tekke defterlerinin mahalle imamlarına teslim edilmesi gerekecek ve bu durum karışıklığa neden olacaktı. Sonuç olarak genel talep kabul görmüş; nüfus işlemlerinin, eskiden olduğu üzere tekke merkezleri üzerinden verilmesine karar verilmiştir (1323/1905). Taleplerde ve beyanlarda görüldüğü üzere; Merkez tekkeler, bürokraside Merkezi hükümetin işini kolaylaştırmıştır.⁴⁴⁰

Merkez Tekke kavramı, Meclis-i Meşâyih kurulmadan önceki uygulamalarda; aynı tarikate mensup tüm tekke ve zaviyelerin idare sevk ve yönetiminin, yine aynı tarike mensup bir Merkez Tekke (Âsitane) tarafından icra edilmesi anlamında kullanılmaktaydı. Meclis-i Meşâyih'in ilk nizamnamesi ile bu tanımın içeriğinde farklılıklar olmuş; tekkeler coğrafi konum ve yakınlıklarına göre ve üstelik aynı tarikate ait tekke oluşu göz önünde bulundurulmaksızın takdir edilen Merkez tekkelere bağlanmıştır. Merkez Tekke düzenlemesinde yapılan bu tasarruf, XIX. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla, tekkenin geleni gideni ile genel hizmetleri göz önünde bulundurularak yapılmış; burada Müstakil Tekkeler bu tasnifin dışında tutulmuştur.⁴⁴¹

Merkez tekkelerle ilgili kadim uygulamanın değişmesinde, Osmanlı devletinin içinde bulunduğu sosyo-politik dönemin etkisi bulunmaktadır. Zira siyasi açıdan içeride-dışarıda varolan sorunlar nedeniyle ve tekkeler üzerinde tasarlanan kontrol

⁴³⁹ Sicill-i Nüfus İdaresince 1298/1881 tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnamesi gereği talep edilen nüfus muameleleri. Dersaadet'teki tekkelerde ikamet eden şeyh ve dervişlere ait nakl-i mekân, mürur tezkiresi, vefat-nikah muameleleri, ilgili ilmühaberler ile nüfusa kayıtlı olmayanların ve yeni doğanların nüfus kayıtları, mahalle imam ve muhtarlarının ilmühaber verilmesiyle yapılmaktaydı (1319/1901). Tekke, zaviye ve medreselerde mukim olanlara verilen ilmühaberlerde ise, müderris ve şeyhlerin tasdikiyle yapılan "Dahiliye Tezkiresi" uygulaması, tekke nüfus muamelelerinde karışıklığa neden olmaktaydı. MŞH.MMD. nr. 1774/79.

⁴⁴⁰ MŞH.MMD. nr. 1775/81, 83, 126, 131.

⁴⁴¹ İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*, 317. Muharrem Varol, "Meclis-i Meşâyih'in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnâmesi", 43.

mekanizması gereğince; tekkelerin bulunduğu bölgede denetime tabi tutulmasının, daha öncelik arz eden bir ehemmiyete haiz olduğu görülmektedir. Bu dönemde, tekkelerin ihya ve inşaatından daha ziyade ta'dili, tamiri ve asayişine önem verildiğinden daha önce bahsetmiştik. Bu sebeple Merkez Tekke takdirindeki önceliğin, yönetimde tarikat birliğinden ziyade kontrol beklentisiyle; daha detaylı ve aynı zamanda daha rahat ve kolay bir denetimin sağlanması anlamında düşünüldüğü ve bu sebeple coğrafi konuma bağlı bir sistemin geliştirildiği düşünülmektedir. Ayrıca Meclis-i Meşâyihi'nin Osmanlı devletinde bulunan tekkeleri tek elden idaresinin dönem politikası olarak elzem olduğu ancak bu durumun imkân dahilinde olmaması sebebiyle, bir protokol sırasının tesis edildiği anlaşılmaktadır.

Meclis-i Meşâyihi'nin yaptığı denetimlerde en büyük yardımcısı; ilgili bölgelerde temsil yetkisi olan Merkez Tekkelerdir ve bu anlamda önemli bir misyonu yüklendiği görülmektedir. İletişimin rahat olmadığı bu dönemde, farklı mekanlarda bulunan tekkelerden en sağlıklı ve hızlı bir şekilde bilgi alma imkanının, Merkez Tekkeler sayesinde olabileceği ve bu sebeple tek elden kontrolün ortak coğrafi mekanlarda bulunan tekkelerin bir çatı altında toplanmasıyla kolaylaşacağı bilinmekteydi. Ayrıca yakınlığın verimi artıracak ve sağlıklı bilgi edinmede fayda mülâhaza edileceği düşünülmekteydi.⁴⁴²

1227/1812 tarihli padişah fermanı ile başlayan Merkez Tekke Uygulaması, Meclis-i Meşâyihe giden sürecin bir başlangıcı ve aynı zamanda yapı taşını oluşturması itibariyle önemlidir. Osmanlı devletinde bulunan tüm eyaletlerdeki tekkelerin belirli bir hiyerarşi ve sistematik düzende denetimini sağlamak ve aynı zamanda tekkelere bir çekidüzen vermek maksadıyla öngörülen bu uygulamanın, Bektaşîliğin ilgisi düşüncesine de bir zemin hazırladığı söylenebilir. Nitekim tekkeler üzerinde başlatılan bu değişim rûzgârı tedricen farklı uygulamalarla devam etmiştir. Bilahare Tekke Vakıflarının Evkaf Nezaretinin denetimine girmesi ve nihayet Meclis-i Meşâyihi'nin teşekkülü bu düşüncüyü teyid etmektedir.

3.1.2. Müstakil Tekkeler

Meclis-i Meşâyihi, Osmanlı devletinde bulunan tüm tekkeleri 15'i Merkez 13'ü Müstakil şeklinde kategorize ederek bir tasnife tabi tutmuştu (1334/1915-16).

⁴⁴² İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, 207.

Birtakım hususiyetleri, yüklendikleri farklı misyonları sebebiyle “Müstakil” olarak tanımlanan bu 13 tekkeden beşinin Mevlevî, sekizinin ise Nakşî tekkesi olduğu görülmektedir.⁴⁴³

Tablo 3.2: Müstakil Tekkeler Listesi

Yenikapı Mevlevîhânesi	Şeyh Abdülbâki Efendi	Mevlevî
Galata Mevlevîhânesi	Şeyh Ahmed Efendi	Mevlevî
Bahariye Mevlevîhânesi	Şeyh Nazif Efendi	Mevlevî
Kasımpaşa Mevlevîhânesi	Şeyh Seyfeddin Efendi	Mevlevî
Üsküdar Mevlevîhânesi	Şeyh Ferruh Efendi	Mevlevî
Beşiktaş'ta Yahya Efendi	Şeyh Hayrî Efendi	Nakşî
Fatih'te Emir Buhârî	Şeyh Kadri Efendi	Nakşî
Eyüp'te Özbekler Kalenderhânesi	Şeyh Âkil Efendi	Nakşî
Üsküdar'da Özbekler	Şeyh Sâdık Efendi	Nakşî
Sultanahmed Mehmedpaşa Yokuşu'nda Özbekler	Şeyh Abdülmecid Efendi	Nakşî
Üsküdar'da Selimiye	Şeyh vekili Ali Efendi	Nakşî
Üsküdar'da Afgan Kalenderhânesi	Şeyh Hacı Ahmed Efendi	Nakşî
Silivrikapı'da Bâlî Dergâhı	Şeyh Hafız Mehmed Sadeddin	Nakşî

Kaynak: Meclis-i Meşâyih Esamî Defteri

Müstakil tekkelerin taksiminde muhtelif tasarruflarda bulunulmuş; bazı Nakşî tekkeleri, Müstakil değil Merkez tekke kabul edilmiştir. Nitekim bir Nakşî tekkesi olan

⁴⁴³ MŞH.MMD. nr. 1760/24.

Unkapanı Ahmed Buhari (Özbek, Nakşî) Tekkesi, Müstakil değil, Üçüncü Merkez Tekke kabul edilmiştir. Meclis-i Meşâyih reisi Elif Efendi, azalardan Sükutî Efendi ve Sadık Efendilerin imzalarıyla; Ahmed Buharî Dergahına ait mahallin vasat bulunması ve ayrıca müracaat edenlere de kolaylık sağlayacağı düşüncesiyle bundan sonra “Üçüncü Merkez Tekke” sayılacağı ifade edilmiştir (1328/1910). Ayrıca, Özbek-Hindî-Afganî tekkelerinden dördü Müstakil olarak takdir edilirken; Aksaray, Horhor-Hindiler, Eyüp-Nişanca Şeyh Murad Nakşî Tekkeleri ise Müstakil sayılmamıştır. Şeyh Murad Tekkesi, Yedinci Merkez Taşlıburun’a bağlanırken; Hindiler Dergâhı ise ne Müstakil ne de Merkez olarak kabul edilmiş, Beşinci Ağayokuşu Müştakzade Merkez Tekkesine bağlanmıştır. İsmail Kara, Nakşî tekkelerinin Müstakil sayılmamalarında; siyasi, coğrafi, sosyal ve hatta tasavvufî açıdan birçok sebebin bulunduğunu, söylemektedir.⁴⁴⁴

Müstakil Tekkeler; Mevlevî ve Nakşî tekkeleri için kullanılan bir kavramdır. Bu tekkelere atfedilen anlam; öncelikle kadîm tarihteki varlıkları ve son dönemde diğer tekkelerden azade bazı sorumlulukların kendilerine verilmesiyle daha da artmıştır. Müstakil Tekke uygulaması; Mevlevî ve Nakşîliğin devlet nezdindeki ehemmiyeti itibariyle ve ayrıca Bektaşî tarikatine ait tasarrufların bu iki tarikate verilmesi yönünde yüklenen farklı misyonu açısından bakıldığında; özerk ve imtiyazlı bir şekilde yönetilmelerini gerektiren bir unsur olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir.⁴⁴⁵ Bir başka ifadeyle Müstakil Tekke kavramıyla akla Mevlevî ve Nakşî olarak iki tarikat ismi gelse de aslında içinde ismi yad edilmeyen Bektaşîliğin de bulunduğu ve bu anlamda bakıldığında hacimsel olarak üç büyük tarikati temsilen verilen bir isim olduğu görülecektir.

Meclis-i Meşâyih, zamanla bazı Merkez tekkeleri Müstakil tekkeye çevirmiştir. Mevcud Merkez Tekke sayısının çokluğu muameleleri zorlaştırdığı için, işlemlerde kolaylık ve düzen olması maksadıyla; Meclis’in tasarrufuyla tekke merkezlerinin

⁴⁴⁴ İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*, 317. 1760 nolu Esamî Defteri. MŞH. MMD. nr. 1735/31.

⁴⁴⁵ Bilindiği üzere, Osmanlı topraklarında bulunan tüm Bektâşî tekkelerinin Nakşî namına tahvili gerçekleşmiş; Tarikatların halk nezdindeki hizmet ve faaliyetleri Nakşibendi tarikatine; ordudaki işlevleri ise Mevlevîliğe verilmişti. Hülya Küçük, *Ana hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, 4. bs., (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 331.

sayısı azaltılmış, yapılan tanzim sonrası Üsküdar Selimiye Dergâhı, Müstakil Tekke merkezi olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, Mevlevîhaneler ile Özbek Tekkelerinin de müstakil olarak idare edileceklerine dair Meclis kararı çıkarılmıştır (1336/1918). Bu şekilde sonradan Müstakil olmasına karar verilen bir diğer tekke, Silivrikapıda bulunan Bâlî Dergahı'dır ve Hazreti Sünbül Sinan Dergahı'ndan ayrılarak Müstakil tekkelere dahil edilmiştir (1339/1921). Selimiye Tekkesinin Müstakil Tekke merkezi olarak kabulü sonrası ilgili merkezlere tebliği yapılmış; bilahare Üsküdar Mevlevîhanesi de "Müstakil Merkez Tekke" olarak ilan edilmiştir (1332/1914).⁴⁴⁶

Üç tekke için ortak kullanılan "müstakil" kavramının, herbiri için yüklendiği anlamlar aslında birbirinden oldukça farklıdır. Mana yönünden bakıldığında belki de gerçek anlamda imtiyazlı olarak kabul edilebilecek tek tarikatın Mevlevîlik olduğu söylenebilir zira tekkeler için önemi haiz bir mesele olan meşihat tevcihinde, kendi içinde imtiyaz sahibi olan tek tarikat Mevlevîliktir. Diğer iki tekkenin özellikle de Bektaşîliğin ayrıcalık anlamında bir üstünlüğü ya da farkı yoktur hatta bilindiği üzere bu tekkeye ait tüm meşihat tasarrufları Nakşî tekkelerine verilmiştir. Nakşî tekkelerinin meşihat tevcihleri ise Meclis-i Meşâyih kurallarına uygun olarak icra edilmiştir.

Mevlevîliğe verilen hususi haklarla ilgili, öncelikle bunun hangi kavram ile ifade edileceği ya da hangi terimin bunu karşılayacağı üzerinde durmak gerekir. Bununla ilgili yakın-uzak bir şekilde bu anlamı karşılayabilecek beş kavram kullanılabilir; Özerk, müstakil, imtiyazlı ve muhtar... Mevlevîliğin tarikatler içerisinde kendine mahsus olmak üzere sahip olduğu ayrıcalıkları bunlardan en iyi hangisi karşılayabilir?

Mevlevîliğin gücü ve var olan konumu gereği sahip olduğu ayrıcalığın; kadim teamüllere sıkı sıkıya bağlı bir iktidarla gelen ve tevcihlerde gördüğümüz muhtar tevcih salâhiyetinin gözardı edilemez dokunulmazlığıyla; güçlenmese de sahip olduklarıyla durağan bir şekilde ilerleyen bir konuma sahip olduğu görülmektedir. Bu

⁴⁴⁶ MŞH. MMD. nr. 1737/62; 1761/46; 1757/40. Meclis-i Meşâyih defterlerinde, Müstakil Tekkeler için "Müstakil Merkez Tekke" şeklinde bir kullanım dikkat çekmektedir. Bu tasarrufun; Müstakil Tekkelerin, Merkez Tekkelerin bir cüz'ü ya da benzer ayrıcalığa sahip oluşuyla ya da aynı anlamı ihtiva etmesiyle ilgili olduğu düşünülebilir. MŞH. MMD. nr. 1741/94.

anlamda Mevlevîhaneler, diğer tarikatlerle kıyaslandığında, önemli imtiyazlara sahip ve ayrıcalık tanınmış bir tarikat olarak öne çıkmaktadır.⁴⁴⁷

Azil ve tayin gibi önemli hususlarda bir üst kurumu haberdar eden ve kendi içinde yaşadığı sorunların halledilmesiyle ilgili Meclis-i Meşâyih ve Şura-yı Devlet gibi kurumlara başvuru mecburiyeti olan tarikatların “muhtar” kabul edilmesi, sahip olduğu mana ile örtüşmüyor. Üstelik bu iki kavramın, yekpare ve başka kurum ya da kuruluşla bağı olmayan bir durumu ifade ediyor olması da Mevlevîliğin sahip olduğu konuma uygun düşmüyor.

“Müstakil”, bağı bulunduğ otorite tarafından kullanılmasıyla ve diğerlerinin sahip olmadığı ayrıcalıklar dolayısıyla; “özerk” ise, diğer tekkelere kıyasla birtakım avantajları sebebiyle, kavramsal olarak bir sorun teşkil etmeyecek bir nitelikte ve mevcut durumu en iyi karşılayan bir kavram olarak uygun gözüküyor. Bu anlamda bu üç tarikatten en çok ayrıcalığı olan tarikatin Mevlevîlik olduğunu ve bu imtiyazın içini en iyi dolduran mananın “müstakil ya da özerk” kavramlarıyla karşılanabildiğini görülmektedir.

3.1.3. Tekke Cihetleri ve Tevcihler

Cihet (ç. cihat); vakıflarda gerekli hizmetlerin ifa edilebilmesi için vakfiyelerle belirlenen ve genelde hayır müesseselerine ait hizmetler, vazifeler ile bazan da bu hizmetler için tahsis edilmiş ücretlerle ilgili kullanılan bir kavramdır. Elmalılı Hamdi Yazır ciheti; “halkın bir vakıftan bizzat veya bilvesile ve tam anlamıyla yararlanması için yardımcı ve destek hususlar” olarak açıklamıştır.⁴⁴⁸

⁴⁴⁷ Mevlevî tekkelerinde çözüme ulaşmayan sorunlar Meclis-i Meşâyih ya da Şura-yı Devlete havale edilerek çözüme ulaştırılmaya çalışılmıştı. Görülen o ki Mevlevîhanelerde yine de her anlamda tamamen müstakil ve devletten azade “özerk” bir işleyiş olmamıştı.

⁴⁴⁸ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 2019), 983. *Cihet*: Hayır müesseselerine ait hizmetlere denir. İmamet, tevliyet, hitabet, müderrislik, kayyımlık ve vaizlik birer cihettir. Berkî, *İstilah ve Tabirler*, 10. Mehmet İpşirli, “Cihet”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları 1993), 7/546-548. Vakfiyelerde: Tekkenin mimarisi, tekkede yapılan faaliyetler, burada yaşayanlarla ilgili bilgiler ve yapılan hizmetler, okunan kitaplar

Tekke cihet atamalarında sıkça kullanılan “tevcih”; bir nesneyi bir tarafa yönlendirmek (canibe müteveccih kılmak) manasına gelen bir kelimedir. Vakıflarla ilgili önemli bir kavram olan tevcih; sözlükte birisini bir yere göndermek, memuriyet ve rütbe vermek, makama tayin etmek, vakıflarda hizmete getirmek, yöneltmek ve döndürmek anlamlarında kullanılmaktadır. Tevcihat ise; tevcih kelimesinin çoğuludur, rütbe ve memuriyet vermek anlamlarına gelir; verilen rütbeler, terfiler, tevcihler ve işaret edilen manalar demektir. Tevcihat, Osmanlı devletinde dini müesseselerin ve vakıf hizmetlerinin idamesi, tesis ve tahsisatının oluşturulması için; vasıfları ve şartları vakfiyelerle belirlenerek, ilgili kurumların işleyişinin sağlanması için birtakım görevlerin ilgili kişilere verilmesi şeklinde tanımlanmıştır. Cihetlerde görevlendirilenlerin, bir memurluğa tayini ve ataması anlamında kullanılan *tevcihat*, vakıf memurlarının tensibi ve azliyle alakalı meseleler cümlesinden kabul edilmiştir.⁴⁴⁹

Tekke cihetlerine yapılan tevcihler, başta vakfiye şartları olmak üzere Tevcih-i Cihat ve Meclis-i Meşâyih Nizamnamesi’nin ortaya koyduğu usullere göre gerçekleştirilmiştir. Cihetler; genel olarak *meşrut ve gayr-i meşrut* olmak üzere ikiye

ve kütüphanelerin çalışma esasları, burada yaşayanların ilişkileri ve sunulan sosyo-kültürel hizmetler, maddi imkanların nerelere sarfedildiği, tekkenin bağlantılı olduğu kurumlar vs. birçok konu hakkında bilgi sahibi olunmasına imkân tanımaktadır. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Osmanlı Vakıf Hukukuna Giriş: *Ahkâm-ı Evkâf*, Haz. Hamdi Çilingir, (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2020), 512. Mustafa Kara, *Buhara Bursa Bosna Şehirler/Sufiler/Tekkeler*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 465. Vakfın asıl gayesini oluşturan hizmetlerle ilgili olana aslî (imamet, muallimlik vs.); ikinci derecede ehemmiyetli ancak zaruri olmayan vakıf hizmetlerine ise fer’î cihetler (Şifa-ı Şerif ya da Buharî Müslim ciheti vs.) denmektedir. Berkî, *İstilah ve Tabirler*, 10.

⁴⁴⁹ Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügâti*, haz. Mustafa Koç, Eyyüb Tanrıverdi, C.II, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 2380. Fehmi Yılmaz, Osmanlı Tarih Sözlüğü, (İstanbul: Gökkuşbu, 2010), 649. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri*, C.III. (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 480-481. Abdullah Yeğin, *Yeni Lügat*, 3.bs. (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1975), 729. *Tahsisat*: Hazineye ait varidatın hazinenin masraflarından olan bir cihete tayinine; bir kişi ya da kuruma ayrılan ödeneğe denir. Berkî, *İstilah ve Tabirler*, 51. İpşirli, “Cihet”, 7/546-548. Talip Ayar, “Cihat Mevzuatı”, *Vakıflar Dergisi* 48, (Aralık 2017), 146. Yazır, *Ahkâm-ı Evkâf*, 156.

ayrılmıştı. Bir cihat boş kaldığında, vâkıfın şartıyla kime tevcih olunacağı vaktiyle belirlenmiş ise bu tür tevcihler “meşrut”, değilse “gayr-ı meşrut” cihat olarak kabul edilmişti. Bu sebeple münhal bir cihette ilk olarak bir vakıf şartı olup olmadığına bakılmış; bir şart yok ise, diğer cihat hükümlerine uygun olarak işlemler gerçekleştirilmişti.⁴⁵⁰

Osmanlı devletinde tüm cihat işlemleri ya vakıfları ya mütevellileri veya hâkimler tarafından gerçekleştirilmiş ancak vakıfların idaresi öncelikle mütevellilerine ait olmuştur. Mütevelliler, vakfın işlerine nezaret eden biri olmadığı zaman, vakıf işlerini bağımsız olarak idare etmişler; nâzırları olan vakıflarda ise onların reyini alarak yönetmişlerdir. Vakıf; tâlip olanlara verilmemiş, müteveliye ise bir emanet olarak tevdi edilmiştir; mütevellide, erkek veya Müslüman olma şartı aranmamıştır. Şarta bağlı olmayan vakıflar teamüllere göre; teamülü bulunmayanlar ise hâkimin rey’ine göre idare olunmuştur. Bir vakfın hem yönetimi hem denetimi (tevliyet-nezaret) kurallara aykırı olduğu için, aynı kişiye verilmemiştir.⁴⁵¹

Vakıf cihatlerine ehliyet sahibi kişilerin getirilmesi için ehliyetin keyfiyeti ve derecesine dair şer’i kurallar ve fikhî kuramlar, her iki cihatın ölçüsü olarak belirlenmişti. Cihatlerin ehline verilmesi zarureti bulunmaktaydı ve ehliyet sahibi birine tevcih edilmeyen cihatler geçersiz sayılmıştı. Zira “yönetilenler üzerinde tasarruf hakkı, yapılan işe bağlıdır.” Mecelle kuralının emsali niteliğinde; “Vakıfta tasarruf, maslahat-ı vakfa menuttur.” şeklinde bir yorumla tasarrufun, vakıf işlerindeki hizmete bağlı olduğu ifade edilmişti.⁴⁵²

Tekke cihatleri ile ilgili görevlendirmeler, Cihat Nizamnamesine göre yapılmıştı ve burada:⁴⁵³

⁴⁵⁰ Yazır, *a.g.e.*, 156-158.

⁴⁵¹ A.g.e., 99-157. Vakıf memurlarının ashab-ı vazaif ve hademe görevleri de cihat tayini içerisindedir.

⁴⁵² A.g.e., 156-158. Ayrıca Bkz. “Vakfiye Şartları”.

⁴⁵³ Bkz. “Nizamnameler”; Yazır, *Ahkâm-ı Evkâf*, 157. Umut Kaya, “Osmanlı’da Din Hizmeti Görevlilerinin Atanma ve Çalışma Şartlarını Düzenleyen Tevcih-i Cihât Nizâm-nâmeleri

- Tekke mensuplarının hangi usûl ve şartlara göre görev aldıkları,
- Ne tür vazife verildiği,
- Bu görevlerin isimleri,
- Atanma şartları

belirlenmişti. Hitabet ciheti dışındaki cihetlerde, padişahın iradesi ya da müdahalesi yoktu. Hitabet ciheti, padişahın arz'ına sunulurak; diğer cihetlerin çoğu ise -vekalet ya da tevliyeti bulunması sebebiyle- Evkaf Nezareti ve Makam-ı Meşihatın delaletiyle yapılmıştı.⁴⁵⁴

Meclis-i Meşâyih, meşihate tayin yapmadan önce; berât ile tevcîh olunan cihetlerle diğer tevcihlerin nelerden ibâret olduğu ve hangi tarikten kimlere tevcîh olunduğunun belirlenmesini istemişti. Ayrıca meşihat mutasarrıflarının vakfiye suretini, bânisi/vâkıfını, meşihati üstlenenlerin ismi ve henüz tevcîh olunmamış cihâta ait muayyen vazîfeler var ise pusulasının önceki haliyle birlikte Meşihat'e gönderilmesi gerektiğini ifade etmişti. Meclis, tevcihlerde cihet değişikliğine gidebilmekte ve gerekirse bir ciheti başka bir cihetle de değiştirebilmekteydi.⁴⁵⁵

Meclis-i Meşâyih'in meşihat tevcihlerine doğrudan müdahalesine dair başka örnekler de bulunmaktadır. Tekke meşihatinden istifa eden bir şeyhin yerine başka birinin tevcihi gerektiğinde, şayet o bölgede münasip bir şeyh adayı bulunmaz ise artık mahallinden i'lam ve mazbatanın talep ya da celp edilmeyeceği; Meclis-i Meşâyih

Hakkında Bir Değerlendirme", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi- Cumhuriyet Theology Journal* ISSN: 2528-9861, 21/1, (June 2017): 209.

⁴⁵⁴ Yazır, *Ahkâm-ı Evkâf*, 173-174.

⁴⁵⁵ Nitekim Meclis-i Meşâyih; Merdivenköy Şahkulu Zaviyesi zaviyedârlık cihetini, Şeyh Ubeydullah Efendi uhdesinden alarak türbedarlık namıyla İsmet Efendi'ye tevcîh etmiş ve bununla ilgili gelen itirazları da reddetmişti. Muhtelif sosyo-kültürel ortamlardan gelen insanlara hizmet eden tekkelerin, vakfın imkanlarına göre birtakım hizmetler yürüttüğü; vakfiye metinleri, mahkeme tutanakları ve Meclis-i Meşâyih defterleri vs. kaynaklardan anlaşılmaktadır. Maraş'ta Yemen Baba Tekkesi şeyhinin vefatıyla yerine getirilecek şeyhten önce bu tekkede görev yapmış olan şeyhlerin isimleri ve mensubu olduğu tarikleri Maraş Mutasarrıflığından istenmiştir. MŞH.MMD. nr.1773/43, 44, 65, 98, 113; 1774/135-32; 1779/64. . Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 50.

tarafından tensip edilen ve mazbata verilen birine tevcihin yapılacağı bildirilmiştir. (1312/1984)⁴⁵⁶

Meclis-i Meşâyih; Meşihat görevlilerinin sorunlara karşı duyarlı ve toplumu kucaklayan kişiler olmalarını istemiş, buna aykırı tutum ve davranışlarda bulunanlara Meclis müdahalede bulunmuştur. Nitekim Fatih'te Emir Buhârî Dergâhına misafir olarak ikamet için gelen bazı şeyh ve dervişlere, dergâh müsait olduğu halde şeyhi Hacı Halil Efendi tarafından; “Şu ana kadar dergâhta hiçkimse iskân ettirilmemiştir.” gerekçesiyle müsaade edilmemişti. Bunun üzerine Meclis, ihtiyaç sahibi talebelerin dergâhta kalabileceklerine dair bir karar vermiştir (1305/1888).⁴⁵⁷

⁴⁵⁶ MŞH.MMD. nr. 1772/205.

⁴⁵⁷ Dergâhtan zorla çıkarılarak talebelerin mağdur edildiğine dair gelen haberler üzerine, mesele Adliye Nezâretine intikal etmiş ve şeyhin muamelesi ile ilgili çıkan kararda; bu gibi dergâhlara talebe iskânının uygun olmadığı; ancak ne Ders Vekâleti ma‘rifetiyle dergâhtan ihrâc edilmelerinin ne de şeyhin kendilerine yaptığı muamelenin kabul edilemeyeceği ifade edilmişti. MŞH.MMD. nr.1769/86, 88, 98, 169, 198, 203.

Meclis; dergâhlarda, Meşihat ciheti dışında diğer vazifelerle alakalı imamet, tevliyet, hitabet, kayyımlik ve vaizlik gibi birçok farklı cihetin⁴⁵⁸ atamasını yapmıştı.⁴⁵⁹ Bu

⁴⁵⁸ 1793 nolu Cihat defterinde tekkeler yanında Cami ve medrese cihetlerinden de bahsedilmişti. Osmanlılar döneminde imam, hatip, müezzin, vaiz, ferraş, kayyım gibi görevliler; tamamı vakıf eseri olan cami ve mescitlerde hizmet vermiş ve bunların ücretleri cami veya mescit vakıflarının gelirlerinden ödenmiştir. Bu dini müesseselerde görev alanlar, toplumda son derece yüksek bir itibara sahip olmaları sebebiyle padişah beraatı ile atamaları yapılmış; vazifelerinde kusurlu olanlar ise hemen görevden el çektirilmiş ve yerine liyakat ehli olan kişilerin tevcihi tercih edilmiştir. Din görevlilerinin beraatlarına yakınlarından, vakıf yöneticilerinden veya dışarıdan müdahaleler yapıp bir şekilde beratları alınsa da tahkikat sonucunda gerek mahallelinin ve gerekse mağdur olan kişinin şikâyeti üzerine beraatlar sahibine geri verilmiştir. Ertan Gökmen, “Osmanlı Devleti’nde Din Görevlilerinin Göreve Atanma ve Görevden Alınması (Manisa-Demirci Örneği (1690-1830)”, *Diyanet İlmî Dergi* 42, S. 4 (Ekim-Kasım-Aralık 2006): 110-118.

⁴⁵⁹ 1793 numaralı defterde; tekke, zaviye, dergâh ve mescitlerde Meclis-i Meşâyihçe görev tevdi edilen diğer cihetlerin isimleri yer almıştır:

MŞH.MMD. nr.1793/37-57. Türbede serhalife-i tevhîd ciheti; 1740/77, müstahfızlık ciheti; 1740/81-82, türbedârlık ve haffar-ı kabir; 1793/26-45, bâ-şart-ı tadrîs ciheti; 1793/20-81, tadrîsiyet ciheti; 1793/28-44, tadrîs-i hadis ciheti; 1793/36-2, nezaret ciheti; 1793/18-19, dersiyeye ciheti; 1793/33-121, dersiyeye-i kurrâ ciheti; 1793/02-18, tadrîs tevliyet ciheti; 1793/34-22, nâsihlik ciheti; 1793/40-44, hatmihan ciheti; 1740/90, mücîz dersi-âmi ve huzûr-ı hümayûn ders-i şerifi ciheti; 1793/02-2, Buhârî-i şerîf ciheti; 1793/36-97, eczahan-ı Buhârî ciheti; 1793/21-62, tefsir-i şerîf ciheti; 1793/33-121, dersiyeye-i kurrâ ciheti; 1779/84, İhlâs ve Fâtihahân cihetleri; 1793/34-43, ferâiz ciheti; 1793/10, kâri-i Hadîs-i şerîf ciheti; 1793/23, Hadîs-i şerîf kiraâtı ciheti; 1793/40-20, vâizlik ciheti; 1793/21-29, mu’idlik ciheti; 1746/07, imamet ve hitabet ciheti; 1793/02-26, câmi ve medrese vâzlığı ciheti; 1747/271, ikinci imamlık ve üçüncü kayyımlik ciheti; 1746/12, müezzinlik, devirhanlık ciheti; 1793/33-80, kalfa-i kurrâ ciheti; 1741/77, salâ ciheti; 1740/75, cüzhanlık ve türbedarlık; 1793/21-35, câmi-i şerifte kürsü-han ciheti; 1793/41-66, mezra‘adârlık ciheti; 1741/25, Aşirhanlık; 1793/02-8, vâiz-i Cuma ciheti; 1793/35, kiraât-i Hadîs-i şerîf ciheti; 1764/113-88. Mevlid-i şerif kiraati muhassasatı ciheti; 1740/76; 1755/53. Şifa-i şerif karîliği ciheti; 1755/46, devirhan, naathan ciheti; 1793-02-7, Cuma ciheti; 1745/80, kayyımlik, âbkeşlik ciheti; 1745/186, Fetihhanlık ciheti; 1745/139, türbedarlık, hatm-i şerîf

cihetlerin kendi içinde belirlenmiş bir görev tanımı bulunmaktaydı. Vakıftan istifade edenlere “ashab-ı vazaif” etmeyenlere “sahib-i cihet” denmekte; bir müderris verdiği ders karşılığında vakıftan hiçbir ücret almıyor ise “sahib-i cihet”; maaş ya da tahsisat alıyorsa hem “sahib-i cihet” hem “sahib-i vazife” olduğu anlaşılmaktaydı. Burada vazife ile; vakıf ıstılahına göre hizmet ve bu hizmet karşılığında alınan ücret kastedilmekteydi.⁴⁶⁰

Tekke cihetlerine; “erbâb-ı cihât” veya “ashâb-ı cihât”, şeklinde isimler verilmişti ve bu cihetler, ilmî ve bedenî olmak üzere ikiye ayrılmıştı. İmâmet, hitâbet, vâizlik, dersiâmlık, tadrîs, cibâyet, kitâbet gibi ilmî yeterlik isteyenlere “cihât-ı ilmiyye”; kayyımlik, türbedârlık, ferrâşlık gibi bedenî çalışma gerektirenlere ise “cihât-ı bedenîyye” adı verilmişti. Postnişînlik, tevliyet, hatiplik, Buharîhânlik, ferrâşlık, türbedarlık vs. daha birçok cihetin; görevlendirme usulü ve şartları gereği kime tevdi edileceği, Tevcih-i Cihat Nizamnamesi muvacehesinde gerçekleştirilmekteydi. Cihetin ehliyeti takdir edilirken, ihtiva ettiği hizmet ile gayesi nazar-ı dikkate alınarak karar verilmişti zira ilmî hizmetlerde ilmen; bedenî hizmetlerde bedenlen, meccanen yapılanlarda ise maksadı açısından ehliyetine bakılmaktaydı.⁴⁶¹

Dersiâmlık ile Buharîhanlık cihetleri; cami, medrese, türbe, kütüphane ve mescitlerde bulunmaktaydı. Dersiâmlık ciheti ile ilgili tekkelerde bir görevlendirmenin yapılmadığı ancak, Ayasofya ve Bayezid dersiamı olan şeyhlerin, kürsü şeyhi ve camilerde de yevm-i sebt ve yevm-i isneyn vaizi olarak hizmet ifa ettikleri bilinmekteydi.⁴⁶²

ve müstahfızlık ciheti; 1747/102, siraci-i minare ciheti; 1747/55, müstahfız-ı mahfil-i hümâyûn ciheti; 1741/01, türbedar ve meydancı ciheti; 1772/230, ferâşet ciheti.

⁴⁶⁰ Yazır, *Ahkâm-ı Evkâf*, 104-105; Nazif Öztürk, *Elmalılı Hamdî Yazır Gözüyle Vakıflar*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 167.

⁴⁶¹ Yazır, *a.g.e.*, 158-160; Kaya, *Tevcih-i Cihât Nizâmnâmeleri Hakkında Bir Değerlendirme*, 9.

⁴⁶² MŞH.MMD. nr.1793/36, 38; 1793/35. Bağdad Valisi esbak Necîb Paşa’nın Tire’de kütübhanede dersiye ciheti bulunmaktaydı (1329/1902). Fındıkzade Dergâhı şeyhi Mustafa Efendi, tercüme-i hal’inde dersiâm olarak verilmişti. MŞH.MMD. nr.1760/05. Gümüşhaneli Dergâhı şeyhi İsmail Efendi ise Bayezid dersiamı olarak görülmekteydi.

Meşihat görevlileri için “zaviyedar, tekkenişîn, postnişîn, seccâdenişîn, şeyh-i hânkâh...” gibi adlar kullanılmıştır. Meclis-i Meşâyih; tekke, zaviye ve dergâhlarda tevcih ettiği şeyhlik ve iltisaklı cihetlerin isimleri, defterlerde şu şekilde geçmektedir:

Şeyh-i zâviye ciheti, şeyh-i hânkâh ciheti, hânkâh ciheti, postnişînlük ciheti, seccâdenişînlük ciheti, meşihat ciheti, meşihat ve tevliyet cihetleri, tekkenişînlük ciheti, hatm-i hâcegân ciheti, hatmihacegân şeyhliği ciheti, şeyhü’z-zikr ciheti, câmi‘-i şerîfde hânkâh ciheti, nâzırlık ciheti, mütevellilik ciheti ve nezaret ciheti bunlar arasında sayılabilir. Ancak hatmihacegân ve şeyhü’z-zikr cihetinin, başta vakfiye gereği olmak üzere hisseli cihetlerde tekke şeyhinden başka görevlilere verildiği görülmektedir. Arşiv kaynaklarında “muallimlik ve imamlik” gibi ilmî altyapı gerektiren cihetlere imtihanla ve ancak vakfiye şartı olması durumunda tayin yapılmakta ve bazı zaviyelere ise tedris şartı getirilerek meşihat görevi verilmekteydi. Cihet tayinlerinde, bazen tedris edilecek ilimlerin tefsir, hadis gibi isimleri belirtilmişti. Sadece tedris şartıyla görev tevdi edilmemişti; nitekim Ali Baba Zaviyesinde yemek yedirme şartıyla zaviyedar olan ve uzun süre bu görevde kaldıkları için beratları yenilenen kişiler de bulunmaktaydı.⁴⁶³

Bütün bahsedilen cihetler içerisinde vâkıf tarafından esas olarak tayin edilen ve tekkelerde bulunması gereken en temel cihet, meşihat/şeyhlikti. Meşihat ciheti bulunmayan ancak zaviyedar ve tabbahlık cihetleri bulunan bir tekkeyle ilgili; meşihat ciheti olmadan bir düzenleme yapılamayacağı ve buranın tekke sayılamayacağı ifade

MŞH.MMD. nr.1748/18-19. 1748, 1749 ve 1750 nolu Meclis-i Meşâyih defterleri, kürsü şeyhlerinin isim ve görev yerlerinin kaydedildiği “Kürsü Meşayih Defterleri”dir. MŞH.MMD. nr.1748/27. Kürsü şeyhi ve Bâyezid dersiâmı İstanbullu Mustafa Nûri Efendi; Sultan Mustafa Hân-ı Sâlis Vakfindan / Lâleli Câmi‘inde yevm-i sebt vâ‘iziydi.

⁴⁶³ MŞH.MMD. nr.1793/03, 04, 09, 28, 34, 32, 38, 89; 1736/86. Yazır, *Ahkâm-ı Evkâf*, 158-160. Mütevellilik cihetinde, cihet tevcihine memur olabilmek, vâkıf tarafından şart ve teamülle, yani vâkıfın şartına ve teamül kanunuyla sabit olmasına bağlıydı. Değilse o cihetin tevcihini ya hâkim yapmış ya da mütevelliyeye salâhiyet vererek gerçekleştirmişti. MŞH.MMD. nr.1793/36-2. BOA. MF. MKT..142/40; BOA. İE.EV...45/5122; AE.SAMD.III. 104/10293; C.MF. 27/1339; C.MF.77/3836; C.MF.34/1678; C.MF. 92/04; C.. MF.. 179/8927; C.MF. 159/7911; BOA. AE.SMST.III.170/13584.BOA. HSDSABZ. 2/27.

edilmişti. Tekkelerde bazı cihetler boş kalabilir ya da birden fazla cihet aynı kişiye verilebilirdi ancak vakfiye şartı hariç, bu durum meşihat makamı için mümkün değildi. Zira tekkenin bizatihi yönetimi ile alakalı olan bu makamın, en önemli vakıf müesseselerinden olan tekke ve zaviyelerin idaresiyle birebir alakası bulunmaktaydı.

464

Meşihat tevcihleri; yönetimle ilgili vechesi, dergâhın diğer vazifelerle ilgisi ve ayrıca tekkede yaşayanlarla münasebeti sebebiyle, Meclis'in öncelikli ve asıl meselesini oluşturmaktaydı.⁴⁶⁵

3.1.4. Tevcihat İşlemlerinde Usûl ve Tekkelere Şeyh Atanması

Önceden tekkelere daha çok manevi işaretlerle ya da evlada meşrut olarak gerçekleşen cihat işlemleri, Meclis-i Meşâyih'in teşkilinden sonra Meclis-i Meşâyih ile Tevcih-i Cihat Nizamnamesine göre icra edilmiştir. Büyük çoğunluğu vakıf olan tekke ve zaviyelere ait tevcihlerde, tekke vakfiyeleri de öncelikli esas olarak dikkate alınmıştır. Tevcihat işlemlerinde eski yöntem ve usullerin bir kısmı, Meclis kuralları içerisinde devam ederek resmiyet kazanmış; "şeyhlik imtihanları" vs. yeni kurallara uygulama zorunluluğu getirilmiştir. Ancak bazı kurallar zamanla gelişen ihtiyaçlara binaen Meclis-i Meşâyih tarafından ta'dil edilerek yeniden düzenlenmiştir.

Meclis-i Meşâyih Nizâm-nâmesi'nin ikinci maddesi gereği tüm tekke ve zaviyelerin yönetimi, tayin ve azilleri Meclis-i Meşâyih'e verilmiştir. Dokuzuncu maddedeki tevliyet müstesnâ; tekke ve zaviyelere ait bütün ilmî ve bedenî cihetlerin tevcihi ve ref'i işlemlerinin Meclis'e ait olduğu açıklanmıştır. Meclis-i Meşâyih'in görevi; -özerk Mevlevî tekkeleri hariç- bütün tekke ve zaviyelere ehliyet ve liyakat sahibi bir şeyhin atamasını gerçekleştirmek ve bu özelliklere sahip olmayan ve meşihat kurallarına uymayanların göreve gelmesini önlemek olarak belirlenmiştir. Vakfiyelerinde mescit ve cami kaydı bulunanlar ile daha sonra tekke sınıfına geçirilenlerin dışındaki imamet, hitabet, müezzinlik ve kayyımlık vs. tüm cihetlerin, Cihat Nizamnamesi hükümlerine

⁴⁶⁴ Yazır, *Ahkâm-ı Evkâf*, 158; MŞH. MMD. nr. 1775/116.

⁴⁶⁵ Herhangi bir sebeple mevcut şeyhin tekkeden ayrılması durumunda tekke boş kalmamış; yerine mutlaka vekil bir şeyh bırakılmıştır. MŞH. MMD. nr. 1772/49.

uygun olarak Şûrâ-yı Evkâf tarafından tevcih edilmesi gerektiği ile ilgili Şura-yı Devlet kararı alınmıştır (1341/1922).⁴⁶⁶

Tevcihat Nizamnamesi yayınlandığında bunun tekke ve zaviyeleri kapsayıp kapsamadığına dair bir netlik olmaması bir soru/sorun olarak gündeme gelmişti. Daha önce, Meclis-i Meşâyih Nizamnamesinin bazı maddelerinin feshedilmesinin birtakım sıkıntılara yol açtığı bilinmekteydi. Mesela; küçük yaştaki evlada tevcih yapılmaması, tekkelerle sorun teşkil edecek bir durumdu. Zira meşihatın veya mütevelliliğin evlada tevcihi, fonksiyonel bir düzenlemeydi ve tekkeleri kendi öz mülkü gibi koruyan ve ona sahip çıkan şeyhlerin ve kendilerinden sonra da çocuklarının ortada kalmaması ve mağdur olmaması adına bir güvence niteliği taşımaktaydı. Şeyhin vefatıyla meşihat küçük evlada kalmaz ise; tekkelerin sahipsizlikten harap olabileceği, ayrıca evladın tekkeden uzaklaştırılmasıyla aile efradından özellikle de yaşlı ve yetim olanların sefil ve perişan bir şekilde ortada kalabilecekleri endişesi var idi. Müteselsilen süregelen teamüller yanında, tekkelerin imar ve idaresinin sekteye uğramaması anlamında da mevcut düzenin devamı önemli idi.⁴⁶⁷

Şeyh atamalarının var olan usûl ile devam etmesi ve genel atamalardan istisna tutulması gerektiği; aksi takdirde şeyhlerin kendi meskenlerini tekke haline getirerek bu işi yürütecekleri ve bunun da aile hayatlarını olumsuz etkileyeceği düşüncesiyle bu düzenlemeye karşı çıkıldı. Bunun üstüne 31 Mart 1283/1867 tarihinde Meclis-i Meşâyih; şeyh evlatlarının eskiden olduğu gibi istenilen vasıflara haiz olduğunda şeyhliğe atanacağı; reşid olmayanlar içinse rüşde erişinceye dek vekaleten bir tayinin yapılacağı şeklinde bir nizamname hazırlanması kararı aldı.⁴⁶⁸

⁴⁶⁶ Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı'nın (Bab-ı Meşihat) Yenileşme Süreci (1826-1878)*, 159. MŞH.MMD. nr.1779/66-57.

⁴⁶⁷ Şam Mevlevîhanesi postnişini Sabri Efendi'nin vefatıyla ehliyet sahibi evladı varken meşihat başkasına tevcih edilince müteveffa şeyhin ailesi mağdur olmuş; Meclis bu sebeple Çelebi Efendi'den bilgi istemiştir. MŞH.MMD. nr.1773/26. BOA. A.] MKT.NZD.802/59. İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı'nın (Bab-ı Meşihat) Yenileşme Süreci (1826-1878)*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, 2004), 159.

⁴⁶⁸ Yurdakul, *a.g.e.*, 172.

1288/1872 yılında, şeyh atamalarındaki usulün Cihat Nizamnamesi'nden istisnası ya da bu konuda özel bir düzenleme yapılması gündeme geldi. Böylece mevcut usûl, ayrı bir nizamname olarak yasalaştı. Buna göre; evladiyet ve hilafet usulüyle tevcihi gerçekleşen tekke şeyhinin vefatıyla; meşihatın öncelikle ehliyet sahibi büyük evladına, evladı olmadan vefat ettiyse halifesine; şayet şeyhin evladı küçük ise atamasının vekaleten/niyabeten yapılmasına, rüşde erdikten sonra ise imtihan edilerek asaleten tevcihine karar verildi.⁴⁶⁹

Meclis-i Meşâyihi kurulduğu yıllarda bazı kararları tartışılmış, tevcih işlemleri sorgulanmış ve Meclis'in verdiği mazbatanın yeterli olmadığına dair dava açılmıştı. Dava gerekçesi olarak; meşihat cihetlerine ait tensib muamelesinin önceden Mahkeme-i Teftişte yapıldığı ancak Meclis-i Meşâyihi kurulmasıyla tâliplerin imtihanının Meclis'e havale edildiği ve dolayısıyla imtihanın Mahkeme tarafından mı yoksa Meclisce mi icrâ edilmesi gerektiği ile ilgili sorular sorulmuştu.⁴⁷⁰

Mahkeme'den “şeyhlik cihetlerine tâlib olanların seçim ve tayininin Meclis-i Meşâyihi teşkilinden önce de mahkemelere âid olmadığı ve bu görevin Âsitâne meşâyihine verilmiş olduğu bilinmektedir”, şeklinde bir beyanat ile yetkili merci kesin bir dille işaret edilmişti. Meclis-i Meşâyihi, tekkeler hususunda bir otorite olarak işlemlerde Cihat idaresinden gelen evrakların doğrudan değil belirli bir protokol dahilinde ve Meşihat Makamı vasıtasıyla gönderilmesini Evkaf Nezaretine bildirmişti (1314/1897). Meclis-i Meşâyihi ayrıca, yetkilerin korunması ve sıhhati açısından

⁴⁶⁹ Şeyhin vefatıyla öncelikle hangi evladı büyükse ona meşihat tevcih edilmekte ancak meşihate başvurmadiysa, usûlen talip olup olmayacağı ilkin büyük evlada sorulmaktaydı. MŞH.MMD. nr. 1772/187, 275, 192. Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı'nın (Bab-ı Meşihat) Yenileşme Süreci (1826-1878)*, 160. İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 213-214. MŞH.MMD. nr. 1772/252; 1773/49, 135; 1774/129, 741; 1775/133.

⁴⁷⁰ MŞH.MMD. nr. 1774/04-4. Karardan haberdar oldukları halde bazı kişilerin bu şekilde sorular yöneltmesi, yeni sistemin henüz oturmadığını veya Meclis'in varlığının bazı çevrelerce hala tam anlamıyla kabullenilmediğini göstermektedir.

şeyhlik imtihanlarının mutlaka Meclis-i Meşâyihte yapılmasına karar vermişti (1317/1900).⁴⁷¹

Meşihat işlemlerinde ilgili prosedür belirli bir hiyerarşi takip edilerek ve usullere uygun olarak yapılmıştı. İstanbul'daki tekke tevcihleri, bağlı bulundukları Merkez tekkeler; Taşra'da ise Encümen-i Meşâyihi aracılığıyla yürütülmüştü. Taşra ya da İstanbul'da şeyh tayinleri Merkez tekkeler aracılığı ile yapıldığı için, meşihat tevcihleri için doğrudan Meclis-i Meşâyihe gelen arzuahaller bölge naipliklerine iade edilmiş ya da tebligatla yönlendirilmişti. Meclis; Taşra'da yaşanan sorunlarla ilgili malumatı Taşra Merkez Niyabetlerinden; vakfiyeler ile ilgili bilgi ve belgeleri ise Evkaf Nezaretinden almıştı.⁴⁷²

Merkez Tekkelerin Meclis-i Meşâyihi yönetiminde önemli bir yeri olsa da tekke merkezlerinin aldığı kararlar Meclis-i Meşâyihi denetiminden geçmekteydi. Gerek Meclis'e ve gerekse meşâyihe verilen ve usûle aykırı olduğu tespit edilen icazetnameler, Meclis tarafından tasdik edilmemekteydi. Bölge Niyabetince Meclis'e sunulan ancak onaydan geçmeyen şeyh adaylarının yerine Meclis-i Meşâyihi, başka münasip meşihat tayinleri yapabilmekte ve bazı durumlarda Merkez tekkelerin meşihat tevcihlerine müdahale edebilmekteydi. Mevlevîhaneler dahil olmak üzere, tekke içi yönetimi aşan sorunlar Meclis-i Meşâyihe intikal ederek burada çözüme ulaştırılmaktaydı. Meclis, usulünce muamele yapmaları ve dikkatli olmaları hususunda, Merkez tekkelere zaman zaman uyarılarda bulunmaktaydı.⁴⁷³

⁴⁷¹ MŞH.MMD. nr. 1772/331. Ekrem Özer, 135. Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, (İstanbul: Alfa Yayınları 2017), 683. MŞH.MMD. nr. 1774/04.

⁴⁷² Kastamonu Celveti Dergahına meşihat talebiyle başvuran şeyh adayının dilekçesi, ilgili Kastamonu Niyabetine gönderilmiştir. MŞH.MMD. nr.1773/61, 69, 74, 78, 81; 1775/38, 94.

⁴⁷³ MŞH. MMD. nr. 1773/70. Şeyh Hamid Efendi Zâviyesi şeyh vekilliğine Edirne Niyâbeti tarafından Kazım Efendi atanmış ancak Meclis tarafından uygun bulunmayınca yerine meşihat mutasarrıfları Hüseyin Efendi'nin amcazâdesi Hüseyin Efendi vekil tayin edilmişti. Drama'da Mahmut Paşa Zaviyesine, nizamem tekke mutasarrıflarından birinin evladı getirilmesi gerekirken, vefat eden şeyhin halasının oğluna verilmek istenmiş; bunun üzerine görev, Meclis marifetiyle şeyhin büyük evladına verilmiştir. Üsküp'te münhal

Meclis tevcihlerle ilgili nizama aykırı teklif ya da muameleleri kabul etmemiş ve tekkelerle ilgili bilgileri tedkik ettikten sonra gerekli işlemleri başlatmıştı. Meclis-i Meşâyihin verdiği kararlarda genelde yapılan tevcihin Tevcih-i Cihat Nizamnamesinin ilgili maddesine uygunluğu bazen “nizam gereğince” veya “nizâmen lâzım gelir iken” gibi ifadelerle; bazen de konuyla ilgili madde, karar içerisinde gerekçesiyle verilerek detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Bu usûl, alınan kararı tartışmaya kapatması anlamında hem bir kararlılık hem de diğerlerine mesned olması açısından bir kolaylık sağlamıştır.⁴⁷⁴

Münhal bir tekke ya da boş bir kadronun olmadığı cihetlere, ehliyeti malum ve kendisi meşhur kişiler tarafından başvuru yapılsa dahi bu kişilere görevin verilmediği ve yeni bir kadro açılmadığı kararlardan anlaşılmaktadır. Nitekim sevilen ve sayılan Es’ad Efendi’nin, 1311/1894 yılında Üsküdar Afganlar Dergâhı Meşihat vekâletine başvurusu; tayinine karar verilen ancak henüz görevine başlamayan bir aday sebebiyle kabul edilmemişti.⁴⁷⁵

Tekkelerde usûle aykırı uygulamalar, bölge niyabeti ve mutasarrıflıklarınca araştırılarak denetime tabi tutulmaktaydı. Nitekim Maraş’ta Selim Dede isimli bir şahsın, önceden beri Kadiri tarikatine mensup Yemen Dergahını Mevlevîhaneye tahvili üzerine; bunu ne amaçla ve nasıl yaptığına dair tahkikat başlatılmıştı. Beyrut’ta İbrahim Edhem Tekkesini Mevlevîhaneye çevirip meşihatine de bir şeyhin getirilmesi için yapılan başvuruya; bunun ancak vakıf mütevellisi ve Çelebi efendinin

meşihat ciheti ile ilgili işlemler, tevcihte takip edilen usûl, Kosova Merkez Niyabeti üzerinden yürütülmüştür (1316/1898). MŞH. MMD. nr. 1773/16, 40, 61, 66, 74, 84.

⁴⁷⁴ MŞH.MMD. nr. 1762/53; 1769/12, 265. Kararlarda yapılan bu tür açıklamalar, nizamnamenin içeriği yanında, ilgili kararın gerekçesini vermesi açısından, özellikle ilmî araştırmalarda oldukça önem arz etmektedir.

⁴⁷⁵ MŞH.MMD. nr. 1772/26.; BOA. A.] MKT. NZD. 729/20. Hacı Bektaş Efendi’nin Elmalı’da bulunan Abdal Musa Zaviyesi türbedarlık hizmetleri için talepte bulunan bir zatın başvurusu; zaviye Nakşî tarikatına tahsis olunduğu, ayrıca mevcut şeyhle devam edileceği için münhal de olmadığı gerekçesiyle geri çevrilmiştir (1286/1869).

muvafakatiyle mümkün olabileceği ifade edilmiş ve konu ile ilgili Suriye Niyabeti görevlendirilmişti.⁴⁷⁶

Meclis'e havale edilen atamaların usullere uygun icra edilip edilmediği ile ilgili tedkikler Meclis'in öncelikli işlemleri arasındaydı. Zira başta şeyhin liyakati, tekkenin vakfiyesi olup olmadığı, tekkenin bânîsi ya da şeyhinin soyundan gelip gelmediği ve Bektaşî mensubiyeti gibi durumlar, tevcihat öncesi tahkikat gerektiren işlemler arasındaydı.⁴⁷⁷

Tevcihat işlemlerinde usûl olarak öncelikle münhal bir cihet olup olmadığına dair Evkaf'tan i'lâm ve ihbârname istenir, ayrıca müfettiş ma'rifetiyle tahkikat yapılırdı. Meşihat tevcihleri; tekke ve zaviyeler ile uhdesinde meşihat ciheti bulunan cami, türbe ve aynı zamanda sonradan meşihat va'z edilen ve vakfiyesinde meşihat ciheti bulunan mescitlerde geçerliydi. Zira tekke ciheti olmayan türbelere münhal ciheti bulunmayan dergâhlara ve hatta arsalara dahi meşihat başvuruları yapılmaktaydı. Üstelik türbelerde varolan meşihat cihetleri türbedarına şart kılındığı için, mutasarrıfının vefatıyla meşihat cihetinden sarf-ı nazar edilerek lağvedilmekteydi ve yerine herhangi bir kişinin getirilmesine gerek kalmamaktaydı.⁴⁷⁸

Tekke meşihatının boşaldığına dair bilgiler, genelde tekke içinden yapılan başvurular ya da meşihate talip olanların arzuahallerinden öğrenilirdi. Vefat eden şeyhin küçük

⁴⁷⁶ Kasımpaşa Ebürrıza Dergâhına meşihat beratı talep edilince; şimdiye kadar bu dergâh adına bu yönde bir irade olmamasından, buranın tekke değil türbe ihtimalinin olduğu ifade edilmişti. Bununla birlikte şüphelenilen durum ve görülen lüzum üzerine; Cihat Kaleminden kaydı talep edilmiş, buranın türbe mi yoksa zâviye mi olduğunun araştırılarak işlemlerin ona göre yürütülmesine karar verilmişti (1304/1887). MŞH.MMD. nr. 1769/54; 1773/61, 92.

⁴⁷⁷ Silivrikapı'da Sadullah Çavuş Mescidi bunlardan biriydi. MŞH.MMD. nr. 1775/26; 1770/101.

⁴⁷⁸ Silivrikapı'da Bayram Dede Zaviyesi türbe olduğu için, meşihat taleplerinin kabul edilmeyeceği bildirilmiştir. Defterdar Abdüsselam Dergâhı diye bilinen yerin de aslında dergâh değil türbe olması nedeniyle buraya yapılan meşihat başvuruları olumlu karşılanmamış, ilgili dilekçeler Evrak İdaresinde hıfzedilmiştir. MŞH.MMD. nr.1775/40, 44; 1772/213; 1761/34;

yaştaki oğlunun meşihat başvurusu ise bazen annesi tarafından yapılırdı.⁴⁷⁹ Münhal bir meşihat ciheti olmayan dergahlara tevcih yapılamayacağı ve ayrıca tekke meşihati dışındaki türbe ve imamet gibi tevcihlerin Meclis'e değil Evkaf Nezaretine ait olması nedeniyle; bunlarla ilgili talepler işleme alınmaz ve belgeleri Evrak İdaresinde hıfzedilirdi.⁴⁸⁰

Tekke tevcihlerinde görevlendirmeler, farklı usûl ve değerlendirmelerle yapılır; vazifelerin muhtevasına uygun tensiplerin yapılmasına dikkat edilirdi. Nitekim müderrislik, hitabet, imamet gibi ilmi cihetlere birden fazla müracaat olması durumunda tevcihin imtihanla yapılması; kayyımlık, ferraşlık gibi cihetlere ise bedenlen güçlü kişilerin seçilmesi; şartlı cihetlerde ise vakfiye şartları yanında eski uygulamaların da göz önünde bulundurulması gerektiğine Meclis-i Meşâyih dikkat çekmiştir.⁴⁸¹

⁴⁷⁹ MŞH.MMD. nr. 1772/129; 1762/129; 1774/20. Zekeriya Akman, *Osmanlı'da Devlet Tekke Münasebetleri*, (Ankara: Elips Kitap Yayıncılık, 2013), 87-88. İstanbul'da Kaliçeciler Köşkü civarında Hâliidiye tarikatinden Şeyh Sâdık Efendi'nin Hudeyde'ye sürgün edilmesiyle Hacı Feyzullah Efendi Dergâhı boş kalmıştı. Meşihati münhal olan tekkeye şeyh ya da bir vekil tayin edilerek dergâhın açılması talebiyle Sâdık Efendi'nin kayınvalidesi Zeliha Hanım tarafından Meclis'e bir arzuhal sunulmuştu. Ulaşım ve bilgi ağının zor olduğu bir dönemde, hizmetin devamı adına ve dergâhın boş olduğuna dair bir hanım tarafından bilgilendirme yapıldığı görülmektedir. MŞH.MMD. nr. 1763/05.

⁴⁸⁰ Yıkılan bir zâviyenin meşihat ciheti yok ancak türbesi mevcûd ve sağlam ise; türbedârlık ve tevliyet cihetlerine tevcih yapılabilmekteydi. Türbe meşihatine âid bir cihetin bulunmaması ve türdedârlık ciheti işlemlerinin Meclis'e âid olmaması nedeniyle, bununla ilgili işlemler Evkaf Nezaretine yönlendirilmiştir. 1913 Nizâmnâmesi ile müderrislik, hitabet, imamet, türbedârlık, mütevellilik gibi ilmî veya amelî görevler ile tekke ve zâviyelere ait cihetlerin tevcihi Evkâf Nezâreti'ne veya mahallî Evkâf İdarelerine verilmiştir. Bu kişilerin ayrıca bir berata ve Evkâf Nezâretince verilecek resmî bir vesikaya sahip olmaları şart koşulmuş; yürütme işlemlerinden Makâm-ı Meşihat ile Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı mes'ul tutulmuştur. MŞH.MMD. nr. 1770/05, 119; 1779/03; 1775/38; 1769/269, 271. Umut Kaya, a.g.e., 224.

⁴⁸¹ İpşirli, "Cihet", 7/546-548. *Ferraş*: Cami, mescid ve imaret gibi yapıların mefruşatını tefriş eden ve temizliği ile ilgilenen kişilere denir. Berkî, *İstilah ve Tabirler*, 18. Başlangıçta

Meclis-i Meşâyih, en fazla şeyh atamaları konusunda çalışmış, meşihat makamının boş bırakılmamasına özen göstermiş ve tevcihlerin vaktinde ve bir nakîsa/fasıla olmaksızın yapılmasına ehemmiyet vermişti. Zira şeyhlik makamı, tekke yönetiminin merkezi olması itibarıyla boşluk kabul etmeyen bir konumdadır, Meclis-i Meşâyih bu konuda: “Zaviye ve camiye ait vazifelerin ziyana ve zayıata uğramaktan vikayesinin, dinî ve aslî bir vecibe” olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸²

Meclis-i Meşâyih, tekke ve zâviye meşihatlerine yapılacak tayinde izlenecek usul ile imtihan şeklini, vilayetlerle müstakil mutasarrıflık niyâbetlerine tebliğ etmişti. Meclis-i Meşâyih Talimatnamesi’ne göre; meşihat cihetlerine ta’yîn olunacak kişilerin “zâhiri ve ma’nevi ilimlerle muttasıf olmaları gerektiği ve bunun da ancak Meclis tarafından yapılacak imtihanla gerçek anlamda anlaşılacağı” belirtilmekteydi. İstanbul’da bulunan tekkelerin postnişinlik imtihanı, Meclis-i Meşâyih’te ve Meclis-i Mesalih-i Talebe azasından üç kişinin hazır bulunduğu bir ortamda; Taşra’da ise mahalli imtihan heyetleri huzurunda gerçekleşirdi. Ancak önceden liyakati, ehliyeti ve tecrübesi imtihanla belirlenen ya da icazet veren ulemadan olduğu bilinen şeyhlerin imtihanına gerek olmadığı özellikle vurgulanmıştı. Şayet şeyh adayının imtihanına gerek duyulursa bunun en münasip mahallinin Meclis olduğu ifade edilmişti. Nitekim Meclis’in esas vazifesinin bozulmalara müdahale ve bu kurumları muhafaza etmek

varlığı şifahen ifade edilen vakıflar, zamanla çıkan sorunlar ve aksaklıklar sebebiyle kayıt altına alınmaya başlanmış; böylece vakfın idaresinden çalışanlarına, harcamasından gelir kaynaklarına ve kimlerin istifade edeceğine kadar her şey ayrıntılarıyla yazılmıştır. Osman Gazi Özgüdenli, “Vakfiye”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42/465-467. Vakfedilen bir malın hangi hayır işlerinde kullanılacağı ve ne şekilde yönetileceğini gösteren ve bir “senet” hükmünde olan vakfiyenin (vakıfnâme) bu anlamda ehemmiyeti büyüktü. Bu sebeple Osmanlı devletinde, İslam hukukunun da bir gereği olarak malını vakfetmek isteyenler; öncelikle bir vakfiye yazmış ve daha sonra kadiya müracaat ederek vakıf senedini mahkeme tarafından tescil ettirmişti. Padişah dâhil herkesin uymak zorunda olduğu vakıf senedi, değiştirilmesine engel son derece katı kuralları olan bir bağlayıcılığa sahip hükümler taşımaktaydı.

⁴⁸² Nitekim Özbekler Tekkesi şeyhi Abdullah Efendi vefat ettiğinde; yerine meşihate tayini gereken evladı başka yerde bulunduğundan, gelinceye kadar meşihatın boş kalmaması için, kardeşi ya da dayısının vekil olarak tayin edilmesini istemiştir. BOA. A.] MKT.NZD. 733/31.

olduğu ve bu anlamda en iyi tesbitin de burada ve imtihanla tespit edilebileceği ifade edilmişti.⁴⁸³

Meşihat cihetleri, imtihanda başarılı olanlarla şeyhlik icazeti bulunanlara verilmekteydi. Meclis-i Meşâyih azalığına başvuran ve şeyh olmayan Hasan Hüsnü Efendi'nin Meclis-i Meşâyih azalığı başvurusu bu nedenle reddedilmişti. Tarikat icazeti olduğu müddetçe, meşihate başvuran kişinin ayrıca müderris olmasında bir mahzur görülmemiştir. Müderrislerden şeyhlik icazeti bulunmayanların ise meşihat başvurusu kabul edilmemiş; müderris de olsalar bu görevin kendilerine verilemeyeceğine dikkat çekilmişti. Nitekim Şeyh Ebu'l-Vefâ Medresesi müderrisliğini talep eden Bayezid dersiâmlarından Gümüşhâneli Halil İzzet Efendi'nin başvurusuna; talip olduğu dergâhta müderrislik cihetine dâir bir kayıt bulunmadığı, üstelik varolan zâviye cihetinin de es-Seyyid Mehmed Hilmî Efendi'nin uhdesinde olduğu belirtilerek Adana Mevlevîyeti teklif edilmiş ve ancak burada görevlendirilebileceği şeklinde bir cevap verilmişti.⁴⁸⁴

Padişah fermanı ile lağvedilen ve meşihat cihetleri Nakşî tarikatine devredilen Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhlarına; evlada meşrut olsa dahi bu tarikten kimsenin getirilemeyeceği, bununla ilgili arzuhallerin dikkate alınmayacağı ve bu taleplerin olumlu karşılanmayacağı ifade edilmişti. Ayrıca temelde uygun görülmeyen şeyhin memuriyeti ile askerliği, müşterek ve toruna tevcihat konuları ile Mevlevî tayinleri,

⁴⁸³ Daha sonra bu üç azanın bulunup bulunmaması gerektiğiyle ilgili Şura-yı Devletin görüşü alınmış ve bu şart sonradan kaldırılmıştır (1337/1918). MŞH.MMD. nr. 1769/04, 05; 1755/07, 10, 34; 1737/97-98, 191; 1774/08; 1761/43; 1764/23.

⁴⁸⁴ İmtihan zarureti; babası hayattayken bir sebeple onun yerine vekil şeyhlik yapan, dergâhın bânîsi ve maliki durumunda olan şeyh evladı için de geçerliydi (1312/1894). Taşrada şartları haiz olmadığı için imtihanı yapılamayan şeyhlerin Dersaadet'e geldiği ve imtihanlarının burada yapıldığı görülmektedir. Üsküdar dersiâmlarından Salih Nazım Efendi'nin aynı zamanda Rifaiyye halifelerinden olması sebebiyle kendisine dergâh vekilliği tevcih edilmiştir. Bolu'da Derviş Osman Hücresi isimli dergâhın meşihat ve vaizlik cihetlerine, Süleymaniye dersiâmlarından ve Nakşibendi meşayihinden Bolulu Hacı Hafız Tahir Efendi getirilmişti. MŞH. MMD. nr. 1772/42; 1770/62; 1742/49; 1774/90; 1774/47; 1775/53; 1773/85; 1764/44, 155, 168.

özel müzakereye tabi tutulan meselelerdendi. Ayrıca mirasçısı olmadan vefat eden şeyhlerin kızından olan toruna ya da kız torununa (hafidan-ı mezburan) tevcihin nizamden mümkün olmaması nedeniyle; bu şekilde münhal tekkelere ehliyet sahibi halifelerin getirilmesine karar verilmişti.⁴⁸⁵

Meşihat tevcihleri genelde; şeyhin vefatı ve buna bağı olarak neslinden ehil bir zatın olmaması ya da hiç evladının bulunmaması sebebiyle gerçekleşmekteydi. Meclis-i Meşâyih defterlerinde: “bilâ-veled, bilâ-veled-i zükûr, bilâ-veled vukû-ı vefatı” şeklinde sık sık evladı olmadan vefat eden şeyhler için kullanılan tabirler, tekkelerde şeyhlik tevcihi için ilgili mekanizmayı harekete geçirmeyi gerekli kılmaktaydı. Tekke şeyhi vefat etmeden önce, kendisinden sonra posta geçecek kişiyi işaret etti ise ya da vekil tayin ettiği biri var ise bu görev ona tevcih edilmişti. Şeyhin tavsiye ettiği kişiler her ne kadar tekke eğitiminden geçen kişiler olsa da görevlendirmeler, Meclis-i Meşâyih kurallarına göre yapılmaktaydı.⁴⁸⁶

Meşihat tevcihi ve değişimlerinde; öncelikle ve özellikle şeyhin evladından, akrabasından ya da halifelerinden olmak kaydıyla, münasib bir şeyh adayının Meclis-i Meşâyih müracaatı ve gerekli şartları taşıyor ise atamasının yapılması şeklinde bir süreç işlemekteydi. Bu vazifeye talip olan kişinin; vefat eden şeyhin ailesinden evladı,

⁴⁸⁵ Bilindiği üzere, şeyh ya da şeyh adayının devlet memuriyeti var ise memuriyet ve meşihat görevi aynı anda bir kişiye tevcih edilememekteydi. Bolu Halveti Dergâhı şeyhinin vefatıyla yerine geçecek olan evladı telgraf ve posta memuru olması nedeniyle, şeyhlik yapabilmesi için bu görevinden istifa etmek durumunda kalmıştı. Bkz. Bkz. “Müşterek Tevcihat” ve “Toruna Tevcihat”. MŞH.MMD. nr. 1775/38, 135, 143, 146; 1769/275-276; 1772/76, 78;

⁴⁸⁶ Bilâ-veled: çocuksuz, evlatsız. Yazır, *Ahkâm-ı Evkâf*, 373. *Evlad-ı zükûr*: Erkek evlad ya da erkek veya kız çocuklarından doğan erkek evlatlarına denir. Berkî, *İstilah ve Tabirler*, 17. Dergâhın meşihat mutasarrıfının farklı bir mekânda mukim olması gibi mazereti sebebiyle yerine belirli bir süre uygun bir vekil tayin edebilmektedir. Vazifesini güzelce ifa eden ve başkaca da talibi olmayan vekile daha sonra asaleten meşihat tayini yapılabilmektedir. MŞH.MMD. nr. 1764/28; 1765/83; 1770/97, 197, 215; 1774/40; 1772/279.

kardeşi, torunu vs. ehil biri yok ise, o sülaleden başka ehliyetli kişilerin olup olmadığı araştırılırdı.⁴⁸⁷

Meşihat tevcihleri evveleminde vefat eden şeyhin ehliyet ve liyakat sahibi büyük evladına yapılmaktaydı. Bu tevcihin gerçekleşmesi, ehliyetin imtihanla kesinlik kazanması ile mümkün olabilmekteydi. Ancak şeyhlik babadan iktisab edilmiş ise meşihat hakkı öncelikle şeyhin evladına değil, ehliyet sahibi kardeşine aitti. Nitekim Cihât Nizamnamesi'nin beşinci maddesine göre vefat eden şeyhin oğluna geçebilmesi; ölen şeyhin büyük kardeşi olmadığı veya yalnız büyük kardeşi olup onun da mevcut ciheti ifaya iktidârı bulunmadığı durumlarda geçerliydi. Bir başka ifadeyle, vefat eden şeyhin şayet liyakat ehli bir biraderi var ise, evlatlardan hiçbirine tevcih yapılamayacağı şeklinde bir hüküm bulunmaktaydı (1318/1900).⁴⁸⁸

Meşihati, şeyhin erkek evladından başka akrabalarından; kardeşi, erkek kardeşinin evladı, kız kardeşinin evladı, damadı, eniştesi, amcası, amcazâdesi, halifesi ve bazen de niyabeten ve geçici olarak küçük şeyh adayının annesi, üstlenmekteydi. Şeyhin erkek evladının olmaması, ehliyetsizliği vs. sorunlar, ehliyeti imtihanla tebeyyün eden hariçten birinin öncelikle tespiti ve bilahare tensibini zaruri kılmaktaydı.⁴⁸⁹

Şeyhin şayet erkek evladı yok ve akrabalarından da liyakat ehli biri bulunmaz ise; meşihat, halifelerden ya da bu vazifeye uygun ulemadan birine tevcih edilmekteydi. Nitekim Tokat'ta Ahî Muhyiddin Zâviyesi şeyhi ve zâviyedârlık ciheti mutasarrıflarının peş peşe vefat etmesi ve hiçbirinin de evladı olmaması sebebiyle, bu görevler Tokat ulemasından Hacı Hâfız Osman Efendi'ye tevcih edilmişti. Burada hulefadan değil de ulemadan birinin nasıl getirildiği sorusu akla gelebileceği için,

⁴⁸⁷ MŞH.MMD. nr. 1769/18.

⁴⁸⁸ Ancak şeyh evladının asaleten tayini için sadece babadan kesbedilmiş olması yeterli değildi; ehliyetine dair imtihan varakasının bulunması da gerekmekteydi. Şeyhin yeğenine meşihat tevcih edilebilmesi, öncelikle bu göreve ehliyetli bir kardeş ya da evladının bulunmaması durumunda düşünülebilirdi. MŞH.MMD. nr.1772/174, 231, 249; 1774/06, 29-36.

⁴⁸⁹ MŞH.MMD. nr. 1769/112, 126, 131; 1775/19, 53, 92; 1772/282, 311, 332; 1763/10-04; 1774/62, 113, 114, 116, 128; 1762/112, 127-36; 1775/27, 75. Caminin hatibine de meşihat tevcih edilmişti.

kararda bunun da izahatı yapılmıştı: “Hâfız Osman Efendi’nin on beş seneden fazla süre vekaleten bu cihetleri en güzel şekilde ifa ettiği ve şeyh olması yanında ayrıca ulemadan ve ilim tedrisiyle meşgul zevattan biri olduğu ve hatta imtihan varakasının celbine dahi hacet görülmeyerek göreve getirildiği ifade edilmişti. Bilindiği üzere, meşîhate vekâlet edecek kişinin şeyh olması durumunda, imtihanına gerek duyulmamaktaydı (1305/1887).⁴⁹⁰

Tekkelerde bazı cihetler hisseliydi, hatta bazılarının birden fazla hissedarı bulunmaktaydı. Hisseli cihetlerde vefat eden şeyhin hissesi, diğer hissedarlar arasında pay edilmekteydi ya da hissedarlardan biri, kendi payını diğer hissedara devredebilmekteydi. Müteveffa şeyhin tasarrufunda olan cihetler evlatları arasında liyakat ve ehliyetlerine göre eşit bir şekilde (münasefeten) bölüştürülmekteydi. Nitekim Medine’de Kadirî dergâhı postnişini Mehmed Esad Tahir Efendi’nin uhdesinde olan imamet ve hitabet cihetleri büyük oğluna; meşihat ciheti ise diğer oğluna tevcih edilmişti. Ancak meşihat tevcihlerinde hisseli cihetlerin tek elden ve müstakile tebdili yönetim açısından daha tercihe şayan bir durumdu; bu yüzden hisselerin tek elde birleşmesi üzerinde önemle durulmuştu. Hisseli cihetlerde dergâh muhassasatı, dergâh meşihatini idare eden postnişine verilir, diğer cihetler ise evlatlar arasında pay edilerek görev dağılımı yapılırdı.⁴⁹¹

Tekke tevcihlerinde bir diğer önemli unsur; tevcihin, tekkenin bağlı olduğu tarikten “seyr u sülûk” ünü tamamlamış ve icazet almış şeyhlere yapılmasıydı. Bu durum çoğunlukla vakfiyelerde belirtilen bir husustu zira tarikate meşrut dergahlar bulunmaktaydı. Bu durum, Bektâşî Dergâhları için de geçerliydi. Çelebi Cemaleddin Efendi’nin Hacı Bektâş-ı Velî’nin evlâdından olmaması ve bu meşihat cihetinin de evlada meşrût olmayıp Nakşî tarîki meşayihinden ehil ve erbabına aid olması sebebiyle; meşîhatin, Cemaleddin Efendi uhdesine tevcihinin kesinlikle câiz olamayacağı bildirilmişti. (1314/1896) Rumelihasarı’nda Nakşibendî Nalburî Mehmed

⁴⁹⁰ MŞH.MMD. nr. 1772/85; 1769/78.

⁴⁹¹ Safranbolu Halvetî Dergâhı şeyhinin vefatıyla meşihat ciheti büyük evladına, imamet vazifesi ise kardeşine verilmişti. MŞH.MMD. nr. 1772/276. 1773/34, 60, 35, 59, 127, 128; 1774/07, 22, 32, 63, 64, 67, 68, 81; 1775/08.

Efendi Dergâhı -sehven- Rifaî tarikatinden bir şeyhe tevcih edildiği için bunun iptali talebiyle Meclis'e arzuhal verilmiştir (1338/1920).⁴⁹²

Tekkelerin belirli bir tarikat üzere devamı isteniyor fakat vakfiyede böyle bir şart koşulmuyorsa, tekkenin mevcut hal üzere devam edebileceği ve bunun zaruri olmadığı önü açılmıştı. Bu durumun başka tarikten daha liyakatli postnişinlere imkân tanınması anlamında müsbet yönleri olsa da tekkeler için olumsuz sonuçlar doğurabileceği ortaya çıkmıştı. Nitekim Aksaray'da Nakşî Hindîler Tekkesi, Sultanî vakfı bulunmasına rağmen tarikat şartına mukayyet olmaması sebebiyle, yani bir nevi sahip çıkılmadığı ve aidiyet kesb edilmediği için, varlığını devam ettirememişti.⁴⁹³

Dergâhların mütemadiyen aynı tarik üstüne devam ettiği söylenemez, zira muhtelif sebeplerle ve özellikle Bektaşilikte görüldüğü üzere tekkelerin farklı tarikatların yönetimine geçtiği de görülmüştü. Bu farklılık sadece Bektaşilikle alakalı değildi; Bursa'daki İsmail Rumî Dergâhında sırasıyla Kadirî, Sa'dî ve Rifaî tarikinden şeyhler görev yapmıştı. Ayrıca, bazı tekkelerin çift tarike mensubiyeti bulunmaktaydı; Kadiri-

⁴⁹² MŞH.MMD. nr. 1761/4. Vakfiye bilgileri, müstakil defterlere kaydedilerek muhafaza edilmekteydi. Dergâh kayıtları ve dergâhın hangi tarike mensup olduğuna dair bilgiler, Cihat Kaleminde muhafaza edilmekteydi. MŞH.MMD. nr. 1762/91-65; BOA. A.] MKT. NZD. 729/20. Bir camii-i şerif postnişinlik ciheti görevlilerine, o tarike mensup âyin kıraet etmeleri gerektiği kendilerine tenbih edilmiştir. Ebu'l-Vefa Camii'nde, Vefaiyye kıraetine uygun bir âyin icra edilmesi konusunda uyarılmıştır (1313/1895). MŞH.MMD. nr. 1772/269. Ancak kadim camilere sonradan meşihat ciheti ihdas edildiğinde, meşihatine atama yapılamayacağı ifade edilmiştir. (1313/1895) MŞH.MMD. nr. 1772/280; 1759/22a; 1772/77; 1768/40.

⁴⁹³ Diana Le Gall, *Osmanlı'da Nakşibendilik (1450-1700)*, terc. İrfan Kelkitli, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016), 102. Haliç/Ayvansaray'da bulunan Emir Buhari Tekkesinin, ilk şeyhi Ahmed Buhari'nin kendine ait şahsi mülkü olması ve tekkenin sonradan bir vakıfla desteklenmemesi ve denetime tabi tutulamaması nedeniyle bir asır kadar faaliyet gösterebilmiştir. Daha sonra Buhari soyundan gelen bir hanımın evlendiği Nakşibendi şeyhinin adıyla -Muslihüddin Mustafa- dergâhın yeniden tesisi ve mevcudiyeti, ancak kurduğu vakıf ile mümkün olabilmektedir. Buradan tarikatların aslında bir yönden tekkelerin mahfazası ve vikayesi anlamında bir garanti anlamı taşıdığı ve meşrut bir hamisi olan bu yapıların daha bir özenle korunduğu görülmektedir. Bkz. "Vakfiye Şartları"

Nakşî olarak görülen Şehremini Dergâhı ve Çakır Baba Dergâhı Esamî Defteri'nde çift tarîke mensup tekkeler olarak kaydedilmişti.⁴⁹⁴

Bursa'da Cizyedarzâde Zaviyesi şeyhi Rıfkı Efendi'nin vefatıyla meşihat ve müderrislik cihetleri; liyakat kesbedemeyen oğlu Mehmed Murad Efendi'ye değil⁴⁹⁵ Müderris Abdurrahman Rüşdü Efendi'ye verilmek istenmişti. Ancak bu tekkenin şart-ı vâkıf olarak ilmen ve amelen şeyh olan birine tevcih edilmesi gerektiği için; şayet Rüşdü Efendi'nin Nakşî tarikatine intisabı var ise bu zaviyeye tevcihinin yapılabileceği ifade edilmişti. Nitekim Rüşdü Efendi'nin Nakşî tarikatine intisabı ve icazetinin bulunduğu anlaşılmaya üzerine, zaviyedarlık uhdesine tensip edilmişti. (1322/1904) Münhal tekkenin tarikatine nispeti ve dergahla münasebeti olmayanlara, vakıf şartına muhalefetten meşihat verilmemişti.⁴⁹⁶

Cihet tevcihlerinde başta postnişînlik olmak üzere, tayin edilecek kişinin dürüst ve hakkaniyet sahibi olması üzerinde hassaten durulmuştu. “Ehliyet ve liyakat” başlığı ile bu çalışmada ele aldığımız konu aslında, vakfiye şartları yanında tevcihat işlemlerinin de belkemiğini oluşturmaktadır. Zira vakfiye kuralları maddi boyutunda elzem; liyakat ise manevi anlamda olmazsa olmaz başlıklar olarak önemini korumuştur. Bu sebeple, tevcihlerde özellikle liyakat ve ehliyet sahibi olanların meşihate tevcihi ifadesi, tayin işlemlerinin gerçekleştirildiği birçok kararda bir parola şeklinde aranan nitelik olarak belirlenmiştir.

⁴⁹⁴ Kara, “*Suî Bursa/Bursa'da Tasavvufî Kültür*”, 23.

⁴⁹⁵ Kararda şu şekilde bir açıklama getirilmişti; babasından münhal bir meşihat, ehliyet ve liyakat sahibi olmadığı halde sırf “babamın ekmeğidir” diyen evlatlarına verilmesin. Bunun yanında münhal meşihate tarikat-i aliyeye müntesip olmadıkları halde -ki müderrisinin ekserisinin bir tarikate intisabının olmadığı malumdur- meşihat, berat ile tevcih edilir cihetlerden olduğu için, müderrislerin vâkıfın şartı olarak hizmet ifa edemeyecekleri ifade edilmişti. Ayrıca, müderris olan kişi riyasette terfii ederse, elindeki beratın bu hükmü ıskat edemeyeceği üstelik böyle bir durumun sıkıntı doğurması sebebiyle mahzurlu olduğu belirtilmişti. Ayrıca, tekke medrese addedilerek meşihatın vâkıfın şartına muhalif olarak bir müderrise verilirse; o zaman bu durumun ehliyeti olmayan şeyhin oğluna da şeyhliğin verilebileceği şeklinde bir düşünceye yol açacağı ve bunun hiçbir şekilde doğru olmadığı ifade edilmişti.

⁴⁹⁶ MŞH.MMD. nr.1775/60-61.

Tekke şeyhlerinin, sadece toplumda örnek bir şahsiyet değil postnişînliğe yakışan saygın bir mesleği de icra ediyor olmasına dikkat edilmişti. Nitekim hamal esnafından olan Mustafa Efendi'nin liyakaten de münasib olmaması nedeniyle, postnişînlik görevi kendisine verilmemişti. Âmâ Şeyh Hafız Ali Efendi'ye, tekkelerde ikametinin uygun olmadığı; daha rahat bir yaşam sürebilmesi için görme engellilere mahsus bir mahalle gitmesi için Evkaf Nezaretine başvurması gerektiği ifade edilmişti. Oldukça yoğun çalışma temposu olan meşihat görevinin layıkıyla ifası için, bedensel engeli olan şeyhlere de görev verilmemiş, yerlerine vekil tayin edilmişti.⁴⁹⁷

Tevcihat işlemlerinde, bir tekkeye atanacak ya da vekalette bulunacak kişinin; ahâlînin lisân ve ahvâline vukûfiyetinin gerekli olduğu belirtilmişti. Buna dair çoğunlukla Buharalılar gittiği bir dergâhtan bahsedilmekteydi. Burada Meşîhatin, önceden beri Buhara ahâlîsine tevcih olunduğu bilinmekteydi. Zira Kudüs-i Şerîf'e gidip gelmekte olan Buhara ahâlîsinin ekseriyetle bu zâviyede misâfir oldukları; dolayısıyla vekâlette bulunacak zâtın onların lisânına âşinâ olması gerektiğinden bu tercihte bulunulduğu ifade edilmekteydi. Bunun için sadece Hindli bir zat olması değil, bu lisana vukûfiyeti bulunanların da bu tekkelere getirildiğini söylemek gerekir. Nitekim Hindîler Dergahından defaatle Bursa'ya giderek meşihati boş bırakan ve bu sebeple azledilen şeyh Hasan Tahsin Efendi'nin yerine, Hindî lisanına vukufiyeti bulunan ve Hintli olmayan Es'ad Erbili vekaleten getirilmiştir (1311/1894).⁴⁹⁸

Genelde aynı bölge insanının yaşadığı bu tür tekkelerde sadece yerli olunması şartı üzerinde durulmamış, postnişîn olacak zatın sîret ve suret itibarıyla seyr u sülûke uygunluk, haysiyetli ve güzel ahlak sahibi ve kendisine itimat edilir biri olması gibi birtakım hususiyetlerinin bulunmasına da dikkat edilmiştir. Bu anlamda, Dersaadet'te

⁴⁹⁷ MŞH.MMD. nr.1762/150-14; 1773/88;1758/79a. 1779/112. Üsküdar Çamlıcalı Mehmed Efendi Dergâhı şeyhi Hüseyin Bedreddin Efendi, bedensel engeli sebebiyle yerine Sofular'daki Alaeddin Dergâhı şeyhi Nazım Efendi'yi vekil tayin etmiştir.

⁴⁹⁸ Haberi alan Hasan Tahsin Efendi, Meclis'e müracaat etmeden dergâha gelerek Es'ad Efendi'yi hoş olmayan bazı davranışlarla dergâhtan ihraç etmeye kalkışmıştı. Meclis, Es'ad Efendi'nin bu görevde kalmasına ve konunun daha sonra müzakere edilmesine karar vermişti. Tekke meşihatının Hasan Tahsin Efendi tarafından yürütülmesine dâir verilen Mahkeme-i Teftiş kararı, Meclis-i Meşâyihce tasvip edilmemiştir. MŞH.MMD. nr.1774/20-23; 1773/06; 1769/102-119; 1772/162,164, 165, 212.

bulunan Buhara meşâyih ve dervîşânın şehadetinin, Buhara tekkelerine yapılan tayinlerde önemli olduğunu söylemek gerekir. Vakfiyede şayet bu tekkelere mukayyed bir kayıt var ise buna uyulması gerektiği bildirilmiştir. Bu durum Özbek ve Hindî tekkeler için de geçerliliğini korumuştur.⁴⁹⁹

Tevcihlerde mevcut kurallar yanında tekke şeyhi ve mensuplarının ihtiyaç ve talepleri ile insanî durumları da göz önünde bulundurulmaya çalışılmıştır. Tekkelerin yanması veya yıkılması sebebiyle boşta kalan şeyhlerin mağduriyet yaşamamaları için, münhal tekke cihetlerine öncelikle ve tercihan bu şeyhlerin tayini yapılmıştır. Ayrıca çocuksuz vefat eden tekke şeyhinin eşinin mağduriyet yaşamaması için münasib bir süre dergâhta kalmasına müsaade edilmiş, gerektiğinde ve imkân dahilinde bir miktar da olsa maaş bağlanmıştır. Merkezi hükümetin; dergâhlarda bulunanların iâşe ve barınmalarıyla ilgili, çok yönlü tercihlerle bunu sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Vefat eden şeyhlerin eşleri için dergâh muhassasatından pirinç bedeli verilmiş ya da nakdî yardımlar yapılmış; mağdur olmamaları için dergâhta kalmalarına izin verilmiştir. Tekke şeyhlerinin iskanı için vakfedilen hanelerden vergi alınmaması suretiyle hizmetleri desteklenmiş ve bu bilgi Meclis tarafından ilgili niyabetlere tebliğ edilmiştir.⁵⁰⁰

Meclis-i Meşâyihin; tekkede bulunanların maişetini temin etme karşılığında meşihat tevcihi yaptığı ve şeyh adayının bu şarta bağlı olarak atamasının gerçekleştiği görülmektedir. Özellikle himayeye muhtaç yaşlılar, küçük çocuklarla kadınların vikayesi anlamında düşünülen bu tarz düzenlemeler, bir sosyal yardımlaşma anlamı

⁴⁹⁹ "...erbâb-ı haysiyyet ve nâmûsdan ve şâyân-ı emn ü i'timâd ashâb-ı ehliyetten olduğu veçhile..." Bir grup Hindli dervişin Taşra'daki dergahlarına Hindli şeyh tayin edilmesi için arzuhal verdiği görülmektedir. Öteden beri Buharalılara tevcih edilen Tarsus Mencik Baba Dergahına Buharalı Şeyh Hamza Efendi tayin edilmişti. Kudüs'te Nakşibendi Zaviyesi postnişini şeyhin vefatıyla yerine, Buhara lisanına aşına olmadığı için oğlu değil vekaleten Buharalı Hacı Mir Mehmed Baba getirilmiştir. Adana Debbağhane Mahallesi Kadiriyye Dergâhı şeyhi Afganlı Şeyh Şücaeddin Efendi'nin vefatıyla yerine, Afganlı Şeyh Hacı Efendi getirilmiştir. Üsküdar Beylerbeyi Afganî Dergahına, şeyhin vefatıyla Afganlı Mehmed Veli Efendi görevlendirilmiştir. MŞH.MMD. nr.1764/48; 1773/27; 1772/256, 260, 277, 292; 1775/44; 1773/27-33; 1774/20, 27-28; 1765/53.

⁵⁰⁰ MŞH.MMD. nr. 1770/22; 1779/58; 1775/100; 1772/273.

taşımaktadır. Ümmî Sinan Zâviyesi şeyhi İbrahim Şükrullah Efendi'nin vefatıyla; tekkenin meşihati, küçük kardeşlerine bakmak ve beraber yaşamak şartıyla niyabeten Mesud Efendi'ye verilmiştir. Sütluçe Hasırcızade Şeyh Mustafa Efendi Dergâhının yarı hissesine sahip Şeyh Hasan Rıza Efendi vefat edince hissesi, müteveffanın ailesini yanında tutup iâşesini de temin etmek şartıyla, dergâhın postnişini ve diğer yarım hissenin sahibi olan kardeşi Şeyh Seyyid Ahmet Muhtar Efendi'ye tevcih edilmişti. İâşesini sağlamak ya da aylık belirli bir miktar taahhüt edilen maaşı vermek şartıyla meşihatın tevcihi, ilgili şartın berata eklenmesiyle kanuni bir yükümlülük kazanmıştır. Tekkenin imarı ve inşaaı şartıyla meşihatın tevcih edildiğine dair daha başka birçok örnek bulunmaktadır.⁵⁰¹

Tekkelerin, genel anlamda ahşap malzemeden inşaa edilmesi sebebiyle sağlam yapılar olmadığı bilinmektedir. Dayanaksız malzeme ile bina edilen bu yapıların yangın, deprem vs. afetlerle tahrib olduğu, yıkıldığı ve bu sebeple tekkelerin korunması, ihyası, yapılandırılması karşılığında, bu dergâhların meşihat tevcihlerinin talip olanlara tensip edildiği Meclis kararlarından anlaşılmaktadır. Mustafa Kara, farklı nedenlerle tekkelerde yaşanan bu tür hadiselerin, zaman içinde tekkelerin sayısının ve bağlı olduğu tarikatin değişmesine de neden olduğunu söylemektedir.⁵⁰²

Nitekim Bulgaristan Nevrekop'ta Karaca Paşa Camisi ve medrese odalarını yenileyen ve caminin yanına bir tevhidhane inşa ederek faaliyetlerde bulunan Şeyh Ahmet Rifat Efendi'ye, şeyhlik beratı verilerek meşihate tayini yapılmıştı; ancak tekkede âyin yapabilmek için zaviyedarlık beratının olması gerektiği; türbedarlık ve tevliyet

⁵⁰¹ Kardeşlerinin iskân ve iâşelerini karşılamak kaydıyla meşihat tevcih edilmiştir. Karagümrük Tahtaminare Tekkesi şeyhinin vefatıyla; müteveffa şeyhin validesini dergâhta iskân etme şartıyla meşihate Cemaledin Efendi tevcih edilmiştir. Erdebil'de Halidiye Zaviyesi şeyhi Şeyh Mehmed Said Efendi'nin vefatıyla yerine geçen oğlu Abdurrahman Efendi; kardeşi Mehmed Es'ad Efendi'ye dergâh gelirlerinden vermediği için, Meclis tarafından ikaz edilmiştir. MŞH. MMD. nr. 1775/10; 1762/40, 106, 127; 1777/52; 1773/15, 90; 1774/02, 112; 104; 1772/243, 278, 305; 1775/67, 70, 94, 97, 103, 113.

⁵⁰² Mustafa Kara, “*Sufi Bursa/Bursa'da Tasavvufî Kültür*”, 24. MŞH. MMD. nr. 1773/65; 1775/76; 1774/37. Zira yıkılan tekke bazen tekrar yapılamıyordu ya da başka bir tarika mensup kişiler tarafından kendi tarikatlarına ait bir tekke bina etmeleri, mevcut tarikatin de değişmesine neden olabilmekteydi.

beratıyla zikir yapılamayacağına dikkat çekilmişti. Beratı verilen şeyhlere bilahare dergâhın muhassasatı teslim edilerek görevleri tescillenmiştir.⁵⁰³

Tekkelerin ta'dili ve tamiri karşılığında ya da kendi hanesini dergâha dönüştürerek vakfetmek ve burada tekkenişin olmak isteyenler bulunmaktaydı: Bunun için öncelikle bu hanelerin tekkeye tebdilinin uygun olup olmadığı araştırılmış ve ona göre işlemler başlatılmıştır. Zira hususi tekkeler, şahsi mülkünün tamamı ya da bir bölümünü vakfederek meşihat ataması ve zikir icrası talep eden kişilerle ilgili hükümlerden oluşmaktaydı. Hususi tekkelerin kendi içinde bir statüsü ve kuralları bulunmaktaydı ve bunun gereklerine dair bilgiler ile burada meşihat talebinde bulunmak isteyenlerin uyması gereken kaideler başlıklar halinde belirlenmişti:⁵⁰⁴

- a. Hususî tekke sahiplerinin başta isimleri olmak üzere hangi tarikattan icazetli oldukları ile kimden hilafet aldıklarına dair bilgilerin kaydedilmesi ve bu defterlerin encümenlerce muhafaza edilmesi gerekmektedir.
- b. Hususî tekke ihdas etmek isteyenlerin itikad ve amel açısından bir mü'minin mükellef olduğu dini meseleleri bilmesi gerektiği; bu ilimden uzak olanların, Meclis-i Meşâyih Nizamnamesi'nin on yedince maddesi gereğince Encümen-i Meşâyih heyetleri tarafından vazîfeden men' edileceği bilinmeliydi.

Mardin'de kendine ait evini vakfeden, Rifâ'îyye meşâyihinden Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamı Hindli M. Hindî Efendi; hânesini dergâh olarak, bostanının gelirini ise şart ve tahsîs ederek meşîhate kendisinin tevcihini talep etmişti. Bunun üzerine

⁵⁰³ Yanma, kırılma, vs. herhangi bir sebeple berat ya da mühür tahrib olursa bir sureti tanzim edilerek yenilenmiştir. MŞH.MMD. nr. 1769/292; 1772/112, 233; 1770/93; 1774/45.

⁵⁰⁴ Bu konu "inşaat ve tamir" bahsinde ele alınmıştır. Arsa halinde olan Kırkağaçlı Mehmed Efendi Zaviyesi, kendi imkanlarıyla yapma şartıyla Şeyh Mehmed Fahreddin Efendi'ye tevcih edilmiştir. Şeyh Mehmed Nureddin Efendi'nin, Cemil Efendi'nin İstanbul Ahırkapıda bulunan evine karşılık, uhdesinde bulunan Bursa'daki meşihat cihetini devredeceği bildirilmiştir. Mardin'deki hanesini vakfederek kendi şahsi evinde meşihat ihdas eden Seyyid Mehmet Hindî Efendi'nin evrakı, hususi tekke olarak Taşra Encümenine havale edilmiş ve bu şekilde kayıt altına alınmıştır. MŞH. MMD. nr. 1775/05; 1773/81, 94, 118; 1769/192; 1764/45; 1770/209; 1772/247; 1738/82-85.

vakfiyesi hazırlanarak Cihât Kalemine kaydedilmiş, meşîhatine Hindî Efendi'nin ta'yîni için berâtı ve mazbatası hazırlanarak meşîhate tayini gerçekleşmişti.⁵⁰⁵

Cihat işlemleri; mevcut tekke şeyhinin kasr-ı yed'i sebebiyle de gerçekleşebilmekteydi. Vazifesinden el çekmek demek olan kasr-ı yed' iki şekilde uygulanmıştı;⁵⁰⁶

- Cihat sahibinin istifa ederek sahip olduğu cihetten hiçbir zorlamaya maruz kalmadan kendi arzusu ile vazgeçmesi, (ancak çoğunlukla kasr-yed'den kasdedilen bu değildir.)⁵⁰⁷
- Cihat sahibinin cihetinden bedel karşılığında feragat ederek vazgeçmesi (Kasr-yed'den asıl kasdedilen budur.)

Şeyhin meşîhatten feragati (kasr-ı yed etmesi yani vaz geçmesi); şeyhin yaşlanması, kendi arzusu ya da farklı sebeplerle meşîhati münasib birine bırakarak elçekmesi suretiyle olabilmekteydi. Zira meşîhatten feragat, sadece şeyhin keff-i yed'iyle değil, babadan münhal müşterek cihetlerde kardeşlerden birinin hakkını kardeşine gönül rızasıyla devretmesiyle de gerçekleşebilmekteydi.⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ MŞH.MMD. nr. 1769/136-164.

⁵⁰⁶ MŞH.MMD. nr.1772/261, 306; 1775/46, 108, 132; Burada, cihat sahibi ve talibi arasında; “Uhdemde bulunan filan cihat, kasr-ı yed'imden işbu talibe tevcih olunursa, cihat-i mezkureden şu kadar bedel mukabilinde fariğ oldum, vazgeçtim.” der. Hâkim talibin ehliyetini tasdik ettikten sonra görev tevcih edilir. Yazır, *Ahkâm-ı Evkâf*, 175. Meşîhat cihetinden kendi arzusuyla ferağ etmek/vazgeçmek sadece kendi evladının lehine olmamıştır. Nitekim Gebze'de İlyas Bey Tekkesi şeyhi Ali Haydar Efendi, kendi rızasıyla meşîhati meccanen cami imamı Mehmed Rüşdü Efendi'ye kasr-yed etmiştir. Eyüp Molla Çelebi Zaviyesi mutasarrıfı Şeyh Eşref Efendi, maluliyeti sebebiyle mutasarrıfı olduğu ciheti, lehine ferağat ettiği damadı Hafız Hüseyin Kâmil Efendi'ye devretmiştir 1320/1903). MŞH.MMD. nr. 1774/143; 61.

⁵⁰⁷ Bursa'da Bahri Dede Zaviyesi şeyhi Seyyid Mehmed Arif Efendi, meşîhati ehliyet sahibi oğluna devretmiştir. MŞH.MMD. nr.1773/29, 135; 1775/07.

⁵⁰⁸ *Kasr-ı yed*: Kişinin kendine ait bir hakkı kendi isteğiyle bir başkasına bırakması ya da devretmesi, vazgeçmesi, el çekmesi. Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, (İstanbul:

1870 Cihat Nizamnamesi ile kasr-ı yed (devir) gereken durumlarda, cihetin sadece ehline verilmesi ve hariçten birine kesinlikle kasr-ı yed edilmemesi gerekirken; 1873 Nizamnamesi ile ve ehil olmak şartıyla hariçten birine verilebilmesine imkân tanınmıştır.⁵⁰⁹

Şeyh değişimlerinin ve tekke meşihatının boşalmasının sebeplerinden bir diğeri, şeyhin görevinden azledilmesi sebebiyle olmuştur. Şeyhin uygunsuz hal ve tavırları başta olmak üzere; ehliyetsizlik ve liyakatsizlik, görevde usulsüzlük, sağlık sorunları, herhangi bir sebeple şeyhin görevinin başında bulunmaması ve uzun süre dergâha gelmemesi, yönetimde muktedir olmaması ve yönetimle uyum içerisinde çalışmaması kısaca şer-i şerife ve ahlaka aykırı durumlar ile itikadî sorunlar gibi sebeplerden kaynaklanmıştır. Nitekim, bir kaç kez uyarılmasına rağmen tavırlarını değiştirmeyen Abdüsselâm Dergâhı şeyhi Yahya Efendi'nin görevine son verilmiştir.⁵¹⁰

Meclis-i Meşâyih, şeyhlerin ehliyet ve liyakat sahibi olmasına dikkat etmiş ve şeyhler ile ilgili oluşan azil, görevden el çekirme vs. durumlarda dikkatli bir tahkikatın

Alfa Yayınları, 2017), 386. Beylerbeyi'nde Bedeviyye Dergâhı kurucusu ve vâkıfı Şeyh Hüseyin Hıfzı Efendi'nin, meşihat ve tevliyet görevini Seyyid Şeyh Mehmet Said Efendi'ye rızasıyla kasr-ı yed etmesi, devretmesi sebebiyle tevcih muamelesi yapılmıştı. MŞH.MMD. nr. 1762/49; 1772/242, 325, 331; 1775/34, 92, 120. Şeyh Yahya Efendi, Beykoz'da Mehmet Efendi Dergâhı şeyh vekâletini yaşlılığı dolayısıyla bırakacağı için, yerine Ahmet Cemaleddin Efendi'nin tayini talebiyle, Meclis-i Meşâyih'e arzuhal vermiştir. MŞH.MMD. nr. 1766/02; 1775/149; 1774/74; 1773/106; BOA.C.EV..498/25195.

⁵⁰⁹ Bkz. "Nizamname ve talimatnameler"

⁵¹⁰ Bursa'daki Kalenderhane Dergâhı şeyhi Abdurrahman Efendi; ahalinin itikadını ifsat etmesi ve Vehhâbî düşüncesine sahip olması nedeniyle meşihatten azledilmiş ve kendisi, hakkında Padişahlık makamına sunulan bilgilerin haksız olduğuna dair arzuhâl vermişti. Sonuç olarak görevinde bırakılmasına dair irade-i seniyye kararı çıkmıştır. Kasımpaşa Çürük Dergâhı meşihati için, Şeyh Hafız Ali Efendi'nin tayininde usulsüz muamelesi tespit edilen Meclis-i Meşâyih azası Kemaleddin Efendi, azalıktan azledilmiştir. Koniçe Tütabi Baba Tekkesi şeyhi Âdem Baba'nın ruh sağlığının yerinde olmaması nedeniyle, görevi Kâmil Baba'ya tevcih edilmiştir. Mecsup olduğu için meşihat görevini ifa edemeyenlerden vazife alınmış ve yerine vekil tayin edilmiştir. MŞH.MMD. nr.1772/235; 1769/108; 1762/143, 173; 1770/63; 1775/121.

yapılmasını ve azli talep edilen şeyh ile ilgili durumun ayrıntılı ve açık bir şekilde beyân edilmesini istemiştir. Bu tahkikat görevden alınan şeyhin tekrar meşihate başvurusu durumunda gerekli olacak malumat anlamında talep edilmişti. Zira azledildiği halde, düzeldiğini ifade ederek tekrar görevine dönmeyi talep eden şeyhler bulunmaktaydı. Meclis, bu sebeple azledilenin bir daha görevine dönemeyeceğini ifade etmiş; ayrıca herhangi bir sebep ile dergâhtan ihraç edilen şeyh ve dervişlerin de artık dergâhlarda kalamayacağını bildirmişti. Ancak azledilenlerden suçsuzluğunu isbat edenlere görevleri iade edilmişti. Kasımpaşa Mevlevîhânesi vâ'izi Tahir-ül Mevlevî'nin vazifesine devâm etmediği ile ilgili bilgiler araştırılmış ve gelen olumsuz beyan üzerine devamsızlığı istifa hükmünde kabul edilerek azledilmişti. Yerine İstanbul'da bulunan Haleb Mevlevî şeyhi Ahmed Remzi Efendi (Akyürek) getirilmişti.⁵¹¹

Tekkelerde berat ile tevcih edilmeyen cihetler, daha çok tekke şeyhi tarafından belirlendiği için; ancak uyumlu bir çalışma ortamı yakalayan cihet sahipleri tekkede kalıcı olabilmıştır. Nitekim görevini kusûrsuz îfâ ettiği herkesçe bilinen Hüdâî Dergâhı zâkirbaşısı ve Şeyh Ruşen Efendi'nin torunu Abdurrahman Aziz Efendi, tekke postnişini ile sorun yaşaması sebebiyle görevden alınmıştır. Aziz Efendi'nin görevine iadesi maksadıyla verdiği dilekçeye birçok gerekçe sıralanmış; zâkirbaşılığın berât ile tevcih olunur cihetlerden olmadığı ve meşâyihin re'y ve tensîbiyle verilen hizmetlerden olduğu, şeyhin sebepsiz yere bir değişiklik yaparak başkasını yerine getirdiğinin bilindiği ancak mevcut geçimsizliğe binaen bu memuriyetin iadesinin mümkün olmadığı, ifade edilmişti. Karardan vazgeçilmeyeceği ve Aziz Efendi'nin

⁵¹¹ ” Otuz beş seneden mütecâviz zaman mürûr ettikten sonra tekrar dergâh-ı mezkûr meşihatine i'âdesi şer'an ve nizâmen şâyân-ı kabûl olmadığından merkûm Efendi'ye cevâb-ı kat'î verilmesi husûsunun niyâbet-i şer'iyeye iş'ârı ...” Safveti Dergahından uygunsuz halleri sebebiyle azledilen Postnişin Bağdatlı Bedrettin Efendi'nin dergâhta ikametinin uygun olmadığı ve hatta başka dergâhta da kalamayacağı bildirilmiştir. Ancak daha sonra Haleb Mevlevîhane şeyhi Ahmed Remzi Efendi'nin, Bahariye Mevlevîhanesine tayin edilmesine karar verilmiştir. MŞH.MMD. nr. 1769/94, 96, 195, 223; 74; 1775/105; 1773//64; 1755/35; 1772/40-34, 32-9; 1755/40.

dilerse durumu Mahkeme-i Teftîşe götürebileceği de kendisine tebliğ edilmişti (1314/1896).⁵¹²

Şeyhin vazifesinde muktedir olmaması, meşihat cihetinin alınmasında geçerli sayılan sebeplerden bir diğeridir. Zira yönetimin idare ve sevinde sorunlar yaşanması, birçok dervişin yaşadığı tekkelerde önemli sorunların ortaya çıkmasına yol açabilmektedir. Dergâhı kötü idare eden, Meşihat görevini yerine getiremeyen, âyin icra etmeyen ve dergahına sahip çıkamayan şeyhlerden meşihat görevi alınarak yerine vekil tayin edilmiştir. Meşihat görevi olan şeyhlerin, vazifelerinde devamlılık esasına dikkat etmeleri gerektiği; ancak kendi tercihleriyle görevlerine vekil tayin edemeyecekleri bildirilmiş; zaruri durumlar hariç genel olarak buna uyulmuştur. Ancak dergâh şeyhinin vekil olarak tayin ettiği kişiyi farklı nedenlerle vekillikten azlettiğine dair örnekler de bulunmaktadır (1321/1903). Feyzullah Efendi Dergâhı şeyh vekili Visâli Efendi'nin, dergâhın şeyhi Sâdık Efendi tarafından azlederek yerine Refî'Efendi'yi tayin etmesinden dolayı keyfiyetin çözüme ulaştırılması talebiyle konu Meclis'e taşınmıştı. Bilindiği üzere dergâhlarda azil ve tensip işlemleri şeyhler eliyle değil Meclis-i Meşâyihi'nin tasarrufuyla gerçekleştirilmekteydi.⁵¹³

Tekkede birden fazla cihette görevi bulunan ve bu görevini layıkı vechile yapan bir şeyh, meşihatten azledilse de diğer vazifelerine devam edebilmekteydi. Bir diğer

⁵¹² MŞH.MMD. nr. 1772/74.

⁵¹³ Bursa'daki İsmail Hakkı Dergâhı şeyhi Faik Efendi'nin kötü idaresi nedeniyle; damadı Selameddin Efendi, Bursa Merkez Niyabeti tarafından bu tekkeye vekil tayin edilmiştir. Sa'diyye Dergahında bu tarikate ait ayini layık-ı vechile icra etmeyen tekke şeyhi uyarılmıştır. Kasımpaşa'da Kadiri Dergâhı şeyhi Süleyman Efendi, dergâhın eşyasını satması nedeniyle ikaz edilmiştir. Dergâhın satılan seccadelerinden dolayı, dergâh şeyhlerine soruşturma açılmıştır. Ladik'te Seyyid Ahmed-i Kübra Zaviyesi şeyhi Hakkı Bey, vakıf gelirini zimmetine geçiren vekilini azletmiş ve yerine Hacı Ahmed Efendi'yi tayin etmişti. Bursa'da Pınarbaşı'nda Hindîler Dergâhı şeyhi Abdülkadir Efendi, Şer'i sebeplerle (ba-hüccet-i şer'iyye) vekili Hâfız Mehmet'i vekâletten azlederek yerine Şeyh Abdülaziz Efendi'yi tayin etmişti. Bursa'da Hindîler Dergâhı şeyhi Abdülkadir Efendi, vekili Hafız Mehmed Efendi'yi azlederek yerine Abdülaziz Efendi'yi getirmiştir. MŞH.MMD. nr.1775/36; 1772/34; 1774/92; 1769/44, 195-138,190-158; 1765/48, 83; 1764/151, 184.

ifadeyle mevcut görevinde nakisası bulunan kişinin, o cihette devamı uygun görülmemiş; hatm-i hâce ya da imamlık vs. cihetlerdeki görevini layıkı vechile yapıyorsa burada devamına müsaade edilmişti.⁵¹⁴

Tekke meşihatinden azledilen şeyhin yerine evladının getirilmesine genel olarak olumlu bakılmamıştır. Mevcut şeyhin kendini düzeltmesi beklenmiş; ancak nizamen görevden alınan şeyhin tekrar göreve dönmesi müspet karşılanmamıştır. Ancak yüz kızartıcı büyük bir cürmün yaşanmadığı, kusurun tekrarlanmadığı ve bir daha uygunsuz hareketlerde bulunmama şartıyla şeyhin görevde kalmasına izin verilmiştir.⁵¹⁵

Şeyh adayının sadece imtihanda başarılı olmasına değil bir şeyhe yakışır ahlaki özelliklere sahip olmasına da şüphesiz önem verilmektedir. Nitekim, yüz kızartıcı suç işleyen, kürek cezasına çarptırılan ve adam öldürmek gibi büyük cürüm işleyenlerin meşihate tayininin nizamen mümkün olmadığı ve meşihat cihetinin bu tür kişilerden ref' edileceği bildirilmiştir. Ahalinin inançlarını ifsad eden Bursa Kalenderhane şeyhi Hindli Abdurrahman Efendi bu cürmü dolayısıyla meşihatten azledilmiş ve Bursa'da ikametne dahi izin verilmemiştir.⁵¹⁶

Dergâh tevcihleriyle ilgili işlemler, bağlayıcılığı olan nizamname kuralları çerçevesinde gerçekleştirildiği için; herhangi bir cihette yeni memuriyet vazifesi alanlar, kanuni bir mazeret serd etmeksizin görevine başlamazlarsa müsta'fi

⁵¹⁴ MŞH.MMD. nr. 1737/13.

⁵¹⁵ Bursa Bab-ı zemin Mahallesi'nde Sâdî Dergâhı şeyhi Nûrî Efendi, uygunsuz hareketlerinden dolayı azledilince yerine, Şeyh Tevfik Efendi vekâletinde oğlu Fahreddin Efendi tayin edilmişti (1304 /1887). Ancak azledilen şeyhin oğlu Fahreddin Efendi'nin atanmasının nizamen mümkün olmaması nedeniyle, meşihate Şeyh Tevfik Efendi vekâleten tayin edilmiştir. Açıklamada; Nûrî Efendi kendini düzeltinceye kadar dergâh işlerinden uzak tutulacağı; meşihat vs. hususlarda Şeyh Tevfik Efendi'nin vekâleten görevi ifâ edeceği bildirilmiştir (1304/ 1887). Bursa'da Sa'dî Dergahının azledilen şeyhi Mehmed Nureddin Efendi'ye bunun tekrar mümkün olmadığı bildirilmiştir (1319/1901). MŞH. MMD. nr 1774/100; 1769/24, 42, 195, 197.

⁵¹⁶ Tekirdağ'da Kırımlı Hamid Efendi Dergahında vekil şeyhlik yapan ve görevinden azledilen Ahmed Rif'at Efendi'nin tekrar bu göreve tayin edilemeyeceği kendisine bildirilmiştir. MŞH.MMD. nr. 1769/94, 95-107; 1762/49; 1772/32.

addedilmiş, ma‘zûliyet ma‘âşının verilmesine de gerek duyulmamıştır. İzinsiz olarak uzun süre şeyhlik makamını ve görev yerini terk edenlere de gerekli uyarılar yapılmış; durumunda düzelme olmayanlar meşihatten azledilmiştir.⁵¹⁷

Özel statüde ve mülhak olmayan Medine-i Münevvere gibi vilayetlerdeki tekkelerin idaresinin başta Padişah kararı olmak üzere, Şûrâ-yı Devlet ve Meclis-i Mahsûs-ı Vükelânın takdirine bırakıldığı bilinmektedir. Burada görevlendirilecek kişinin mukaddes beldelerin şerefine uygun olarak “muhâfız” unvânıyla isimlendirilmesi ve Medîne-i Münevvere sancağının “mülhak olmayan” vilayetler olarak kabul edilmesine dikkat edilmiştir.⁵¹⁸ Nitekim Tevcîh-i Cihât Nizâm-nâmesinin dördüncü maddesinde:

*Hitâbet ve imâmet ve müderrislik ve kayyımlik ve meşihat ve kürsî şeyhliği ve enbiyâ-i izâm hazerâtının türbedârlığı ve Haremeyn-i Şerîfeyn ve Beytü'l-Makdis hademeliği ile tevliyet ve zâviyedârlık cihetleri berât-ı âlî ile; cihât-ı ilmiyye Evkâf Nezâretince verilecek bir vesîka-i resmiyye ile; berâta muhtâc olmayan cihât-ı bedenîyye de bunun gibi Evkâf Nezâretince veya nezâret nâmına mahalli evkâf idârelerince verilecek vesikalar ile tasarruf olunacağı ifade edilmektedir.*⁵¹⁹

Meclis-i Meşâyih karar defterlerinde bununla ilgili olarak; Medine-i Münevvere’de “Diyar-ı Aşere” civarında bulunan bütün tekke ve zaviyelerin reisi ve nâzırı bir

⁵¹⁷ *Ma‘zûliyet ma‘âşı*: Osmanlı Devleti’nde görevden alınan memurların tekrar görevlerine dönünceye kadar kendilerine verilen ve hazineden ödenen maaş. Nursel Manav, *Ma‘zûliyet Sandığı’nın Kuruluşu ve Kuruluşuna Yol Açan Sebepler*, *Türkiyat Mecmuası*, c.27/1, 2017, 215-224. Terceme-i Hal Defteri. MŞH.MMD. nr. 1794/48; 1744/140; 1775/122, 123.

⁵¹⁸ Mekke-Medine’de bulunan bütün tekkelerin reisi ve nâzırı anlamında kullanılan bu unvana haiz kişiler, vazifelerini düzgün yapamadıkları ve bölge halkıyla uyum sağlayamadıkları zaman görevden alınmışlardır (1270/1853). Hicaz sahilinde yeni teşkil edilen el-Vech adlı yere kaymakamlık tesis edilerek Medine-i Münevvere sancağına bağlanmış ve kaymakamına “muhafız” ünvanı verilmişti (1305/1888). BOA. MB.İ...12/81. BOA. DH. MKT. 1459/7. MŞH. MMD. nr 1779/26, 27.

⁵¹⁹ MŞH. MM. nr 1779/68.

yetkilinin bulunmasına ve hiç kimsenin ona müdahale etmemesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.⁵²⁰

Meclis-i Meşâyih, tevcihat işlemlerinde ihtimaller üzerinde detaylı inceleme yapmış teferruat üzerinde de durmuştur. Meclis'in, tevcih işlemlerinde meselelere çok yönlü baktığı, yazışma ve talimatnamelerle konuyu şüphe ve belirsizlikten uzaklaştırmaya çalıştığı görülmektedir. Zira Meclis, netliğe kavuşmayan sorunlarda nihai karar vermemiş ya tahkikatın tam anlamıyla tamamlanmasını beklemiş ya da konuyu üst mercilere götürerek yardım almıştır. Kızılcahamam'ın Şeyhler köyünde Şeyh Ali Semerkandî Dergâhı postnişini Ömer Dede hakkında birbiriyle çelişen şikâyet ve iddialar bulunduğu ve bu sebeple görevden alınmasının adil olmayacağı bildirilmiş; konu hakkında tekrar hakkaniyetli bir tahkikat yapılarak gerçeğin bildirilmesini talep etmiş ve bir daha bu tür durumların yaşanmaması için de bir emirname yollamıştır (1299/1881).⁵²¹

Tevcihat işlemlerinin belirli bir usûlü ve kuralı bulunmaktadır; başta vakfiye şartları olmak üzere ehliyet ve liyakat ile her tekkenin kendi içinde zaruri ve özel durumları

⁵²⁰ *Diyar-ı aşere*: Harem-i Şerifi Nebeviyye'nin kible cihetinde bahçe halinde bulunan mevkiye denmektedir ve burası, 1308/1891 yılında tamir edilmiştir. BOA.ML.EEM. 155/98. MŞH.MMD. nr. 1762/80.

⁵²¹ Asılsız iddialar sebebiyle Meclis'in meşgul edilmesi, hakkaniyet adına kararların titizlikle incelenmesini gerektirmiştir. Defterlerde asılsız iddialarla ilgili oldukça fazla karar bulunmaktadır: Siroz Sümbüliye Dergâhı şeyhi Nazmi Efendi hakkında su-i hallerinden şikâyetle yapılan başvuruların asılsız olduğu ortaya çıkmıştır. Galata Mevlevîhanesi postnişini Ataullah Efendi'nin dergahla ilgilenmediği ve harap ettiğine dair şikâyetlerin asılsız olduğu; ancak dergâh gelirlerine şahsı için kullandığı ile ilgili durumun tahkik edilmesi gerektiği Evkaf Nezaretine bildirilmiştir. Galata Mevlevîhanesine verilen erzakın, dergâh şeyhi tarafından satıldığına dair yapılan şikâyet araştırıldığında; aslında bu erzakı satmadığı ve dergâhta kalanlara sarf etmekte olduğu tahkikat sonucu ortaya çıkmıştır. Hatice Hanım'ın, Şehremini Nazmi Efendi Dergâhı şeyh vekili hakkında sürekli asılsız şikâyetle bulunması sebebiyle; sorunun gerçek anlamda tahkiki ve ona göre muamele edilmesi amacıyla Mahkeme-i Teftiş-i Evkaf'a havale edilmiştir. Farklı iki tekkede ismi geçen Şeyh Mehmed Rif'at Efendi'nin aynı kişi olup olmadığı ile ilgili Meclis, bölge niyabetinden incelenmesi için bilgi istemiştir. MŞH. MMD. nr. 1775/19, 139; 1773/09, 11, 37; 1772/32, 75, 202, 225, 298; 1769/96-109; 1762/32.

dikkate alınarak meşihat tayinlerinin yapıldığı bilinmektedir ancak vakfiye şartı, ehliyet ve liyakatten önce bakılan bir unsur olarak belirlenmiştir. Şeyh tevcihleri, öncelikle ilgili Merkez Tekke postnişinlerince daha sonra Meclis-i Meşâyih tarafından tanzim edilen belgelerle tescillenmiştir. Merkez tekkelerden meşihat için istenen belgeler gelmeden tevcih yapılmamış, bekletilmiş ya da ertelenmiştir.⁵²²

Buraya kadar verilen bilgilere göre; tevcih işlemlerinde usûl, hiyerarşik düzende ve genel anlamda şu aşamalardan geçmektedir:

- Meşihat işlemlerinin yapılabilmesi için öncelikle ilgili cihetin mahlul/boş olması gerekmektedir; zira şeyhi bulunan ya da münhal olmayan tekkelere yapılan meşihat başvuruları kabul edilmez. Postnişinlik işlemleri; cihetin mutasarrıfı olan kişinin vefatı, azledilmesi, istinkâfı; yani devretmesi ya da bırakması gibi durumlarda başlatılır.⁵²³
- Muattal ve metruk cihetlere; yanmış ya da arsa olan ve mevcut bir tekkesi bulunmayan tekkelere, Cihat Nizamnamesinin sekizinci maddesi gereğince meşihat ataması yapılamayacağı belirtilmiştir.⁵²⁴

⁵²² "... işbu merbût müzekkire-i dâ'iyânemiz mücebince evvel be-evvel mûmâ-ileyh İsmail Tevfik Efendi'nin evlâd-ı vâkıftan olduğu ber-nehc-i şer'î tahakkuk ettikten sonra usûlû dâiresinde meşihate ehliyeti ol zaman aranılacağından..." Nitekim, Halvetîyye'nin Sünbülîyye kolundan olanların şeyh seçimleri, Kocamustafapaşa'daki Sünbül Sinan Dergâhı postnişinleri tarafından yapılmış ve bilahare Meclis-i Meşâyih'in takdirine sunulmuştu (1308/1391). Siroz'da Pîrî Baba Dergâhı meşihatine ait Siroz Niyabetinden istenen bilgiler gelinceye kadar, meşihat işlemleri ertelenmiştir. Bkz. Vakfiye Şartları. BOA. Y..A.. HUS. 243/113. MŞH.MMD. nr. 1770/113; 1773/122.

⁵²³ Van Vilayetinden Nakibü'l-Eşraf ve sâbık Müftü Seyyid Taha Efendi'nin meşihat talebi, münhal bir tekke olmadığı için olumlu karşılanmamıştır (1338/1920). Meclis-i Meşâyih azalığına başvuran Mahmut Efendi'ye boş kadro olmaması sebebiyle olumsuz cevap verilmiştir. Hacı Ferhad ve Mustafa Hilmi efendilere münasip ve münhal bir meşihat ciheti olmadığı belirtilmiştir. MŞH.MMD. nr.1768/31; 1779/04-44; 1772/52; 1774/151; 1769/257, 172; 1773/64; 1775/44, 103.

⁵²⁴ *Muattal ve metruk*: Hizmeti gereksiz. İpşirli, "Cihat, 7/546-548. Seyyid Mehmed Buhârî Dergâhı zâviyedârlığına tevcih edilen Mehmed Yasin Efendi'ye verilmesi düşünülen

- Meşihat işlemleri tekke ve zaviyelerde geçerlidir; mescid, cami, türbe ve hususî hanelerde meşihat bulunmadığı için buraya yapılan başvurular kabul edilmez.⁵²⁵
- Öncelikle vefat eden şeyhin birden fazla evladı var ise yaşları ve kaç tane olduğu belirlenir. Ayrıca dergâh meşihatinde görev yapanların deruhte kayıtları ve daha başka ilgili ne gibi bir işlem ve mu‘âmele var ise mufassalan beyânı istenir.⁵²⁶
- Şeyhin evladı-ahfadı ya da tekkenin vakfiyesinde vâkıfın şartı var mıdır, hissedarlar hayatta mıdır vs. sorular, mahallî meclis idaresince etraflıca tahkik edilir, daha sonra evlad-ı vâkıf toplanarak; ilgili cihet, içlerinden hangisine uygun ise ittifakla karar verilir ve ona göre i’lam ve mazbatası düzenlenir.⁵²⁷

“habbazlık” (ekmekçi) ciheti, gereksiz olduğuna karar verilerek iptal edilmişti. MŞH.MMD. nr. 1764/25-310. Bkz. “Müşterek tevcihat” Düstûr, Birinci Tertip/III, Matbaa-i Amire, 500-509. Tekkelere yapılan başvurular, Meclis’in buraya meşihat tevcihinin mümkün olamayacağına dair bir açıklama yapmasını zaruri hale getirmiştir.

⁵²⁵ Üsküdar Kıncı Dede Dergâhının arsasına cami yapıldığı ve caminin tekkeye çevrilmesi de caiz olmadığı için; meşihatine başvuran Mehmet Nûrî Efendi’nin tayin talebi kabul edilmemiştir. Elmalı Baba Dergâhı tüm Bektâşî dergâhlarının ortadan kaldırıldığı dönemde yıkılıp yerine bir câmi ile medrese yapılması sebebiyle; şu an burada bir dergâh olmadığı için gelen meşihat başvuruları kabul edilmemiştir. Meşihati olmayan mekanlarda zikir ve ayin icra etmenin yasak olduğu bilinmekteydi. MŞH.MMD. nr. 1772/11, 26; 1762/86.

⁵²⁶ Vakfiye ve deruhte kayıtları ile dergâhın mukayyed veya gayr-i mukayyed olduğuna dair vakfiyesi Evkaf Nezaretinden talep edilmiştir. MŞH. MMD. nr. 1773/79; 1775/35, 36, 45, 94; 1777/7. Tekkenin tarikine ait bir zikri var ise tasdikli sureti ile ayrıca i’lâm ve mazbatanın gönderilmesi talep edilmiştir. MŞH.MMD. nr. 1775/107. Kasımpaşa Taşlı Ali Baba Tekkesine ait kayıtlar bulunamadığı ve dolayısıyla bilgi edinilemediği için, tekke meşihati için talepte bulunan Mehmed Raşid Efendi’nin talebi kabul edilmemiştir (1315/1899). MŞH.MMD. nr. 1772/299; 1773/59.

⁵²⁷ Meclis tekkeye atanacak şahsı, bulunduğu yerin mahkemesinden verilen i’lam ile İdare Meclisinden hazırlanan mazbatayı dikkate almış ve aynı zamanda; tekkenin kime hangi tarihte verildiği, Bektaşî tekkesi olup olmadığı, vakfiyesi bulunup bulunmadığı gibi

- Meşihate tayin edilecek şahsın uhdesinde rütbe ve memuriyet gibi resmi bir görevi olduğu anlaşılırsa, öncelikle bu görevlerini terk etmesi gerektiği kendisine tebliğ edilir.⁵²⁸
- Meşihate tayinine bir mâni olmayan şeyh adayının ehliyeti, Meclis tarafından yapılan imtihanla belirlenir. İmtihan varakaları usûllere uygun bir şekilde Merkez tekkelerce tanzim ve Meclis tarafından tedkik edilmek suretiyle düzenlenir.⁵²⁹
- Sınavda başarılı olanların imtihan varakası reis ve azalar tarafından imzalanarak i'lam ve mazbataları tanzim edilir. Bu belgeler, vilayetler ile müstakil niyabetlere gönderilir ve nihayet Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretine iletilir.⁵³⁰
- Seçilen postnişîne mazbatasını verilerek akabinde dergâh tayinatı ve ekmek tahsisatı teslim edilerek fiilen göreve başlatılır. Aksi durumda resmi haklar üstüne tanımlanmaz.⁵³¹
- Gerekli şartlara haiz olmayan ve belgeleri tanzim edilmeyen şeyhlere meşihat tayini yapılmaz.⁵³²

birtakım bilgilere ulaştıktan sonra karar vermişti. Özellikle atanacak şahsın hangi tarıkata mensup olduğuna -özellikle Nakşi olmasına- dikkat eden Meclis, tekkelerin bulunduğu vilayetçe talebin incelenmesini ve bilgi verilmesini istemişti. Dergâh şeyhe pederinden intikal etmiş ise, vefat ettiği zaman nizamen bu görev kardeşine geçeceği için; öncelikle ona verilmesi gerektiği ancak buna rağmen dışardan birine verilmişse, bunun sebeplerinin açıklanmasını talep etmişti. MŞH.MMD. nr. 1775/72.

⁵²⁸ MŞH.MMD. nr. 1769/05. Bkz.”Şeyhin Memuriyeti”.

⁵²⁹ Bkz. “Şeyhlik imtihanları”.

⁵³⁰ MŞH.MMD. nr. 1769/05; 1772/52.

⁵³¹ Bir dergâhın tahsisatının bir başka dergâha pay edilmesi uygun karşılanmamıştır. MŞH. MMD. nr. 1773/68. Üsküdar Kalenderhanesine ataması gerçekleşen Mehmet Efendi'ye dergâhın mührü ve taamiye tahsisatı teslim edilmiştir. MŞH.MMD. nr. 1769/163; 1772/42; 1775/46; 1769/163-65; 1734/54.

⁵³² MŞH.MMD. nr. 1773/22.

Tevcihat işlemlerinde vâkıfın şartı ile nizamname kuralları, üzerinde dikkatle durulan en temel başlıklar olmuştur. Vakıf şartıyla göreve gelen şeyhin azle neden olacak hal ve tavırlar içinde olması ile evlad-ı vâkıftan olsa bile nisaya/kadınlara meşihat ciheti verilmemesi, “vakfiye şartı”nın istisnalarındandır. Kadınlara meşihat tevcih edilmediği halde; “müteveliye” olarak görev verilmekte ve devir işlemleri de yine başka bir hanıma yapılabilmekteydi. Meşihate kadınların getirilmesi uygun karşılanmazken (1311/1894) türbedarlık vazifesi vefat eden türbedarın kızına niyabeten tevcih edilebilmekteydi.⁵³³

Meclis-i Meşâyih Talimatnamesi, görülen lüzum üzerine bazı maddelerde tadilat ve düzenlemelerle yeniden kaleme alınmış ve müzakere edilmek üzere Şûrâ-yı Devlete havale edilmişti. Bu kararların bir kısmında, Nizamname’ye muhalif durumların yaşandığı ve zamana-şartlara göre farklılıkların oluştuğu ve bunun da uzun yazışmalara neden olduğu görülmüştü. Nizamname uygulamalarında, mevcut durumun bir kısmının nizamnamede geçmediği; bir kısmının ise eski ve yeni nizamname kuralları arasında kalarak belirsizlik oluşturduğu görülmekteydi. Bu tür sorunlarla karşılaşıldığında, nihai ve net bir kararın alınması problemlerin çözümlenmesi için Şura-yı Devlet ve Evkâf Nezâreti gibi kurumlara başvurulmaktaydı. Tekke ve zaviyelerde şeyh çocuklarının görevi kabul etmemesi ya da göreve talip olmaması ile dergâhın vakfiyesindeki şartları taşımaması gibi durumlarda ise tevcihe ait muamele Evkâf Nezaretince tamamlanmıştı.⁵³⁴

Tevcihatta mevcut hükümler ve usûllere dikkat edilmiş, buna aykırı durumlar kabul edilmemiştir. Şer‘î izni olmaksızın meşihat imtihânı yapılan, “kasr-ı yed takriri” alınmayan ve çocuksuz olarak vefâtıyla Cihât Nizâm-nâmesi’nin on birinci maddesi ahkâmına uygun mu‘âmelesi gereken ve ehliyetiyle meşihate ta’yîni arz ve inhâ olunan bir postnişin adayıyla ilgili verilen karar bunu göstermektedir. Meclis tarafından yapılan tahkikat sonucunda; kendisine yapılan imtihânın gayr-i resmî icra edildiği ve ayrıca takrîr muamelesi alınmaksızın vefat eden bir şeyh olduğunun da anlaşıldığı, bu

⁵³³ MŞH.MMD. nr. 1762/155; 1772/05, 43, 47, 171. BOA.AE.SSLM. Bu türbeye gelen birçok başvuru, türbedarın kızına tevcih yapıldığı için geri çevrilmiştir.

⁵³⁴ MM, MMD. nr.1775/39, 55.

sebeple müsâbakat imtihanından istinkâf ettikten sonra, gayr-i resmî surette yapılan bu imtihanla meşîhate tevcihinin nizâma aykırı olduğu bildirilmişti.⁵³⁵

Tevcihat işlemlerinde çözüme ulaştırılamayan sorunlarla karşılaşmıştır. Mesela, halifesi var iken vefat eden bir postnişîn, meşîhati hulefasına tahsis ederek vakfetse; hulefasının hulefası meşîhatte hak iddia edebilecek miydi? Bu tür problemlerin genelde benzer kararlarla hükme bağlandığı; zaruri hallerde de geçici olarak görev verilmek suretiyle sorunun çözüme ulaştırıldığı görülmektedir.⁵³⁶

a) Vakfiye Şartları ve Te‘âmül-i kadîm Hükümü

Vakfın İslam fıkındaki hükmü sebebiyle; tekkelerin vakfiye şartlarına göre yönetilmesi ve vakıf kayıtlarının titizlikle korunması, Meclis-i Meşâyihin üstünde önemle durduğu bir konu olmuştur. Vakfiye kuralları şer‘i bir hüküm gibi görüldüğü için, meşihat işlemlerinin buna göre dikkatli ve titiz bir şekilde uygulanması gerektiği özellikle vurgulanmıştır.⁵³⁷

Tevcihlerde, öncelikle vakfiyedeki esaslar dikkate alınmıştır. Bu sebeple, atama yapılmadan önce tekkenin vakfiyesi talep edilerek, vakfiyede şeyhlik şartı bulunup bulunmadığı ile ilgili bilgiler incelenmiş; öncelikle buna bakılarak muameleler yürütülmüştür (1308/1891). Bir Meclis kararında: “...evvel be-evvel mûmâ-ileyhin evlâd-ı vâkıftan olduğu ber-nehc-i şer‘î tahakkuk ettikten sonra usûlü dâiresinde meşîhate ehliyeti ol zaman aranılacağından...” şeklinde verilen kat‘i ifadeyle; vakıf şartı belirlendikten sonra ehliyet ve liyakate uygunluğun inceleneceği ifade edilmiştir. Bu durum; mülkiyet hakkının verdiği öncelik yanında, vakfiye şartı yerine getirildikten sonra mutlak surette ve ayrıca ehliyet ve liyakate bakılacağı şeklinde yorumlanması gereken bir durumdur.⁵³⁸

⁵³⁵ 1870 Nizâmnâmesi’nin on birinci ve on ikinci maddeleri ile 1873 Nizâmnâmesi’nin on iki ve on üçüncü maddeleri, tevcihlerin birden fazla kişiye bölünemeyeceği ile ilgilidir. Kaya, a.g.m., 222. MM. nr. 1772/32, 33-40.

⁵³⁶ MŞH.MMD. nr. 1741/03, 46, 50.

⁵³⁷ MŞH. Evrak Odası, nr. 862/24.

⁵³⁸ MŞH.MMD. nr. 1770/113; 1734/96; 1775/99.

Vakfiye şartının önemli bir hak olması nedeniyle, vakfiyeye aykırı başvurular evveleminde reddedilmiştir. Üsküdar Devatçılar Ahmed Çelebi Mahallesi Kazasker Avnî Efendi Dergâhı meşîhatine başvuran Şeyh Mehmet Beşir Efendi'nin talebi; bu dergâhın vakıf evladına meşrut olması sebebiyle tayininin imkân dahilinde olmadığı ifade edilerek geri çevrilmiştir (1309/1891). Gönderilen evrakın tedkiki sonucunda vakfiyelere aykırı yapılan tevcihlerin yok farzedildiği (keen lem yekûn) ve hükümsüz sayıldığı alınan kararlardan anlaşılmaktadır.⁵³⁹

Vakfiyelerde, şeyh seçimi ile ilgili vâkıfın farklı tasarrufları bulunmaktadır. Mesela, Eyüp Özbekler Tekkesinin vakfiyesinde şeyhin seçilme şartı, tekkede bulunan kişiler tarafından seçilmesi şartına bağlı kılınmıştır. Beşikçi Dergâhı meşîhat cihetine talip olan ve Ramazan'da Büyük Ayasofya Camii'nde vaaz veren Dersiam Hasan Kâmil Efendi'ye; bu tekkenin vakfiyesinde, "Eyüp Kaşgârî Abdullah Efendi Dergâhı halifelerinden birinin gelmesi" şartı bulunduğu için, buraya tayininin mümkün olamayacağı bildirilmiştir. Ancak bazen meşîhatin birden fazla özelliğe haiz birine verilmesi şart koşulmuştur. Nitekim "tefsir ve hadis ilimlerine âşina ve dervişleri bu ilimlerle eğitmeye istidadı bulunan bir şeyhe meşrut" olan Unkapanı Ahmed Buharî Dergâhı meşîhati; bu vasıfları taşımaması nedeniyle şeyhin evladına tevcih edilememiştir. Kararın açıklamasında; "şart-ı vâkıf nass-ı şâri" hükmüne göre, meşrut vakıf meşîhatinde bulunacakların "vâkıfın şartlarının tümüne ehil ve erbab olmasının aslı vazifelerden olduğu" ve öteden beri buna özen gösterildiği ifade edilmiştir. Mahkeme-i Teftiş tarafından bu üç vakfiye şartının hepsinin meşîhate meşrut olduğu; şayet bu tahakkuk etmez ve vâkıfın şartına muhalif düşerse bu cihetin tahsis edilemeyeceği bildirilmiştir. Buna göre, babadan münhal cihetlerde vakfiye şartına tam anlamıyla uymayan şeyh evladının, meşîhat vazifesine tayin edilmediği görülmektedir.⁵⁴⁰

⁵³⁹ MŞH.MMD. nr. 1758/67b; 1770/174; 1761/22.

⁵⁴⁰ MŞH.MMD. nr. 1756/07; 1774/47; 1775/55. Öteden beri şart-ı vâkıf olarak Nakşî tarikinden seyr u sülûkü bulunan ve müderrislere tevcih olunan cihetlerin sadece bu vasıflara haiz birine verilebileceği Mahkeme-i Teftiş kararıyla teyit edilmiştir. Bursa'da Cizyedarzade zaviyesinin müteveffa şeyhinin evladı Mehmet Murat Efendi, aranan vasıfları taşımaması nedeniyle meşîhate tayin edilememiş; şart-ı vâkıfa uygun olarak ilim

Vakıflarda tevcihler “bi’l-meşrûtiyet” (şarta bağlı) veya “bilâ-meşrûtiyet” (şartsız) olmak üzere iki şekilde tahakkuk etmiştir. Şartlı cihetlerin tevcih işlemleri vâkıfın şartına mukayyet olduğu için, bunun başka bir sınıfa tevcihi kabul edilmemiştir. Vakıf şartı bulunan ancak hırsızlık ve dolandırıcılık gibi suçlar sebebiyle ehliyeti düşenlere görev verilemeyeceğinden, ancak bu durumda cihetin bir başkasına verilmesinin yolu açılmıştır.⁵⁴¹

Tarikate meşrut cihetlerde ise, gelenin mevcut olanla aynı tarikten olması şartı aranmıştı. Üsküdar'da Hindîler Dergâhına talip olan Hüseyin Efendi'nin, Kadiri tarikatine mensubiyeti olmadığı ve bu dergâhın da Kadiri tarikatine meşrut şeyhliği nedeniyle, bu dergâha tayini yapılamamıştır. Fındıkzade'de Odabaşı Kelamî Dergâhına postnişin olmak için başvuran Erbilli Es'ad Efendi'ye, bu Dergâhın Kadiri tarikatine meşrut olması nedeniyle önce görev verilmemiş; ancak Seyyid Abdülhamid Rifkânî'den Kadiri halifelik icazetini aldıktan sonra dergâhın şeyhliğine kabul edilmiştir.⁵⁴²

Mazbut ve mülhak vakıflarda babanın vefatıyla boşalan cihetler, ehliyet, ihtisas ve liyakat anlamında oğulların kabiliyetine göre pay edilir; zaruri hallerde ise hariçten birine verilirdi. Dergâhın mevcut bir vakfiyesi olmadığında halifeler; ehliyet ve liyakatine göre dergâh şeyhi tarafından tesbit edilir, Meclis'in tasdikiyle tayin

ve amel açısından icâzetli bir şeyh ve aynı zamanda müderris olan Abdurrahman Rüşdü Efendi'ye zâviyedârlık ciheti uygun görülmüştür (1322/1904). Atanan müderrisin imtihan edilerek göreve geldiği ifade edilmişti. Afyon İrfaniye Dergâhı meşihatine Müderris Ali Rıza Efendi bunlardan biriydi. MŞH.MMD. nr. 1756/20; 1775/58-61.

⁵⁴¹ MŞH. MMD. nr 1779/18. Yazır, *Ahkâm-ı Evkâf*, 168-169. Şartlı cihetler özellikle vakıf cihetlerinde görülen durumlardandır ve şayet cihet meşrut bir vakfa aitse, cihet tevcihine dair usul ve esasların düzenlendiği nizâm-nâmenin altıncı maddesine göre, vakfiyeye göre hareket edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Kaya, a.g.e., 228. Zira, bazı vakıf kurucuları, kendilerinden sonra zâviyelerine sırasıyla oğullarının, torunlarının ve oğullarının torunlarının ve nihayet nesil tükenince kendi tarikatlarından bir dervişin şeyh olmasını bir zorunluluk olarak şart koşmuşlardır. Bahaeddin Yıldız, *XVIII. Yüzyıl Türkiye'de Vakıf Müessesesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003), 222-223. MŞH.MMD. nr.1741/60.

⁵⁴² MŞH.MMD. nr. 1757/16. Hüseyin Vassaf, 357.

tamamlanırdı. Vâkıfın şartı olsa da bülüğa ermeyen ve ehliyetsiz olan çocuklara tevcih yapılamayacağından, niyabeten tevcihin yolu açılırdı. Hülâsa, vakfiyede ismi geçiyor olmanın tevcihlerde yeterli sayılmadığı; rüşde erişmiş, cihet için gerekli ilim sahibi ve imtihanda başarılı olmanın şart olduğu belirtilmişti. Bir diğer ifadeyle, vakfiye şartı ile ehliyet ve liyakat kuralları; birbirini tamamlayan, biri olmazsa diğeri eksik kalan iki önemli tevcihat kuralı olarak kabul edilmiştir.⁵⁴³

Mülhak vakıfların vakfiyelerinde, vâkıfın şartları detaylı bir şekilde verilmiştir. Burada, olası tüm ihtimallere dair istenenler incelikle yazılmış ve altına *vakfiye şartı* olarak kayıt düşülmüştür. Vâkıf, hayatta olduğu müddetçe meşihatın kendisine tevcihini şart koşturmuştur:⁵⁴⁴

*Hayatta olduğum müddetçe tekkede bizzat kendim şeyh ve mütevellî olup dilediğim gibi mutasarrıf ve sahib olayım, benden sonra yerime tarikatta kardeşim Şeyh Selim Efendi şeyh ve halîfem olup eğer evlâdım mevcûd bulunur ise onlara vasî ve mürebbî ve mürşid olup terbiyelerine himmet etsinler ve eşim evlenmez ise yerime mütevellî olup daha sonra evlâdım ve evlâd-ı evlâdım ve Allah dilediği kadar nesebimden meşihate hak eden ve layık olanlar şeyh; kadın olanlar mütevellî olsunlar... Eğer benden sonra evlâd-ı zükûrum olmaz ise Şeyh Selim Efendi'den sonra veled-i sulbîsi damadım Muhsin Efendi şeyh olsun...*⁵⁴⁵

Vakfiye şartı, sadece cihetlerin tasarrufunda değil; tekke maslahatı, zikir vs. konular için de geçerliydi. Kasımpaşa Haşimî Dergahının vakfiye şartına göre; çarşamba

⁵⁴³ MŞH.MMD. nr. 1779/ 02, 09; 1762/112-28.

⁵⁴⁴ MŞH.MMD. nr. 1779/34. *Şerait-i Vakf (Vakıf Şartı)*: Vakıfın, vakfiyle ilgili ortaya koyduğu birtakım istekleridir; vakfın idaresi, tahsisatı vs. Vakfın şartlarına şer'an uyulması zaruridir. Berkî, *İstılah ve Tabirler*, 50. Meşrut vakıflarda; vâkıf, bazen tekkesinin vakfiyesini kendisi hazırlayarak meşihatine öncelikle kendisini; bazılarında ise kendinden sonra nesli tükeninceye kadar müteselsilen oğulları, torunları ve daha sonra kendi tarikatından birinin şeyh olmasını şart koşturmuştur. Umut Kaya, "Tevcih-i Cihât Nizâm-nâmeleri Hakkında Bir Değerlendirme", 211. MŞH.MMD. nr. 1774/75, 91.

⁵⁴⁵ MŞH. MMD. nr 1779/84.

geceleri yapılması gereken mukabelenin ısrarla cuma geceleri yapılması üzerine dergâh şeyhi Mehmed Efendi, Meclis tarafından uyarılmıştı.⁵⁴⁶

Vakfiye şartları dahilinde olmayan ancak ona yakın bir anlam izafe edilen “kadim teamüllerin”; yani gelenekten gelen mutad iltisakın da tevcihlerde neredeyse vakfiye şartı kadar etkili ve güçlü bir yaptırımı olduğu görülmektedir. Uzun yıllar belirli bir aile üzerinden yapılan meşihat tayinlerinin kadim teamüllere istinaden gerçekleştiği ve bu yönde bir devamın sağlanmasına dikkat edildiği Meclis kararlarından anlaşılmaktadır. Rûşen Efendi’nin vefatıyla yerine geçen kardeşi Şehabeddin Efendi’nin tüm itirazlara rağmen tayin edilmesinin, kadim teamüller gereği olduğu ifade edilir.⁵⁴⁷

Meclis Reisi Tevfik Efendi; Ruşen Efendi’den münhal, vakıf şartı olup olmadığı bilinmeyen şeyhlik cihetine, Şehab Efendi’nin getirilmesini anlayamadığını ifade etmiştir Tevfik Efendi ayrıca; “Sadece zikir halkası oluşturabilmesi, yeterince ehliyetli olduğuna dair bir delil addedilmiştir; ancak imtihansız tevcihi şariate, Tevcih-i Cihât Nizâm-nâmesinin beşinci bendine ve irâde-i seniyye mantığına aykırı ve şu ana kadar alınan kararlara muhalif düşmektedir” şeklinde birbirinden önemli izahlarla itirazını dile getirmişti. Tevfik Efendi, yaptığı bu açıklamalarla bu tensibe onay vermemiş ve *ma’zur* olduğunu ifade ederek kararı imzalamamıştı. Şehabeddin Efendi’nin reddindeki asıl sebebin, teklif mazbatasında ehliyeti hakkında bir bilgi verilmemiş olmasına istinaden olduğu ifade edilir. Meclis, Şehabeddin Efendi ile ilgili dergah tayinatını gerektiği gibi kullanmadığına dair şikayetleri, bilginin asılsız olduğu

⁵⁴⁶ Vakfiye şartında en önemli sorunlardan biri, farklı birçok talebin aynı anda gerçekleşmesinin imkansızlığı üstüne gelişmektedir. Mekke’de Şahpesend Veli Türbesinin vakfiyesinde; bu türbenin müteveffa şeyhine ait türbedarlık maaşının hem ailesine hem de Taif’te Muvakkit Mehmet Efendi’ye verilmesi şartı bulunmaktaydı. Ayrıca türbe Kadiri-Hindîlere meşrut idi; yani bu tekkenin üç önemli ve icrası zor vakfiye şartı bulunmaktaydı ve ehliyet sahibi Hintli Kadiri bir şeyhe tevcihin yapılması gerekmektedir (1319/1901). Kararda; türbedarlık ve meşihat ciheti Kâdirî Hindîlere meşrut olduğundan bu isteklerin yerine getirilemeyeceği, bu cihetlerin şeyhin ailesinin mağdur olmayacağı şekilde ehliyet sahibi bir Kadiri Hindîye tevcih edileceği bildirilmişti. MŞH.MMD. nr.1773/30; 1774/82.

⁵⁴⁷ MŞH.MMD. nr. 1770/207.

gerekçesiyle dikkate almamış ancak bu konuda daha titiz davranılması gerektiğine dair uyarıda bulunmuştur.⁵⁴⁸

Rûşen Efendi'nin vefatıyla meşihat cihetine; kardeşi Şehabeddin Efendi yanında kerîmezâdeleri Aziz ve Gülşen efendiler ile başka kişiler de talip olmuştu. Hem aile içinden hem de hariçten çok fazla başvuru olması üzerine, Evkaf-ı Hümayun Nezaretiyle uzun yazışmalar yürütülmüştü. Sonuçta; tekkenin üç farklı tarihli vakfiyesinde meşihat cihetinin evlâd ve halifelerine meşrû olduğuna dair bir tane bile kayıd olmadığı ancak bu meşihatın, yüz yirmi seneden beri merhum Mehmed Ruşen Efendi ile ecdâdının uhdesinde olmasına istinaden tedâvül Cihat Nizamnamesi'nin beşinci maddesinin birinci fıkrasına göre;

“Pederinden uhdesine cihet tevcih olunanlardan biri vefat edince o cihet, vefat eden şeyhin ehliyeti hak eden büyük kardeşine tevcih edileceği” şeklindeydi. Bu kaideye istinaden heyet tarafından; Şehabeddin Efendi'nin Rûşen Efendi'nin baba bir kardeşi olduğu, meşihat vazifesi ile hânkâhın yetki ve idaresini ifaya ehliyeti ve iktidarı olduğu, ayrıca hânkâhın tüm çalışanları ve büyüklerinin de bunu talep ettiği bildirilmişti. Şehabeddin Efendi'nin yetişkin olması, meşihatın uzun süredir onun ecdadının uhdesinden devam etmesi yani bunun:

- Te‘âmül-i kadîm hükmü kazanması,
- Bir hürmet-i mahsûsa olması,
- Özel bir şükranla liyakat edilmesi

⁵⁴⁸ Şeyh Hüsnü Efendi; “Şahabeddin Efendi'yle birlikte yapılan imtihanda başarısından dolayı meşihatın Şahabeddin Efendi'ye tevcih edildiği” şeklinde Üsküdar ahalisi arasında çıkan haberlerin yanlış olduğunu beyan etmiş ve kendisi aleyhinde oluşan yanlış bilginin gazetelerle ilan edilmek suretiyle düzeltilmesi için Meclis-i Meşayihe arzuhal vermiştir. Bu arzuhal ile ilgili kayıt daha sonra iptal edilmiştir. Tevfik Efendi ayrıca, “Bu Meşihate ait başta vaizlik olmak üzere birçok hassası bulunan tekke cihetlerinin bulunduğu ve ümmî bir zat olarak bilinen Şehabeddin Efendi'nin ahvaline bakıldığında; bu ilimlere vakıf olmadığı görülmektedir” şeklinde görüş serdetmişti. MŞH. MMD. nr.1764/96, 112, 113; 1770/206; 1772/150-151.

gereğine binaen, imtihan edilmesine de lüzum görülmemiş ve Mehmed Rûşen Efendi'den münhal meşihat cihetine Şehabeddin Efendi'nin tayin edilmesine karar verilmişti.⁵⁴⁹

Teamül-i kadimin önemini gösteren karar, sadece Şehabeddin Efendi ile sınırlı değildir. Başka tevcihlerde de buna dikkat edilerek benzer sonuca ulaşılmıştır. Nitekim Sultanselim Yavsî Dergâhı meşihati hakkında Meclis'in talep ettiği fetvaya; teamül-i kadime itibar edilmesi gerektiği şeklinde bir açıklama getirilerek Fetvahane'den tezkire verilmiştir (1319/1901). Bu tür kararlar, bazen irade-i seniyye ile gönderilerek kanuni bir bağlayıcılıkla anlam ve önem atfedilmek istenmiştir (1307/1890).⁵⁵⁰

Geleneğin, törenin ve kadim teamülün; bir hüküm için delil ve gerekçe niteliği taşıyabileceği, kuralların önüne geçebileceği, hüküm kazanabileceği; bir kurumda yıllarca hizmet veren ve belirli bir sülaleden gelenlerin sahip olduğu hizmet ve değerlere istinaden, bir hürmet göstergesi olarak görevlendirme yapılabileceği, bu yönde alınan kararlardan anlaşılmaktadır.

Meclis-i Meşâyih, tüm atamalarda tekkenin vakfiye şartı var ise öncelikle onun göz önünde bulundurulmasıyla tevcihat işlemlerini başlatmıştır. Tekkelere vakfiye şartlarına uygun bir şeyh tayini için özenli davranan Meclis; ihtiyaç duydukça dergahlardan mütevellilik ve meşihat kurallarını belirlemek maksadıyla vakfiye suretlerinin Meşihat'e gönderilmesini istemiştir. Tekke ve zâviyelerin tevliyet ve meşihat şartlarını belirten vakfiye suretleri ve hangi cihetlerin bulunduğu ile ilgili bilgiler Meclis-i Meşâyih tarafından tahkik edilerek, vakfiye şartına muhalif işlemler geri çevrilmiştir. Vakfiye kuralı bulunan tevcihlerde şartlar oluşmadığında, meşihat işlemleri durdurulmuş veya gerçekleştirilmemiştir. Nitekim Eyüb Özbekler Tekkesi

⁵⁴⁹ MŞH.MMD. nr. 1770/207.

⁵⁵⁰ Edirne'de Saçlı İbrahim Efendi Dergâhı meşihati hakkında teamül-i kadime uygun olarak işlem yapılmasına dair Hazret-i Hüdâî Âsitânesi fukarası tarafından verilen arzuhal, Mabeyn Başkitabetinden irade-i seniyye ile gönderilmiştir. Çocuksuz olarak vefat eden Siirt'in Garzan nahiyesi Veysel Karanî Tekkesi türbedar ve postnişini Şeyh Abdülal Efendi'nin çocuksuz olarak vefatı üzerine, yerine irade-i seniyye gereği Mehmed Necmeddin Efendi tayin edilmiştir (1306/1888). MŞH.MMD. nr. 1765/60; 1776/11; 1764/57, 1779/13.

meşîhatine tâlib olan bir zatın tayini, vakfiyeye uymadığı için yapılmamıştır (1336/1918).⁵⁵¹

Vakfiye mevzuatıyla ilgili durumlarda vakıf mütevellisinin görüşleri önemlidir ve işlemler onların beyanı doğrultusunda yapılmıştır; nizama uygun olmayan hususlar ise Evkâf Nezaretine bildirilmiştir. Resmî evrak hükmünde olan vakfiye kayıtları öncelikle Meclis-i Meşâyihte incelenmiş ve karar verilen evrakların arkası Nezaret tarafından imzalanmadıkça Meclis mührüyle mühürlenmemiş; bunun aksine yapılacak muameleden, işlemi gerçekleştiren kişi mesul tutulmuştur.⁵⁵²

Vakfın şartları ve yürürlükteki uygulaması hakkında gerektiğinde ilgili vilayetin de bilgisine başvurulmuştur. Evraklarda tekkenin vakfiyesi ya da kaydı bulunmadığı zaman, konu ile ilgili Kuyud-ı Vakfiye Müdürlüğü bilgilendirilmiş; vakfiyesinde

⁵⁵¹ *Tevliyet*: Vakıflarda tevdi edilen vazife ve yetkiye “velayet”; görevlendirmeye ise “teвлиyet” ismi verilmektedir. *Müteveli*: Bir vakfı vakfedenin koyduğu şartlara göre yöneten; vakıf mallarına bakma, sahip çıkma görevi üstlenen, vakıf işleri ve bunların iyileştirilmesi, düzenlenmesi için görevlendirilen kimselere denir. Bu kişilere; kayyım ya da mütekellim de denir. İki çeşit müteveli vardır; vâkıfın şartı üzere (meşrutiyet üzere müteveli) ve hâkimin ataması yoluyla görevlendirilen müteveli. Şeyh Ebu'l-Vefa Camii'nde Halvetîye tarikatı usûlünce mukabele okunması şartının bulunduğu iddiaları üzerine, dergâhın vakfiye sureti talep edilmiştir. Mimar Dergâhı şeyhi Mustafa Efendi, meşîhate meşrût tevliyete hıyanet ettiğinin tespit edilmesi üzerine, Şûrâ-yı Evkaf tarafından *azledilmiştir* (1340/1921). Zekeriya Akman, *Osmanlı'da Devlet Tekke Münasebetleri*, (Ankara: Elips Kitap Yayıncılık, 2013), 91. Yazır, *Ahkâm-ı Evkâf*, 76-385. Bkz. MŞH.MMD. nr.1737/139; 1777/71; 1762/129-29; 1761/33; 1757/66-2; 1735/75. Vecdi Akyüz, “İslam Hukuku Açısından Günümüz Vakıf Meseleleri”, *Din ve Hayat İstanbul Müftülüğü Dergisi*, S.30, C.6, (2017): 18-19.

⁵⁵² Müteveli, vakıf işlerinin idare ve sevki için görevlendirilen kişidir; gerekli şartları haiz olmak kaydıyla herhangi bir şahıs müteveli olabilir. Berkî, *İstilah ve Tabirler*, 43. MŞH.MMD. nr. 1779/04-39. Tezkirede bahsi geçen vakıfların mütevellisi olan ve suyollarını tamir ettiren Şeyh Talib Efendi, görüşü alınmadan birinin suyolcu olarak tayinine razı olmadığını ifade etmiş ve bu konuda yapılacak işlemin nizama uygun bir biçimde ifa edilmesi gerektiğini Evkâf Nezaretine bildirmiştir. MŞH.MMD. nr. 1779/01.

imamet-müezzinlik dışındaki görevlilere ait kayıt bulunamayan dergâhlar, çözüm merkezi olarak Evkâf Nezaretine yönlendirilmiştir. ⁵⁵³

Vakfiye şartları ile ilgili bilgiler detaylı bir şekilde hazırlanmaktadır. “Meclis-i Meşâyih’in Vakfiye Sicilidir” başlıklı vakfiye defterinde; dergâh, zaviye, tekke vakfiye kayıtları yanında vakfiyeden müstahrec meşîhate âid suretler, Vakfiyye-i mukayyeden müstahrec fıkra sureti bulunmaktadır. Vakfiye suretleri; Mukayyed vakfiyenin hânkâhına dâir fıkra, Mescid meşîhatine dâir kayıt sureti, Zaviyenin meşîhatine ait bölümler, Nukud vakfı vakfiyesi, Kuyûd-ı mütedâvile sureti ve Vakfiyenin meşîhatine ait kayıt sureti vs. başlıklarda tertib edilmiştir. ⁵⁵⁴

b) Şeyhlik İmtihanları

Osmanlı devletinde şeyh atamalarında ehliyet ve liyakat tesbiti; manevi işaretler, evlada meşrut vakfiyeler ve sâbık (önceki) şeyhin delaletiyle tespit edilmekte, yani mahallinden hüsn-i şehadet ve şifahi tebliğ ile imtihan edilmeden yapılmakta idi. Meclis başkanı ve azaların şeyh adayını tanıması ile mahallinden gelen bilgiler çerçevesinde, kişinin ehliyet ve liyakatine dair malumat sahibi olunurdu. Daha sonra padişahın şeyhe verdiği berat ile tevcihat tescillenerek işlemler tamamlanırdı. ⁵⁵⁵

Meclis-i Meşâyih tekkelere şeyh atamasını, belirlenen kurallar çerçevesinde başta şeyh adayını imtihan ederek oluşturmaya başlamıştır. Bu imtihanların şariat-tarikat usûl ve fûruuna uygun olarak tanzim edilmesi; Osmanlı devleti bünyesinde bulunan tüm tekke ve tarikatların tek elden ve aynı Merkez’den kontrolünü kolaylaştıracak ve aynı zamanda bir düzen getirilmesi anlamında bir rahatlık sağlayacaktı.

Meclis-i Meşâyih, Meşîhat tevcihlerinde şeyhlerin imtihan yoluyla seçilmesini, hükmî bir zorunluluk olarak getirmiştir. Meclis, tevcihat işlemlerinin şehadet ile yapılmasını

⁵⁵³ MŞH.MMD. nr. 1779/07-81, 111, 112. “...Eyüb'de Dügmeçibaşı Mahallesi'nde Oluklubayır denmekle müte‘ârif zâviyesi vakfı mukayyed bulunduğu bi't-tedkîk tebeyyün etmiş ise de vakfiyesine dâir kayda destres olunamamış olmağla...”

⁵⁵⁴ MŞH.MMD. nr.1780/2, 12, 15, 20, 22, 25, 27, 28, 37.

⁵⁵⁵ *Berat*: İmamet, tevliyet ve hitabet gibi cihetlerin tevcihine veya nişan, imtiyaz ve rütbe verilmesine dair çıkan padişah fermanına denir. Ali Himmet Berkî, *İstilah ve Tabirler*, 8. *Meşîhat Arşivi Meclis-i Meşâyih Defterleri*, (Basılmamış eser) “Mukaddime”, ed. Hasan Kâmil Yılmaz, vd. Osman Sacid Arı, *Meclis-i Meşâyih'in Erken Dönem Kararları*, 131.

usûle aykırı bulmuş, imtihan edilmeden tekkelere meşihat tevcihi yapılmaması gerektiğini niyâbetlere resmi yazıyla duyurmuştur. “Hizmet-i edaya ehliyet ve liyakati bulunmayan” ve “ehliyetleri imtihanla belirlenmeyen” şeyh adaylarının icazetine, Meclis’ten ruhsat verilmeyeceği beyan edilmiştir.⁵⁵⁶

Münhal tekke tevcihlerinde mevcut şeyhin vefatıyla yerine geçecek ve doğrudan atanacak bir postnişîn adayının olmaması ya da birden fazla adayın bulunması ehliyet ve liyakatin imtihanla belirlenmesini gündeme getirmiştir. Zira gerek niyabeten ve gerekse vekaleten yapılan şeyh tevcihlerinde adayların istenilen ilmi düzeyde olmaları gerekmektedir ve bunun ancak Meşihat tarafından hazırlanan imtihanla tesbiti mümkün olabilirdi. Meclis-i Meşâyih Nizâm-nâmesi’nin üçüncü maddesine göre; zahiren ve bâtinen kemal ehli olduğu görülen, meşihatte ehil olduğu imtihanla sabit olan, tasavvufi bilgilere ve tarikat adabına vâkıf, icazetli tarikat halifesi olan şeyh adayları, asaleten veya vekaleten meşihati ifaya muktedir kabul edilmişlerdi. Meşihat imtihanlarının; ehliyetsiz kişilere hilafet vermek ve ehliyetsizlere hilafet verilmesine engel olmak anlamında çift yönlü önemi vardı ve bu sebeple azami itinalı davranılması gerekmektedir.⁵⁵⁷

Münhal bir cihete sadece bir kişi başvurursa ve başka bir alternatif olmasa dahi, onun da ehliyet tespiti için imtihana tabi tutulması gerektiği ifade edilmişti. Zira bir cihete ehil biri bulunamaz ise o cihet boş bırakılmış ve oraya atama yapılmamıştı. Ancak Şûrâ-yı Evkâf tarafından; önceden şeyh olanların, evvelce yapılan imtihanda ehliyetini isbat edenlerin ve yeni nizamnameye uygun tevcihi yapılanların tekrar imtihanına gerek

⁵⁵⁶ Cihetlere tayin için öncelikle imtihan yapılması ve tanzim edilecek i’lâmın Meclis-i Meşâyih’e gönderilmesi gerekmektedir. MŞH.MMD. nr. 1769/192-169. Kudüs’te Fahriye Dergâhı meşihat hissesinin Mehmet Yasin’e tevcihi için önce imtihanının yapılması istenmiştir. MŞH.MMD. nr. 1769/73, 101, 184. Ayrıca tekke şeyhliğine yakışmayan hal ve hareketlerde bulunanlara taç giydirilmemesi ve hilafet icazetnamesi verilmemesi de tebliğ edilmiştir. MŞH.MMD. nr. 1759/29a; 1776/11; 1769/294-62.

⁵⁵⁷ Yılmaz, *Meşihat Arşivi Meclis-i Meşâyih Defterleri*, “Mukaddime”; MŞH.MMD. nr. 1774/0003-03; 1772/44; 1762/92.

olmadığı bildirilmiş; ancak meşihat ehliyetinden önce, evlâd-ı vâkıftan olup olmadığı belirlenerek Evkâf Nezâretine bildirilmesi istenmişti (1330/1915).⁵⁵⁸

Tekke ve zaviyelerde şeyh adaylarına uygulanacak imtihan şekilleri ve tayinlerine dair *izlenecek usul* şu şekilde belirlenmişti:

- Postnişinlik imtihanları gazetelerde ilan edilirdi,⁵⁵⁹
- Postnişinlik imtihanına gireceklerin öncelikle isimlerini kaydettirmeleri ve ardından icazetname ve tezkire-i Osmaniyyelerini teslim etmeleri gerekirdi,⁵⁶⁰
- Belgeleri tashih edilen adayların isimleri duyurulurdu,
- İmtihan evrakının noksansız olması gerekmektedir; evrakı eksik olanlar imtihana alınmazdı,⁵⁶¹
- İmtihana gireceklerin belirtilen saatte imtihan yerinde olmaları zaruriydi,⁵⁶²
- İstanbul’da imtihanlar, Evkâf memurunun bulunduğu beş kişilik heyet ile Meclis-i Mesâlih Talebe azasından ilmiye mensubu üç kişilik komisyon önünde yapılırdı.⁵⁶³

⁵⁵⁸ MŞH.MMD. nr. 1769/47-46, 78; 1779/34. 1777/27; 1770/113.

⁵⁵⁹ İmtihanların duyurusu, Takvim-i Vekayi ya da diğer gazetelerde ilan edilmişti. Fatma Sultan Camii ile Yavuz Sultan Selim Cami meşihat imtihanları Takvim-i Vekayi’de duyurulmuştu (1338/1919). MŞH.MMD. nr. 1747/98; 1743/68,78, 96, 102, 144, 165.

⁵⁶⁰ MŞH.MMD. nr. 1761/42.

⁵⁶¹ MŞH.MMD. nr. 1747/94-1, 2.

⁵⁶² MŞH.MMD. nr. 1744/104; 1756/04, 24. Meşihat imtihanına başvuranların belirtilen günde Meclis-i Meşâyihte bulunmaları gerektiği gazetelerde ilan edilerek tebliğ edilmişti. Bazen bu imtihanlar lüzumuna binaen tekrarlanmıştı.

⁵⁶³ Bu hüküm; 1334/1918 yılında, Meclis-i Mesalih Talebe azasından üç kişinin bulunmasına gerek olmadığına karar verilerek Meclis kararıyla iptal edilmiştir. Daha önceden postnişinlik imtihanında mümeyyiz sıfatıyla tarafsız iki ehil zatın bulundurulması zorunluluğu getirilmişti ve Meclis-i Meşâyih azasının bulunması şartı vardı. MŞH.MMD. nr. 1761/43. Talip Ayar, “Cihat Mevzuatı”, *Vakıflar Dergisi* 48, (Aralık 2017), 158. MŞH.MMD. nr. 1737/191; 1741/112; 1738/97; 1761/41.

- İmtihanda şeyh adayından, seçilen bir metnin Arapça gramer kurallarına uygun olarak harekelemesi ve tercüme etmesi istenmekteydi. Bu metin; on satırdan az olmamak kaydıyla “Halebî”⁵⁶⁴ isimli fıkıh kitabından seçilmekteydi. Bundan başka itikat, ibadet ve tasavvufî alakalı her birinden üçer soru ile toplam dokuz soru sorulmaktaydı. Tekkenin kârilik, Buharîhanlık ya da Mesnevihanlık gibi cihetleri var ise ikişer soru da bunlardan gelmekteydi.
- İmtihan sonrası ehliyeti tahakkuk eden şeyhin imtihan kâğıdı ile tâlib olduğu dergâhın hangi tarîkten olduğu ve o tarîkten icazetinin bulunduğunu gösteren şehadetnamesinin tasdik edilmiş bir sureti alınır.
- İmtihanda başarılı olanların beratı, mazbatası vs. ilgili evraklar, gereği yapılmak üzere Evkaf Nezaretine gönderilirdi.⁵⁶⁵
- Meşihate tensib edilen şeyhin i‘lâm ve mazbatasını Evkâf-ı Hümayûn Nezâretine; tayin beratı ise ilgili Mutasarrıflığa gönderilir, Evkaf-ı Hümayuna havale edilen belgelerin tescillenmesiyle ilgili şeyhe mazbatasını verilerek genel anlamda prosedür tamamlanırdı.⁵⁶⁶
- İmtihanda başarılı olan ve liyakati tasdik olunan şeyhlere kazandıkları hak sebebiyle dergâhın mührüyle birlikte taamiyesi ve tayinatları teslim edilir ve böylece vazifeleri resmîyet kazanırdı.⁵⁶⁷

Cihat Nizamnamesi’nin 27. maddesi, ilmi cihet imtihanlarının nasıl yapılacağı ve imtihan heyetinin nasıl teşekkül edileceği; 30 ve 31. maddeleri ise İstanbul’da “postnişinlik” ciheti için yapılacak imtihan ve mahiyeti ile alakalıydı. Tevcihat için değerlendirmelerde; ilmî cihet imtihanları ve bu imtihanların nasıl ve kimler tarafından

⁵⁶⁴ Halebî ismiyle bilinen iki eser bulunmaktadır. Bunlardan ilki; İbrahim bin Ahmed el-Halebi’nin yazdığı, muhtevası siyer olan “İhsanü’l-uyûn fi- sîreti’l-emînîl me’mûn” isimli üç ciltlik bir eserdir. Diğeri ise aslen Arap ama İstanbul’da ders veren İbrahim Muhammed bin İbrahim el-Halebî tarafından yazılan Mültekâ isimli fıkıh kitabıdır. Umut Kaya, a.g.e., 233.

⁵⁶⁵ MŞH.MMD. nr. 1776/08-09.

⁵⁶⁶ MŞH.MMD. nr. 1770/55-52. BOA. A.] MKT.NZD.815/32.

⁵⁶⁷ MŞH.MMD. nr. 1769/177; 1772/237.

yapıldığı, hangi konulardan ve ne tür sorular sorulduğu, sınav sonuçlarının kimler tarafından nasıl değerlendirilip saklandığı gibi hususlar şüphesiz önem arz etmekteydi.⁵⁶⁸

İlmî cihet imtihanlarının uygulama yetkisinin Meclis-i Meşâyihde olduğu ve yetkilerin korunması anlamında buna riayet edilmesi gerektiği ifade edilmişti. Özellikle hisseli cihetlerde çıkan sorunlar, Meclis-i Meşâyih tarafından Mahkeme-i Teftîşe havale edilerek kişilerin imtihanı sonrası görevin ehliyetli olana tevcihine karar verilmekteydi. Cihat Nizamnamesi'nin 9. maddesine göre; müderrislik, hitâbet ve imâmet gibi ilmî cihetlerde ehliyet ve liyakat tespiti de imtihan ile yapılmaktaydı. Kayyımlık, ferrâşlık gibi cihât-ı bedeniyeden olan cihetlerde ise fizikî yeterlilik ve bilirkişilerin görüşlerine başvurulmaktaydı.⁵⁶⁹

Meclis-i Meşâyih kurulduktan sonra, Meşihat imtihanlarında başarılı olmayanlara, tekkede asaleten ya da vekaleten bir görev verilmemiş; dergâh âyini yapmasına müsaade edilmemişti. Yapılan imtihanda ehliyetsiz olduğu anlaşılan şeyhler görevden alınmış ve meşihat tevcihinin mahzûrdan sâlim olmaması nedeniyle postnişîne mazbata verilmemiştir (1311/1893). İmtihan olmayı kabul etmeyen şeyhe dergâh teslim edilmemiş; ehliyetini ispat etme şartıyla meşihate oğlu getirilmişti.⁵⁷⁰

⁵⁶⁸ Müderrislik, hitabet, imamet gibi ilmi cihetlere birden fazla müracaat olması durumunda tevcihin imtihanla yapılması; kayyımlık, ferrâşlık gibi cihetlere ise bedenen güçlü kişilerin seçilmesi; meşrutiyet olan cihetlerde ise vakfiye şartları yanında eski uygulamaların da göz önünde bulundurulması esas olarak benimsenmiştir. İpşirli, “*Cihat*”, 7/546-47.

⁵⁶⁹ Sinân-ı Erdebilî Dergâhının müteveffa şeyhi Ahmet Rif'at Efendi'nin mutasarrıfı olduğu yarım meşihat ciheti hissesinin, ¼ hissenin mutasarrıfı ve dergâhın şeyhi olan Mustafa Safvet Efendi'ye mi yoksa müteveffanın oğlu Abdülgânî Efendi'ye mi tevcih olunacağı hususundaki çıkan anlaşmazlık üzerine: Fetvahanecce ikisinin de Mahkeme-i Teftiş tarafından imtihan edilip ehliyetli olana tevcih edilmesine ve ancak nizamen imtihan yetkisi Meclis-i Meşâyih'e ait olduğundan ve Safvet Efendi de daha önce imtihanla ehliyetini ispat ettiğinden, hissenin ona tevcihine karar verilmiştir. MŞH. MMD. nr. 1770/70, 98; 1765/08.

Düstûr, 1290/1873, 500-504.

⁵⁷⁰ MŞH.MMD. nr. 1772/110; 1756/22.

Şeyh adayının imtihanında başarısız olması durumunda, devir mu'âmelesi yapılamadığından; dergâhın taamiyesi, muhassasatı ve diğer tayinatları teslim edilmemiştir. İlk imtihanlarında başarısız olan şeyh adaylarına, bir dahaki imtihanlarında başarılı olmaları halinde, meşihat tayinleri yapılmıştır. Tekke içi ihtiyari kararlarla meşihat tensibi vs. durumlar Meclis-i Meşâyihin kurulmasıyla ortadan kalkmış; jurnallerle sevk ve idare edilmeye çalışanlara fırsat verilmemiş, alınan kararlar ile nizamname ve talimatnameler çerçevesinde tayin işlemleri tamamlanmaya çalışılmıştır.⁵⁷¹

İstanbul'da İsmet Efendi Dergahının şeyhlik cihetine başvuran Nimetullah Efendi'nin sahip olduğu özellikleri anlatırken izah ettiği vasıflar, tekkelere şeyh atamasında göz önünde bulundurulmuş sıfatların özeti niteliğindedir. Nimetullah Efendi; on iki sene önce müridlerinin seçimiyle göreve geldiğini, cihetlerden hiç menedilmediğini, elinde bu cihetin mutasarrıfı olduğuna dair bir beratı olduğunu, imtihanla ve seçim yoluyla göreve geldiğini, vâkıfın tarikat silsilesi içinde isminin yer aldığını, bu tarikatten bir icâzetnâmesi bulunduğunu ve beş yıldan beri de görevini en güzel şekilde ifa ettiğini belirtmiştir.⁵⁷²

Şeyhlik imtihanlarının genel olarak sorunsuz geçtiği ve imtihan sonrası verilen belgeyle ehliyet ve liyakatin tescillendiği ve yapılan imtihanlarda bir şüphe ya da

⁵⁷¹ *Taamiye bedeli*, dergâh faaliyetlerini yürüten kişiye verilmiştir. Meclis tarafından tekke olarak kaydı bulunmayan mekanlara taamiye bedeli verilmemiştir. Ayrıca dergâhın açık, yemek yedirilen fukarasının bulunduğu ve ayrıca mukabele icrası yapılması vs. hususiyetleri bulunan dergahlara tayinat verilmiştir. MŞH.MMD. nr. 1779/04; 1772/238. *Muhassasat*: Bahriye Nezâretinden tahsis edilen ekmek. MŞH.MMD. nr. 1774/103-17; 1769/163, 86. Herhangi bir sebepten ötürü muayyen bir süre de olsa tekke kapalı ise aynı ve nakdî tahsisatı durdurulmuştur. MŞH.MMD. nr. 1772/163, 278. Aksaray Tokmaklı Dede Türbesinin tevliyet ve türbedarlık beratlarını alan ve türbenin havlusuna tekke ve tevhidhane inşa ederek Rifai ayini icra etmek üzere meşihatini talep eden Ekrem Efendi'ye; yapılan ilk imtihanında başarısız olduğu için görev verilmemiş ancak hayli zaman sonra icra edilen imtihanında ehliyeti beyan olunca, meşihat görevi kendisine tevdi edilmiştir. MŞH.MMD. nr. 1770/170; 1772/218, 237; 1776/78; 1769/222; 1779/05; 1773/48. Bkz. "Ehliyet-Liyakat".

⁵⁷² MŞH. MMD. nr. 1741/8.

şai benin oluşmadığı görülmektedir. Ancak bir istisna olarak Mehmed Arif Efendi; Bursa Numaniye Dergâhının babası İzzeddin Efendi'den boşalan meşihat cihetinin kendisine tevcihi için, Bursa Meclis-i Meşâyihince yapılacak imtihana güvenmediğini belirtmiş ve imtihanın Dersaadet'te icra edilmesini talep etmiştir.⁵⁷³

c) Vekâleten Tevcih

Evladı bülûğa ermeden vefat eden şeyhlerin çocuklarıyla ilgili nasıl bir hüküm verilmesi gerektiği önemli bir meseleydi; çünkü böyle bir çocuğa meşihat tevcih edilse dahi, yaşı itibariyle liyakat sorunu bulunmaktaydı. Meşihatın verilmemesi durumunda da çocuğun ve ailesinin tekkeden gitmesi lazımdı. Bu ise çocuğun ailesiyle birlikte mağdur olması demekti. Konunun, tarafları mağdur etmeyecek şekilde çözüme kavuşturulması gerekmektedir.⁵⁷⁴

Vefat eden şeyhin erkek evladının akıl-baliğ olmaması ehliyet ile ilgili sorunlara yol açacağı için, şartlar vekâleten ve niyabeten şeyh tayinini gündeme getirmiştir. Bülûğa ermemiş çocuğu olan şeyhlerin vefatı durumunda; bu çocukların, ehliyet sahibi oluncaya ve usullere uygun yetişinceye dek muktedir bir şeyhin elinde eğitilmeleri bu anlamda önemli bir husus olmuştu.

1287/1870 Nizâmnâmesiyle küçük yaştaki erkek evlada daha önce tevcihat yapılmazken, yukarıda bahsedilen sorunlara binaen, 1873 Nizâmnâmesi ile niyabeten tevcih mümkün hale gelmişti. Ancak bunun için birtakım şartlar öne sürülmüştür. Küçük yaştaki bir çocuğa cihet tevcih edilirse bunun için öncelikle, bu görevi hakkıyla yerine getirebilecek ve ona 20 yaşına kadar vekil olabilecek birinin bulunması gerekmektedir. Niyabeten tevcihlerde vekalet ehil birinin getirilmesi şart koşulmaktaydı ve bu özelliklere haiz biri bulunmazsa tevcihin yapılamayacağı belirtilmişti.⁵⁷⁵

⁵⁷³ MŞH. MMD. nr. 1764/57.

⁵⁷⁴ MŞH.MMD. nr.1774/110.

⁵⁷⁵ Düstûr, Birinci Tertip/III, Matbaa-i Âmire, 500-509. 1873 Nizâmnâmesinde, şartlı vakıf cihetlerinin yanında Dersaadet'te bulunan ve özel bir ilim gerektiren Buhârî ve Şîfa-i şerif ve Dersiye cihetleri de düzenlemenin dışında tutulmuş; ilmî yetkinlik vakıf şartının önüne geçmiştir zira bu konuda yaşanabilecek zaafiyet vakfiyelerde verilmeye çalışılan ruha zarar

Vekil şeyhin; halifelerden, şeyhin akrabasından ya da tarikat üyelerinden aynı atmosferi teneffüs eden, tekke ve tarikata ilmî yatkınlığı bulunan kişilerden seçilmesi önem arz etmekteydi. Babasından kendisine meşihat hakkı geçen çocuk şeyhler için, bir şeyh efendinin taht-ı terbiyesi ve niyabetinde, rüşde erişinceye kadar yetiştirilmesi şart koşulmuş ve liyakate erişinceye dek kendisine görev verilmemiştir. Bu çocuklar rüşde erişince ve liyakatleri imtihanla belirlenince, asaleten meşihat vazifesine tevcihleri mümkün olabilmıştır.⁵⁷⁶

Niyabeten tevcih; sadece şeyhlik ciheti ile alakalı değildir, kayyımlık, müezzinlik ve imamet vs. diğer cihetler için de geçerlidir. Bu uygulamanın temelinde; tekkenin mevcut düzeninin bozulmaması, şeyh ailesinin korunup mağdur edilmemesi ve şeyh çocuğunun meşihat hakkını kaybetmemesi gibi sebepler bulunmaktadır.⁵⁷⁷

Meşihati vekaleten yürüten şeyhlerin bu görevleri, daha sonra vekaletten asalete dönüşebilmekte ve kendilerine bu teklif götürülebilmekteydi. Resmî memuriyet statüsü bulunan vekil şeyhliğin, işlemleri de bir prosedür gerektirmekteydi ve şeyhlerin vazifeyi kabul ya da reddettiklerine dair kararı şifahen değil, talimat gereği yazılı olarak bildirmeleri istenirdi. Nitekim Üsküdar Selimiye Dergâhının vekâleten idaresi, Kelâmî Dergâhı şeyhi Esat Efendi'ye teklif edildiğinde o bu görevi kabul etmeyeceğini şifahen bildirmiş; kendisine görüşü yazılı olarak sorulduğu için yazılı cevap vermesi gerektiği ifade edilmişti.⁵⁷⁸

Küçük yaşta şeyh tayinlerinde, dergâhın idaresi için bir vekil/naip atanmasının farklı mahiyetlerde ortaya çıkan birtakım olumsuz sonuçları olmuştur. Meşihati niyabeten yöneten kişinin, bu işi kendi görevi gibi sahiplenmemesi ve zaman zaman tevcih beklentisi içine girmesi sebebiyle, dergâh faaliyetlerinin gevşediği ve bu nedenle tekkenin aslî işlevini yitirdiği görülmektedir. Diğer yandan aynı soydan gelen vakıf mütevellisinin; bir süre sonra dergâhı kendi şahsi mülkü gibi görmesiyle yönetimde

verebileceği için, bu şekilde olası nakısanın önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bkz. “Tevcihat İşlemlerinde Usûl”. Umut Kaya, “Tevcih-i Cihât Nizâm-nâmeleri Hakkında Bir Değerlendirme”, 220.

⁵⁷⁶ MŞH.MMD. nr. 1772/286, 324.

⁵⁷⁷ MŞH.MMD. nr. 1743/153; 1769/265. Düstûr, Birinci Tertip/III, Matbaa-i Amire, 500-509.

⁵⁷⁸ MŞH.MMD. nr. 1735/220.

muktedir olmayan vakıf mensupları zafiyet göstermeye başlamakta ve nihayet dergâh gelirlerinin azalmasına neden olmaktaydılar. Kendi düşünceleri doğrultusunda bir yönetim isteyen ve bu sebeple evlada şart koşulan vakıflar meselesi, ayrıca zikredilmesi gereken sorunlar arasındadır.⁵⁷⁹

Niyabetle yapılan tevcihlerde yaşanan bir diğer sorun, vekaleten tevcihin yeni bir uygulama olması sebebiyle yönetimde bazı belirsizliklerin bulunmasıydı. Mesela görevden alınan şeyh çocuklarına niyabeten tevcih yapıp yapılamayacağı bilinmiyordu ve bu konuda Şûrâ-yı Devlete başvurulmuştu. Ancak diğer kararlardan mülhem olarak diyebiliriz ki; şarta bağlı olarak yönetilen cihetlerde şeyh adaylı liyakatli ve bir başka aday da yoksa, zarurete binaen bu durum müsbet karşılanmaktaydı.⁵⁸⁰

Şeyh vekilleri de birtakım zorluklarla karşılaşmaktaydı. Devlette başka memuriyeti olan ve ayrıyeten Meşihat'te niyabeten görevlendirilen tekke şeyhlerine, önceden tekke işleri verilmezdi. Ancak sonradan bunun mağduriyete neden olduğu anlaşılmış ve bu görevi yürütenlerin aslında tüm yetkilere ve haklara sahip oldukları düşünülerek İ'âşe-i Umûmiyye Müdiriyyetinden gelen erzakın aslî haliyle ve kesilmeden verileceği bildirilmiştir. Zira vekil şeyhe; tekke mührünü kullanmak, tekke muhassasatında tasarrufta bulunmak dahil diğer tüm yetkilerle görev verilmekteydi. Dolayısıyla vekil şeyhin, asaleten bu görevi yapanların tüm yükümlülüklerini omuzlaması sebebiyle; tüm haklara sahip olduğunu bilerek işini sahiplenmesi ve daha verimli olarak çalışması anlamında bu tasarruftan istifadesi sağlanmıştır.⁵⁸¹

d) *Hariçten Birine Cihet Tevcihi*

1289/1873 yılında yayınlanan Cihat Nizâmnâmesinin birinci bendinde; cihet sahibinin vefatıyla, cihetin öncelikle ehliyet ve liyakat sahibi büyük oğluna, birden fazla büyük oğlu var ve hepsi liyakat ehli ise en büyüğüne, şayet büyük oğlu bu görevi yerine

⁵⁷⁹ Mustafa Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005), 85.

⁵⁸⁰ Serdar Ösen, 19. Yüzyıl Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatında Mevlevîlik, 335-336. MŞH.MMD. nr. 1741/46.

⁵⁸¹ MŞH.MMD. nr.1742/120; 1743/47.

getiremeyecek durumda ise küçük yaştaki oğluna ve küçük yaşta birden fazla oğlu var ise söz konusu cihetin bunlar içerisinde en büyüğüne verileceği şeklindeydi.⁵⁸²

1319/1902 tarihli Meclis-i Meşâyih kararına göre ise, birden fazla ehliyet sahibi ve reşid erkek evladı olan şeyhin meşihat cihetinin hangi çocuğuna tevcih edileceğine kura çekilerek karar verileceği ve hangisine isabet ederse mazbatanın ona tanzîm edileceği belirtilmekteydi. Ancak ölen şeyhin erkek evladı yok ya da var olan evladı liyakaten bu işe ehil değil ise işte o zaman, 1870 tarihli Tevcih-i Cihat Nizamnamesinin birinci maddesine göre hükmedilecek; söz konusu cihet, ehliyet ve liyakat sahibi hariçten birisine tevcih edilecekti. Hariçten tevcihi gerektiren bir diğer durum ise; vefat eden şeyhin evlatlarından hiçbir münhal cihete muktedir olmadığına geçerliydi; 1870 Nizamnamesinin dördüncü maddesine göre, bu durumda da söz konusu cihetin hariçten birine verilebileceği hükme bağlanmıştı.⁵⁸³

Tekke şeyhinin vazifesinden el çekmesi ya da devretmesi gibi sebeplerle meşihati bırakması; evladından ya da yakın akrabasından meşihat şartlarına haiz birinin göreve gelmesini esasa bağlamaktaydı. Ancak gelen kişinin şeyhlik imtihanında başarı gösterememesi, liyakat ve ehliyet sahibi olamaması durumunda; tekke içinden veya dışından nizama uygun özelliklere sahip birinin tevcihi kabul edilmekteydi. En azından hariçten münasip birinin vekâleten tayininde bir sakınca olmadığı öngörülmekteydi. Aydın Güzelhisar-Bozdoğan kazası, Düğündernek Mahallesi Cami meşihatine mutasarrıf Mustafa Halife bin İsmail'in çocuksuz olarak vefatıyla; yerine kaza ahalisinden, liyakat sahibi arif ve meşhûr bir zat olan dersiâmdan Abdullah Efendi bin Süleyman tayin edilmişti. Bir başka kararda ise davranışlarından aklı melekisinde bir zafiyet olduğu anlaşılan ve bu sebeple emekliye sevk edilen Bahaeddin

⁵⁸² MŞH.MMD. nr. 1769/187. Talep edilen dergâh meşihatine tayin edilebilmesi için, vakıf evladının en büyüğü olduğunu ispat etmesi gerektiği bildirilmiştir.

⁵⁸³ MŞH.MMD. nr.1774/110-44. Dergah ismi belirtilmeyen tekke şeyhi Şeyh Hâlid Efendi'den münhal meşihat ile diğer cihetlerin; çocuklarından hangisine tevcih olunacağını kura yoluyla belirlenmesi ve kurada meşihat ciheti kime isabet etti ise isminin bildirilmesi talep edilmişti. Vefat eden kişinin reşit yaşta bir oğlu yoksa söz konusu cihetler kura ile küçük oğulları arasında pay edilmektedir (1319/1902). Umut Kaya, "Cihât Nizâm-nâmeleri Hakkında Bir Değerlendirme", 218-219. Düstûr, Birinci Tertip/III, Matbaa-i Âmire, 500-509.

Efendi'nin, Fındıklı Dergâhı şeyhliğine tekrar tayin talebi, bunun mümkün olmaması nedeniyle reddedilmiş ve meşihatın hariçten münasip birine verilmesi gerektiği bildirilmişti.⁵⁸⁴

Vakfiye kuralları ya da kadim teamüller, hariçten meşihat tayinini gerekli kılan durumlarda da geçerliliğini korumaktaydı. Edirne'de Saçlı İbrahim Efendi Dergâhı şeyhi Mehmet Raşid Efendi vefat edince; yerine en yakîni olarak, kızının çocuklarına niyâbeten tevcihi teklif edilmişti. Celvetî Âsitânesi postnişini Rûşen Efendi; Meşihat'ten bu şekilde bir atamanın nizama aykırı olduğunu bildirmiş; Dergâhın, Azîz Mahmud Hüdâî mensuplarına tevcih şartı bulunduğunu ve teamüllere göre bu cihetin vakfiye kurallarına uygun olarak dışardan birine tevcih edilmesi gerektiğini ifade etmişti.⁵⁸⁵

Tekke şeyhinin herhangi bir sebep ile ayrılması durumunda; nizamname gereği, başta şeyhin evladı olmak üzere yakınları ve halifelerinden münasip birinin meşihat vazifesine tayini gerçekleştirilmekteydi. Vakfiye şartları; ehliyet ve liyakate muhalif durumların, hariçten birinin meşihate gelmesini/getirilmesini müsbet bir tevcihat işlemi olarak uygulanmasına imkân tanımaktadır. Birden fazla halifenin olduğu durumlarda ise Meclis'in, içlerinden (en) ehliyetli olanı tespit ederek tevcihi ona yapması gerekmektedir (1306/1888).⁵⁸⁶

e) Ehliyet-Liyakat Meselesi

Meclis-i Meşâyihi'nin kuruluş gayesi; ehliyet ve liyakat sahibi şeyhlerin atamalarını gerçekleştirmek, nizama ve vakfiyelere aykırı atamaların önüne geçmek ve tasavvufi yaşantının tahkikan yaşanmasını sağlayarak tarikatların yozlaşmasını önlemek olarak belirlenmişti. Osmanlı devletinde toplumsal yapının önemli bir unsuru olan tekkelerde adil bir yönetimin; idari anlamda ehliyet ve liyakat sahibi bir yöneticinin varlığında kodlanmış özellikler olarak, aslî ve temel bir unsur olduğu ve belgelere de bu ifadelerle yansıdığı görülmektedir.

⁵⁸⁴ MŞH.MMD. nr. 1762/91, 25; 1764/173.

⁵⁸⁵ MŞH.MMD. nr. 1769/290-91.

⁵⁸⁶ MŞH.MMD. nr. 1764/43.

Aslına bakılırsa ehliyet ve liyakat, hiç şüphesiz başta mesleki alanlar olmak üzere tüm ilişkilerde önemli bir unsurdur. Ancak riyaset ehlinde bulunması gereken ilim, adalet, ehliyet ve liyakat gibi önemli değerlerin, emri altındakilere şümulüne binaen daha da anlam kazandığı ve ehemmiyetli olduğu bilinmektedir.⁵⁸⁷

Alınan kararlarda sorumsuzluğun ve kaosun oluşmaması için gerekli olan merkezi otorite ihtiyacı, işleyiş esnasında daha da belirginleşmiş ve ortaya çıkmıştır. Meclis, hassaten Meşihat makamına halel getirecek ahvalden özellikle uzak durulması için dikkatli ve titiz davranılması gerektiğini bildirmiş, tekkeden sorumlu şeyhin liyakat, ehliyet ve yaşam tarzı olarak bu makama muvafık biri olması üzerinde bilhassa durmuştur. Aziz Mahmud Hüdâî Dergâhı şeyhi Rûşen Efendi'nin vefatıyla, yerine tayinine karar verilen biraderi Şehabeddin Efendi'nin yeterli şartlara haiz olmaması sebebiyle, Meclis-i Meşâyih Reisi Tevfik Efendi meşihate tensip kararını imzalamamıştır. Şehabeddin Efendi, uzun görüşmeler sonrası ve ancak teamüllere binaen meşihate tensip edilebilmiştir.⁵⁸⁸

Tekke tevcihlerinde ehliyet ve liyakat içinde serdedilebilecek başlıklar; birçok aşamadan geçilerek belirlenmiş ve her biri özel durumlar da göz önünde bulundurularak sonuca ulaştırılmaya çalışılmıştı. Ehliyet ve liyakatten kastedilenin; dergâhın mensûb olduğu tarîkten müstahlef olunması, tevcihi yapılacak tekkenin tarikinden tasdikli bir icazetnamenin ve ehliyetini gösteren imtihan varakasının bulunması, hüsn-ü ahlak sahibi ve aynı zamanda tekkeyi idareye muktedir bir karaktere sahip olunması demektir. Bütün bu aranılan şartlar, ehliyet ve liyakat sahibi olmanın içine derç edilen özellikler cümlesindendi. Bir diğer ifadeyle görev yapılacak

⁵⁸⁷ Zira bu aynı zamanda; bir yöneticinin şer'an tayin edilen cezaları uygulayabilmesi, idare ve sevki, asabiyet ve dehanın keyfiyetlerini bilmesi, dini koruması, devlet ve milletin maslahat ve menfaatlerini göz önünde tutarak maiyyeti altındakileri idare edebilme basiret ve salahiyetine sahip olabilmesi anlamlarına da gelmektedir. İbn-i Haldun, *Mukaddime I-II*, (Yay. Haz. Arslan Tekin). (İstanbul: İlgi-Kültür Sanat Yayıncılık, 2013), 745-747.

⁵⁸⁸ MŞH.MMD. nr. 1770/206, 207. Bu konu, "Tevcihat" bahsinde ele alınmıştır.

mekânın şartlarına uygun özelliklere bizatihi haiz olarak gelmek, görevin gerektiği üzere ifasına imkân tanınması anlamında önemliydi.⁵⁸⁹

Tekkelerde ehliyet ve liyakat özelliklerine sahip olmanın gereklerinden olan ve içiçe bir anlam ifade eden bazı özellikler bulunmaktadır; tekke şeyhinin dini bilgiler konusunda zayıf veya itikadının bozuk olması, şariat ve tarikat kurallarına aykırı tutum ve davranışlarda bulunması, yapılan imtihanlarda gerekli yeterliliğe haiz olmaması bunlar arasında sayılabilir. Bu tür nakisası bulunan şeyh adaylarına meşîhatin tevcih edilmemesi gerektiği, nizamname ve talimatnamelerde belirtilmiştir.

Tekke şeyhi ile ilgili şikayetler, sorumluluğu ve makamı itibarıyla daha öncelikli ele alınmış hem süreç hem de sonuç olarak dikkatle takip edilmiştir. Bu sebeple, gerektiğinde tahkikin takibi; bazen de takibin tahkiki yapılmıştır. Nitekim Biga Sancağı Saraycık karyesi İnci Baba Dergâhına vekil tayin edilen Şemsi Efendi'ye kötü hal ve tavırları sebebiyle verilen ihraç kararının yerine getirilmediği anlaşılmış; tahkikat yapılması ve neticenin bildirilmesi talep edilmişti.⁵⁹⁰

Kararların ehliyet ve liyakate uygunluğu; Meclis'e intikal eden olaylardan, verilen hükümler ile kararlarda kullanılan dilden de anlaşılmaktadır. Tevcihat işlemlerinde, şeyhin ehliyetli ve liyakatli olmasının kararlarda vurgulanması bunu teyid etmektedir:

“...Ehliyet ve liyâkati olmadığından...”, “...ehliyetsizliği cihetiyle...”, “...ehliyetsiz bulunduğu beyanıyla...”, “...ehliyeti de bulunmadığından...”, “...isbât-ı ehliyyet edene tevcihi usûl ve nizâmı iktizâsı gereğince...”, “...ehliyeti zâhir ve nümâyân olan...”, “... ehliyet ve kifâyetini beyândan ibâret olunmağla...”, “...icrâ edilen

⁵⁸⁹ Tevcihi yapılacak kişilerin tensibinden evvel, meşîhat vazifesini ifaya ehliyeti olup olmadığı ve bahsedilen dergâhta şimdiye kadar hangi tarîk üzere âyîn icrâ edilmekte ise mazbatasıyla beyânı istenmişti. Vekaleten yapılan tayinlerde dahi vekil şahsın ehliyetli olması şartı aranmış ve uygun görülmeyenlerin tevcihi yapılmamıştı. Edirne'de İbrahim Paşa Dergâhının şeyhi çocuksuz olarak vefat edince, yerine “erbâb-ı ehliyyet ve iktidardan” olduğu ifade edilen Mehmed Kâzım Efendi'nin tevcihi uygun görülmüştü. MŞH.MMD. nr.1764/ 13-50; 1734/55; 1765/11, 82; 1770/661.

⁵⁹⁰ Bu anlamda Meclis-i Meşâyih hiçbir şeyhi görevden almamıştır şeklinde serdedilen iddiaların doğru olmadığı görülmektedir. Aşağıda verilen tabloda muhtelif kusurları nedeniyle meşîhatten azledilen şeyhlere ait örnekler bulunmaktadır. BOA.DH.MKT. 1906/24. MŞH.MMD. nr.1734/57.

imtihânında meşihat vazîfesini îfâya ehliyeti müstebân olmuş...”, “...hangi tarafın ehliyeti tahakkuk eder ise ona tevcihi...”, “...imtihânı bi'l-icrâ meşihat vazîfesini îfâya ehliyet ve kifâyeti anlaşılmış olmağla...”⁵⁹¹

Her dönemde olması ihtimali tartışılan ve hatır-gönül adına yapıldığı düşünülen görevlendirmeler konusu, Meclis gündeminde ve kararlarda ifade olarak yerini almıştır. Nitekim Manisa'da Halvetî Dergâhı meşihatının Bidâyet Mahkemesi azası Cevdet Efendi'ye tevcihi hakkında verilen i'âm ve mazbatanın, müftü efendinin hatırına binâen ve imtihan yapılmadan verildiğine dair yapılan şikâyet üzerine; bu durumun nizamen uygun olmadığı ve yapılacak imtihanda kim başarılı olur ise meşihate onun tayin edilmesi gerektiği ifade edilmişti. Sonuçta tevcih, imtihanla ehliyeti belirlenen kişiye verilerek konu şüpheden arındırılmıştı.⁵⁹²

Şeyhin vefatıyla ehliyet sahibi olmadığı için görev verilemeyen büyük evladın yerine; meşakkatli bir süreç olmasına rağmen, niyabeten ya da vekaleten yetiştirilmek suretiyle küçük evlad üzerinde emek sarfedildiği görülmektedir. Çocuk şeyhlerin liyakat tesbitinde; vekil bir şeyh gözetiminde rüşde erişinceye kadar adayın eğitilmesi; rüşde eriştikten sonra ise imtihan edilmesi liyakat tesbiti için gerekmektedir. Yaşları küçük olan ve kendilerine niyabeten veya müştereken meşihat tevcih edilenler arasında tercih yine imtihânda ehliyetini en çok isbât edenden yana kullanılmaktaydı.⁵⁹³

Ehliyet sahibi şeyh atanması kadar bunun kadar önemli bir diğer durum liyakaten seçilen bu şeyhlerin görevlerinde desteklenmesidir. Vazifesini bihakkın ifa edenlerin taltif edilmesi ve yüreklendirilmesi haklarında çıkan asılsız iddialarda tahkikat yapılması, hak ve hakikatin tecellisi anlamında ehemmiyetlidir. Liyakat ehli olduğu ve görevini güzellekle îfâ ettiği bilinen Hacı Bektâş-ı Velî Dergâhı postnişini Yahya Efendi'nin istifasının kabul edilmeyip bilakis taltif edilmesi ve daha önemlisi söylentilerle hüküm verilmemiş olması, bu anlamda verilebilecek bir örnektir. Zira emanetin ehline verilmesi kadar onun korunması ve bilgisizliğe kurban edilmemesi de bir o kadar mühimdi. Azli istenen Bâlî Efendi Dergâhı şeyhi Ahmet Efendi ile ilgili

⁵⁹¹ MŞH.MMD. nr.1770/05, 06, 28, 30, 38, 60, 64, 100; 1769/001; 1772/13-35; 1774/01, 04, 07, 27, 28; 1775/06, 13, 14.

⁵⁹² MŞH.MMD. nr. 1773/16; 1765/22.

⁵⁹³ MŞH.MMD. nr.1770/28, 06.

yapılan tahkikatta da görevini en güzel şekilde ifa ettiği anlaşılmış, herkesçe bilinen bu gerçek doğrultusunda, meşihatten alınmasının mümkün olmadığı ifade edilmişti. Yerine teklif edilen dergâhın eski şeyhi ve kardeşi Cemal Efendi'nin ise idâredeki yetersizliği sebebiyle tayininin mümkün olmadığı ifade edilerek talebi geri çevrilmişti. Liyakat tesbitinde ehil olanla olmayanı ayıklamak ehliyetli olana sahip çıkmak; tesis edilen liyakatin devamı anlamında bir değer taşımaktadır (1312/1895).⁵⁹⁴

Defterlerde; şeyhlerin ve muhtelif cihetlere tayin edilenlerin, görevde vukufiyeti anlamında bulunması gereken ehliyet ve liyakat özelliğinin, yukarıda bir kısmı verilen ve konuyla ilgili olan daha birçok örneği bulunmaktadır:

Tablo 3.3: Ehliyet ve Liyakatle İlgili Karar Örnekleri

	KONU	KARAR
1	Gebze'de uzun süredir kapalı olan Gazi Çoban Mustafa Paşa Dergâhı meşihatinden azledilen Bekir Efendi'nin görevine iade talebi;	Bekir Efendi, meşihate ta'yîn edildiği hâlde, <i>bir def'a bile vazîfesini ifâ etmediği</i> anlaşıldığından, talebinin reddedilmesi ve meşihatın uhdesinden alınması (1306/1889). ⁵⁹⁵
2	İstanbul Mahmutpaşa'da Çaylak Baba Dergâhı postnişîni Ebûbekir Efendi'nin vefatıyla, yerine nizamen meşihate gelmesi gereken büyük evlatları <i>ehliyetsiz olduğu için</i> kendilerine görev verilmemesi;	Şeyhin büyük oğullarının <i>ehliyetleri görülemediğinden</i> ; küçüğü reşid-bâliğ oluncaya ve <i>liyâkate erişinceye kadar</i> , Abdüllatif Efendi'nin niyabetinde meşihat görevinin küçük evladına tevcihi (1298/1881). ⁵⁹⁶
3	Eyüp'te Sertarikzâde Mehmet Emin Efendi Dergâhı şeyhi Hacı Ali	<i>Yapılan imtihan sonucu ehliyeti belirlenen</i> Hâfız Mehmed Raşid

⁵⁹⁴ MŞH.MMD. nr.1772/55-82.

⁵⁹⁵ MŞH.MMD. nr. 1769/245-26.

⁵⁹⁶ MŞH.MMD. nr. 1762/32.

	Efendi'nin vefatıyla yerine, oğlu Hâfız Mehmet Raşid Efendi'nin başvurması;	Efendi'nin meşihate tevcih edilmesi (1304/1887). ⁵⁹⁷
4	Ankara Hacı Bayrâm-ı Velî Dergâhı meşihatine tayinle ilgili Mehmet Tayyib Baba ile Abdülhamid Baba arasında yaşanan sorunun çözümü ulaştırılması;	Tayyip Baba'nın meşihat için gerekli olan aslah, erşed ve ekber evlâddan olmaması ve ayrıca <i>ehliyet ve liyâkati bulunmaması</i> nedeniyle meşihatın uhdesine tevcihinin uygun görülmemesi (1304/1887). ⁵⁹⁸
5	Salkımsöğüd'de Aydın Dergâhı şeyhi Fehmî Efendi'nin, Sultanahmed civârında Firuzağa'da <i>hayal (Karagöz-Hacivat) oynatması</i> ve bazı münasebetsiz adamlar ile <i>eğlence yaptığı</i> ihbarının alınması;	Tekâyâ Müfettişliğince, bu kişinin <i>meşihat vasfına aykırı hallerinin</i> diğer meşâyihin haysiyetini ihlâl edeceği; bu nedenle meşihatten menedilerek durumun Zaptiye Nezâretine bildirilmesi (1304/1887). ⁵⁹⁹
6	Abdüsselâm Dergâhı şeyhi Yahya Efendi'nin <i>meşihate yakışmayan uygunsuz tavırlarda</i> bulunması;	Yahya Efendi'nin ahvâlinden dolayı nefsinin ıslah edinceye kadar vazîfeden el çektirilmesi ve <i>yerine liyakatli bir vekil</i> tayin edilmesi (1305/1888). ⁶⁰⁰
7	Tokat'ta Ali Paşa Camisi meşihat mutasarrıfı Mehmet Efendi'nin vefatıyla, yerine ehliyet ve liyakati olmayan oğlu Ömer Efendi'nin tayini.	Esnaf olan Ömer Efendi'nin <i>meşihate ehliyetinin olmaması nedeniyle</i> Hacı Hasan Efendi'nin ona vekâlet etmek üzere tayin edilmesi (1306/1889). ⁶⁰¹

⁵⁹⁷ MŞH. MMD. nr. 1769/26.

⁵⁹⁸ MŞH. MMD. nr. 1769/30-31

⁵⁹⁹ MŞH.MMD. nr. 1769/59-64.

⁶⁰⁰ MŞH.MMD. nr. 1769/191-164.

⁶⁰¹ MŞH.MMD. nr. 1769/206.

8	Hüseyin Paşa Zâviyesi zâviyedârlığına, Şeyh Sâdık Efendi'nin başvurması;	Şeyh Sâdık Efendi'nin <i>liyakatsizliği nedeniyle</i> , meşihatın Şeyh el-Hâc Mehmed Efendi uhdesine tevcihi (1301/1884). ⁶⁰²
9	Balçık kazâsında Akyazılı Dergâhının tevliyet ve zâviyedârlık cihetlerine mutasarrıf olan ancak <i>ehliyetsizliği belirlenen</i> Hüseyin Hüsnü Efendi'nin durumu;	Hüseyin Hüsnü Efendi'nin <i>ehliyetsizliğinden dolayı azledilmesi</i> ve bu görevin amcası Eyüb Efendi'ye tevcih edilmesi (1303/1886). ⁶⁰³
10	Bursa'da Numaniye Dergâhı şeyhi Ahmet İzzeddin Efendi'nin vefatıyla meşihatın boş kalması;	Meclisce yapılan imtihânda <i>ehliyeti belirlenen</i> şeyhin oğlu Mehmed Arif Efendi'ye meşihatın tevcih edilmesi (1307/1890). ⁶⁰⁴
11	Denizli Sûfî Han Zaviyesi Meşihat mutasarrıflarının vefatıyla, meşihati usûlen beraber yürütmesi gereken Şerif Ali'ye verilmesi gerekse de Şerif Ali'nin <i>görevini yapmaması</i> nedeniyle hissenin kendisinden alınması talebi;	Meşihatın bahsedilen sebeplerle Şerif Ali'den alınıp, cihetlerin <i>nizâma uygun</i> bir şekilde birleştirilmesi ve <i>meşihatın, ehliyet ve liyâkati tahakkuk</i> eden Ahmed Halîfe'ye tevcih edilmesi (1298/1881). ⁶⁰⁵
12	Hacı Bektâş Velî Dergâhı şeyhi Yahya Efendi'nin Dersaadet'e giderken vekil bıraktığı M. Ali Baba'nın <i>görevini layıkıyla yapmaması</i> ;	Dergâha vekalet eden Mehmed Ali Baba'nın vekillikten <i>azledilmesi</i> ve <i>dergâhtan ihracına</i> karar verilmesi (1300/1882). ⁶⁰⁶

⁶⁰² MŞH.MMD. nr. 1763/13-118.

⁶⁰³ MŞH.MMD. nr.1764/12-4.

⁶⁰⁴ MŞH.MMD. nr.1770/20-18.

⁶⁰⁵ MŞH.MMD. nr. 1762/ 28-19

⁶⁰⁶ MŞH.MMD. nr. 1762/38.

13	İstanbul'daki tekke ve zâviyeleri gezerek şeriate ve tarikate muhalif durumları bildirmek üzere müfettiş tayin edilmesi;	Müfettişliğe <i>ehliyet, kifâyet ve istikametleri sebebiyle</i> Hacı Muhtar Efendi ve Ahmed Efendi'nin ittifak üzere seçilmeleri (1304/1886). ⁶⁰⁷

Kaynak: Meclis-i Meşâyih Defterleri

3.1.5. Mevlevî, Nakşî Tekkelerinde Meşihat Tevcihleri

Meclis-i Meşâyih defterlerinde şeyh seçim ve değişimiyle ilgili iki tarikatın farklı uygulamaları bulunmaktadır; bunlardan ilki Mevlevîlik, ikincisi ise Bektaşî tekkelerinin meşihat tevcihlerini de üstlenen Nakşîlik ile ilgilidir.

Meclis-i Meşâyih Nizamnamesinde; bütün tekke ve zaviyelerin meşihat tevcihi ve azil işlemlerinin Meclis-i Meşâyih'e ait olduğu; Mevlevî meşihati ve tevliyet cihetlerinin ise Konya'daki Çelebi Efendilerin icazetnameleriyle yapılacağı belirtilmişti.⁶⁰⁸

Mevlevî tekkelerine yapılan atamalarda ilk söz sahibi Merkez Tekke olarak kabul edilen Konya Âsitânesiydi. Âsitâne tevcihi ise, diğer Mevlevîhâne postnişinlerinin istekleri doğrultusunda gerçekleştirilmişti. Mevlevî tarikatında meşihat tensibine ait tevcih işlemleri; Şeyhülislamlık, Evkâf Nezâreti ve Sadaret arasında yürütülmüştü. Tevcih ve icazetnamelerin tahakkuku Çelebi Efendiler tarafından; berat tanzimi ise Evkâf Nezâretince yapılmaktaydı. Mevlevî şeyh tevcihleri, Meclisce yapılmadığı ve ilgili kararlar Meclis-i Meşâyih bünyesinde değil Merkez Âsitânede muhafaza edildiğinden, tüm işlemler buraya yönlendirilmiştir. Bu sebeple, Mevlevî tarikatının İstanbul ve Taşra tevcih belgeleri, sehven Meclis-i Meşâyih'e gitse dahi Meclis tarafından kabul edilmemiş ve tekrar Konya Asitanesine gönderilmiştir. Kasımpaşa Mevlevîhanesi postnişinliğine talip olan müteveffa şeyhin evladına ait dilekçe de aynı sebeple, Konya'ya havale edilmiştir. Mevlevî dergahlarıyla ilgili müzakereye neden olan sorunlarda ise; Kuyûd-ı Vakfiyye İdaresinden ya da başkaca bir birimden

⁶⁰⁷ MŞH. MMD. nr. 1769/06.

⁶⁰⁸ MŞH.MMD. nr. 1779/39-30.

gönderilen vakfiye ve deruhde kayıtları ise Meclis-i Meşâyihe teslim alınmış ve burada muhafaza edilmiştir.⁶⁰⁹

Mevlevîhanelerin meşihat tensibinin özerk tekke statüsünde icrası, Meclis-i Meşâyihiin kurulmasıyla gelmiş bir yenilik değildir. Hilâfet Hatt-ı hümayunu gereğince, önceden beri bütün Mevlevî dergahlarının Çelebi Efendilerin fermanıyla gerçekleştirildiği, Mevlevîliğe bağlı tekke ve zaviye meşihatlerinin Mevlevî Âsitânesinde bulunan Çelebilerin icazetnameleriyle tasarruf altına alındığı ve Meclis-i Meşâyihe gelen belgelerin, ekleriyle birlikte Çelebi Efendilere sevk edildiği Meclis-i Meşâyihi kararlarında da belirtilmişti (1883). Tevcîh-i Cihat Nizamnamesi'nin on ikinci maddesinde de Mevlevîhâne meşihatleri önceden beri bir istisna olarak Konya Âsitânesinde bulunan Çelebi Efendilerin icazetnameleriyle tasarruf olunmaktadır ve diğer sair hususlar da yine onlara havale edilmektedir, denilmekteydi. Mevlevîhaneler, Meclis-i Meşâyihi Nizamnamesinden de istisna tutulmuştu.⁶¹⁰

Mevlevî tevcihleri ile ilgili birtakım soruların oluşması, bazı konularda Meclis-i Meşâyihiin görüşüne ihtiyaç duyulması ve Meclis'in müdahalede bulunmasına neden olacak sorunların yaşanması, Mevlevîhanelerin aslında tam anlamıyla yönetimde özerk olmadığı ve birtakım karışıklıkların yaşandığını gösteren işaretlerdi. Tevcihatın, Çelebi Efendiler tarafından mı yoksa Meclis-i Meşâyihi tarafından yapılacağına dair oluşan farklı görüşler ve sorular nihayetinde; Mevlevî tekkelerinin Çelebi Efendi tarafından tevcih salâhiyetinin neye istinaden olduğu, Meclis-i Tedkîkât-ı Şer'îyye'ye soruldu. Bunun üzerine çıkan kararda:⁶¹¹

⁶⁰⁹ Nitekim Üsküdar Mevlevîhanesi postnişinliğine talip olan Mehmet Raif Efendi'nin Meclis-i Meşâyihe verdiği arzuhali iade edilmiştir. MŞH.MMD. nr. 1779/03-19; 1762/85, 78, 101; 1738/171; 1734/94.

⁶¹⁰ Üsküdar Mevlevîhanesi postnişinliğine talip olan Mehmet Raif Efendi'nin Meclis-i Meşâyihe verdiği arzuhale Mevlevî dergâhı meşihat tayinlerinin; "...mine'l-kadîm umûm Mevlevî dergâhları bâ-fermân-ı âlî çelebi efendiler hazerâtına müvecceh olmağla..." İfadesiyle, öteden beri Çelebi efendiler tarafından yapıldığı ve oraya başvurusu gerektiği bildirilmiştir. Bu tarz kararlarda özellikle "öteden beri, eskiden olduğu üzere" vurgusuyla bunun kadim bir teamül ve Meclis-i Meşâyihi aşkın bir durum olduğunun altı çizilmiştir. MŞH.MMD. nr.1734/94; 1762/49, 59, 78, 101, 102; 1735/241; 1779/03-19.

⁶¹¹ MŞH.MMD. nr.1758/50.

Mevlevî tarikatının İstanbul ve Taşra'da bulunan dergâhlardan birinin şeyhi vefat ettiği ve meşihat münhal kaldığında, diğer Mevlevî tekkeleri de dahil olmak üzere, tevcihin Çelebi Efendiler tarafından yapılacağı belirtilmiştir. Karahisar Mevlevîhanesi şeyhi Celaleddin Efendi'nin vefatıyla ilgili muamele dergâh Taşra'da olduğu için Encümen-i Meşayih'e gönderilmek istenmiş ancak dergâh bir Mevlevîhane olduğu için, Meclis-i Meşâyih Nizamnâmesi gereği atama yapılacağı ifade edilmişti. Bu durum, Taşra'da da tevcihin Mevlevî Asitanesince yapılacağı ve Meclis-i Meşâyih'in buna karışmayacağı anlamını taşımaktadır (1336/1918).⁶¹²

Mevlevî meşihat tayinleri kendi içinde müstakil olarak belirlense de azil ve nasb gibi güçlü bir Merkezi otoriteye ihtiyac duyulduğunda; talebe ve ihtiyaca binaen, yetkili organ olarak Meclis-i Meşâyih'in devreye girdiği ve bir üst çözüm mercii olarak pozisyon aldığı görülmektedir. Bu gereksinim, bazen doğrudan Meclis tarafından bazen de ilgili kişilerin talepleri doğrultusunda belirlenmiştir. Nitekim Tokat Mevlevîhanesi postnişini Abdülhadî Efendi'nin kötü hallerinden şikayetle ve yerine daha düzgün birinin getirilmesi maksadıyla, birçok kişi tarafından verilen arzuhal Asitane'ye değil, Meclis'e gönderilmiştir.⁶¹³

Hülasa, yaşanan birçok hadise sonunda verilen arzuhaller, sorulan sorular, üstesinden gelinemeyen muhtelif sorunlar ve yaşanan birtakım belirsizlikler nedeniyle; yapılan itirazlar neticesinde kesin ve net bir ifade ile Mevlevî tekkeleri ile ilgili nihaî karar verilmişti.⁶¹⁴

- Bütün Mevlevî dergâhlarının meşihat ciheti, Çelebi Efendilerin vazifelerindendir. Mevlevîhane postnişinliği tayinleri, Çelebi Efendinin teklifiyle gerçekleşmektedir.
- Şûrâ-yı Devlet kararı sadece azil ile tayinlerin Fetvâpenâhiye arz edilmesi durumlarında gerekmektedir ancak Mevlevîhane postnişinliği tayinleri, Çelebi Efendinin teklifiyle gerçekleşmektedir yani eskiden var olan uygulamaya devam edilecektir.

⁶¹² MŞH.MMD. nr.1762/06, 78, 102.

⁶¹³ MŞH.MMD. nr. 1765/03; 1759/08; 1764/106.

⁶¹⁴ MŞH.MMD. nr.1756/28-2; 1757/81-4; 1762/20, 22; 1779/39.

Mevlevî tekkeleri her ne kadar kendi içinde müstakil olarak addedilse de tayin, azil ve nasb vs. işlemler sebebiyle, Meclis-i Meşâyihle yazışmalar ve iletişim devam etmiştir. Mevlevî tekkeleri ya da mensuplarının Meclis işlerinde görev almaması gibi bir durumdan bahsedilemez zira gerektiğinde Mevlevî şeyhlerinden Meclis-i Meşâyih azası olarak ataması yapılanlar olmuştur. Nitekim Meclis-i Meşâyih üyesi Abdülbâki Efendi memuriyetten alınınca yerine Halep Mevlevîhanesi şeyhi Remzî (Akyürek) Efendi tayin edilmiştir.⁶¹⁵

Geç dönem kararlarında yaşanan bir hadise üzerine Afyonkarahisar Mevlevîhanesi şeyhinin şahsında alınan bir karar oldukça dikkat çekicidir ve son dönemde Mevlevîhaneler ile ilgili bazı imtiyazların yavaş yavaş azaldığına dair önemli bir örneği teşkil etmektedir. Kararda; Meclis-i Meşâyih Nizamnamesi hükümlerinin tüm tekkelerde olduğu gibi Mevlevîhanelerin meşihat cihetleri için de geçerli olduğu (1337/1918); Mevlevî tekkeleri ve şeyhlerinin de diğer tekkeler gibi Meclis-i Meşâyih'e tabi ve nizamname ahkâmına uymaya mecbur oldukları ifade edilmiştir (1337/1919). Ancak Mevlevîlere ait özerk tevcihat hakkının yine Meclis Nizamnamesi dahilinde bir karar olması nedeniyle devam ettiğini görülmektedir.⁶¹⁶

Mevlevîhaneleri aşan ve tarafsız bir üst yönetimin bilgisine ihtiyaç duyulan konular ve Mevlevîhanelerde yaşanan sorunlar; başta Meclis-i Meşâyih olmak üzere, Evkaf Nezaretine de intikal edebilmekteydi. Meclis, Mevlevî tayin hareketlerinin dökümü ile gerektiğinde vakıf gelirleriyle ilgili yazışmaları incelemek üzere Âsitaneden talep edebilmekteydi (1333/1915). Gelen evraklar, ilgili birimlere aktarılmakta ya da paylaşılmaktaydı. Kulekapısı Mevlevîhanesi postnişininin, dergâh bahçesine yaptığı müdahaleden men edilmesi için Evkaf Nezareti, Meclis-i Meşâyih'e tezkire göndermişti (1313/1895). Galata Mevlevîhanesi postnişinininden şikayetçi olan ve Evkaf Nezaretine başvuran bir şahsın talebi, sorunun çözüme ulaştırılması için Meclis-i Meşâyih'e sevk edilmişti.⁶¹⁷

⁶¹⁵ MŞH.MMD. nr.1767/19; 1759/62; 1779/43.

⁶¹⁶ MŞH.MMD. nr.1742/169; 1739/91.

⁶¹⁷ Yapılan incelemede şikâyet eden şahsın kendisi haksız bulunmuş ve meşihatın usûle uygun olarak Vahid Çelebi'ye tevcihi gerçekleşmişti (1302/1885). Antalya Mevlevîhanesi

Mevlevîhanelerin bahsettiğimiz özerk yapısı, geç dönemler için de geçerlidir. Mevlevî tekkeleri ile ilgili Meclis-i Meşâyih tarafından 1338/1920’da çıkan karar da yine aynı şekildedir. Bu demektir ki; tekkeler genelinde yaşanan değişimler, Mevlevîliğin bu özel yapısına dokun (a)mamıştır. Ancak, askerlik gibi devlete ait işlerde ve özellikle de olağanüstü durumlarda Mevlevîhanelerin muafiyetinin söz konusu olmadığını söylemek gerekir.⁶¹⁸

Nakşî tarikatı meşihat tevcihleri, Meclis-i Meşâyih kuralları çerçevesinde yapılmıştır. Özellikle XIX. yüzyılda artan ve gözle görülen bir popülariteye sahip olan Nakşîbendilik, diğer tarikatlar gibi kendi adab ve usulü muvacehesinde hizmetlerini yürütmüştür. Nakşî tayinlerinde yaşanan en önemli farklılık, Bektaşî tekkelerine de imtihanla Nakşî şeyhlerin atanmış olmasıdır. Bu sebeple Nakşî tekkeleriyle ilgili tevcihat işlemlerinden bahsederken, Nakşî tarikatine devredilen Bektaşî tekkelerinin Nakşîliğe tahvili ve burada meşihat işlemlerinin nasıl yürütüldüğünü belirtmek gerekir.

1826’da Yeniçeri Ocağının ilgasıyla Bektaşîliğe ait kapatılan 86 tekkenin kapısına kilit vurulmuş; ancak II. Mahmut’un vefatından sonra illegal olarak Bektaşîler faaliyetlerine devam etmişti. 1241/1826 yılında II. Mahmud tarafından tüm Bektaşî dergahlarının halk nezdindeki hizmet ve faaliyetleri Nakşî dergahlarına tahvil edilmiş; ordu üzerindeki tüm tasarrufları ise Mevlevîliğe devredilmişti. İki yıl sonra Nakşî âyini yapılması zaruri tutularak on yıl sonra bir kısmına Nakşîbendi, bir kısmına da Kadirî ve Bedevî postnişînleri atanmıştı. Bektaşî tekkeleri, türbeye tahvil edilmiş ancak Bektaşî ünvanını kullanmalarına bir yasak getirilmemişti. Bektaşîliğin ilgasıyla Merkez Kırşehir Hacı Bektaş-ı Velî Hankahı ve diğer Bektaşî tekkelerine Nakşî usûl ve ezkârı îfâ edilmek üzere Nakşî Meşihat imtihanı yapılan şeyhler atanmıştır. Şeyhin ehliyet ve kifâyeti, Cihât Nizâm-nâmesine uygun bir imtihanla gerçekleşmiş ve

postnişînliğinden haksız yere azledildiğini belirten Hüsameddin Efendi Meclis-i Meşâyih’e başvurmuş ancak dilekçesi ilgili Çelebi Efendiye havale edilmişti. Halep Mevlevîhanesi şeyhi olan amcasının vefatıyla yerine kendisinin geçmesi gerektiğini söyleyen ancak talebi karşılanmayan Ali Efendi, bu durumu Âsitane’ye değil Meclis-i Meşâyih’e şikâyet etmişti. MŞH. MMD. nr. 1734/50, 94; 1758/54a; 1762/101; 1764/166, 168.

⁶¹⁸ MŞH. MMD. nr. 1756/28; 1758/54.

vakfiyesi de bu şekilde tescillenmiştir.⁶¹⁹ Nitekim Ankara Bektaşî tekkesine atanan Şeyh Hasan Efendi'nin Kırşehir Hacı Bektaş Veli Hankahı postnişinliğine tevcihi gerçekleşmiş ve tensip kararı, Takvim-i Vekayi'de ilan edilmiştir.⁶²⁰

Bektaşî tarikatı yasaklandığı ve bu tekkelere ait meşihatler Nakşî dergahına devredildiği için, bu tekkelerle ilgili arzuahaller dikkate alınmamıştır. Nitekim İzmir Katipoğlu civarında Bektaşî namına tekke açılması talebine; irade-i seniyyeye istinaden yasak olduğu ifade edilerek reddedilmiştir (1883/1300). Bektaşî tekkelerinde artık Nakşî zikri icra edileceğinden, dedebabalık iddiasında bulunanların bir daha dergâha alınmaması ve muhasebesinin de Evkaf Nezaretince tedkik edilmesine karar verilmiştir.⁶²¹

Bektaşî tekkeleri diğer tekkeler gibi Meclis-i Meşâyih çatısı altında konumlandırılan bir tarikat olmuştur. Bu tekkeler münhal kaldıkça, Meclis diğer tekkelere uyguladığı prosedür çerçevesinde Nakşî şeyhleri tayin etmiş ancak Bektaşî şeyhlerinin göreve getirilmemesine dikkat etmiştir. Taşrada ise, Hacı Bektâş-ı Velî Dergâhı meşihati için

⁶¹⁹ Hacı Bektâş-ı Velî Dergâhı Nakşî Meşihati için imtihan yapılması kararı. MŞH.MMD. nr.1761/27, 29; 1759/13-555. Sünuhiyye şeyhlerinden ve Nakşibendî tarikatı hulefasından Mehmed ez-Zevîy Efendi'nin Kırşehir'deki Hacı Bektâş-ı Velî Dergâhı meşihatine tayin edilmiştir. MŞH.MMD. nr.1739/127.

⁶²⁰ Sezaî Küçük, "Mevlevîlik", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, 514. İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*, 368. Maden, "Meclis-i Meşâyih Kararlarında Bektaşîlik ve Bektaşî Tekkeleri", *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşîlik Sempozyumu*, 163. Sezaî Küçük, "Mevlevîlik", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, 514; Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, 279-309. 1826 yılında başta Bektaşî tekkeleri olmak üzere, şeyh tayinlerindeki tasarrufun devlet kararıyla tahakkuk etmesi, bu değişimin köklü ve yaygın olmasına neden olmuştu; zira bu tarikate ait tüm vakıf, emlak ve araziler, irâde-i seniyye gereği kamulaştırılmıştı. Bektaşîlerin tepki olarak, bazı tekkelere kendilerinin olduğu iddiasıyla el koymaları meşihat farklılıklarına ve ayrıca mahkemeye kadar uzanan sorunların yaşanmasına neden olmuştu. Mustafa Kara, "*Sufi Bursa/Bursa'da Tasavvufî Kültür*", 24. MŞH.MMD. nr.1779/64. Hülya Küçük, *Ana hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, 4. bs., (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 331. MŞH.MMD. nr.1773/46, 80; 1741/120; 1762/48; 1761/29/6; 1759/13; 1739/127; 1742/88, 77, 188.

⁶²¹ MŞH.MMD. nr.1764/176; 1762/47, 49.

bulunan mahalde bir talip varsa, mahalli Encümen-i Meşâyihî tarafından muamelesinin yapılmasını; Encümen yok ise Meclis'e bildirilmesini istemiştir.⁶²²

Bektaşî dergâhları hakkında 1241/1826 târihinde çıkarılan fermân ile, ilga edilen bütün Bektaşî dergâhlarına ait zâviyedârlık cihetlerinin bu tarikatten alındığı ve sadece türbedârlık ve imâmet ve hitâbet cihetleri varsa yalnız o cihetlere tevcih yapılabileceği ifade edilmişti. Bu sebeple Bektaşî tekkelerinde, Nakşîbendî usûl ve âyîni icrâ edilmesi için ehil birinin türbedâr olarak tayîn edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Merdivenköy Bektaşî Tekkesi zaviyedarlığının; türbeye tahviliyle (1339/1921) artık bir türbedarın tevcih edilebileceği belirtilmiş ve bu göreve İsmet Efendi getirilmiştir. Ayrıca fermân hükümlerine aykırı yapılan tüm işlemlerin ve verilen berâtların yeniden düzenlenmesi gerektiği zira sadece türbedârlık olarak ve Nakşî âyîni icrâ etmek üzere bir tevcihin yapılabileceği ifade edilmiştir.⁶²³

Bektaşî tekkeleriyle ilgili: ⁶²⁴

⁶²² MŞH. MMD. nr. 1761/46-4.

⁶²³ Merdivenköy Şahkulu Dergâhı Şeyh vekili İbrahim Efendi, görevinden istifa etmiş ve yerine Tefvîk Efendi tayin edilmişti (1334/1918). Ancak daha sonra, Merdivenköy Şahkulu Sultan Türbe ve Zaviyesi türbedarlık ciheti Ahmed İsmet Efendi'ye tevcih edilmiştir ancak zaviyedarlık ünvanı türbedarlığa tahvil edildiği için, artık kaydı bu şekilde yapılmıştır (1337/1919). MŞH.MMD. nr.1776/73; 1757/39; 1755/33, 41.

⁶²⁴ Bektaşî dergâhlarının Eyüp, Üsküdar, Hisar ve sair yerlerde 60 yıldan önce varolan Bektaşî tekkelerinin kadim itibara sahip olduğu ve türbedarının ehl-i sünnetten nasib aldığı inancıyla buralara dokunulmamış; diğerleri ise yıkılmış, kapatılmış ve Bektaşî şeyhlerinin tevcihi de yasaklanmıştı. Günay Kut-Edhem Eldem, *Rumelihisarı Şehitlik Dergâhı Mezar Taşları*, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2010), 41. Birkaç dergâh hariç öncelikle Rumeli ve Anadolu vilayetlerinde bulunan Bektaşî Tekkeleri yıkılmış ve meşihatleri lağvedilmişti. Bu sebeple Bektaşî tekkelerinde normal tevcih muameleleri yapılmamaktaydı. Ancak zamanla inşa edilen zaviyelerde, başlarına “baba” namında birini seçmek suretiyle bazı şahıslar, şeyhlik yapmaya kalkışmışlardı. Ancak ellerinde meşihat beratı olmadığı için resmi olarak tekke ya da şeyh kabul edilemeyecekleri; Bektaşî tekkelerine ait evraklarının da gayr-i resmi olması nedeniyle Meclis'e gelemeyeceği ifade edilmişti. MŞH. MMD. nr. 1775/115.

1. Postnişinleri vefat eden tekkelere tayin edilecek şeyhlerin, hal ve hareketlerinin dine ve şariat-i İslamiyyeye uygun olmasına ve buna muhalif olanların meşihate getirilmemesine,
2. Tayini uygun bulunmayanlardan mahallinde kalması mahzurlu olanların, geçici bir süre vilayet merkezine gönderilerek lüzumu kadar orada alıkonulmasına

karar verilmişti.⁶²⁵

Bu üç tekkeden başka, 1212/1819 tarihli ferman ile Aziz Mahmud Hüdayî Dergahına ait tüm meşihat tayinlerinin, burada bulunan postnişinlerce yapılmakta olduğu ifade edilmiştir. Burada tüm hayratın icrası ve hankah hizmetlerinin ifası; “mahlul, ferağ ve intikaller”in mütevellîye değil, seccadenişinin arzıyla tevcih olunması gerektiği bildirilmişti. Fermana muhalif bir muamele yapıldığında, bunun irade-i seniyyeye aykırı olduğu ve eskiden olduğu gibi kadim muameleye devam edilmesi gerektiği Evkaf-ı Hümayun Müfettişliğine tebliğ edilmişti (1319/1901).⁶²⁶

Bir başka özel statü ise, Anadolu ve Rumeli’deki Uşşakî tarikatine mensup tekke ve zaviyelere ait cihetlerle ilgiliydi. Zira bu cihetlerin, Kasımpaşa’da Hüsameddin Uşşakî Hankâhında postnişin olanların arzıyla tevcihi hakkında Sultan III. Selim tarafından verilmiş olan bir ferman bulunmaktaydı ve bu ferman, cülus-u hümayun münasebetiyle Sultan Abdülmecid Han tarafından verilen ferman ile yenilenmişti.⁶²⁷

“Özerk Tekke” statüsünde değerlendirilen iki tarikatten biri meşihat tevcihinde kendi içinde imtiyaz sahibi iken (Mevlevîlik); diğerine ise kendi meşihat sorumluluğu yanında Bektaşî tekkelerine ait meşihatın ek olarak yükümlülüğü getirilmiştir

⁶²⁵ Uygunsuz hal ve hareketleri sebebiyle azledilen Elmalı kazası Abdal Musa Dergâhı postnişini Haşim Efendi, tekrar Elmalı’ya gitmek isteyince gönderilmemiş, beraeti tahakkuk edip halinde düzelme oluncaya dek Antalya’da ikamete mecbur tutulmuştur. (1323/1905) MŞH.MMD. nr. 1775/145.

⁶²⁶ MŞH. MMD. nr 1774/99.

⁶²⁷ MŞH. MMD. nr. 1779/93.

(Nakşîlik). Bu kavram biraz da nasıl ele alındığı ve nasıl bakıldığı ile alakalı olarak da anlam kazanmıştır.⁶²⁸

3.1.6. Taşra Encümen-i Meşâyih

1283/1866 yılında yayınlanan Meclis-i Meşâyih'in ilk nizamnamesinin dokuzuncu maddesinde, sadece İstanbul ve Bilad-ı selasedeki tekkelerle ilgili düzenlemeler bulunmaktaydı ve İstanbul dışındaki tekkeler buna dahil edilmemişti. Aslında nizamnamenin 11. Maddesi Taşra ile ilgiliydi ancak burada bir meclis teşkil edilmesine dair bir ifade yoktu; sadece şüpheli durumlarla ilgili tedkikat yapılması gerektiği ifade edilmişti. İlk nizamnamede taşra ile ilgili bahis bundan ibaretti ve başka bir bilgiye yer verilmemişti.⁶²⁹

Taşra tevcihinden hiç bahsedilmemesi, Meclis-i Meşâyih'in işlerinin çoğalması ve taşradan gelen talepler; burada da bir an evvel Meclis-i Meşâyih kurulmasını gündeme getirmiştir. Bu sebeple öncelikle; (1290/1873) Cihat Nizamnamesi ve daha sonra ta'dilen yayınlanan Meclis-i Meşâyih talimatnamesiyle (1308/1891), kurumun sorumlu olduğu saha içine Taşra tekkeleri de dahil edilmiştir. Tadilen kaleme alınan bu talimatnamenin 18. maddesine göre, şeyh ve dervişi yoğun olan vilayet ve sancaklarda, bölge kadısı ve müftüsünün riyasetinde bir Meclis teşkil edilmesi öngörülmekteydi. Meclis mensupları ise, bölge kadısının nezaretinde ve içinde belde müftüsünün de bulunduğu bir Meclis olması gerektiğini düşünmüştü. Böylece İstanbul dışında bulunan tekkelerin meşihat işlemleri ile ilgili mazbataların tedkiki Meclis-i Meşâyih'e; tevcihin tamamlanması ise Evkaf Nezaretine verildi. Yeni Tevcîh-i Cihât Nizâm-nâmesine göre artık taşrada bulunan tekke ve zaviyelere aid cihetlerin, mahalli Encümen-i Meşâyih'i mazbatalarına istinad edilmesi gerektiği ifade edildi.⁶³⁰

Taşra Encümeninin kuruluşuna dair ilk nizamnamede bir bilgi verilmemesi; Taşra tekkelerinin Meclis-i Meşâyih kurallarından bağımsız ve azade bir şekilde idare

⁶²⁸ Bkz. "Merkez ve Müstakil Tekkeler"

⁶²⁹ MŞH.MMD. nr. 1738/10-11; Kararda, taşrada münhal şeyhlik cihetleri için Merkez'e eğitim almaya gelen ve ehl-i tarik olduklarını ifade eden şaibeli şahıslar hakkında araştırma yapılması görevi Meclis-i Meşâyih'e verilmiş ve yapılan tahkikat sonucunun Şeyhülislam'lık'a bildirilmesi istenmişti. BOA.MVL. 01042/39.003.

⁶³⁰ MŞH.MMD. nr. 1742/43.

edildiği ya da kendi kendine başıboş bırakıldığı anlamına gelmemelidir. Zira yeniden düzenlenen (1308/1891) tarihli Meclis-i Meşâyih Talimatı Şûrâ-yı Devlet tarafından onaylanıncaya kadar, 1290/1873'te yayınlanan Cihat Nizamnamesi'ne uygun bir şekilde dergahların idare edilmesi gerektiği Taşra Meclis-i Meşâyihine bildirilmiştir. Bu sebeple taşrayla ilgili resmi bir kuruluşun varlığı; ancak 25 yıl sonra kaleme alınan 1891/1308 yılı talimatnamesiyle ve geç bir tarihten sonra Meclis'e girdiği anlamı taşımamalıdır. Zira Meclis-i Meşâyih defterleri ve arşiv belgelerinde; taşra tekkeleriyle ilgili bilgi ya da sorun anlamında birçok malumatın Merkez'e ulaştığı ve bunlarla ilgili Meclis kurallarına uygun kararlar alındığı ve bunların Meclis-i Meşâyih defterlerine yansdığı görülmektedir.⁶³¹

Meclis-i Meşâyih'in ilk oluşumu öncelikle İstanbul Merkezli gerçekleştirilmişti. Zira burada bir deneyim sağlanmadan koskoca bir imparatorluk coğrafyasında aynı anda bir teşkilatın kurulmasının kolay olmayacağı aşıkardı. Meclis-i Meşâyih'ten önce taşra tekkelerinin, devlet tarafından sistematik bir denetim mekanizması olmasa da kadim teamüller gereği bir muaşeretinin olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca yukarıda ifade ettiğimiz üzere Meclis kayıtlarına göre, taşrada yaşanan hadiselerin Meclis'e geldiği ve konuyla ilgili kararların oluşturulduğu defterlerden anlaşılmaktadır. Kronolojik olarak artık tasnif edilmiş olan Meclis-i Meşâyih defterlerinin ilk cildinde, Taşra tekkeleriyle ilgili alınan birçok kararın bulunduğu ve hatta Meclis kararlarının ikincisinin Taşra ile ilgili olduğu görülmektedir.⁶³²

1290/1873 tarihli bir arşiv belgesinde; Dersaadet ve Taşra tekkelerinde, “Evkaf’a gelen şeyhlerle ilgili başvuru dilekçelerinin kaydedilmesi gerektiği ancak bu usûlün bir süredir terk edilmiş olması” ile ilgili bir uyarıdan bahsedilmektedir. Bu belge, taşrada meşâyih tevcihi ile ilgili işlemlerden Evkaf’ın ve Meclis’in haberdar olduğu; yaşanan ihmallere müdahale etmesi ve uyarılarda bulunmasından, orada bir denetim

⁶³¹ Sivas'ta Emir Arif Zaviyesine ve taşraya ait müşterek tevcihat ile ilgili 1296/1879 tarihli bir karardır. Bir sonraki kararın konusu yine taşradır; Bursa'da Abdal Murad Dergâhı ile ilgilidir. MŞH.MMD. nr.1770/217; 1762/11, 12.

⁶³² Necef'te Berânî Sultan Hânkâhı postnişini Sükûbî Baba'nın vefatı sonrası bu makamı hak etmediği halde onun yerine gelen ve yolsuzluğu tesbit edilen Tesbihçi Ahmet Efendi'nin azledildiği ve yerine herkesçe saygınlığı bulunan Seyyid Yasin Efendi'nin tayin edilmesi, 1296/1879 erken tarihli ve Taşra içerikli bir Meclis kararıdır. MŞH.MMD. nr. 1762/10-11.

mekanizmasının var olduğunu göstermektedir. Yani Meclis-i Meşâyihin Merkez’de kurulmasının, sadece Dersaadet tekkelerini ilgilendirdiği anlamında ele alınmaması gerektiği; resmi prosedür itibariyle Taşra Encümeninin kuruluşunun zaman aldığı ve ilk nizamnamede bir başlık olarak kullanılmadığı anlaşılmaktadır.⁶³³

Meclis’in İstanbul dışındaki beldelere uzaklığı, tekkelerin denetiminin sağlanamaması ve şikâyetlerin tahkiki zarureti şüphesiz taşra bölgelerinde de bir Meclis kurulması zarureti doğurmuştur. Bu sebeple, Meclis-i Meşâyih’e bağlı Aksaray, Bursa, Selanik, Bağdat, Edirne, Girit, Merzifon, Molova, Kayseri, Kosova, Şam, Trabzon, Gebze, Kastamonu, Isparta, Adana, Karaman, Edirne, Kütahya, Manisa, İzmit, Erzincan ve daha birçok beldede peyderpey Meclis-i Meşâyih kurulmaya başlanmıştır.⁶³⁴

Taşra Encümeni, Meclis-i Meşâyih tarafından İstanbul dışında bulunan beldelerde aynı anda açılmasına karar verilmemişti; zira belirli bir prosedürü, aşamaları ve şartları bulunmaktaydı. Temeli, birden fazla tekkenin olduğu yerlerde ve bir Encümen’in teşkil edilebileceğine dair yapılan başvurular üstüne ya da olağanüstü durumların yaşandığı bölgelerde ve özellikle yaşanan sorunlar nedeniyle bir Encümen’in tesisi şeklinde bir uygulamaya dayanmaktaydı. Meşâyih çok olan beldelerde birer Meclis-i

⁶³³ BOA.A]. MKT.MHM.471/1. Belgede; “bir süredir terk edildiği” ifadesinden, taşra tevciha tıyla ilgili irtibatın mevcut olduğunu göstermektedir.

⁶³⁴ MŞH.MMD. nr.1755/05; Refik Engin, Balkanlardaki tekkelere dair yaptığı çalışmada Selanik’te 136 adet tekke, zaviye dergâh ve türbenin ismini vermiştir. Bilindiği üzere Encümen-i Meşâyih teşkili bir bölgede birden fazla tekke bulunması ile alakalıydı, Selanik birçok tekkesiyle bu anlamda Encümenin tesisini hak eden ilk vilayetlerden biri olmuştur. Refik Engin, Girit’te de 126 adet tekke, zaviye dergâh ve türbenin adını zikretmiştir. Engin, *Balkanlardaki Yatır, Türbe, Tekke ve Zaviyelerimiz*, 993-997; Molova, Ege Denizi’nde Midilli adasında bulunan bir şehirdir. Midilli Adası 1462 yılında Osmanlı idaresine girmiş; 1912 yılında idareden çıkmıştır. Refik Engin, *Balkanlardaki Yatır, Türbe, Tekke ve Zaviyelerimiz*, (İstanbul: Akakademik Kitaplar, 2014), 1003-1007. MŞH. MMD. nr. 1755/01, 28, 07, 49; 73; 1770/67-67; 1764/50, 108; 1761/23, 25, 27, 33, 34, 36; 1755/15; 1756/20. Ammar A. İbrahimgil, "The Ottoman Period Fountains in Molova (Molyvos / Mithymna) In Lesvos," *GRID- Architecture, Planning and Design Journal*, vol.3, no.2, pp.246-271, 2020. Düstür, Birinci tertib/III, Matba-i Âmire, 500-509.

Meşâyih kurulması birden fazla muhassasâtı gerektirdiği için, başta belde müftüsü olmak üzere orada bir Meclis-i Meşâyih teşkil edilmesi kararı alınmıştı. Buna göre, vilayet, liva ve kazalarda müftü başkanlığında ulema ve meşayih arasından imtihanla seçilen, ehil ve münasib iki üyeden müteşekkil Encümen-i Meşayih ismiyle “Taşra teşkilatı” kuruldu. Azaların, mahallinden ve güzel ahlaklı şahıslardan oluşan bir komisyonla ve gizli oyla seçilmesine özen gösterilmişti.⁶³⁵

Taşrada teşkilatlanmanın başlamasıyla muhtelif vilayetlerden Taşra Encümeninin teşekkülü için talepler gelmeye başlamıştı. Mesela Şam Encümen-i Meşayih; bölgede bulunan Sadeddin Hankahı postnişini İbrahim Efendi’nin, Encümen’in teşkili için gerekli olan tekke ve derviş çoğunluğuna çoktan ulaştıklarını bildirmesi üzerine kurulmuştu (1890/1307). Bir Mevlevî dergâhı ile bir de gayr-i resmî tekkesi bulunan Kayseri’nin başvurusuna; bir dergâhın olduğu yerde Encümen-i Meşâyih kurulmasının gerekli ve yeterli bir sebep olduğu belirtilerek Kayseri Encümeninin teşkiline karar verilmişti. Başlangıçta hiç tekke bulunmayan Adana’da bir Encümen teşkil olunmamış; (1336/1918) tarihi itibarıyla şartlar oluşunca, burada da Encümen-i Meşâyih hizmet vermeye başlamıştır.⁶³⁶

Taşrada Meclis-i Meşâyih kurulması, bölgede birden fazla tekke bulunmasına bağlıydı; ancak yaşanan ciddi sorunlar ve zaruri haller sebebiyle bazı beldelede, bir an önce Meclis’in teşkili gerekmiş ve talep üzerine Meclis’in kurulması hızlan (dırıl)mıştı. Trabzon vilayeti, bunlardan biridir. Trabzon’da şeyh geçinen bazı şahısların, şeriat ve tarikate aykırı işler yaptığına dair gelen haberler üzerine; Trabzon meşayih tarafından, ivedilikle ve bölgece sevilen ve sayılan Hâlidîyye tarikatı şeyhi Şakir Efendi’nin riyasetinde bir Meclis-i Meşâyih teşkil edilmesi için arzuhal verilmiştir (1306/1889).⁶³⁷

⁶³⁵ Osmanlı hakimiyetinden çıkan beldelede de müftülerin seçimi, yetki ve vazifeleri, dini işlerle ilgili sualler ve durumların nasıl yönetileceği belirtilmiş mevcut durumla nakısaya uğramayacağı ifade edilmişti. Başmüftünün Meşihat’tan, diğer müftülerin ise kendi içinde Müslüman seçmenler tarafından seçilmesine karar verilmişti. MŞH.MMD. nr. 1769/246-28. İsmail Kara, *Hanya/Girit Mevlevîhanesi*, (İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013), 33.

⁶³⁶ MŞH.MMD. nr. 1770/07; 1739/14; 1775/07; 1761/29.

⁶³⁷ MŞH.MMD. nr. 1764/50.

İtikadî sorunlar nedeniyle Encümen teşkili gereken bir diğer belde, Sayda'dır. Buradaki bazı tekke ve zâviyelerde dine ve adaba aykırı hal ve hareketler olduğuna dair gelen haberler üzerine; acilen bir Taşra Meclis-i Meşâyihinin teşkiline ve riyasetine münasip kişilerin getirilmesine karar verilmişti. Söğüt'te de Encümen-i Meşâyih'in kurulması ve muhakemesi yapılmakta olan Şeyh Sâdık Efendi yerine bir an evvel vekil tayin edilmesi gerektiği Söğüt Müftülüğüne bildirilmiş; nizamname, talimatname ve tercüme-i hal varakaları hızlı bir şekilde gönderilmiştir. Taşra Encümeni tesis edilen yerlerde bilahare şeyh atamalarına geçilmiş; Girit ve Şam Encümenlerinin teşkili ve meşihat tevcih işlemleri bu dönemde yapılmıştır (1302/1885).⁶³⁸

1331/1913 tarihli Tevcîh-i Cihât Nizâmnâmesine göre; Şûrâ-yı Evkâfa ait vakıfların idâri vazifelerinin İstanbul'da Meclis-i Meşâyih, Taşra'da ise Encümen-i Meşâyih tarafından yapılmasına karar verilmişti. Şeyh atamalarında, tayînin keyfiyetinin, şeyhin bulunduğu mahalle değil dergâhın bulunduğu mahalle tâbi olacağı ifade edilmişti. Gerekli şartlara ulaşan beldelerde teşkil olunan Encümen'in riyasetine, Meclisce uygun görülen kişiler tensib edilmiş, idari işlemleri tamamlananlara maaş ödemesi yapılmıştı.⁶³⁹

Taşra Teşkilatında; tekkelerle ilgili bölge meşayih ve evkafı ile ilgili bilgilerin derlenip toplanarak bir resmi birimin oluşturulmasıyla işe başlanılmıştı. Encümen üyeliğine seçilen kişilerin ve mensubu oldukları tarikatın isimleri başta olmak üzere, sancakta kaç adet dergâh olduğunun bildirilmesi için ilgili encümenlere yazı gönderilmişti. Taşra tevcihatında bir esas olarak; mülhak vakıfların ismi ve mütevellileri ile hangi tarihe kadar muhasebe işlemlerinin yapıldığı ve diğer gerekli malumatın bir defterde toplanarak havale edilmesi talep edilmişti⁶⁴⁰

⁶³⁸ "...Şeyh Halilü'z-Za'teri riyasetinde bir Meclis-i Meşâyih teşkil edilmesinin Suriye Valiliğine tebliği..." Sayda; Lübnan'ın Akdeniz kıyısında, Beyrut'un 45 km. güneyinde bir şehirdir. Cengiz Tomar, "Sayda", *DİA*, C. 36, (Ankara, TDV Yayınları, 2009), 207-209; MŞH.MMD. nr. 1769/60, 246-2; 1742/01; 1743/119; 1762/131; 1763/28; 1770/06-07.

⁶³⁹ MŞH.MMD. nr. 1774/119-11; 1779/58.

⁶⁴⁰ MŞH.MMD. nr. 1738/111; BOA. C..EV..392/19886.

Sadaret'ten; mahalli olarak teşkil edilen bu meclislerde, azalık özelliği bulunan Evkaf memurlarının, aza sıfatıyla burada bulunmaları gerektiğine dair emir gönderilmişti. Merkezi yönetim, Taşra Encümeninin aldığı kararları Evkaf'tan bir memur vasıtasıyla kontrol etmek istemiştir. Ancak Taşra Meclis azalığında görevlendirilen Taşra Evkaf memurları, zamanla birtakım sorunların yaşanmasına neden olmuşlar ve bu yüzden Mahalli Meclis azalığından çıkarılmışlardır.⁶⁴¹

Evkaf memurlarının, vakıfların muhasebe ve muamelatı ile Meclis müracaatlarında etkilerinin olmaması ve burada söz haklarının bulunmaması nedeniyle, üyelerin sıkıntı yaşadığı ve Taşra Meclisi azalığına alınmalarının zaruri olduğu ifade edilmişti. Bu nedenle, muhasebe vs. işlemlerde meydana gelen karışıklığın ve çıkan sorunların ortadan kalkması ve bu memurların Mahalli Meclis azalıklarına tekrar alınması için ısrar edilmiştir. Zira bunun, vakıflarda yolsuzluğun önüne geçilmesi için bir içkontrol mekanizması ve kişilerde bir murakabe oluşturacağı ve böylece Merkez'in iş yükünü azaltacağı düşünülmüştü.⁶⁴²

Taşra Encümeninin teşkiliyle; ilgili evrakların Taşra Encümenine gönderilmesi ve buradan toplanması, Taşra tekkeleriyle ilgili takibin buradan yapılacağı ve Merkez'in buradaki işlemlere karışmayacağı anlamına gelmekteydi. Ancak vakıf şartlarına aykırı olarak mahallinden verilen i'lam ve mazbatalarla ilgili, gerekli tedkikatın yapılmaması nedeniyle çıkan anlaşmazlık üzerine; taşrada bulunan tekke ve zaviye cihetleri hakkında gelen evrakların; öncelikle Meclis-i Meşâyihe, orada tedkik edildikten sonra gerekli muamelenin icrası için Evkaf-ı Hümayuna havale edilmesine karar verilmiştir.⁶⁴³

Tıpkı Mevlevîhanelerde olduğu gibi Taşra meşihatinde de Encümen'in yegâne tasarruf sahibi olmadığı kararlar muvacehesinde söylenebilir. Taşrayla ilgili konularda; kendisine intikal ettiği kadarıyla malumat edinen Meclis-i Meşâyihi, bu iki kurumu aşan durumlarda ağırlığını koyduğu ve yetkisini kullandığı görülmektedir. Ancak taşra ile ilgili kararlarda, zaruri ve özel durumlar hariç, kurumun tek başına karar almasını destekleyici adımlar atmıştır. Mesela, taşrada vakfettiği hanesiyle ilgili kendisine

⁶⁴¹ BOA.A.]MKT.UM..1168/26; BOA.A.] MKT.UM..1162/67.

⁶⁴² BOA.A.]MKT.UM..1162/71-72; BOA.A.] MKT.UM. 1163/14.

⁶⁴³ MŞH.MMD. nr. 1772/130-48. BOA. A.] MKT.NZD.815/32.

meşihat ve mazbata verilen bir kişiye Meclis; taşra meşihat işlemlerinin mahallinden verilen i'lâm ve mazbata ile yapıldığını ve mevzuatın taşradan yürütülmesi gerektiğini bildirerek işlem başlatmamıştır. Benzer bir olayda, taşrada vakfedilen bir hanenin meşihatine yapılan tevcih, yine aynı gerekçeyle; i'lâm ve mazbatasının taşradan gönderilmesi gerektiği ifade edilerek geri çevrilmiştir.⁶⁴⁴

Taşra şeyhlerine Encümen-i Meşâyih tarafından verilen icazetnamelerin Meclis-i Meşâyihin tasdikine ihtiyaç duyulmadan yapılacak olması; Merkezi yönetimin, bu kurumların kendi içinde bağımsız olması yönünde tercih ettiği bir tasarruftu. Taşra tevcihatının mahallî ma'rûzâtı üzerine yapılması sebebiyle Meclis-i Meşâyih bu doğrultuda gönderilen arzuhallerin kabul edilmediği ve Evrak'ta hıfzedildiği görülmektedir. Bu yüzden, dergâhı taşrada bulunanların talepleri gayr-i câiz bulunmuş ve “buraca bir şey denilemeyeceği” şeklinde bir ifadeyle dilekçe sahibine geri bildirimde bulunulmuştur. Defterlerde bu tarz birçok karar bulunmaktadır; tıpkı Mevlevî meşihatinde olduğu üzere, taşra meşihati ile ilgili durumlarda da yorum yapılmamış ve taşraya tevdi edilmiştir. Dergâhtan azledilen ve tekrar vekâlete tayinini isteyenler ile tekke vekâletini talep edenler için de aynı durum geçerlidir. Nitekim, Kastamonu'nun Kırkçeşme Mahallesi'nde Celvetî Dergâhı meşihatine talip olan Yunus Efendi'ye, Kastamonu Niyabetine müracaat etmesi gerektiği bildirilmiştir.⁶⁴⁵

Sonuç olarak; taşrada bulunan bütün cihet tevcihleri, mahallinden verilen i'lâm ve mazbataları üzerine mahalli meclisin tensibi ile gerçekleşmektedir. Mahkemelere sevk edilen cihât tevcihi i'lâm usûllerine göre ve Fetvahane'den alınan tasdik ile katıyyet kazanmaktaydı ve bunun dışında bir tevcihat yapılamazdı. Mahkemeye intikal etmiş cihetlerin tensibinde, mahallinden i'lâm ve mazbatası bulunmayan kişilerin tevcihinin mümkün olmadığı Mahkeme-i Teftîştan bildirilmişti. Şayet vakfiye şartı yok ise; Cihât

⁶⁴⁴ MŞH.MMD. nr. 1764/45. Bkz. “Taşra Tevcihatı”

⁶⁴⁵ “...Taşrada bulunan tekâyâ ve sâirenin tevcihâtı usûlen mahallinden gönderilmesi lâzım gelen i'lâm ve mazbataya mütevakkıf olduğu cihetle is'âf-ı istid'â kâbil olamayacağı... MŞH.MMD. nr.1772/26-82, 21-64, 21-68, 26-80, 32-9; 1773 /61-10, 70-40; 1774/46, 48; 1779/07, 10, 11.

Nizâm-nâmesi hükümlerince kişinin i'âm ve mazbatası tanzim edilir ve Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti ile ilgili Niyâbet'e gönderilerek meşihat tevcihi tamamlanırdı.⁶⁴⁶

Taşrada tamamlanan tayin işlemlerinin sonunda, şeyh adayına ait i'âm ve imtihan varakasının, Evkâf Nezaretine gönderilmesi gerekmektedir. Söz konusu bu belgelerin hazır olmadığı durumlarda, meşihat tevcihi yapılmamıştı. Ancak tevcihlerde kendisine haksızlık yapıldığını düşünenler, Meclis-i Meşâyihe şikâyetle bulunabilmekte ve her zaman için haklarını arama şansına sahip olabilmekteydiler.⁶⁴⁷

Babadan münhal şeyhlik başvurularında; öncelikle babadan intikali gösteren i'âm, meclis-i idâre mazbatası ve imtihan evrakının mahalline gönderilmesi gerekmektedir. İ'âm, mazbata ve sair evrâkın kaybolması durumunda, Meclis devreye girerek uygun birini tevcih etmekte ve evrakın suretine uygun bir mazbata tanzim ederek işlemin tamamlanmasını sağlamaktaydı.⁶⁴⁸

Taşrada bulunan münhal cihâta dair hususların tamamlanması, mahalli encümenin vereceği evrak ile düzenlenmesi esasına dayanmaktaydı. Dergâh meşîhati münhal ise Taşra Encümeninden münasip bir kimsenin tayini tavsiye edilmiş; şayet tevcihat gerçekleştirilemez ise durumun Meclis-i Meşâyihe bildirilmesi istenmiştir. Mahallinden meşîhate ta'yîn edilecek kimse bulunamadığı zaman, mahallinden i'âm ve mazbata celbine gerek duyulmamıştır.⁶⁴⁹

Taşra Meclis-i Meşâyihi; asayiş, liyakat ve ehil encümenlerin bulunamaması ya da bir şekilde bölge riyasetindeki kişinin vefatı sebebiyle, Taşra Meclis'i dağılabilmekteydi. Kandiye Meclis-i Meşâyih reisinin vefâtı üzerine bölge Meclis'i kapanmış ve birtakım münasebetsiz durumlar meydana gelmişti. Bunun üstüne zaman kaybetmeden, isimleri pusulaya eklenen kişilerden müteşekkil yeni bir Kandiye Meclis-i Meşâyihinin kurulması gerektiği bildirilmiş; Meclis, boşluk olmaması gereken bu tür durumlarda hızlı ve acil çözümler üretmeye çalışmıştı.⁶⁵⁰

⁶⁴⁶ MŞH.MMD. nr. 1772/130-48; 1774/146-12.

⁶⁴⁷ MŞH.MMD. nr. 1774/95M-52; 1767/42.

⁶⁴⁸ MŞH.MMD. nr. 1772/126-45; 1762/40.

⁶⁴⁹ MŞH.MMD. nr. 1762/38; 1772/17-51; 1770/05-04.

⁶⁵⁰ MŞH.MMD. nr. 1764/25.

Meclis üyeleriyle ilgili istenmeyen durumlarda, şüpheyi mahallat maruzatı incelenmekte ve konuyla ilgili kararın gecikmeden verilmesine dikkat edilmekteydi. Nitekim Trabzon Meclis-i Meşayih reisi Hüseyin Zeyneddin Efendi ile ilgili yayılan kötü şayiye ve Meclis azası tarafından verilen layiha üstüne, kendisiyle ilgili tahkikat başlatılmıştı. Sonuç olarak Meclis reisinin riyasetten alınmasına ve yerine Mustafa Talib ve Eşref efendilerden birinin tayinine karar verilmişti.⁶⁵¹

Taşrada bulunan meşayihle ilgili güzel haberler, merkez tarafından ya taltif ya da terfi-i rütbe ile ödüllendirilmiştir. Nitekim günümüzde Yunanistan'ın Girit bölgesine bağlı Resmo bölgesi meşayihinden Hacı Hüseyin Baba Efendi bunlardan biridir (1311/1894). Yine aynı şekilde Aydın ve Yemen'in Hudeybiye sancağında bazı meşayihle rütbe tevcih edilmiştir. Burada dikkat çeken husus, aynı rütbenin Yanya Musevilerinden erzak müteahhidi olan Necuraki Efendi'ye de verilmiş olmasıdır (1310/1893).⁶⁵²

Taşradaki meşayih ve ahalinin de memnuniyet duydukları meselelerle ilgili Merkez'e teşekkür arzı yolladıkları görülmektedir. Birçok suç irtikap eden bir şahsın bölgeden uzaklaştırılması ve belde halkının rahatlaması ile ilgili; ulema, meşayih ve müderrisinden oluşan bir grup ileri gelenin, Meclis-i Meşâyihle memnuniyet ve teşekkürlerini ilettikleri arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Yukarıdaki örnekler beraber ele alındığında, merkez ve taşra tekkeleri arasında uyumlu bir çalışma ortamının yaşandığı söylenebilir.⁶⁵³

Meclis-i Meşâyih'in kurulmasının tekkelere çekidüzen verilmesi ya da kanunsuz durumların devlet marifetiyle denetime tabi tutulması yönünde sağladığı faydaların, taşra yönetim ve denetimi için ehemmiyetli ve zaruri olduğu görülmektedir. Dersaadet'te yönetim merkezinde vuku bulacak hadiselerle bir şekilde daha etkin ve hızlı çözümler sağlanabilecekken, taşranın bu anlamda o kadar şanslı olmadığı bilinmektedir. Ancak Taşra Meclis'inin kurulmasıyla; devlet elinin üstünde olduğu bilinç ve murakabe ile, İstanbul'dan uzak mekanlara da ulaşması anlamında bir önem atfedildiği; doğal olarak daha ciddi ve daha dikkatli davranıldığı söylenebilir. Ayrıca,

⁶⁵¹ MŞH.MMD. nr. 1764/82.

⁶⁵² BOA. A.]MTZ. GR. 10/64, BOA.DH.MKT. 1988/81.

⁶⁵³ BOA.MKT.UM..1850/65. MŞH. MMD. nr. 17797137.

imparatorluk gerçeği içinde Taşra'nın sadece İstanbul dışındaki Anadolu illeri olmadığı ve Osmanlı devleti bünyesinde tüm beldeleri kapsadığı unutulmamalıdır. Bu bilinç, bir zincirin halkaları şeklinde bir bütünlüğü ve bağı ifade ediyor olması yanında, bir varlık nişanının tescili ve bunun muhatap alınmasının sağladığı güç ve kazançla bir anlam taşıyor olması açısından önemlidir.

3.1.6.1. Taşra Talimatnameleri

Kurulduğu dönemde bir nizamnamesi olmayan, şifahen bildirilen uygulamaların icra edilmeye çalışıldığı; yapılması gerekenlerin peyderpey tebliğ edildiği Taşra Teşkilatı nihayet tesis edilmişti. Uzun süre belirli bir talimatnamesi kaleme alınmasa da tüm yönleriyle pratiği yaşanan Taşra talimatnamesinin hazırlanması zor olmamıştı.

Önce fiili olarak tecrübe edilen ve sonra kavli olarak belirlenen Taşra Talimatnamesi, başlıkları netleşip yayınlandıktan sonra uygulanmak üzere Taşra Encümenine tebliğ edilmiştir. Merkez tevcihat işlemlerinde geçerli kuralların Taşra'ya da şamil olması ve tevcihlerde gerekli ehliyet liyakat- vakfiye- imtihan şartının Taşra'da da bulunması sebebiyle; bu durumun Taşra'ya özel bir Nizamname yayınlanmasının ertelenmesinde etkili olan sebeplerden biri olduğu düşünülebilir. Ancak şu da bir gerçek ki, diğer nizamnamelerin çoğunun yayınlanma tarihleri hemen hemen aynı zamana tekabül etmektedir. Bu durum bize, yukarda ifade ettiğimiz üzere, önce pratiği deneyimlenen Meclis-i Meşâyih kurumuna ait kuralların, bilfiil yaşanarak teyid ve tasdik edilmiş olarak kabulüne imkân tanıdığını göstermektedir.

1290/1873 tarihli “Tevcihat-ı Cihat Müteferriatı Hakkında Ta’limatdır” başlığıyla yayınlanan nizamnameye bir zeyl eklenmesi suretiyle; Dersaadet, Bilad-ı selase ve Haremeyn-i Şerifeynden başka bütün Osmanlı beldelerinde bulunan vakıfların cihat işlemlerinde geçerli olmak üzere; Bölge İdare Meclislerinin marifetiyle, nizam ve kaideye uygun olarak mazbatalarının hazırlanmasına ve bunun doğrudan doğruya Evkaf-ı Hümayun Hazinesine gönderilmesine karar verilmiştir. Böylece tüm taşra meşihatlerinde uygulanmak üzere, Taşra talimatnamesi yürürlüğe girmiştir.⁶⁵⁴

Meclis'in kuruluşundan oldukça uzun bir süre sonra (1334/1915-1916) yayınlanan Taşra Meclis-i Meşâyih Talimatnamesiyle, resmi teşkilatlanmanın son halkası tamamlanmıştır. Taşra Talimatnamesi; ihtiyaçların ve sorunların artık net bir şekilde

⁶⁵⁴ Düstûr, Birinci tertib/III, Matba-i Âmire, 500-509.

belirlendiği bir süreden sonra yayınlanmış; Encümen, tekke şeyhleri ve tekkede yaşayanlar olmak üzere tekkelerin üç önemli unsuruyla ilgili durumlar, başlıklar halinde ele alınarak ayrıntıları belirlenmiştir. Bu talimatnamelerden ilki, taşrada teşkil edilen Encümen-i Meşâyih kurumunun vazifelerini içermektedir.⁶⁵⁵

Meclis-i Meşâyih tarafından Taşra Encümenince tatbik edilmesi için kaleme alınan bu talimatnamenin bölge meşihatının tasvibiyle olması ve buna uygun bir şekilde muamele edilmesi gerektiği bildirilmişti. Bölge şartlarını bilen, gören ve okuyanların; gözden kaçan durumları tahkik ederek bunları yerel yönetimin takdirine sunması ve böylece bölgesel ihtiyaç ve durumların gözönünde bulundurulduğu bir yönetim teşkil edilmesi önem arz etmektedir. Meşayihin onayından geçen bu talimatnamenin birer adedi, merkeze bağlı vilayetler ile müstakil sancak müftülüklerine gönderilmiştir.⁶⁵⁶

Taşra Encümeninin teşekkülü:⁶⁵⁷

- a. Encümenlerin; taşrada bulunan ulemâ ve mahalli müftülerin riyasetinde Encümen-i Meşâyih azâsının reyiyile seçilmesine ve seçimin neticesinin Encümen Riyaseti tarafından Meclis-i Meşâyihe bildirilmesine,
- b. Encümen azalarının; mahallinden ve fazîlet-irfân sahibi şeyhlerden ve ayrıca tarikat içinde kendisine itimad ve emniyet edilen kişilerden seçilmesine,
- c. Encümen azalığına seçilen kişilerin, Meclis-i Meşâyihin rey ve kararı olmadan değiştirilmemesine,
- d. Encümen-i meşâyihlerin, üzerinde merkezin ismi yazan resmî birer mühür bulundurmasına; reis ve azadan bir zatın mührüyle damgalanan bu mührün bir mahfazada saklanarak Meclis reisi tarafından muhafaza edilmesine,
- e. Encümen-i Meşâyih azalarından birinin, encümen katipliği görevinde bulunmasına,

⁶⁵⁵ MŞH.MMD. nr.1738/82; MŞH. THR. 88/52661.

⁶⁵⁶ “Taşra Encümen-i meşâyihlerinin vazifeleri hakkında tanzim edilen talimatname” MŞH.MMD. nr.1739/86.

⁶⁵⁷ Taşra Encümeninin vazifeleri ile ilgili talimatnamenin ilk faslı, encümenlerin nasıl teşekkül edileceği ile ilgilidir (1336/1918.) MŞH.MMD. nr.1738/83-85; MŞH. THR. 88/52661.

- f. Azaların; gerekli durumlarda reisin davetiyle, Nizâmnâmede bulunan vazifeler ve kanunların îfâsı için belirli vakitlerde toplanmasına

karar verilmişti.

Encümen-i Meşâyih Heyetlerinin vazifeleri (1336/1918):⁶⁵⁸

- a. Taşradaki Merkezlere bağlı tüm tekke ve zaviyeler, Encümen-i Meşâyihin kontrolünde olacaktır.
- b. Encümen-i Meşâyih heyetleri; Meclis-i Meşâyihin tekkelerde tanzîm ve tebliğ ettiği talimat ve kararlarının kademe kademe tatbîki ve vâkıfın şartlarının yerine getirilip getirilmediğini denetlemekle yükümlüdür.
- c. Birden fazla tekke ve zaviye bulunan merkezlerde nezâret, denetim ve diğer muamelelerin sorunsuz yürütülmesi için bu bölgelere, ehemmiyetine binaen bir merkez tekke seçilmesine ve diğerlerinin de ona bağlanmasına; Encümen-i Meşâyih heyetlerinin bu merkezler vasıtasıyla tekkeleri kontrol etmesine karar verilmiştir.⁶⁵⁹
- d. Tekke Merkezlerinin her üç ayda bir kendi bölgelerinde bulunan tekkelerin vazifeleri ve genel konular hakkında Encümen-i Meşâyih'e rapor vermeleri; onların da idâreleri altındaki tekkelerle ilgili Meclis-i Meşâyih'e altı ayda bir genel rapor sunmaları gerekmektedir.
- e. Gerek Merkezlerin raporları ve gerekse Merkez bulunmayan yerlerde bizzât Encümen-i Meşâyihin bilgisi ve şahidliğiyle nizamname hükümlerine tatbik edilen ve encümenlerin vazifelerinden olan işler, mahallince îfâ edilerek gerekli durumlarda Meclis-i Meşâyih'e bildirilecektir.
- f. Tekkelerin vakfiye suretleri; evkâf idârelerinden ve vakfiye sahiplerinden alınarak encümenlerde hıfzedilmeli ve birer sureti, peyderpey Meclis-i Meşâyihle paylaşılmalıdır.

⁶⁵⁸ MŞH. MMD. nr.1738/83-85.

⁶⁵⁹ Taşra teşkilat yapısının geçici ve günü kurtaran bir yapıda değil; Merkez tekke teşkilatı da dahil olmak üzere bir Encümen-i Meşâyih kurumunun teşkil olunduğu görülmektedir.

- g. Merkezlere bağı olan tekkelerin ismi, bânîsini, yapıış tarihi, hangi tarîke mensûb ve meşrût olduğı, derûnundaki cihetleri, muhassasâtı ve mu‘ayyenâtı, mazbut mu yoksa mülhak vakıflardan mı olduğı, şeyhinin isim ve şöhetri, tahsil derecesi ve kaç tane halife ve dervîşânı bulunduğı ve diğeri cihet sahiplerinin isim ve şöhetleri vs. bilgiler, encümenlerce bir deftere yazılarak tanzîm edilmeli ve birer tasdikli sureti Meclis-i Meşâyih'e gönderilmelidir.
- h. Encümenler, her bir Merkez Tekkenin haftada bir saat olmak üzere arif bir zat (tasavvuf ilmine vakıf olan şeyhler) tarafından teberrüken, tarikatın esasları ve gereklerine dair dini sohbet yapılmasına özen göstermelidir.

Taşrada hususi tekke sahipleri için de düzenleme yapılmıştı; bu kişilerin, isimlerini ve hangi tarikatten icazet ya da halifelik aldıklarını gösteren bir defteri ilgili encümenlere teslim etmeleri gerektiğı bildirilmişti. Kendilerine ayrıca, itikadi ve ameli olarak her müminin bilmesi vacib olan şer'i meseleleri bilmek zorunda oldukları; bu konuda yetersiz olanların, Meclis-i Meşâyih Nizamnamesi'nin on yedinci maddesi gereğince usullere göre Encümen-i Meşâyih heyetleri tarafından bu vazifeden menedilecekleri bildirilmişti.⁶⁶⁰

Taşra tekkeleri ile ilgili hazırlanan talimatnameler, burada bulunan tekke ve zaviyelere ulaştırılmak üzere belirli sayıda bastırılıp Meclis'e gönderilmişti. Tanzimattan sonra, Nezaretlerden ya da taşradan gelen belgeler, Evrak Odalarında numaralandırılarak muhafaza edilmiştir.⁶⁶¹ Taşraya herhangi bir görev nedeniyle gidenlerin evrakında

⁶⁶⁰ MŞH. MMD. nr. 1738/83-85.

⁶⁶¹ Tekkelerde hıfzıssıhhaya riayet ile şeyh ve dervişlerin vazifelerine dair “Taşra Encümen-i Meşâyihleri Riyâsetlerine Tahrîrât” başlığı altında Taşra Encümen-i Meşâyihine gönderilen bir talimatname bulunmaktadır. Bu talimatnamede yayınlanan başlıklar, “Tekke Kuralları Tekkelerde Eğitim” başlıklı bölümde ele alınmıştır. MŞH.MMD. nr.1739/113. Aydın-Yurdakul, “Şerîyye Sicilleri ve Meşihat Arşivi”, 40. Sandıklar içinde ve dosyalanma öncesine ait beş yüz civarı paket evrak bulunmaktadır. Zarfların üstünde evraka ait sıra ve sene numaraları yazılıdır. Zarfların içinde numaralı 100 evrak, taşradan gelen tahrîrat, nezaretlerden gelen tezkireler ve hususî istid'â ve arızalar bulunmaktadır. 1280/1864 itibariyle Taşra Evkaf Müdürlüklerine gönderilen yeni nizamnameye göre cetvel ve koçanların işlenmesine başlanmış; şubat sonu itibariyle hesaplar kesileceğı için, mevcut

(tarik defterlerinde) “taşrada cihet tevcih şud” ifadesiyle; kayıtlarda ise, “Evrak Odası Taşra” şeklinde özel olarak kayıt tutulmuştur.⁶⁶²

3.1.6.2. Taşra Encümeninin Vazifeleri

Taşra Encümeninin görevi; taşra tekkelerine ait tevcih mazbatalarının gerekli kontrolünü sağladıktan sonra, tedkik ve tasdik edilmek üzere Meclis-i Meşâyih'e göndermektir. Meclis tarafından tasdik edilmeyen eksik evraklar, tashih ve ikmal edilmek üzere iade edilmiştir.

Taşra encümenleri vasıtasıyla gerçekleştirilen Encümen-i Meşâyih Heyeti'nin vazifeleri, talimatnamede ve defterlerde işleyiş esnasında görülenler olmak üzere bir bütün olarak şu şekilde belirlenmiştir;⁶⁶³

- a. Tekke şeyhliğine ehliyet sahibi kişileri tayin etmek,
- b. Tekkelerin denetim ve kontrolü ile asayişini sağlamak,
- c. Şeyh ve dervişlerle ilgili şikâyetleri araştırmak, taşradaki tekke ve zâviyeleri denetlemek ve bunları Meclis-i Meşâyih'e bildirmek,
- d. Taşrada yapılacak Tevcîh-i cihat imtihanı ile ilgili sorularla sınavın mahiyeti ve yapılması gerekenleri Meclis-i Meşâyih'ten öğrenmek ve konuyla ilgili Müftülüğe bilgilendirme yaparak gerekli işlemleri icra etmek,
- e. Taşradaki Meşîhat imtihanlarını yapmak ve neticesini bildirmek.

olanların hazineye gönderilmesi gerektiği bütün eyalet, valilik, liva, mutasarrıflık ve kaymakamlıklara bildirilmiş ve Evkaf'a bağlı Taşra Evkaf Müdürlüklerinin listesi çıkarılmıştır.

⁶⁶² *Şud*: Farsça bir kelimedir, “oldu, geldi, geçti, gitti, savuştu” manalarına gelmektedir. *Tevcih şud*; gönderildi, gönderilme işlemi tamamlandı, ataması yapıldı, tayin edildi, anlamında kullanılmıştır. Mütercim Asım Efendi, *Burhan-ı Katı*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000), 740. Arzu Güldöşüren, “Şerîyye Sicilleri ve Meşîhat Arşivi”, *Din ve Hayat Dergisi*, S. 34 (İlkbahar 2018/1439), 129; MŞH.MMD. nr. 1738/140.

⁶⁶³ MŞH. THR. 88/52661. Bilgin Aydın, “*Meclis-i Meşâyih'in Şeyhülislâmlık'a Bağlı Olarak Kuruluşu, Faaliyetleri ve Arşivi*”, 97. MŞH. EO. 398/91; MŞH.MMD. nr.1761/28.

Encümen-i Meşayihin bunlardan daha başka vazifeleri de vardı; bir kısmı merkezle aynıydı, diğerleri ise hususen taşra ile ilgiliydi:⁶⁶⁴

- f. Tekke ve zâviyelerdeki şeyhlerin özlük dosyalarını düzenlemek,
- g. Tekkelerin vakıf kayıtlarını korumak,
- h. Tekkelerde yaşayanlarla bölge halkının ilimle meşgul olmalarını sağlamak,
- i. Tekke şeyhlerinin bölge halkına manevi danışmanlık yapmaları için görevlendirmek ve dini görevlerinin yanında vakfiye şartlarını yerine getirip getirmediklerini takip etmek,
- j. Dervişlere tasavvuf ilminin yanında diğer İslami ilimlerle ilgili dersler de vermek,
- k. İhvan arasında sohbet halkaları oluşturarak muhabbeti ve kardeşliği sağlamak,
- l. Dervişlerin bir meslek ve zanaat öğrenmesini sağlamak ve her tarikatın belli sürelerle toplantılarına iştirak ederek onlarla sohbet etmek

Encümen'in diğer görevlerindendi.

Taşra meşayihinin bunlardan başka yazılı olmayan önemi haiz ve faydası mucib yararlılıkları da bulunmaktaydı. Meşayihin bulundukları beldeye yaşananlar ve tedbir alınması gereken durumlara dair, merkezi hükümeti bilgilendirmek adına bir istihbarat vazifesi üstlendikleri görülmektedir. Nitekim tapulu arazilere emlak memurlarının taarruzda bulunmasından, bir grup meşayihin telgrafla Halep Vilayetine şikâyetiyle haberdar olunmuş ve konuyla ilgili hemen tahkikat başlatılmıştır. Ayrıca, Bitlis ulema, meşayih ve ahali vekili Abdürrezzak ve İbrahim Efendi; Bitlis Valisi'nin rahatsız edici davranışlarını, gönderdiği telgrafla Merkezi hükümete bildirmiş ve ilgili kişiden şikâyetle bulunmuştu. Bir diğer hadisede, Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında çatışma çıkarmak isteyen Siirdli Hacı Abdullah ile Tapu kâtibi Hacı Mehmed ve Pervari Mal Müdürü Abdi isimli bazı şahısların ortalığı karıştırmak istediği ve daha fazla hadise çıkarmaya da temayüllerinden bahisle; bu kişilerin bir an evvel o bölgeden

⁶⁶⁴ Meşihat Arşivi, Sicill-i Ahvâl İdaresi defter ve belgelerini, Sicil Müdüriyetinden almıştır. MŞH.MMD. nr.1761/38. Aydın-Yurdakul, “Şeriyeye Sicilleri ve Meşihat Arşivi”, 42. MŞH. EO. 862/24; MŞH. EO. 366/77; MŞH. EO. 1734/9; MŞH. EO. 352/61; MŞH. EO. 1139/29; MŞH. TCC. 30/17, 184/11, 184/15, 184/17 ve 185 numaralı dosyalar.

uzaklaştırılması gerektiği bilgisi verilmişti. Bu istihbaratın, olası vukuatlara karşı tedbir alınmasına vesile olduğu sonradan anlaşılmıştı.⁶⁶⁵

Taşra Encümeninin muhtarlara ait görevleri üstlenmesi ve bölge sorunlarıyla ilgilenmesi ve Meclis'i bilgilendirmesi istenmiştir. Mesela taşrada bulunan yetimlere ait malların en münasib şekilde sevk ve idaresi için nizamname hazırlanmış ve bununla ilgili gelişmelerden Meşihat haberdar edilmişti. Mahalle muhtar ve imamlarının da bölge ahalisinin sözcüsü olarak, rahatsız edici unsurları yerel bölgenin temsilcisi sıfatıyla Meclis'e ilettiği bilinmektedir. Nitekim, Laleli Türbesi bitişiğindeki Hallac Dergâhında kalan Bektaşîye tarikatinden Mehmet Baba'nın uygunsuz tavırlarının çevreyi rahatsız etmesi sebebiyle, mahalle imam ve muhtarları tarafından ihraç edilmesi gerektiğine dair Meclis-i Meşâyihe bir arzuhal verilmiştir. (1315/1897)⁶⁶⁶

3.1.6.3. Taşra'da Maaş Ödemeleri ve İzin İşlemleri

Taşra teşkilatının kurulması ve encümenlerin tayiniyle maaş tahsisatına da bilahare başlanmıştı. Maaşların bir kısmı Maliye'den bir kısmı ise Evkaf'tan ödenmekteydi. Nitekim, Nakşibendi Konya ulemasından Abdülbasir Efendi'ye Maliye'den maaş tahsis edilmiş; Keferdin (Mardin) meşayihinden Şeyh Hasan Efendi ve Suriye Vilayeti Maan sancağı ve kazalarında bulunan şeyhlere maaş bağlanmıştı. Bundan başka daha birçok taşra şeyhine bu şekilde maaş bağlandığı arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır.⁶⁶⁷

⁶⁶⁵ BOA. A.]MKT.UM..1781/37; BOA. A.]MKT.MHM.750/17.

⁶⁶⁶ BOA. A.] MKT.NZD. 651/53. Mehmed Baba'nın yerine, Feyzi baba tayin edilmiştir (1315/1897). MŞH.MMD.nr.1765/08, 11.

⁶⁶⁷ Trabzon Nakşî şeyhi Mehmed Said İzzeddin Ebul Vefa Efendi, Kadiri Hasan Şirvani Dergâhı şeyhi Muhyiddin Efendi Suriye'nin Cisir-i Şugur, Trablusşam, İdlid ve Haleb eyaletlerine bağlı olan şeyhlere Maliye'den; Şam meşayih ve ulemasından Sufizade Şeyh Kemaleddin ve Hama dergâh-ı Haririye postnişini Seyyid Mehmed efendilere Evkaf'tan maaş tahsis edilmişti. Daha önce maaş bağlanan Mardin'de Seyyid Abdurrahman Efendi ile Kadiriyye'den Rüşdi efendilerin maaşlarına Maliye'den zam yapıldığı bilinmektedir. BOA.BEO.59/4368; BOA.BEO. 90/6741; BOA.BEO. 257/19238; BOA.BEO. 648/48564; BOA.BEO. 773/57914; BOA.BEO. 869/65116; BOA.BEO. 802/6013; BOA.BEO. 823/61681; BOA.BEO. 1070/80219; BOA.BEO.1193/89456.

Meclis-i Meşâyih'in taşra heyeti başlangıçta bir reis, dokuz a'zâ ve iki kâtibden müteşekkil iken kadro düzenlemeleri esnasında bir reis, iki a'zâ ve bir kâtibden ibâret bırakılmıştır. Sayı azalmasına rağmen maaşlarda iyileştirmeye gidilmemesi şikâyetle neden olmuştur.⁶⁶⁸

Dergâh şeyhliği yanında farklı me'mûriyetleri bulunan taşra şeyhlerine, tekke muhassasatından hisse verilmemiş; haksızlık olacağı düşüncesiyle bu ödemelerin münasip görülmediği ifade edilmişti. Taşra Meclis-i Meşâyih'i kurallarına göre; görevini vekâleten îfâ eden şeyhler, vazifeli olduklarına dair durumlarını ilmühaberle tasdik ettirmeleri suretiyle, maaş ve taamiye bedeli alabilmekteydiler. Ayrıca vazifelerine devam edemeyen şeyhler, yerlerine vekil bıraktıklarında maaşları kesilmemiş; tekke şeyhi, göreve dönünce görevi iade edilmişti. Ancak Cihat Nizamnamesi'nin kırk yedi ve kırk sekizinci maddeleri gereğince; uhdesinde cihet bulunan kişi şayet askere alınırsa kanunen bu dönemde aldığı maaşının yarısını yerine bıraktığı vekile vermesi; vekalet görevinin karşılığı olarak ise maaşın münasip bir kısmını vekille arasında pay etmesi tavsiye edilmişti.⁶⁶⁹

Taşradaki şeyhlerin izin işlemleri, Meclis'ten ruhsat almaları suretiyle gerçekleştirilmiş ve belirli bir süre takdir edilerek verilmiştir. Taşrada bulunan tekke ve zaviye şeyhlerinin bir yere gitmesine Meclis-i Meşâyih karar vermediği için, izin taleplerine bir işlem ya da yorum yapılmamış ve arzuhalleri Evrak İdaresinde hıfzedilmiştir.⁶⁷⁰

⁶⁶⁸ MŞH.MMD. nr.1735/6-7.

⁶⁶⁹ Şeyh Efendi'nin vefatıyla imkanlar nisbetinde zevcesine Maliye'den maaş tahsis edilmiştir. Burada ayrıca dönemin ekonomik yapısının da göz önünde bulundurulduğu, maddi sıkıntı içerisinde ya da birçok işsiz kişi varken bir kişiye iki maaşın verilmesinin adaletsizlik ve hakkaniyet anlamında da uygun düşmediği anlaşılmaktadır. MŞH.MMD. nr.1772/64-106; 1779/005, 13; 1780/22-25. Kaya, *Tevcih-i Cihat*, 239.

⁶⁷⁰ Meclis-i Meşâyih'e izin alma maksadıyla gelen bir arizaya istinaden Meclis, bunun kendisine ait bir işlem olmadığını ancak gereğinin yapılması için yine de Fetvahaneye gönderildiğini ifade etmiştir. İstanbul'da bulunan ailesini getirmek için Hacı Bektaş-ı Veli Zaviyesi şeyhi Şeyh Yahya Efendi, izin istemiş; bir iki ay içerisinde gidip gelmek şartıyla kendisine izin verilmiştir. MŞH.MMD. nr. 1776/59, 62; 1762/49.

Şeyhlerin aldığı izinlerin önemli bir kısmı, memleketlerine sıla-ı rahim amacıyla gitmeleri sebebiyleydi (1317/1899). İzinsiz gidenlerin ve izin süresi dolduğu halde gelmeyenlerin, on beş gün içinde dönmemesi halinde, haklarında kanuni işlem başlatılmıştı (1330/1912). İzinsiz gidenlerden mazereti kabul edilenler görevine devam etmiş; ancak mazeretsiz gidenler görevlerinden alınmıştı (1920/1338). Sağlık sorunları ya da başka önemli nedenlerle uzun süre izin almak zorunda kalanların yerine vekil tayin edilmiştir (1332/1914). Askerlik şubelerinde görevli şeyhlerin ise vazifelerini düzenli bir şekilde yürütmeleri ve izinsiz görev mahallerinden ayrılmamaları gerektiği gazetelerde ilan yoluyla tebliğ edilmiştir (1331/1912).⁶⁷¹

Taşraya gönderilen şeyhlerin isim ve kimlikleri ile dervişânın yevmiye defterine ait bilgiler bir deftere kaydedilmekteydi. Bu defter ayrıca taşraya gönderilen meşâyihi bilgileri yanında; şeyhlerin isimleri, kayıtlı oldukları dergâhları, mürur tezkireleri ile dergâh merkezlerinin şeyhlerine ait tatbik mühürlerini de ihtiva etmekteydi.⁶⁷²

İstanbul dergâhlarında misafir olarak ikamet eden ve memleketlerini ziyaret etmek için taşraya giden şeyhlerin aldığı mürur tezkirelerinin önemli bir kısmının Üsküdar ve Afganlar Kalenderhanesi, Kaşgârî, Özbek ve Hindîler Dergâhı ile Merkez Efendi,

⁶⁷¹ MŞH.MMD. nr. 1773/87; 1738/01, 114; 1735/45, 222, 235; 1740/41-42; 1737/39, 56.

⁶⁷² 1778 nolu Taşraya Giden Meşâyihi Defterinde: nüfus idaresine de faydası olacak şekilde hazırlanmıştı. “Tezkire-i Osmaniye numarası, Pasaport numarası Merkez-i dergâh, Mukayyed olduğu dergâh, Görevlendirilen kişinin ismi, Babasının ismi, Memleketi, Mahall-i azimeti, Tarih-i azimeti, Mülahazat” bilgileri bulunmaktaydı. Zaman zaman şeyhlerden istene tezkire-i Osmaniye’lerde bilgilerin birbirini tutmaması ile ilgili sorunlar yaşanmış, bilginin doğrulanması için Dahiliye Nezaretinden malumat istenmiştir. MŞH.MMD. nr. 1773/131. XIX. yüzyılda kullanılan “mürûr tezkiresi” kavramı, Osmanlı devletinde yerli-yabancı herkesin seyahat izni için alması gereken bir belgeydi ve şehrin yöneticileri ile mahkeme tarafından verilebiliyordu. Tezkireler; mahalli idarelere iç göçü, daha doğrusu büyük şehirlere akışı denetim altına almak, asayiş ve güvenliği tesis etmek ve kişilerin geçtikleri yerlerde kasdî ve keyfî davranışlarını engellemek ve aynı zamanda kontrolü sağlaması yönünden önem taşımaktaydı. İngiltere vatandaşı aslen Hindistanlı derviş Mehmed b. Musa’ya, Beyrut’a gidebilmesi için mürûr tezkiresi verilmesi amacıyla Hindîler dergâhı şeyhi Hasan Efendi tarafından nizama aykırı ilmühaber düzenlendiğinin anlaşılması üzerine; yabancı ülke vatandaşlarına bu şekilde ilmühaber verilmemesi için tebliğat gönderilmiştir. MŞH.MMD. nr.1773/38.

Şeyh Yahya Efendi, Sünbül Efendi, Nureddîn-i Cerrâhî, Kasımpaşa, Yenikapı ve Üsküdar Mevlevîhanelerinden gidenlere ait olduğu görülmektedir. Bu izni alanların kahir ekseriyetinin Anadolu içinde; Urfa, Mersin, Bursa, Kastamonu, Hayrabolu, Erzincan, Eskişehir, Adapazarı, Akhisar, Bandırma, Tekirdağ, Gelibolu, İzmir, Manisa; Aydın, vs. illere, Anadolu dışında ise; Mekke, Hicaz, Mısır, Manastır, Buhara, Basra, Bağdat, Vasilikoz, Midilli, Selanik, Sakız, Rusya ve Yafa vs. yerlere gittikleri görülmektedir.⁶⁷³

3.1.6.4. Taşra Tevcihati

Encümen-i Meşâyih ya da Taşra Encümen-i Meşayihî olarak da isimlendirilen Taşra Meclis-i Meşâyihî, İstanbul ve Bilad-ı selase dışındaki meşihat cihetlerine ait atamalardan sorumlu bir birim olarak teşkil olunmuştu. Kendine ait merkez tekkeleri, reis ve azaları ile bunlarla ilgili nizamnamesi bulunan Taşra Encümeninde, Merkez’de aranan şartlar ve özellikler geçerliydi ancak Encümen’in tesbiti ile tayin usullerinde farklılıklar bulunmaktaydı.

Meclis-i Meşâyih kurulmadan önce Taşra tevcihlerinde usûl farklıydı; tekke ve zaviyelerde bir cihet boşaldığı zaman o cihete talip olanlar, bulunduğu yerin Şer’î Mahkemesine yahut varsa mahallî Meclis İdaresine başvurmaktaydı. Burada ehliyet ve liyakati tespit edilenler hakkında ilgili makamlarca gereği yapılır akabinde tevcihat gerçekleşirdi.⁶⁷⁴

Taşra tevcihlerinde gerek Meclis öncesi ve gerek sonrası, cemaatin ve mahalli öngörünün önemli bir etkisi bulunmaktadır; münhal meşihatlerde ilkin mahallinden münasip birinin teklif edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Meclis-i Meşâyih, Nevrekop’ta Halveti Dergâhı şeyhi vefat edince, yerine mahallinden ehil birinin tevcih edilmesini ilgili niyabete bildirmiştir (1323/1905).⁶⁷⁵

⁶⁷³ 1778 numaralı Meclis-i Meşâyih defteri. Mübahat Kütükoğlu, “*Mürûr Tezkiresi*” *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/60-61. Osmanlı devletinde seyahat izin belgesi için kullanılan bir tabirdir. Bir yere gitmek isteyen kişi öncelikle, mahalle imamından nereye ve niçin gideceğine dair bir belge alır, kadiya bunu gösterir, haraç bedelini öder ve tezkiresi hazırlanırdı.

⁶⁷⁴ Yılmaz vd., *Meşihat Arşivi Meclis-i Meşâyih Defterleri*, “Mukaddime”,

⁶⁷⁵ MŞH.MMD. nr. 1769/184; 1775/141.

Mahalli tercihin gücüne dair defterlerde nakledilen bir hadise bulunmaktadır; yer ismi belirtilmeyen ancak Kadirî tarikatine mensup olduğu ifade edilen İbrahim Efendi, Meclis-i Meşâyih tarafından bir dergâhın imamet ve meşihat cihetlerine niyabeten vekil tayin edilmişti. Ancak bu durum mahalle ahalisi tarafından kabul edilmediği için anlaşmazlığa neden olmuştu. Bunun üstüne Meclis, mahalli talebi dikkate alarak, Kadiriye tarikatı meşayihinden mahalle Sıbyan mektebi hocasını tayin ederek meseleyi çözüme ulaştırmıştı (1301/1884).⁶⁷⁶

Taşra'da Meclis-i Meşâyih kurulduktan sonra, şeyhlik başvuruları genelde adayların bizzat kendileri tarafından yapılmakla birlikte; vefat eden şeyhin evladı küçük ise bu talep annesi aracılığıyla iletilmekteydi. Çocuk şeyhlerin annesinin bu tasarrufta etkili olduğu; ilgili bir kararda Encümen tarafından takdir edilen naibi kabul etmeyerek yerine dayısının naibliğinde ısrar ettikleri görülmektedir.⁶⁷⁷

Taşra meşihat tensibi; başta yetkililerin şهادeti olmak üzere, Meclis-i Meşâyih encümeni ve yerel meclis ve mahkemelerince icra edilmekteydi. Ancak tevcihler ekseriyetle Encümen-i Meşayihçe yapılır, nadiren de Meşayih Meclisi kararıyla gerçekleştirilirdi.⁶⁷⁸

Taşrada bulunan tekke ve zaviye tevcihleri, yalnız mahallinden gelen i'lam ve mazbata ile ve Evkaf-ı Hümayun tarafından yürütüleceği için; Meclis-i Meşâyih, taşra ile ilgili gelen tevcihleri Taşra Meclis-i Meşâyihine yönlendirmiştir. Meclis-i Meşâyih, Mevlevîlikte olduğu gibi Taşra Meşihat tevcihlerinde de kararların yerleşmesi ve kurallarda esneme yaşanmaması için kararlı davranmış ve Merkez'e gelen sorunları ya da arzuhalleri gerekçeli kararı da ekleyerek ilgili mercie havale etmiştir. Haleb'de kâin Hilâliye Dergâhı meşihat cihetinin Şeyh Sırrî Efendi'ye tevcihi ile ilgili Meclis'e havale edilen arzuhale: “Taşra'da bulunan bütün vakıfların tevcihât ve diğer hususları mahallinden ve idâre meclislerinin i'lâm ve mazbataları üzerine icrâsı nizâm gereği

⁶⁷⁶ MŞH.MMD. nr. 1762/77.

⁶⁷⁷ MŞH.MMD. nr. 1774/20; 1758/17b

⁶⁷⁸ MŞH.MMD. nr.1769/54, 59, 185, 188, 203.

olduğundan, mahallinden i‘lâm ve mazbatasının bulunması gerekmektedir.” şeklinde cevap verilmiştir.⁶⁷⁹

Encümen-i Meşâyih, kendi içinde görev ve yetkileri tanımlanmış, özerk statüde bir kurum olarak tesis edilmiştir. Bu sebeple taşradaki meşîhat işlemlerinin Merkez’e değil; mahallinden gönderilen maruzatlar üzerine mahalli seçimlerle yapıldığı ve bulundukları yerlere ait olduğu, karar örneklerinde kullanılan dilden de anlaşılabilir. Meclis-i Meşâyih defterlerinde özellikle kuruluş döneminde bazı belirsizlikler yaşansa da taşra ile ilgili tüm kararlarda ve kararlı bir şekilde, taşra meşayih atamalarının mahalli meclislerce yapıldığına dair birbirine benzer birçok ifade kullanılmıştır.⁶⁸⁰

...bu misillü taşrada bulunan cihât-ı münhalenin tevcîhâtı inhâ-yı mahallîye tevfiķan icrâsı nizâmı iktizâsından bulunmasından nâşî...”, “...taşraca münhal vukû‘unda keyfiyyet-i tevcîh ve sâirenin inhâ-yı mahallîye nazaran tevfiķ-i mu‘âmele edilmesi nizâm-ı seniyye iktizâsından bulunmasına...”⁶⁸¹

şeklinde ifadelerle başlayan tüm kararlar, Taşra Encümeninin yetki sınırlarına girmekteydi ve bu evraklar Taşra’ya yönlendirilmişti.⁶⁸²

⁶⁷⁹ “...bu gibi taşra meşâyih tarafından verilen icâzelerin Meclis-i dâ‘iyânemizce tasdîki usûlünden olmadığı tefhîm ile icâzesi kendisine i‘âde olunmağın bunun hıfzı tezekkür kılındı.” MŞH.MMD. nr. 1756/21; 1773/70-40.

⁶⁸⁰ MŞH.MMD. nr. 1769/ 60, 167- 81, 188; 1772/17.

⁶⁸¹ Taşra meşîhat işlemleri mahalli maruzatı üzere yapıldığı için bu tür başvurular kabul edilmemiş ve “buraca bir şey denilemeyeceği” şeklinde cevap verilerek ilgili Taşra Encümen-i Meşayihine yönlendirilmiştir. MŞH.MMD. nr. 1762/17, 20, 28, 29, 32, 155; 1773/61-10.

⁶⁸² Taşraya ait birçok arzuhalin Merkez Meclis-i Meşâyih kurumuna gitmesi sebebiyle mevzuun iyice anlaşılması ve sonraki işlemlerde buna dikkat edilmesi anlamında kararlarda sık sık;” “... Taşradaki tekkelerin meşîhat tevcihi mahallerinin teklifiyle yapıldığından...” ibareleri kullanılmıştır. Burada dikkat çeken en önemli nokta; Taşradan Merkez’e bir şekilde sehven de olsa giden belgelere hiçbir şekilde işlem uygulanmamış olmasıdır. MŞH.MMD. nr. 1769/ 167, 188; 1762/159; 1772/21, 26, 32; 1779/07.

Meclis-i Meşâyihin çözüm elde edemediği sorunlarda Şura-yı Devlete başvurduğundan daha önce bahsetmiştik. Yani Encümen-i Meşâyihin çözemediği sorunlar, Meclis-i Meşâyih; Meclis'in aşamadıkları ise Şura-yı Devlete intikal edilerek aşılmıştır. Mevlevî tevcihlerinde olduğu gibi; azil, şer'i kurallar ve vakıf şartlarına aykırı sorunlar ya da yetki ve etkinlik olarak bir üst mercie duyulan ihtiyaç, Meclis-i Meşâyihin dahlini gündeme getirmiş, ilgili tekkeye münasip bir şeyh bizzat Meclis tarafından takdir edilmiştir. Buna Meclis-i Meşâyihin taşraya ya da atama kararına müdahalesi de diyebiliriz. Nitekim, Halvetîye tarikatinden Perşembe Tekkesi şeyhi Mustafa Efendi'nin vazifeye riayetsizliği sebebiyle, mahallinden birinin teklif edilmesi beklenmeden, Meclis-i Meşâyih kararıyla İstanbullu Şeyh Mehmed Efendi tevcih edilmiş ve alınan karar Selanik Valiliğine bildirilmiştir.⁶⁸³

Taşra'da tevcihin doğrudan Meclis-i Meşâyihçe yapıldığına dair başka örnekler de bulunmaktadır. Nitekim Çanakkale'nin Saraycık köyü İnci Baba Dergâhına vekil olarak atanan Şemsi Efendi; uygunsuz hareketlerinden dolayı Meclis-i Meşâyih kararıyla ihraç edilmiştir. Bu kararın uygulanmadığına dair alınan ihbar üzerine Meclis, tekrar uyarıda bulunmuş ve gereğinin yapılması için bir daha tebligat göndermiştir (1309/1892).⁶⁸⁴

Meclis-i Meşâyihin taşraya müdahalesi biraz da doğrudan Merkez'e yapılan başvurular sebebiyle olmuştur. Zira özellikle haksızlığa uğradığını düşünen, işleyişteki aksaklıklardan muzdarip olan veya farklı konularda adaletsizliğe dair şikayetleri bulunan kişiler Meclis-i Meşâyih'e arzuhal vermiştir. Nitekim, Trabzon Meclis-i Meşâyih riyasetinden azledilen Hüseyin Zeyneddin Efendi, gerçeğin araştırılması ve görevine iadesi talebiyle Meclis-i Meşâyih'e başvurmuştur (1309/1891). Bir diğer şikâyetle Abdülbâkî Efendi, Afyon Karahisar'da açılacak Mevlevîhaneye postnişin tayininin irade-i seniyye gereği olduğunu ve münhal Halep Mevlevîhanesine tayin edilmesi için Çelebi Efendi'ye müracaat ettiği halde bir cevap alamamasını Meclis-i Meşâyih'e şikâyet etmiştir.⁶⁸⁵

⁶⁸³ Şeyh İbrahim Hilmi'nin arzuhalindeki husus hakkında karar verilmesi için Şûrâ-yı Devlet riyasetine havale edilmiştir. MŞH.MMD. nr. 1779/10-136. BOA.AJ].MKT.UM. 1325/20.

⁶⁸⁴ BOA. DH.MKT.1906/24.

⁶⁸⁵ MŞH.MMD. nr. 1764/89, 103.

Taşra Meşayih ve Meclis-i Meşâyih arasında atama işlemleri ile ilgili sorunlar yaşandığında ya da bir üst makama ulaştırılan meseleler hakkında tahkikat gerektiğinde, tayin işlemleri durdurulmuştur. Nitekim, Suriye Meclis-i Meşayih riyasetine tayin edildiği halde Meclis-i Meşayih tarafından başka biri tensib edilince; Suriye eski Nakibü'l-eşraf Kaymakamı Aclânîzâde Ahmet Efendi, tevcihin yapılmaması için arzuhal vermişti. Konu Mahkeme-i Teftişe taşınmış ve netice elde edilene kadar riyaset tayini durdurulmuştur. Karar sonucunda; Şam Meclis-i Meşâyih riyasetine Geylânîzâde Said Efendi'nin tayini sebebiyle Aclânîzâde Ahmed Efendi'nin talebinin kabul edilmediği görülmektedir. Bu durum bize, Merkezce bilinen sebepler olsun olmasın, taşra tevcihlerinde gerektiğinde Meclis-i Meşâyih'in müdahale edebildiğini, Merkez'in murakabesinin farklı vesilelerle taşradaki birimler üzerinde olduğunu ve burada tam anlamıyla özerk bir yönetim bulunmadığını göstermektedir.⁶⁸⁶

Taşra meşihatının konumu, yapısı, çalışma şartları ve Merkez'le bağlantısında izlenmesi gereken yol ve süreç hakkında, 1283/1866 yılında yayınlanan ilk Meclis-i Meşâyih Nizamnamesinin on birinci maddesinde; neseben veyahut meşihate hak kazanmak suretiyle taşrada boşalan meşihat cihetleri için, Merkez'e başvuranlardan, şüpheli kişilerin incelenmesi Meclis'e havale edilirse şayet; kişinin durumu ile ilgili tahkikatın yapılabileceği bildirilmekteydi. Burada taşradan başvuranlarla ilgili mutlaka tahkikat yapılmasından ziyade, şüpheli durumların beyanıyla araştırma yapılabileceğine dair bir serbestiyet ifadesi yer almaktaydı. Bir tahkikat durumu var ise Meclis-i Meşâyih bunu yapmaya hazırdır; ancak buna dair bir arzuhal ulaşmaz ise mevcut bölgeden ve görevlendirmelerden Taşra sorumluları mesuldür, denilmekteydi. Bu aslında Taşra Teşkilatının kendi içinde muhtar bir yapı oluşturması anlamını da taşımaktaydı. Ayrıca, Merkez'in zaten var olan birçok tekke sorumluluğu yanında ayrıca Taşrayla ilgilenmesinin zorluğu sebebiyle; bu görevi Encümen-i Meşayihe vererek, vilayetlerdeki tekke yönetimine dair kendi içinde güçlü bir sistemin kurulması ile ilgili olduğu düşüncesini de akla getirmektedir. Nitekim Taşranın Merkez'den uzaklığı, meselelere vukûfiyet anlamında zaten başlı başına bir sorun teşkil etmekteydi. Burdaki yönetimi, kendi içinde özgür bırakmamanın kârdan çok zarar getireceği âşikardı. Zira, burada yaşanan bir mesele Merkez'e ulaştırılana kadar birçok

⁶⁸⁶ MŞH.MMD. nr. 1764/71,73; 1770/69.

şey değişmiş ya da artık yapacak bir şey kalmamış olabilirdi. O yüzden bölge teşkilatının kurulması birçok maslahatın kolaylaşması anlamında son derece önemliydi.⁶⁸⁷

Hindî, Afgan ve Özbek tekkelere Merkez’de olduğu gibi Taşra’da da aynı dil ve kültüre sahip şeyhlerin seçilmesi, Taşra için de geçerliydi. Hindî dergâhların meşihat cihetlerine kahir ekseriyetle Hindli dervişlerin başvuruları alınmakta; Afgan, Hind, Buhara ve Özbek şeyhlerin atanması için bölge insanından da yine bu yönde arzuhallemekteydi. Merkez tevcihatlarda da aynı kültür ve dile sahip kişilerin yoğun olduğu bölgelerde; halk ile tekke mensupları arasında birçok yönden tenasüb oluşması adına bu yönde talepler oluşmakta ve bunların çoğu müspet karşılanmaktaydı.⁶⁸⁸

Üsküdar’da Hintli Feyzullah Efendi Dergâhının Hintli sülehaya meşrut olması nedeniyle, bu dergâhın Kadiri şeyhlerinden Mehmed Efendi ya da Hintli olmayan başkalarına devredilmesi sorun olmuştu. Taşra’da bahsi geçen ve öteden beri Afganlılara tevcih edilen bir dergâh vardı ancak burada Merkez’den farklı hususlar bulunmaktaydı. Nitekim tevcihi gerçekleşen bu tekkeyle ilgili kararda, Taşra tevcihlerinde dikkat edilmesi gereken üç unsura dikkat çekilmişti:⁶⁸⁹

- Postnişîn tevcihinin mahallinden yapılması,
- Şeyh adayının ehliyet ve liyakatinin bulunması,
- Âdet olduğu üzere meşreben uyumlu olması.

İlki sadece taşra meşihatlerinde geçerli bu kurallardan diğer ikisinin Merkez’de de önemi devam etmekteydi. Zira Merkez teşkilatında ehliyetli bir şeyhin olması zarureti yanında; Buhara, Hindî ve Afganî tekkelere buralardan gelen kişilerin getirilmesi ile ilgili talepler kabul görmekteydi.

⁶⁸⁷ Varol, “Meclis-i Meşâyihin Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnâmesi”, 62.

⁶⁸⁸ MŞH.MMD. nr. 1764/48.

⁶⁸⁹ MŞH.MMD. nr.1772/263; 1774/104-19. Özbek, Hint ve Afganlı bekar dervişlere meşrut olan tekke seçimleri, şeyhin intihabı ve ref’i için belirleyici unsurlar olmuştu. Erkan Övüç, *Üsküdar Tekkeleri Örneğinde Devlet Tekke İlişkileri*, (Doktora Tezi, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022), 683.

Taşra tevcihlerinde öncelikli usûl olarak, Dergâhın vakfiye sureti, eski kayıtları ve daha başka ilgili ne kadar evrak ve mu‘âmesi var ise bunların mufassalan beyânı istenirdi (1304/1887). Zira vakfiye kurallarının bilindiği gibi bağlayıcı bir hükmü bulunmaktaydı ve bu sebeple gerek merkezde ve gerekse taşra tekkelerinde öncelikle vakfiye şartı olup olmadığına bakılmaktaydı.⁶⁹⁰

Taşra tevcih muamelelerinde, meşihat şayet babadan münhal bir cihet ise; şeyhin vefatı ya da hissesinden kasr-ı yed’ etmesi (ferâgati) suretiyle cihetin evlada devredilmesi gerekmektedir. Meşihatten çekilmeler genelde; yaşlılık, sakatlık ve sağlık sorunları gibi sebeplere binaen bazen de şeyhin hüsn-i rızasıyla gerçekleşmekteydi.⁶⁹¹

Taşra Encümen-i Meşayih kurulduktan sonra buradaki tevcihler, şu şekilde uygulanmaya başlanmıştır:⁶⁹²

- a. Şeyh adaylarına yapılacak imtihanlar ve tayinlerine dair usûllerin anlatıldığı genelge, kadı ve naiblere gönderilirdi.
- b. Meclis-i Meşâyih’in şubesi bulunan bölgelerde şayet oluşturulmuş bir Taşra hey’eti yok ise; nâib ve müftü efendilerle burada görevlendirilecek meşâyih belirlenir, bilahare mahallinden i‘lâm ve mazbatası Meşihat’e gönderilerek Meclisçe tedkik edilirdi.

⁶⁹⁰ MŞH.MMD. nr 1777/7; 1769/96, 150, 156, 160, 173; 1774/0003-03.

⁶⁹¹ MŞH.MMD. nr. 1758/78-72; 1772/291, 230; 1764/137.

⁶⁹² *Naib*: Kadı’nın olmadığı yerlerde onun yerine vekil olarak görev yapanlara denir. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011), 510. Padişah, vali ve kadı gibi devlet adamlarının temsilcisi. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, (İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2010), 492. MŞH.MMD. nr.1777/39; 1764/16; 1762/32, 150; 1734/84. Muharrem Varol, “Meclis-i Meşâyih’in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnâmesi”, 68. BOA. ŞD. 2969/21. Özellikle vakfiye ile mukayyed olmayan cihetlere; önceden şeyhliğe vekalet eden, ehil ve münasib bir halifeye Cihat Nizamnamesi’nin altıncı ve on birinci maddesi gereğince cihetin tevcih edildiği görülmektedir. (1312/1895) MŞH.MMD. nr.1772/229; 1774/0003-03; 1769/67. Yılmaz vd., “*Meşihat Arşivi Meclis-i Meşâyih Defterleri*”, “Mukaddime”. MŞH.MMD. nr. 1734/26, 67, 77; 1772/42-40, 52-70. 1769/216-211; 1762/38.

- c. Tevcihat yapılacak dergâhın mukayyed ve gayr-i mukayyed vakfiyesi olup olmadığı belirlenir ve şayet tarikine ait bir zikri var ise bunun tasdikli bir sureti ile i'âm ve mazbatasının gönderilmesi istenirdi.
- d. Öncelikle tevcih edilecek cihetin boş olması ve Meşihate başvuran şeyh adayının uhdesinde cihet tevcihine mani' bir durumun bulunmaması gerekirdi. Tekkeye seçilecek kişinin, rütbe ve memuriyet olarak resmi bir başka sıfatının olmadığına tedkik edilmesi ve şayet adayın başka bir görevi var ise bunu bırakması gerektiği kendisine bildirilirdi.
- e. Taşra tekkelerinde bir cihet boşaldığında şeyhin evladı ve yakîninden münasib bir aday yok ise, mahalli Şer'î Mahkemesine ya da Meclis idaresine başvurulurdu.
- f. Kurum içinden ya da hariçten başvuranlardan şartlara haiz şeyh adaylarının Meclis görevlileri tarafından liyakat tespiti yapılırdı.
- g. Şayet vâkıfın bir şartı yok ise; mahallî mu'âmeleye uygun olarak (te'âmül-i kadîm ve usûl ü nizâmına uygun olarak), öncelikle vefat eden şeyhin ekber, erşed ve aslah evladından ehliyet ve liyâkat sahibi olan seçilirdi.
- h. Nizamnamenin 21. maddesine göre; vefat eden taşra şeyhlerinin, bir veya birden fazla evladı var ise; içlerinden liyakati imtihanla belirlenen evlada verilirdi. Tekke ve zaviyelerin en güzel şekilde idaresi için; başta liyakat ehli olması yanında, lider özellikte (muktedir) ve tasavvufta sey-ru süluk sahibi kişilerden seçilmesine dikkat edilirdi.
- i. Şeyhin iki evladı da yapılan meşihat imtihanlarında başarılı olamaz ise, beşinci maddeye göre ehliyet sahibi bir halifeye meşihat tevdi edilirdi.
- j. Vefat eden şeyhin evlâdı yok ya da liyakatli değil ise; kardeşi ya da zâhiren ve bâtinen kemal ehli olduğuna dair şهادette bulunulan bir kişi ya da meşihate liyakati olan hâricden biri, imtihan edilmek üzere belirlenirdi.
- k. Mahallinden seçilen bir heyet huzurunda şeyh adayının ehliyeti imtihanla tahakkuk edince, hüsn-i hâl sahibi biri olduğunu gösterir imtihan kağıdı ile talip olduğu dergâhın tarîkinden icazetli olduğunu gösterir icâzetnâmenin tasdikli bir sureti alınırdı.

- l. Vazifesini icrâ ve ifâyâ ehliyet ve istihkakı bulunan ve bunu mahalli evrakıyla isbat eden kişilerin; mahkeme i'lâmı ve Meclis idaresinden mazbatasını tanzim edilir, evrakları Evkâf-ı Hümâyûn Nezaretine gönderilirdi.
- m. İmtihan sonrası ehliyet ve liyakati belirlenen şeyh adayı ile ilgili karar, Şeyhülislamlık makamına gönderilir; onaya sunulan evrakın Evkaf-ı Hümâyûn Nezaretinde kaydı yapılır ve şeyhe beratı verilirdi.
- n. Mazbatasını alan şeyhe dergâh tahsisatı, mührü muayyenatı ve muhaassasatının takdim edilmesiyle genel olarak taşra meşihat işlemleri tamamlanır ve fiilen görevine başlamış olurdu.

İstanbul ve Taşra tevcihatı arasında vakfiye şartının önemi, şeyhlik imtihanları vs. genel prensipler olarak bir fark bulunmamaktaydı. Taşra tevcihat işlemleri genel anlamda Merkez Meclis-i Meşâyihinde geçerli usullere uygun olarak yapılmış, Taşra'ya ait hususlarda ise Taşra Talimatnamesine göre hareket edilmişti.⁶⁹³

Taşrada bir Meclis-i Meşâyih kurulmasındaki en önemli faydanın; tüm Osmanlı devletini bir ağ şeklinde saran tekkelerin Meclis-i Meşâyih'e bağlanmasıyla bu alandaki önemli bir boşluğun doldurulmasına imkân tanınmasıdır. Dönemin siyasi anlayışı gözönünde bulundurulduğunda buradaki kurumsallaşmanın Merkezi yönetim tarafından oldukça olumlu karşılandığı ve desteklendiği; kararlara müdahale edilmemesinden anlaşılmaktadır.

3.1.6.5. Taşra Meşihat İmtihanları

Meclis-i Meşâyih kurulduktan sonra, Encümen-i Meşâyih bulunan beldelerdeki tekkelere şeyh tayininin; imtihanla ehliyeti tesbit edilenlerden seçileceği ve bunun için öncelikle bir komisyon teşkil edilmesi gerektiği bildirilmiş ve ilgili vilayetler ile müstakil sancak ve naipliklerine bir genelge gönderilmişti.⁶⁹⁴

Merkez'de şeyh tevcihi için önemli bir kural olan imtihanla tayin meselesi Taşra seçimleri için de geçerli bir kuraldı. Bu cümleden olarak mahalli Encümen-i Meşâyih

⁶⁹³ BOA. ŞD. 2969/21. Muharrem Varol, "Meclis-i Meşâyih'in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnâmesi", 59.

⁶⁹⁴ MŞH.MMD. nr.1764/16.

imtihan komisyonu; kadı'nın riyasetinde, belde müftüsü ve mahalli ulemadan üçer kişi ile kadı, müftü, evkaf müdürü veya memuru olmak üzere, toplamda beş kişiden oluşmuş ve imtihanların evkaf memurunun huzurunda yapılmasına karar verilmişti. Bu imtihanda gözetmen olarak hazır bulunacak iki şeyhin tesbiti ise belde müftüsü ve Evkaf müdürünün seçimine bırakılmıştı.⁶⁹⁵

Meclis-i Meşâyih Nizâmnâmesi'nin dokuzuncu maddesine göre; Taşrada tevcihat işlemleri, Tevcîh-i Cihât Nizâmnâmesi hükümlerine göre yapılmasına karar verilmişti. Tekke şeyhliğine atanacak adayların nizamnamenin 11. maddesine göre, Meclis'in yapacağı imtihana tabi tutulması gerekmekteydi. Buna göre, tevliyet istisna olmak üzere, Taşrada bütün tekke ve zaviyelerin ilmî ve bedenî cihetlerin tevcihi ve ref'i, taliplerin imtihanı, imtihan evraklarının tedkiki vs. işlemleri, Encümen-i Meşâyihler tarafından yapılacağı ve artık ayrıca bir talimatname ile izaha da lüzum olmadığı ifade edilmişti. Hatta bu imtihanlarda artık önceden Tevcîh-i Cihât Nizâmnâmesi'nin otuz birinci maddesine göre mümeyyiz sıfatıyla bulundurulmuş üç zatın bulunmasına da gerek kalmadığı, dokuzuncu maddenin ta'dil edildiği ve imtihanların encümenlerce icrâ edileceği ifade edilmişti (1738/1920).⁶⁹⁶

Taşra meşihat imtihanlarının icrası için gerekli evrak; vilayetler ile niyabetlerdeki kadı ve naiblere gönderilmekteydi. Taşra meşihat imtihanlarını hazırlayan üç kişilik meşayih heyetinin aynı zamanda sınavı icra edeceği bildirilmişti. Şayet o mahalde meşayihden kimse bulunmaz ya da komisyon oluşturulamazsa; İstanbul imtihan heyetinin hazırladığı tasavvufa dair suallerden oluşan imtihan kâğıdı ile imtihan

⁶⁹⁵ Umut Kaya, "Tevcîh-i Cihât Nizâmnâmeleri Hakkında Bir Değerlendirme", 232. Talip Ayar, "Cihat Mevzuatı, *Vakıflar Dergisi* 48, (Aralık 2017), 158. MŞH.MMD. nr. 1741/112. Meşihat tevcihlerinde sadece bir şeyhin etkili olmaması, bilakis diğer şeyhlerin de onayının alınması istenmiştir. Böylelikle, birden çok şeyhin katılımı sağlanarak tekke meşihatlerine yapılacak atamaların daha tarafsız ve daha kontrollü bir şekilde icra edilmesinin temelleri atılmıştır. Bir başka ifadeyle; Meclis-i Meşâyih bulunmayan mahallerde, nâib ve müftü efendilerin bulunduğu bir heyet tarafından mahalli bir naib riyasetinde, belde müftüsü ile varolan meşayih ve hüsn-ü halleri bilinen ulemadan müteşekkil iki kişinin bulundurulmasıyla bir Encümen teşkil edilmiştir.

⁶⁹⁶ MŞH. MMD. nr. 1744/168.

yapılacak ve puanlamasını da soruları hazırlayan bu komisyon üstlenecekti. Burada adaylardan;⁶⁹⁷

- a. “Halebi” isimli eserin harekelendirilmesi ve tercüme edilmesi;
- b. İbadet ve nikah konulu fikhî meselelerden beş soru,
- c. Kelam ve tecvitten üçer soru cevaplandırılması,
- d. Tecvit kurallarına uygun olarak aşr-ı şerif okumaları

istenecekti.

Taşra meşihat imtihanlarında şeyh adayları, dini ilimlerden ve şeyh adaylarının mensup olduğu tarikatin usûl ve tarzına ait 20’yi geçmeyen sorulardan oluşan bir sınava tabi tutulmaktaydı. Taşra’da bulunan Niyazî Baba Tekkesinin şeyhlik imtihanında, aşağıdaki sorular sorulmuştu.⁶⁹⁸

- Tarikat neye derler ve tarikate sülûkten maksad nedir?
- Tarikat adabı (Âdâb-ı tarîk) nedir?
- Nefsin mertebeleri (Merâtib-i nefis) nedir?

Bu imtihan sonrası, sınav kâğıdı reis ve azalar tarafından mühürlenirdi. Nihai karar Meclis-i Meşâyih tarafından verilir; ehliyeti isbat olunan adayın usulüne uygun bir şekilde evrakları ile i’lam ve mazbatası hazırlanarak gönderilirdi.⁶⁹⁹

Taşra tevcihlerinde, şeyh evladının da imtihan edilmesi dahil meşihat imtihanları üzerinde hassaten durulmuştur. Merkezden uzak küçük yerleşim birimlerinde resmi prosedürün ciddiye alınmaması ya da kuralların göz ardı edilmesi gibi durumların söz konusu olmadığı ve meşihat kurallarına dikkat edildiği görülmektedir. Nitekim, Muğla’da Rifâî tarikatı dergâhının hem şeyhi ve hem mütevellisi olan postnişinin

⁶⁹⁷ MŞH.MMD. nr.1777/39; 1769/005. Kaya, a.g.e., 248. Talip Ayar, “Cihat Mevzuatı, *Vakıflar Dergisi* 48, (Aralık 2017), 158.

⁶⁹⁸ İsmail Kaya, *Osmanlılarda Devlet – Dini Gruplar İlişkisinde Bir Model Olarak Meclis-i Meşâyih*, 159. Bu tekke, Garbî Karaağaç kazası Niyazlar köyünde bulunmaktadır. MŞH.MMD. nr. 1736/78.

⁶⁹⁹ BOA. ŞD. 2969/21.

vefatıyla yerine oğlunun getirilmesinin mazbata ve evrakla değil, söz konusu dergâh taşrada olduğu için;

- Öncelikle şeyh adayının imtihan edilmesiyle,
- Tarikattan hilafet icazeti olduğuna dair belgenin tasdikli bir suretini getirmesiyle,
- Ehliyet belgesi demek olan imtihan evrakının gönderilmesiyle

yapılacağı bildirilmiştir.⁷⁰⁰

Taşra teşkilatına soruların ulaşmadığı dönemlerde; sorunların izalesi, çözümü ve meşihatın boş bırakılmaması anlamında tevcihin, sadece müftünün delâleti ve tensibi ile gerçekleştiği de olmuştur. Taşra atamalarında liyakatin yerel birimler tarafından belirlenmesi ve müftülerin beyanlarının esas alınması yanında bölge ahalisinin yönlendirici etkisi bulunduğu bahsetmiştik. Osmanlı devletinde camiler gibi toplumsal hayatın bir parçası olan tekkelerin yönetim ve işleyişinde, yerel halkın memnuniyet ve teşekkürünü arzuhal ile bildirdiği ya da hoşnutsuzluğunu ızhar ettiği ve tevcihat hakkında teşekkür ya da itirazlarla olumlu ya da olumsuz görüş serdederek yönetime iştirak ettiği ya da en azından tevcihlerle ilgili oldukları Meclis kararlarından anlaşılmaktadır. Zira küçük yerleşim alanlarında bu durumun doğal olarak daha etkin ve daha yaygın olduğu bilinmektedir.⁷⁰¹

3.1.6.6. Taşra’da Yaşanan Sorunlar ve Bazı Uygulamalar

Merkez’de olduğu gibi Taşra tekkelerinde de birtakım sorunlar yaşanmıştır. Taşra encümeni teşkil edilmeyen yerlerde görülen problemler sebebiyle, hızlı bir şekilde Encümen teşkiline gidildiğinden daha önce bahsetmiştik. Resmi bir kurumun varlığı ve somut olarak mevcudiyetinin, sorunların çözümünde caydırıcı bir güç olduğu;

⁷⁰⁰ MŞH.MMD. nr. 1734/26/251. İsmail Kaya, *Osmanlılarda Devlet – Dini Gruplar İlişkisinde Bir Model Olarak Meclis-i Meşâyih*, 172.

⁷⁰¹ Osman Sacid Arı, “Meclis-i Meşâyih’in Erken Dönem Kararlarında Devlet-Tekke Münasebetleri”, 302. Akman, *Osmanlı’da Devlet Tekke Münasebetleri*, 90-91. MŞH.MMD. nr. 1779/137; 1763/19-17. “Kocamustafapaşa’da Ali Fakih Mahallesi’nde Feyziye diğer adıyla Küçük Efendi Dergâhının meşihat, imamet ve hitabet cihetlerinin İbrahim Efendi’ye tevcih edilmesinden dolayı teşekkür ve memnuniyetlerine dair, mahalle ahalisinin sunduğu bir arzuhal bulunmaktadır.”

toplumsal alanlarda otorite ihtiyacının kendini daha çok hissettirdiği ve çoğunlukla etkili bir çözüm olduğu bilinmektedir.

İstanbul tekkelerinde Meclis kurallarına aykırı durumlar sebebiyle yaşanan sorunların Taşra'da da geçerli olduğu görülmektedir; tekkenin mensup olduğu tarikate muhalif âyin icrası ve vakfiye şartına aykırı yapılan muameleler bunlar arasında sayılabilir. Vakfiye şartına aykırı muamelelerin aslında tekke kurallarıyla paralel bir doğrultuda seyrettiği düşünülürse; birinin, diğerinin varlığına bir şekilde etki ettiği görülecektir. Nitekim Selanik'te Sinâniyye tarikatından Yakub Paşa Dergâhı şeyhi Ali Efendi'nin, vâkıfın şartına rağmen dergâhta Kâdirî âyini icrâ ettirdiği ve bunun üzerine Selanik Encümen-i Meşâyih reisi Salih Efendi tarafından uyarıldığı bilinmektedir.⁷⁰²

Taşra teşkilatının kuruluş yıllarında karşılaşılan sorunlardan birisi, meşihat imtihanlarında yaşanan belirsizliklerle ilgiliydi. Yazılı imtihanda ne sorulacağının bilinmediğinin ifade edildiği bir taşra evrakında: şeyh ataması için gönderilen evrakta imtihan kağıdının görülmemesi üzerine, imtihanın şifahen yapıldığı ve yazılı imtihanda ne sorulacağının bilinemediği ifade edilmiştir. Taşra teşkilatının Merkez'den daha sonra teşkilinden ve ıraklığından da kaynaklı olarak, özellikle imtihan soruları ve kağıtlarının ulaşmaması gibi birtakım teknik sorunlar nedeniyle bazı aksaklıklar yaşanmıştır. İstanbul'da şeyh seçimleri, muhaberatin da rahatlığı sebebiyle, daha profesyonelce ve daha seri bir şekilde gerçekleştirilmiş ve daha sistemli bir işleyiş oluşturulmuştu.⁷⁰³

⁷⁰² MŞH.MMD. nr. 1762/61, 68. Selanik'te Sinaniyye tarikati şeyhinin vefatıyla, yerine tayin edilen üvey oğlu Ali Efendi'nin Kadiriyye'ye intisap ettiği ve bu tarikatın ayinini icra ettirmek istediği; ancak bunun vakfiye şartına aykırı olduğu ifade edilmişti. (1299/1883) Ali Efendi, kendisine Sinaniyyeden halifelik verilmesi suretiyle göreve getirilmişti. (1301/1884).

⁷⁰³ Osman Sacid Arı, “Şeriyye Sicilleri ve Meşihat Arşivi”, *Din ve Hayat Dergisi*, S. 34 (İlkbahar 2018/1439), 131-133. Ancak zamanla Meclis kurallarına uygun olarak ehliyet ve liyâkatin imtihanla belirlendiği görülmektedir. İlgili kararlarda; öncelikle dinî ilimler başta olmak üzere, sınavın mahiyeti hakkında tarikat usul ve adabı ile ilgili sorular sorulması gerektiğine dair bir çerçeve çizilmiş; imtihanın zaruri olduğu ve mutlaka yapılması gerektiği ifade edilmişti. Meclis'in teşkilinden sonra nadir de olsa şifahen sınavlar

Dersaadet'te olduğu gibi Taşra'da da kendi başına tekke açmaya kalkışanlar olmuş; ancak mahalli şer'î hakimlerden karar ulaşmadan, dergâh açılmasına ve âyîn icrâ edilmesine Taşra Encümenince müsaade edilmemişti. Tarikat mensuplarına verilmesi gereken Taşra İcazeti'nin Encümen kararına bağlı olması nedeniyle; icazetname almadan dergâhlarda faaliyet gösterilmesi yasaklanmış ancak gerekli muamelelerin tamamlanmasıyla işlemler başlatılmıştı.⁷⁰⁴

Taşra'da yaşanan sorunlardan biri, yerel halkın şikâyeti üzerine ortaya çıkmıştı. Bugün Bulgaristan hudutları içinde bulunan Nevrekop'ta, ahaliden bazı şahısların, bölgelerinde bulunan zâviyelerin usûl ve nizama göre idare edilmesi için, bir Meclis-i Meşâyih kurulması talebiyle Selanik Valiliğine başvuruları olmuştu. Bu şahıslar bir Meclis teşkil edilmesinin, atanacak şeyhin liyakati ve ehliyetinin tasdik edilmesi anlamını taşıyacağı ve özellikle bu belde ehliyetsiz ve itikadi sorunları olan şeyhler nedeniyle, buna acil ihtiyaç olduğunu ifade etmişlerdi. Zira, bu kadar canhıraş bir şekilde yapılan başvurunun sebeplerinden birisi; Bitlisli Nakşîbendî şeyhi Mehmet Efendi'nin, Hak'tan ilham aldığını ve bayram hilalini gördüğünü iddia ederek halka ramazan orucunu açtırması ve yaklaşık iki yüz kişiye iftar ettirerek farz ibadetin ifsadına neden olmasıydı. Bitlis Niyâbetine intikal eden bu hadise üzerine, konuyla ilgili tahkikat başlatılmış ve halkı toplu bir şekilde yanlış yönlendiren bu şeyhe devlet eliyle müdahale edilerek mesele Meclis'in dahliyle kontrol altına alınmıştır.⁷⁰⁵

Taşra'da görülen sorunlardan bir diğeri, nüfus işlemlerinde yapılan farklı uygulamalar nedeniyle ortaya çıkmıştı. Dahiliye Nezareti tezkiresinde; nüfusa kayıtlı olmayan ve yeni doğanların kayıt işlemlerinin mahalle imam ve muhtarlarından ilmühaber verilerek; tekke, zaviye ve medreselerde sakin olanlara için hazırlanan ilmühaberlerin ise müderris ve şeyhlerce tasdik edilerek teslim edilmesi istenmişti ancak bu durum tekke nüfus muamelelerinde karışıklığa sebep olmuştu. Nüfus işlemlerinin Taşra Meclisine verilmek istenmesi, bu kuruma duyulan yüksek beklentiyle alakalı

yapılmıştır. Siroz Bahrî Baba Dergâhı meşihatine tayin edilen Şeyh Mustafa Efendi'nin imtihanı şifahi yapılmaması sebebiyle, imtihan varakasının gönderilmediği ifade edilmiştir (1309/1892). “Şeriyye Sicilleri ve Meşihat Arşivi”, 131-133. MŞH.MMD. nr. 1764/98.

⁷⁰⁴ MŞH.MMD. nr. 1774/36-43.

⁷⁰⁵ MŞH.MMD. nr. 1770/124-14; 1774/144.

görülebilir ancak bu durum beklenilenin aksiyle sonuçlanmıştı. Zira tekkede yaşayanlar/yaşamayanlar şeklinde yapılan bir ayırım, nüfus işlemlerinin altüst olmasına neden olmuştu. Bunun üstüne, nüfus işlemlerinin eskiden olduğu üzere tekke merkezlerinden verilecek ilmühaberlere göre yürütülmesinin uygun olacağı; aksi durumda ortaya çıkacak sorumluluktan tekke meşâyahinin sorumlu olmadığı ve tekkelerde tutulan defterlerin Nüfus İdaresine devredilmesinin en münasip yol olduğu bildirilerek sorun çözüme ulaştırılmıştı.⁷⁰⁶

Encümen-i Meşâyahin henüz teşkil edilemediği beldelerde yaşanan ve Meclis-i Meşâyihe intikal eden meselelerin halledilmesi için öncelikle, ilgili bölge valiliğinden ya da müftülükten bilgi istenmiş ve gelecek cevaba göre hareket edilmişti. Tarikatlar aleyhinde konuşan Gülnar'ın İshaklar köyünden Kadir Çavuşoğlu Hacı Zaim hakkında Meclis-i Meşâyihe gelen bir haber üzerine, hemen Gülnar Müftülüğünden bilgi talep edilmişti (1338/1910).⁷⁰⁷

Meşihat başvurularında ilginç hadiselerle karşılaşmıştır. Taşra'da bir grup Hintli derviş, Meclis-i Meşâyihe meşihat talebiyle başvuruda bulunmuştu. Ancak bu kişilerin aslında bir grup dilenci olduğu ve bunu sürekli yaptıkları anlaşıncı; şayet bu şekilde lüzumsuz dilekçelerle Meclis'i meşgul ederlerse, haklarında kanuni işlem başlatılacağı kendilerine bildirilmişti.⁷⁰⁸

Taşra meşihatının genel atmosfer anlamında, İstanbul tekkelerinden bazı farklılıkları göze çarpmaktadır. Hatta yeniçerilerin, Bektaşî tekkeleri ile olan ilişkilerinin payitahtta daha güçlü olduğu söylenebilir. Merkezin çalkantılı siyasi ortamından uzakta olan tarikat ehli kişiler ile taşra ulemasının; kadim işleyişe daha yakın, ıslahat, meşrutiyet ve İttihat Terakkiye karşı daha muhafazakâr bir bakış açısına sahip olmaları sebebiyle; modernleşmeye karşı daha mesafeli durduğu ve gelişen yeni eğilimlerden etkilenmediği görülmektedir. Siyasi düşünce tarihi açısından ise; taşradaki bir ilmiye mensubunun muhafazakâr bir düşünce ve fikre sahip olmadığı, üslupları ve

⁷⁰⁶ MŞH.MMD. nr. 1774/7932.

⁷⁰⁷ Melâmî meşâyahinden bir grup şeyhin uygunsuz hareketlerde bulunduğuna dair gelen haberler üzerine, bugün Makedonya sınırları içinde bulunan Köprülü kazası naibliğinden konu ile ilgili bilgi istenmişti. MŞH.MMD. nr.1767/6; 1756/21.

⁷⁰⁸ MŞH.MMD. nr. 1769/227.

kullandıkları dil itibariyle de bunu çoktan terk ettikleri görülmektedir.⁷⁰⁹ Şöyle de diyebiliriz; Taşra o dönemde, Dersaadet’e göre daha mütedeyyindi ancak beklenilenin aksine orda da kadim inanç ve yaşayısta birtakım esnemeler ve gevşemeler artık görülmeye başlanmıştı.

3.2. Tekkelerin Denetimi; Teftiş ve Kontrolü

Tekkelerin denetimi, yönetimin bir parçası ve en önemli unsurlarından biridir. Tekkelerin işleyişinin sorunsuz bir biçimde idaresi hiç şüphesiz denetimle mümkündür. Osmanlı devletinde başta medreseler olmak üzere birçok kurum denetlenmiştir. Yaygın kanaatin aksine, tekkeler de bunlardan biridir ve özellikle Meclis-i Meşâyih’in kurulmasıyla kurumsal ve resmi olarak denetime tabi tutulmaya başlanmıştır. Tekkelerin teftişi belirli bir hiyerarşi içerisinde; genel anlamda Meclis-i Meşâyih ve Evkaf müfettişleri aracılığı ile yürütülmüştür.

XIX. yüzyılda merkezileşen bürokrasinin bir gereği olarak tarikatların ciddi ve resmi bir muhatap bulması ve programlı olarak kontrole tabi tutulması yeni bir gelişmedir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında devlet, gelişen ve merkezileşen bürokrasiyle birlikte birçok alanda olduğu üzere etkisi oldukça yüksek olan tekkelerle ilgili de tedbir alma yoluna gitmiştir. Alışlagelen bir uygulama olmamakla birlikte, Meclis-i Meşâyih çatısı altında resmi bir devlet kurumu statüsü kazanan tekkeler, diğer tüm müesseseler gibi teftişe tabi tutulmaya başlanmıştır.

Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren, tekke ve benzeri kurumları ayakta tutan vakıfların yönetimi mütevelliler; denetimi nâzırlar tarafından yürütülmüş ve buna “nezaret” adı verilmişti. Vakıf mütevellisi ekseriyetle vakfın bizzat sahibi olan kişiydi ve vefatıyla kendi sülalesinden evladı ya da torunu bu görevi üstlenmekteydi. Bu nezaretlerin tayin ettiği müfettişler, her sene vakıf hesaplarını ve müteveli aleyhine yapılan şikayetleri tedkik ederek nâzıra bildirirlerdi. Böylece nüfuzlu nâzırların idaresindeki vakıfların, ayrıca kadılar tarafından teftişine gerek olmazdı. Bu gibi

⁷⁰⁹ İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*, “Meşrutiyet Risalesi”, 258. Mustafa Alkan, “Hacı Bektaşî Tekkesine Nakşibendi Bir Şeyhin Tayini: Merkezi Bir Dayatma ve Sosyal Tepki”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (2011/57), 213.

vakıfların mütevellilerinin tayin ve azil işlemleri de bilhassa vakıf evladının kalmadığı müesseselerde, doğrudan bu nezaretlere ait olmuştu.⁷¹⁰

Meclis-i Meşâyihin tesisinden önce tekkelerle ilgili sorunlar; Dersaadetin görevlendirdiği şeyhlerin hakemliği, özel fermanlar ya da mahkeme kararlarıyla sonuca ulaştırılırdı. Meclis'in kurulduğu ilk yıllarda ise, sadece teftişle görevli kadrosu olmadığı için; Meclis'in teftişlerini, sadece durum tesbiti anlamında bazen kurum üyeleri bazen de katipler yapmıştı. Bu sebeple Meclis, tekkelerle ilgili şikâyetle konu olan durumlarda, farklı makamların bölge valiliğinden tahkikat talebinde bulunurdu.⁷¹¹

Tekke ve zaviyelerde; şeyhlik, postnişînlik ve dervişlik gibi tekke görevlileri ile ilgili şikâyetlere, tekkelerde gerekli tahkikatı yürütmek amacıyla Şeyhülislamlik tarafından müfettişlerin görevlendirildiği ve gerekli denetimlerin yapıldığı bilinmektedir. Tekke ile alakalı olmayan ve Mahkeme-i Teftişe gelen imamet, türbedarlık gibi cihetlerle ilgili evraklar ise Evkaf Nezaretine gönderilirdi.⁷¹²

Vakıfların idaresi, vâkıfın şartına bağlı olarak çeşitli kurumların idaresindeydi ancak Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin kurulmasıyla vakıflar, tek yönetim altında birleşmişti. İstanbul'da vakıf davalarının tümü sadece Vakıf Mahkemesinde görülürdü; tevcih-i cihat hâkimi de cihat kadısıydı; taşra hakimleri ise diğer işlerle beraber vakıf ve cihat davalarını yürütürlerdi. Evkaf Nezareti bünyesinde vakıfların teftişi gayesiyle 1247/1831 yılında Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği kurulmuştu. Evkaf-ı Hümayun Nezaretinde kurulan Evkaf-ı Hümayun Teftiş Mahkemesi, vakıf hukuku alanında

⁷¹⁰ Nazif Öztürk, "Evkaf-ı Hümayun Nezareti", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11/521-524. Padişah ve sultanlara ait vakıfların (selatin vakıfları) yönetimi ve nâzırlığı da sadrazam, şeyhülislam, darüssaade ağası, İstanbul kadısı gibi büyük ricalle bağlanmıştı. M. Fuad Köprülü, "*İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*", (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1983), 388.

⁷¹¹ Özer, *Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları II. Mahmud Dönemi ve Sonrası*, 149; Akman, *Osmanlıda Devlet Tekke Münasebetleri Meclis-i Meşâyih*, 121.

⁷¹² Bu müfettişler; tüm tekke ve zaviyeleri düzenli bir şekilde gezmek suretiyle, şariat ve tarikate muhalif durumlardan Meclis'i haberdar etmekle mükellef tutulmuşlardı. Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 31. MŞH. MMD. nr. 1769/06; 1762/127.

faaliyet gösteren ve bu sebeple Şeyhülislamlığa bağlanan bir kurum olarak görev yapmış; esas itibarıyla her türlü vakıf davasına bakmak, Evkaf Nezaretinde bulunan tüm vakıfları teftiş etmek ve tayinlerde görüş belirtmek için kurulmuştu.⁷¹³

Teftiş Mahkemesi sadece şer'i işlere değil vakıf cihat işlemleriyle ilgili tevcihlere de bakmaktaydı. Gündemin yoğunluğu ve müfettişlerin yetişememesi sebebiyle Evkaf Müfettişliğine bağlı bir birim olarak Meclis-i Teftiş kurularak buna bağlı teftiş müsteşarı ve teftiş kassamı ile bunların katiplerinden müteşekkil iki birim oluşturulmuştu. Teftiş müsteşarının vazifesi, Mahkeme-i teftiş davalarının incelenmesi işlerinde ilgili memura yardım etmektir; teftiş kassamı ise davaların tedkiki, atama işlemlerinde Meclis-i Teftişin yükünün hafifletilmesi, vakıfların muhasebe işleri, evkaf müdürlerinin tayinleri ve tüm vakıf müesseselerinin bakımı ve imarı vazifelerini üstlenmişti. Vakfedilen hanenin vakfiyesinin tanzimi, dergâha ait vakfiye evrakları halef-selef postnişînlerde devre dair yaşanan sorunların çözümü, meşihat bilgileri, cihat işlemleri ve ilgili sorunlar, tevcihin vakıf şartlarına uygun olup olmadığının tahkiki gibi konular, Mahkeme-i Teftişin görev alanına giren başlıklar arasında yer almaktaydı.⁷¹⁴

Tekkelerdeki işleyişi denetlemek ve bildirilen şikayetleri araştırmak için; vakıflara ait davalar vakıf ya da vakıf müfettiş vekili tarafından yürütülür, vergi toplama ve mütevellî yolsuzluğu gibi durumlar bu şekilde önlenmeye çalışılırdı. Kişiler arasında tekkede yaşanan sorunların halledilememesi ya da kanunî bir boyuta ulaşması gibi durumlarda ise problem mahkemeye taşınırdı. Nitekim meşihatın müşterek mutasarrıfı olan Safvet Efendi'nin; meşihate ait mekânda diğer hissedar Rifat Efendi'nin kalmasına

⁷¹³ Yazır, *Ahkâm-ı Evkâf*, 174. İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı'nın (Bab-ı Meşihat) Yenileşme Süreci*, 167. Beykoz Akbaba Dergâhı ile ilgili şer'i bir muamele için gerekli evraklar, Mahkeme-i Teftişte olmasından dolayı buradan talep edilmişti. MŞH.MMD. nr. 1762/57. Vakıflarla ilgili özel bir teftiş mahkemesinin kurulması ve konunun kendi içinde başlı başına tedkike ve teftişe muhtaç bir hassasiyet içinde serdedilmesi, devlet nezdindeki önemi sadedinde bir mana içermektedir. Zira bu bütünleşik yapıda hasıl olacak bir çözülme ya da yozlaşma temayülü, diğer kurumlara ve birimlere sirayet edecek ve yayılacak bir potansiyeli içinde taşımaktaydı.

⁷¹⁴ Yurdakul, a.g.e., 169-170. MŞH.MMD. nr. 1765/06, 72; 1779/12-167; 1762/57, 68, 127.

engel olması üzerine; mesele hukuken Evkâf-ı Hümayun Teftiş Mahkemesine havale edilmiş ve dava burada görülmeye başlanmıştır (1299/1882).⁷¹⁵

Meşihat vazifelerine ait her türlü arzuhal ve diğer evrakın Mahkeme-i Teftişten i'lama havale edilmeden önce Meclis-i Meşâyihe gönderilmesi gerektiği fermanla bildirilmişti (1297/1880). Sevke gerek olup olmadığına dair bir öndenetim anlamı da taşıyan bu kararın; tekkelerden birincil derecede sorumlu Meclis'in, yönetimdeki hiyerarşisinin bir parçasıydı. Bu sebeple, Sinân Erdebîlî Dergâhı postnişini Mustafa Safvet Efendi'nin arzuhalindeki hususla ilgili Mahkeme-i Teftiş müzekkiresi incelenmek üzere öncelikle Meclis-i Meşâyihe gönderilmişti. Mahkeme-i Teftiş, Meclis-i Meşâyihiin meşihat tensiplerinde tereddüde ve kararsızlığa düştüğü durumlarda başvurulmuş bir mercii olmuştur (1317/1900).⁷¹⁶

İstanbul'da Meclis-i Meşâyihi, Taşrada ise Encümen-i Meşayih müfettişleri, teftişlerden sorumlu tutulmuştu. Meclis hem cihet sahibinin hem de Meclis-i Meşâyihi müfettişlerinin görev tanımını yapmış; hangi durumda ne tür müeyyideler uygulanacağını belirlemişti. En üstten aşağıya doğru hiyerarşik bir şekilde ifade edilen sorumluluklar ile kurum görevlilerinin kimler tarafından denetleneceği şu şekilde belirlenmişti:⁷¹⁷

⁷¹⁵ Akman, *Osmanlıda Devlet Tekke Münasebetleri*, 121. Sipahi Çataltepe, *İslam-Türk Medeniyetinde Vakıflar*, (İstanbul: Türkiye Milli Kültür Vakfı Yayınları, 1991), 29. MŞH. MMD. nr. 1762/39; 1773/73; 1771/18.

⁷¹⁶ Meşihat cihetleriyle alakalı bütün arzuhal, mazbata ve evrakın Mahkeme-i Teftişten i'lama havâle edilmeden önce Meclis-i Meşâyihe havâle edilmesi gerektiğini gösteren ferman gereğince; bu tür evrakın Evkâf-ı Hümayûn Muhâsebesi'nden gerekli notlar alındıktan sonra Meclis'e gönderilmesinin nizamname gereği olduğu ifade edilmiştir. Ancak bir süredir bu teamüle uyulmadığının anlaşılması üzerine; Meclis'e havâle olunmadan tevcîhât işlemlerinin yürütülemeyeceği görevli memurlara bildirilmiş ve gerekli tenbihat yapılmıştır. Beykoz Akbaba Dergâhına ait belgeler tahkikat sebebiyle Mahkeme-i Teftişten talep edilmiştir. MŞH.MMD. nr.1773/92-59; 1762/15, 57; 1772/136.

⁷¹⁷ 1336/1919 yılı Meclis-i Meşâyihi Nizamnamesi'nin on üçüncü maddesi gereğince Meclis-i Meşâyihi tarafından düzenlenen talimatnamede, müfettişlerin görevleri başlıklar halinde verilmiş; genel anlamda görevlendirme baştan beri bu şekilde oluşturulmuş ancak cezaî müeyyilerde zaman zaman değişiklikler yaşanmıştır. MŞH.MMD. nr. 1738/60-62.

1. Tüm tekke cihetlerinde görevli olanlar, vazifelerini liyakatle ve en güzel şekilde icra etmeleri hususunda; Dersaadette Meclis-i Meşâyih, taşrada Encümen-i Meşâyih heyetlerine bizzat ya da bilvasıta sorumludur.⁷¹⁸
2. Nizamname kuralları gereği tüm cihetlerden, tekke şeyhleri mesuldür. Aşağıda bahsedilecek olan sıfat, hüküm ve vazifelere aykırı hareket edenleri şeyhler; Dersaadette Meclis-i Meşâyih, taşrada Encümen-i Meşâyih heyetlerine bildirmek zorundadır.
3. Talimat gereği, tekke postnişînlerinin görevlerini en güzel şekilde yerine getirmeleri için gerekli kontrol öncelikle Merkez şeyhlerine aittir, onları da Meclis-i Meşâyih heyeti ile müfettişler denetleyecektir.
4. Tekkelerde tüm cihet sahipleri, görevlerini en güzel şekilde ifa etmekle yükümlüdür. Önemli ve gerçek bir mazeretleri ya da özürleri olmaksızın görevlerini terkedemez ve meşihati boş bırakamazlar. Herhangi bir sebep ile vekil tayin etmeden görev yerlerinden ayrılırlar ve işleyişi sekteye uğratılırsa; nizamnamenin 13 maddesi ve dördüncü fıkrası gereği, Meclis-i Meşâyih müfettişlerince görevden alınırlar.
5. Usûlü üzere izin almayan ve vazifelerini yerine getirmeyenler ve beşinci maddeye aykırı davrananlar; ilkinde “ihtâr”, ikincisinde “ta‘zîr”, üçüncüsünde şahsına âid yıllık maaşının bir ayının yarısı kadar kısmı, dördüncüsünde yarısından çoğuna yakını kesilir, beşincisinde ise “ref‘-i cihet”; sahip olduğu görevden alıkonulur. Bu cezalar, izin almadan devamsızlık yapan ve vazifeye aykırı harekette bulunanlar için uygulanır.

1302/1885 tarihinde, Meclis-i Meşâyih talimatnamesinin yedi, dokuz ve on üçüncü maddeleri gereğince tüm tekke ve zaviyelerde bulunan meşâyih gerekli tavsiyeler ve matbu ihtarnameler gönderilmişti. İstisnasız tüm tekke ve zaviyelerde tarikat adabına muhalif ahvalden uzak durulması ve tarikatın asli hüviyetinin muhafazası için; ıslah edilmesi gereken durumların ihmal edilmeksizin ve fasıla verilmeksizin kontrol

⁷¹⁸Harcamalarda tasarrufa gidilmesi zaruret olunca, vakıf taşra teşkilatında kısıtlamalara gidilmiştir. (1296/1879). Muhasebelerin sayısı aynen kalmış ancak müdürlük sayısı düşürülmüştür. Mevzuat da doğal olarak değişmiştir. Öztürk, “Evkaf-ı Hümayun Nezareti”, 11/521-524.

edilmesi gerektiği bildirilmişti. Buna rağmen, bazı tekke ve zaviyelerde tarikat adabına yakışmayan hal ve hareketler yapıldığına dair gelen haberler üzerine; tüm tekkeleri gezerek kontrolünü sağlayacak, şeriat ve tarikate muhalif hallerle ilgili araştırma yapıp Meclis'e malumat verecek, ehliyet sahibi bir müfettişin seçilmesine Meclis-i Meşâyih tarafından karar verilmiştir. Burada görevlendirilecek müfettişe aylık yüz elli kuruş maaş takdir edilmiştir.⁷¹⁹

3.2.1. Tekke Müfettişlerinin Görevleri

Tekkelerin teftişi; öncelikle müfettişlerin görevleri ve sorumlulukları anlamında, bizatihi kendilerinin bir üst kurum tarafından teftişi ile başlayan bir kontrol mekanizmasına sahiptir. Bu sebeple öncelikle, tekkelerin denetimi ile müfettişlerin görev ve yetkileri tespit edilmiştir.⁷²⁰

Meclis-i Meşâyih; şeyhlerin ve tarikat mensuplarının İslam'a uygun bir hal üzere olmaları ve tarikatların kıymetini ve şerefini korumak için elden gelen gayreti göstermelerini istemiştir. Bu amaçla Meclis; bunun gerçekleşmesi ve tekkelerin ahvalini tahkik etmek amacıyla tekke müfettişleri tayin etmiş ve vazifelerini belirlemiştir. Tekkelerde farklı mahiyetlerde de olsa başlangıçtan beri ifa edilen teftişler, daha sonra ilgili durumlar hakkında kurallara dönüşmüş hazırlanan talimatnamelerle resmi bir kaide hüviyeti kazanmıştır. Müfettişlerin görevleri ve Meclis bünyesinde hangi durumlarda ne tür müeyyideler uygulanacağı başlıklar halinde yayınlamıştır. Tekkelerin denetiminden İstanbul'da Meclis-i Meşâyih, Taşrada ise Encümen-i Meşâyih müfettişleri sorumlu tutulmuş; teftişlerde takip edilen uygulamalar şu şekilde belirlenmiştir: ⁷²¹

⁷¹⁹ MŞH.MMD. nr. 1762/112.

⁷²⁰ MŞH.MMD. nr.1738/56; 1761/37. Meclis-i Meşâyih, kayıt altına aldığı müesseselerine ait işleyişin incelenmesi ve denetim kanallarının yürümesi adına gerektiğinde, Polis Müdüriyeti gibi ilgili birimlerle ortak çalışmalar yürütmüştür. Zira bu kontrol mekanizması sadece tekke şeyhleri için değil, tekkede yaşayan ya da dergâh dışından mevcut ortamın huzurunu bozan ve asayişin tahakkukuna engel olan durum ya da kişiler için de geçerliydi.

⁷²¹ Tekke müfettişleri ile ilgili ilki 1914, ikincisi 1918 olmak üzere dört sene arayla iki talimatname yayınlanmıştır. İlki "Tekke ve dergâhları teftiş eden müfettişlerin vazifeleri" ile ilgilidir (1332/1914). MŞH.MMD. nr. 1738/60-62; 1736/101-102.

1. Bütün tekke ve zaviyelerin isim ve mevkilerini gösteren defterler ilgili müfettişlere teslim edilir.
2. Görevli müfettişler, kendilerine verilen defterde isimleri yazılı olan tekkeleri, ara sıra teftiş ederek tahkikatta bulunmak ve inceleme neticesini Meclis'e bildirmekle yükümlüdür.
3. Yapılan tahkikatın şüpheden uzak ve kararın şaibesiz olması gerekir.
4. Müfettişler, soruşturma esnasında azami tarafsız olmak zorundadırlar; tahkikat ve teftişlerde sadece Meclis'e bilgi vermekle mükelleftirler; tekkelerde kendi başlarına işlem yapmaya ve söz hakkına sahip değildirler.⁷²²
5. Gerekli durumlarda müfettişlere verilecek soruşturma evrakında, şeriate uygun işlem yapılacaktır; tahkikat ve muameleler hiç kimseye ifşa edilmeyecektir.
6. Müfettişler aşağıdaki hususlarla ilgili konuları araştırarak ve neticesini Meclis'e bildirilecektir.
 - Tüm tekke ve zaviyelerde belirli vakitlerde tarikat ayini icra edilmekte midir? Vakıf şartlarının icrasına özen gösteriliyor mu; mesela yemek yedirilmesi vakıf şartı olan tekkelerde buna riayet edilmekte midir? Şeriat ve tarikate muhalif hallere cüret ya da cesaret eden var mıdır?
 - İmâmet ve hitâbet gibi cihetleri bulunan tekkelerde kim olduğu belli olmayan serseri takımından kimselerin kalmasına izin ya da meydan verilmekte midir? Ayrıca en ehemmiyetli emirlerden olan nezâfet ve tahârete dikkat edilmekte midir?

Bunlardan başka şeyh ve dervişlerden kendilerine yakışmayan yerlerde bulunanlar varsa, müfettişlerin bunu araştırıp neticesini Meclis'e bildirmesi gerekirdi.

⁷²² Burada dikkat çekici hususlardan birisi, müfettişlerin kendi başına karar veremeyeceği ve mutlak surette ilgili birimlerle istişare etmesi; tahkikat neticesinin şüpheye mahal bırakmayacak bir şekilde neticelendirilmesi gerektiği ifade edilmişti.

Müfettişlerin vazifeleri bunlarla sınırlı değildi ve daha başka görev ve sorumlulukları da bulunmaktaydı.⁷²³

1. Meclis-i Meşâyih tarafından tekkelerin kontrole tabi tutulması ve gerekli teftişin sağlanabilmesi için; aza, kâtip ve meşihat memurlarından oluşan heyet, ilerde bir teftiş heyeti kuruluncaya kadar bu önemli vazifeyi yapmakla sorumlu tutulmuştu.⁷²⁴
2. Talimatnamenin beşinci maddesi gereğince; azalardan görevlendirilen bir kişi teftiş muamelelerinin usul ve nizam dairesinde yapılmasına ve raporların tedkik edilmesine nezaret edecektir.⁷²⁵
3. Müfettişlerin vereceği raporların muhtevası; mahallinde teftiş ettikleri yerde tuttukları zabıtlara uygun olması gerekir.
4. Raporlar öncelikle görevli memur aza tarafından kontrolü sağlandıktan sonra, eklenen mütalaayla birlikte Meclis'e gönderilir.
5. Müfettişler, tekkelerde nizamname ve talimatname hükümlerine aykırı gördükleri hususları usûlünce Meclis'e bildirmek zorundadır.
6. Her ay Merkezlerden gelecek raporlar, görevli aza başkanlığında oluşturulacak teftiş heyeti tarafından tedkik ve tasdik edildikten sonra Meclis'e gönderilecektir.

Meclis-i Meşâyih'in kurulmasıyla İstanbul tekkelerinin diğer tekkelerle irtibatı Müstakıl ve Merkez olarak tasnif edilen toplamda yirmi sekiz tekke vasıtasıyla yürütülmeye başlandı. Merkez tekkelerin kendilerine bağlı tekkeler üzerinde denetim hakkı oluşturulması Merkez Tekaya Talimatnamesi ile gerçekleşmişti. Buna göre, her

⁷²³ 1336/1918 tarihli 6 maddelik "Tekkelerin teftişi ve müfettişlerin vazifeleri" hakkında hazırlanan talimatnamede ele alınan başlıklardan, teftişe dair yürütülen süreç hakkında bilgi edinebiliriz (1336/1918). MŞH.MMD. nr. 1738/55-56; 1761/34, 37.

⁷²⁴ 1918 yılı itibarıyla hala bir teftiş heyetinin kurulmadığına dair kullanılan bu ifade, tekkelerin yönetimi ve denetiminin kendi içinde sürdürülebilir bir sisteme sahip olduğu ve bunun bir heyet kurulana kadar devam edeceğine dair bilgi vermektedir.

⁷²⁵ Meclis-i Meşâyih Nizamnamesinin tatbikine ait 2 Zilkade ve 11 Ağustos 1334 tarihli talimatnamenin beşinci maddesi.

bölgenin tekke şeyhleri ait oldukları merkezde toplanarak gizli oyla seçtikleri iki şeyhi denetimden mesul tutacaklardı. Meclis-i Meşâyih; tekkeleri, yılda bir kere Merkez tekkelerden aldığı bu yoklama ilmühaberleri ile denetleyecek ve bunlar Merkez tekkede muhafaza edilecekti.⁷²⁶

Meclis-i Meşâyih; Merkez tekkeleri, tekke postnişinlerinin kontrolünden sorumlu tutmuş; Merkez şeyhlerini ise, Meclis-i Meşâyih heyeti ile müfettişlerin denetleyeceğini belirtmiştir. Tekkelerde görevli tüm cihetlerin kontrolünden müfettişler sorumludur ve kendilerine, geçerli bir mazereti olmaksızın tekkeden ayrılanları görevden alma yetkisi verilmiştir.

Usullere uygun icazet almayan ve görevini gereği gibi ifa etmeyenler ile beşinci maddeye aykırı hareket edenler hakkında cezaî işlem uygulanır:

- a) İlkinde ihtar,
- b) İkincisinde ta‘zîr,
- c) Üçüncüsünde aylığın yarısına tekabül eden kısmının kesilmesine,
- d) Dördüncüsünde, yarısından fazlasının kesilmesine,
- e) Beşincisinde ise görevden alınmasına

karar verilir (1336/1918).⁷²⁷

Meclis burada; Meclis-i Meşâyih Talimatnamesi’nin birinci maddesinde bulunan “tazir” ifadesinin, tatbikat esnasında yanlış anlaşılmaya neden olacağı düşüncesiyle “ihtar” şeklinde değiştirilmesine karar vermiştir, buna göre:⁷²⁸

- a) İlkinde tenbih,
- b) İkincisinde ihtar,
- c) Üçüncüsünde maaş kesimi,
- d) Dördüncüsünde cihetten alma ve görevi sonlandırma

şeklinde değişikliğe gitmiştir (Za.1336/1918).

⁷²⁶ 1760 Nolu Meclis-i Meşâyih Tekke Esamisi Defteri. Bkz. “Müstakil ve Merkez Tekkeler”. Aydın, “Meclis-i Meşâyih”, 28/247-248.

⁷²⁷ MŞH.MMD. nr. 1738/60-62.

⁷²⁸ MŞH.MMD. nr.1739/71.

Meclis-i Meşâyih'in verdiği cezaların ekseriyetinin; “tenbih” şeklinde gerçekleştiği ve uyarılara çoğunlukla uyulduğu görülmektedir. Ancak Meclis’e ulaşan özellikle ehliyet ve liyakate muhalif durumlar ile itikadi konularla ilgili sorunların, ceza aşamalarından geçmeden azil ile sonuçlandığı kararlardan anlaşılmaktadır; İstanbul’da Koruk Tekkesine tayin olunan Ali Efendi’nin, yaşlılıktan kaynaklı görevini ifa edememesi (1299/1881), Ahmed-i Kübra Dergahı şeyh vekili Kasım Efendi’nin zimmetine para geçirmesi (1311/1894), Kiçi Hatun Camisi meşihat cihetlerine görevlendirilen vekil şeyhin *liyakatsizliği* (1299/1881) nedeniyle doğrudan azline karar verilmiştir. Kısa süreli azillerin de yaşandığı Meclis kararlarının birinde; görevinden azledilen Galip Efendi’ye, yirmi gün dergâhın harem dairesinden tevhidhaneye çıkmama yasağı getirilmiştir (C.1299/1888).⁷²⁹

Meclis azası Mehmed Emin Efendi’nin göz rahatsızlığı nedeniyle iki sene görevine gelememesi ve devam edemeyecek durumda bulunması sebebiyle maaşının kesildiğinden bahsetmiştik (1304/1886). Kısmî maaş kesilmesinin çok rastlanan bir durum olmamasına rağmen, (1309/1892) yılında Şeyh Tahsin Efendi’nin maaşının dörtte birinin Meclis kararıyla kesildiği görülmektedir. Dergâhın meşihatine inşa şartıyla getirildiği halde, sözünü tutmayan şeyhlerin de tayinatları kesilmiştir (1304/1886). Bu örnekler, 1914 ve 1918’de hazırlanan talimatnamelerdeki müeyyidelerin, Meclis’in kuruluş yıllarından itibaren zaten uygulanmakta olduğunu göstermesi açısından önemlidir.⁷³⁰

Meclis-i Meşâyih Talimatnamesi’nin yedinci maddesinde yer alan; izin almayan ve görevini yapmayan ve beşinci maddeye muhalif davrananlar hakkında uygulanacak cezalarda bir yıl sonra değişikliğe gidilmişti (1337/1919).⁷³¹ Burada kuralların daha katılaştığı, önceden ilk kusurda” tenbih” ve “ihtar” gibi daha hafifletici cezalar

⁷²⁹ MŞH.MMD. nr.1762/32-37; 1764/146.

⁷³⁰ MŞH.MMD. nr.1769/09, 16, 32, 103; 1771/02.

⁷³¹ “...mu‘âmele-i tevbihiyyenin derecâtı pek vâsi‘ ve te‘mîn-i maksada gayr-i kâfi idiği mu‘âmelât-ı câriyye ile sâbit olmasına binâen... değişiklik yapılmıştır. Disiplin cezası genel anlamda kullanılması sebebiyle; asıl kastedileni karşılamadığı için değiştirilmesine karar verilmiştir. MŞH.MMD. nr. 1741/40.

verilirken, son değişimle daha ilkinde doğrudan maaş kesimiyle cezaî müeyyide uygulanmaya başlanmıştır.

Yeni talimatnameye göre cezaların dereceleri şu şekilde belirlenmiştir:

- a) Birincisinde, aylığın yarısının kesilmesi,
- b) İkincisinde, aylığın tamamının kesilmesi,
- c) Üçüncüsünde ise, görevden alınması

Cezalarda teamül ise şu şekilde işlemekteydi:

- a) Maaş kesim cezası öncelikle Meclis tarafından Evkâf’a, oradan Encümenler vasıtasıyla mahallî Evkâf görevlilerine bildirilirdi.
- b) Cihetin kişiden alınması ya da bir başkasının ta’yinine karar verilmesi durumunda; vakıf kayıtlarının ona göre tekrar düzenlenmesi için Meclis tarafından Evkâf Nezâretine ve encümenlerce tedkîk edilmek üzere Meclis-i Meşâyihe gönderilirdi.

Meclis-i Meşâyih müfettişleri, İstanbul’daki tüm tekke ve zaviyeleri her gün teftiş etmekle sorumlu tutulmuşlardı. Hazırladıkları teftiş raporlarını her hafta cumartesi günleri Meclis’e vermeleri gerektiği kendilerine bildirilmişti.⁷³² Meclis’i gereksiz yere meşgul eden oldukça fazla mesnedsiz şikâyet kaydının bulunduğu, bu nedenle tahkikat yapılmadan hiçbir konuda ve hiçbir şekilde karar verilmemesi gerektiği tavsiye edilmişti. Meclis-i Meşâyih, gelen şikayetleri ve müzakereleri “ruzname”lere yazdırarak vakıaların kayda alınmasını ve korunmasını sağlamış ve bu vesileyle belgelerin kaybolmasını önlemeye çalışmıştır.⁷³³

Teftiştten mesul Evkaf müfettişlerinin bazı önemli hususiyetlerinin bulunmasına dikkat edilirdi. Meclis-i Meşâyihin tekkelerde görev tanziminde sürekli kullanılagelen ehliyet ve liyakat sahibi olma özelliği, müfettişlerde de şüphesiz önemli bir vasıf olarak aranmaktaydı. Ancak bunun yanında oldukça aktif ve yüksek performans gerektiren

⁷³² MŞH.MMD. nr. 1756/21.

⁷³³ *Rûzname*: Farsça kökenli bir kelimedir; günlük, günlük gazete gibi anlamlara gelmektedir. Günlük tarzında yazılan güncel olayların kaleme alındığı tarih konulu yazılar. Fikret Sarıcaoğlu, “Ruzname”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35/278-281. MŞH. MMD. nr 1756/70.

teftiş meselesinde; vakıf müfettişlerinin şecaat ehli, cesaretli ve bahadır biri olmasına hassaten önem verilmiştir. Bu vazife tevcih edilirken geçici görevlendirme şeklinde değil bilakis uzun süre bu işin takibini yapabilecek kişiler seçilmiştir. Görevinde liyakatsiz ve başarısız olanlar azledilmiş ve yerine bahsedilen özelliklere sahip kişiler getirilmiştir.⁷³⁴

Meclis-i Meşâyih defterlerinde sıkça rastladığımız ve vazife tevdi edileceklerde aranan vasfa dair; “ashâb-ı ehliyyet ve liyakatten”, “erbâb-ı ehliyyet ve iktidardan olduğu” ifadesi müfettişliğe uygun olmayanlar için tam tersi kavramlarla kararlarda yerini almıştır. Görevi layık-ı veçhile yerine getiremeyen ve kifayetsiz özellikte bulunanların; “adem-i iktidarından”, “adem-i ehliyyetinden”, “vazîfesini îfâda vukû‘a gelen tekâsül ve kıdem-i ehliyyetinden nâşî”, “kesb-i ehliyyet ve salâh edinceye kadar”, “ehliyyet ve liyâkati olmadığı” şeklinde sıfatları dolayısıyla görevlerine son verildiği ya da hiç görev verilmediği bilinmektedir. Nitekim, Dersaadet ve Bilâd-ı selasedeki tekke ve zaviyeleri teftiş etmek üzere seçilen Hacı Ahmet Muhtar Efendi, 15 gün Mısır’a gitmek için Meclis-i Meşâyih’ten izin istemiş “vazîfesini îfâya adem-i iktidarından” açıklamasıyla görevini yapamadığı ve yerine liyakat ehli başka birinin gerektiği ile ilgili Meclis-i Meşâyih riyasetinden müzekkire gönderilmiştir.⁷³⁵

Meclis’in bilgi ve kontrolünden geçmeden meşihat işlemlerinin yürütülmemesi ve nakledilen evrâkın Evkâf-ı Hümâyûn Muhâsebesi tarafından kayda girdikten sonra Meclis’e havâle edilmesinin nizâmnâme gereği olduğu ifade edilmişti. Meşihat vazifelerine ait tüm arzuhal ve sair evrakların, öncelikle Meclis-i Meşâyih’e, sonra

⁷³⁴ Nitekim başlık itibariyle az görülse de içerik ve birbiriyle alakalı olması itibariyle Merkez tekkelerden başlayarak muhtevası yerel halka kadar inen geniş kapsamlı bir denetim mekanizmasından bahsedilmekteydi. Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı’nın (Bab-ı Meşihat) Yenileşme Süreci*, 167-168.

⁷³⁵ Müfettiş Muhtar Efendi ise hakkında verilen kararı kabul etmemiş ve görevinden azledilmemesi talebiyle Meclis-i Meşâyih’e arzuhal vermiştir. MŞH.MMD. nr. 1773/14, 06, 119, 91-55; 1764/16; 1765/07, 15, 17, 23, 82.

Mahkeme-i Teftiše ve daha sonra i'lama havale edilmesi şeklinde bir hiyerarşik düzen oluşturulmuştu.⁷³⁶

Meclis-i Meşâyihe intikal eden tekke sorunları, ilgili ve gerekli durumlarda Evkaf Nezaretine ya da Şura-yı Devlete intikal etmiştir. Daha önce bahsettiğimiz üzere, Şura-yı Devlet; kişilerle merkezi hükümet arasında yaşanan sorunların bir çözüm merkezi olarak, hakkının yendiğini düşünenlerin bir başvuru mercii olmuştu. Şura-yı Devletin; bölge valiliklerinden, gerekli teftişin yapıp yapılmadığı ya da neler yapıldığına dair tahkikat için memurları görevlendirdiği bilinmektedir. Tekkelerde yapılan denetimler, belirli bir hiyerarşiyle kendi içinde bir denetime tabi tutulmuştur.⁷³⁷

Tekke kuralları gereği, tarikatle mensubiyeti bulunmayan kişilerin dergâhlarda yaşaması yasaklanmıştır. Dersâadet ve Bilad-ı selâsedeki tekkelerin bazılarında dergâhla ilgisi olmadığı halde orada kalan kişiler Polis Müdüriyeti marifetiyle dergâhtan uzaklaştırılmıştır. Hatta bunlardan birisi bir polis komiseriydi ve o da aynı muameleye tabi tutulmuştu. Teftişlerde, görevli polislerin de tekkelerde belirli kurallara uyması gerektiği, şahsi tasarruflarda bulunamayacakları belirtilmiş; defterlerde ismi belirtilmeyen bir dergâhın harem dairesinde ikamet eden Polis Komiseri Baba İsmail Efendi'nin çıkarılması için, tekke şeyhi arzuhal vermiştir.⁷³⁸

Tekke müfettişlerinin görevlerinden bir diğeri tekke ve zaviye olmayan yerlerde toplu halde yapılan zikirlerle engel olmaktır. Tekkelere mahsûs olan cem'iyetle zikrin mahzurları söylendiği halde, gerekli uyarılara kulak asmayan ve kendilerince bir araya

⁷³⁶ Üsküdar Merdivenköy Şahkulu Sultan Zâviyesi Postnişini Ahmet Baba, müstahdem Hacı Nûri Baba ve Meydancı İbrahim Baba ile dergâhta sakin olan diğer kişilerin içki içtiklerine dair gelen ihbar üzerine tahkikat yapılmıştı. Denetim sonucunda; dergâha içki getirdiği zabıta tarafından tespit edilen Şeyh Ahmed Baba azledilmiş ve yerine uygun bir postnişin tayin edilmişti. Eyüp Sultan Şeyhülislâm Feyzullah Efendi Dergâhında, dergâh adabına aykırı olarak köçek oynatma ve çalgı çalma gibi bir takım uygunsuz hareketlerin yaşanmasına engel olamadığı için Şeyh Rasih Efendi görevinden alınmış ve yerine muktedir bir vekil tayin edilmişti. MŞH.MMD. nr.1741/32; 1737/37. Aynî Ali Baba Dergâhı postnişini Mehmet Ensârî Efendi de uygunsuz davranışlarından dolayı Meclis-i Meşâyihe ikaz edilmişti. MŞH.MMD. nr. 1762/15. 1734/57; 1737/7; 1765/39. 1747/186.

⁷³⁷ BOA.DH.ŞFR.154/21.

⁷³⁸ MŞH.MMD. nr.1745/81; 1764/131.

gelerek toplu zikir yapanlarla ilgili İstanbul Polis Nezâretinden tezkire gönderilmiş ve bahsi geçen hânedeki zikir yapılmaması için ilgili kişiler tekke müfettişlerince uyarılmıştı.⁷³⁹

Taşra teftişlerinde, evkaf muhasebecileri müfettişlere yardım ederek onlara katkı sağlardı. Liva mutasarrıfları ile vakıf müdürlüklerinde görevli memurların, genel ahvali ve iş tutuşları her altı ayda bir teftiş edilirdi. Muhasebeleri, vilayet meclisi yardımıyla kontrol eden müfettişler; işlemlerde, vakıf gelir-giderlerinin makbuzuyla birlikte Evkaf Hazinesine gönderilmesi zorunluluğunu getirmişlerdi.⁷⁴⁰

Meclis-i Meşâyih müfettişlerinin teftişine takılan sorunlardan biri de belgelerde yapılan yanlışlıkların tesbiti üzerineydi. Bu tür durumlarda belgenin tekrar tanzimi talep edilirdi. Küçük Efendi Tekkesi meşîhatine teklif edilen kişinin tezkire-i Osmaniyyesi'nde Abdülvahid olan isminin, mazbatada “Mâcid” olarak yazıldığının anlaşılması üzerine, yanlış yazılan isim tashih edilmek üzere Mahkeme-i Teftişe gönderildi.⁷⁴¹ Aziz Mahmud Hüdâî Dergâhındaki tüm cihetlerin ferman gereği oradaki postnişînin arzı ile yapıldığı için; bu tür fermanla arzedilen konularda yanlış işlem yapmamaları için Mahkeme-i Teftiş-i Evkâf, ilgili müfettişleri uyarmıştı.⁷⁴²

Tekke tahsisatları, yapısal işlemlerin kontrolü, yaşanan sorunlar ve olası sorularla ilgili yine müfettiş marifetiyle sorunlar çözülmeye çalışılmıştır. Tekke, zaviye, hastane ve mekteplere hazine tahsis edilen ve müteahhitlere ihale olunan et, kurban ve ağnam bedellerinin mukavele hükümlerine uygun olup olmadığı Meclis-i Meşâyih müfettişlerince tedkik edilmek üzere Meşihat'e tevdi edilmiştir. Ayrıca, yapılan bir binanın tamamlanmasından sonra münasib bir şekilde teftişi, meşayih ve ilgili

⁷³⁹ MŞH.MMD. nr.1769/247, 251.

⁷⁴⁰ Öztürk, *Vakıf Müessesesi*, 84-85.

⁷⁴¹ MŞH.MMD. nr. 1765/66.

⁷⁴² MŞH.MMD. nr. 1774/99-1.

durumlarda müderris ve tarikat büyükleri tarafından dilekçe verilerek işleyişin kontrolü ve takibi sağlanırdı.⁷⁴³

Tekkelerin mali yönden Evkaf-ı Hümayun Nezareti ve iç yönetim-denetim olarak Meclis-i Meşâyih tarafından kontrol edilmesi kararı; temeli çok daha öncesine dayanan birikmiş sorunların zaruri bir neticesi olarak ortaya çıkmış bir durumdur. Gerek vakıf gelirlerinde meydana gelen dağınıklık ve denetimsizlik ve gerekse münhal meşihate geçecek kişi ile ilgili muhtelif sorunların yaşanması; bu konuda daha sıkı bir tedbiri zaruri hale getirmiştir. Özellikle Bektaşî tekkelerinin tahvilinden ve asılsız şikayetlerden kaynaklanan sorunlar üzerine; bir müeyyide olmaması sebebiyle ve bertaraf edilemeyen durumların mazarratını defetmek gayesiyle, bu düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur. Şeriat kanunları ve tarikat adabı, tekke teftişlerinde ana unsur olarak yerini almıştır.⁷⁴⁴

Meclis-i Meşâyih ve Mahkeme-i Teftiş arasında genel anlamda uyumlu bir çalışmanın yürütüldüğü ancak bazı kararlarda Mahkeme-i Teftiş ile Meclis-i Meşâyih arasında görüş ayrılıklarının yaşanmasına neden olduğu görülmektedir. Hindîler Dergâhı meşihatının Tahsin Efendi'ye tevcihi ile ilgili Mahkeme-i Teftişin verdiği karar, Meclis tarafından tasvip edilmemiş; zâviyedârlığın asaleten değil vekâleten verilmesinin uygun olacağı yönünde bir görüş serdedilmesi üstüne, ufak çapta bir kriz yaşanmıştı. Sonuç olarak; Meşihatın vekâletle idâresinin münâsib olduğuna karar verilmiş zira Meclis, Tahsin Efendi'ye meşihat vazifesi verilir ise olacakların mes'ûliyetini kabul etmeyeceğini ifade etmişti (1305/1888).⁷⁴⁵

3.2.2. Tekke Kuralları

Meclis-i Meşâyih; toplumun manevi dinamiği ve kadim emektar yapıları olan tekkelerin başta ihyası olmak üzere, mukim ve müdavimlerinin birçok alanda gelişmeleri için çalışmalar yapmıştır.

⁷⁴³ Koyun, keçi gibi küçükbaş hayvanlar, bunlardan alınan vergiye de “ağnam vergisi” denmektedir. Feridun Emecen, “Ağnam Resmi”, I.C, (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 478-479.BOA.BEO. 1080/81639; BOA. DH. MKT: 2056/92.

⁷⁴⁴ Mustafa Özsaray, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri*, 450-470

⁷⁴⁵ MŞH.MMD. nr. 1769/102-119.

Önceden yazılı bir kuralı olmayan ve kadim teamüllerle sıkı bir şekilde riayet edilen tarikat edeb ve erkânı; artık bir kamu kurumu olan tekke ve mensuplarının uyması gereken talimatnamelere dönüşmüştür. Tekke kurallarının önemli bir kısmı Meclis tarafından tekkelerde uyulması gereken ve aykırı davranılması yasaklanan kurallardan oluşuyorken; bir kısmı işleyiş esnasında yaşanan durumlara istinaden ortaya çıkmış, alınan kararlarla hüküm vasfı kazanmıştır. Önceden daha çok manevi çekincelerle dikkat edilen kurallar, Meclis-i Meşâyihle getirilen somut cezalar sebebiyle bir nevi “yasak” hüviyetine bürünmüştür.

Tekke kuralları aslında dervişlerin eğitimiyle birebir alakalıdır ve eğitimin uygulamalı bir veçhesi olarak değerlendirilebilir. Tekkelerde dikkat edilmesi gereken hususlar, biri vazaif-i dâhiliye denilen tekke içi mekânlarda, öbürü vazaif-i hariciye denilen tekke harci yerlerde olmak üzere iki şekilde belirlenmiştir. Öncelikle tekke ve tarikatlarla ilgili “tarîkat, şeyh, halîfe, dervîş, mürîd, muhib ve tekke” gibi kavramların tanımları yapılmış; “meşâyih, dervîşân ve muhibbân”ın yazılı kuralları olan birtakım vazife ve hizmetlerle mükellef oldukları belirtilmiştir. Meclis-i Meşâyih ilk nizamnameden sonra “Meşâyih ve dervişlerin uymaları gereken kurallar” başlıklı 1301/1884 tarihli bir talimatname yayınlamıştır. Burada ilk nizamnamenin yedi, dokuz ve onuncu maddelerinin ta’dili yönünde; dervişlerin gerek tekke içinde ve gerekse dışında uymaları gereken kurallardan bahsedilmiştir.⁷⁴⁶

Başta dervîşân ve muhibbân olmak üzere, tekkelerde bir şekilde teşrik-i mesai yapanların; özellikle farz namazlara riayet etmeleri, Meclis-i Meşâyih kurallarına uymaları ve tekke şeyhinin sorumlu tuttuğu işleri yapmakla mükellef oldukları ifade edilmiştir. Buradaki kurallara uymak zaruriydi zira verilen eğitimin kendi içinde ciddi yaptırımları bulunmaktaydı:⁷⁴⁷

⁷⁴⁶ Bir mukaddime ve üç fasıldan oluşan “tekâyâda mâ-bihi’t-tatbîk olmak üzere hazırlanan ta’lîmâtname” de; dervişlerin vazifeleri, vakitlerini herkesin faydasına olacak bir zanaat öğrenerek ihya etmeleri ve bir meslekte ihtisas sahibi olmaları ile şeyh ve dervişlerin tekkelerde ve tekke dışında uyması gereken kurallar ele alınmıştır. MŞH.MMD. nr.1738/66; 1736/110. Bkz. “Meclis-i Meşâyihin Ta’dilen Yayınladığı Talimatnameler”

⁷⁴⁷ MŞH.MMD. nr. 1738/72-76, Talimatnamenin 3. Fası, 26. Maddesi.

1. Tekkelerde yaşayan dervişler, yükümlü oldukları emir ve hükümlere uymazlarsa; dergâh şeyhi tarafından tekkelerde kalmalarına müsaade edilmez.
2. Bir tekkeden diğerine geçiş yapan (nakl-i mekân eden) dervişler, önceden kaldıkları dergâh şeyhinin verdiği tasdikli izin vesikası yanlarında olmadan diğer tekkelerden kabûl alamazlar.
3. Dervişler; vazifelerini ifa ettikten sonra akıl ve beden güçleri nispetinde, şeyhlerinin münasip göreceği vakitlerde, toplum yararına olacak bir meslek ve zanaatla uğraşarak o alanda uzmanlık kazanırlar.
4. Dervişler sadece tekke içinde değil, tekke dışında da özellikle mensubu olduğu tekkeyi töhmet altında bırakacak durumlardan, tarikat müntesiplerine yakışmayacak hal, hareket ve davranışlardan kaçınırlar.

Derviş ya da müridlerin herşeyden önce, şer'i hükümler ile tarikat edeb ve adabı hususunda özenli ve dikkatli davranmaları gerekir. Bu durum da ancak; “İslam akaidine uygun ibadet etmek, fikhî meseleleri ehlinden öğrenmek, farz namazlara ve özellikle cemaatle kılınmasına azamî derecede ehemmiyet göstermek, sohbetlere toplu iştirak etmek, tarikate muhalif hallerden kaçınmak ve zikri huşu ile edebe riayet ederek ifa etmekle” mümkün olabilecektir.⁷⁴⁸

Tekke kuralları sadece tekkede mukîm dervişler için değil tarikat müntesibi olmayan ancak tekkeye gidip gelen muhibbân için de geçerliydi; onlar da dergâhta bulundukları zaman diliminde, âdâb ve erkâna hürmet ve riayetle mükellef tutulmuşlardı. Semahhanelerde evrâd ve ezkâra iştirâk etmeyen ve zikir meclisi dışında kalanlar, gülmek ve konuşmak gibi edebe aykırı hal ve hareketlerden kaçınmak zorundaydılar. Bu kuralların tekkelerde en iyi şekilde tatbikinden; tekke merkezleri, tekke şeyhleri ile Meclis-i Meşâyih müfettişleri sorumlu tutulmuşlardı.⁷⁴⁹

⁷⁴⁸ MŞH.MMD. nr.1737/111-118; MSH.EO.1723/0095-0001, 0002, 0003, 0004. “Tekkelerin tanzim ve ıslahı, derviş ve müridlerin, tarikat adabına uymaları ve bu konuda gerekli itinaı göstermeleri gerektiğine dair” 23 maddelik bir nizamnamedir (1332/1914).

⁷⁴⁹ *Muhibban*; Arapça’da seven, muhabbet duyan anlamlarında kullanılan bir kelimedir. Tasavvufa intisab etmeden seven, ilgili olan kişiler için kullanılan bir kavramdır. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara: rehber Yayınları, 1997), 514.

Tekke kurallarının en önemlisi, dergâha girişlerde tezkire bulundurulması zorunluluğudur.⁷⁵⁰ Bir tür izin belgesi olan bu tezkirelerin, dergâhta uygunsuz hal ve hareketleri olan şahısların kontrolü ve dergâhta kalabilmeleri adına bu düzenleme yapılmıştır. Bu sürenin takdir edilmiş bir süresi bulunmaktadır; iskân edilen ya da belirli bir süre iskanı sağlanan kişilerin, takdir edilen süreyi aşmaları durumunda dergâhtan tahliye edilmeleri gerekir. Bu durum tekkelerin manevi ruhunun ifsad olmaması, farklı fikir ve gruptaki kişilerin bu atmosferi bozmamaları anlamında önemlidir. Tekkelere siyasetin karışmaması ve dergâhların politik meselelerden uzak tutulması için de tedbirler alınmıştır. Bazı dergâhlarda siyasi içerikli toplantı ve müzakerelerin yapıldığına dair gelen bilgiler üzerine, yapana ve izin verene cezai müeyyide uygulanacağına dair dergâh merkezlerine ve taşra niyabetlerine tamim gönderilmiştir.⁷⁵¹

Meskûn ve gayr-i meskûn olmak üzere birçok kişiye ev sahipliği yapan ve muhtelif kültürdeki insanların bir şekilde yaşam alanı olan tekke ve zaviyelerde, sadece manevi değil maddi sorunlarla karşılaşmıştır. Günümüzde olduğu gibi birçok farklı zaman ve mekanlarda kitlesel olarak toplumu etkileyen bulaşıcı hastalıklar o dönemde de yaşanmış; sosyal mekanlar olması hasebiyle etkisi ve yayılması daha hızlı gelişmiş ve bu sebeple virüsler, hijyen ve temizlik konusu, özellikle üzerinde durulması gereken bir konu olmuştur.

Meclis-i Meşâyih, tekkelerin temizliği ile burada ikamet eden derviş ve ziyaretçilerin dikkat etmeleri gereken hususları belirlemiş; tekkelerin temiz tutulması ve sağlığın korunmasına itina gösterilmesi için birtakım tedbirler almıştır.

⁷⁵⁰ Tekkelerde yabancı şahısların dervişlerin arasına karışmasının engellenebileceği ve bir ölçüde güvenlik kontrolünün temin edilebileceği düşüncesiyle dervişlere, şeyhleri tarafından mühürlü tezkireler verilmişti. Varol, “Meclis-i Meşâyih’in Bilinen; ancak Bulunamayan İki Nizamnâmesi”, 47.

⁷⁵¹ Bu tarz insanlar dergâhtan tahliye edilmiştir. Fatih’te Emir Buhârî Dergâhı’nda iskân edilen Rumeli muhacirlerinden dört kadının bir an önce başka bir mahalle nakledilmeleri istenmiştir. MŞH.MMD. nr. 1769/56-60; 1746/21; 1735/223-224.

Meclis; tekkelerde sađlđın muhafaza edilmesinin, bütün kuralların harfıyyen yerine getirilmesiyle mümkün olduğunu ifade ederek iki hususa dikkat çekmiştir:⁷⁵²

- a. Tarikate intisab eden kişinin zahiren ve batınen her hal ve durumda temiz olması ve bunun tekkelerin her alanında kendini göstermesi gerekir.
- b. Tekkelerde hasta olan dervişlerin tedavi edilmek üzere vakit kaybetmeden hastaneye yatırılması şarttır, zira bulaşıcı hastalığın önüne ancak bu şekilde geçilebilir.

Sorunun ehemmiyetine binaen Dersaadet ve taşralarda, aşı yapan özel sağlık personelinin görevlendirilmesi ve bölgenin tümünde çiçek aşısının mecbur tutulması gerektiği ifade edilmişti (1308/1891). Çiçek hastalığına karşı alınacak tedbirler kapsamında dairelere asaleten veya muvakkaten alınacak memurların aşı yaptırdığına dair aldıkları belgeleri ibraz etmeleri gerektiği; aksi takdirde göreve kabul edilmeyecekleri ifade edilmişti. Ayrıca tüm memurların ve ailelerinin aşılarını yaptırmaları hususunda gereken titizliğin gösterilmesi şehremanetinden gönderilen tezkire ile belirtilmiş ve bu anlamda bir tahaffuzhane/karantina aılmasına karar verilmişti (1310/1893). İstanbul’da salgın hastalıkların önüne geçilmesi ve toplum sađlđının korunması için Müessesat-ı Hayriyye-i Sıhhiyye ismiyle şehremanetine bağlı bir idari birim kurulmuş; bu konuyla ilgili her türlü sorunun doğrudan buraya yapılmasına karar verilmişti (1325/1909). Ayrıca temizlik ile ilgili alınan bu kararlar tüm dergâhlara dağıtılmış; tatbiki hususunda tekke meşâyihî ile Meclis-i Meşâyih müfettişleri görevlendirilmiştir. Meclis, tekkelerin temizliğiyle ilgili ikamet eden derviş ve ziyaretçilerden bazı hususlarda dikkatli olmalarını istemişti:⁷⁵³

⁷⁵² MşH.MMD. nr. 1738/68-77.

⁷⁵³ “Tahaffuzhane”: Karantinaya alınan yer, karantina mekânı, alanı. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, 1016. Salgın hastalıklar, aşıya başvurulması ve bunun şart koşulması, günümüzle benzerlik göstermektedir. MşH.MMD. nr.1761/1740; 1738/71-77. Yaşanan önemli sağlık sorunları nedeniyle tekkelere özel “Hıfz-ı sıhha talimatı” hazırlanmış “Bî’l-umûm tekâyâda tatbîk edilecek hıfz-ı sıhhat ve muhâfaza-i nezâfet ve tahârete dâir ta’lîmâtname’dir.” başlığıyla yayınlanmıştı (1336/1918). MşH. MMD. nr 1779/19, 37. BEO. 151/11277; DH.MKT.1804/60.

- a) Dergâhların her alanının temizliğine azami dikkat edilmesi; odalarda yaşayan dervişlerin, kapı ve pencereleri açık tutarak mekânın mütemadiyen havalandırılması,
- b) Mutfakta kullanılan tüm kap kakak ile pişirilecek malzemelerin şüpheden uzak bir dikkatle temizlenmesi. Dervişlerin sofralarda kullandıkları malzemeden içtikleri suya kadar tüm alanlarda nezafete dikkat etmesi; mümkünse ayrı kaplarda yemek yenmesi ve bilhassa çorbanın ayrı servis edilmesi,
- c) Dergâhın hiçbir yerine tükürülmemesi; bu konuda dergâh şeyhlerinin dikkatli olması ve gerekli uyarıyı yapması,
- d) Dergâhların her köşesinin bit, pire ve tahtakurusu gibi haşerattan temizlenmesi, abdesthanelerin daha sık temizlenmesi,
- e) Ağız ve vücutlarında yara bulunanların toplu mekanlarda tutulmaması. Dergâhta yaşayan dervişlerden hasta olanların, bulaştırmaması için sosyal ortamlardan uzaklaştırılması ve vakit kaybetmeksizin kimsesizlere ait hastanelere yerleştirilerek tedavilerinin yapılması,

Meclis-i Meşâyihin şeyhlerin ve dervişlerin eğitimiyle ilgili yaptığı çalışmalardan bir diğeri; tasavvufa dair eser neşredilmesi ve eğitimle daha yakınlıkla ilgilenen bir Encümen-i İlmînin kurulmasıdır. Encümen-i İlmî; Meclis-i Meşâyihin kendisine bağlı olarak kurduğu, eğitimle ilgili konulardan sorumlu bir birimdir. Meclis-i Meşâyih içerisinde yedi kişi arasından seçilen ve üç kişiden oluşan encümenin görevi; tasavvuf ve tarikatlarla ilgili incelemeler yapmak, bu çalışmaları teşkilata tamim etmek ve bunları Mecelle-i Sufiye’de neşretmektir. Encümen-i İlminin azalığına Ali Efendi, Cevdet Efendi ve Mustafa Efendiler seçilmişti. Encümen-i İlmî, isimleri belirlenen şeyhlerden, kendi tarikatlarının usûl ve erkânı ile diğer uygulamaları konu alan bir risale (mecelle-i sufîyye) hazırlayarak Meclis’e sunmalarını istemişti.⁷⁵⁴

⁷⁵⁴ Cumhuriyetten önce günlük gazete şeklinde yayımlanan Cerîde-i Sûfiyye dergisi, tasavvuf başta olmak üzere dinî, ahlâkî, edebî konulara yer vermiştir. Bu derginin, Sebîlürreşâd, Beyânülhak gibi dinî dergilerden en belirgin farkı; tarikat meselelerine daha geniş yer vermiş olması ve tarikat ve tasavvuf dünyasının seviyesini olumsuz yönde etkileyen “Beşik şeyhliği”nin mahzurları üzerinde durmasıdır. Sahabe, tabiin, sufî ve benzeri terimlerin

Eğitimle ilgili çalışmalarda gereken kolaylığın ve yardımın sağlanmasına dikkat edilmişti. Nitekim Bir Osmanlı tarihi yazmak maksadıyla masrafları Padişah tarafından karşılanmak üzere Vakanüvis Abdurrahman Efendi başkanlığında bir komisyon kurulmuştu. İrade-i seniyye gereği, resmî adı Tarih-i Osmanî Encümeni olarak belirlenmiş ve bu konuda kaleme alınan talimat layihası yürürlüğe girmişti. Bu talimatnameye göre; encümenin devlet hizmetinde bulunmakta olan daimî ve yardımcı üyeleriyle bu konuda ihtisas sahibi olanların toplantılara katılmaları için gerekli izinlerin verilmesi gerektiği ve üyelerin inceleme yapmak üzere resmî dairelerin evrak mahzenlerine girme konusunda izinli oldukları belirtilmişti. Kurumun önemi ve tüm topluma şamil bir eğitim merkezi olması itibariyle Meşihat ile ilgili işlemlerde de bu kolaylığın sağlanması talep edilmiştir.⁷⁵⁵

Tekkelerde bulunan dervişanın zihin dünyalarının sahih bilgilerle donatılması için - telifin çoğaldığı bir dönem olması itibariyle- sayıları oldukça artan ve özellikle muzır neşriyat hükmünde olan yayınlardan uzak tutulması ve bu konularda bilgilendirilme yapılmasına dikkat edilmesi istenmişti. Encümen-i Mahsûs'un müzekkiresinde İslâm

tarifinin yapıldığı bu tasavvuf risalesinde; tasavvufun ortaya çıkışı, tasavvufun fıkıhsız, fıkıhın tasavvufsuz olamayacağı, ihlaslı âlimin önemi, tasavvuf ehli bir fakihin dînin zâhiren bâtinen tüm hükümlerine hakkıyla sarılması gerektiği ve hakikate ulaşmanın ve nihai maksadın da ancak bu olduğu vs. konular ele alınmıştı. MŞH.MMD. nr. 1745/135, 136. Tekke yaşayanların talim ve terbiyesi için, Meclis-i Meşâyih tarafından tasavvufla ilgili eserler neşrederek halkın bilinçlenmesi hedeflenmiş ve konu ile ilgili bir makale (Tasavvuf'un Tarihi Gelişimi) yazılmıştı MŞH.MMD. nr.1738/60; 1739, 161; 191-A2; 1761/33; 1745/96, 99. Encümen-i İlmîde isimleri belirtilen dergâhlar ile şeyhlerinin isimleri: Kâdirîhâneye, Müftühamâmı'nda Şeyh Raşid Efendi'ye, Şeyh Vahyî Efendi'ye, Safveti Paşa Dergâhına, Nasûhî, Hüdâî, Uşşâkî, Beylerbeyi'nde Bedevî, Südlüce, Salmatomruk'da Gülşenî, Nureddin-i Cerrâhî, Galata Mevlevîhânesi, Üsküdar'da Himmetzâde, Beşiktaş'ta Şeyh Zafir Efendi. MŞH.MMD. nr. 1761/46; 1739/159; MŞH. TCC. 30/17, 184/11, 184/15, 184/17 ve 185 numaralı dosyalar. Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları Tarikatlar-Tekkeler-Şeyhler*, 221. Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, 288-319.

⁷⁵⁵ Ceride-i İlmiye'de yayınlanması faydalı görülen karar ve tebliğât suretleri, günü gününe Daru'l-hikmeti'l-İslâmiye Başkitâbetine gönderilmiştir. MŞH.MMD. nr. 1779/22, 26, 35, 45; 1769/02-26.

akaidine aykırı olduğu belirtilen bir mersiyeenin, hiçbir dergâhda okutulmaması hususunda, daha önce meşâyihe tembihatta bulunulmuş ve piyasada satılmakta olan nüshaları da toplattırılarak bir daha basımına izin verilmemesi için gereğinin yapılması istenmiştir.⁷⁵⁶

3.3. Tekkelerin Yapımı; Onarım ve Bakımı

Osmanlı devletinde tekkeler, birçok bina ve birimden oluşan karmaşık bir yapı sistemine sahipti ve her tekkenin faaliyet alanına göre tasarlanan bölümlerden ve ihtiyaca binaen çözümler üreten kompleks yapılardan oluşmaktaydı.

Tekkeler, birçok kesimden insana ev sahipliği yapan kurumlardı. İçinde tarikat şeyhinin oturduğu, müdavimi olan dervişlerine ve misafirlerine mihmandar olan, genel tekke kuralları dışında kendine has özellikleri bulunan sosyo-kültürel mekanlar olarak hizmet vermişti. Kimsenin sahip olmadığı bir aidiyet özelliğine sahip olarak muayyen bir konuma sahipti.⁷⁵⁷

Osmanlıda, bir sadaka-i cariye olarak kabul edilen vakıflar, kesintisiz ibadet şansı ve Allah’a karz-ı hasen imkânı tanıma niteliğinde bir ibadet olduğu için, uzun yıllar bu hasenenin devamı düşüncesiyle, bunun en iyisi ve en güzelinden olmasına dikkat edilmiş; inşaat tekniği açısından muhkem olması yanında mimarî olarak da estetiğine özen gösterilmişti. Bu konuda gösterilen ilgi ve itinanın, bu eserlerin asırlar boyu ayakta kalmasının nedeni olduğu söylenir.⁷⁵⁸

⁷⁵⁶ Gazete muhabirlerinin devlet dairelerinden edindiği birtakım gerçeği yansıtmayan haberleri gazetelerinde neşretmelerinden dolayı, bundan sonra bu durumların önüne geçmek ve yayınların denetime tabi tutulması maksadıyla Matbuat Müdüriyyet-i Umumiyyesinden gönderilecek memura bilgi verilmesi ve kontrol altına alınması düşünülmüş; Müdüriyet’in İstihbarat Kalemince belirlenen kurallar çerçevesinde gazetelerde neşredilmesi kararı alınmıştı. MŞH.MMD. nr. 1779/41, 10-122. Bkz. “Meclis-i Meşâyihiin Görevleri”.

⁷⁵⁷ Esin Demirel İşli, *İstanbul Tekkeleri Mimarisi Eklentileri ve Restorasyonu*, “önsöz-1”, 1998.

⁷⁵⁸ Mefail Hızlı, “Yüzyıllara Meydan Okuyan Osmanlı Vakıf Eserleri”, *TDV İstanbul Müftülüğü Din ve Hayat Dergisi*, ed. Kâmil Büyüker, S.30, C.6 (2017): 40-41. Tekkelerde ise daha çok manevi anlam kastedilmektedir; zira yapısal olarak tekkelerin sağlam ve

Tekkeler diğerk vakıf binalarının aksine genelde ahşap ve topraktan yapılan ve kolayca yıkılabilen mekanlar olarak inşa edilmiş; bu nedenle özellikle doğal afetlerde çok fazla hasar almış ve önemli bir kısmı yıkılmıştır. Tekkelerin daha çok şahsi tasarruflarla ve yerin sağlamlığına bakılmadan, genelde acil ihtiyacı karşılamak üzere hızlıca ve çokça yapılıyor olması, sonradan gelişen yapısal sorunlara zemin hazırlamıştır.⁷⁵⁹

XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın başında, Osmanlı devletinin vakıf anlayışında birtakım farklılıklar ve yenilikler gözlemlenmektedir. Bu dönem vakıf inşaatının; yeni bir vakıf kurmaktan ziyade daha çok eski yapıları ihya etme, var olan yapıya ilavelerle katkıda bulunma, mevcudun bakım ve onarımını sağlayarak onu hayata kazandırma ve idamesini sağlama yönünde ilerlediği görülmektedir. Bu durumun mevcut gelişmeler ile ilgili olduğu ve devletin içinde bulunduğu mali sorunlar nedeniyle, daha küçük çaplı vakıfların kurulması şeklinde bir tercihte bulunduğu söylenebilir.⁷⁶⁰

Vakıf eserlerinin inşaatı, belirli bir mevzuat dahilinde gerçekleştirilmekteydi. Vakfiyelerde vâkıfın tamir şartı koşması, yapının mevcut halinin bozulmadan diğerk nesillere aktarımı ve sosyo-kültürel gereksinimler; onarım ihtiyacının genel anlamda altyapısını oluşturmaktadır. Burada öncelikle mevcut eserlerin korunmasına; tahrib

muhkem olduğunu söylemek mümkün değildir. Devlet, tekkelere maddi destek de sağlamıştır. Özellikle İstanbul ve Bilad-ı selasede yanan ya da harp sebebiyle erzakları az miktarda verilen tekkelere yardımda bulunmuştur. Esra Yıldız, *Şeyhülislamlığın Bürokratik Yapısı*, 239.

⁷⁵⁹ Osman Nuri Ergin, *Maarif Tarihi*, C. 1-2, (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 241.

⁷⁶⁰ Öztürk, *Vakıf Müessesesi*, 33. Yapılan araştırmada, tescil tarihine bakılınca vakfiyelerin %81,67'sinin 1800-1900; %18'inin ise 1901-1909 tarihli olduğu anlaşılmaktadır. XIX. yüzyılda İstanbul'da 70, Ankara ve Medine'de birer vakıf olmak üzere toplam 72 vakıf, Padişahlar tarafından kurulmuştur ancak vakıf kuranların önceki yüzyıla göre daha çok reaya kesimden oluştuğu söylenebilir. Bu vakıfların yaklaşık %56,81'i, nakit vakıf paralarından oluşmaktaydı. Bu yüzyılda vakıf çalışanlarının %58,76'sının bila-bedel çalıştığı görülmekteydi.

olanların ise tamir ve restore edilmek suretiyle eski haline ve işlevselliğine kavuşturulmasına çalışılmıştır.⁷⁶¹

Vakıf mallarının tamirinden kastedilen, binanın mevcut halinin muhafazası ve harap olmasına engel olunması idi; bu yüzden israfa kaçan (lüks) harcamalar ile binaya ek tesisler tamir masrafından sayılmamıştı. Vakıfların tadil ve tamiri, bu alandaki hizmetlerin başında gelmekteydi ve mütevellilerin vazifesi ise bu hizmetlerin devamlılığı esasına dayanmaktaydı.⁷⁶²

Vakıf müesseselerinin tamirinde hukuken; “rakabe- imare, meremmet” gibi sözcükler kullanılmıştır. “Rakabe” kavramından murad edilen sadece binanın tamiri değil; aynı zamanda denetimi ve gözetimi de kastedilmektedir. Vakıfların çok yönlü bir tesis ve her yönden muhafaza edilmesi gereken yapılar olması ve böylesi güçlü bir kavramla ifade edilmesi; “herkes tarafından desteklenmesi, kolanması ve gözetilmesi gereken” bir manayı içeriyor olmasından kaynaklanmaktadır.⁷⁶³

Genel anlamda tekkelerin tamir ve onarım ihtiyacı; başta mütevellisi ve şeyhi olmak üzere, diğer tekke mensuplarından ilgili Merkez Niyabet’e gönderilen arzuhal ile (1304/1887); bazen de Merkez tekkelerden isimleri toplu çıkarılarak iletilmiştir. Rüşen Efendi’nin, dergâhın meşihatine meşrut hane ve diğer kısımların harabiyeti ve tamire ihtiyacına dair bir dilekçesi bulunmaktadır ve bu talep Evkaf-ı Hümayun Nezaretine gönderilmiştir. Murad Molla Dergâhı postnişini Şeyh Ârif Efendi, harap bir halde

⁷⁶¹ Kocamustafapaşa’da bulunan bir dergâhın şeyhi Trablusgarp’a sürgün edilince, münhal kalan ve duvarları yıkılan bu dergâh, eşyaları zarar görmesin diye koruma altına alınmıştır. Ömür Bakırer, “Vakfiyelerde Binaların Tamirâtı ile İlgili Şartlar ve Bunlara Uyulması”, *Vakıflar Dergisi*, S. X (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları):111-126. Emre Madran, “Kültürel Varlıkların Korunması ve Onarılması”, *Vakıflar Dergisi*, C.11 (Ankara: Gaye Matbaası, 1976): 271-292. BOA. ZB.350/74.

⁷⁶² Öztürk, *Vakıf Müessesesi*, 189.

⁷⁶³ *Termim* (çoğulu termimat) ifadesi de tamir ve tamirat kavramlarının karşılığı olarak kullanılmaktaydı. Yazır, *Ahkam-ı Evkaf*, 77. A.g.e., 189-193.

bulunan dergâhın tamiri için Meclis-i Meşâyihe arzuhal vermiş; Evkâf Nezaretine bildirilen bu talep üzerine, dergâh tamir ettirilmiştir (1304/1887).⁷⁶⁴

Tadilat ihtiyacı olan ve tamir edilmesine karar verilen yapıların öncelikle onarılacak bölümleri tesbit edilmiş ve bu işlemin ne kadar sürede tamamlanacağı; tahsisatı, işlevin muhtevası hakkında ayrıntılı bir rapor hazırlanmıştı. Yapıların onarım belgelerinde; vakıf eserlerinin deforme olma sebepleri ve binanın durumu hakkında malumat verilmişti. Bina adeta yaşayan bir canlı gibi düşünülerek şeceresi çıkarılmış; yaşadıkları not edilmiş ve gelecekteki hayatının planı ve programı yapılmıştı. Bu cümleden olarak, bir vakıf mülkünün tamiratında izlenen yöntem ile ta'dil öyküsü şöyle özetlenebilir;⁷⁶⁵

Tamirine ihtiyaç duyulan vakıf malının öncelikle vakıf mütevellisi ya da mevcut bir görevlisi tarafından, yapıyla ilgili bir inceleme başlatılması talebiyle tamir sürecine girilirdi. Bunun üstüne mahkeme, muvazzaf bir naib ve bir görevli ile bu işlerden anlayan kişilerden oluşan bir bilirkişi heyeti oluştururdu. Bu heyet; binanın tamirine gerek duyulan kısımları, kullanılacak malzemenin miktarı ve muhasebesi vs. bilgileri

⁷⁶⁴ Kadirîhane tekkesi, tamire muhtaç tekkelerin isimlerini belirleyerek Meclis-i Meşâyihe göndermiştir. (1337/1918). Muabbir Hasan Dergahının şeyhi İbrahim Efendi, dergâhın tamir talebini Evkaf Nezaretine gönderilmek üzere Meclis-i Meşâyihe iletmıştır. MŞH. MMD. nr. 1764/21, 64; 1769/12; 1756/64. Eyüp'te Hüsrev Paşa Dergâhının tamir edilmesi gerektiği, mütevellisi tarafından Evkâf Nezâretine bildirilmiştir. MŞH. MMD. nr. 1755/07. Nitekim, Üsküdar Atıkvalide'de Halvetî tarikatinden Şeyh Mehmed Efendi Dergâhının tamire muhtaç olduğu, postnişîni Şeyh Mehmed Nureddin Efendi tarafından bildirilmiştir. BOA.BEO. 244/18249. Meclis-i Meşâyihi defterlerinde Çamlıcalı Mehmed Efendi Dergâhı olarak geçmektedir. MŞH. MMD. nr. 1764/113; A.] MKT.NZD.721/86; A.] MKT.NZD.840/61. MŞH.MMD. nr.1764/28; 1769/169; 1783/50, 369. 1308/1890 yılında yıktırılan Murad Molla Cami-tekkesinin, Sultan II. Abdülhamid tarafından yaptırıldığı dış kapı kitabesindeki ta'lik hatla yazılmış üç beyitten anlaşılmaktadır. Tekkeden günümüzde eser yoktur ve arsa halindedir. Vakfiyesine göre daha sonra Darü'l-Mesnevi yapıldığı anlaşılmaktadır. Revnakoğlu, II/641.10. Hatice Özdi, Yüzyıl İstanbul'un İlim Merkezlerinden Murad Molla Tekkesi ve Kütüphanesi, *Osmanlı İstanbul'u II*, Sempozyum II (27-29 Mayıs 2014) [41], 611.

⁷⁶⁵ "Mürur-ı zaman, mürur-ı ezmine, mürur-ı eyyam ve kürur-ı a'vam veya mürur-ı vafire" Hızlı, "Yüzyıllara Meydan Okuyan Osmanlı Vakıf Eserleri", 42.

içeren asgari bütçe raporunu mahkemeye sunar; mahkeme kadısı ve hükümet merkezinden onay geldikten sonra da tadil ve tamir işlerine başlanırdı. Tamire ait teferruat, birçok şahidin murakabesi altında kayıtlara geçerek tescil edilirdi. Onayı çıkan ve onarımı tamamlanan yapılar, keşiflerde tesbit edilen durumlara riayet edilip edilmediğine dair bilirkişilerce kontrol edilir; onarımın nizamaya uygun ve kullanıma hazır olup olmadığı rapor edilerek mahkemeye sunulurdu. Bu raporlarda; yapılan tamiratlarla ilgili tüm ayrıntılara yer verilirdi.⁷⁶⁶

Meclis-i Meşâyih; arsa halinde ya da harap olan dergâh ve derviş odaları için ne kadar masraf olacağı ile ilgili öncelikle keşif yapılmasını, krokisinin çizilmesini, haritasının oluşturulmasını ve tespit edilenlerin bir deftere kaydedilerek ilgili bölge valiliğine gönderilmesini istemiştir. (1301/1884)⁷⁶⁷

Boşalan ve yıkılan tekkelerin inşaat, onarım ya da tamirat işlemleri, öncelikle Evkaf Nezareti yoluyla devlet tarafından karşılanmıştır. Bunun dışında; devlet ricali, tekke meşihatine talip olan şeyhin bizatihi kendisi, halktan bazı şahısların üstlenmesi bazen de ahalinin yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Vilayetlerde bulunan tekke ve zaviyelerin tamir işlemleri de Evkaf Nezaretince yapılmıştır. Bağdat, Şam ve Suriye başta olmak üzere birçok beldede tamir edilen vakıf binası bulunmaktadır. İzzet Mehmed Paşa Dergâhı şeyhi Osman Efendi tarafından arzolunan ve vakıf mütevellisinin ilgisizliği yüzünden son derece bakımsız olduğu ifade edilen dergâh da usul gereği Evkâf-ı Hümayûn Nezâretine tevdi edilmiştir (1305/1888). Şeyh Ârif Efendi'nin bildirdiği ancak ismi defterlerde belirtilmeyen ve mukabele yapılamayacak kadar harap olan dergâhın tamiri de Evkaf Nezaretince yapılmıştır (1304/1887). Ancak “münderis”

⁷⁶⁶ A.g.e., 43. Tekkelerle ilgili bazı belgelerde ne kadar işçi çalıştığı, kullanılan malzeme ve yapıya dair bilgiler bulunmaktadır. Tutulan bazı inşaat ve tamir defterleri tekkelerin şeyhlerinde bulunmaktadır ancak tekkelerin kapatılmasıyla tesadüfen ulaşılan belgeler hariç bunların da birçoğu maalesef yok olmuştur. Demirel İşli, *İstanbul Tekkeleri Mimarisini Eklentileri ve Restorasyonu*, 219-222.

⁷⁶⁷ MŞH. MMD. nr. 1762/92, 102; 1769/12. Bu tahkikat, Ankara’da Hacı Bayram-ı Veli Zaviyesinin şeyhi vefat edince yapılmıştır.

olarak ifade edilen; harabiyetten tekke olduğuna dair bir iz taşımayan ve faal olmayan tekkelere ait mülklerin gelirleri Maarif Nezaretine devredilmiştir.⁷⁶⁸

Meclis-i Meşâyih defterlerinde; muhterik (yanmış), yıkılmış ve bir zamanlar üzerinde tekke, dergâh ya da zaviye bulunan arsa halindeki yapılardan bahsedilmektedir. Bunların ihyası ve yeniden inşasıyla hizmete kazandırılması Evkâf Nezâretince yapılmıştır. Ancak önemli bir kısmı; tekke arsası üzerine, kişilerin kendi malından tekkeyi inşa etmeleri mukabilinde meşihati kendilerine verilmiştir. Meclis kararlarında bu şekilde birçok şahsa meşihatın tevcih edildiği görülmektedir.⁷⁶⁹

Meclis-i Meşâyih defterlerinden yola çıkarak söyleyebiliriz ki; XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın başlarında özel şahıslar eliyle oldukça fazla tekke ve zaviye onarımının yapıldığı görülmektedir. Gerek içinde bulunulan buhranlı dönem ve gerekse devlet politikası nedeniyle; tamiri gereken tekkenin meşihat tevcihi, dergâhın onarılması şartına bağlanmıştır. Üsküdar'da arsa halinde olan Tenbel Hacı Mehmet Efendi Zaviyesinin meşihati, inşa etmek şartıyla tevcihini talep eden Ahmet Efendi'ye verilmişti. Denizli'nin Kadı köyündeki Muhyiddin Sûfi Han diğer adıyla Değnekli Baba Zâviyesi, dergâhı yeniden inşa eden Şeyh Ahmet Bahrî Efendi'ye, vakfiye gereği Terzili köyü gelirleri de yine kendisine teslim edilmişti. Bu şekilde meşihat edilen birçok tekke bulunmaktaydı.⁷⁷⁰

⁷⁶⁸ Bağdat, Şam ve Suriye gibi vilayetler ve kazalarda Evkaf'a ait cami, tekke ve medreseler tamir edilmiştir (1296/1878). Bircümle tamir ve inşaat ve zuhurat masraflarının muhammen bedeli, maaşat, muayyenat, imarat ve hayratı ile (1312/1894) onarım ve idaresine dair meblağ; verilen mezra öşürleri ve tekke taamiyeleri ile sair konular ifa edilmiş ve daha sonra tüm bu icraatlar evraklarla kayıt altına alınmıştır (1283/1866). MŞH.MMD. nr. 1769/169, 184; 1761/28. Mustafa Özсарay, *Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri*, (İstanbul: İz yayıncılık, 2021), 411. Y.PRK.UM..15/74. BOA. EV.d..35170; BOA. MAD.d...190/74; BOA. MAD.d...12978.

⁷⁶⁹ MŞH.MMD. nr.1761/25, 28; 1766/05; 1744/01; 1774/78.

⁷⁷⁰ 1131/1719 yılında inşa edilen tekke, Üsküdar Tenbeller Mahalesi'nde bulunmaktadır. Selami Şimşek, *Celvetilik*, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018), 191. Tekkeyi Hacı Mehmed Efendi yaptırmıştır, tekkenin bir diğer adı Tonbul Mehmed Efendi tekkesidir. Hasan Kâmil Yılmaz, *Bir İrfan Mektebi Celvetiyye*, (İstanbul: Kopernik Kitap, 2018), 67. MŞH. MMD.

Uçurduk Baba Tekkesinin de benzer bir tamirat hikayesi vardır. Nakşî ve Kadiri tarikatlarından halifelîği bulunan Yahya Agâh Efendi, yirmi yılı aşkın bir süredir yanmış bir arsa olan Davutpaşa'da Kadiri tarikatından Erdi Baba Dergâhı meşihatının kendisine verilmesini talep etmişti. Arzuhal önce Evkaf'a oradan da Meclis-i Meşâyih'e havale olunarak Meclis'ten konuyla ilgili bir açıklama gelmişti: Erdi Baba Dergâhına ait bir kayda rastlanmadığı için bir şey yapılamayacağı ancak Agah Efendi'ye aynı durum ve özellikte başka bir tekkenin teklifi yapılmıştı. Bu tekke; Davudpaşa'da Ördek Baba diye bilinen Uçurduk Baba Zaviyesi idi. Tekkenin, Hacı Ahmed Vahyi isimli birine bina ve inşa kaydıyla verildiği ancak yapılan tahkikatta, değil tekkeyi tamir etmek Vahi Efendi'den haber dahi alınamadığından bahisle; Dergâhın uzun müddet bu şekilde kalmasının uygun olmayacağı ve Evkaf-ı Hümayun Hazinesinden hiç para talep etmemek kaydıyla ve kendi malından bina ve inşa şartıyla Yahya Agâh Efendi'ye tevcih edileceği bildirildi. Yahya Efendi'den alınan senedle tekkeyi inşa etmesi akabinde ve imtihanında ehliyetinin belirlenmesiyle, meşihatın kendisine tevcih edileceği bildirilmişti (1306/1888).⁷⁷¹

Tekkelerin tamiri, tekkelerin inşa ve ihyası anlamında önemli bir konudur ve üzerinde özellikle durulmuştur. Tamir edilmesi şartıyla meşihat tevcih edilmesi yanında ayrıca bazı alternatif yöntemlerle tekkelerin tamirine ve ihyasına çalışılmıştır. İzzet Mehmet Paşa Dergâhının tamiri, şeyhi Abdülkadir Efendi'nin muayyenat bedeliyle (1305/1888), Vezir tekkesinin ise et tahsisatının satılmasıyla (1305/1887), bazen de şeyhin geri ödenmek üzere tekkenin tamirini üstlenmesiyle gerçekleştirilmiştir

nr.1765/80-108. "...Tamire muhtaç vakıfların, defterde birikmiş paraları vardı; fakat bunlar başka yerlere harcandığı için maddeten tamire imkân olmamıştır..." M. Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti", 388-389. Tekke inşaatı için devletten arazi talep edenler de bulunmaktaydı (1303/1886). Derviş Hüseyin Seyfeddin, Denizli'de vefat eden şeyhleri Hasan Feyzî Efendi'nin medfun olduğu devlet arazisine; tekke, mescit ve hayrat inşaatına izin verilmesi için arzuhal vermiştir. MŞH.MMD. nr.1770/16-14; 1764/05.

⁷⁷¹ Meclis-i Meşâyih defterlerinde Hacı Ahmed Vahyi olarak geçen bu isim, Yahya Agâh Efendi'nin eserinde sehven "Hacı Vahi" olarak verilmiştir. MŞH. MMD. nr. 1769/125, 129; 1758/05a. Yahya Agâh Efendi, "*Mecmu'atü'z-Zara'if Sandükatü'l-Ma'arif*", Haz. Mehmed Serhan Tayşi, ed. Coşkun Yılmaz, (İstanbul: 2014), 25-27.

(1308/1890). Nitekim Nevrekop'ta Karaca Paşa Camisi ile medrese odalarını imar ederek, cami bitişiğine bir tevhidhane inşa eden Şeyh Ahmet Rifat Efendi'nin meşîhate tayini gerçekleşmiştir.⁷⁷²

Vakıf toprağı hassas bir konu olması ve üstüne özel hükümlerin bulunması sebebiyle bu tür yapıların tamir ve inşaatında daha dikkatli olmayı gerektirmiştir. Zira vakıf arazisi, devlete ait bir arazi olmadığı için, bu arazide ihya geçerli değildir; aksi durum gasp kabul edilmiştir. Bu sebeple vakfa ait bir bina bir kimse veya bir şahıs tarafından yıkılsa, o binayı yapmaya mecbur tutulmuştur. Bu sebeple olsa gerek, muhterik ve münhedim tekke ve zaviyelerin meşihatine, devlet eliyle değil de daha çok tekkeyi ihya edecek kişinin tekkeyi onarma, tamir etme ya da yeniden inşa etme şartıyla tevcih gerçekleşmiştir. Tanzimattan sonra vakıfların yanında merkezi hükümet de dergâhlara ekonomik anlamda ve imkanlar nisbetinde yardım etmeye çalışmıştır.⁷⁷³

⁷⁷² İzzet Mehmet Paşa Tekkesinin harap olmasına mütevellisinin sebep olduğu ve değiştirilmesi talebiyle arzuhal verildiği bilinmektedir. Eyüp İzzet Mehmet Paşa Dergâhı iki yıl sonra, şeyhi Abdülkadir Efendi ile biraderinin dergâhı tamir ettirmesi ve dergâh muhassasatının kendilerine verilmesiyle tarikat faaliyetine başlamıştır (1312/1894). MŞH. MMD. nr.1772/37; 1770/93-93. Bahsedilen evkafı ihyâ etmesine mükâfât olarak; câmi civârında ayrıca bir tevhîdhâne inşâsıyla orada vaz' etmesine, vakfiyesinin de o şekilde değiştirilmesine karar verilmişti Bilindiği üzere, câmilerde meşihat vaz' edilmesi ve medrese odalarının halvethâne olarak kullanılması şer'an caiz değildi; bu sebeple yeniden inşâ edilen tevhîdhâneye meşihat muamelesi verilerek keyfiyeti i'lâm ve mazbata ile Nevrekob Kazâsı Niyâbetine gönderilmişti. MŞH. MMD. nr. 1764/31, 34, 42, 57, 71, 78, 87; 1765/63; 78; 1770/148, 93; 1769/292, 185; 1775/139, 141, 142.

⁷⁷³ Köstendil'de Bulgarlar tarafından gasb ve tahrib edilen tekke ve semahhane tamir ettirilmiştir. (1297) BOA. Y..A.. HUS.163/61. Bursa Sedbaşı'nda Eyüb Efendi Dergahını arsa haline getiren, vazifeyi terkeden ve şeyhliği bırakarak başka iş yapmaya başlayan Ziya Efendi meşihatten azledilmiş; "bu tür arsa haline gelen dergahların inşa edeceklerine dair, taliplerinden alınan sened üzerine mutasarrıflarından alınıp taliplerine tevcihi..." yapılmıştır. Bu sebeple meşihat, dergâhı inşa etme karşılığında Ahmed Hasib Efendi'ye tevcih edilmiştir. (1318/1900) MŞH.MMD. nr.1774/15-16; 1762/112. Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 63. Sultan Abdülmecid zamanında bazı tekke ve mensuplarına vazaif adı altında maaş tahsis edilmiş; inşaat, tamir ya da tadili gereken bazı tekkelerin

Meclis-i Meşâyih; tekke ve zaviyelerin durumunu yakından takip etmiş; hangi dergâhların açık hangisinin kapalı olduğunu ve bunun nedenlerini araştırmıştır. Ayrıca dergâhların tamir ve bakımları ile ilgili iletilen sorunların değerlendirilmesini, aynı tahsisatları bulunup bulunmadığını ve şayet var ise bunun Dersaâdet Evkâf Müdüriyetine bildirilmesini istemiştir. Yardım toplayarak dergâh inşa etmek isteyen ve bunun için tavsiyename talep edenlere; bunun mahzurlu olduğunu ve maslahata uygun olmaması nedeniyle verilemeyeceğini bildirmiştir. Osman bin Affan'ın kabri önünde bulunan binanın tekke haline getirilerek şeyh ve karyum tayin edilmesini isteyenlere Meclis, bunun uygun olmadığı bildirerek izin vermemiştir. Meclis-i Meşâyih, bazı durumlarda yönetimi alan kişinin münasip bir şekilde dergâhı inşa ve tamir ettirmesinin memnuniyet verici olduğunu ifade ederek bu yükümlülüğü ilgili tekkeye bırakmıştır.⁷⁷⁴

XIX. yüzyılda bazı tekkelerin medreseye ya da bazı camilerin tekkeye dönüştürülmesi gibi, yapıların asli hüviyetinden kopararak bazı şahsi tasarruflarda bulunulduğuna dair birtakım bilgiler paylaşılmaktadır. Meclis-i Meşâyih defterlerinde; tekkelerin bazen şahıslarca ve bazen de devlet eliyle medreseye dönüştürülmesinin rahatsızlık oluşturduğu; verilen arzuhallerden tekrar eski haline dönüştürülmesinin talep edildiği görülmektedir. Fatih Camisi civarında Büyük Otlukçu Yokuşu'nda Şeyhülislam Ömer Hulûsî Efendi Kalenderhane Zâviyesi medreseye dönüştürülmüş, yanına da bir hücre yapılarak meşihatine Hâfız İhsan Efendi'nin tayin edilmesi için Meşihat'e arzuhal verilmişti. İsmail Hakkı Tekkesi şeyhi Faik Efendi; Bursa'da bulunan ve Müderris Seyfeddin Efendi tarafından medreseye çevrilen tekkesinin tekrar eski haline irca edilmesi talebiyle arzuhal vermiştir.⁷⁷⁵

Zekeriya Işık; Fatma Sultan Camii'nin, Gümüşhaneli Şeyh Ahmed Efendi tarafından tekke yapıldığını ve mahfil-i hümayun ve hademe odalarının zapt olunduğunu

tesbiti ve sonra ta'dili talebiyle gerekli yardımlar ve işlemler gerçekleştirilmiştir. Şakir Berkî, *Vakıflarla İlgili Önemli Meseleler*, 48-67.

⁷⁷⁴ MŞH.MMD. nr.1756/15; 1779/04-37; 1762/150. BOA. A.] MTK.MHM..399/2; BOA. A.] MTK.MHM..399/72.

⁷⁷⁵ MŞH.MMD. nr.1773/120-34; 1761/61.

belirtmektedir. Meclis-i Meşâyihe intikal eden Fatma Sultan Camisi ile ilgili kayıtlar şu şekildedir (26 Temmuz 1892):⁷⁷⁶

Gümüşhaneli Ahmet Ziyaeddin Efendi'den münhal Fatma Sultan Camisi'ndeki hatm-i hâcegân ve Kurân-ı Kerim tilaveti ciheti için, Mustafa Efendi nukud vakfının tevliyetine ait Meclis-i Meşâyihte herhangi bir kaydın olmadığı yani bu yapının bir cami olduğu ve şimdiye kadar hatm-i hâcegân cihetinin berât ile tevcihine dâir Mecliste bir tane bile kayıt bulunamadığı (17 Şubat 1895) ifade edilmişti. Bahsedilen cihetle ilgili (24 Şubat 1895) tarihi itibarıyla ve tekke olmaması hasebiyle böyle bir kaydın olmadığı görülmektedir.⁷⁷⁷

Baha Tanman'ın da konu ile ilgili verdiği bilgiler bu yöndedir; Gümüşhânevî Tekkesi, III. Ahmet'in kızı ve Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın eşi olan Fatma Sultan'ın yaptırdığı bir camidir ve aynı yıllarda irşad faaliyeti yürüten ve artan talebelerine mekân arayışında olan Nakşibendî-Halidî şeyhi Ahmed Ziyaeddin Gümüşhânevî (1813-1893) tarafından cami ihya edilmiştir. Öğle-ikindi namazları dışında kapalı olan cami, Gümüşhanevi'nin gayretiyle tam zamanlı olarak ibadete açılmış, ayrıca bünyesine meşihat de eklenerek faaliyete geçmiştir (1859/1276). Yani cami hüviyeti muhafaza edilmek suretiyle hem cami hem tevhidhane kimliği ile hizmet vermiştir (1276/1859).⁷⁷⁸

⁷⁷⁶ Işık, 19. “Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Tarikatların Devlet Otoritesi Karşısındaki Tutumları”, 205. Alınan kararların ve yapılan muamelelerin hukuki bir mesnedi olduğu Meclis kararlarından anlaşılmaktadır.

⁷⁷⁷ Fatma Sultan Camisi'ne meşihat koyan Abdi Çelebi Mahallesi İmamı Seyyid Mustafa Efendi'nin 1280/1863 tarihli nukud vakfının vakfiyesi, Meclis-i Meşâyihe Vakfiye ve Müzekkire defterlerinde bulunmaktadır. MŞH.MMD.nr.1772/51-66; 1780/27.

⁷⁷⁸ Gümüşhanevi Tekkesi 1925'te tekkelerin kapatılmasıyla cami kadrosunda görülmeyerek haremlik-selamlığı, İstanbul Valiliğinin yatakhane; tevhidhanesinin bir bölümü de elbise deposu olarak kullanılmıştır. 1956-57 yılında imar çalışmaları bahanesiyle ve caddenin düzenlemesi kapsamında yıktırılmış; tekke arsası defterdarlıktan satın alınarak otopark ve yeşil alan olarak düzenlenmiştir. Tekkeye çevrilmesi ile ilgili bu kadar bahis geçilirken bugün “Gümüşhaneli Sokağı” olarak sadece adı kalan bu yıkıma hiçbir şey söylenmemesi ise ayrıca manidardır. Nevşehirli İbrahim Paşa'nın, bu mescide komşu olduğu düşünülen

Nitekim Meclis-i Meşâyih defterlerinde geçen bir başka kayıta yukardaki bilginin teyid edildiği görülmekte; caminin derununda bir meşihat ciheti olması sebebiyle, caminin tekkeye çevrildiği şeklinde yorumlandığı anlaşılmaktadır:

Câmi’-i şerîf-i mezkûr derûnunda Mustafa Efendi Vakfından Nakşibendi-i Hâlidîyye üzere hatm-i hâce icra edildiği için, Gümüşhaneli Hacı Ahmed Efendi’ye tevliyet berâtı verildiği ve vefâtından sonra her kim câmi’-i şerîf-i mezkûrda icrâ-yı hatm-i hâcegân eder ise tevliyetin ona meşrûta olduğu Cihât Kaleminden çıkarılan kayıddan... (20 Mart 1898)⁷⁷⁹

anlaşıldığına göre, bu yapının bir vakfiyesi olduğu ve ona göre hareket edilme zarureti bulunduğu da ayrıca görülmektedir. Üstelik Işık’ın caminin tekkeye çevrildiği ile ilgili verdiği tarih (1309/1892), defterdeki karar tarihi ise (1312/1895) ve (1315/1898)’dir; yani son hali ile bir cami olduğu teyid edilmekte ve sonradan tekkeye çevrildi zannı da ortadan kalkmış olmaktadır. Dahası, Gümüşhaneli Dergâhı vakfiyesinde; harimin bir odasında Nakşibendi meşayihinden Ahmed Efendi hazretlerinin bulunduğu ve şer’an izinli olduğu ve kanunen tayin edildiği ve gönderildiği... vs. bilgisi yer almaktadır.⁷⁸⁰

mekâna saray yaptırmak istemesi ve bu esnada harap durumda bulunan mescidi yıktırması üzerine, Fatma Sultan’ın, saray arazisinden bu mescide bir miktar daha yer ekleterek kendi ismiyle bir camii yaptırdığı bilinmektedir. Bu cami, (1727-28/1140) yılında aynı yerde bulunan Terzibaşı Pirî Ağa Mescidi’nin yerine inşa ettirilmiştir. Minaresine şimşek düşmesi üzerine minaresi parçalanmış (1761/1175) ve çıkan yangınlardan etkilenen cami, birçok kez tamirat görmüştür. II. Mahmud tarafından yeniden inşa ettirilen cami (1247/1843), metrûk ve oldukça harap durumdadır ve XIX. yüzyılın ortalarına kadar bazı vakitler hariç ibadete kapalı tutulmuştur. M. Baha Tanman, “Gümüşhanevi tekkesinin Tarihi ve Manevi Özellikleri”, *İlim ve Sanat*, S. 48 (Mayıs-Temmuz 98), 115-124.

⁷⁷⁹ MŞH.MMD. nr. 1773/2-2.

⁷⁸⁰ Fatma Sultan Camii ile ilgili 1324/1906 tarihli bir Meclis kararında; Fatma Sultan Camii şerifi dahilinde Nakşî Halidi Gümüşhanevi Dergâhı namıyla bilinen zaviyenin meşihat cihetine vefat eden Şeyhi Ahmed Ziyaeddin Efendi’nin yerine Şeyh Hasan Hilmi Efendi’nin tayin edildiği, belirtilmiştir. Yani hem Fatma Sultan Camii hem de derununda bulunan Gümüşhanevi Zaviyesinin aktif durumda olduğu anlaşılmaktadır. MŞH.MMD. nr. 1776/13; 1779/104.

Tekkelerin yangın ya da farklı sebeplerle yıkılması ya da yaşanamayacak bir hal alması gibi durumlarda; burada sakin olan şeyh ve ailesi ile diğer mukim olanların, geçici bir süre için tekkelerin yerine baraka yapılarak iskânı sağlanmıştır. Bazen bizzat tekke şeyhi tarafından gerekli tadilat yapılmış ve daha sonra harcanan masarif Evkaf'tan talep edilmiştir.⁷⁸¹

Yangında zarar gören tekkeler sadece tamir için değil dergâhın tefrişatı için de taleplerde bulunmuştur (1338/1920). Tamiri tamamlanan dergahlarda faaliyetler hemen başlatılmış (1328/1910); tamire başlanmayan kısımlarda, kısıtlı şartlarda da olsa zikre devam edilmiştir. Nitekim Eyüp İzzetpaşa Dergâhı tamiratta iken, türbeye bitişik odada ara vermeden mukabele yapılmış, fukaraya yemek vermeye de devam edilmiştir (1329/1911). Ancak tekkenin bir bütün olarak tamiri gerektiğinde dergâh boşaltılmıştır. Nitekim Üsküdar Vâlîde Atik Dergâhının tamiri sebebiyle talebelere ait eşyalar tahliye edilmiştir. (1339/1920).⁷⁸²

Meşihat tayinlerinin; dergâhın, inşaatı ve onarımı mukabilinde yapıldığından bahsetmiştik. Bu durum, meşihati kendi tasarrufunda bulunduran bir takım tekke şeyhlerinin, sosyo-ekonomik özerkliklerine yönelik sınırlayıcı bir adım olmuştur. O sebeple, bir bölgede gelen dergâh yaptırma talepleri, öncelikle orada böyle bir dergâha ihtiyaç olup olmadığı ve hangi tarikat ayininin icra edileceği vs. bilgilerin bölge niyabetinden tescili sonrası dergâhın teşkiline karar verilmişti.⁷⁸³

⁷⁸¹ İzmit'te Himmetzâde Dergâhının tamiri için harcadığı paranın kendisine verilmesi talebiyle Şeyh vekili Mehmet Mesud Efendi'nin arzuhalı. MŞH.MMD. nr.1765/63-71; 1761/45.

⁷⁸² Üsküdar Hindiler Tekkesi yangın sebebiyle başvuran tekkelerden biridir. Rumelihisarı'nda Halveti Karabaş Dergâhı, tamiri sonrası faaliyete geçmiştir. Kumkapı'da Muhsine Hatun diğer ismiyle İbrahim Paşa Zâviyesi, tamirinin yapılmasıyla taamıyesi vermeye başlanmış ve şeyhi Mehmet Şevket Efendi tarafından zikir icra edildiği Evkâf Nezâretine bildirilmiştir. (1329/1911). Muabbir Hasan Efendi Dergâhı şeyhi Kâzım Efendi, dergâhın semahânesi tamirde olduğu için birkaç hafta âyin yapamamış ancak odaların birisinde zikrullah icra edebileceğini bildirmiştir; MŞH. MMD. nr.1735/291, 312; 1775/89; 1757/42; 1745/123, 158; 1734/61.

⁷⁸³ Meclis, Leskofça muhacirlerinden Şeyh Şerif Bey'in Kumanova'daki tarlasının bir bölümüne dergâh yaptırma talebi üzerine, ilgili Kosova Valiliğinden böyle bir ihtiyaç olup olmadığının araştırılması istemiştir. MŞH.MMD. nr.1744/01; 1769/021.

Tekke eşyaları ile ilgili; isimleri ve cinsleri yazılı vakfedilen eşyanın kırılması ile yıpranması vs. haller müstesnâ olmak üzere, bütünüyle yok olduğunda; tekke yetkilisi tarafından, Meclis-i Meşâyihe bilgi verilmiştir. Tekkeye ait eşyaların kaybolması ya da mevcut olmaması sebebiyle tazmîni gerektiren bir zimmet olduğunu gösteren belge ve içinde eşya isimlerinin kaydedildiği fihrist, Meclis-i Meşâyih riyâsetine teslim edilmiştir. Kayıt altına alınmayan ve takibi yapılmayan tekke eşyalarının muhafaza edilemediği ve en azından deforme olduğu bilinmektedir. Dergâhlarda vakfedildiği halde bulunamayan tekke teberrükâtının oldukça kabarık kayıp listesi bunu doğrulamaktadır.⁷⁸⁴

Bandırmalizade'nin eserinde; II. Abdülhamid'in saltanatı zamanında (1876-1909) 32 adet tekkenin arsa olduğu belirtilmektedir. 1916 tarihli Meclis-i Meşâyih Esami defterinde ise 12'si harap/arsa, 3'ü muhterik (yanmış) tekke bulunduğu kayıtlıdır. Bu durum, tekkelerin zamanla tamir ve inşa yoluyla ihya edildiğini göstermektedir. Yeni tekke yapılması mantığa uygun gelmemekte zira Mecmua'daki tekkelerin adedi (307), Meclis-i Meşâyih defterlerinde Merkez-Müstakil ve arsa-muhterik tekkelerin adedi toplamda 304 olarak görülmektedir; yani tekke sayısında bir artış varken arsa halindeki tekke sayısının yarısına yakın oranında bir azalma olduğu görülmektedir. Bu durum bize, Sultan Abdülhamid dönemi sonrası tekkelerde ihya ve onarım faaliyetlerinin daha da güçlendiğini göstermektedir ancak aynı şeyi iki dönem içindeki tekke inşaatı konusunda söylemek mümkün görülmemektedir.⁷⁸⁵

Sultan Abdülhamid, depremde zarar gören ve içinde tekkelerin de bulunduğu yapıların durumunu gösteren bilgilerin bir deftere kaydedilerek Evkaf-ı Hümayun Nezaretine gönderilmesine, tekke ve zaviyelerin tamir ve ihya edilmesine dair birkaç kez umumi fetva çıkardığı bilinmektedir.⁷⁸⁶

⁷⁸⁴ Bir dergâhta vakfedilen eşyanın kaydolan listesi: Kebîr bakır aşure kazganı, kebîr ve sagîr bakır helvahane ve tencere ma'a kapak, bakır yemek sahanı ma'a kapak, bakır karavana, bakır çorba tası ma'a kapak, Bakır kebîr kahve cezvesi, oturtma kahve değirmeni, fersûde halı ve keçe parçaları sagîr ve kebîr, asma lamba, ot minder, ot yastık, konsol sâati, nargile, Bakır su güğümü, bakır maşraba, yün şilte... MŞH.MMD. nr. 1779/42.

⁷⁸⁵ Bandırmalizâde, *Mecmuâ-i Tekâyâ*, (İstanbul: Âlem Matbaası, 1307). Ahmet Nezh Galitekin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul*, 187-207.

⁷⁸⁶ Mustafa Özsaray, *Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri*, 413.

Osmanlıda tekkelerin geliri ve imarı ya mütevellisi ya da şeyhi tarafından kurulan vakıflar aracılığıyla karşılanmıştır. Vakıf emlakine yapılan müdahaleler ile mütevellinin sıklıkla değişmesi gibi sebeplerle vakıf hasılatının yeterince toplanamadığı bilinmektedir. Ayrıca vakıf mülkiyet davaları yüzünden gelirler birinci derecede ilgili olmayan kişilerin elinde kalınca, bu durumun üretimde olumsuz tesirleri olmuştur. Tekke ve zaviye gelirleri genelde vakıf gelirlerine dayanmaktadır ve tekke bânisinin evladı tarafından idare edilmiş ve asırlarca bu şekilde ayakta kalabilmiştir. Ancak, zamanın getirdiği yıpranmışlık, tekkenin ihyasında ihtiyaç olan miktarın yüksek meblağa ulaşması ve ayrıca gelirlerin de azalması nedeniyle bu sorunun aşılmasında yeterli olunamamıştır. Bu sebeple, Meclis’e intikal eden tamir taleplerinin yerine getirilmesinde idari olarak Meclis-i Meşâyihin katkısı olmuş; ilgili taleplerde aracılık yapmış ve tekke ile Evkaf arasındaki maslahatı yürütmüştür. Ancak Meclis, bu taleplerin bir kısmında para talebinde bulunmuş; büyük kıymeti haiz olan Aksaray’da Olanlar Dergâhı için şayet tamir edilmezse yıkılacağını bildirmiştir.⁷⁸⁷

Maddi- manevi birçok saik, tekkelerin yıkılmasına ve tahrip olmasına neden olmuştur. Başta deprem ve yangın olmak üzere; sel ve su baskınları, dolu, yıldırım düşmesi gibi doğal nedenler, tekke binalarının genel olarak korunamaması, binaların dayanıklı inşa edilmemesi diğer sebepler arasında zikredilebilir. Bunlardan başka, tekkelerin zaman içinde harabiyetten dolayı yıkılması ya da farklı sebeplerle yıktırılması, vakıflarca satılması, arsa haline gelmesi nedeniyle mimari değerinin yok olması, kamu yararına hastane, şifahane vb. kurumlar yapılması ile alınan yanlış kararlar da sayılabilir.⁷⁸⁸

Bilinçsiz ve yanlış uygulamalar ile en çok da lodosun neden olduğu yangınlar sebebiyle tekkelerin muhafaza edilemediği; ayrıca muhtelif zamanlarda yaşanan isyan ve işgallerin bu eserlere büyük zarar verdiği görülmektedir, zira eserlerin birçoğu yıkılmış ya da kullanılamaz hale gelmiştir. Görünen o ki; yönetimin ya da hayırseverlerin dokunmadığı yapıların ayakta kalması pek de mümkün olmamıştır.

⁷⁸⁷ Savaş, *Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi*, 111-121. Akman burada Olanlar Dergâhı ismini sehven “Ölenler” şeklinde yazmıştır. Dergâhın ismi “Olanlar” ya da “Oğlanlar” olarak geçmektedir. Akman, *Osmanlıda Devlet Tekke Münasebetleri*, 111-113.

⁷⁸⁸ Hasan Kâmil Yılmaz, “Şeyhülislamlık Mirası Şer’iyye Sicilleri ve Meşihat Arşivi”, 227. Hızlı, “Yüzyıllara Meydan Okuyan Osmanlı Vakıf Eserleri”, 42.

Bir tekkenin zikirle ihya edilmiyor olması atıl kalışının en yaygın sebebi iken, aynı zamanda ilgisizlik, kullanılan malzemenin kalitesizliği, doğal afetler yanında doğal olmayan tahribata maruz bırakılması; tekkelerin metruk-münhedim ve sonuç olarak münhal kalmasına neden olmuştur. 1308/1891 depreminde İstanbul’da birçok tekkenin yıkıldığı ve kullanılamaz hale geldiği; 1311/1894 depreminde yine büyük hasar ve yıkımın olduğu rivayet edilmektedir. Tekkelerin genellikle ahşap malzemeden inşa ediliyor olması yangınlarda tamiri mümkün olmayan zararlara yol açmış ve binaların yok olmasını kolaylaştırmıştır. Bu sebeple, 1918’de çıkan yangında birçok tekke kül olmuştur.⁷⁸⁹

“İnsanların, milletlerin ve ülkelerin olduğu gibi mekanların da kaderi ve ruhu vardır.” Hem insan hem eşya bazında aidiyetin kesbedilmediği, insan ruhunun değmediği bir ilgisizlik ve özensizlik, her anlamda yıkımı ve yok oluşu hızlandıran saikler olmuştur. Tekkelerin koruma altına alınması ve içinde yaşanan mekanlar olarak ihya edilmesinin hayati önem taşıdığı müşahade edilmiştir. Zira sayıları oldukça fazla birçok dini yapı, varlığını devam ettirememiş hatta bazılarının bir zamanlar var olduğu dahi unutulmuştur.⁷⁹⁰

⁷⁸⁹ Yücer, XIX. *Yüzyılda Anadolu’da Tasavvuf*, 76. Bunlardan biri olan Kocamustafapaşa Hankâhı II. Abdülhamid tarafından tamir edilmiş ve yenilenmiştir. Esin İşli, bu yangında muhterik olan 26 adet tekkenin ismini zikretmiştir.

⁷⁹⁰ Hızlı, “Yüzyıllara Meydan Okuyan Osmanlı Vakıf Eserleri”, 42. “ihrak-ı azim, harîk-i kebir, harîk-i azim”. Demirel İşli, *İstanbul Tekkeleri Mimarisi Eklentileri ve Restorasyonu*, 2-229.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MECLİS-İ MEŞAYİHİN KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR

Osmanlı Devleti'nde bulunan tekkelerde zaman zaman muhtelif sorunlarla karşılaşmış; Meclis, farklı tedbir ve uygulamalarla düzeni korumaya çalışmıştır. Bu problemler, tekke dışından olabileceği gibi bazen bizzat tekke içinden, bazen tekke çalışanlarından hatta bazen bizzat tekke şeyhinden kaynaklanmıştır. Sorunların genel anlamda; vefat eden ya da ayrılan tekke şeyhinin yerine postnişin atanması, tevcih işlemlerinde karşılaşılan problemler ile dervişler ve zikirlerden kaynaklı şikayetlerden oluştuğu görülmektedir.⁷⁹¹

Meclis-i Meşâyih; yayınladığı nizamname ve talimatnameler, Merkez Tekkeler, Evkaf Nezareti ve Meclis-i Meşâyih müfettişleri vasıtasıyla tekkelerdeki sorunları çözmeye çalışmıştır.⁷⁹²

4.1. Tevcihlerde Karşılaşılan Sorunlar

Tevcihat uygulamalarıyla ilgili; Meclis-i Meşâyih'in defterlerde özellikle üstünde durduğu, çözüme ulaşması için Meclis'e getirilen ve sonuç alınamaz ise Şura-yı Devlet gibi üst mercilere arz edilen meseleler bulunmaktadır.⁷⁹³ Bunlar;

⁷⁹¹ MŞH.MMD. nr. 1775/92.

⁷⁹² MŞH. MMD. nr. 1762/92-95. Meclis-i Meşâyih'in, tekkede yaşayanların dikkat etmesi gereken kuralları, şer'i şerife ve tarikate muhalif tavır, davranış ve hareketlerden yapmaları/yapmamaları gerekenlerin hatırlatılması maksadıyla; bu kuralların tekkelere asılmasını istediğinden daha önce bahsetmiştik.

⁷⁹³ Sultan Abdülaziz döneminde 1868/1284 yılında kurulan ve sadaret makamına bağlı olarak ihdas edilen *Şura-yı Devlet*; Modernleşme sürecinde Osmanlı Devlet teşkilatında gerçekleştirilecek reformların devamı ve yapısal dönüşümlerin yeni merkezini tesis etmek amacıyla kurulmuştu. Kişilerle merkezi hükümet arasında yaşanan sorunların bir çözüm

- Tekke şeyhinin eş zamanlı devlet memuriyeti,
- Müşterek tevcihat,
- Şeyhin ve şeyh çocuklarının askerlikten muafiyeti,
- Toruna tevcih,

gibi mevzularla ilgilidir.

4.1.1. Tekke Şeyhinin Eş Zamanlı Memuriyeti

Meşihat vazifesine tayin edilen şeyhin aynı zamanda başka bir devlet memuriyetinde görev alıp alamayacağı ya da devlet memuru olan birinin aynı zamanda meşihat vazifesine tayin edilip edilemeyeceği meselesi, Meclis-i Meşâyihin üstünde durduğu bir konu olmuştur. Tevcîh-i Cihat Nizamnamesi'nin 49. maddesinin uygulamasında yaşanan tereddütler üstüne Şûrâ-yı Devletten görüş istenmiştir.

Tevcîh-i Cihat Nizamnamesinin uygulanmaya başlamasından önce birden fazla hisseye ayrılarak tevcih edilen cihetlerin ehliyetli olana verilmesi gerekmektedir; ancak bu kişi devlet memuru ise Nizamnamenin 49. Maddesine göre, bunun tevcihe engel olduğu ve ayrıca meşrû olmayan cihette vazifesi bulunan kişinin, aynı anda devlette görevli olmasının mümkün olamayacağı belirtilmekteydi. “Meşrû olmayan cihâtın tevcihine muvazzafen hizmet-i devlette bulunmak mâni‘dir” ifadesiyle verilen kararda; devlet hizmetinde bulunmanın, cihetten menedilmeye bir sebep olduğu ifade edilmişti. Buna göre, birden fazla hisselerle bölünen cihetlerden biri münhal ve mutasarrıflarından biri şayet memur ise, bu cihetler ona tevcih edilemeyecekti. Zira “bir şeyin bütünü şayet yasak ise ona ait bölümler de yasak olur” kaidesine göre (külli

merkezi fonksiyonunu üstlenen, hakkının yenildiğini düşünenlerin hak arama maksadıyla başvuru mercii olan bu makamın; mahkemelere göre daha az masraflı ve kolay olduğu ifade edilmişti. On kez yapısal değişim yaşayan ve 1922’de kaldırılan Şura-yı Devlet, Divan-ı Hümayun ve Meclis-i Meşveretle başlayan ve Tanzimat’la esasları net bir şekilde belirlenen meclisli yapı geleneğinin bir versiyonudur. Zeki Erarslan, “Cumhuriyet Türkiye’si’ne Geçiş Sürecinde Şura-yı Devlet”, *Belleten*, C.85, S.304 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, Aralık 2021):1025-1071.

men', cüz'ü men'); diğer cihetlere de bir görevlendirme yapılamayacağı, Heyet-i Umumiyyenin kararıyla Evkaf Nezaretine bildirilmişti (1339/1921).⁷⁹⁴

Tekkeye atanmak isteyen postnişinin, tüm zamanını bu önemli vazifeye adanması beklenmiş; öncelikle kişinin başka bir memuriyetinin bulunup bulunmadığı araştırılmıştır. Müsterek tevcihatın; kişilerin görevlerini hakkıyla ifaya imkân tanımayacağı ve iki vazifenin gereği gibi yapılamayacağı düşünülmekteydi; zira bu vazifelerin ikisi de zamanın ve keyfiyetin tümünü üstüne çeken bir işyüküne sahipti. Bu sebeple tevcihat öncesi tahkikat için ilgili kişilerin tercüme-i hal dosyaları, Sicil Müdüriyetinden Meclis-i Meşâyihe gönderilmiştir.⁷⁹⁵

Çalışanların tam mesai harcadığı devlet memuriyetinin, vakit olarak benzer sorumluluğu olan tekke şeyhliği ile aynı anda yürütülmesinin getirdiği zorluklar, bu iki görevi yapan kişilerce de kabul edilmektedir. Nitekim İstanbul Çarşamba Re'fet Efendi Tekkesi şeyhi ve Dahiliye Mektübî Kalemi Müdür Muavini ve Memurîn Kalemi Müdürü Tevfik Efendi; babasından intikalen gelen meşihat cihetini kararın olduğu vakte kadar devam ettirmişti (1319/1901). Ancak resmi vazifesinin, tekke şeyhliğini bihakkın ifasına mâni olduğunu belirtmiş ve görevin kardeşine verilmesi için bizzat kendisi arzuhal vermiştir.⁷⁹⁶

Tekke memuriyetleri ile meşihat cihetlerinin birleştirilip birleştirilmeyeceği ve Tevcih-i Cihât Nizâmnâmesi yayınlanmadan ve Meclis-i Meşâyih kurulmadan önce cihet ile memûriyeti bir arada yürütenlerin bu görevlerinin iptal edilip edilmeyeceği, cevap bekleyen sorulardandı. Devlet memurlarına cihet tevcihi nizamden mümkün olmamakla birlikte; Tevcih-i Cihat Nizamnamesinin neşriyle, Meclis-i Meşâyih'in teşkilinden önce bir cihet ve bir memuriyeti uhdesinde toplamış olan kişilerin bu uygulamadan istisna tutulduğu ve söz konusu cihetin ondan alınmasına gerek olmadığı 1918 yılı Şûrâ-yı Devlet kararıyla bildirilmiştir. Meşihat ve muayyenatın öteden beri

⁷⁹⁴ MŞH.MMD. nr.1779/63-36; 1779/63-36; 1755/13.

⁷⁹⁵ Şartlı cihetlerin kahir ekseriyeti vakıf cihetlerinde görülmekteydi. Vakıfların artmasına paralel olarak cihetlerin de çoğalması, bazen sadece bedeli için talip olan kişilerin keyfiyeti dikkate almadan bu görevi üstelenmelerine neden olmuş ancak bu durum suiistimallere de kapı aralamıştı. İpşirli, "Cihet", 7/546-548. MŞH.MMD. nr. 1768/12-148; 1759/03a.

⁷⁹⁶ MŞH.MMD. nr.1774/77.

müştereken verildiği dergahlarda da bu teamül devam etmiştir (1311/1894). Kastamonu Da’i Sultan Zaviyesinin yarım hisse meşihatine mutasarrıf olan şeyhin vefatıyla hissesi “evladiyet ve meşrutiyet veçhile” oğullarına müştereken tevcih edilmişti. İleriki tarihlerde, Şûrâ-yı Devlete ulaşan bu tür sorunların çözümünde, söz konusu maddelerle ilgili, şartlara ve duruma göre karar verildiği görülecektir.⁷⁹⁷

Devlette memuriyeti bulunanların meşihat vazifesine tayin edilemeyeceği ile ilgili kural, fiilen uygulanmış ve göreve başlamadan önce görevlerden birini tercih etmesi hususunda ilgili kişilere iki vazifeden birini seçmesi gerektiği bildirilmiştir. Nitekim, Eyüp Efendi Tekkesi şeyhi Ziya Efendi, dava vekili olarak çalışmaya başlayacağı için; meşihatten azledilmiş ve yerine Ahmet Hasib Efendi tayin edilmişti. Çankırı’da Süleyman Bey Zaviyesine tevcihi düşünülen Alay Müftüsü Ali Hulusi Efendi’ye bu sebeple meşihat tevcih edilememiştir (1322/1904).⁷⁹⁸

Müşterek memuriyet meselesiyle, Meclis-i Meşâyih aza ya da reisleri de karşılaşmış; tekke şeyhliği dışında, aynı anda iki memuriyet için de bu durum geçerli olmuştur. Meclis-i Meşâyih azası Kerameddin Efendi tercüme-i halinde; Meclis-i Meşâyih azâlığı ile Muhâsebe Mümeyyizliği görevini beraber yürüttüğünü, devlette memur olması sebebiyle aslı görevi olan memuriyetini tercih ederek kendi rızasıyla Meclis-i Meşâyih azâlığından çekildiğini ifade etmiştir. Meclis-i Meşâyih reisi Şeyh Tevfik Efendi’nin 1890/1307 yılında, Tedkik-i Müellefât riyâsetine ta’yini gerçekleşince; iki memuriyet aynı anda bir kişiye verilemeyeceğinden, Meclis-i Meşâyih riyasetinden el çektirilmiştir. Meclis-i Meşâyih fahri azası Mehmed Esad Efendi’nin Çarşamba’da Murad Molla Dergâhına yaptığı başvurusuna bir bilgi niteliğinde; “devlet memuru olan, tarikate ve tedrise iktidarı olmayana meşihat tevcihinin hem iyi bir örnek teşkil etmediği hem de bir faydasının olmayacağı ve bu cihetin ancak meşihat imtihanıyla tasdikinin mümkün olacağı” şeklinde genel bir cevap verilmişti (1311/1894).⁷⁹⁹

Şeyhin devlette memuriyeti ile ilgili dikkat çekici bir diğer durum, Meclis oturumunda ismi geçen meşayihin görev tanımlarında görülmektedir. 1327/1909 tarihli Meclis-i

⁷⁹⁷ MŞH.MMD. nr. 1779/37; 1772/29, 295, 296; 1775/65; 1739/156.

⁷⁹⁸ MŞH.MMD. nr.1773/92-60; 1756/69; 1775/72.

⁷⁹⁹ MŞH.MMD. nr. 1794/18. Bkz. “Meclis-i Meşâyih Kadrosu”; Ruşen Efendi ve Tevfik Efendi. BOA. Y.. MTV.98/49; MŞH. MMD. nr. 1764/147.

Meşâyih toplantısında, Meclis üyelerinin hepsinin karşısında hem reis-aza ve hem de bir dergâhın postnişini olduğu yazılıydı. Bunun halen o görevi icra ediyor olmaları yanında, böyle bir ünvana sahip olduklarını ifade sadedinde yazıldığı düşünülebilir:⁸⁰⁰

<u>İsmi</u>	<u>Ünvani</u>	<u>Görevi</u>
Elif Efendi	Reis	Hasırîzâde Dergâhı şeyhi
Sükûtî Mehmed Efendi	Aza	Cafer Ağa Dergâhı şeyhi
Kerameddin Efendi	Aza	Nasuhî Dergâhı şeyhi
Ebûlfeyz Efendi	Aza	Şah Sultan Dergâhı şeyhi

Tevcihat işlemlerinde Meclis, tekkelerle ilgili mevcut şartlarda gelişen durumlara göre özel tasarruflarda bulunabilmekteydi. Konuyla ilgili karara rağmen Hüdayî Hankâhı meşihati, Meclis-i Meşâyih azası Gülşen Efendi'ye (1337/1919); Selimiye Dergâhı niyabeti ise, o dönem Meclis-i Meşâyih reisi olan Tefvîk Efendi'ye tevcih edilmişti. Aynı yıllarda Rodos Bidayet Hukuk Mahkemesi reisi Abdurrahman Cemil, devlette memuriyeti olmasına rağmen Üsküdar Hüdayî Dergâhı meşihatının kendisine verilmesini talep etmişti.⁸⁰¹

Bir diğer müzakere; müderrislik ile şeyhliğin bir arada yapılıp yapılamayacağı sorusu üzerine gelişmişti. Bursa Medresesi muallimlerinden Ahmet Rüşdü Efendi, Bursa'da İsmail Hakkı Dergâhı niyabetine tayin edilince, muallimliğin memuriyetten sayılıp sayılmayacağı ile ilgili Ders Vekâletinden malumat istenmiştir (1339/21). Bu iki görevin birbirine engel teşkil etmeyeceği belirtilse de burada aynı zamanda memur olan muallimlerin işinin mahiyeti önemliydi. Meşihatın, maddi ve manevi anlamda müderrislikten daha kapsamlı ve gece-gündüz sorumluluk getiren bir vazife olması ve ikinci benzer bir vazifenin tekke şeyhine yüklenmesinin, işin niteliğine halel getireceği endişesiyle temkinli davranılmaktaydı.⁸⁰²

Yukarıda bahsi geçen; arif bir zata meşihat verilmesi, konunun çift yönlü olarak şeyhlikle alakalandırılması zarureti üzerinde birleşmektedir. Burada aslında iki şey

⁸⁰⁰ MŞH.MMD. nr. 1777/106-107.

⁸⁰¹ MŞH.MMD. nr.1755/48, 59; 1758/07a.

⁸⁰² MŞH.MMD. nr.1756/93.

mühimdi; muallimliğin meşihate engel teşkil etmeyecek bir yoğunlukta olması ve ayrıca meşihat sınavında muallimin liyakatini ispat etmesi. Nitekim Merzifon'da Pîrî Baba Zâviyesi meşihat cihetine; Darüşşafaka muallimlerinden Hasan Tahsin Efendi, meşihat sınavında başarı göstererek önce niyâbeten (1333/1915) daha sonra ise vekâleten tayin edilmişti (1333/1915).⁸⁰³

Tekkeden uzakta memuriyeti bulunan ve yerine niyabeten vekil tevcihi yapılanlar için ise; her iki vazifede de kişinin kendini ait olduğu işe, yere ve zamana hasretmesi gerektiği; vekaleten yapılandan feragat ederek, tercihlerin asaleten icra edilen memuriyetten yana kullanılmasının daha uygun olduğu ifade edilmekteydi. Ayrıca, gönüllülük esasına dayanan ve severek yapılan işin daha verimli olduğu gerçeğine istinaden; ilgili kişiye iki görevden birini tercih etmesi şeklinde bir seçenek sunulmuştu. Nitekim Bolu Halvetî Dergâhı şeyhi Hacı Mustafa Efendi'nin vefatı üzerine, meşihatın kendisine tevcihini talep eden oğlu Mehmet Faik Efendi, Posta ve Telgraf memuriyetinden istifa etmiştir. Bir teamül olarak memuriyet ve meşihatın aynı anda yürütülemeyeceği bilindiğinden; Mehmet Faik Efendi, meşihat vazifesine tayin edilebilmesi için memuriyetten affına dair bir arzuhal vermiş, ehliyetini isbat edince dilekçesi ile akabinde göreve kabulü gerçekleşmiştir (1323/1905).⁸⁰⁴

Memuriyet ve meşihat arasında bir seçim yapma durumunda kalanların kahir ekseriyetinin bu iki görevden meşihat yönünde bir tercihte bulunduğu görülmektedir. Bu durumun, meşihatın toplum nezdindeki itibarı ve memuriyetle kıyaslandığında

⁸⁰³ “Hariçten Birine Cihet Tevcihi” bahsinde konuyla ilgili bu karardan bahsetmiştik. Aydın Güzelhisar-Bozdoğan kazası, Dügündernek Mahallesi Cami meşihatine mutasarrıf Mustafa Halife bin İsmail'in çocuksuz olarak vefatıyla; yerine kaza ahalisinden, liyakat sahibi arif ve meşhûr bir zat olan dersiâmdan Abdullah Efendi bin Süleyman tayin edilmişti. Müderris olan birinin meşihat vazifesine tayininin, ancak şeyhlik icazetinin bulunması durumunda gerçekleşebildiğinden bahsetmiştik Hasan Tahsin Efendi, yapılan meşihat imtihanında 100 üzerinde 79 almış ve niyabeten şeyhliğe atanmıştır. MŞH.MMD. nr. 1758/59a; 1736/83; 1762/25.

⁸⁰⁴ Kastamonu Mustafa Efendi Zaviyesi meşihat cihetine talip olan bir şahsın talebi, Kastamonu Fırka-i Askeriyyede görevli mülazım olması nedeniyle kabul edilmemiş; şeyhlik vazifesi, liyakati tespit edilen amcasına tevcih edilmiştir. MŞH.MMD. nr. 1763/08-142-145; 1765/85-55; 1775/114, 129; 1774/148.

daha yüksek bir konumda olması ile alakalı olduğu söylenebilir. Ayrıca, şeyhliğin hem kalacak konuta imkân tanınması, ayrıca şeyhin neslinden gelecek evlatlarına hem iş hem aş hem de hane olarak miras niteliğinde bir güvence sağlaması gibi tercihe şayan birden fazla avantaja sahip olması hasebiyle de tercih edildiği düşünülmektedir.

Hülasa, bir görev taksimi yapılırken:⁸⁰⁵

1- Bir tekkede birden fazla cihete mutasarrıf olan kişinin aynı anda bir memuriyet vazifesini bihakkın ifasına engel olup olmadığına ve bir vazifenin diğerini hiçbir surette olumsuz etkilemediğine bakılmaktadır. Yani görev yapılan alanda bulunmasına mâni teşkil edecek ya da başka bir görev sebebiyle ayrılmak zorunda kalmasına neden olacak bir zaruretin yaşanmamasına dikkat edilmiştir.

2- Tekkelerin muhassasâtı genelde az olduğu için, meşihat cihetlerini yürütenlerin ayrıca memûr maaşlarıyla tekkeleri idare edecekleri ve memuriyetleri yanında sabah-akşam meşihat vazifesini ifa etmek zorunda kalacakları; meşihatle memuriyetin birlikte yürütülmesine izin verilmediğinde de doğal olarak meşihatten vazgeçecekleri bilinmekteydi. Bu kısıtlı muhassasat ile meşihati başka kimse de kabul etmeyeceğinden; bu durumun, birçok tekkenin kapanmasına ve harap olmasına neden olacağı düşünülmüştü. Bu sebeple bu maddenin meşihat cihetlerini de kapsayıp kapsamadığının bilinmesi ve genel hükümden ziyade, olası ihtimaller dahilinde bir çare aranması gerekmektedir. Yukarıda aynı anda iki görevin tensib edildiğine dair örneği verilen ve gerekçesi ifade edilen kararda; yaşanan durumların zarurete binaen bazı tercihleri mecbur tuttuğunu göstermektedir. Bu durum, vazifenin hakikatine muhalif düşse de içinde bulunulan şartlar, bu durumu makul karşılamayı ve kabul etmeyi gerekli kılmaktadır.

4.1.2. Müşterek Tevcihat

Müşterek tevcihat meselesine getirilen yasakların temeli, II. Mahmud dönemine dayanmaktadır. II. Mahmud, 1241/1826 yılında Bektaşî tekkelerinin ilgasından sonra görülen lüzum üzerine, kapsamlı bir fermanla tevcihata birtakım kurallar ve

⁸⁰⁵ Mesela cuma geceleri veya gündüzleri bir tekkede ifası meşrû olan vâ'izlik, muhaddislik, devirhânlik gibi bir cihet ile resmi bir me'mûriyetin aynı anda yapılması durumunda, diğer vazifenin hakkıyla ifâsına kat'îyyen te'sîri ve bir engeli olup olmadığına bakılmıştır. MŞH.MMD. nr. 1739/156-57.

sınırlamalar getirmişti; ehliyet ve liyakati olmayan dervişlere icâzetnâme verilmemesi, icâzetnâmelerin birkaç şeyhin imza ve mührüyle tasdik edilmesi, şeyh tayinlerinde vakfiyede belirtilen tarikatten icazetli olunması ve aynı şeyhe birden çok meşihat görevi verilmemesi bunlar arasında sayılabilir. Müşterek tevcihat meselesinin temelde iki yönü bulunmaktadır:⁸⁰⁶

- Bir şeyhe birden fazla meşihatın verilmesi,
- Bir meşihate birden fazla şeyhin tensib edilmesi,

Memuriyetle meşihatın aynı anda yapılmasında görülen endişede ortak vurgu; bir kişinin eş zamanlı olarak aynı veya ayrı yerlerde, görevlerden birinin diğerini tam anlamıyla ifasına engel teşkil etmesine dayanan bir endişe üzerine kuruludur ve görevin tam anlamıyla yapılmasına mâni oluşturması nedeniyle uygun görülmemiştir, bu sebeple;

- Bir kişiye birden fazla cihat verilmesi (çoklu cihat) yani birden fazla cihetin tek elde toplanması; 1287/1870 ve 1290/1873 Cihat Nizamnameleriyle yasaklanmıştır. Zira farklı mekanlarda bulunan cihatlerin birbirinin hizmetine engel teşkil etmesi durumunda, bu iki mekânda vazifeli olan kişiye iki ayrı görevin verilmesi nizamnameye aykırıdır (1323/1905).⁸⁰⁷

⁸⁰⁶ Mehmet Şeker, “Bektaşî Tekkeleri Hakkında II. Mahmud’un Fermanı”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C.12, S.3-4, (1999): 273-276. Maden, “Meclis-i Meşâyih Kararlarında Bektaşîlik ve Bektaşî Tekkeleri”, *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşîlik Sempozyumu*, 157-158. MŞH.MMD. nr.1772/108.

⁸⁰⁷ “Hizmetlerin yerine getirilmesi aynı zamana denk gelen veyahut birinin hizmeti diğerinin hizmetinin tam anlamıyla yerine getirilmesine engel olan iki ayrı cihat, tek kişiye tevcih olunamaz.” (1290/1873, Cihat Nizamnamesinin 7. Maddesi). MŞH. MMD. nr. 1775/110. (1287/1870, Cihat Nizamnamesinin 5. Maddesi) “...Mahall-i muhtelifede yekdiğerinin hizmetlerini ifaya mâni olan cihatın şahsı vahide’de tevcihi muğayir-i nizamdır...” Düstûr, Birinci Tertip/III, Matbaa-i Amire, 500-509. 1870 Cihat Nizamnamesinin beşinci maddesinde, vefat eden kişinin uhdesinde aynı anda yürütülmesi mümkün olmayan cihatlerin olması durumunda; öncelikle kardeşler arasında kura çekileceği, ancak muktedir sadece bir evlad var ve aynı anda yürütülmesi imkansız birden fazla cihat mevcut ise, bir

- Bir cihetin birden fazla kişiye bölüştürülmesi, (müşterek cihet) ise, 1873/1890 Cihat Nizamnamesi ile yasaklanmıştır.

1287/1870 yılı Cihat Nizâmnâmesi'nin 6. maddesi ile 1290/1873 yılı nizamnamesinin 7. maddesine göre; “birden fazla cihetin aynı kişide bulunamayacağı kesin bir hükme bağlanmış ve birinin diğerine mâni olacağı” vurgusu yapılmıştı. Hizmetin eda ve ifası anlamında zaman olarak çakışan ya da bir hizmetin diğerini layıkı vechile yerine getirmesine engel teşkil eden iki müstakil cihet, bir kişiye tevcih olunamaz, açıklamasıyla yasaklanmıştı. Müşterek tevcihatın; 1308/1891 yılında tadilen yazılan Meclis-i Meşâyih Talimatnamesi'nin 6. maddesinde de -mahzurlarına binaen- tercih edilir tevcihlerden olmadığına dikkat çekilmişti. Müşterek tevcihi olan bir tekkenin şeyhi, çocuksuz olarak vefat eder ve diğer hissedarın ehliyeti ortaya çıkar ise münhal cihetin ona verilerek tekkenin bir an evvel ortak yönetimden kurtulmasının önemli olduğu ifade edilmişti.⁸⁰⁸

Uhdesinde Kelamî Dergâhı meşihati varken aynı zamanda Selimiye Dergâhı naibliğine başvuruda bulunan Esad Efendi'nin talebi, müşterek tevcihatın yasaklanması nedeniyle Meclis tarafından olumsuz karşılanmıştır. Hisseli cihetlerin tek elde toplanması, diğer hizmetlere engel teşkil etmesi yanında ayrıca usulsüz kazanca neden olarak diğerlerinin istihdamına engel olması itibarıyla de tercih edilmemiştir.⁸⁰⁹

Yukarıda anlatılan mahzurlarına binaen tekkelerde müşterek cihetlerden asıl kasd edilenin; iki tekkeye ait meşihat/postnişînlik görevinin, eş-zamanlı olarak bir kişiye

arada yürütülmesi mümkün cihetlerin ehil ve hak eden evlada verilerek, diğer cihetlerin hariçten liyakati olanlara tevcih edilmesi gerektiği ifade edilmişti. Kaya, a.g.e., 218.

⁸⁰⁸ A.g.e., 221. Varol, *Meclis-i Meşâyih'in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnâmesi*, 47-64.

⁸⁰⁹ Çarşamba'da İsmet Efendi Dergâhı şeyhi Ali Haydar Efendi, Sultan Abdülmecid Han Türbesi hatm-i hâcegân meşihatının de kendisine tevcihini talep etmiş ancak nizam bu durumun mümkün olmadığı bildirilmiştir. MŞH.MMD. nr.1744/09; 1769/294-62; 1758/67a. Esad Efendi, şeyh vekilliğinden, 1333/1915 yılında istifa etmiştir. Tekkeye bilahare Vildan Efendi tayin edilmiştir. MŞH.MMD. nr. 1772/46-52; 1758/57b. Kaya, “VarolNizâmnâmeleri Hakkında Bir Değerlendirme”, 221.

verilmesiyle alakalı olduğu görülmektedir. Nitekim diğer tekke cihetlerinin meşihatle beraber aynı anda tek kişiye verilmesi ile ilgili bir sorun bulunmamaktadır; yani meşihat görevi bulunan bir şeyhin aynı zamanda türbedarlık, imamet vs. cihetlere nezaret etmesinde bir beis yoktur. Zaruri ve gerekli durumlarda bir evkafın; tevliyeti, meşihati, zaviyedârlığı ve türbedarlığı gibi birden fazla cihetlerine aynı kişinin mutasarrıf olabileceği; ancak bunun kişinin beratına eklenmesi gerektiği bildirilmiştir. Müşterek tevcihat, son dönem kararları için de geçerlidir. Bu dönemde de çift meşihat başvuruları kabul görmemiş ve bununla ilgili gelen talepler reddedilmiştir.⁸¹⁰

1305/1888-1323/1906 tarihli Tevcih-i Cihat ve İ'lamat defterinde bir kişiye meşihat dışında birden fazla cihetin verildiğine dair başka örnekler de bulunmaktadır; üç cihetin (imamet, hitabet ve meşihat), dört cihetin (hitabet, imamet, kayyımlik ve devirhanlık) ve aynı kişiye dergâhın tüm cihetlerinin tevdi edilmesinin imkân dahilinde olduğu alınan kararlardan anlaşılmaktadır. Cihetlerin birleştirilmesi, bazen vakfiye gereği olurken bazen de vazife olarak birbiriyle ilgili ve mahiyeti itibariyle alakalı işlerde görülmektedir. Zira tek elden yönetimin sağlayacağı rahatlık yanında maddi külfetin azaltılması yönünden de fayda mülahaza edileceği düşüncesiyle bu durum tercih edilmektedir.⁸¹¹

Tekke meşihatının kendi içinde ve ona bağlı olarak; imamet-hitabet; vâizlik; türbedarlık, hatm-i şerîf ve müstahfizlik, cüzhanlık- türbedarlık şeyhü'z-zikr ve hatm-

⁸¹⁰ Çarşamba'da İsmet Efendi Dergâhı şeyhi Ali Haydar Efendi'nin Sultan Abdülmecid Han Türbesi hatm-i hâcegân meşihati cihetinin de kendisine tevcihini talep etmesi üzerine, bu durumun nizama aykırı olduğu kendisine bildirilmiştir. *Türbedar*; türbe bekçisi anlamında kullanılan bir tabirdir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, C.III, (İstanbul: MEB, 1993), 538. Hacı Bayrâm-ı Velî Evkâfı tevliyeti, meşihati, zaviyedârlığı ve türbedarlığı cihetleri mutasarrıfı olan Abdülhamid Baba'nın beratında, türbedarlığın belirtilmemesi üstüne; gereğinin yapılması için Abdülhamid Efendi'nin arzuhal verdiği görülmektedir. MŞH.MMD. nr. 1770/19-17; 1779/ 09-119; 1764/ 02, 31; 1744/01, 09, 189. 1737, 1747, 1755 numaralı defterler.

⁸¹¹ Tevliyet, meşihat, zaviyedârlık ve türbedarlık gibi birden fazla cihete aynı kişinin görevlendirilmektedir. Bunun en önemli sebebinin, bu görevlerin mahiyeti itibariyle birbirine yakın işlevlere sahip olmasıyla alakalı olduğu görülmektedir. MŞH.MMD. nr. 1779/09; 1747/55; 1737/22; 1755/66-6.

i hâcegân ciheti gibi muhtelif cihetleri bulunabilmektedir ve bu vazifeler gerektiğinde tekke şeyhine meşihatle birlikte eş-zamanlı olarak verilebilmektedir. Burada aslolan husus olarak, başta vakfiye şartları ve liyakat kuralları olmak üzere, ilmî yetkinlik gerektiren cihetlerde gerekli şartları taşımaya dikkat edildiği anlaşılmaktadır.⁸¹²

Birbiriyle mütenasip olan imamet, müezzinlik ve kayyımlık gibi hayrat-ı şerife müesseselerindeki münhal cihetler, tek elden bir yönetim ile birleştirilmiştir. Zira bu vazifelerin meşihat görevi gibi sürekli bir hizmeti gerektiren, tekkenin tüm müştemilatına şamil bir yönü bulunmamaktaydı; kısa süreli ve hizmet alanı geniş olmayan görevlerdi ve bu sebeple meşihate ek bir vazife olarak verilmesinde bir mahzur görülmemiştir.⁸¹³

İlmî yetkinlik ve bilgi gerektiren cihetlerde ise; tedris edilecek ilim ile ilgili konuya vukûfiyeti bulunanların getirilmesine dikkat edilmiştir. Nitekim Yenikapı Mevlevîhane postnişîni Osman Salahaddin Efendi'nin vefatı üzerine, onun mutasarrıfı olduğu Mesnevihanlık ciheti, Yenikapı, Bahariye, Kasımpaşa ve Üsküdar Mevlevîhâneleri postnişinlerin re'ylarıyla, Galata Mevlevîhanesi postnişîni Şeyh Ahmet Dede Efendi'ye tevcih edilmiştir. Uygun aday bulunamadığı zaman tevcihat yapılmamış; vakfiyesinde Sadrü's-şerî'a tedrisine haiz olma şartı aranan bir dergâhın tevcihine uygun bir aday bulunamadığı için, bu cihet boş bırakılmış atama gerçekleştirilmemiştir.⁸¹⁴

Vakfiye şartlarının mutlaka uyulması gereken bir önemi ve önceliği olduğu malumdur. Ancak vakfiyeye bağlı kalmak şartıyla, nizamname kuralları dikkate alınarak mümkün mertebe müşterek tevcihat kararından uzak durulmuştur. Nitekim Van Karçıkan'da Alan Tekkesi zaviyedar ve tekkenişini olan şeyhin vefatıyla yerine, meşrutıyyet üzere

⁸¹² Ayrıca; ehliyet ve liyakat sahibi tekke görevlilerinin, tefrik ve taksim ile cihetlere tayini mümkün olabilmektedir. MA.MMD. nr.1740/75, 89; 1746/07; 1745/139; 1793/28-50, 40-20.

⁸¹³ MŞH.MMD. nr.1755/75-4.

⁸¹⁴ *Sadrü's-şerî'a*: XIV. asırda Buhara'da yaşamış, fıkıh usulü, tefsir, hadis, felsefe, astronomi, kelam, belâğat, tabiat astronomi ve mantık alanında geniş bir ilme sahip, Hanefi-Maturidi çok yönlü bir alimdir. Şükrü Özen, "Sadrü'sşerîa", *DİA* (Ankara TDV Yayınları, 2008), 35/427-431. MŞH.MMD. nr.1757/47-4; 1747/115-116; 1769/47-46.

oğlu ve torunlarının müştereken getirilmesi gerektiği bilgisi verilmişti. Meclis, batn-ı evvelde öncelikle oğlu Hamid Efendi bulunduğunu işaret ederek müşterek tevcihata gerek olmadığını ve zaten bunun da Cihat Nizamnamesine aykırı olduğunu belirtmiş; şer’i i’lâmı olmayan bu tevcihin kadim teamüllere uygun bir şekilde içlerinden en münasib olana verilmesini istemiştir.⁸¹⁵

“Meclis atamaları bazen asaleten bazen vekâleten bazen de müştereken gerçekleştirmiştir” şeklinde İsmail Kaya’nın ifade ettiği müşterek tevcih meselesi aslında Tevcih-i Cihat Nizamnamesi’nin 18. maddesine göre mümkün değildir. Cihetlerin hisselerle bölünmek suretiyle ayrı kişilere verilmesi bu hüküm gereğince kabul edilmemiştir. Normal bir tevcihat hükmü olarak görülmediği için en azından konu ile ilgili genel bir hüküm verilmemesi gerekir. Nitekim, Sivas’ta Emir Arif Zâviyesi meşihat cihetinin mutasarrıfı Mehmet Halife b. Abdullah’ın vefatıyla “meşihat ciheti, vazîfe-i mersûmesiyle ve iştirâken ve seviyyen” oğulları Hüseyin ve Abdullah halifelere müştereken tevcih edilmiş; (1296/ 1879) ancak Nizamname’ye aykırı bulunması nedeniyle bu karar Meclis-i Meşâyihten dönmüştür. Kararın gerekçesinde; müşterek tevcihin Nizamname’ye aykırı olduğu belirtilmiş, kardeşlerden hangisinin büyük ve ehliyet sahibi olduğunun belirlenmesi ve tevcihatın usulüne uygun tanzimi için, i’lâm ve mazbatası mahallinden talep edilmiştir (1302/1885). Bir hafta tedkik edilen nihai kararlar; konunun, usûl ve nizama aykırı olması sebebiyle müşterek tevcihin yapılamayacağı, müşteriklerden bu göreve en ehil ve münasip olana mazbata ve i’lâmın tanzim edileceği ifade edilmiştir (1302/1885).⁸¹⁶

Müşterek cihetlerin Cihat Nizâmnamesi’ne aykırı olması sebebiyle, görevlerin tefrîk ve taksîm yoluyla yeniden tevcihinin yapılması ve mazbatanın ona göre tanzîm edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Müşterek tevcihlerde taksim edilen işlerin büyük kardeş tarafından idaresi esas kabul edilmiş; diğer kardeşlerin onun maiyyetinde

⁸¹⁵ MŞH.MMD. nr.1762/136.

⁸¹⁶ İsmail Kaya, *Osmanlılarda Devlet – Dini Gruplar İlişkisinde Bir Model Olarak Meclis-i Meşâyihi*, 168. Kaya, “Osmanlı’da Din Hizmeti Görevlilerinin Atanma ve Çalışma Şartlarını Düzenleyen Tevcih-i Cihât Nizâmnameleri Hakkında Bir Değerlendirme, 230. “Nizâmnamenin on sekizinci, on dokuz ve yirinci maddeleri de hisseli cihetlerle ilgilidir.”

MŞH.MMD. nr.1762/11, 127-36, 37.

bulunması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca, vefat eden şeyhin aktif memuriyetinin bulunması veya sufi tarikine muhalif bir durumunun olması ya da bu tür işlerle iştigal etmesi vs. sebeplerle evladına meşihatın tevcih edilemeyeceği ve bu hakkın doğrudan düşeceği ifade edilmiştir.⁸¹⁷

Peki müşterek tevcihat hiç yapılmamış mıydı; bunun istisnası yok muydu ya da yukarda ifade ettiğimiz; “nizamname çerçevesinde açıklaması verilerek gerekliliği beyan edilen özel durumlar” nelerdi?

Bazı kararlarda özel şartların gerektirdiği durumların yaşandığı görülmektedir. Öncelikle, hisseli meşihat tevcihlerinde vakfiye şartlarına uymak şartıyla, müşterek tevcihatın ehliyet ve liyakat sahibi kişilere zarurete binaen yapıldığını söylemek gerekir. Zira hem zâviyedarlık hem de türbedarlık cihetine nezâret edenlerin tevcihlerinde bir beis görülmemişti ve zaten şeyhliğe bağlı diğer cihetlerin tevcihi konusunda bir sıkıntı yoktu. Sorun aynı anda iki şeyhlik cihetinin aynı kişiye verilmesi üzerine gelişmekteydi (1296/1879).⁸¹⁸

Müşterek tevcihat meselesiyle ilgili başvurular, Meclis azalarında fikir ayrılıklarına sebep olmuştur. Hama Keferzeyta köyü Seyyid Şeyh İzzeddin Ahmed es-Seyyadi Zaviyesi ile Halep Rifaî Dergahının ikisinin de postnişini olan Seyyid Şeyh Hasan Efendi'nin vefatıyla yerine iki tekkeye talip olan büyük oğlunun arzuhaline Meclis-i Meşâyih azası Es'ad Efendi; “uhdesinde bir dergâh ile bir diğer tekke olduğundan bu babda ma'zurum.” açıklamasıyla itiraz etmiştir. Netice olarak, müteveffa şeyhin oğlu Ebülhüda Efendi'nin iki dergâhın meşihatine de tayin edildiği görülmektedir (1312/1894). Burada babadan iktisaben gelen ve ayrıca tekke kültürüne aşına olan şeyh evladının sahip olduğu özellikler yanında ayrıca daha münasip bir başvurunun bulunamamasının, tensibin bu şekilde sonuçlanmasına neden olduğunu düşündürmektedir.⁸¹⁹

Meclis, zaruri hallerde ve münhal meşihatlere münasib bir şeyh bulunmadığında; tekkenin boş kalmaması adına ve en azından münasib biri getirilene kadar, geçici

⁸¹⁷ MŞH.MMD. nr. 1764/25-310; 1762/130-77. Muharrem Varol, “Meclis-i Meşâyih’in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnâmesi”, 65.

⁸¹⁸ MŞH.MMD. nr. 1770/19-17; 1762/11.

⁸¹⁹ MŞH.MMD. nr.1772/15-16.

olarak ehliyet sahibi bir şeyhe iki tekkenin meşihatini vermiştir. Ancak bir meşihate aynı anda birden fazla şeyhin tensibini, vakfiye şartları ve zaruri durumlar hariç, uygun görmemiştir. Zira bu durumun; yönetimin sağlıklı bir şekilde ifası bir yana, idarede kriz çıkma ihtimaline yol açacağı ve zaruri hallerde bile tercih edilmediği kararlardan anlaşılabilmektedir.⁸²⁰

Hisseli cihetlerde ise, özellikle yönetim anlamında sorunlarla karşılaşılabileninden, mümkün mertebe bunun tek kişiye verilmesi üzerinde durulmuş ve tek elden idaresi adına çaba sarfedilmiştir. Zira müştereken idarenin gerektiği durumlar oluşursa bunun sıkıntılara yol açabileceği; şeyhlerin farklı tasarrufta bulunmaları halinde, yönetim ve denetimin olumsuz etkileneceği bilinmekteydi. Bu sebeple, meşihatın müşterek mutasarrıfı olan kardeşlerden birine müstakillen tevcihinin münasib olduğu ifade edilerek bu yönde bir uygulama yapılması gerektiği bildirilmiştir. Bu sebeple, hissenin diğer şeyhe devri, tekkede mevcut işlerin kolaylaşmasını sağlayacaksa şayet, şeyhlerden biri görevinden istinkaf ederek kendi hakkını kardeşine bırakmıştır. Bu durum Meclis-i Meşâyih tarafından da son derece müspet karşılanarak kabul edilmiştir. Ancak tevcihte evladiyet şartı bulunması halinde meşihatın, vefat eden şeyhin evlatlarına müştereken tensib edildiği görülmektedir. Nizamname'ye uymayan, şarta bağlı vakıflardan olmayan ve vakfiyesinde müşterek tevcihe dair bir şart bulunmayan tevcihlerde, Cihât Nizamnâmesi'nin birinci maddesine göre; şeyhliğin müstakillen tevcihi yönünde karar alınmasının tercihe şayan olduğu ifade edilmiştir.⁸²¹

Cihât Nizamnâmesi'nin on üçüncü maddesi gereğince, birden fazla hisseye bölünmüş olarak tevcih olunan cihetlerin birden fazla evlada kalması durumunda, ayrıca geleni

⁸²⁰ Şurahbil bin Hasene zaviyesinin şeyhi Şeyh Emin Efendi'nin evladı olmadan vefatı üzerine; yerine Kilis Mevlevîhanesinde aktif postnişin olan Sabuhî Dede Efendi'ye ikinci bir meşihat ciheti olarak verilmek istenmişti. MŞH. MMD. nr. 1775/110.

⁸²¹ Ayrıca bazı tekke şeyhleri için bir tür sınırlama olarak nitelendirilebilecek bu durumun, sosyo-ekonomik özgürlüklere de engel teşkil ettiği görülmektedir. Konuyla ilgili bir kararda; Drama'da Mahmud Paşa'nın Özbek fakirleri için inşâ ettirdiği zaviyeye ait şeyhlik ciheti; Şeyh Mehmed Nuri ve Mehmed Kâmil efendilere müştereken tevcihi yapılmıştı, ancak birden fazla kişiye yapılan tevcihin Cihât Nizamnâme'sine aykırı olması sebebiyle Meşihat'ten bunun için izin alınması gerektiği bildirilmişti. MŞH.MMD. nr. 1769/205-203, 150-14, 55-59. BOA. AE.SMST.III.339/27398.

gideni ve geliri yeterli ve tekke meşîhati için gerekli olan işlerin yapılmasında fayda mülâhaza edileceği düşünülüyor ise kardeşlere müşterek tevcihlerde bir beis görülmemiştir. Birden fazla evlada müşterek tevcihin yapılmasıyla ilgili bir başka kararın gerekçesi de şu şekilde izah edilmiştir;

Meclis-i Meşâyih Nizâmnâmesinin beşinci bendine uygun olarak; erşed ve ekber olan evladın mahalli evrakından meşihat idaresine hakkı, liyakati ve iktidârı bulunuyorsa, babalarından boşalan seccâdenişînlık vs. cihetlere evlâdiyet ve meşrûtiyet üzere beraber ve eşit bir şekilde tensibi gerçekleşebilmekteydi. Tevliyet ve zâviyedârlık gibi cihetlere müştereken mutasarrıf olanların vefatları durumunda ise tevcihler evlatlarına; evladı olmayan cihet sahibinin hakları da diğer müteveffanın çocuklarına eşit bir şekilde bölünerek verilmekteydi.⁸²²

Müşterek meşihatlerdeki anlaşmazlıklar ve davalar, Evkaf-ı Hümayun Mahkeme-i Teftişinde görülmüştür. Sonradan yürürlüğe giren Tevcih-i Cihât Nizamnamesi ile müşterek meşihatlerin kaldırılarak tevcihlerin sadece bir kişiye yapılır hale geldiği ve bu tür sorunların nisbeten azaldığı söylenebilir.

Müşterek tevcihatın yani iki ayrı tekke yönetiminin, aynı şeyhe verilmesinin tasvip edilmemesi; bu görevlerin layıkı vechile yapılamaması ve aynı anda iki mühim görevi icra etmenin diğerini noksan kılacağı kaygısı üstüne tesis edilmiştir. Ayrıca bir meşihate özellikle vakfiye gereği birden fazla şeyh tevcihinin, vakfiye şartı olması hasebiyle söylenecek bir söz bırakmaması yanında, çok sesli bir yönetimin idareyi zaafa uğratması ihtimaliyle de hoş karşılanmadığı bilinmektedir.⁸²³

Müşterek tevcihat ile ilgili, defterlerde farklı şekilde gelişen hadiseler ve kararlar bulunmaktadır. Herbiri kendi içinde özel durumları haiz bu kararların, nizamname temelinde ve içinde bulunulan şartlara göre takdir edilmekte olduğu söylenebilir. Müşterek tevcihat, hem Cihât Nizâmnâmesi hem de Meclis'in hükümlerine aykırı olduğu için; tevcihat işlemlerinde bu iki nizamnameye dikkat edilerek karar verilmiş ve ilgili madde hükmün içinde beyan edilmiştir.⁸²⁴

⁸²² MŞH.MMD. nr. 1762/17, 29.

⁸²³ BOA. C...EV..246/12272.

⁸²⁴ MŞH.MMD. nr. 1762/150-19.

4.1.3. Şeyhlerin ve Şeyh Çocuklarının Askerlikten Muafiyeti

Meclis-i Meşâyih defterlerinde bir diğer müzakere konusu; tekke postnişinleri ile evlatlarının askerlikten muafiyetleri ile alakalıdır.

1262/1846 tarihli kanunî düzenleme ile medrese talebelerinin askere alınma ve askerlikten muafiyetleri ile ilgili, Şeyhülislamlık bünyesinde Meclis-i İmtihan-ı Kur'a birimi oluşturulmuştu. Burada meşayih ve ulema çocuklarının askerlikten muafiyeti için, askerlik çağına erişinceye kadar her sene Kur'a Meclislerinde imtihanlarının yapılması kararı alınmıştı. Berat ile tayin edilen postnişinler ile celbe çağrılanların askerlikten istisna edildiğine dair niyabetlere tebliğat gönderilmişti. Buna göre, tekke ve zâviye şeyhleri, onların tahsil yapan evlatları ile dergâhların türbedar ve meydancı gibi görevlilerinin askerlikten muaf tutulmaları istenmişti. Bu arzuhalin gerekçesi olarak; bu dinin ve devlet-i âliyye-i Osmaniyyenin güçlenmesi ve yücelmesi için, daimî hizmetkar olanların korunması ve muhafaza edilmesi gerektiği ifade edilmiş ve askerlik hizmetinden istisnâları talep edilmişti. Kabul gören bu açıklama ile meşihat ile görevlendirilenler; Kur'a Nizamnamesi ahkamına göre, askerlikten muaf tutulmuştu.⁸²⁵

Muafiyet kararının açıklanmasıyla bunun okul talebelerini de kapsaması için, bir süre sonra diğer kurumlardan muafiyet talepleri gelmeye başladı; Yenişehir-i Fener idadisi talebeleri bunlardan biriydi. Ancak konu ile ilgili yapılan açıklamada; bunun tekke meşihatlerine şâmil bir uygulama olduğu ve bu talebin nizamen olumlu karşılanamayacağı ifade edildi. Zira iki kurumun talebelerinin konumları, vasıfları ve görevleri farklıydı; tekke talebelerinin her an meşihate tensib edilebilme ihtimalleri

⁸²⁵ İlhami Yurdakul-Bilgin Aydın, "Şeyhülislamlık Kurumunun Tarihçesi, Kaynaklar ve İlgili Literatür", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12/23, (2014), 385. İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı'nın (Bab-ı Meşihat) Yenileşme Süreci (1826-1878)*, 163. Kur'a meclislerinde görevlendirilen meşayihin belirtilen tarihte tayin edildikleri mahalde bulunmaları emredilmiştir. Manisa'da İbrahim Çelebi Mahallesi'ndeki Rifâ'î Dergâhı postnişini Hüseyin Hulûsî Efendi askere çağrılmış ancak berat ile şeyh tayin edildi ise askerlikten muaf olacağı Manisa Niyâbetine bildirilmiştir. MŞH.MMD. nr.1777/23; 1772/262; 1741/01; 1762/12-3.

dolayısıyla tekke içinde düzenli bir eğitim almak ve bunun pratiğini deneyimlemek gibi sorumlulukları bulunmaktaydı.⁸²⁶

Askerlik hizmetini ifa etmekte iken, bağlı bulunduğu tekkenin meşihatine geçmesi gereken şeyhlerin askerlikten terhis talebi; meşihatın boş bırakılmaması nizamı gereğince, kabul görmüş ve ilgili şeyhler askerlikten muaf tutularak tekkenin başına getirilmişti. Berat ile şeyh tayin edilenlerin askerlikten muafiyeti, Merkez Niyabetlere tebliğ edilmişti.⁸²⁷

Şeyhlerin askere alınmaları ile ilgili muafiyet kararı bulunsa da Meclis-i Meşâyih defterlerinde konuyla ilgili muhtelif uygulamalar bulunmaktadır. Bu cümleden olarak bazı tekke şeyhlerinin askere çağrıldığı hatta alındığı ve bu sebeple muafiyet başvurusunda bulundukları görülmektedir (1321/1904). Bu durum, ilgili hükmün daha çok Meclis-i Meşâyihçe Askerlik Kurumuna yapılacak başvuru ve talep ile yürürlüğe girdiği yani görevi ifa ederken meşayihin böyle bir hakları olduğu ancak karardan faydalanma anlamında serbest bırakıldığı görüşünü teyid etmektedir. Şeyhin ya da şeyh adayının askere çağrılmasının, bilgilendirme hatası veya noksanlığından kaynaklandığı; yani mükellefiyeti bulunan ve yaşı gelen herkes gibi genel bir uygulamayla çağrılmış olabileceği ihtimali de düşünülebilir.⁸²⁸

⁸²⁶ BOA.MF. MKT. 45/40.

⁸²⁷ Hüdavendigâr vilayetinden Şeyh Mehmet Efendi, şeyhi olduğu dergâhta “görevini layıkıyla yapmakta olduğu” açıklamasıyla askerlikten muaf tutulması için Meşihat Makamından Seraskerliğe tezkire yazılmıştı. MŞH.MMD. nr. 1769/12. Askere alınan Manisa Rifâ‘î Dergâhı şeyhi Hüseyin Hulûsî Efendi de askerlikten muafiyeti için gereğinin yapılması talebiyle, Meclis-i Meşâyih riyâsetine başvurmuştu. (1336/1895). Manisa’da askere çağrılan Rifâ‘î Dergâhı postnişini Hüseyin Hulûsî Efendi, beratı sebebiyle askerlikten muaf tutulmuştu. Hüdavendigâr Vilayetindeki Abdal Murad Dergâhı postnişini Mehmed Efendi’nin ilgili nizamname sebebiyle askerlikten muaf tutulduğu bildirilmişti (1296/1879). MŞH.MMD. nr. 1756/14; 1762/12, 25; 1772/262.

⁸²⁸ Askere çağrılan şeyhlerle ilgili defterlerde farklı uygulamalar bulunmaktadır. Nitekim Hüdavendigâr Vilayetinde liyakatli bir postnişin olan Şeyh Mehmet Efendi askere çağrılmıştı ancak bundan muaf tutulması talebiyle Meşihat’ten Seraskerliğe tezkire yazılmıştı (1298/1881). Gelibolu Gazi Ahüddevle Dergâhı postnişini Şeyh Ali Sabrî

Şeyhin askerlikten muafiyeti ile ilgili farklı uygulamalardan biri Bursa Seyyid Usûl Dergâhında yaşanmıştır. Bu dergâhın meşihatine geçmesi gereken ancak o dönemde askerde bulunan şeyhin oğlu geri çağırılmamıştır. Bu durumun açıklaması olarak; askerlik süresi bitmesine az süre kaldığı ve bu sebeple kendisine tevcihin nizamın mümkün olmadığı ifade edilmişti. Terhis edilinceye kadar kendisine tevcihin yapılmayacağı ve meşihatın, dönünceye kadar amcazadesi Derviş Nâilî Efendi tarafından vekâleten idare edileceği bildirilmişti (1305/1887). Benzer bir durum Manisa’da Yiğitbaşı Dergâhı şeyhi Salih Efendi’nin vefat etmesiyle o dönem askerde olan oğlu Mehmet Naim Efendi’nin ne yapması gerektiği ile ortaya çıkmıştı. Görüş alınmak üzere bu durum Manisa Niyabetine iletilmiş; ancak şeyhin evladının terhisine değil, Girit muhacirlerinden Şerif Efendi’nin niyabeten tevcihine karar verilmiştir (1320/1902). Urfa Hindiler Tekkesi şeyhi de askerdeyken çağırılmamış, meşihat bir başkasına tevcih edilmiş; ancak ikmalî neticesinde görevin başına geçmiştir.⁸²⁹

Şeyhin askerliği ile ilgili alınan farklı kararlar, tekkelerin kendi içindeki yönetim durumuna göre serbest bırakıldığını ve bazı tekkelerin, şeyhin ya da şeyh çocuklarının askerlikten muafiyet hakkını tercihan kullandıklarını göstermektedir. Zira askere alımlarda ve askerlikten muafiyette, mutlak bir zaruret ve zoraki bir mecburiyet şartı koşulmadığı ne asker celbinde bir icbar ne de vazifeye devam etmemek adına bir direncin sözkonusu olduğu kararlardan anlaşılabilmektedir.⁸³⁰

Efendi’nin vefatıyla yerine tayin edilen oğlu İbrahim Edhem Efendi askerlik kurasına dâhil edilmiş ve askerlikten muafiyeti için Seraskerlik’e emirname yazılmıştı. MŞH.MMD. nr. 1762/25, 61; 1775/43.

⁸²⁹ Şeyh olduğu halde askerliğe devam eden başka postnişînler de bulunmaktaydı. Ayrıca aslî veya fer’î cihetlere hak kazanan cihet sahiplerine, belirli olmayan bir süre için askerliğin tecil edilmesi, tevcihe mâni bir durum olarak görülmemiştir. MŞH.MMD. nr. 1762/86; 1766/21; 1779/08-102, 58; 1765/68, 72; 1755/56-4.

⁸³⁰ Nitekim Eyüb Afife Hatun Zâviyesinde vekâleten meşihat hizmeti ifa eden Nizameddin Efendi’nin askere gittiği ve döndükten sonra meşihatın kendisine asâleten tevcihini talep ettiği bilinmektedir. Eyüb Balcı Yokuşu’nda bulunan Afife Hatun Türbesinin bugün sadece semahanesi bulunmaktadır. Abdünnafi Efendi’nin annesi Afife Hatun için yaptırdığı türbe bugün, hanımlara yönelik “Afife Hatun Kültürevi” olarak kültür ve sanat faaliyetleri

Şeyhin askerliği ile ilgili Kurtuluş Savaşı yıllarında istisnai bir durum göze çarpmaktadır. Devletin içinde bulunduğu olağanüstü hâl sebebiyle, postnişinlerin belli aralıklarla Askerlik Şubelerinde görevlendirilmeleri gerekmişti. Harbe iştirak için ya da devletteki ihtiyaca binaen, izinli olarak evlerinde bulunan Mevlevî şeyhleri de dahil bütün şeyhler, askerî hizmette zarureten istihdam edilmek üzere çağrılmıştır. Bazı şeyhler ise Askerlik şubelerinde görevlendirilmek üzere seçilmiş; Meclis-i Meşâyih Kâtibi Hüsameddin Efendi görülen lüzûm sebebiyle, katiplik vazifesini asker olarak yapmıştır. İstanbul'da Askerlik şubesi komisyonlarına tayin edildiği halde bu görevlere gitmeyen şeyhler, azledilmiş ve yerlerine yenileri tayin edilmiştir (1328/1910).⁸³¹

Askerlik gibi devlete ait işlerde, mükellef olsun olmasın izinli olan Mevlevî şeyhleri de dahil bütün şeyhler, askerî hizmetle alakalı konularda istisna tutulmamış ve konuyla ilgili Harbiye Nezareti tezkiresi verilmiştir. Yenikapı Mevlevîhanesi Şeyhi Osman Selahaddin Dede; Çelebilerin askeri kuradan muaf olmaları ve bu durumun ilerde açık bir suistimale kapı aralaması ihtimaline binaen, bu muafiyete girecek olanların öncelikle kendisiyle istişare ve muhabere edilmek suretiyle kayıtların tashihini istemiş ve gereğinin yapılması talebiyle verdiği tezkire Seraskerliğe iletilmişti (1288/1871).⁸³²

amacıyla kullanılmaktadır. Hüseyin Karaca vd., *Eyüp Sultan Kitabı*, (İstanbul: Eyüp Sultan Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 174. MŞH.MMD. nr. 1774/40-47.

⁸³¹ Asker alma meclislerinde görevli 17 meşâyihin ismi bulunmaktadır. Burada geç dönem verilen üç kararda da şeyhlerin askere alındığı ve görevlerine devam ettikleri görülmektedir; 1339/1920'de Sultanahmet Arabacıbaşı Dergâhı meşihat ve türbedarlık cihetleri mutasarrıfı olan Necmeddin Efendi'nin askerde olması nedeniyle, meşihate vekâleten Mustafa Şehabeddin Efendi'nin tayin edildiği ve daha sonra asaletinin tasdikine dair muamele yapıldığı görülmektedir. Emirgan Dergâhı şeyhi Ahmet Muhyiddin Efendi'nin askere alınması üzerine, yerine vekaleten Şeyh Said Efendi'nin geçmesine karar verilmişti. MŞH.MMD. nr.1744/17; 1737/64; 1734/59; 1736/119'a; 1758/54, 19-174, 76-109; 1779/137.

⁸³² MŞH.MMD. nr.1758/54; BOA.A.]MKT.NZD. 824/70; BOA.A.] MKT.NZD.718/30.

4.1.4. Toruna (Hafide) Tevcih

Meclis defterlerinde üst birimlerle paylaşılan bir diğer konu, vefat eden şeyhin hafidine (torununa) meşihat tayininin yapılıp yapılmayacağı ile ilgiliydi ve bu durum kararlarda müzakere konusu olmuştu.

Şeyhin vefatıyla evladının liyakati olmadığı veya meşihati kabul etmeyip geri çekildiği ya da meşihate talip olmadığı (adem-i rağbetle istinkâf eylemesi) vs. durumlarda; evlada verilmeden atlanan vakıf silsilesinin, vefat eden şeyhin torununa tevcihinin mümkün olup olmadığı ile ilgili tereddüdlere oluşmuştu. Yani şeyhin oğlu, babasından sonra müteselsilen göreve gelmemiş ve kendisine bir meşihat tensibi yapılmamış biri ise, mevcut şeyhten sonra tevcihin evladına değil de sıra atlanmak suretiyle toruna geçmesi imkân dahilinde miydi, bunda bir beis var mıydı?⁸³³

Sadece torunları olduğu halde vefat edenlerden münhal cihetlerin torunlara tevcihi ile ilgili oluşan şüphe üstüne Şûrâ-yı Devletten nihaî bir hüküm talep edilmişti. Sadece torunları olduğu halde vefat eden şeyhten münhal cihetlere torunların tayini ile ilgili kararda; evladı olan ancak liyakati bulunmayan ya da ehliyeti olsa da cihetlere talip olmayan ya da bunları kabul etmeyen şeyh çocuklarının evlatlarına (torunlara), bu cihetin şümûlünün olamayacağı ve bu durumda toruna tevcihin yapılamayacağı bildirilmişti. Cihat Nizamnamesi'ne göre de aykırı bulunan toruna meşihat tensibinde; dededen münhal bir cihetin mazur bir sebep olmadan inkıtaya uğraması tevcih silsilesini bozduğu için, bu durumda toruna tevcihin uygun görülmediği ifade edilmekteydi.⁸³⁴

XX. yüzyıl kararlarında da toruna tevcih meselesi gündem olmaya devam etmiş ve torunlara cihet tayinlerinin yapılıp yapılmayacağına ile ilgili sorularla karşılaşmıştır; Salkımsöğüt'te Aydınoglu Dergâhı postnişini İzzî Efendi'nin vefatı nedeniyle meşihat, imamet ve hitabet cihetlerine müteveffanın torunu Bayram Bey'in tevcihinin,

⁸³³ *İstinkaf*: İmtina, kaçınma, geri durup kabul etmeme, Yazır, *Ahkâm-ı Evkâf*, 377. MŞH.MMD. nr. 1745/50; 1757/45-2.

⁸³⁴ MŞH.MMD. nr. 1757/68-3; 1772/73-1; 1779/64. “Sagîr ve kebîr evlâdı olmayıp da yalnız hafidleri mevcûd olduğu hâlde vefât edenlerden münhal olacak cihetlerin ahfâda tevcihi hakkındaki Şûrâ-yı Devlet kararının evlâd mevcûd olup da bunların gerek adem-i ehliyyetleri gerek istinkâfları sûretinde ahfâda şümûlü olamayacağı...”

niyabeten mümkün olduğu bildirilmiştir. Şartlı olmayan cihetlerde geçen “evlâd” kelimesinin gerek şer‘an ve gerek örfen torunlara da şamil kullanımı sebebiyle; toruna tevcihin usul ve nizama uygun olduğu Şûrâ-yı Devlet tarafından belirtilmiştir (1338/1920).⁸³⁵

Tekkenin mutasarrıfı olan şeyhlerin, hüsn-i rızasıyla istinkaf ederek bıraktığı meşihatte şayet bu cihete meşrut bir torun var ise, şartlara göre onun getirilmesi uygun görülmektedir (1297/1880) Ayrıca vakıf mütevellisinin torununa şer‘i sebeplerle (ba-hüccet-i şer’iyye) tevcih yapılabilmekte (1300/1883); vakıf şartı ve evladiyet üzere gelen meşihat cihetlerinde toruna tevcihin, usullere uygun olduğu ifade edilmekteydi (1301/1884). Kütahya Şeyh Ahmet Turânî Dergâhı meşihatine yeni bir şeyh tayin edilmesi gerektiğinde Meclis öncelikle; dergâhın eski şeyhi Ali Safî Efendi’nin evladı ya da torununun olup olmadığı ile ilgili bir bilgi verilmesini Hüdavendigâr Vilayetinden istemiştir.⁸³⁶

Defterlerde kararların müzakereye açıldığı, her birinin genel kurallar yanında özel durumuna binaen de yorumlandığı ve ona göre karar alındığından bahsetmiştik. Vefat eden şeyhin yerine geçecek evladı, şayet görev imkânı bulamadan şeyhten önce vefat etmişse ve onun evladı da meşihate tensib edilemeyecek kadar küçük ise; bu durumda kızından olan torunun, rüşde erişince ve vekaleten eğitilmek şartıyla meşihatteki dedesinin yerine geçebileceği ifade edilmişti. Ancak Edirne’de Saçlı İbrahim Efendi /Dizdarzâde Şeyh Ahmet Efendi Dergâhı şeyhi Mehmet Raşid Efendi vefat edince; silsilenin inkıtaya uğraması nedeniyle kızından olan çocuklarına tevcihin nizamden mümkün olmadığı ifade edilmiş ve meşihate Celveti tarikatı hulefasından Hasan Adlî Efendi getirilmiştir.⁸³⁷

⁸³⁵ Salkımsöğüt’teki Aydınoglu Dergâhı şeyhi İzzî Efendi’nin vefatıyla boşalan cihetlere, Şerefüddin Efendi’nin niyabetiyle merhumun torunu Bayram Bey’e tayininin uygun olduğu belirtilmiştir. MŞH. MM. 1744/22-24; 1779/58, 63.

⁸³⁶ *Ba-hüccet-i şer’iyye*; Şeriat mahkeme kadıları tarafından düzenlenen resmî belge. Zafer Şık, “*Lügat-i Şer’i/Şer’i Sicilleri Sözlüğü*”, (Konya, 2020), 10. <https://t.co/OP6cZJa4Pk>. MŞH.MMD. nr. 1762/18, 49, 68, 102;

⁸³⁷ Feshane-i Âmire nâzırı Ömer Lutfî Efendi Hânkâhı meşihatine mutasarrıf olan Seyyid Hâfız Abdullah vefat edince, yerine İzmit’teki torunu Mustafa Avnî Efendi’nin, İzmitli

Bir başka kararda; vefat eden şeyhin yerine geçme talebinde bulunan toruna, vakıf evladından olduğunu ispat etmesi şartıyla meşihate geçebileceği bildirilmiştir; yani tevcihin gerçekleşmesi, vakfiye gibi kuvvetli bir şartın olmasına bağlanmıştır. Diğer kararlarda niyabeten kabul edilen toruna tevcih meselesinin, burada bu kadar güçlü bir şarta bağlanması; babası meşihate getirilmeden kendisine bu görevin verilmesi durumuyla ya da kişi ile ilgili bazı sorunlar olduğu ile alakalı olabileceğini akla getirmektedir. Zira ancak vakfiye şartının göreve getirilmeyi mümkün kılabilceği şeklinde bir ifade kullanılmıştır.⁸³⁸

Toruna tevcihle ilgili özel durumlar da bulunmaktaydı. Nitekim Çankırı Darü's-Siyade Zaviyesinin özel bir vazife ve berat ile tevcih edilen şeyhi Abdülcelil Efendi'nin vefatıyla yerine imtihanla ehliyeti belirlenen torunu Hakkı Efendi'nin; Antakya'da Hindîler Tekkesinin Mehmed Sefer Efendi'den münhal meşihatine ise torunu Hacı Ali Efendi getirilmesinde bir beis görülmemiştir (1323/1905).⁸³⁹

Toruna tevcih meselesi ile ilgili bizim sorduğumuz sorudan farklı şekilde gelişen meselelerle de karşılaşılmıştı. Erkek evladı olmaksızın vefat eden postnişinin yerine talip olanlardan hafidi (torunu) ve hülefası (halifeleri) arasında kalındığında, hangisinin uygun olduğu Fetvahane'ye sorulmuş; evveleminde torununa (hafidine) daha sonra hülefasından ehil olana tevdi edilmesinin uygun olacağı bildirilmişti. Azil ve vakfiye şartları hariç, neseben teşkil olunan silsilenin ve ailenin muhafazası

Hâfız Mustafa Efendi'nin vekâletinde tayin edilmesine karar verilmiştir. "...vaktiyle meşrûtün-lehi munkarız olduğu anlaşıldığından ve sagîre hafide cihet tevcihine dâir bir gûne sarâhat-i nizâmiyye olmadığı cihetle cihet-i mezkûrenin hafidân-ı mezbûrâna tevcihi gayr-i câiz idiğinden hafidân-ı mezbûrândan sarf-ı nazar ile..." Bkz. "Tevcihat İşlemlerinde Usûl ve Tekkelere Şeyh Atanması". MŞH.MMD. nr.1770/123-12; 1775/09; 1762/10-11; 1769/262-82, 275-276, 282-49, 291-58.

⁸³⁸ Bir diğer kararda, ehliyetini isbat eden toruna tevcihin yapılabileceği bildirilmiştir. Selanik'te Sinaniyye tekkesi şeyhi Abdi Efendi'nin torunu Mehmed Ali Efendi'ye ehliyeti imtihanla tebeyyün edince meşihat tevcih edilmiştir. MŞH.MMD. nr. 1773/50; nr. 1775/108; 1772/270; 1771/52-31.

⁸³⁹ MŞH. MMD. nr. 1775/108, 110.

geleneğinin bozulmadığı ve burda da aileden birine önceliğin tanındığı görülmektedir.⁸⁴⁰

Toruna tevcihte, belirli bir düzen içerisinde alınan tarikat terbiyesinin inkıtaya uğramadan verilmesinin önemli olduğu; ancak şartların bazen bunu mümkün kılmaması sebebiyle, ehliyet ve liyakat şartı yerine getirilmesiyle bunun mümkün hale gelebildiğini göstermektedir.

4.2. Şeyhlerle Yaşanan Sorunlar

Meclis-i Meşâyih, dergâh şeyhlerinin uyması gereken kuralları belirlemiş; gözönünde bir yaşamı olan postnişînlerin, meşihate layık bir hayat sürmeleri, insanlarla muamelelerinde daha dikkatli ve özenli davranmalarını istemiştir. Bu konumda bulunan kişilerin her türlü davranışı, mensubu oldukları ve temsil ettikleri makam ile ilişkilendirileceği için; Meclis, bu anlamda çok daha dikkatli ve titiz çalışmak durumunda kalmıştır.⁸⁴¹ Bu sebeple, şeyhlerde oluşan ahlaka mugayir tutum ve

⁸⁴⁰ Meclis-i Meşâyih defterlerinde toruna tevcihin reddi ile ilgili bazen açıklaması yapılmayan ve sadece nizamnameye aykırı olduğu ibaresi düşülerek verilen kararlar da bulunmaktadır. Bunlardan birinde; Bursa'da Ramazan Efendi Dergâhı meşihatının, Cihât Nizâm-nâmesi ahkâmınca vefat eden şeyhin torununa tevcih edilemeyeceği ancak bu görevin talipleri arasında ehliyetli olana verilmesi gerektiği bildirilmişti. Bunun yanında ilgili karara rağmen, hiçbir gerekçe belirtilmeden toruna tevcihin yapıldığı ve buna dair Meclis-i Meşâyih'e birçok arzuhal verildiği görülmektedir (1296/1880). MŞH.MMD. nr.1735/85; 1762/14, 43, 57; 1764/129, 148, 175; 1765/50; 1769/230; 1772/73.

⁸⁴¹ Abdüsselâm Dergâhı şeyhi Hikmet Efendi'nin dergâhın eşyalarını satması ve uygunsuz hareketlerinin olması nedeniyle görevinden azledilmiştir. Galata'da sarhoş bir hâlde yakalanan ve tevkif edilen Üsküdar Valide-i Atik Dergâhı sâbık şeyhi Ahmed Vasfi Efendi'nin yakalandığı zaman, öncelikle üzerinde hangi kıyafeti olduğu, Beyoğlu Mutasarrıflığından sorulmuştur. İçkiye düşkünlüğü sebebiyle Hacı Bayram Veli Dergâhını meyhaneye çeviren Tayyib Baba ile ilgili Ankara'dan Evkâf Müfettişi Hüsnü Bey tarafından gereğinin yapılması için Meclis-i Meşâyih'e telgraf çekilmişti. Yabanâbâd Kasabası Şeyhler köyünde Ali Efendi Zaviyesi şeyhi Ömer Efendi'nin; vazifesini gereği gibi ifa etmediği, avarız akçesinden zimmetine bir hayli para geçirdiği hakkında Meclis-i Meşâyih'e şikâyetle bulunulmuştu. MŞH.MMD. nr. 1741/121; 1735/37; 1764/17, 30.

davranışlar tolere edilmemiş; başka durumlara kapı aralayacağından su-i hallerinden vazgeçseler bile görevlerinde bırakılmalarına ekseriyetle müsaade edilmeyerek ya görevden alınmış ya da yerine vekil tayin edilmiştir.⁸⁴² Azille sonuçlanan kararlar, genelde mezkûr kişide bir düzelme olmaması ve kararda geçen ifadeyle; “ma‘lûm olup ahvâl-i mezkûre de henüz bâkî olduğu cihetle is‘âf-ı istid‘â kâbil olamayacağı” gerekçesiyle kabul edilmemiştir.⁸⁴³

Defterlerde postnişîn olan kişi ile ilgili yaşanan sorunlar özelde mezkûr şeyh, genelde ise tüm şeyhlere atfen meşayihde bulunması gereken vasıflar olarak Meclis-i Meşâyih tarafından belirtilmiştir. Bu özellikler olması gerekenler ile olmaması gerekenler yanında; sadece yaptıklarından değil, yapmadıklarından da sorumlu tutulmaları anlamında önemlidir. Bu cümleden olarak, tekkelerde şeyhlerle ilgili yaşanan sorunların; bir şekilde meşihat makamının boş kalmasına neden olan sebepler olduğu görülmektedir.

II. Meşrutiyet sonrası yayınlanan talimatnamelerin şeyhlerle ilgili bölümde; öncelikle şeyhin tanımı yapılarak bir şeyhten istenen/beklenen davranış ve hizmetler anlatılmıştır. Bu başlıkların aslında öteden beri değişmediği, Meclis’in kuruluşunda bir tamim altında yazılmış kuralları olmasa da tekkelerin Kur’an ve sünnet ışığında bir

⁸⁴² “meşihat-i mezkûrede bekâsı min külli’l-vücûh tecvîz olunamayacağından emsâline de ibret olmak üzere...” İçki mübtelası olan Fatih’te Çenezâde Dergâhı şeyhi Salih Efendi’nin yakışsız hal ve hareketlerinden dolayı; kendini düzeltinceye kadar görevi vekaleten Hacı Mahmud Efendi’ye verilmiştir (1309/1892). MŞH. MMD. nr. 1771/37. Haseki’de Başçı Hacı Mahmud Efendi Dergâhı postnişîni İsmail Hakkı Efendi, meşîhati Şeyh Hâfız İbrahim Efendi’ye devretmek için para almasına rağmen sonradan bundan vazgeçmesi nedeniyle görevden azledilmiştir (1305/1887). Bursa’nın Bab-ı zemin Mahallesi’ndeki Sâdî Dergâhı şeyhi Nuri Efendi, uygunsuz hareketlerinden dolayı azledilerek yerine Şeyh Tevfik Efendi’nin vekâletinde oğlu Fahreddin Efendi tayin edilmiştir (1304/1887). MŞH.MMD. nr.1769/24, 80.

⁸⁴³ İçki mübtelası olan ve durumuna yakışmayacak hal ve hareketlerinden dolayı görevinden azledilen Fatih’te Hoca Hayreddin Mahallesi’nde Çenezâde Dergâhı şeyhi Salih Efendi’nin, meşîhate asaleten tayin talebi, durumunda bir düzelme olmaması nedeniyle reddedilmiştir. Azledilen vekil bir şeyhin göreve dönme talebi, yine aynı şekilde kabul görmemiştir. MŞH.MMD. nr. 1772/06, 27, 88; 1771/40-20.

hayatı model alan mekanlar olarak kendilerinden istenenlerin bilinciyle bir yönetim icra etmeye çalıştıkları bilinen bir gerçektir.

Her anlamda rol-model olması istenen; müridleri evladı gibi çepeçevre kuşatması, onlarla maddi-manevi çok yönlü ilgilenmesi beklenen tekke şeyhinin önemli bir sorumluluğu bulunmaktadır. Zira tekke şeyhinin hem tekkede hem dışarda civar halkla ve ayrıca Meclis’le muhatap olduğu ve üç koldan önemli bir sorumlulukla bazı dönemlerde sorunlar yaşadığı görülmektedir. Daha önce bahsettiğimiz tekke şeyhleri ile ilgili kasdî oluşturulan ve dayanağı olmayan asılsız iddiaları bunun dışında tutmak gerekir.

Şeyh olan ya da kendini şeyh olarak tanıtan ve özellikle manevi yönünü ön plana çıkararak halktan yardım talep edenlere Meclis’in hiçbir şekilde müspet bakmadığı bilinmektedir. Bulunduğu beldenin köylerini gezerek halktan hediye adıyla eşya ve hayvan toplayan bir zat ile ilgili gelen haberler üstüne; bu durumun caiz olmadığı belirtilmiş ve konuyla ilgili teftiş yapılması için Nezaret’in iradesi talep edilmişti. Zikir esnasında delil göstermek maksadıyla kesici alet kullanan Aynî Ali Baba Dergâhı şeyhine, bu huyundan vazgeçmemesi sebebiyle, bağlı bulunduğu Merkez Hüsameddin-i Uşşakî postnişinliğince üç kez uyarılmıştır (1340/1922).⁸⁴⁴

Tekkelerde müridanın vakitlerini değerlendirmelerinden tekke şeyhlerinin sorumlu olduğu; bu anlamda kusûru olanların İstanbul’da Meclis-i Meşâyihe, Taşra’da ise Encümen hey’etlerine bildirileceği ifade edilmişti. Tekke şeyhlerinin; Meclis-i Meşâyih kuralları ile vakıf şartlarına riayet konusunda herkesten daha dikkatli olmaları ve dervişlere öncülük etmesi gerektiği ifade edilmiştir. Vazifesini yerine getirmeyen meşâyih hakkında soruşturma talep edilmiş; tahkikat sonucunda gerçek olduğu ibraz edilen sorunlar, daha çok görev değiştirme, sürgün, azil gibi kararlarla sonuçlanmıştı. Meslekten el çektirme ile sonuçlanan suçların çoğunlukla; meşihat kurallarına aykırı davranışlar, yüz kızartıcı sebepler, yapılan cürümde ısrar ve verilen sürede kişide

⁸⁴⁴ Meclis, üçüncü ve son kez Şeyh Mehmed Ensari Efendi’ye uyarıda bulunmuş; ancak sorunun devamına binaen meselenin halledilmesi için Şura-yı Evkafa götürülmüştür. BOA. DH. ŞFR. 140/62. MŞH.MMD. nr. 1757/94; 1747/179, 186, 199.

müsbet halin gelişmemesi ve mevcut halin devamı sebebiyle gerçekleştiği görülmektedir.⁸⁴⁵

Meşihat değişimi sebebiyle şeyhlerle ilgili yaşanan sorunlardan bir diğeri, dergâh şeyhinin aynı anda başka bir memuriyetinin bulunması ile ilgilidir. Başlı başına önemli bir sorumluluğu bulunan şeyhliğin aynı anda başka bir mesleğe bölünmesinin nizamname gereği kabul edilmediği bilinmektedir. Nitekim Eyüp Efendi Tekkesi şeyhi Ziya Efendi, dava vekili olarak çalışmaya başlayacağı için meşihatten azledilmiş ve yerine Ahmet Hasib Efendi tayin edilmiştir.⁸⁴⁶

Postnişîn olmayan ve liyakati bulunmayan bazı şeyhlerin meşihat görevlerine getirilmesi, tekkelerde yaşanan sorunlardan bir diğeridir. Tarikatların şeref ve haysiyetini ayaklar altına almasına hiçbir şekilde cevaz verilemeyeceğinden, bu tür durumların önüne geçmek ve aynı zamanda meşâyih'in değeri ve haysiyetini muhafaza etmenin önemine binaen bu şahısların görevden uzaklaştırılması uygun görülmüştür.⁸⁴⁷

⁸⁴⁵ Üsküdar Keçe Dede Mahallesi Şeyh Feyzullah Efendi Zâviyesi şeyhi İbrahim Hamdi Efendi'nin meşihatten azledilmesi, vâkıfın şartına uymaması sebebiyledir. Mütevellisi tarafından azledilen zâviyedârların ise göreve tekrar gelmesi mümkün değildir; zira meşihatte kalması uygun görülmeyen şeyhler azledilmektedir. MŞH.MMD. nr.1774/35-42; 1772/28-92; 1734/57; 1771/03-11.

⁸⁴⁶ MŞH.MMD. nr.1773/92-60.

⁸⁴⁷ Denizabdal Dergâhı postnişînini olduğunu iddia eden Veliyyüddin Efendi, bir şeyhe yakışmayan uygunsuz hareketlerinden dolayı memleketine sürülmüştür. Daha sonra yapılan tahkikat neticesinde bu şahsın uhdesinde resmen bir tekke meşihati olmadığı ve tarikatlerden herhangi birine mensubiyetinin de mechûl olduğu anlaşılmıştı. Bu zatın; postnişînlik iddiasıyla birtakım insanları ve özellikle de kadınları etrafında toplayarak suiistimal ettiği ve bu duruma bir daha fırsat verilmemesi gerektiği bildirilmiştir. MŞH.MMD. nr. 1769/144-32. Beyoğlu'nda şeyh olduğunu iddia eden bir şahsın, vukuatlı bir olaya karıştığına dair alınan ihbar üzerine, hakkında yapılan tahkikat neticesinde şahsın ne şeyh ne de bir tarikatın mensubu olduğu; kendisine şeyh süsü veren ve akıl sağlığı yerinde bulunmayan biri olduğunun anlaşılması üzerine, tedavisi için hastaneye sevkine karar verilmişti. MŞH.MMD. nr.1735/292.

Tekke şeyhlerinin, sorumlu olduğu tekkelerde bir aidiyet kesbetmesi ve sorumluluk verilen zaviyenin bir kamu malı olduğu bilincinin oluşması önemlidir. Edirne’de Şeyh Mustafa Efendi Dergâhı şeyhi Abdurrahim Efendi’nin dergahını yıkarak bir çiçek bahçesi haline getirdiği ile ilgili mahalli halk tarafından verilen bilgi üzerine, hızlı bir şekilde olayın açıklığa kavuşturulması istenmiştir. Şayet söylenenler doğru ise, bir an evvel dergâhın muhassasatının kesilmesi için Edirne Valiliğinin bilgilendirilmesine karar verilmişti (1307/1890).⁸⁴⁸

Tekke şeyhlerinin şahsi ilişkilerinde yaşadığı problemlerin de kararlara yansıdığı görülmektedir. Nafaka, boşanma, alacak-verecek meselesinden kaynaklı sorunlar bunlar arasındadır (1307/1889). Karagöz Dergâhı şeyhi İsmail Hakkı Efendi’den boşanan ve nafakasının tahsilini talep eden eşi ile (1895/1312); nafaka ve giyim ihtiyacının karşılanması ve mehrinin verilmesi talebiyle Mukadder isimli bir hanımın Meclis-i Meşâyihe verdiği arzuhalleri bulunmaktadır (1895/1313).⁸⁴⁹

Tekkelerde şeyhlerle ilgili yaşanan sorunların daha çok Bektaşî ve Hindî/Afganî tekkelerinde yaşandığı görülmektedir. Özellikle Bektaşî meşihatının Nakşîlere tahvili

⁸⁴⁸ Asker işgalinden tahliye edilen Selimiye Tekkesinin asaleten görevli şeyhi ve bekçisi olmaması nedeniyle tekkenin bir takım kötü işlerin mekânı haline gelmesi üzerine; tekke şeyhi azledilerek yerine münasip bir vekil şeyhin tayin edilmesine karar verilmiştir. MŞH. MMD. nr.1755/54. Üsküdar Özbekler Dergâhı şeyhi Ata Efendi’nin firar ederek Kuva-yı Milliye’ye katılması nedeniyle Ata Efendi’den postnişinlik ve diğer cihetler alınmış ve yerine vekâleten Müderris Hoca Sâdık Efendi’nin tayin edilmiştir. Özbekler Tekkesinde toplamda 20 şeyh görev yapmıştır; 61 yıl ile en uzun meşihat Mehmed Salih Efendi’ye, en kısa ise Hacı Abdülğafur Efendi’ye aittir. Tekkenin üç şeyhi azledilmiş üçü de kendi ihtiyariyle görevi bırakmıştır. Erkan Övüç, “Arşiv Belgeleri Işığında Özbek Tekkeleri Şeyhleri”, *Sultantepe Özbekler Tekkesi*, ed. Osman Sacid Arı-Melih Sadık Küçüker, (İstanbul: İsar Yayınları, 2023), 52. MŞH.MMD. nr. 1745/167; 1770/07.

⁸⁴⁹ Afganlı bir şahsın Selimiye Dergâhı şeyhi Şeyh Said Efendi’ye borç verdiği ve bunu geri alamadığına dair yapılan şikâyeti üzerine Said Efendi; borcunu dört ay önce verdiğini ve şahsın bir kuruş bile alacağı kalmadığını ve kendisinin zimmetten beri olduğunu ispat etmiş ve verilen ibranameyle konu halledilmiştir. MŞH.MMD. nr. 1762/12; 1769/259; 1770/35-36; 1764/102, 160, 166.

sonrası, bu dergahlarda Bektaşî şeyh ya da dervişlerin Nakşî şeyhlere görevlerini yaptırmadıkları; şeyhlere müdahale ettikleri, zorluk çıkardıkları hatta bazen dergâhtan kovdukları görülmektedir.⁸⁵⁰

Bektaşîliğin devlet eliyle birçok anlamda değişime uğraması, varlığına ait özelliklerin ve faaliyetlerin Nakşîlik ve Mevlevîlik içine pay edilmesi, Bektaşî dedebabalarının tepkisini çekmiş, itirazlarına yol açmıştır. Bu değişime karşı çıkan bazı Bektaşî babaları, “Hacı Bektâş-ı Velî Dergâhı meşîhatine bir Nakşî şeyhi tayin edilmesinin uygun olmadığı ve Bektâşî nâmının iade edilmesi gerektiği”ne dair Meclis’e dilekçe sunmuşlardı. Bektaşî tarikatının ilgasını kabullenmeyen bazı müntesipleri sebebiyle yaşanan bu hareketliliğin, Meclis’in gündemini meşgul ettiği, başka Nakşî dergahına tahvil edilen tekkeler olmak üzere huzursuzluğa yol açtığı bilinmektedir.⁸⁵¹

Bilindiği üzere, kapatılan Bektaşî tekkelerinin faaliyette bulunmasına, Nakşî usulü âyini yapmaları kaydıyla izin verilmişti. Hacı Bektâş-ı Velî Dergâhlarında, Nakşibendi ayini icra etmek isteyen meşayihe engel olunmuş; dergâhın tevliyet ve meşîhatine sahip olduğunu söyleyen bazı baba efendilerle bazı Bektâşî mensûpları, takdîm ettikleri dilekçelerle neseb iddiasında bulunarak bu engeli aşmaya çalışmışlardır. 6 Kasım 1909 tarihli olayda; Baba efendiler, ellerindeki berat ve fermanlarla, “dergâhlarında Nakşî meşîhatinin kaldırılmasını ve tarîkatlerinin resmen kabulünü, eski ünvanlarının iadesini ve yerine Bektâşî tariki namına bir şeyh getirilmesini; değilse meşîhatin külliyyen ilgasını” talep etmişlerdi. Aslında buraya kadar bir talepten ibaret olan bu durumda bir sorun yoktu; ancak elindeki fermanları göstererek Bektaşî evladından olduğunu ve dergâhın tevliyet ve meşîhatinin kendisine verilmesi gerektiğini söyleyen bir zat, dergâhın seccadenişinine, Nakşî ayîni yaptırmayıp onu dergâhtan çıkarmaya ve görevlerinden menetmeye kalkışmıştı. Bektaşîlerle ilgili yaşanan en ciddi başkaldırılardan biri bu hadise olmuştu. Sonuçta Dergâh şeyhi Hacı

⁸⁵⁰ Bkz. “Tekkede Yaşayanlar ile İlgili Sorunlar”

⁸⁵¹ Hacı Bektaş-ı Velî Zâviyesinde bütün Bektaşîlerin şeyhi konumunda olan kişilere “dedebaba” denilmektedir. Her tekkenin başkanlığından sorumlu olan “babalık” makamıdır ve bunlar arasında liyakat sahibi olanlardan dedebabayı temsil etmek üzere halifeler seçilmiştir. Ahmet Yaşar Ocak, “Bektaşîlik”, 373-379. Ayrıca, Kadiri, Halvetî ve Bayrami tarikati şeyh ve dervişlerinin bu sıfatı kullandıkları bilinmektedir. Savaş, *Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi*, 62. MŞH.MMD. nr.1759/23-124.

Hamza Efendi'ye Nakşî ayini yaptırmayan Feyzi Baba'nın dergâhtan çıkarılmasına karar verilmişti (1322/1904).⁸⁵²

Bektaşî tekkeleriyle ilgili en büyük sorun, Bektaşî dedebabaların mevcut Bektaşî şeyhin vefatıyla yerine yeniden Bektaşî meşrep bir şeyhin atanması için başvuruda bulunmaları ve bu rahatsızlığı sürekli dile getirmeleridir. Ancak bu maksatla verilen arzuhallerdeki talepleri Meclis, aşağıdaki cevaplarla reddetmişti (1323/1905):

- a) Bahse konu tekkenin resmi bir tekke olmadığı,⁸⁵³
- b) Bektaşîliğin lağvedilen bir tarikat olduğu ve buraya ancak resmiyet kazandıktan sonra şeyh atanabileceği,
- c) Tekke resmiyet kazandıktan sonra ise Bektaşî değil ancak Nakşî bir şeyhin tayininin yapılabileceği.

Meclis, Bektaşîler tarafından kendisine gelen itirazları kadim fermanı delil göstererek kendinden azade ve beri olarak nitelemiş, konuyu tartışmaya kapatmıştır. Bektâşiliğin diğer tarikatlar gibi kabul edilmesinin teklifi üstüne gelişen problemler, Meclis-i Meşâyihce bir karar verilemeyeceği bildirilerek bertaraf edilmiştir.⁸⁵⁴

Bektaşî tekkelerinde karşılaşılan ve meşihat makamına yakışmayan tavırlar/durumlar bu tarikatın en çok eleştiri alan tarafı olmuştur. Meclis kararlarında hakkında oldukça

⁸⁵² Köseoğlu, *Suriçi İstanbul'un Tekkeleri ve Son Şeyhleri*, 56. MŞH.MMD. nr.1775/86.

⁸⁵³ Zira Bektaşî adıyla bir tekke yok hükmünde olduğu için, bu isimde bir tekke olamayacağı ve dolayısıyla tanınamayacağı ifade edilmişti.

⁸⁵⁴ Kararda, bazı mahallerde bir kısım zevatın toplanarak "baba" namında birilerini kendilerince seçerek şeyhlik etmekte olduğu bildirilmiştir. Elllerinde bir berat olmadığı için resmen bir tekke ve zaviye kabul edilmeyen Berat Sancağı Priştine köyünde bulunan Bektaşî Tekkesi bunlardan biridir. Bu tekkenin belgesinin o ana kadar resmen Meclis'e gelmediği ve berat ile tevcih edilen cihetlerden olduğu ve bu sebeple buraya kanunen usulü dairesince Nakşî tarikatından bir meşayihin tevcih edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Eğer berat edilen cihetlerden değil ise o zaman da bu tekkede Bektaşî şeyhi olarak başvuran Derviş Nabi hakkında gerekli muamelenin icrasına karar verilmiştir. Meclis bu sebeple arada bir Hacı Bektâş-ı Velî Hazretlerine bağlı tekkelerin meşihat ve tevliyetleri hakkında Sultan II. Mahmud döneminde ve daha sonrasında sâdır olan ferman suretlerinin Evkâf Nezâretinden talep ederek ilgili merkezlere dağıtılmasını istemiştir. MŞH.MMD. nr. 1775/15; 1735/89; 1737/69.

fazla şikâyet bulunan Yahya Efendi ve vekili Mehmet Ali Baba ile ilgili; fukara taamiyesine tahsis edilen parayı kendisi için sarf etmesi, vazifesini suistimal etmesi ve yerine bıraktığı vekilin görevini yapmaması vs. sebeplerle birçok sorun yaşandığı bilinmektedir.⁸⁵⁵

Bektâşilerle ilgili ikinci önemli sorun, itikadî konularda bu kişilerin şeriat ve tarikate aykırı davranışlarıyla alakalıydı. Bu sebeple birçok kez suçlananlardan birisi, Bektâşî babası Nafî Baba'dan icazetli Hanyalı Bıçakçı Mehmet Usta'ydı ve şeriate aykırı söylemleri sebebiyle azledilerek sürgüne gönderilmişti. Bektâşî tekkelerinde şeriate muhalif eylem ve söylemlerin uç noktasına örnek olan bu hadisede; Bektâşî babası Hanyalı Mehmet Usta, herkesin birbirine kardeş olduğunu ve mahremiyet sınırı olmadığını söylemişti. Şeriate muhalif bu fikir ve tavırlar, Meclis tarafından şiddetle reddedilmiş; dalalet içinde olan bu tarz şahısların, ibreti alem olmak üzere menedilmesi ve meşihatten uzaklaştırılması gerektiği bildirilmişti.⁸⁵⁶

Bektâşî müntesiplerinin göreve gelmek ve tarikatlarının aynı silsilede devamı için zaman zaman farklı yöntemlerle girişimlerde bulunmalarından kaynaklanan sorunlar kararlara yansımıştır. Tekirdağ Osman Baba Dergâhının şeyhi Hacı Rif'at Efendi, Bektâşî tarikatine girerek görevini terk etmiş ancak kısa bir süre sonra vefat etmişti. Yerine yine Bektâşî tarikatından birinin ikame edildiğinin haber alınması üzerine ilgililere bunun kat'iiyen câiz olmadığı ve acilen meşihate münâsib birinin tayin edilmesi gerektiği bildirilmişti.⁸⁵⁷

⁸⁵⁵ MŞH.MMD. nr. 1762/38-29. Bkz. "Tekke Şeyhleriyle İlgili Sorunlar"

⁸⁵⁶ MŞH.MMD. nr. 1769/84-96.

⁸⁵⁷ Bektâşîliğe yönelik bu incizabın altında; bu tarike müntesib insanların vasıflarında ifade edilen dünyaya nisbeten daha yoğun bir temayül seyri, tavır ve davranışlarda alabildiğince özgürce yaklaşımlar ve en önemlisi dervişane katı kuralların çerçevesi içinde olmaktan azade bir halin etkisi olduğu düşünülebilir. Bektâşî tarikatine mensup şeyhlerin gizli bir şekilde meşihate gelme girişimlerinin bulunduğu ve diğer tarikatlerden Bektâşî tarikatine doğru bir temayülün bulunduğu Revnakoğlu da bahsetmektedir. Bunun altında yatan sebebi Revnakoğlu notlarında açıklarken; farklı tarıklara mensub Alevi meşrep muhibbanın yaşadığı hayatın kendi özel çevrelerinde de tepki ve tenkide sebep olduğu ve bağlı oldukları tarikin teamüllerine de uymadıklarını, söyler. Bunların en başında bir Mevlevî dedesi olan

Bektaşî tekkelerinde; yanlış beyan ile göreve gelmek isteyen kişilerin teşebbüsleri nedeniyle, bu kişilerle ilgili makamlardan bilgi istenmiştir. Özellikle Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhları mevzubahis olunca, tayinlerde usulsüzlük olabileceği kaygısıyla; yapılan işlemlerin birkaç birimden tahkikatı yapılarak atamalar gerçekleştirilmiştir. Nitekim Malatyalı Mehmet Baba'nın gerçekten dede-baba tayin edilip edilmediği, talimata aykırı iş yapılıp yapılmadığı vs. hususlarda Ankara Merkez naibi ile Ankara vilayetinden müşterek bilgi talep edilmiştir.^e Bahsedilen nedenlerle, Kırklareli'nde Sinan Baba Dergâhı şeyhi Abdülatif Baba'nın vefatıyla yerine teklif edilen torunu Ali Cem'î Efendi'den şüphe duyulmuş, Bektâşi tarikatine mensup olup olmadığının tahkiki istenmiştir. Nakşîyye-i Sa'diyye isminde bir tarikate mensub olduğunu söyleyen Ali Cem'î Efendi'nin, bu isimle maruf bir Nakşî kolu olmaması sebebiyle, tarîk-i Bektâşiyye'den olduğu düşünülmüş ve bu şahıslara meşihat verilmesinin zahiren ve batınen mahzurlu olması sebebiyle durumun tahkik ve tedkik edilerek neticenin bildirilmesi talep edilmiştir (1308/1891).⁸⁵⁸

Şeyhlerle ilgili yaşanan sorunların en fazla rastlandığı tekkelerden bir diğeri Hindî Dergâhlarıdır. Aksaray Horhor'daki Hindîler Dergâhı şeyhi Hasan Tahsin Efendi'yle

Abdülvahid Çelebi gelmektedir. Revnakoğlu, Bektaşî rengin en yoğun görüldüğü kişi olarak nitelediği Abdülvahid Çelebi'nin; oğlu Abdülhalim Çelebi ve diğer Mevlevî müridanı içerisinde istidad sahibi olanlara da Bektaşîlikten nasib verdiğini anlatır. Konya Mevlâna Dergâhı postnişînlerinden Abdülvahid Çelebi'nin aynı zamanda Bektaşîliğe de intisab ederek Bektaşîlikten hilafet almasıyla, birçok dede onun arkasından giderek Bektaşîliğe intisab etmiş ve özellikle onun döneminde etkisi artınca, bu durum merkezi yönetim tarafından hoş karşılanmamıştır. MŞH.MMD. nr. 1773/52-63. Revnakoğlu, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u*, 3/1261-1274; Küçük, *XIX. Asırda Mevlevîlik ve Mevlevîler*, 376-377.

⁸⁵⁸ Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhında ikamet edenlerden uygunsuz hal ve hareketlerde bulunanlar dergâhtan çıkartılmıştır. Malatyalı Hacı Mehmet Baba ve avânesi bu sebeple dergâhtan çıkarılanlardan biridir. Çinili Cami civarında bulunan Afgan Tekkesi şeyhi hakkında yapılan şikâyet üzerine şeyhi uyarılmıştır. Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı şeyhi Feyzi Baba hakkında hakkında Ankara Valiliğince tahkikat başlatılmıştır (1322/1904). Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı mütevellisi Çelebi Ahmed Cemaleddin Efendi'nin dergâhın işlerine müdahale etmemesi için Ankara Valiliğince kendisine tenbihat yapılması kararlaştırılmıştır. MŞH.MMD. nr. 1769/138-168, 14-190; 1770/105; 1775/78, 101, 90, 96; 1775/66, 94;

ilgili birden fazla isnad ve şikâyet sebebiyle defterlerde oldukça fazla karar yer almaktadır. Meşihate ve Müslümanlığa yakışmayan uygunsuz halleri, dergâh tahsisatını kendisine harcaması ve ayrıca mahalle ahalisinin şikâyeti üzerine, azledilmesi talebiyle dosyası Mahkeme-i Teftiş'e havale edilmiştir. (1304/1887). Hasan Tahsin Efendiyle ilgili şikâyetler bununla da sınırlı değildir: Başka bir yere gittiği için fakirlerin açıkta kalması (1314/1897), sadece ahali tarafından değil, Hintli şeyhler (1315/1897) ve ayrıca vekili tarafından da şikâyet edilmiştir. (1304/1887) Görevden alınmasına karşı çıkan Mahkeme-i Teftişin kararını, Meclis-i Meşâyih tasvip etmemiş ve zâviyedârlığın Hintli Fâzıl Efendi tarafından vekâleten ifa edilmesinin uygun olacağını bildirmiştir (1305/1888). Horhor Hindîler Dergâhı, böylece Hindli Fâzıl Efendi tarafından vekâleten idare edilmeye başlanmıştır. Ancak Mahkeme-i Teftiş-i Evkâf-ı Hümâyûn; Postnişîn Hasan Tahsin Efendi'nin mağdur olduğunu, görevden alınmasını gerektiren şeriate aykırı bir cürüm işlemediğini ve üç senedir vekaletle yönetilen dergâhın kendisine verilen cezaya sayılması suretiyle, görevine dönmesinde bir mahzur kalmayacağını ve göreve iadesinin gerekli olduğunu beyan etmiştir. Bunun üzerine, dergâhı güzel bir şekilde idare etmesi tenbihiyle, dergâhın muayyenatı ve taamiyesi kendisine teslim edilmiştir (1306-07/1888-90). Hasan Tahsin Efendi, kendisine açılan birçok davadan bir kısmı adliyeye intikal ile (1307/1890) çoğunluğu ise takipsizlik kararıyla ve asılsız olduğu iddiasıyla reddedilmiştir (1310/1892). Bu kadar iddia ve şikâyetle rağmen Hasan Efendi'nin, göreve tekrar geldiği görülmektedir.⁸⁵⁹

Tekkelerde şeyhlerle ilgili sıradışı ve itikadi anlamda sorunlu durumlarla da karşılaşmıştır; Akka'da Şâzelî meşâyihinden Ali Efendi'nin dine muhalif söylemleri ve hatta ilahlık iddiasında bulunmasına dair gelen şikâyetler üstüne, Dâhiliye Nezâretinden durumun tahkik edilmesi istenmiştir. Şâzelî meşâyihinden Ali b. Aşîratü'l-Mağribî isimli bu şahıs, şeriate muhalif söylemleriyle birçok kimseyi dalalete düşürmüş ve binlerce müslümanın irtidâdına sebep olmuş, kendisinin ilah olduğunu ve şer'an harâm olan fiilleri helâle çevirmeye gücü yettiğini söyleyecek kadar haddi

⁸⁵⁹ Hasan Tahsin Efendi'yle ilgili daha sonra birkaç kişi tarafından, meşihate uygunsuz halleri gerekçe gösterilerek meşihatten azledilmesi için arzuhal verilmiştir. (1314/1897). MŞH. MMD. nr.1771/21, 53, 74; 1765/01, 03, 04, 08; 1769/102, 110, 118, 121, 196, 199, 69-71, 28-29; 1770/35-36, 48, 49, 87.

aşmıştı. Meclis-i Meşâyih; gerçeğin en doğru şekilde tahkik ve tedkik edilmesi ve şayet şahsın kusuru alenen ortaya çıkarsa hemen görevden men edilmesi ve durumun Dâhiliye Nezâretine bildirilmesine karar vermişti (1308/1891).⁸⁶⁰

Tekkelerde yaşanan durumların bir şekilde tekke postnişînin görevinde liyakatli olup olmadığı sorunsalı ile ilişkisi bulunmaktadır. Zira yönetimin diğer kademelerle mukayese edilmeyecek kadar tartışma götürmez bir kudret ve adalet anlamında rüchaniyete ihtiyacı vardır ve aslında bizatihi bunlara sahip olduğu da söylenebilir. Burada aslolan, nefhası bulunan bu gerçeğin, reel olarak yaşanabilir ortamlar hazırlanmasına fırsat sunması, imkân tanınması; aynı zamanda ifsad edici hallerden bir melce' anlamını hala taşıyabiliyor olduğuna dair bir eman vermesidir.

Genel olarak bakıldığında, tekke şeyhleriyle ilgili yaşanan problemlerin; şahsi problemlerden kaynaklı sorunlar, nizamnameye aykırı yaşanan durumlar ve şeyhlerin sahip oldukları makama seza olmayan tutum ve davranışlarla alakalı olduğu görülmektedir. Bir bütün olarak ve tek kelime ile ifade edilmek istenirse aslında Meclis kurallarına muhalif durumlar olarak ifade etmek de mümkündür. Şeyhlerle ilgili, Meclis-i Meşâyih defterlerine bunlardan başka sorunlar da yansımıştır:

Tablo 4.1: Şeyhlerle Yaşanan Sorunlar

	Sorun/Konu	Sonuç/Karar
1	Gebze'de uzun süredir kapalı olan Gazi Çoban Mustafa Paşa Dergâhı meşihatinden azledilen Bekir Efendi'nin <i>görevine iade talebi</i> ;	<i>Vazîfesini ifâ etmediği</i> tahkîkât ile mahallinden anlaşılan şeyhin talebinin reddedilerek meşihatten azledilmesi (1306/1889). ⁸⁶¹
2	Bir meşihat taliplisinin, ay'ın ikinci cumartesi günü saat 5'te Meclis'te yapılacak imtihana gelmesi ihtâr	İmtihanla gerçekleştikten sonra Meclis'e müracaat eden şeyh adayına; <i>kendisi için tekrar</i> imtihan

⁸⁶⁰ MŞH.MMD. nr. 1769/122-149.

⁸⁶¹ MŞH.MMD. nr. 1769/245-26.

	olunduğu hâlde, <i>belirlenen vakitte gelmemesi ve açılan imtihana katılmaması</i> ;	<i>yapılması ile ilgili talebinin reddedilmesi</i> (1304/1887). ⁸⁶²
3	Üsküp ve Kosova taraflarında, <i>ahaliyi ifsad ederek “Noktacı Tarikati” isimli bir tarikat kuran “Arap Hoca” lakaplı Mehmed Efendi ve arkadaşları ile ilgili alınan ihbar</i> ;	Söz konusu şahısların iddiaları reddetmesi nedeniyle, <i>kişilerle ilgili arzuhal ve mazbatanın Meclis-i Has-ı Vükelada görüşülmesi</i> (1301/1884). ⁸⁶³
4	Abdüsselâm Dergâhı şeyhi Yahya Efendi'nin <i>uygunsuz tavırlarının</i> olması;	Yahya Efendi'nin <i>ıslâh oluncaya kadar vazifesinden men'i</i> ve yerine vekîl tayin edilmesi (1305/1888). ⁸⁶⁴
5	Fatih'te İsmet Efendi Dergâhı postnişînliği ve Sultan Abdülmecid Han Türbesinde hatm-i hâce kıraati cihetlerinin mutasarrıfı olan Ahmet Nimetullah Efendi'nin; <i>vazifesini layıkıyla yapmaması</i> ve ayrıca <i>tayininin vâkıfın şartlarına uymaması</i> ;	Ahmet Nimetullah Efendi'nin; <i>meşîhatten azledilerek</i> yerine vâkıfın şartlarına uygun bir zatın tayini; türbedeki hatm-i hâcegan kıraati cihetinin ise vazifesini layıkıyla yapmak şartıyla uhdesinde bırakılması (1333/1915). ⁸⁶⁵
6	Şeyh Hasan Efendi'nin şeyhi olduğu <i>dergâhın işlerine, başka şahısların müdahale etmesi</i> ;	Dergâh görevlileri haricinde yönetime kimsenin karışmaması ve gereğinin yapılması için Beykoz Niyâbetine <i>tebliğ edilmesi</i> (1304/1887). ⁸⁶⁶

⁸⁶² MŞH.MMD. nr. 1769/158-47.

⁸⁶³ MŞH.MMD. nr. 1762/91.

⁸⁶⁴ MŞH.MMD. nr. 1769/191-164.

⁸⁶⁵ MŞH.MMD. nr.1779/34.

⁸⁶⁶ MŞH.MMD. nr. 1769/162.

7	<i>Şeriatı aykırı ahvalinden dolayı Meclisçe azledilen Mevlevîhanekapısı Yayla Dergâhı Şeyhi Rıza Efendi'nin durumunun incelenmesi;</i>	Tahkikat neticesinde <i>gayrimesru bir hali ve adının karıştığı olayla da bir ilgisinin olmadığı anlaşılmaması</i> ve konunun Evkâf Nezareti'nden Meclis'e havalesi (1333/1915). ⁸⁶⁷
8	Tokat Mevlevîhanesi şeyhinin vefatıyla yerine tayin edilen küçük oğlu Abdülhâdî Efendi ile naibi Şükrü Dede'nin, Mehmet Sırrî Dede tarafından <i>meşîhatten ve niyabetten azledilerek Mevlevîhaneden ihraç edilmek istenmesi.</i> ⁸⁶⁸	Atamada yetkili olan Konya'daki Çelebi Efendi'ye; <i>meşîhatin başka bir dedenin niyabetinde</i> adı geçen Abdülhâdî Efendi'ye iade edilmesi gerektiğinin bildirilmesi (1301/1884). ⁸⁶⁹
9	Halep Mevlevîhanesi postnişîni Vahid Dede'nin <i>tarikât adabına uymayan hal ve hareketlerde bulunması.</i> ⁸⁷⁰	Vahid Dede'nin uygun olmayan ahvalinin kesinleşmesi sebebiyle <i>azledilmesi</i> (1309/1891). ⁸⁷¹
10	Sultanahmet'te Arabacıbaşı Dergâhı Şeyh vekili Mustafa Cemil Efendi'nin vazifesinde <i>gevşek ve tembel davranması;</i>	Şeyh Mustafa Cemil'in vazîfesinde <i>ihdimamsızlığı sebebiyle azledilmesi</i> ve yerine Vahdî Efendi'nin tayin edilmesi (1314/1897). ⁸⁷²

⁸⁶⁷ MŞH.MMD. nr. 1779/34.

⁸⁶⁸ Burada görüldüğü üzere, Mevlevî tarikatine ait sorunlar Meclis'e intikal etmiş ve burada çözüme ulaşmıştır.

⁸⁶⁹ MŞH.MMD. nr.1762/78.

⁸⁷⁰ Mevlevîlikle ilgili bu sorun da Meclis-i Meşâyihe intikal etmiştir.

⁸⁷¹ Yerine Âmil Çelebi'nin tevcihine karar verilmiştir. Ancak Âmil Efendi'nin de uygunsuz hal ve hareketleri sebebiyle ve gereğinin yapılması talebiyle Halep'te Ebûbekir Vefâî Dergâhı şeyhi Mustafa Muzaffer Dede, Meclis-i Meşâyihe arzuhal göndermiştir. MŞH.MMD. nr.1764/89-39; 1765/03.

⁸⁷² MŞH.MMD. nr.1765/01-121.

11	Cağaloğlu'nda Mustafa Paşa Dergâhı; şeyhinin rahatsızlığı sebebiyle, meşihati İsmail Necâtî Efendi'ye ⁸⁷³ bırakmak istemesi;	Arsa olan tekkeyi, <i>malından bina/inşâ ederek yenilenmesi kaydıyla</i> Bâyezit dersiamı İsmail Necati Efendi'ye tevcihi (1890/1307). ⁸⁷⁴
12	Meslek değiştirerek dava vekili olduğu ve meşihatine mutasarrıf bulunduğu Bursa Sedbaşı'nda, Eyüp Efendi Tekkesi diye bilinen <i>dergâhı arsa haline getirdiği</i> anlaşılan Ziya Efendi'nin durumu;	Ziya Efendi'nin <i>meşihatten azledilmesi</i> ve Ahmet Hasîb Efendi'nin bu dergâhı inşa ettirerek İdare Meclisince buraya tayin edilmesi (1318/1900). ⁸⁷⁵
13	Lâdik kazasında Seyyid Ahmed-i Kübra Zâviyesinin <i>vakıf gelirini zimmetine</i> geçiren vekil Şeyh Kâsım Efendi ile ilgili karar;	Hacı Hakkı Bey'in, meşihat <i>vekâletinden azledip</i> yerine Hacı Ahmet Efendi'nin tayin edilmesi (1311/1894). ⁸⁷⁶
14	Şabanzâde Hacı Mehmet Zâviyesi şeyhi Salim Efendi'nin vefatıyla yerine teklif edilen Şeyh Mehmet Ataullah Efendi'nin de <i>uygunsuz halllerinden</i>	<i>Şeyhin ehliyeti bilinmediği için tevcih edilemeyeceği</i> ; diğer tâlibin hemen imtihanının yapılarak ehliyeti belirlendiğinde meşihatın

⁸⁷³ İsmail Necati Efendi, Bayezid Medresesi dersiamlarından Ahıskalı İbrahim Hulusi Efendi ve daha birçok hocadan ders almış ve Bayezid Camii'nde ders vermiştir. Nakşibendi Halidi Şeyhi Ahmed Ziyaeddin Gümüşhaneli'ye intisab etmiş ve ondan icazet alarak hocasının vefatından sonra Gümüşhanevi Dergâhı şeyhi olmuş; talebeler yetiştirmiş, icazet vermiştir. Son Osmanlı Padişahı Vahideddin de İsmail Necati Efendi'nin derslerine devam etmiş ve ona intisab etmiştir. Süleymaniye Camii ön haziresinde medfundur. Şenol Susoy, *Za'feranborlu'nun Manevi Mimarları*, (Karabük; Safranbolu Belediyesi, 2014), 101-104.

⁸⁷⁴ MŞH. MMD. nr. 1764/61.

⁸⁷⁵ MŞH.MMD. nr. 1774/15,16-18.

⁸⁷⁶ MŞH.MMD. nr.1772/34-12.

	dolayı tevcihinin uygun olmadığının bildirilmesi;	kendisine tevcih edilmesi (1308/1891). ⁸⁷⁷
15	Merdivenli Dergâhı postnişini Mehmet Ali Dede'nin, Bektaşî postnişini Seyyid Hâfız Ali Dede'nin vefatıyla <i>haksız yere postnişinliğe gelmesi</i> ve yerine Yahya Efendi'yi tayin ettirerek mağduriyetine sebep olması;	Hâfız Ali Dede ve Seyyid Hâfız Ali Dede'nin ikisinden de ahalinin hoşnud olduğu ve bu sebeple; şikâyetin, Meşihat makamına arz edilerek oradan bir sonuca ulaşılması gerektiğinin bildirilmesi (1297/1880). ⁸⁷⁸
16	Bektâşî Dergâhı şeyhi Yahya Efendi'nin, dergâhın derviş ve misafirlerine tahsîs edilen <i>taamiyeyi kendine kullandığına dâir yapılan şikâyetin</i> tahkik edilmesi;	Yapılan <i>şikâyetle ilgili muhtelif görüşler olması</i> nedeniyle hakikatin gizli bir şekilde tahkik edilmesi için Ankara Valiliğine tahrirat yazılması (1300/1883). ⁸⁷⁹
17	Kocamustafapaşa'da Küçük Râşid Efendi (Feyziye Dergâhı) şeyhi Vahid Efendi'nin <i>görme engelli ve Kur'ân-ı Kerîm tilavetinden aciz olması</i> ;	Vahid Efendi'nin <i>vazifesini yapamadığı</i> gerekçesiyle tahkikat yapılmasına dair tezkire verilmesi (1330/1912). ⁸⁸⁰
18	Musul'un Köysancak kazasında Abdülğafur Efendi'den boşalan <i>meşihatın Mehmed Nureddin Efendi'ye tevcihi gerekirken biraderi Reşid</i>	Meşihate, ilmî bilgileri eşit olan <i>kardeşlerden ekber ve erşed olması sebebiyle Reşid Efendi'ye tayin edileceğinin bildirilmesi</i> (1309/1891). ⁸⁸²

⁸⁷⁷ MŞH.MMD. nr.1770/83.

⁸⁷⁸ MŞH.MMD. nr. 1762/19.

⁸⁷⁹ MŞH.MMD. nr.1762/59.

⁸⁸⁰ MŞH.MMD. nr. 1767/44.

⁸⁸² MŞH.MMD. nr. 1764/93.

	<i>Efendi'ye verilmesi ile ilgili yapılan şikâyet;</i> ⁸⁸¹	
19	Selimiye Dergâhı şeyhi Kemaleddin Efendi'nin <i>uygunsuz hareketlerde bulunması;</i>	Kemaleddin Efendi'nin Meşîhat görevine son verilmesi (1320/1902). ⁸⁸³
20	Hacı Bektâş Velî Dergâhı şeyhi Yahya Efendi'nin vekili Mehmet Ali Baba'nın <i>şeriat ve tarikate aykırı davranışlarda bulunması, fukara taamiyesi için tahsis edilen parayı kendine harcaması</i> vs. sorunlar sebebiyle hakkında yapılan şikâyet;	Yahya Efendi'den önceki iki şeyhte de benzer sorunlar yaşandığı için; tekke gelirlerinin Evkaf müdürü marifetiyle incelenmesi, Yahya Efendi'ye görev ve yükümlülüklerinin emirnameyle hatırlatılması (1297/1880). ⁸⁸⁴
21	Çerkeş kasabası Aşağı Tekke şeyhi Mehmet Celaleddin Efendi'nin <i>içki içtiği ve itikadının da bozuk olduğunun anlaşılması;</i>	<i>Meşihatın Celaleddin Efendi'den alınarak</i> Halil Efendi'ye tevcihine dair Çerkeş Niyabetinden i'lâm verilmesi (1312/1895). ⁸⁸⁵
22	Fatih'te Emir Buhari Dergahından çıkarılan <i>talebelerin, şeyhleri hakkında yaptığı şikâyet;</i>	Talebelerin Ders Vekaletince çıkarıldığı anlaşıldığından, konunun Adliye'ye sevk edilmesi (1306/1889). ⁸⁸⁶

Kaynak: Meclis-i Meşâyih Defterleri

⁸⁸¹ MŞH.MMD. nr. 1764/87-72.

⁸⁸³ MŞH. MMD. nr.1765/72.

⁸⁸⁴ MŞH. MMD. nr. 1762/29.

⁸⁸⁵ MŞH. MMD. nr. 1764/160.

⁸⁸⁶ MŞH. MMD. nr. 1779/15.

Sadece tekke şeyhlerinden değil, tekke şeyhlerinin de bizzat şikayetçi olduğu durumlar bulunmaktadır. Bir grup tekke şeyhinin, Maliye Nezaretine gönderdiği ve oradan Meclis-i Meşâyihe havale edilen arzuhali bunlardan biridir: Mâli sıkıntı dolayısıyla Dersaadet'deki tekkelere verilmekte olan taamiyelerinin Evkâf Nezaretince kesilmesi ve fakirlerin maişet zorluğu çekmeleri ile ilgili; altmış yedi dergâh şeyhi adına Şeyh Nâcî Efendi, Meclis-i Meşâyihin lağvedilerek hazineden tasarruf edilmesini ve Meclis'in vazifesinin Cem'iyet-i Sufiye'ye devredilmesini talep etmiştir.⁸⁸⁷

4.3. Tekkede Yaşayanlar ile İlgili Sorunlar

M. Fuad Köprülü, tekke ve zaviyelerin; kafirlerle cihada hazır süvarilerin askerlerinin atlarını bağlayacağı yer manasındaki "ribat" ile irtibatlandırarak kullanıldığını; ribatın başlangıç itibariyle İslam dininde cihad ile alakalı dini-askeri mahiyette bir kurum olduğunu ifade eder. Murabıt denilen gönüllü gaziler, hudutlar üzerinde savunmadan sorumlu mücahidlerdi; ancak XII. asırdan sonra fütûhât ve cihad ruhunun zayıflamasından sonra ribat kelimesinin artık bir şeyhin etrafında dervişlik ruhu ile toplanmış dervişlerin yaşadığı yer anlamında kullanıldığını söyler. Aktif cihad ruhunun zamanla köreldiği ve tekkelerde yaşayan bazı şahısların sadece iâşe teminine indirgediği bu mekanlar, itikadi zafiyet ve biraz da şahsi durumlar sebebiyle; bazen bu mekanlara yakışmayan ve buranın aslî ruhunu yansıtmayan hadiseler sahne olmuştur.

Tekkede yaşayan dervişlerin; birbirleriyle, halkla, yöneticilerle hatta bazen tekke şeyhiyle bile birtakım problemler yaşadığı görülmektedir. Kadim gelenekte pek aşına olunmayan ve şeyhler-dervişler arasında vuku bulan problemler olduğu görülmektedir. Nitekim Üsküdar Afganî Dergahında bulunan ve şeyhlerinden şikâyetçi olan dervişlerle ilgili Meclis, her iki tarafı uyarmak zorunda kalmıştır (1322/1904). Kırşehir'de Hacı Bektâş-ı Velî Dergâhı postnişini Şeyh Yahya Efendi ile dergâhdaki dervişler arasında ortaya çıkan anlaşmazlık ve ihtilafın halledilmesi için birtakım tedbirler alınmak zorunda kalındığı görülmektedir.⁸⁸⁸

⁸⁸⁷ MŞH.MMD. nr.1769/70, 42; 1768/79.

⁸⁸⁸ Devlet tarafından gönderilecek komisyonun ne şekilde hareket edeceğine dair on iki maddelik talimat hazırlanarak Meclis ceridesine kaydedilmesine, bu talimata harfiyyen uyulması için buna hükûmetin nezaret etmesine karar verilmiştir. Bu konuda Ankara valisi

Tekkelerde, XVII. yüzyıldan başlayan ve daha çok zikir, ibadet ile tarikat adab ve erkanına muhalif tavırlardan kaynaklanan sorunların yaşandığı bilinmektedir. Bazı dini hassasiyetlerin gevşemesiyle de ilgili olan bu tür sorunlar, farklı tedbirlerle kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Mesela Trabzon’da dine, adaba aykırı durumların yaşandığının haber alınması üstüne; olayların denetimi ve kontrolü amacıyla, burada hızlı bir şekilde bir Encümen-i Meşâyih kurulduğundan daha önce bahsetmiştik.⁸⁸⁹

Tekkelerde yaşanan sorunlar genel anlamda bazı tarikat mensuplarının sebep olduğu problemlerden oluşmaktadır. Meclis kararlarından anlaşıldığına göre bu şahısların kahir ekseriyetinin Bektaşî ve Hindî tarikatı müntesiplerinden olduğu görülmektedir.

Meclis-i Meşâyih defterlerinde Hindî dergahlarla ilgili başta asılsız iddialarla Meclis’i meşgul etmek olmak üzere, mevcut düzeni bozmakla ilgili oldukça fazla şikâyet dilekçesi bulunmaktadır. Dergâha müdahalede bulunan Hindli dilencilerle ilgili yapılan şikâyet bunlardan birisidir. Hindîler tekkesinde uygunsuz hareketleri dolayısıyla iki kişi çıkarılmış ve tekrar dergâha girmelerine izin verilmemiştir. Bazı Hindîlerin, afyon/esrar kullandığı ve dilencilik yaptığının haber alınması üzerine; Tekkeler Müfettişi Muhtar Efendi ve oğlu Ahmed Efendi ile Meclis azaları Es’ad ve Rıza Efendiler konuyla ilgili tahkikat yapmak üzere bu tekkelere gönderilmişlerdi. Bahsedilen tekkenin yıkık olduğu kalacak iki odadan başka yer olmadığı ve burada da yedi-sekiz Hintli ikamet ettiği belirlenmiş ve sonuçta Hindîlerin dergâhtan atıldıklarına dair ortaya attıkları iddiaların asılsız olduğu belirlenmişti.⁸⁹⁰

Bektaşîlerle ilgili sorunların iki sebepten kaynaklandığı görülmektedir:

- a) Bazı Bektaşî tarikatı müntesiplerinin eskiden olduğu üzere tekkelerinin yine kendi tarikatları üzerine faaliyet talepleri,
- b) Bektaşî müntesiplerinde görülen şer’i şerife muhalif hal, tavır ve hareketler,

ile merkez naibinin gayretlerinin takdire şayan olduğu ve bu sebeple Meşîhat makamınca bir iltifatname gönderildiği Meclis kayıtlarından anlaşılmaktadır. MŞH.MMD. nr.1762/120; 1775/96.

⁸⁸⁹ MŞH. MMD. nr. 1769/273. Bkz. “Taşra Encümeni”

⁸⁹⁰ MŞH.MMD. nr. 1772/36, 56, 267, 302, 303.

Bektaşîlerle ilgili yukarda bahsedilen sebeplerden başka kendilerine has kıyafetlerle gezmeleri ve bunlarla diğer tekkelere girmek istemeleri sebebiyle de sorunlar yaşanmıştı. Ayrıca itikadi olarak, hiçbir şekilde şer'i hükümlerle izah edilemeyen söylemleri sebebiyle de oldukça tepki toplamışlardı. Bektaşîlerin Aleviler gibi, bazı ayinlerinde içki içmeleri ve bunu sosyal hayatta da devam ediyor olmaları, sünî bir toplumda hoş karşılanmamış; bu durum, Meclis kararlarında üzerinde en çok durulan şikâyet unsuru olmuştur. Hacı Bayram-ı Veli Dergâhından Tayyip Baba ile ilgili defterlerde birden fazla şikâyet kararı bulunmaktadır; içkiye düşkünlüğü ve dergâhı meyhane haline getirme temayülü bunlardan biridir ve Ankara'da bulunan Evkâf Müfettişi Hüsnü Bey tarafından, konuyla ilgili Meclis-i Meşâyîhe bilgilendirme yapılmıştır. Birden fazla konuda gelen şikâyet üzerine Tayyip Baba görevden alınmıştır (1304-1310/1887-1893).⁸⁹¹

Tekkelerde manevi nezafetin yanında, bir dini vecibe olan maddi temizliğe de dikkat edilmesi son derece önemlidir. Tekkeler bir nevi sosyal hayat merkezleri olduğu için, temizlik konusunda sorunlar yaşanabilmektedir. Özellikle o dönem görülen bulaşıcı hastalıklar meselesi, bu durumu zaruret haline getirmiştir. Revnakoğlu; virüs sebebiyle hastalara tavsiye niteliğinde koruyucu ve tedavi anlamında muhtelif yöntemler uygulandığından bahsetmektedir. Eyüp'teki Özbekler Tekkesinin temizliğine dikkat edilmesi ve uygunsuz kişilerin dergâha girip çıkmasına engel olunmasına dair Meclis-i Meşâyîh birtakım düzenlemeler yapmıştır. Nitekim Eyüp Kalenderhanesindeki askerlerin tahliyesinden sonra dergâhta bilahare temizlik yapılmıştır. Aksaray'da Olanlar Dergâhı zemininde ortaya çıkan atıkların toplum sağlığına zararı sebebiyle, pislik ve süprüntülerin Şehremanetince Temizlenmesi talebiyle, Şeyh Safvet Efendi tarafından Şehremânetine bir müzekkire verilmiştir.⁸⁹²

⁸⁹¹ Tayyip Baba ile ilgili dergâhın eşyasını çaldığı, dergâh evkafına müdahale ettiği ve esnafla sorun yaşaması gibi hakkında daha başka birçok şikâyet bulunmaktadır. MŞH.MMD. nr.1764/17; 1765/01, 05, 09,10, 30-31, 36-38.

⁸⁹² Revnakoğlu, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u*, 1/444: "Mevlanakapı'da Bala Tekkesi'nde hummaya tutulanlara ve gribe yakalanıp ateşi yükselenlere" saray kırmızı" denilen koyuca bir şurup verilmiştir. 40 çeşit nebattan yapılan bu ilaç sarayda hazırlanır ve tekkeye hediye olarak getirilir ve hastalara dağıtılırdı. Yarım fincandan daha az miktarda verilen bu şurubu

Eyüpsultan'da Özbekler Dergâhına bulaşıcı hastalığı olduğu iddiasıyla alınmayan Ak İşân adlı bir şahsın; iddia sahiplerinin dediği gibi bulaşıcı bir hastalığı olup olmadığının rapor edilerek, sağlık hey'etine havâlesi istenmişti. Bu dönemde görülen çiçek hastalığı ve virüsler sebebiyle, dikkat edilmesi gerekenler hususunda nizamname tanzim edilmiştir.⁸⁹³

Tekkelerde, farklı sebeplerle hanımların dahil olduğu birtakım sorunlar yaşanmıştır:

Tekkelerin farklı türde insana evsahipliği yapan mekanlar olması dolayısıyla; özellikle de devrin şartları gereği, ailelerin ya da hanımların uzun müddet bulunacakları mekanlar olarak tanzim edilmemişti. Bayağı zamandır Fatih Emir Buhari Dergâhında, şer'an ve aklen caiz olmayan dervişlere ait bölümlerde kalan Rumeli muhacirlerinden dört kadının, münasip bir mahalde iskân edilmeleri için Muhacirîn Komisyonuna emir verilmişti. Ancak uygun bir yer bulunamadığı için bu hanımların tasfiyesi bir süre ertelenmişti. Bekarlara tahsis edilen bir başka dergâhta Buharalı beş kadın ile iki erkeğin bir buçuk seneden beri kaldıklarının haber alınması üzerine; haremlere mahsus ve ailenin kalması mümkün olmayan dergâhlarda ikametinin caiz olmadığı belirtilerek, bu kişiler de Zabtiye marifetiyle dergâhtan çıkarılmıştır (11304/1887).⁸⁹⁴

Tekkelerde hukuki sonuçları olan şahsi çekişmelerin ve ailevi sorunların yaşandığı ve bu durumların defterlere yansıdığı görülmektedir. Tekke çalışanlarının görev süresinin bitmesiyle, vefat eden şeyhin tekkede yaşayan eşi ve ailesinin yaşadığı mağduriyetler bunlardan biridir ve Meclis bunu gündemine taşımıştır. Emeklilik ya da ek gelir gibi durumların olmadığı dönemlerde, bu şekilde muhtaçlardan olan yaşlı, sakat ve özellikle nisa taifesinden kişiler için, gerekli durumlarda Meclis'in yardımı ve maişet temini devam etmiştir. Yirmi beş seneden fazla Meclis azalığı yapmış ve sonra vefat etmiş bulunan Murat Molla Dergâhı postnişini Ârif Efendi'nin kimsesiz ve yardıma muhtaç eşi Şerife Kamile Hanım'ın dergâhın selamlık dairesinde ikametinin câiz

hasta gece yatarken içer pirlerin ve dergâh banisinin ruhlarına birer fatiha okur ve yatar, bir müddet sonra pek çok terlemiş olarak uyanır, çamaşır değiştirir, hastalıktan eser kalmazdı.” MŞH.MMD. nr. 1741/65; 1755/54, 59.

⁸⁹³ MŞH.MMD. nr. 1744/160. BOA. İ. KAN. 1/42. BOA. ŞD.2552/13. Bkz.” Tekke Kuralları”

⁸⁹⁴ MŞH.MMD. nr. 1769/56; 1764/25; 1770/214.

olmaması nedeniyle; hanımefendinin münasip bir mahalle yerleştirilmesine ve küçük kardeşi ve kızı bulunan bu hanıma aylık bir miktar maaş bağlanmasına karar verilmişti.⁸⁹⁵

Hanımlarla ilgili yaşanan bir diğer mesele, İstanbul Mahmutpaşa'da Çaylak Baba Zaviyesi postnişini Ebûbekir Efendi'nin vefatı ve yerine Şeyh Hâfız Abdülatif Efendi'nin niyabetiyle müteveffanın küçük oğlu Mehmet Tevfik Efendi'nin tayin edilmesi üzerine gelişmişti. Bu tayine razı olmayan müteveffa şeyhin hanımı, Şeyh Hâfız Abdülatif Efendi'ye evrâd ve ezkâr yaptırmayarak dergâhı kapatmış ve dergâhta işleyişin durmasına neden olmuştu. Dergâhın mevcut düzenine yapılan bu müdahale ancak dergâh tahsisatının kesilmesi suretiyle sona erdirilebilmiştir.⁸⁹⁶

Hanımlarla ilgili yaşanan meselelerden bir diğerinde: Sultanahmet Kaygusuz İbrahim Baba Tekkesinin müteveffa şeyhinin eşi ile yeni şeyh arasında, fukara taamiyesi ile hisse bedeli üzerine yaşanan tartışmaydı. Tekkenin şeyhi Seyyid Mehmed Sürûrî Efendi, müteveffa şeyhin eşi ile Saniye Hanım'ın bu bedelleri kanunsuz olarak aldığını iddia ederek şikâyetle bulunmuş ve bu konuda Meclis'e arzual vermişti. Yapılan tahkikatta, İbrahim Baba Dergâhına ait hisseleri, vefat eden Şeyh Süleyman Sabrî Efendi'nin zevcesi Saniye Hanım'ın dergâha iade etmemesi nedeniyle; söz konusu

⁸⁹⁵ Bursa'da İsmail Hakkı Dergâhı şeyhi Mehmet Faik Efendi; bakım süresi biten evladını, boşandığı eşinden almak üzere Bursa Niyabetine başvurmuştu. MŞH.MMD. nr. 1775/95, 141. II. Meşrutiyet'ten sonra (1328/1910) Muhtacın Maâşâtı Hakkında bir Nizamname yayınlanmıştır. Burada muhtaçlar kapsamına girenlerde; öncelikle Osmanlı vatandaşı ve çalışamayacak durumda olması, yaşlı-öksüz ve bakımını üstlenecek birinin olmaması şartları aranmaktaydı. Bunlar içinde; emekliliği doldurmadan vefat edenlerin evlatlarına, bir yakını şehid olanlar ile birden fazla engelli ve malul çocuğu olanlara öncelik tanınmakta ve hak kazananlara maaş cüzdanı verilmekteydi. Muhtaç maaşının; en az 50, en fazla 150 kuruş olarak belirlendiği ve bir ailede birden fazla kişiye bu maaşın bağlanabildiği ancak yekunun 500 kuruşu geçmediği bilinmektedir. Bu maaş; kızların evlenmesi, kişinin ölümü ve genç erkeklerin askerlik çağına erişmesi ile kesilmekteydi. Nazif Öztürk, *Vakıf Müessesesi*, 178-179. MŞH.MMD. nr. 1769/251, 263. Ruşen Efendi'nin vefatıyla eşi Hasibe Hanım da aynı durumu yaşamıştı. Bkz." Meclis Kadrosu, Ruşen Efendi"

⁸⁹⁶ MŞH.MMD. nr. 1762/29; 1774/34.

hisseler, Şeyh Seyyid Mehmet Sürûî Efendi adına tashih edilerek berât ve koçanın ona verilmesi gerektiği Maliye Nezâretine bildirilmişti.⁸⁹⁷

Tekkede yaşanan sorunlardan bir diğeri de asayiş bozan kişilerin sebep olduğu problemlerle ilgiliydi. Meclis reisliği de yapmış olan Şeyh Mustafa Safvet Efendi; cuma geceleri Büyük Ayasofya Camisinden yapılmakta olan zikrin, bazı hademeler tarafından yapılan müdahaleyle engellenmesi üzerine, bu durumun önlenmesi talebiyle bir arzuhal vermişti. Bektaşî tekkelerinde dedebabaların zikre engel olmaları ile ilgili daha önce bahsettiğimiz durumlar da benzer sorunlar cümlesindendir. Dergahlarda ortamın huzurunu bozan ve hatasında ısrar eden hatta tekke şeyhiyle bile problemler yaşayan kişilerin olduğu görülmektedir. Üsküdar Çinili Mahallesi'nde Afgân Dergâhı Şeyh vekili Abdurrahim Efendi'nin, dergâh postnişini Abdullah Efendi ve daha başka meşâyih aleyhinde iftiralarda bulunması ve bu huylarından vazgeçmemesi üzerine, İstanbul'dan sürgün edilmiştir (1297/1880). Meclis kararlarında “ahlaksız” olarak vafedilen ve Kalenderhane'de uygunsuz hal ve davranışlarda bulunan başka iki kişiden daha bahsedilmektedir. Bu şahıslar da derhal tekkeden çıkarılmış, hadisenin doğruluğu müfettiş raporuyla teyid edilmişti (1337/1919).⁸⁹⁸

Tekkelerde yaşanan en önemli sorunlardan bir diğeri daha önce de bahsettiğimiz asılsız ihbarlar ve uygunsuz taleplerle ilgiliydi. Meclis'te muhatap buldukları için arzuhallerinin ciddiye alınmasını suiistimal ile makamı bu şekilde ve gereksiz yere meşgul eden kişilerin; Meclis'e mürâca'atlarının kabul edilmemesi, bu tarz yakışsız durumlara engel olunması ve gereğinin yapılması anlamında, Zabtiye Nezâretine hatırlatma yapılmıştır (1308/1890).⁸⁹⁹

Meclis'e intikal eden olaylarla ilgili öncelikle; iftiranın, kişileri ve makamı yıpratmasına müsaade edilmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Tahkik edilmeyen haberlerle hüküm vererek görevlerin değiştirilmemesi ile ilgili tenbihatlar yapılmıştır. Nitekim Yabanabad/Kızılcahamam kazası Şeyhler köyünde Şeyh Ali Semerkandî Dergâhı postnişini Kurrazâde Ömer Dede hakkında yapılan katl iddiasının iftiradan ibâret olduğu ve şikayetlerin aslı olmadığından şeyhin görevine devam etmesi

⁸⁹⁷ MŞH.MMD. nr. 1763/003; 1762/58.

⁸⁹⁸ MŞH.MMD. nr.1764/82; 1762/13; 1755/54.

⁸⁹⁹ MŞH.MMD. nr.1770/61-62.

gerektiğine karar verilmişti. Benzer bir olayda Edirne'de Şadırvânî İbrahim Efendi Dergâhının yıkılarak han şekline konulmaya teşebbüs edildiğine dair basında çıkan haberler üzerine, öncelikle durumun tahkiki için Edirne Valiliğine tebliğat gönderilmişti (1298/1881).⁹⁰⁰

Meclis-i Meşâyih defterleri, tekke hayatı ve tekkede yaşayanların, kendi ortamlarında münasebette bulundukları kişilerle ilgili XIX ve XX. yüzyıl yaşamına dair birçok örneği barındırmaktadır. Bunlar bazen içeriği ve ortamı etkilemesi itibariyle genel; bazen ise aile sorunları ile ilgili olması hasebiyle özel durumlarla ilgili olduğu görülmektedir. Uygunsuz davranışlarla alakalı kararlarda bazen kişi ismi ve olay hakkında bilgi verilmemiştir. Tekkede yaşayanlardan kaynaklanan şikayetlerin kahir ekseriyetinin; tarikat usûl ve erkanına muhalif tutum ve davranışlar sebebiyle olduğu görülmektedir. Tekkede yaşanan diğer meselelerin kişisel husumetler, uygunsuz muameleler ile tekkelere yakışmayan hal ve hareketler sebebiyle olduğu söylenebilir.⁹⁰¹

4.4. Zikir ve Âyinlerle İlgili Sorunlar

Bir yapının dergâh olduğunun en önemli delili, bir meşihatının bulunması ile burada bir zikir ve ayin icra ediliyor olmasıdır. Bunun ne denli mühim olduğu, Meclis kararlarında bir tekkenin mahiyetini tanımlayan ifadeden anlaşılmaktadır; “...derûnunda mukîm bir vekîl ma‘rifetiyle, özel günlerde ilgili tarikate ait âyînin zikir ve tevhîdine devam ile aynı zamanda gece-gündüz taat ü ibadet üzere Devlet-i aliyyeye duada bulunulması ve vaz-u nasihat edilmesi...”⁹⁰² Bu tanım ve genel anlamda defterlerde alınan kararlar çerçevesinde baktığımızda, bir mekanın tekke addedilebilmesi için şu özelliklere sahip olması gerektiğinden bahsedilir;

- a) Öncelikle tekke meşihatinde görevli bir şeyhin bulunması,
- b) Mutlak surette zikir icra edilmesi ve buna ara verilmemesi,

⁹⁰⁰ MŞH.MMD. nr. 1762/25; 1762/112-132.

⁹⁰¹ MŞH.MMD. nr.1762/59. Azil ile ilgili meselelerde de Meclis’in dahlini gerektirecek durumlar olduğu ve sorunların, Meclis’in araya girmesi ile çözüme ulaştığından “Mevlevîlik”, “Tevcihat İşlemlerinde Usul ve Tekkelere Şeyh Ataması” bölümünde bahsedilmiştir.

⁹⁰² MŞH.MMD. nr.1762/14.

- c) Tekkenin ait olduğu tarikata göre belli günlerde zikir ve âyin icra edilmesi,
- d) İbadetlerin Kur'an ve sünnete uygun olarak yapılması,
- e) Devlete duada gece-gündüz daim olunması,
- f) Dergâh müdavimlerine vaaz ve nasihatte bulunulması,

Dergâh şeyhlerinin en önemli vazifesi; sorumlu oldukları tekkenin bağılı olduğu tarikatına ait bir zikir ya da âyin icra ediyor olmalarıdır. Nitekim bu sebeple, şeyhin meşihat tensip edildiğı dergâhda, mevcut tarikate ait zikir yaptırmaması, Meclis tarafından uyarılma ve ikaz edilme sebebi olmuştur. Nizamname gereğı zikir, tevhîd ve tarikat ayini yapılmayan tekkelerde, Maliye Hazinesinden gönderilen et tahsisatı kesilmiş; tekrâr okunmaya başlayınca verilmeye başlanmıştır. Çaylak Baba Zaviyesi postnişinin vefatıyla yerine niyabeten getirilen vekil, müteveffa şeyhin hanımı tarafından kabul edilmeyip evrâd ve ezkâra engel olunca, dergâh tahsisatı Meclis tarafından durdurulmuştur.⁹⁰³

Zikir veya ayinin, her tarike has ritüelleri, ibadet şekli, evrad, ezkar ve duası bulunmaktadır. Tarikat zikirleri, genel olarak farz namazlardan hemen sonra ve adet olduğu üzere şeyhin başkanlığında başlatılmaktadır. Tekkelerde icra edilen zikrin keyfiyetiyle ilgili zaman zaman Meclis'in tavsiye ya da müdahaleleri olmuş; sadece gündüzleri zikir yaptırması ve bununla kifayet etmesi için Üsküdar'da Şeyh Beşir Efendi ikaz edilmiştir (1316/1898).⁹⁰⁴

Tarikat zikir ve âyinleri belirli nizam ve usûl üzere icra edilmiş; zikir esnasında var olabilecek taşkınlıklara müsaade edilmemiş; bu tür durumlarda Meclis, meşâyihe teblîğat göndererek gerekli ihtârdâ bulunmuştur. Meclis-i Meşâyih yaptığı tahkikatta; tüm bu uyarılara rağmen hala bu tarz gayr-ı meşru halleri bulunan meşayihin var olduğunu tesbit etmiştir. Bu tür durumların ilkinde uyarıyla, tekrar edilmesi halinde

⁹⁰³ Ayin icra etmeyen ve uygunsuz hareketleri bulunan Bursa Hindi Kalenderhanesi şeyh vekili Mehmed Efendi uyarılmıştır. Mahmutpaşa'da Çaylâk Baba Tekkesinin bu sebeple tayinatı kesilmiştir. MŞH.MMD. nr. 1769/44; 1774/25; 1762/29.

⁹⁰⁴ MŞH.MMD. nr. 1765/28.

vazifeden menedilmesiyle, muhalif davrananların ise gerekirse cezalandırılmasına karar verilmiştir.

Tekkelerde zikir ve âyinlerin usul ve esaslarında dikkat edilmesi gereken bir takım âdab-erkân üzerinde durulmuştur:

- Meşihat va'z edilmeyen tekke dışındaki mekanlarda zikir ve âyin yaptırılmaması,
- Zikir ve âyin esnasında şeriata aykırı tutum ve davranışlara müsaade edilmemesi,
- Âyin öncesi cemaatle yapılan ibadet ve tesbihatın terk edilmemesi ve tekke hangi tarike mensub ise ona ait zikrin icra edilmesi,

Tekkelerde yapılan tarikat ayinlerinde usul ve esas olarak önceliğin farz ibadetlerin ifasında olduğu belirtilmişti. Nitekim bazı tekkelerde, namaz kılmayıp sadece zikre iştirak edenler olduğuna dair gelen haberler üzerine, namaz ibadetinin cemaatle kılınmasının önemi ve terkinin mühim bir vebal olduğuna dikkat çekilmişti. Namaz hususunda gevşek davranan ve cemaatle namaza katılmayan dervişanın öncelikle farz ibadet ve tesbihata ve daha sonra zikre katılmaları gerektiği yönünde uyarılar yapılırdı. Buna rağmen sadece âyin-i şerif için gelenlerin, tekke dervişanından değilse Seraskerliğe; tekke şeyhi ya da dervişanı ise Şeyhülislamlığa bildirilerek cezalandırılacağı ifade edilirdi.⁹⁰⁵

Her dergâhın kendi tarikati üzere âyin icra etmesi gerektiği için, bazen muhalif ve farklı tarikat zikri yapmak isteyen kişiler Meclis kararıyla uyarılırdı. O yüzden bir tekke hangi tarikata mensub ise o dergâhta o tarikin ayini icra edileceğinden farklı tarikten birinin tensibine müsaade edilmemişti. Selanik'te Sinâniyye tarikatine mensub olan Yakub Paşa Tekkesi şeyhi Ali Efendi'nin, Kadiri tarikatine ait olmayan dergâhta, Kâdirî âyini icrâ etmesi sebebiyle uyarılmış ve bu hususta Selanik Meclis-i Meşâyihî Reisi Salih Efendi tarafından arzuhâl verilmişti.⁹⁰⁶

⁹⁰⁵ Varol, “Meclis-i Meşâyih’in Bilinen; ancak Bulunamayan İki Nizamnâmesi”, 47. Maden, “Meclis-i Meşâyih Kararlarında Bektaşîlik ve Bektaşî Tekkeleri” 158-163.

⁹⁰⁶ MŞH.MMD. nr. 1763/06. Maden, a.g.m.,158-159.

Meşihati bulunmayan cami ve mescit gibi ibadet yerlerinde zikir ve ayin yapmak yasak olduğu için buralarda bu tür faaliyetlerin yapılmasına müsaade edilmemiştir. Üsküdar'da bulunan Kadiri tarikatı şeyhi Beşir Efendi ve mensupları, tekkeleri olmadığı ve Meclis-i Meşâyih'ten de ruhsat almadıkları halde bir mescitte mukabele ettiklerinin haber alınması üzerine, haklarında tahkikat başlatılmıştı.⁹⁰⁷

Toplu zikrin tekkelere mahsûs olduğu; tekke ve zaviyeler haricinde toplu zikir icra etmenin mahzûrlu ve câiz olmadığı Tekâyâ Müfettişliğince ifâde edilmişti. Zikir ve tevhîd edilmesine dâir vakfiyesinde herhangi bir ifade bulunmayan tekke harici mekanlarda, zikir yapılmasına izin verilmezdi. Camide zikir icra edilmesi için umumî bir arzuhal ile talepte bulunulsa da kabul edilmezdi. Harap olan Üsküdar Feyzullah Efendi Dergâhı tamir edilinceye kadar evinde zikir icra etmek isteyen Şeyh Selahaddin Efendi'ye bu konuda müsaade edilmemişti, kendisine bu vazifeyi dergâhın odalarından birinde yapması gerektiği bildirilmişti.⁹⁰⁸

⁹⁰⁷ BOA.ZB. 350/50; MŞH. MMD. nr.1769/154.

⁹⁰⁸ MŞH.MMD. nr.1769/154, 251, 244, 247, 259; 1774/145. İslam inancında zikre verilen yüksek ehemmiyete binaen bazen musikî bazen Kur'an ve bazen de hadis çerçevesinde gelişen kelimeler ile tekrarlanan evrad-ü ezkar; genel bir tekke kültürü olarak zamanla birtakım değişikliklere uğrasa da yüzyıllar boyu genel hatlarıyla devam etmiştir. Bazı tarikatlarda, tekke ve tasavvuf musikîsi ile ilahilerin eşlik ettiği ritim ve tempolu merasimlerin, belirli bir kural ve nizam çerçevesinde icra edildiği, şeyhin ve dervişanın durduğu yere dahi önem atfedilerek bu ciddiyet içinde zikrin ifa edildiği bilinmektedir. Zikre iştirak edenlerin kıyafetlerinde, mevki ve derecelerine göre bir renk tasnifi ve giyim tarzı bulunmaktaydı. Edeben oluşturulan hiyerarşiye göre; şeyh efendi en büyük sarığı takar, dervişan kafasına arakiye denilen bir takkeyi giyer ve sarık giymeleri uygun görülmezdi. Zikir esnasında alet-edevat ve güzel koku kullanılması, zikrin lezzetini artıran buhurdanlıkların bulundurulması, özel elbiselerin tercih edilmesi; zikrin önem ve lezzetini artıran ritüellerdi ve bu aksesuarlar tekkelerde özel bölmelerde muhafaza edilirdi. Esin Demirel İşli, *İstanbul Tekkeleri Mimarisi Eklentileri ve Restorasyonu*, "önsöz-1", (Doktora Tezi, İstanbul Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 1998).10-12.

Toplu zikirlerle ilgili Meclis tarafından ifade edilen mahzurlu hususlar şu şekilde belirlenmiştir;⁹⁰⁹

- a) Tekke şeyhi olmayan ve Meclis-i Meşâyih kurallarına göre kendisine meşihat verilmeyen kişilerin zikir yaptırması,
- b) Camilerde ve evlerde zikir ve tevhîd okunması,
- c) Farz namazı cemaatle kılmadan sadece zikre iştirak edilmesi,
- d) Tekkenin mensubu bulunduğu tarikten ayrı bir zikir icra edilmesi,
- e) Bektâşî tarikatine ait zikir yapılması,
- f) Meşihati olmayan cami, mescit ve evlerde zikir veya mukabele yapılması,
- g) Özel hanede zikir icra edilmesi,
- h) Meşihati bulunan tekkelerde zikir yapılmaması,

Toplu zikir; tekkelere mahsus bir ibadet şekli olduğu için, şahsi hanelerde buna müsaade edilmemiştir. Bütün uyarılara rağmen birtakım şahısları toplayarak cemiyetle kendi evinde âyin yaptıran Kâsımpaşa Bahriye yüzbaşısı Hâfız Mehmet Efendi; nizamname kararı kendisine tebliğ edilerek Bahriye Nezâretince uyarılmıştır.⁹¹⁰

Zikir ve ayinler ile ilgili yaşanan en önemli problem, Bektaşî tarikine mensub birtakım kişilerin, hükmü kaldırılan bu tarikatın ayinlerini yapmaya dair talep ve ısrarları üzerine gelişmiştir. Bilindiği üzere Hacı Bektâş-ı Velî Dergâhlarında Nakşibendi ayini icra edilmesi gerektiği ferman ile hükme bağlanmış ancak bazı Bektaşîler, Nakşî zikri icra etmesi gereken meşayihe engel olmuştu. Bir Bektaşî dedesi, tekke şeyhinin Nakşî âyini yapmasına mâni olmuş; hatta daha da ileri giderek şeyhi dergâhtan çıkarmaya ve dergâh işlerini yapmaktan onu menetmeye çalışmıştı. Bektaşî müntesiplerinde zaman

⁹⁰⁹ MŞH.MMD. nr.1769/29, 164, 259, 283. BOA. ŞD.02569/021.04; Bkz. “Tekke Kuralları”, “Bektaşîlikte Tevcihat”. Meşihati bulunan tekkede zikrin icra edilmemesi üzerine, tekkenin tayinatının kesildiği bilinmektedir (1298/1881).

⁹¹⁰ MŞH.MMD. nr 1769/20-19; 1764/21.

zaman alevlenen bu tür talepler doruğa ulaşmış ve Bektâşi tarikatının devlet tarafından resmen kabûl ve tasdiki için protest hareketler görülebilmiştir.⁹¹¹

Mutad olarak 10 Muharrem'de kıraat olunan Muhammediye ve mersiyelerin sevilen-sayılan ve alanında ehil kişilerce tertîb ve tanzîm edilmesi gerektiği bildirilmişti. Zira bazen özel şahısların önyak olduğu, tarikat adab ve erkanına muhalif tutum ve davranışlar görülmekteydi ve bu tür tasarruflara müsaade edilmemesi gerektiği tenbih edilmişti. Zira tekke ve zaviyelerde zikir esnasında şiş, tığ ve teber gibi aletlerin kullanılması yasaklandığı halde, buna uymayanlar vardı. Muharrem ayının onuncu gününde okunmakta olan Muhammediye ve mersiyelerin ehil kişiler tarafından okunması hakkında da daha dikkatli olunması gerektiği bildirilmişti. Zikrin mahiyeti ve şekli de önemliydi; din dışı ya da İslami yönü olmayan faaliyetler incelenmekte ve din adına yapılan taşkınlıkların hoş karşılanmayarak bu tür din dışı eylem ve faaliyetler kontrol edilmekte ve gerekirse cezalandırılmaktaydı.⁹¹²

Meclis-i Meşayih, tekkelerde icra edilen zikirler ile evrad-u ezkara, şer'i-şerife aykırı olmadığı müddetçe müdahale etmemiştir. Bu cümleden olarak, devletin sadece savaş gibi özel durumlarda devletin bekası, sultanın muzafferiyeti, düşmanın defedilmesi ve kurtuluşa manevi destek olması kasdıyla talepte bulunduğu; Kur'an-ı Kerim, Buhârî-i Şerif ve Şîfa-i Şerif'in, meşayih ve hocalar tarafından sıbyan mekteplerinde ve ayrıca dervişana okutulması talebiyle vilayetlere tebligat gönderdiği ve bunu desteklediği bilinmektedir.⁹¹³

⁹¹¹ Bu tarz hareketlenmelerin, tehlike arz etmeyecek kuvvette ve boyutta olması, o dönemde Meclis-i Meşâyihle daha yumuşak bir kontrol geçişi sağlanmasıyla ilişkilendirilebilir. Bir diğer sebep ise, artık yarım asrı bulan bir geçmişe ait bir düzenlemenin kabul edilişi yanında, Nakşîlerin kuşatıcı ve muhabbetli yaklaşımlarının kendilerini bu mekanlarda yabancı hissetmelerine yol açacak olumsuzluklardan bir şekilde uzak tutması ile de izah edilebilir.

⁹¹² MŞH.MMD. nr. 1762/32. *Tığ*: Kılıç anlamında kullanılan bir kelimedir. *Teber*: Dervişlerin kullandığı balta, nacak benzeri ay'a benzer savaş aleti. Mehmet Zeki Pakalın, C.III, (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 429, 497.

⁹¹³ Dine aykırı olduğuna dair bir şikâyet gelmediği müddetçe zikrin içeriğine müdahale edilmemiştir. Akman, *Osmanlıda Devlet Tekke Münasebetleri Meclis-i Meşâyih*, 114. BOA. A.] MKT.UM.1544/75.

Uyarılara rağmen konuyla ilgili sıkıntıların devam etmesi halinde, mevcut durumun bertaraf edilmesi maksadıyla Zabtiye Nezaretinin soruna müdahale ettiği ve gereğini yaptığı görülmektedir.⁹¹⁴

4.5. Müstakil/Özerk Tekkelerde Yaşanan Sorunlar

Mevlevî, Nakşî (Bektaşî) tekkelerinde, genel anlamda diğerleriyle benzer sorunlar yaşanmaktadır ancak Müstakil tekkelerin özerk statüleri ve imtiyazları sebebiyle bunların farklı yönleri bulunmaktadır.

4.5.1. Mevlevî Tekkelerde Yaşanan Sorunlar

Mevlevîhanelerle ilgili sorunların ilki, Mevlevîhanelerin özerk yapısı nedeniyle toplumu etkilediği, diğerinin ise dergâh içi özel durumlardan kaynaklanan sorunlardan oluştuğu görülmektedir.

Mevlevîhanelere verilen imtiyaz ve Çelebi efendilere verilen mümtaz yetkilerin, bazen su-i istimallere yol açtığı ve bu durumun şikayetlere neden olduğu bilinmektedir. Konu ile ilgili çalışmaları bulunan Serdar Ösen; Mevlevîlerin kendi içinde muhtar bir tevcih hakkına sahip olmalarının; sair alanlarda da Çelebi Efendilerin rahat davranmalarına, diğer devlet işlerinde söz sahibi olma temayüllerine ve daha önemlisi toplum içerisinde hoş olmayan hal ve hareketlerle kibirlenmelerine neden olduğunu söylemektedir. Zira tavırlarıyla, itaatkâr bir toplumu zor durumda bırakacak halleri; askerlikten muaf tutulmalarını diğerlerine karşı takındıkları müstehzi tavırlarla bir üstünlük olarak sergilemeleri, halk üzerinde oldukça rahatsız edici bir etki oluşturmuştur.⁹¹⁵

Mevlevîlere verilen istisnai haklar, bazı tarikat mensuplarında isyankâr tavırlara neden olmuştur. Mevlevîliğin tevcih işlemlerindeki bağımsızlığından kaynaklanan ve diğer tarikatlerde âşina olunmayan tutumlarla karşılaşmış; otoriteye karşı çıkan, devlete kafa tutan Çelebileri olmuştur. Bunlardan en meşhuru, Konya Mevlânâ Dergâhı şeyhi Abdülvahid Çelebi idi ve II. Abdülhamit'in saltanatı yıllarında yirmi yıl dergâh şeyhliği yapmıştı. Görevde bulunduğu dönemde, Sultan Abdülhamit'e muhalif söylemlerde bulunduğu ve bazen de nüfuz mücadelesine giriştiği bilinmekteydi. Konya Valisi Ali Sürûrî Paşa; Abdülvahid Çelebi'nin, meclis ve mahkemelerin üye seçimine müdahale ettiğini, mahkeme memurları ve diğer memurların rütbe ve nişan

⁹¹⁴ MŞH. MMD. nr. 1735/69; 1762/13; 1764/05, 14, 20, 180.

⁹¹⁵ Ösen, *19. Yüzyıl Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatında Mevlevîlik*, 266.

almasına muvaffak olabildiğini ancak bunun hükümsüz olacağını söylemişti. Bu sebeple; verilen hakların kıymetini bilmeyen Çelebilerden bu ayrıcalıkların kısıtlanması, zannettikleri hayali iktidarlarına bu denli müsaade edilmemesi ve özellikle tüm Mevlevîlere değil sadece bilfiil meşihatte bulunanlara askerlik muafiyetinin getirilmesi gerektiğini belirtmişti. Vali ayrıca; Mevlevî şeyhin vefatı veya dergâhın münhal kalması durumunda, diğer tarikatların meşayih tensibindeki nizamda olduğu üzere, Meclis-i Meşâyih kararıyla şeyhlik beratının verilmesi ve Çelebilerin (Kazgan Baha) namıyla gereksiz yere edindikleri ücretlerin hamallığından da böylece fakir şeyhlerin kurtarılacağını söylemişti. Vali'nin bu açıklamaları dikkat uyandırmış, devlet işlerine kimsenin müdahale hakkının olmadığı ifade edilerek Çelebilerin bundan men'i ve gereğinin ifası emredilmişti. Abdülvahid Çelebi'nin, Evkaf-ı Celâliyye uygulanan muafiyetin ve diğer sahip oldukları imtiyazların devamına dair sunduğu arz'ı üstüne; Meclis-i Hass-ı Vükelâ; Evkaf-ı Celâliyye hariç, diğerlerinin idaresinin hazineye verilmesini kararlaştırmıştı. Yani Mevlevîlik üstünde olan imtiyazın sona erdirilmesi için yapılan itiraz; şikâyet sebebi hariç diğer durumlara şamil kılınmış, Mevlevîlikte varolan durumda bir değişikliğe neden olmamış ve Mevlevîlik yine istisna tutulmuştu. Zira Padişahın da irâdesiyle bütün Mevlevî şeyhlerinin azil ve tevcihi ile “evkafının idaresine nezaret vazifesinin hatt-ı hümayûnla Çelebi Efendilere verildiği” ile ilgili Şura-yı Devlet tezkiresi bulunmaktaydı ve bu sebeple mutad üzere devamına karar verilmişti. Bu kadar önemli bir gelişmeye rağmen, Mevlevîlik üstünde bulunan derin etki ve güç sarsılmamış; bilakis kadim teamüllerin kuvvetlenmesine ve Mevlevîlik hakkında varolan bilginin te'yidine neden olmuştu.⁹¹⁶

⁹¹⁶ Afyonkarahisar (Karahisâr-ı Sâhib) Mevlevîhânesi postnişînlik ciheti, müteveffâ şeyhin oğluna tevcih olunmuştu ancak kendisi Nizâmname hükümlerine uymak istememişti. Bunun üstüne kendisine; diğer şeyhler gibi nizâmnâme gereğince hareket etmeye mecbûr olduğu anlatılmış; dinlemez ise hakkında nizâmnâme hükümlerine göre mu'âmele yapılacağı bildirilmişti. Meclis-i Meşâyih Nizâmnâmesi'yle Meşihat'ten verilen ta'limâtname hükümlerinin hiçbir istisnası olmaksızın bütün Dersaadet ve Taşra Mevlevîhâneleri ve sâir tekkeler ile Mevlevî meşâyih de dahil olmak üzere bu ahkama uymak zorunda olduğu ifade edilmişti. MŞH. MMD. nr. 1742/169; 1779/39. İlerleyen dönemlerde nizamname kurallarına uymak istemeyen Mevlevî şeyhleri nedeniyle Meclis-i

Mevlevîhane tevcihlerine dair açıklamalar yapılsa da tevcih işlemlerinin hangi kanalla yapılacağı ve oluşabilecek sorunlara karşı yetkili merciin kim olduğu ile ilgili yine de sorular vardı. Zira bazı Mevlevî mensupları yaşadıkları sorunları doğrudan Meclis-i Meşâyihce iletmekte ve bu durum karışıklığa neden olmaktaydı. Bu sebeple; Dersaadet'te ve Taşra'da Mevlevîhanelere ait cihetlerin 1300 seneden beri Çelebi Efendilerce yapılmakta olduğu belirtilmişti (1301/1884). Ayrıca Mevlevî dergahlarında yaşanan sorunlar şayet Çelebi Efendilerce halledilemez ise, meselelerin Makam-ı Meşihat'e intikal edeceği ve gereğinin yapılması için Çelebi Efendilere yönlendirileceği şeklinde bir süreç işlenmesine karar verilmişti. Mevlevî dergahları ile ilgili belgeler, Mevlâna Âsitanesinde olduğu ve dergâh meşihatine âid cihât ve vakıf şartlarının nelerden ibaret olduğu bilinmediğinden; Meclis-i Meşâyihce bir şey yapılamayacağı ifade edilmiş (1304/1886, 1327/1910); Mevlevî meşihatinin, kadim geleneğe muhalif olarak bir kuruma bağlanmasının sakıncaları ve maruzatı bu şekilde açıklanmıştı.⁹¹⁷

Meclis-i Meşâyihin; Mevlevîhanelerle ilgili tevcihata karışmasa da Meclis'e yapılan şikayetler, başvurular, sorunlar, müphem durumlarda Mevlevîhanelerden bilgi aldığı, sorgulama yaptığı, genel olarak tayinlerden haberdar olduğu görülmektedir. Nitekim

Meşâyih, Mevlevî tekkelerinin de diğer tekkeler gibi nizamname ve Meclis-i Meşâyihce tabi ve hükümlere uymaya mecbur olduğu belirtmek durumunda kalmıştır (1337/1919). Mevlevî meşihatleri ile ilgili bütün bu tartışmalar üstüne; dergâhları boşalan meşihat cihetlerine ait beratların yazılma ve verilme şekliyle ilgili nihai bir karar alınması adına, konu Şura-yı Devlete intikal etmiştir. Serdar Ösen, *19. Yüzyıl Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatında Mevlevîlik*, 341. *Kazgan Baha*: Mevlevî meşayihinden birisinin vefatı veya şeyhliğin münhal kalması durumunda, Çelebi Efendi'nin tayin olunan şeyhden aldığı bedel. *Evkaf-ı Celâliye*: Geliri Mevlevî tarikatine sarfedilmek üzere, vakfedilen yerler için kullanılan bir tabirdir. Bu vakıflar, mütevellileri tarafından idare edilir ve evkaf nâzırlarının nezaret ve müdahalesi olmadığı için "müstesna vakıflar" olarak da adlandırılmıştır. XIX. yüzyılda Mevlevîlik ile ilgili daha önce görülmeyen önemli bir uygulama/sorun ise Mevlevîhane şeyhliğinin bedel karşılında verilmesi durumudur. Çok az örneği olsa da bu tür durumların zaman zaman yaşandığı bilinmektedir. MŞH. MMD. nr.1755/45; 1757/81. Serdar Ösen, *19. Yüzyıl Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatında Mevlevîlik*, 265-341.

⁹¹⁷ MŞH.MMD. nr.1762/49, 78, 85, 152, 101; 1758/5; 1735/267; 1757/47, 81; 1736/33, 150; 1744/56, 145; 1779/39; 1742/94.

evladı olmasına rağmen vefat eden Mevlevî şeyhin yerine niçin evladı değil de başka birinin tevcih edildiği ile ilgili, Meclis-i Meşâyih tahkikat yapmış ve malumat talep etmiştir (1307/1890).⁹¹⁸

Mevlevîhanelerin tevcihat işlemlerindeki muafiyetinin, halk tarafından hoş karşılanmaması bir yana; otoritenin yeterince sağlanamaması ve direk devlet eliyle olmamasından kaynaklanan tekke içi bazı otorite ve yönetim sorunlarını beraberinde getirdiği görülmektedir. Nitekim Mevlevîhanelerin ilerleyen süreçlerde bazı konularda yetersiz kalması, yaşanan sorunların Meclis'e taşınabileceğinin yolunu açmıştır. Ayrıca, bazı Mevlevî müntesiplerinin ilgili sorunları Çelebi Efendilere değil de doğrudan Meclis-i Meşâyih'e iletmesi, iki ayrı otorite düşüncesi yanında çiftbaşlılık görüntüsüne neden olmuştur. Aslında bir başka açıdan bu durum, problemlerin hallinde Merkezi otoritenin daha önemseniyor ve daha güvenilir olmasıyla da izah edilebilir. Ancak adalet merkezinin birden fazla oluşu, çekişmeyi ve yarışı çeken bir özellik taşıyabilme olasılığı/potansiyeli yönünden, tercihe şayan bir görünüm arz etmemekteydi. Nitekim Denizli Mevlevîhanesi şeyhi Hakkı Efendi'nin çocuksuz vefat ettiği söylentisiyle kendisine tevcihi gereken meşihatın verilmemesi üzerine; oğlu Mehmet Nûri Efendi, Mevlevî Asitanesine değil Meclis-i Meşâyih'e başvurmuştu. Ayrıca Tokat Mevlevîhanesi postnişini Abdülhadî Efendi'nin kötü hallerinden ve bir hanıma yaptığı yakışsız durumundan şikâyet eden bir grup şahıs, meşihate iffetli bir zatın tayini talebiyle Meclis-i Meşâyih'e arzuhal vermişti. Fatma Zehra isimli bir Hanım, Hazret-i Mevlâna sülalesinden olduğunun tasdiki için Mevlevîhaneye değil Meclis'e başvurmuştu.⁹¹⁹

Mevlevîlerin yukarıda anlatılanlardan başka diğer tekkelerde yaşanan sebeplere benzer sorunları da bulunmaktaydı. Selanik Mevlevîhanesi şeyhi Eşref Efendi, uygunsuz halleri sebebiyle Meclis kararıyla görevden alınmıştı (1316/1898). Kayseri Mevlevîhanesi şeyhi Hüsameddin Efendi'nin İstanbul'da tüccarlık yaptığı iddiası üstüne hakkında tahkikat başlatılmıştı. Birkaç kez kendisinden terceme-i hal'i talep edildiği halde bunu ısrarla vermek istemeyen Menteşe Mevlevîhanesi şeyhine, aksi

⁹¹⁸ MŞH. MMD. nr. 1770/33; Bkz. "Mevlevî Meşihat Tayinleri"

⁹¹⁹ MŞH. MMD. nr. 1764/43, 65, 106. Bu konu, "Tekkede Yaşayanlarla İlgili Sorunlar" bölümünde ele alınmıştır.

takdirde ceza verileceğinin bildirilmesi üzerine, talep edilen belge kendisinden alınabilmişti (1337/1919). Asılsız iddia ve ihbar konusu burada da sorun olmuştu. Üsküdar Mevlevîhane şeyhinin dergâh gelirlerini kendine ve ailesine harcadığına dair gelen şikayetlerin aslının olmadığı anlaşılınca, iddiayı yapan Necip Efendi'nin ifadesi alınmıştı (1337/1919).⁹²⁰

Meclis-i Meşâyih'in bütün bu yaşananlar nihayetinde, yukarıda bahsedilen sorunların etkisi ve tekkelerin bütünüyle tek elden yönetimi maksadıyla; Mevlevî dergâhı tevcihlerinin Meclis tarafından yapılması için bir müzekkire verdiği görülmektedir (1337/1919).⁹²¹

4.5.2. Nakşî (Bektaşî) Tekkelerde Yaşanan Sorunlar

Bektaşî dergâhları, 1241/1826 târihinde çıkarılan fermân ile ilga edilmiş; 1243/1828 yılında ise, Bektaşî zâviyedârlık cihetlerine yapılan tevcihlerden vazgeçilerek sadece türbedarlık, imâmet ve hitâbet cihetleri var ise o cihetlere tevcih yapılabileceği ifade edilmişti. Meclis-i Meşâyih kurulmadan kırk yıl önce önce Bektaşîlik ile ilgili verilen hüküm gereği, bu tekkelere Nakşî şeyhlerinin tayin edileceği ve doğal olarak Nakşî usûl ve âyîninin icrâsına başlanacağı ifade edilmişti. Meclis-i Meşâyih, Bektaşîlikle ilgili çok önceden alınan bu karara sıkı sıkıya bağlı kalmış ve o zamana kadar bu fermana aykırı bir muamele yapılmış ise onların da tashih edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Bu tercih birçok anlamda Meclis'le Bektaşîleri karşı karşıya gelmekten korumuştur. Zira tekkelerinin tekrar açılmasını isteyen Bektaşîlerde oluşan her isyana karşı Meclis-i Meşâyih, bu kararın kendisiyle alakalı olmadığını ifade ederek bu mecrada bir sorun çıkmasına ya da en azından büyümesine engel olmuştur.⁹²²

⁹²⁰ MŞH. MMD. nr. 1765/20; 1755/18, 22, 24, 31,73.

⁹²¹ MŞH. MMD. nr. 1752/31.

⁹²² Bir Bektaşî tekkesi olan Merdivenköy'de bulunan Şahkulu Zaviyesi zaviyedârlık ciheti, Şeyh Ubeydullah Efendi'den alınarak, türbedarlık namıyla İsmet Efendi'ye tevcih edilmesine karar verilmiş ve bunun usul ve nizama uygun olduğu belirtilmişti. Şura-yı Devletin tasdiğiyle, Şahkulu Merdivenköy Dergâhı zaviyedarlığının, türbedarlık, imâmet ve hitâbet cihetleri var ise yalnız o cihetlere tevcih yapılabileceği ifade edilmişti. MŞH. MMD. nr. 1757/39; 1779/64.

Bektaşî tekkelerinde yıllar önce verilen kapatma kararının; yıllar sonra Bektaşî tekkelerinin yönetimi anlamında Meclis-i Meşâyihe, kolaylık sağladığı görülmektedir. Bir diğer ifadeyle bu kapatma kararı, şayet Meclis tarafından alınmış olsa ya da üstünden bu kadar bir süre geçmemiş olsa idi Meclis'in baş gündeminin Bektaşîlik olacağı şüphe götürmezdi. Buna rağmen, Nakşî şeyhlerin postnişin olarak görevlendirildiği tekkelerde; birtakım sorunlarla ve zorluklarla karşılaştığı, bazen Nakşî zikri icra etmelerine bazen de tekkede bulunmalarına Bektaşî mensuplarınca engel olduğu Meclis kararlarından anlaşılmaktadır. Meclis-i Meşâyihi; Nakşî şeyhlerinin görevlerini icra ederken bir müdahale veya engel ile karşılaşmaması için, ilgili bölge valiliğine emirname göndererek gereken kolaylığın sağlanması için yardım istemiştir.⁹²³

Bektaşî dedebabaların, kendi tekkelerinde postnişin olma ya da kendi ayinlerinin icrasını istemekten mütevellit çıkardıkları kargaşa, Nakşî şeyh ve dervişleri doğal olarak olumsuz etkilemiştir. Bu sebeple Nakşî şeyhlerin görevlendirildikleri Bektaşî dergahlarında, zaman zaman görevlerini yapmalarına engel olan dedelerden şikayetçi oldukları ve rahatsızlıklarını içeren arzuhaller verdikleri görülmektedir. Kırşehir Hacı Bektaş-ı Veli Dergahında görevlendirilen Nakşî şeyhi Yahya Efendi; dergâhta maruz kaldığı muamele sebebiyle, burada ikamet eden Malatyalı Mehmed Baba ve avanesinden şikayetçi olmuş rahatsız edilmesinden dolayı görevinden afvını istemiş ve başka bir tekkede görevlendirilmesi için başvuruda bulunmuştur.⁹²⁴

Bektaşî tekkelerine tevcihlerde, her ne kadar çok büyük hadiselerin yaşanmadığı söylene de Nakşîler için bu süreç çok da kolay olmamıştır. Aynı durumun Bektaşîler için de geçerli olduğunu söylemek gerekir. Zira dedebabalar, tekkelerinde kendi ayinlerini icra edememelerini kabul etmek istememişlerdir. Nitekim Meclis defterlerine yansıyan sıkıntıların önemli bir kısmı bu durumlar sebebiyledir.⁹²⁵

⁹²³ Hacı Bektâş-ı Velî Dergâhı şeyhi Hamza Efendi'nin görevine müdahale eden Feyzî Baba ve adamlarının müdahaleleri önlenmiştir. MŞH.MMD. nr. 1762/74; 1741/39; 1734/33, 95.

⁹²⁴ MŞH.MMD. nr.1763/06; 1764/80, 104; 1772/23; 1767/09.

⁹²⁵ MŞH.MMD. nr. 1772/324. Merzifon'da Piri Baba Dergâhı şeyhi Nakşî Hacı Hamza Efendi, Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı şeyhliğine tayin edildiği için yerine Maraşlı Mehmed Efendi getirilmiştir (1314/1896).

Nakşî postnişinlerinin, Bektaşî tekkelerindeki dervişlerle de zaman zaman sorunlar yaşadığı; yaşanan ihtilafların halledilmesi için, hazırlanan on iki maddelik talimatnamenin Meclis ceridesine kaydedilerek verilen talimatlara harfiyyen uyulması gerektiği bildirilmişti. İlgili talimatnamenin uygulanıp uygulanmadığının tedkikini de hükümet yapmış; konuyla ilgili bölge valisi ile merkez naibinin ilgi ve yardımları talep edilmişti.⁹²⁶

Bektaşî tekkelerine atanan postnişinlerden özellikle bazılarının Meclis-i Meşayihî uğraştırdığı bilinmektedir. Bunlardan Kırşehir’de on aydır Bektaşî tekkesinde postnişinlik vazifesi ifa eden Yahya Efendi ile ilgiliydi, vazifesini düzgün yapmadığı ve mesleğine uygun olmayan davranışları olduğuna dair şikâyet hasıl olmuş ve bir yıl hapis cezası almıştı. Mahkeme sonunda bu ceza nakde çevrilmiş ancak şikâyete mevzu olan konular sebebiyle ciddi bir şekilde uyarılmış şayet kendisine çekidüzen vermez ise görevine devam edemeyeceği ve bu sebeple azledilebileceği ifade edilmiştir (1311/1893). Durumun düzelmemesi nedeniyle de azledilmiştir (1313/1896).⁹²⁷

Bektaşî tarikatı ile ilgili meşihat tevcihlerindeki karara rağmen, özellikle belirli dedebabalar tarafından Bektaşî tariki üzere şeyh tevcihi ve kendi ayinlerinin yapılması için baskı kurdukları ve bu konuda oldukça ısrarcı oldukları görülmektedir. Bu tarz olaylar vuku bulduğunda; Meclis, ilgili maddeye atıfta bulunarak “bu tekkelerde artık Nakşî meşihatinden bir şeyh ile zikir yapılmasının kanunen bir zaruret olduğunu” belirterek gelen talepleri geri çevirmişti. Bektaşî tekkelerinde; “Nakşibendi meşayihinden ehil ve erbabına tevcihin yapılacağı, Bektaşî tarikinden birine tevcihin kat’a caiz olmayacağı” ifade edilmişti. Sonuç olarak Bektaşî tekkeleriyle ilgili alınan karardan, Meclis-i Meşâyih; buna itirazdan ise Bektaşî babaları vazgeçmemişti (1314/1896).⁹²⁸

⁹²⁶ MŞH.MMD. nr.1762/127. Bu konuda yapılan çalışmalar başarılı bulunarak iltifatname ile takdir edilmişti. Bektaşîlerle ilgili defterlerde bir talimatname ismi geçse de içeriğine dair bir bilgi verilmemiştir.

⁹²⁷ MŞH.MMD. nr. 1764/162, 167, 169; 1763/03, 12; 1762/47-48- 55, 74-75, 127-128

⁹²⁸ MŞH.MMD. nr.1772/77. Diğer yandan Bektaşîliğe ait tüm hakların Mevlevî ve Nakşî tarikatları arasında görev taksiminin yapılması, bu iki tarikatta önceden var olan yakınlığı artırmıştır. Mevlevîliğe ait eser olarak bilinen Mesnevi’nin, Murad-ı Buharî gibi Nakşî

Nakşî tekkelerinde; Bektaşîliğin Nakşîliğe tahvili sonrası, aslî hüviyetlerine dönmeyi talep eden Bektaşî dedebaların tavır ve hareketlerinden ve Nakşîlere yansıyan huzursuzluktan başka çok büyük sorunların yaşanmadığı görülmektedir.

şeyhleri tarafından okutulması, Mevlevîliğin konumu ve dönemi itibariyle de diğer tasavvufi ekollerden bir adım öne çıkmasına neden olmuştur. Musıki, şiir, hat ve ebru gibi birçok eğitim ve sanat alanında faaliyetler göstermesi ve bu alanlarda önemli isimleri yetiştirmesi bir nevi elçilik görevi olarak tutunmasına ve tutulmasına neden olmuştur. Cebecioğlu, “Tasavvuf Tarihi” *Kurumsallaşmış Tasavvuf: Tarikatlar*, 2013.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

1800’lü yılların başında, sanayi toplumu ve değişen dünya düzeni ile tüm devletlerde büyük bir dönüşüm yaşanmıştır. İmparatorluk coğrafyasında da görülen bu değişimin genel anlamda kurumsallaşma ve merkezileşme çabaları şeklinde gerçekleşmiştir. Merkezileşme Osmanlı İmparatorluğunda yalnızca devlet idaresiyle sınırlı kalmamış ve bütün toplumsal yapı ve kurumları etkilemiştir. Bunlar arasında daha önce bağımsız bir idareye sahip olan ve vakıf kurumları olarak teşekkül eden tekkeler de vardır. Tekkeler, vakıfların denetim altına alınmaya başlamasıyla doğrudan devletin denetim ve kontrolüne girmeye başlamıştır. Devlet sadece İstanbul’da sayıları on binin üstündeki vakıfları kontrol altına almakla kalmamış bütün Osmanlı coğrafyasındaki vakıfların teftiş ve denetimine de başlamıştır. İmparatorluk eğitim, sağlık ve diğer her türlü sosyal hizmeti, vakıflar aracılığıyla organize etmekte ve burada devlet onlara bir katkıda bulunmamaktadır. Bu yüzden XIX. yüzyılda yaşanan bu hareketlilik, sadece tekkelerle alakalı bir çaba olarak kalmamış; vakıfların kontrolüyle ve ona bağlı tüm kurumlarla ilgili bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır. Şeyhülislamlığın merkezileşmesi, 1826’da vakıflarla ilgili bir nezaretin kurulması bu önemli ve büyük dönüşüm çabalarının bir sonucudur. Tekkelerle ilgili düzenlemeler de bu çerçevede içerisinde değerlendirilmelidir.

Osmanlı Devleti’nde bulunan tekkelerle ilgili yaşanan süreç, III. Selim döneminde başlamış ve bu dönemden itibaren tekkeler için yeni bir kontrol mekanizması yavaş yavaş geliştirilmeye başlanmıştır. III. Selim’in “Merkez Tekke” uygulaması akabinde ve özellikle 1826’da Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin kurulmasıyla, önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Tekke vakıflarının bağımsız ve müstakil durumları ile pozisyonlarının devlet eliyle bu şekilde bir denetime tabi tutulmasından, tekkeler ciddi manada etkilenmiştir. Vakıfların en önemli ve yaygın temsilcilerinden olan tekkelerin dolaylı olarak Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin kontrolüne girmesiyle; mali kontrolü devlete geçen tekkelerin, vakıflardaki gibi serbest harcama ve faaliyet düzenine sahip olamayacakları ortaya çıkmıştır. Zira bu süreçte tekkelerin bütün mali işleri ve

muhasabesi kontrol edilmeye ve denetlenmeye başlanmıştır. Bu durum, zamanla çeşitli sorunlara yol açmıştır.

Merkez Tekkelerin tesisinden sonra Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin kurulması bu yenileşme çabalarının ikinci bir aşamasını oluşturmuş, değişimin üçüncü adımında ise; tekkeleri doğrudan kontrol edecek bir kurum ile denetim mekanizmasının teşkil edilmesi olmuştur. Meclis-i Meşâyih adı verilen bu kurum, bütün imparatorluk tekkelerini denetlemek üzere tesis edilmiştir. Başlangıçta İstanbul merkezli olarak faaliyetlerine başlayan ve zaman içerisinde taşra temsilcilikleriyle gelişen kurum İslam tarihinde bu türden büyük bir denetimin ilk ve ilginç örneği olmuştur. Bürokratikleşme zamanla talimatnameler ve Merkez tekkelerinin teşkili ile daha etkili bir şekilde kendini göstermiştir. İmparatorluğun Arap coğrafyasından Anadolu ve Balkanlara kadar bölgedeki pekçok tekkenin işleri doğrudan Meclis-i Meşayihin denetiminde yürütülmüştür. Tekkelerin birçok anlamda kendi içinde özerk yönetiminin son bulması ve iktisadi açıdan Evkaf-ı Hümayun ve idari açıdan Şeyhülislamlığa bağlı olarak sorumlu hale getirilmesi, tekkelerin yönetiminde birçok sorunu da beraberinde getirmiştir.

Tekkenin kendi iç dünyasından bağımsız olarak doğrudan devlet eliyle teşkil olunan Meclis-i Meşâyih, tekkenin şeyh atamalarında öncelikli yetkiye sahip, müessir bir aktör olarak belirlenmiş; tüm şeyh atamaları artık Meclis-i Meşayihin kontrolünde yapılmaya başlanmıştır. Özellikle ve çoğunlukla hilafet usulü ve doğrudan babadan oğula geçen tekke şeyhlik sistemi böylece yeni bir engel ve ciddi bir denetim mekanizması ile karşı karşıya kalmıştır. Meclis-i Meşâyih bu süreci kontrol etmek üzere 1866 yılından 1925 yılına kadar tüm İmparatorlukta etkili bir kurum ve yeni bir Osmanlı tecrübesi olarak dikkat çekici bir rol üstlenmiştir.

Meclis-i Meşâyih; kanunları, yönetimi ve denetim faaliyetleri olan ve en önemlisi işlevsel bir çalışma mekanizması bulunan bir kurum olarak teşkil olunmuştur. Meclis, başta kuruluş nizamnamesi ve cihetlerle ilgili yayınladığı Cihat Nizamnamesi olmak üzere talimatnameler yayınlamıştır.

Faaliyet yürüttüğü dönemin büyük çoğunluğu Sultan II. Abdülhamid dönemine rastlayan Meclis-i Meşâyih kurumunun; padişah iradesiyle karşı karşıya geldiği ya da bir sorun yaşadığı söylenemez. Bu dönemde tekkelerin inşaaından ziyade imarı ve tamiri yönünde çalışmalar yapılmıştır. Bunda Sultan'ın daha çok imparatorluk

bünyesinde yenileşme çalışmalarından kaynaklı şahsi politikalarının etkisi büyüktür. Ancak Meclis-i Meşâyih kurumuna önem verildiği, riyasete getirilen şeyhlerin özenle seçildiği ve toplumda saygı uyandıran kişilerden oluştuğu görülmektedir. Zira Meclis-i Meşâyih reislerinin çoğu; kalem erbabı müelliflerden oluşmaktadır, nesepleri ise ya Hz. Peygamber'e ya da bir veliye dayanmaktadır. Meclis-i Meşâyih reislerinden Selahaddin Dede, Ruşen Efendi, Tevfik Efendi ve Elif Efendilerin hem kendi tekkelerinde hem de Meclis riyasetinde uzun yıllar görev yaptıkları bilinmektedir.

Meclis-i Meşâyih'in kararlarında; dikkatli ve titiz bir çalışma yürüttüğü söylenebilir. Meclis'e gelen problemlerin uzun yazışmalarla ve bir ciddiyet içerisinde devam etmesi, ehliyet-liyakat ve hakkaniyet çizgisine gösterilen ehemmiyet, tekke mensuplarının yaşadıkları haksızlıklara karşı kimseyi mağdur etmemeye yönelik çabaları, bunu göstermektedir. Kurumla ilgili en dikkat çekici durumlardan biri, tekkeler genelinde kontrolsüz bir hareketin yaşanmamış olmasıdır. Meclis-i Meşâyih, belirlediği kurallar çerçevesinde ve oluşturduğu hiyerarşik düzende, Osmanlı beldelerinde bulunan tüm tekkeler üzerinde bir sistem kurmayı belli oranda başarmıştır. Zira Meclis'in işleyişinde bir duraksamayla ya da başarıya ulaşılmaması nedeniyle lağvedilmesi gibi bir durumla karşılaşmadığı; mütemadiyen yeni düzenlemelerle kurumun kendini yenileyip geliştirdiği görülmektedir. Meclis-i Meşâyih'in kapatılması gerektiğine inanan birkaç şeyhin itirazı hariç, kuruma karşı aykırı bir ses duyulmamıştır. Meclis-i Meşâyih; tekke ve zaviyeleri, sahipsizlikten, ilgisizlikten ve hatta dağılmaktan korumuş ve bu kurumlara belli bir düzen ve disiplin getirmiştir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Meşihat Arşivi:

MŞH. BEO Meşihat Arşivi Bab-ı âli Evrak Odası

MŞH. MHB. nr. 32/81.

MŞH. SAİD. 24/13; 169A.

MŞH. MAT Meşihat Arşivi Matbu Fon

Meşihat Arşivi Maaş çizelgeleri.

Meşihat Arşivi TC evrak fonu.

Meşihat Arşivi Evrak Odası (EO) ve tahrirat (THR) fonu.

MŞH. TCC. No. 30/17, MŞH. TCC. No. 184/11, MŞH. TCC. No. 184/15, MŞH. TCC. No. 184/17 ve MŞH. TCC. No. 185 numaralı dosyalar.

Meşihat Arşivi, 1752-1753 Nolu belgeler.

Meşihat Arşivi Meclis-i Meşâyih Defterleri:

Meclis-i Meşâyih Müzekkire ve Derkenar Defterleri:1769, 1770, 1771, 1772, 1773, 1774, 1775, 1776, 1777, 1734, 1735, 1736, 1737, 1738 1739, 1740, 1741, 1742, 1743, 1744, 1745, 1746, 1747 numaralı defterler.

Mukarrerat Zabıt Defterleri: 1755, 1756, 1757 numaralı defterler.

Mazbata Defterleri: 1761 ve 1762 numaralı defterler.

Evrak Kayıt ve Karar Hulasa Defterleri: 1758, 1759, 1763, 1764, 1765, 1766, 1767, 1768 numaralı defterler.

Makbuz Defterleri: 1751, 1752, 1753, 1754 numaralı defterler.

Kürsü Meşâyih Defterleri: 1748, 1749, 1750 numaralı defterler.

Meşâyih Esami Defterleri:1782, 1760 numaralı defterler.

Taşraya Giden Meşâyih Defteri: 1778 numaralı defter.

Meşâyih Vakfiye Defterleri: 1779, 1780 numaralı defterler.

Türkiye Cumhuriyeti Umur-ı Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti Meşâyih Maaş Defteri: 1783 numaralı defter.

Tevcih-i Cihat İlamat Defteri: 1781 ve 1793 numaralı defterler.

Meclis-i Meşâyih Nizamnamesi, İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1337, TBMM Kütüphanesi nr. 73-3283.

Sicill-i Ahvâl İdaresi defter ve belgeleri.

Meclis-i Meşâyih Nizamnamesi, (İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1337), TBMM Kütüphanesi No. 73-3283.

İlmiye Salnamesi, haz. Seyit Ali Kahraman, Ahmet Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş, 1334 (1916), (Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye-Matba'a-i Amire, 1998), 478-480.

İlmiye Salnamesi, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1334), 140-152.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], İstanbul: Darü't-Tıbaatü'l-Amire, (1263/1847- 1333-1334/1928-1929).

Düstûr, Birinci Tertip/III, Matbaa-i Amire, 500-509.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, pro. yön. Yusuf Sarınoy, haz. Yusuf İhsan Genç vd., İstanbul: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2010.

İsmail Kara Arşivi <https://ismailkara.izu.edu.tr/xmlui/>

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA):

BEO

Bâb-ı âli Evrak Odası

BOA.İSTM. MŞH. SAİD. 24/13, 169/A. Numaralı Meşihat Arşivi'nde tercüme-i hâl dosyaları.

BOA.

Cevdet Evkaf

BOA.HR.SYS

Hariciye Nezareti, Siyasi Kalemi Belgeleri

BOA.A.] MKT.UM

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayat Evrakı

BOA.A.] MTK

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubî Kalemi

BOA. C. EV

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Evkaf

BOA. DH. MKT	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi
BOA. DH.SAİDd	Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri
BOA. DH. ŞFR	Dahiliye Şifre
BOA. İ. DUİT	Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Dosya Usulü
BOA. İ. EV	Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Evkaf
BOA.İ.TAL	İrade Taltifat Evrakı
BOA. MAD	Maliyeden Müdevver Defterler
BOA. MF.MKT	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maarif Nezareti
BOA.MV	Meclis-i Vükelâ Mazbataları
BOA. ŞD.d	Şûra-yı Devlet Defterleri
BOA. Y.MTV	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
BOA. Y.A.HUS.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Sadaret Hususî Evrakı
BOA.A] MKT.MHM	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı
BOA. Y.PRK.BŞK	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı
BOA. ZB	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Zabtiye
BOA. C.. EV	Cevdet Evkaf
BOA. Y.PRK.AZJ.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal

- Afyoncu, Erhan-Ahışhalı, Recep. “Kâtip”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/53-55.
- Ahmet Rifat Efendi. *Gerçek Bektaşîlik*, Haz. Salih Çift, İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.
- Akman, Zekeriya. *Osmanlı’da Devlet Tekke Münasebetleri Meclis-i Meşâyih*, Ankara: Elips Kitap, 2013.
- Aksoy, Hasan. “Mehmed Rûşen Efendi”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/520-521.
- Alakese, Hasan. *Sultanların Şeyhleri*, İstanbul: Okul Yayınları, 2004.
- Algar, Hamid. “Nakşîbendiyye”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/335-342.
- Alkan, Mustafa. “Hacı Bektaşî Tekkesine Nakşîbendi Bir Şeyhin Tayini: Merkezi Bir Dayatma ve Sosyal Tepki”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (2011/57), 213-223.
- Altuntaş, Zeynep. “Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Uleması” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Altunsu, Abdülkadir. *Osmanlı Şeyhülislamı*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972.
- . *Son Devir Osmanlı Uleması*, C. I-V, İstanbul: Medrese Yayınevi, 1980.
- . *Son Devrin İslam Akademisi*, İstanbul: İz Yayıncılık 2014.
- . “Mâbeyn-i Hümayûn”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/283-286.
- Altı, Aziz. *Balkanlarda Bektaşîlik*, Ankara: La Kitap Yayınları, 2019.
- . II. Abdülhamit Döneminde Garip Bey Adlı Alevi Dedesinin Trablusgarp’a Sürgün Edilmesi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. S. 94 (Haziran 2020): 61-78.
- Altuntaş, İbrahim. “Yeniçeri Ocağı’nın Kaldırılmasından Sonra Bektaşî Tekkeleri ve Osmanlı Yönetimi” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Altunsu, Abdülkadir. *Osmanlı Şeyhülislamı*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972.
- Arı, Osman Sâid. “Meclis-i Meşâyih Arşivi’ne Göre Hicrî 1296–1307 (Miladî 1879–1890) Yılları Arasında Osmanlı Tekkelerinde Ortaya Çıkan Problemler” Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

- . “Meclis-i Meşâyih’in Erken Dönem Kararlarında Devlet-Tekke Münasebetleri”. *Din ve Hayat Dergisi*. (İlkbahar 2018): 130-134.
- Arı, M. Salih. “Osmanlılarda Şeyhülislâmlık Müessesesi”. *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1/1 (1994): 170-178.
- Ata, Ramazan. “Anadolu Türk-İslam Medeniyeti ve Dayandığı Temeller”. *Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. S. 15 (2016).
- Ayar, Talip. “Osmanlı Devlet Teşkilatında Fetvâ Eminlerinin Görevleri”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 38 (2012), 403-421.
- . “Cihat Mevzuatı, *Vakıflar Dergisi*. 48, (Aralık 2017), 146.
- Aydeniz, Tuğba. “Osmanlı Devleti’nde 1826 Sonrası Vazife Yapan Şeyhülislamılar”. *Ağa Kapısından Şeyhülislamlığa İstanbul Müftülüğü*, ed. Ayhan Işık, Kâmil Büyüker, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019).
- Aydın, Bilgin. “Osmanlı Devleti’nde Tekkeler Reformu ve Meclis-i Meşâyih’in Şeyhülislâmlık’a Bağlı Olarak Kuruluşu, Faaliyetleri ve Arşivi”. *İstanbul Araştırmaları*. 7 (1998): 93-109.
- . “Meclis-i Meşâyih”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/247-248.
- . “Salname”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36/51-54
- . “Bab-ı Meşihat Arşivi Evrakı ve Defterleri”, *Ağa Kapısından Şeyhülislamlığa İstanbul Müftülüğü*, ed. Ayhan Işık, Kâmil Büyüker, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019): 290.
- Aydın, Bilgin-Yurdakul, İlhami. “Şerhiye Sicilleri ve Meşihat Arşivi”. *Din ve Hayat Dergisi*. S. 34 (İlkbahar 2018/1439): 93-109.
- . “Şeyhülislamlık Kurumunun Tarihçesi, Kaynaklar ve İlgili Literatür”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. C. 12, S. 23, (2014): 379-417.
- . Yurdakul İlhami ve Kurt İsmail. *Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi Defter Kataloğu*, İstanbul: İsam Yayınları, 2006.
- Barkey, Karen. *Farklılıklar İmparatorluğu Osmanlılar*. çev. Ebru Kılıç, İstanbul: Versus Kitap, 2008. 377-385.

- Baş, İbrahim. “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Arşivlerin Oluşumu ve Türk Arşivlerinde Araştırma Hizmetleri”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. S. 64, (Bahar 2019): 39-68.
- Başar, Serhat. *Osmanlı Şeyhülislamı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2017.
- Başkurt, İrfan. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kürsü Şeyhliği”. *İslâm Araştırmaları Dergisi*. (2012): 27/118.
- Bayram, İbrahim. “Çerkeş Şeyhizade Mehmed Tevfik Efendi’nin Tevhid Anlayışı”. *Eskiye* 40 (Mart/2020): 219-242. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1011402>.
- Bensoy, Okan. “Geç Osmanlı Döneminde Oksidentalizm”. *Tarih ve Toplum Dergisi*. S. 6 (Güz 2007-Kış 2008): 154-166.
- Berki, Ali Himmet. “İslam’da Vakıf”. *Vakıflar Dergisi*. S. 4, Ankara: Doğu Matbaası, 1958.
- Vakıflar*, Ankara: Cihan Kitaphanesi, 1940.
- . Ali Himmet Berki, İstilah ve Tabirler*, Ankara: Doğu Matbaacılık, 1966.
- Berki, Şakir. *Vakıflarla İlgili Önemli Meseleler*, Ankara: Bayrak Yayınları, 1990.
- Birol, Nurettin. *Halil Rıfat Paşa Dönemi ve İcraatı (1827-1901)*, Ankara: Cedid Neşriyat, 2009.
- Boyacıoğlu, Ramazan. “Tarihi Açından Şeyhülislamlık, Şer’iye ve Evkaf Vekâleti”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1 (1996): 161-171.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*, Haz. M. A. Yekta Saraç, Ankara: TÜBA, 2016, 1/153.
- Büyükaşçı, Mustafa Sabri. “Katip”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/49-50.
- Cebecioğlu, Ethem. “Tasavvuf Tarihi”, *Kurumsallaşmış Tasavvuf: Tarikatlar*, ed. Ethem Cebecioğlu. Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2013.
- . Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Rehber Yayınları, 1997.

-----. *Allah Dostları 7*, İstanbul: Kalem Yayınevi, 2013.

Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî. *Câmiu'l-ehâdis*, Dârü'l-Fikr, 1414, 12/60.

Cengiz, Gül Hanım. “II, Abdülhamid Dönemi Bir Sosyal Yardımlaşma Uygulaması: Tev'em Maaşı”. *Otam Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. S. 41, (2017): 57-58.

Çataltepe, Sipahi. *İslam-Türk Medeniyetinde Vakıflar*, İstanbul: Türkiye Milli Kültür Vakfı Yayınları, 1991.

Çetin, Atilla. “İstanbul'daki Tekke, Zaviye ve Hankâhlar Hakkında 1199 (1784) Tarihli Önemli Bir Vesika”. *Vakıflar Dergisi*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1981, 8/583-590.

-----, “Derkenar”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/179-180.

Çetinsaya, Gökhan. “II. Abdülhamit'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Değerlendirmesi”. *Osmanlı Araştırmaları*. İstanbul: İSAM, (2016): 47/358-383.

-----, “Tarz-ı Siyaset”, *II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul*, ed. Coşkun Ak. İstanbul: Seçil Ofset, 2010, 96-110.

Çift, Salih. *Tarihten Günümüze Sûfî-Siyaset İlişkileri*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020.

Demirel İşli, Esin. “İstanbul Tekkeleri Mimarisi Eklentileri ve Restorasyonu” Doktora Tezi. İstanbul Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 1998.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Akaydın Kitabevi: Ankara 2009.

Doğan, Orhan. Tanzimat Sonrası Osmanlı Mahkemelerinde Görev Yapan Yardımcı Adliye Çalışanları, *Adalet Dergisi*, 62-63, (2019 1-2); 540.

Durmuş, Mine, *Meclis-i Meşâyih*, II. Abdülhamid Devrinde Tarikatlar, İstanbul: Timaş Yayınları, 2024.

Düzgün, Mehmet Ali. “Sultan II.Abdülhamid Döneminde Muhtacin Maaşı Uygulaması” Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, 2009.

Emecen, Feridun. “Ağnam Resmi”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1/478-479.

-----, “Fodula”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/167-170.

- Engin, Refik. *Balkanlardaki Yatır, Türbe, Tekke ve Zaviyelerimiz*, İstanbul: Akademik Kitaplar, 2014.
- Engin, Vahdettin. “Yıldız Sarayı’nda Hayat”, *II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul*, ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Seçil Ofset, 2010, 437-445.
- Erarslan, Zeki. “Cumhuriyet Türkiye’si’ne Geçiş Sürecinde Şura-yı Devlet”. *Belleten*. C. 85, S. 304 Ankara: Türk Tarih Kurumu, (Aralık 2021): 1025-1071.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 4. bs. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1994.
- Ergin, Osman Nuri. *Maarif Tarihi*, İstanbul: Eser Matbaası, 1977, 1-2/240-241.
- Erişen Yazıcı, Gülgün. *Gelibolu Mevlevîhanesi ve Gelibolu’da Mevlevîlik*, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2010.
- el-Hânî, Muhammed b. Abdullah. *Adâb*. çev. Ali Hüsrevoğlu. İstanbul: Erkam Yayınları, 1995.
- es Seyyid Ahmed Munîb Üsküdarî, Bandırmalizâde. *Mecmuâ-i Tekâyâ*, İstanbul: Âlem Matbaası, 1307.
- es-Sünbülî, Mehmed Samî. *Esmâr-ı Esrâr* (Bab-ı Ali, nr. 57, Cemal Efendi Matbaası, 1316), 40.
- Galitekin, Ahmed Nezih. *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul Cami, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütüphane, Matbaa, Mahalle ve Selatin İmaretleri*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2003.
- Genç, Mehmed. “Nâzır”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/449-450.
- Gökmen, Ertan. “Osmanlı Devleti’nde Din Görevlilerinin Göreve Atanma ve Görevden Alınması (Manisa-Demirci Örneği (1690-1830)”. *Diyanet İlmi Dergi*. 42, S. 4 (Ekim-Kasım-Aralık 2006): 110-118.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlana’dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul: İnkılap ve Aka, 1983.
- Güldöşüren, Arzu. “Şerîyye Sicilleri ve Meşihat Arşivi”. *Din ve Hayat Dergisi*. S. 34 (İlkbahar 2018/1439): 129.
- Gündüz, İrfan. *Osmanlılarda Devlet -Tekke Münasebetleri*, Ankara: Seha Neşriyat, 1983.

- Işık, Ayhan. “Meclis-i Meşâyih ve Seyyidlerin Tasavvuf Hayatındaki Etkinliği”. *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 17, (2019): 115-154.
- . “Safranbolu Nâibi Mehmet Tevfik Efendi ve Kelâm Eserleri”, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmi ve Kültürel Hayat Sempozyumu*, (Karabük Üniversitesi Yayınları- 51, (Karabük, 2019): 132-166.
- Işık, Zekeriya. *Şeyhler ve Şahlar-Osmanlı Toplumunda Devlet Tarikat İlişkilerinin Gelişim ve Değişim Süreçleri*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2015.
- . *Osmanlı Toplumunda Devlet Tarikat İlişkileri*. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- . “19. yy. “Osmanlı Toplumunda Tarikatların Devlet Otoritesi Karşısındaki Tutumları”. *Belleten*. Cilt: LXXXI- S.290, (Nisan, 2017): 191-226.
- . “19. yy Osmanlı Toplumunda Sosyo-ekonomik Değişim Süreci ve Tarikatlar”. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Yıl 8, Sayı 2, (Aralık 2015).
- Işın, Ekrem. “İstanbul’da Mevlevîlik”. *Saltanatın Dervişleri Dervişlerin Saltanatı*. Yay. Haz. Ekrem Işın, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü: 2007, 12-42
- . “İstanbul’da Mevlevî Şeyh Aileleri”. *Saltanatın Dervişleri Dervişlerin Saltanatı*. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü: 2007, 272-273.
- İbn-i Haldun. *Mukaddime I-II*, Haz. Arslan Tekin. İstanbul: İlgi-Kültür Sanat Yayıncılık, 2013.
- İbrahimgil, Ammar A. “The Ottoman Period Fountains in Molova (Molyvos / Mithymna) In Lesvos”. *GRID- Architecture, Planning and Design Journal*. Vol. 3, No. 2, pp. 246-271, 2020.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- . *Doğu Batı Makaleler I*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2005.
- İpşirli, Mehmet. “Cihet”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları 1993), 7/546-548.
- Hasluck, Frederick William. *Anadolu ve Balkanlarda Bektaşilik*, Haz. Yücel Demirel, çev. Ragıp Hulusi. İstanbul: Ant Yayınları, 1995.
- Hızlı, Mefail. “Yüzyıllara Meydan Okuyan Osmanlı Vakıf Eserleri”. *TDV İstanbul Müftülüğü Din ve Hayat Dergisi*. ed. Kâmil Büyüker, S. 30, C. 6 (2017): 40-41.

- Kaçalin, Mustafa S. “Muhyiddin Efendi, Ahmed”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/81-82.
- Kara, İsmail. *Din ile Modernleşme Arasında –Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri– Meclis-i Meşâyih, Ulema-Tarikat Münasebetleri ve İstanbul’da Şeyhlik Yapmış Beş Zâtın Kendi Kaleminden Terceme-i Hali*, İstanbul: Dergâh Yayınları, Gözden Geçirilmiş 7. bs.: Aralık, 2020, s. 357-392
- . “Hilafetten İslam Devletine Çağdaş İslam Siyasi Düşüncesinin Ana İstikametleri ve Problemleri”. *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*. C. 24, S. 47 (2019/2): 1-109.
- . *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Hurafe*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998.
- . “Hilafet Merkezi olarak İstanbul’a Dair Birkaç Not”, *İstanbul Şehir ve Medeniyet*, ed. Şevket Kâmil Akar. İstanbul: Klasik Yayınları, 2004: 4/52
- . *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, İstanbul: İz Yayıncılık 1994.
- . *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslam*, 5.bs. İstanbul: Dergâh Yayınları 2012.
- . “Çağdaş Türk Düşüncesi Nasıl Ele Alınabilir”. *Kutadgu Bilig-Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi*. S. 4 (Ekim 2003): 159-227.
- . *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz*, 4. bs. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- . *Çağdaş Türk Düşüncesinde Tasavvuf ve Tarikatlar*, 6. bs. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- . *Hanya/Girit Mevlevîhanesi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- . “Madalyonun Bir Yüzü: Tekkeler Kapandı İyi Oldu”. *Dergâh Edebiyat Sanat Kültür Dergisi*. S. 10, (Kasım 1990): 14-15.
- . “Madalyonun Öbür Yüzü: Tekkeler Kapandı Kötü Oldu”. *Dergâh Edebiyat Sanat Kültür Dergisi*. C. 1, S. 12, (Şubat 1991): 16-17.
- . “Medreseler Yürümüş, Tekkeler Çürümüş müydü?”. *İlkadım*. (Eylül 1998), 29-30.
- . *Şeyh Efendi’nin Rüyasındaki Türkiye*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1998.

- Kara, Mustafa. *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, 3. bs. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990.
- . *Sufî Bursa: Bursa'da Tasavvufî Kültür*, ed. Ahmet Ö. Erdönmez-Aziz Elbaş, İstanbul: Stil Matbaa, 2013.
- . *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2002.
- . *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Sır Yayınları, 2004.
- . *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları Tarikatlar-Tekkeler-Şeyhler*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.
- . “Hilafet Merkezi olarak İstanbul’a Dair Birkaç Not”, *İstanbul Şehir ve Medeniyet*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2004.
- . “Tekke”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40/368-370.
- . *Buhara Bursa Bosna Şehirler/Sufiler/Tekkeler*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.
- . *Dervişin Hayatı Sufinin Kelamı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.
- . *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 3. bs., İstanbul: Dergâh Yayınları: 1995.
- . *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- . *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2017.
- . *Osmanlı Kültürünü Cumhuriyete Taşıyan Köprü Şahsiyetler 1923-2023*, Bursa: Türkiye Hayat Sağlık Vakfı, 2023.
- Karaca, Hüseyin vd., *Eyüp Sultan Kitabı*, İstanbul: Eyüp Sultan Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.
- Kavak, Abdülcebbar. *Mevlâna Halid-i Nakşîbendi ve Halidilik*, İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2016.
- . *Mevlâna Halid Ziyaüddin-i Nakşîbendi*, Ağrı: İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, 2014.
- . *Halid el-Bağdadi*, 2. bs. İstanbul: DİB Yayınları, 2017.

- Kaya, İsmail. “Osmanlılarda Devlet – Dini Gruplar İlişkisinde Bir Model Olarak Meclis-i Meşâyih” Doktora Tezi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- , “Osmanlı Devleti’nde Devlet-Tarikat İlişkileri”. *Journal of Analytic Divinity*. C. 4, S. 2, (2020): 215-244.
- , “Osmanlı Devleti’nde Devlet-Tarikat İlişkileri Bağlamında Meclis-i Meşâyih”. *Türk Kültürü Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. S. 100 (Kış 2021): 159-180
- Kaya, Umut. “Osmanlı’da Din Hizmeti Görevlilerinin Atanma ve Çalışma Şartlarını Düzenleyen Tevcîh-i Cihât Nizâm-nâmeleri Hakkında Bir Değerlendirme”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi- Cumhuriyet Theology Journal*. 21/1, (June 2017): 203-254.
- Kaya, B. A., Küçük, Sezai. *Defter-i Dervişan-Yenikapı Mevlevîhanesi Günlükleri*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2011.
- Kaydu, Ekrem “Osmanlı Devleti’nde Şeyhülislâmlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı”. *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*. 2 (1977): 201-210.
- Kazıcı, Ziya. “Osmanlılarda Şeyhülislâmlık Müessesesi”. *Diyanet İlmi Dergi*. 18/5 (1979): 292-299.
- Kılıç, Mahmud Erol. *Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar -I-*, İstanbul: Sufi Kitap, 2016.
- Kırmızı, Abdülhamit. “Sultan II. Abdülhamid İmparatorluğun Son Nefesi”, *II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul*, ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Seçil Ofset, 2010, 21-45.
- Kısakürek, Necip Fazıl. *Ulu Hakan Abdülhamid Han*, İstanbul: Toker Yayınları, 1970.
- Koca, Ferhat. “Meşihat-ı İslamiyyeden İstanbul Müftülüğüne Fetvahane”, *Ağakapısından Şeyhülislamlığa İstanbul Müftülüğü*, ed. Ayhan Işık ve Kâmil Büyüker (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019): 133-152.
- Koç, Kemalettin. “Tanzimat Sonrası Evkaf-ı Müstesna”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 17, S. 2 (2020), 1164-1197.
- Korkusuz, M. Şefik. *İstanbul Tekkeleri ve Postnişînleri*, İstanbul: IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık, 2016.

- . *Tezkire-i Meşâyih-i Amid (Diyarbakir Velileri)*, İstanbul: Yedigece Yayınları, 1997.
- Köprülü, M. Fuad. *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, İstanbul: Ötüken Yayınları 1983.
- . “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti”. *Vakıflar Dergisi*. S. I, Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, (1938): 388-389.
- Köseoğlu, Mehmet Akif. “Suriçi İstanbul’un Tekkeleri ve Son Şeyhleri” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- . *İstanbul’un 100 Tekkesi*, İstanbul: Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2016.
- Kurşun, Zekeriya. “Osmanlı-Dünya Ekseninde II. Abdülhamid İmajı”. *Modernleşme Sürecinde İstanbul II. Abdülhamid*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: 2011, 181-201.
- Kurt, Hüseyin. “Hasırizade Mehmed Elif Efendi’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri”. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Kut, Günay-Eldem, Edhem. *Rumelihisarı Şehitlik Dergâhı Mezar Taşları*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2010.
- Küçük, Hülya. *Ana hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, 4. bs. İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.
- Küçük, Sezai. *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İstanbul: İsam Yayınları, 2011.
- . *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, İstanbul: Simurg, 2003.
- . “19. Yüzyıl Sonlarında İstanbul’un Manevi ve Kültürel Hayatı İçinde Mevlevîlik ve Bahariye Mevlevîhanesi”, *Mevlevî Dünyasında Bahariye Mevlevîhanesi*, ed. Baha Tanman. İstanbul: İstev Yayınları, 2013: 23-34.
- . “Genel Hatlarıyla Mevlevîlik”, *Mevlevî Dünyasında Bahariye Mevlevîhanesi*, ed. Baha Tanman. İstanbul: İstev Yayınları, 2013: 4-25.
- . “Mevlevîlerde Çocuk Şeyhler ve Vekil Şeyhlik”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XV, S. 27, (2013/1): 111-112.

- Kütükoğlu, Mübahat. “Mürur Tezkiresi”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/60-61.
- . *Osmanlı Belgelerinin Dili: (Diplomatik)*, İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, 1994.
- Le Gall, Dina. Osmanlı’da Nakşibendilik (1450-1700). çev. İrfan Kelkitli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016.
- Lewis, Franklin. *Mevlâna, Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı*. Çev. Gül Çağalı Güven vd., İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010.
- Maden, Fahri. “Meclis-i Meşâyih Kararlarında Bektaşîlik ve Bektaşî Tekkeleri”. *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşîlik Sempozyumu*, Ankara: 18-20 Ekim 2020, 165-218.
- . “XIX. Yüzyılda Hacı Bektaş Veli Tekkesi’nde Yapılan Tamirlerle İlgili Arşiv Belgeleri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. S. 55, (Ankara: Gazi Basımevi, Yaz 2010): 312-324.
- . *Bektaşîlerin Serencamı*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2012.
- . “Eyüp-İdrisköşkü’nde Bir Erenler Durağı: Karyağdı Baba-Hafız Baba Bektaşî Tekkesi”. *Alevilik Araştırmaları Dergisi*. 4/8, (2014), 49-82.
- Madran, Emre. “Kültürel Varlıkların Korunması ve Onarılması”. *Vakıflar Dergisi*. C. 11 (Ankara: Gaye Matbaası, 1976): 271-292.
- Mantran, Robert. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. Çev. Server Tanilli. İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.
- Mazıoğlu, Hasibe. “Ahmed Remzi Akyürek”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2/304-305.
- Memiş, Abdurrahman. *Mevlâna Halid-i Bağdadi*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2011.
- Mert, Hamdi. “Osmanlı İdaresinde Şeyhülislâmlık Müessesesi ve Önemi”. *Türk Dünyası Araştırmaları* 59 (1989): 61-74.
- Mert, Talip. “Aziz Mahmud Hüdayî Şeyhi Mehmed Rûşen Efendi”, *Aziz Mahmud Hüdayî Sempozyum Bildirileri Bildiriler*, C. II, ed. Hasan Kâmil Yılmaz, (2-22 Mayıs 2005): 255-265.
- Mütercim Asım Efendi, *Burhan-ı Katı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.

- Ocak, Ahmet Yaşar. “Bektaşîlik”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5/373-379.
- . “Bektaşîye”, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan. İstanbul: İsam Yayınları, 2011, 447-476.
- Osmanzade Hüseyin Vassaf. *Sefîne-i Evliya*, Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi, 2006.
- Öngören, Reşat. *Osmanlılar’da Tasavvuf*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.
- . “İstanbul’da Tasavvufî Hayat”, *Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İBB. Kültür AŞ., 2015, 5/254.
- . “Türkiye’de Tarikatlar”, *Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan. İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 55-94.
- . “Mevlana’nın Osmanlıya Etkileri”, *Uluslararası Mevlâna Sempozyumu Bildirileri 2*, ed. M. Erol Kılıç vd. İstanbul: Mas Matbaacılık-Motto Project, Haziran 2010, 765-772.
- Ösen, Serdar. *19. Yüzyıl Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatında Mevlevîlik*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015.
- . “XIX. Yüzyıl Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatında Mevlevîlik” Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Övüç, Erkan “Arşiv Belgeleri Işığında Özbek Tekkeleri Şeyhleri”, *Sultantepe Özbekler Tekkesi*, ed. Osman Sacid Arı-Melih Sadık Küçük. İstanbul: İsar Yayınları, 2023, 33-60.
- . “Üsküdar Tekkeleri Örneğinde Devlet Tekke İlişkileri” Doktora Tezi. Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022.
- Özdamar, Mustafa. *Dersaadet Dergâhları*, İstanbul: Kırkkandil Yayınevi, 2007.
- . *Piran*, İstanbul: Kırkkandil Yayınları, 2002.
- Özdil, Hatice. Yüzyıl İstanbul’un İlim Merkezlerinden Murad Molla Tekkesi ve Kütüphanesi, *Osmanlı İstanbul’u, Sempozyum II (27-29 Mayıs 2014) [41]*, 609-636.
- Özen, Şükrü. “Sadrüşşerîa”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35/427-431.

- Özer, Ekrem. “Osmanlı’da Tekke ve Tarikat Islahatları II. Mahmud Dönemi ve Sonrası”, Doktora Tezi. Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Vakfiye”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42/465-467.
- Özkan, Halit. “Takrir”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39/469-471.
- Özköse, Kadir. “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Tekkelerin Fonksiyonu”, *Yenidünya Dergisi.com.*, (2020).
- Öztürk, Nazif. “Evkâf-ı Hümayun Nezâreti”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11/521-524.
- . *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara: Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983.
- . *Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- . *Vakıf Müessesesi*, Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- . *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara: TDV, 1995.
- . “Mevlana ve Mevlevîlik’in Türk Toplum Hayatındaki Yeri ve Önemi”, *Mevlana Araştırmaları 1*, ed. Adnan Karaismailoğlu. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007, 297-309.
- Özsaray, Mustafa. “Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı’da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)” Doktora Tezi. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- . *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı’da Devlet-Tekke İlişkileri*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2021.
- Öztuna, Yılmaz. *Türk Tarihinden Yapraklar*, İstanbul: Ötüken, 1983.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri*, İstanbul: MEB Yayınları, 1993, 480.
- Revnakoğlu, Cemaleddin Server. *Revnakoğlu’nun İstanbul’u, İstanbul’un İç Tarihi Fatih*, Haz. Mustafa Koç. İstanbul Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, 2021.

- Sakaoğlu, Necdet *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- Savaş, Saim. *Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Sarıcaoğlu, Fikret. “Ruzname”, *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35/278-281.
- Sezen, Tahir. *Osmanlı Yer Adları*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivi Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2017.
- Sezgin, Abdülkadir. *Hacı Bektaş Veli ve Bektaşîlik*, 6. bs. İstanbul: Akçağ Yayınları, 2012.
- Soyyer, Ahmet Yılmaz. “1826 Sürecinde Bektaşîlik”, *Geçmişten Günümüze Alevi Bektaşî Kültürü*, ed. Ahmet Yaşar Ocak. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009, 81-91.
- . *19. Yüzyılda Bektaşîlik*, İzmir, Akademi Kitabevi, 2005.
- Susoy, Şenol. *Za'feranborlu'nun Mânevî Mîmarları*, Karabük: Safranbolu Belediyesi, 2014.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmani*, İstanbul: Sebil Yayınevi, 1996.
- . *Sicill-i Osmani*, İstanbul: Gregg International Publishers Limited, 1971, 4/40.
- . *Sicill-i Osmani*, Haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul, 1994. (Süleyman Şevket'in hâşiyeli nüshası, Belediye Ktp., nr. 688/4'de)
- Şafak, Yakup. “Konya Salnamesine Göre Mevlevîhaneler ve Postnişinleri” *Mevlâna Araştırmaları* 5, ed. Adnan Karaismailoğlu. Ankara: Akçağ, 2014.
- Şeker, Mehmet. “Bektaşî Tekkeleri Hakkında II. Mahmud'un Fermanı”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 12, S. 3-4, (1999): 273-276.
- Şimşek, Selami. Son Dönem Celvetî Şeyhlerinden Bandırmalizâde Ahmed Münib Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Mecmûa-yı Tekâyâ'sı, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/257966>: 150.
- . *Celvetilik*, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018.
- Tabibzade Derviş Mehmed Şükri bin İsmail. *İstanbul Hankâhları Meşayihî, Metin ve Tıpkı Basımı*, Haz. Turgut Kut, Dizini Haz. İskender Pala, Harward 1995.

- Talay, Aydın. *Eserleri ve Hizmetleriyle Sultan Abdülhamid*, İstanbul: Risale Yayınları, 1991.
- Tanrıkörur, Barihüda. “Mevlevîyye”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/468-475.
- Tanman, M. Baha. “Kadirihane Tekkesi”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24/129-131.
- . “Gümüşhanevi Tekkesi’nin Tarihi ve Manevi Özellikleri”, *İlim ve Sanat*, S. 48 (Mayıs-Temmuz 98): 115-124.
- Tekin, K. Hakan. *Halep’te Osmanlı İzleri*, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2014.
- Temel, Ali Ulvi. “İslam’ın Akdeniz’e Çıkmasının Etkileri”. *Hece*. S. 198-199-200, Ankara, Öncü Basım Yayıncılık, 2013, 332-337.
- Tomar, Cengiz. “Nâzır”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/449.
- Üçüncü, Kemal. *Bektaşîlik, Yeni Türkiye*, 91/2016.
- Ülker, Mustafa Birol. “Yetkin, Mustafa Safvet”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43/506-507.
- Uffin, Muhammed Ali Muhammed. “*Sultan II. Abdülhamid ve Siyasi Görüşleri 1876-1909 Tarihi/Belgesel İnceleme*, Sultan II. Abdülhamid Dönemi, ed. Mehmet Bulut vd. İstanbul: İZÜ Yayınları, 2019. 265-268.
- Vankulu, Mehmed Efendi. *Vankulu Lügâtî*, Haz. Mustafa Koç, Eyyüb Tanrıverdi. C. II, İstanbul: Türkiye Yazma eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Vassaf, Hüseyin. *Sefîne-i Evliya*, Haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, İstanbul: Seha Neşriyat, 1999.
- . *Remîname*, Haz. Yakup Şafak, Konya: Tekin Yayınevi, 2006.
- Weisman, Itzhak. *Nakşîbendilik*, Çev. İrfan Kelkitli, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015.
- Varol, Muharrem. “Osmanlı Devleti’nin Tarikatları Denetleme Siyaseti ve Meclis-i Meşâyih’in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnâmesi”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. 23, (İstanbul 2010): 39-68.

- . *Islahat Siyaset Tarikat: Bektaşîliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, İstanbul: Dergâh Yay, 2013.
- . “Yıldız Sarayının Tekkeleri ve II. Abdülhamit'in Tarikat Siyaseti”, *II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Seçil Ofset, 2010, 203-221.
- Vural, Hamza Semih. “II. Abdülhamid'in Tarikatlarla Münasebetleri” Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Yahya Agâh Efendi, “*Mecmu'atü'z-Zara'if Sandükatü'l-Ma'arif*”, Haz. Mehmed Serhan Tayşi, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Hassa Mimarlık, 2014.
- Yakut, Esra. “19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Şeyhülislamlık Kurumu Bab-ı Meşihat,” *Ağakapısından Şeyhülislamlığa İstanbul Müftülüğü*, ed. Ayhan Işık ve Kâmil Büyüker, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019, 27-39.
- Yatgın, Abdülkerim. “Adalet Şahit Mekanlar”. *TDV İstanbul Müftülüğü Din ve Hayat Dergisi*. ed. Kerime Cesur, S. 18, C. 4, (Şubat 2013):107-110.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Osmanlı Vakıf Hukukuna Giriş: Ahkâm-ı Evkâf*, Haz. Hamdi Çilingir. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2020.
- Yeğin, Abdullah. *Yeni Lügat*, 3.bs. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1975.
- Yeşilot, O., Çelik. Y. ve Varol, M. *İstanbul'daki Türkistan Tekkeleri*, İstanbul: TÜRÇEK, 2015.
- Yıldız, Esra. *Şeyhülislamlığın Bürokratik Yapısı*, İstanbul: İlahiyat Yayınları, 2022.
- . *Şeyhülislamlık Arşivi Belgelerinde Ulemanın Soy Kökenleri ve Aile Bağları*, İstanbul: İlahiyat Yayınları, 2021.
- . *Şeyhülislamlık Binalarının Tarihçesi (1826-1924)*, İstanbul: İlahiyat Yayınları, 2022.
- . “Şeyhülislamlık Belgelerinde Hz. Peygamber'in İlmi Mirası, (1879-1924) Yılları Seyyid Ulema Biyografileri” Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Yılmaz, Eray. “Abdülhamit Döneminde Bektaşî Meselesi (1876-1908)”, *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 17, (2018): 97-118.

- Yılmaz, Fehmi. *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2010.
- Yılmaz, Gülay. “Bektaşîlik ve İstanbul’daki Bektaşî Tekkeleri Üzerine Bir İnceleme”. *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*. XLV (2015): 97-136.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. “Aziz Mahmud Hüdayî”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/338-340.
- , “Es’ad Erbilî”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11/348-349.
- , *Bir İrfan Mektebi Celvetiyye*, (İstanbul: Kopernik Kitap, 2018), 67
- , *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021.
- , “Şeyhülislamlık Mirası Şer’iyye Sicilleri ve Meşihat Arşivi”, ed. Kâmil Büyüker, *Din ve Hayat Dergisi*, S. 34 (İlkbahar, 2018): 4-7.
- , “Şeyhülislamlık Mirası Şer’iyye Sicilleri ve Meşihat Arşivi”, *Ağakapısından Şeyhülislamlığa İstanbul Müftülüğü*, ed. Ayhan Işık, Kâmil Büyüker, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 227.
- , *Altın Silsile*, İstanbul: Erkam Yayınları, 1994.
- Yılmaz H. Kâmil vd. “Mukaddime”, *Meclis-i Meşâyih Defterleri*, Ankara: Diyanet Yayınları, 2024.
- Yılmaz, Hülya. *Dünden Bugüne Gümüşhanevi Mektebi*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1997.
- Yılmaz, Necdet. *Beykoz Tekkeleri*, 2 bs. İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları 2021.
- Yolcu, Bahadır. “Bir Ben-Anlatısının Arkeolojisi:Yenikapı Mevlevîhânesi Postnişîni Osmân Selâhaddîn Dede’nin Sultan II. Abdülhamîd’den ‘Afv-ı Hümâyûn Niyaz Eden Mektubu”. *Zemin*. S. 5 (2023): 214-225.
- Yum, Şule. “Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde Batılılaşan Saray Müziği”. *Milli Saraylar*. Ankara: TBMM Basımevi, 2006, S. 3, 125-132.
- Yurdakul, İlhami. “Mekteb-i Nüvvab”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2019), C. Ek-2/240-241.
- , “Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı’nın (Bab-ı Meşihat) Yenileşme Süreci” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2004.

----- . *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Yücer, Hür Mahmut. “Sultan Abdülhamid Dönemi Devlet-Tarikat Münasebetleri”, *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, Ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İlişkiler Müdürlüğü Kültür Yayınları, 1989, 251-278.

----- . *XIX. Asırda Anadolu’da Tasavvuf*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

Yüksel, N. Aydan. *Osmanlı’da Devlet-Tekke Münasebetleri*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2019.

Ziya, Mehmet. *Yenikapı Mevlevîhanesi*, Haz. Yavuz Senemoğlu, İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1913.

Hadis Kaynakları:

Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Câmiu’l-ehâdis* (Dârü’l-Fikr, 1414), 12/60.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/400, 5/225.

Müslim, “Müsâfirîn”, 139.

EKLER

Ek-1. Meşihat Arşivindeki Meclis-i Meşâyih Defterlerinin Listesi

Sıra No	Demirbaş Numarası	Defterin Adı	Defterin Başlangıç ve Bitiş Tarihi	Boyutları	Defterin Varak Sayısı
1	02/1762	Mazbata Defterleri	Ş. 1296/1879-Ş.1327/1910 ⁹²⁹	27x18	212
2	02/1763	Gelen Evrak Kayıt Defterleri	Za. 1300/1883-Z. 1302/1885	34x25	94 (28 varak yazılı)
3	02/1764	Gelen Evrak Kayıt Defterleri	M. 1303/1886-Ş. 1314/1897	35x23	374 ⁹³⁰
4	02/1765	Gelen Evrak Kayıt Defterleri	L. 1314/1897-R. 1321/1904	35x23	194 (89 varak yazılı)
5	02/1769	Tekke ve Zaviye Defterleri ⁹³¹	M.1304/1887 B. 1307/1890	38x23	301
6	02/1770	Tekke ve Zaviye Defterleri	Ş. 1307/1890-Ş. 1309/1892	38x23	226

⁹²⁹ Bu defterde bulunan kararlar 1300 tarihlidir ancak son sayfalarda ileriki tarihli birkaç karar bulunmaktadır.

⁹³⁰ 1764 numaralı bu defter, sayfa sistemi esas alınarak yazılmıştır.

⁹³¹ 1769-1777 numaralı Tekke Zaviye Müsvedde Karar defterleri, Müzekkire Derkenar defterleri içinde kabul ettiğimiz karar defterleri cümlesindendir.

Sıra No	Demirbaş Numarası	Defterin Adı	Defterin Başlangıç ve Bitiş Tarihi	Boyutları	Defterin Varak Sayısı
7	02/1771	Tekke ve Zaviye Defterleri	N. 1309/1892-Ş. 1310/1893	33x22	107
8	02/1772	Tekke ve Zaviye Defterleri	Ş. 1310/1893-Ş. 1314/1897	33x22”	332
9	02/1773	Tekke ve Zaviye Defterleri	L. 1315/1898-Za. 1317/1900	33x22	138
10	02/1774	Tekke ve Zaviye Defterleri	Za. 1317/1900-Z. 1320/1903	33x24	152
11	02/1775	Tekke ve Zaviye Defterleri	Z. 1320/1903-M. 1324/1907	33x24	150
12	02/1776	Tekke ve Zaviye Defterleri	M. 1324/1907-R. 1325/1908	33x22	81
13	02/1777	Tekke ve Zaviye Defterleri	Ra. 1327/1910-S.1328/1911	44x21	112
14	02/1755	Mukarrerat Zabıt Defterleri	M. 1337/1920-M. 1338/1921	35x22	80
15	02/1756	Mukarrerat Zabıt Defterleri	S. 1338/1921-CA. 1339/1922	42x22	98
16	02/1757	Mukarrerat Zabıt Defterleri	CA.1339/1922-N. 1340/1923	34x24	100
17	02/1761	Mazbata Defterleri	S. 1335/1918-Z. 1336/1919	23x17	46

Sıra No	Demirbaş Numarası	Defterin Adı	Defterin Başlangıç ve Bitiş Tarihi	Boyutları	Defterin Varak Sayısı
18	02/1758	Gelen Evrak Kayıt Defterleri	Ra. 1330/1913- N. 1336/1919	38x25	196 (82 varak yazılı)
19	02/1759	Gelen Evrak Kayıt Defterleri	L. 1336/1919- Za. 1337/1920	36x24	104
20	02/1766	Gelen Evrak Kayıt Defterleri	M. 1322/1905- Ra.1328/1911	35x23	96
21	02/1767	Gelen Evrak Kayıt Defterleri	Ra. 1328/1911- Ca.1330/1913	35x23	84 (49 varak yazılı)
22	02/1768	Gelen Evrak Kayıt ve Karar Defterleri	L. 1337/1920- S. 1341/1924	42x28	157 (92 varak yazılı)
23	02/1734	Müzekkire ve Derkenar Defterleri	Ra.1328/1911- Ş. 1328/1911	39x26	105
24	02/1735	Müzekkire ve Derkenar Defterleri	R. 1328/1911- R. 1331/1914	39x26	355
25	02/1736	Müzekkire ve Derkenar Defterleri	S. 1332/1915- Ra. 1336/1919	41x31	168
26	02/1737	Müzekkire ve Derkenar Defterleri	R. 1332-1915 Ş.1333/1916	41x31	214
27	02/1738	Müzekkire ve	Ca.1336/1919-	41x31	192

Sıra No	Demirbaş Numarası	Defterin Adı	Defterin Başlangıç ve Bitiş Tarihi	Boyutları	Defterin Varak Sayısı
		Derkenar Defterleri	Ra. 1337/1920		
28	02/1739	Müzekkire ve Derkenar Defterleri	Z. 1336/1919 - Ra. 1337/1920	39x20	162
29	02/1740	Müzekkire ve Derkenar Defterleri	M. 1337/1920- R. 1339/1922	41x31	108
30	02/1741	Müzekkire ve Derkenar Defterleri	R. 1337/1920- Ra.1338/1921	41x31	140
31	02/1742	Müzekkire ve Derkenar Defterleri	Z. 1337/1920- M.1338/1921	41x31	190
32	02/1743	Müzekkire ve Derkenar Defterleri	M. 1338/1921- R. 1338/1921	41x31	189
33	02/1744	Müzekkire ve Derkenar Defterleri	R. 1338/1921- M. 1339/1922	41x31	207
34	02/1745	Müzekkire ve Derkenar Defterleri	R. 1338/1921- Ş.1340/1923	41x31	190
35	02/1746	Müzekkire ve Derkenar Defterleri	R. 1339/1922- Ş. 1340/1923	41x31	196
36	02/1747	Müzekkire ve Derkenar Defterleri	S. 1336/1919- S. 1341/1924	40x26	285
37	02/1779	Vakfiye ve Müzekkire Defterleri	M. 1304/1887- Za. 1341/1924	35x24	139

Sıra No	Demirbaş Numarası	Defterin Adı	Defterin Başlangıç ve Bitiş Tarihi	Boyutları	Defterin Varak Sayısı
38	02/1780	Vakfiye Defterleri	R. 1309/1892- B. 1340/1923	35x24	118 (27 varak yazılı)
39	02/1781	Cihat Defterleri	B. 1309/1892- Ra. 1333/1916 ⁹³²	37x24	18
40	02/1793	Tevcih-i Cihat İlamat Defteri	M. 1305/1888- S. 1323/1906	40x26	41
41	02/1748	Kürsü Meşâyih Defterleri	B.1328/1911- S.1342/1925	41x29	203
42	02/1749	Kürsü Meşâyih Defterleri	M.1330/1913- S.1338/1921 ⁹³³	29x21	46
43	02/1750	Kürsü Meşâyih Defterleri	M. 1333/1916- N. 1337/1920	29x21	45
44	02/1760	Esâmî Defteri	1334/1917- 1334/1917	34x21	99 (24 varak yazılı)
45	02/1782	Tekke Defteri ⁹³⁴	Bu deftere	40x28	20

⁹³² Bu defter cihat defteridir, tarih olarak tarih-i tevcih verilmiştir.

⁹³³ 1749-1750 numaralı Kürsü Meşayih defterlerinde tarih-i tebyiz ya da tesvid bulunmadığı için kürsü şeyhlerinin tayin tarihi esas alınarak yazılmıştır.

⁹³⁴ Bu defter, dergâh ve postnişinlerin isimlerini ihtiva etmektedir.

Sıra No	Demirbaş Numarası	Defterin Adı	Defterin Başlangıç ve Bitiş Tarihi	Boyutları	Defterin Varak Sayısı
			tarikh kaydı düşülmemiştir.		
46	02/1778	Taşraya Giden Meşâyih Defteri	B. 1319/1902- R. 1326/1909	49x32	148 (26 varak yazılı)
47	02/1751	Makbuz Defterleri	S. 1326/1909- Ra.1330/1913	36x25	134 (27 varak yazılı)
48	02/1752	Makbuz Defterleri	Ra.1330/1913- R. 1340/1923	34x25	56
49	02/1753	Makbuz Defterleri	Z. 1319/1902- N. 1327/1910	32x20	54 (24 varak yazılı)
50	02/1754	Makbuz Defterleri	Ş. 1300/1883- N. 1308/1891/1308	25x16	32
50	02/1783	Türkiye Cumhuriyeti Umur-ı Şeriyeye ve Evkaf Vekaleti Meşâyih Maaş Defteri	B.1342/1925- Şubat 1926	44x34	598
51	02/1794	Tercüme-i Hal			

Sıra No	Demirbaş Numarası	Defterin Adı	Defterin Başlangıç ve Bitiş Tarihi	Boyutları	Defterin Varak Sayısı
52	02/1795	Tercüme-i Hal			

Ek-2. Meclis-i Meşâyiḥ 'in Meşihat Arşivi'ndeki Levhası

Ek-3. Meclis-i Meşâyiḥ 'in Meşihat Arşivi'ndeki Mührü

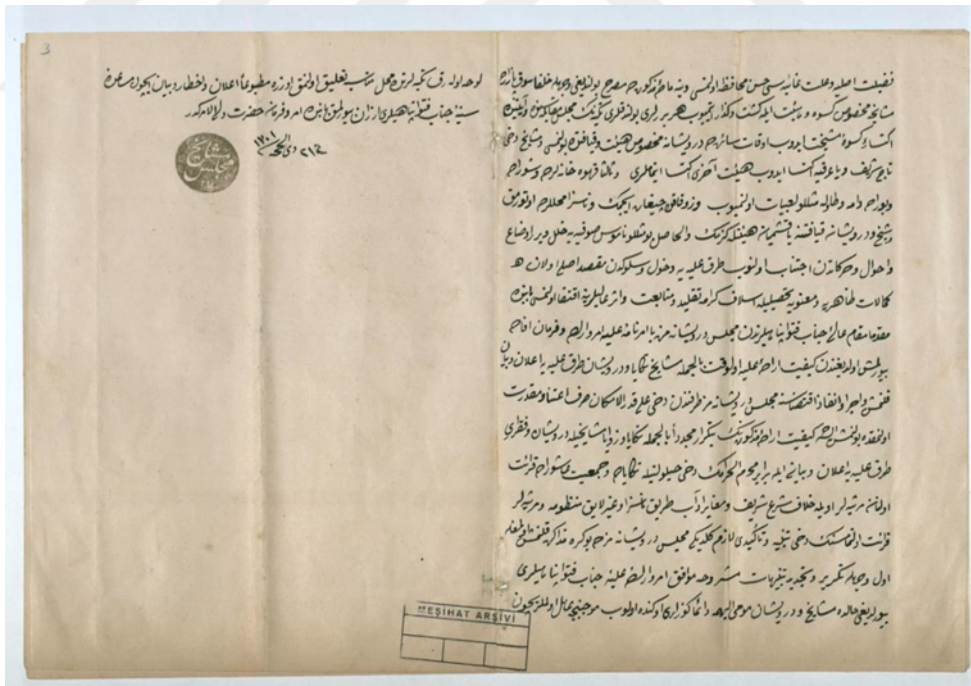
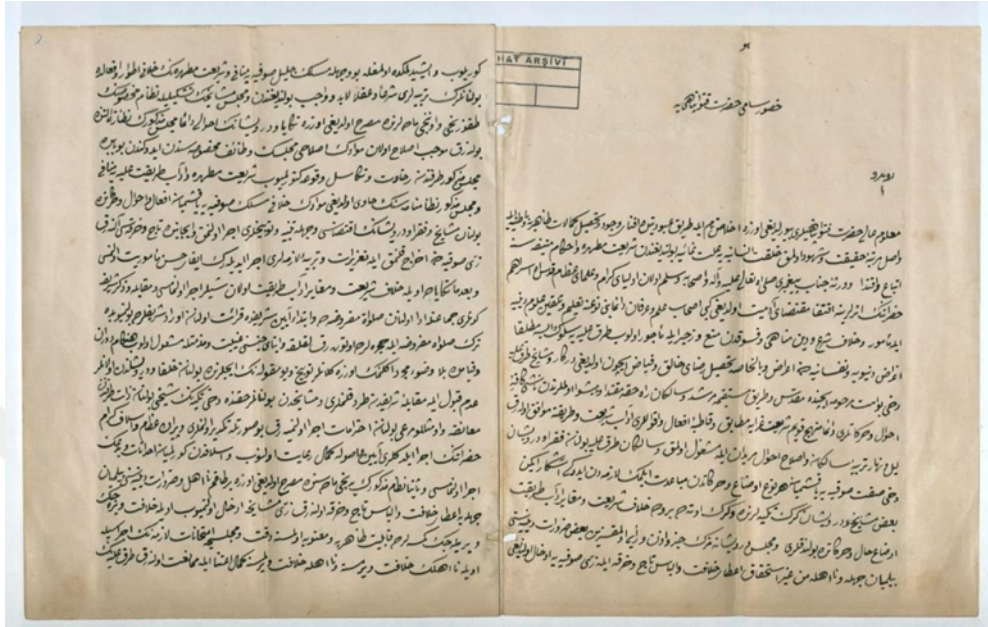

[illegible]

409

Ek-6. Meclis-i Meşâyih 'in Nizamname ve Talimatnameleri

Tarikat şeyh ve dervişlerinin uyması gereken tasavvuf adab ve erkânına açıklık getiren ayrıca dervişlerin kılık kıyafetinden dergâhta okunması gereken mersiye ve manzumlara kadar tarikat ehline yakışmayacak her türlü hal ve harekete müdahale eden talimatnameler⁹³⁷

⁹³⁷ MŞH. EO, 59/101, 21 Z. 1301; ayrıca bkz. Meşihat Arşivi, II. Bölüm, 1762/85a-86a.

ÖZGEÇMİŞ

Meliha Aydınlı

A. EĞİTİM

Doktora: İZÜ, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları, İstanbul

Yüksek Lisans: İstanbul Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı, İstanbul

Lisans: Boğaziçi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul

B. AKADEMİK DENEYİM

Öğretim Görevlisi, İZÜ İslami İlimler Fakültesi, 2023

C. İLGİ ALANLARI

Edebiyat/ Dil/ Tarih/ Tasavvuf/ Sanat/ Müzik

D. YAYINLARI

Tezler:

1. Necâtü'l-Ğarîk Risâle Fi'l-Cem'Ve't-Tefrîk, Aziz Mahmud Hüdayî, Türkçe manzum risale, transkripsiyonlu metin-inceleme (Lisans Tezi)
2. XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatında Na't (Yüksek lisans Tezi)
3. Meclis-i Meşâyih: Birimler, İşleyiş ve Kararlar (1879-1909) (Doktora Tezi)

Dergi Yazarlığı:

1. Su Kasidesi Şerhi

Kitap Bölümü:

1. Hz. Peygamber'in Giyim Kuşamı

Sempozyum Bildiriler:

1. İbn-i Haldun'da İktisat ve Medeniyet
2. Medeniyetimizde Peygamber Tasavvuru

Editörlük:

1. Meclis-i Meşâyih Defterleri